dc_1571_18

Szakolczai György

John Maynard Keynes, a nemzetközi gazdaság keynesi rendje és a Nemzetközi Valutaalap

dc_1571_18

Marikának

dc_1571_18

Szakolczai György

John Maynard Keynes, a nemzetközi gazdaság keynesi rendje és a Nemzetközi Valutaalap

Közgazdasági Szemle Alapítvány

dc_1571_18

A könyv a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatásával valósult meg.

Lektorálta:

Csaba László, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Szapáry György, az MNB elnökének főtanácsadója

© Szakolczai György, 2018
© Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2018

dc_1571_18

Tartalom

Előszó 11

I. Keynes életútja és életműve 13

1. Az ősök és a család, Eton és Cambridge 15
   1.1. Az ősök, a család és a gyermekkor 15
   1.2. Eton 19
   1.3. Cambridge 21

2. Az Indiai Ügyek Minisztériuma, Cambridge, az *Indian Currency and Finance* és a Pénzügyminisztérium 25
   2.1. Az India Office 25
   2.2. Cambridge 26
   2.3. Az *Indian Currency and Finance* 29
   2.4. A világméretű pénzügyi válság elhárítása 33
   2.5. A Treasury 34
   2.6. A kötelező katonai szolgálat és a szolgálatmegtagadás 35
   2.7. Nélkülözhetetlen beszúrás: az I. világháború kitörése és a somme-i csata 38
   2.8. Szolgálat a háború végéig 39

3. Versailles és *A béke gazdasági következményei* 41
   3.1. A három lehetőség és a negyedik 41
   3.2. Versailles 42
   3.3. A béke gazdasági következményei 45

4. A békeszerződés revíziója, Európa rekonstrukciója, a *Treatise on Money* és az *Általános elmélet* 60
   4.1. Újra Cambridge-ben 60
   4.2. A békeszerződés revíziója 62
   4.3. Európa újjáépítése 66
   4.4. A *Treatise on Money* 68

4.5. Az *Általános elmélet* 73
4.6. A súlyos betegség és a kétes gyógyulás 76

5. Keynes életműve 79

II. A nemzetközi gazdaság keynesi rendjének Alapelvei 83

6. A Keynes-terv előzményei és alapváltozata 85
6.1. Újra a Pénzügyminisztériumban 85
6.2. A helyzetkülönbségek és érdekellentétek, valamint egyes fontos előzmények 86
6.3. A keynesi gondolatrendszer kialakulásának kezdetei 88
6.4. Az alapváltozat legfontosabb tételei 93
6.5. Az alapváltozat tételei és a mai valóság 95

7. A Keynes-terv alapváltozatának részletei 101
7.1. Javaslatok egy nemzetközi valutaunió létrehozására 101
7.2. A nemzetközi bank működése 108
7.3. Az alapváltozat második variánsa 110
7.4. Az alapváltozat megvitatása 114
7.5. Az alapváltozat harmadik variánsa és elfogadása 115

8. A Keynes-terv első változata 117
8.1. Az alapelvek 118
8.2. A klíringunió működése és a kereskedelempolitika 123
8.3. A nemzetközi pénzügyi rendszer 126
8.4. Általános és záró megjegyzések 127
Függelék a 8. fejezethez. A Keynes-terv első változata 130

III. Angol–amerikai vita a Nemzetközi Valutaalapról 142

9. White életpályájának kezdete és a White-terv első változata 144
9.1. White életútjának kezdete 144
9.2. A White-terv első változata: bevezető megjegyzések 147
9.3. A White-terv első változata: az előszó, a bevezetés és a célok 148
9.4. A White-terv első változata: az eszközök 152
9.5. A White-terv első változata: a tagság elnyerésének feltételei 154
9.6. A White-terv első változata: az Alap összetétele 155
9.7. A White-terv első változata: egy új nemzetközi valuta 157
Függelék a 9. fejezethez. A White-terv első változata 159

10. A Keynes-terv második változata, a „fehér könyv” 173
10.1. A Keynes-terv első változatának angliai vitája 173
10.2. A White-terv megérkezése és Keynes első reakciói 174
10.3. Az amerikai válasz késése, a kiszivárogtatás és a közzététel 176
10.4. A fehér könyv: áttekintés 179
10.5. A fehér könyv: a bevezetés 180
10.6. A fehér könyv: a fejezetek 181
10.7. Keynes szűzbeszéde a Lordok Házában 187
Függelék a 10. fejezethez
1. A Keynes-terv második változata 189
2. Keynes szűzbeszéde a Lordok Házában. 1943. május 18. 202

11. A White-terv második változata 211
11.1. White külpolitikai tevékenységének kezdete 211
11.2. A kínai aranyszállítások ügye 212
11.3. A szövetséges katonai márka ügye 213
11.4. Washington a White-terv első és második változata között 216
11.5. A White-terv második változata: áttekintés 218
11.6. A White-terv második változata: a bevezetés, az előszó és a preambulum 219
11.7. A White-terv második változata: a fejezetek 220
Függelék a 11 fejezethez. A White-terv második változata 226

12. A Keynes- és a White-terv összehasonlítása 236
12.1. Politikai és hatalmi összefüggések 236
12.2. Közgazdasági és elméleti kérdések 238
12.3. A nyolcvanéves háború 242

IV. A Nemzetközi Valutaalap megalapítása 244

13. A közös nyilatkozat 246
13.1. A fehér könyvtől a közös nyilatkozatig 247
13.2. A közös nyilatkozat 248
13.3. A bevezetés 249
13.4. „A” rész. Az Egyesült Királyság szakértőinek magyarázó jegyzetei a Nemzetközi Monetáris Alapra vonatkozó javaslathoz 249
13.5. „B” rész. A szakértők közös nyilatkozata a Nemzetközi Valutaalap létrehozásáról 251
13.6. Keynes beszéde a Lordok Házában, 1944. május 23. 254
13.7. Atlantic City 256

Függelék a 13. fejezethez
1. A közös nyilatkozat 259
2. Keynes beszéde a Lordok Házában – 1944. május 16. 265

14. A Bretton Woods-i megállapodás 275
14.1. A konferencia 275
14.2. Az IMF alapokmánya 276
14.3. Keynes záróbeszéde 280
14.4. A megállapodás elfogadása a Kongresszusban 280
Függelék a 14. fejezethez
1. A Bretton Woods-i megállapodás 283
2. Keynes záróbeszéde a Bretton Woods-i konferencián 288
3. Keynes nyilatkozata a BBC-nek 290

V. A hármas tragédia és előzményei 291

15. White külpolitikai tevékenysége 293
15.1. A Morgenthau-terv kialakulása 293
15.2. A Morgenthau-terv és a kormányon belüli fogadtatása 296
15.3. A québec-i konferencia 297
15.4. A kiszivárogtatás és folyományai 300
15.5. Truman elnök hivatalba lépése 302
15.6. A kínai aranyszállítások újraindítása 304
15.7. Morgenthau és a Morgenthau-terv bukása 305
15.8. White szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak kitudódása 307

16. Keynes amerikai hiteltárgyalásai 309
16.1. Keynes memoranduma és kiküldetése 310
16.2. Keynes útja és amerikai tárgyalásai 311
16.3. Keynes beszéde a Lordok Házában 315
Függelék a 16. fejezethez.
1. Keynes memoranduma 318
2. Keynes beszéde a Lordok Házában. 1945. december 18. 321

17. Savannah és a hármas tragédia 331
17.1. Keynes otthon; a Covent Garden nyitó előadása 331
17.2. Tárgyalás Vinsonnal 332
17.3. Az ülés megnyitása és Keynes nyitóbeszéde 333
17.4. A Valutaalap székhelye, az ügyvezető igazgatók és javadalmazásuk 334
17.5. Keynes tragikus halála 337

17.6. White tragikus halála 339
17.7. A Valutaalap eredeti koncepciójának összeomlása 342
Függelék a 17. fejezethez.
1. Keynes jelentése 344
2. Keynes nyitóbeszéde Savannah-ban 346
3. Keynes nyilatkozata az ügyvezető igazgatók illetményéről 348
4. Keynes beszámolója a Pénzügyminisztériumnak 350
5. Skidelsky késői gyászbeszéde Keynes temetésére. „A fény kialudt” 358

VI. A közgazdaságtan egyes új irányzatai és a nemzetközi gazdaság rendje 364

18. Az általános gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója 365
18.1. A klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet 366
18.2. A keynesi általános elmélet 367
18.3. A keynesi általános nemzetközi elmélet 371
18.4. Keynesi nézetek a szuverén hitelekről 376
18.5. A közgazdaság-tudomány egyes újabb fejleményei 378
18.6. A nemzetközi gazdaság keynesi rendje 381

19. Robert E. Lucas Keynes-kritikája 385
19.1. Brunner és Meltzer a Lucas-kritikáról 385
19.2. Lucas a Lucas-kritikáról 388
19.3. Lucas Keynes-kritikája és ennek kritikája 389
19.4. Lucas kutatási javaslatai 395
19.5. Lucas konjunktúraciklus-elmélete 397
19.6. Konklúzió 398

20. Keynes időszerűsége és nagysága 400
20.1. Az általános egyensúlyi és a konjunktúraciklus-elmélet 400
20.2. Paul Krugman a keynesi elméletről 402
20.3. Leijonhufvud a közgazdász szakma helyzetéről 403
20.4. A keynesi általános nemzetközi elmélet 405
20.5. A Mester 406

Függelék. John Maynard Keynes összegyűjtött művei 409

Hivatkozások 411

Szakolczai György tudományos tevékenysége 419

dc_1571_18

Előszó

E könyv középpontjába, a tényeknek megfelelően, de szinte véletlenül Keynes páratlan egyénisége és lenyűgöző életműve került. Azért így, mert, mint szinte mindenki más, úgy tudtam, hogy Keynes életműve az *Általános elmélet*-tel lezárult. Sokunk e súlyos tévedését az okozta, hogy az *Általános elmélet* után nem jelent meg könyve, sőt még tudományos folyóiratban közölt cikke is alig. A Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárának szabadpolcos rendszere tette lehetővé, hogy megismerjem összegyűjtött írásainak harminc kötetét, és kitáruljon előttem először élete utolsó, a II. világháború kezdetétől az e háború végét követő nemzetközi rendezés kezdetéig terjedő éveinek, majd egész életének rendkívüli, páratlan teljesítménye.

Világossá vált előttem, hogy Keynes elsősorban nem tudós, hanem államférfi volt. Nem az irodalom alapos ismeretén alapuló és azt továbbfejlesztő könyvtári és oktatói munkásságának eredményeit foglalta össze kötetekben, hanem hazájának, majd az egész emberiségnek a problémáira keresett megoldást. Könyvei ennek a gyakorlati, társadalmi és a legjobb értelemben vett politikai, hazája és az egész emberiség javát szolgáló munkásságának eredményeit foglalták össze tudományos igényeket kielégítő színvonalon. Legutolsó és mérhetetlenül fontos, az *Általános elmélet*-tel egyenrangú vagy akár annál is fontosabb munkája esetében ezt sem tudta megtenni, mert ebben megakadályozta az erejét meghaladó feladatok vállalását követő tragikus halála, amely miatt ezek az eredményei szinte teljesen feledésbe merültek.

Keynes egész munkássága egységes egész, és művei nem érthetők meg életének ismerete nélkül. A könyv ezért eredetének, ifjúkorának, valamint közismert műveinek és e művek létrejöttének ismertetésével kezdődik, az *Általános elmélet* kiadásáig. Ezt követi utolsó művének leírása, amelynek az *általános nemzetközi elmélet* nevet merészeltem adni, valamint a Nemzetközi Valutaalap elképzelései szerinti létrehozásának megkísérlése és hazája háború alatti és háború utáni pénzügyi egyensúlyának megőrzése egészen tragikus haláláig, és a művét követő vita néhány fontos elemének ismertetése mindmáig.

Az ezen könyvben kifejtett gondolatokat megalapozó felismeréseimet először cikkek formájában tettem közzé. Azt, hogy ezekből könyv lett, elsősorban *Halm Tamásnak* köszönhetem, aki javasolta e cikkek összevonását, és vállalta a kötet

szerkesztését, valamint a *Pallas Athenae Domus Animae Alapítványnak*, amely az ő javaslatára megadta az ehhez szükséges anyagi támogatást. Köszönettel tartozom még *Csaba László* akadémikusnak, aki már a cikkek megjelentetését is támogatta szakmai tanácsaival, és végül a lektori szerep vállalásával nagyban hozzájárult a könyv végleges szövegének kialakításához. Ugyanilyen köszönettel tatozom a könyv másik hivatalos lektorának, *Szapáry Györgynek*, valamint *Ábel Istvánnak,* akik tanácsának megfelelően alakult ki a könyv végleges szerkezete. Legnagyobb köszönettel azonban feleségemnek, *Kincses Máriának* tartozom, aki megadta nekem azokat a körülményeket, amelyek között dolgozhattam, és, ami sokkal nehezebb volt, elviselt ebben az időben.

Szakolczai György

dc_1571_18

I.

Keynes életútja és életműve

E könyvben arra vállalkozom, hogy összefoglaljam Keynesnek a nemzetközi gazdaság és a nemzetközi gazdaságpolitika rendjére vonatkozó, a II. világháború idején kialakított és alig ismert nézeteit. Keynes ezen elgondolásai ugyanis éppen olyan fontosak, mint az egyes országok gazdaságára és gazdaságpolitikájára vonatkozó közismert nézetei, amelyeket a „nagy válság" idején alakított ki. Keynes egész tevékenysége és valamennyi műve összefüggő egészet alkot, amely ezen utolsó, alig ismert munkája felé mutat. Ez a munka egész életének és egész életművének a betetőzése. Ha az egyes országok gazdaságára és gazdaságpolitikájára vonatkozó közismert könyve az *Általános elmélet* címet viselheti, ez az utolsó és a világ egészének összehangolt gazdaságpolitikájával foglalkozó munkája joggal nevezhető általános nemzetközi elméletnek. Meggyőződésem, és annak bizonyítására törekszem, hogy ez az általános nemzetközi elmélet ma is éppen olyan időszerű vagy akár még inkább időszerű, mint a II. világháború utáni időben volt, és a nemzetközi gazdaság és a nemzetközi gazdaságpolitika mai és jövőbeli rendjét ebből kiindulva kell kialakítanunk.

Az I. részben Keynes családi hátterével és életútjának a II. világháború kitöréséig tartó szakaszával foglalkozom. Már most hangsúlyoznom kell, hogy – a közfelfogással ellentétben – e könyv főszereplője, hősünk elsősorban nem tudós, hanem a köz szolgája, államférfi volt. Erre a szerepre indította már családjának, szüleinek és nagyszüleinek példája, valamint tanulmányai, Eton és Cambridge szelleme is. Mindig a hagyományos, de a kor problémáinak megoldására már nem alkalmas nézetek radikális, még a durvaságtól sem visszariadó, kérlelhetetlen elutasításával tette meg és írta le azt, amit a köz érdekében tennie és írnia kellett. A gazdasági valóság kívánalmaiból kiindulva, de tudományos igénnyel fogalmazta meg azt, amit szerinte – és az események tanúsága szerint valójában is – tenni kellett hazája és az emberiség javára. Tudományos munkái politikai és gazdaságpolitikai javaslatainak tudományos szintű összefoglalásai, mindig alapvetően újak, és mindig a való élet igényeiből indultak ki, nem pedig az irodalomból.

Ebben az I. részben elsősorban Keynes életrajzaira támaszkodom. Első életrajza (*Harrod* [1951/1982]) a Keynes család megrendelésére gyorsan megjelent ugyan, de irreális képet rajzolt Keynesről, elhallgatva élete és egyénisége szá-

mos fontos elemét. Nagy késéssel látott napvilágot a többi életrajz (*Moggridge* [1976/1993], [1992]; *Skidelsky* [1983/1992], [1992/2000], [2000]), valamint ennek egykötetes kompendiuma (*Skidelsky* [2003/2005]). Keynes valóságos, teljes és teljes mértékben igaz életrajzának csak ez utóbbi tekinthető, amiért a szerző óriási elismerést és lordságot is kapott, de az itt vizsgált kritikus korral foglalkozó III. kötet csak fél évszázaddal az események után jelent meg, és nem tudta ráirányítani a figyelmet az általa ugyan részletesen és tökéletesen tárgyalt, de fél évszázaddal azelőtti eseményekre. Az akkori magyar közgazdasági irodalom frissességét mi sem mutatja jobban, mint hogy az akkori magyar közgazdaság-tudomány doyenje, *Heller Farkas* már az új intézmények végleges működési feltételei kialakulásának évében, 1946-ban foglalkozott az akkori nemzetközi valutatervekkel (*Heller* [1946]). Azóta tudtommal semmi sem jelent meg az itt tárgyalt kérdésekről a magyar közgazdasági irodalomban; mentségünkre szolgáljon, hogy a külföldi irodalomban is csak alig valami.

1.

Az ősök és a család, Eton és Cambridge

Keynes életműve nem érthető meg alkotójának élete nélkül. Ez így van már a műnek és alkotójának nagysága miatt is, de még inkább így van, ha figyelembe vesszük a személyét érintő és általánosan elterjedt félreértéseket, tévhiteket és támadásokat, valamint a legfontosabb műveit érintő és mindmáig tartó vitát. Ebben a fejezetben Keynes őseit, családját, tanulmányait, ifjúságát és személyiségének kialakulását mutatjuk be, közszolgálati pályájának kezdetéig.

1.1. Az ősök, a család és a gyermekkor

A családban feledésbe ment őseit maga Keynes fedezte fel újra negyedéves etoni diák korában. Feltehetőleg az indította erre, hogy diáktársainak nagy része az angol arisztokrácia és felső vezető réteg legjobb családjainak tagja volt. Ebbe a körbe nem egészen illett bele, hogy az ő apai nagyapja, John Keynes of Salisbury tizenegy éves korában kefekötőinasként kezdte pályáját, és az ő, valamint hasonló eredeti foglalkozású másik nagyapjának keresztnevét is viselő John Maynard Keynes volt családjában az első, aki a legmagasabb társadalmi körökbe került.

Keynes szerint egészen távoli, középkori ősei Normandiában, Calvados *département*-ban, Cahagnes helységben éltek. A település neve valószínűleg a latin *casmus* szóból ered, amely tölgyfát jelent, és amelyből a tölgy mai francia neve, a *chêne* is ered. Van más, ehhez hasonló magyarázat is. William de Cahagnes, az ott élő és történelmi szerephez jutott ős Hódító Vilmos féltestvérének vazallusa volt. Követte urát Angliába, részt vett a hastingsi csatában, és érdemeiért ötezer hold földet kapott. Leszármazottai közül William – Keynes szerint az ő őse – volt a legharciasabb, és 1141-ben elfogta István királyt a lincolni csatában. Ennek jutalmául Devonban kapott földbirtokot.

Utódaik a XVI. században, amint Skidelsky szellemesen írja, „római katolikusok maradtak és hűek a Stuartokhoz, [és] ez a kettős hiba arra vezetett, hogy elvesztették minden birtokukat” (*Skidelsky* [1983/1992], 2. o.). Közülük sokan lettek jezsuiták; a leghíresebb, John Keynes (1625–1695) először a Liège-i Egyetemen tanított, majd a jezsuiták angliai rendtartományának főnöke lett.

Skidelsky szerint „valószínűnek látszik, hogy rossz tanácsaival részben ő volt felelős II. Jakab bukásáért" (i. m. 3. o.). Testvére, Alexander Keynes kapitány I. Károly oldalán harcolt a polgárháborúban, és a család birtokainak maradványai is elvesztek a royalista ügy bukásával. Ezek az ősök azonban feledésbe merültek. Leszármazottaik először anglikánok, majd baptisták lettek, Salisburyban éltek, és kefekötéssel foglalkoztak. Mindez csupán történelmi érdekességnek látszik, de nem egészen az, mert bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a legelőkelőbb etoni diákok nemcsak befogadták maguk közé, hanem társaságukba, a „Pop"-ba is beválasztották Keynest.

John Keynes, Keynes nagyapja indította el a család újbóli felemelkedését. Apjának (vagyis Keynes dédapjának), akit ugyancsak John Keynesnek hívtak, a kefekötő műhelyében állt munkába, és már 11 éves korában inasként dolgozott. Apja műhelyét később nagyon nyereséges gyárrá alakította át, igazi szenvedélye azonban a virágok voltak, és ebből is lett gazdag. Már 17 éves korában első díjat kapott szegfűiért, 1841-ben pedig dáliakiállítást rendezett a Salisbury közvetlen közelében lévő Stonehenge-nél, amely ezreket vonzott. 1845-ben egy virágkertészetet és faiskolát szerzett meg, amelyet rövid időn belül országos hírűvé tett. Híres volt üzleti érzékéről, és később bank- és más kereskedelmi ügyletekkel is foglalkozott. Sikerét a kemény munkának és a vallási elvekhez való ragaszkodásnak tudta be, főfelügyelője lett a baptista vasárnapi iskolának. A Skidelsky által bemutatott és a korabeli fényképekhez képest egyéniségének vonásait meglepően jól ábrázoló arcképéről egy rendkívül szimpatikus, önmagával és sorsával elégedett, ámde nem önelégült, ravasz, de nem gonosz, hanem barátságos és szeretetteljes ember tekint le ránk. Arcképe teljesen konzisztensnek látszik minden szempontból sikeres életével, valóságos dinasztiaalapításával. Első felesége fiatalon meghalt, második feleségétől született fia, John Neville, Maynard apja. John Keynes megtette az első lépést a család felemelkedésének útján azzal, hogy gazdag lett, és fia, Neville a második lépést azzal, hogy magas pozíciót szerzett a Cambridge-i Egyetemen.

Keynes anyai nagyapja, John Brown 15 éves korában nyomdászinasként kezdte. Pap akart azonban lenni, és 1855-ben kongregacionalista lelkész is lett. Keynes anyai nagyanyja, Ada Haydon Ford is rendkívül vallásos családból származott, és az ő felmenői között is volt kongregacionalista lelkész. Ő maga az anyja, tehát Keynes dédanyja által alapított nevelőintézetet vezette. Az ő házasságukból született Florence Ada Brown, Keynes anyja. Mind a Keynes, mind a Brown család életének központjában a templom és az üzlet állt. Középosztálybeliek voltak, pénzük is volt, de nem számítottak „jó családnak" a szó viktoriánus értelmében. Keynesnek azonban volt kitől örökölnie az erkölcsre és az erkölcsi felháborodásra való hajlamot. Skidelsky szerint az erkölcsi felháborodásra való hajlam még Keynes nagyszüleiénél is erősebb volt egy generációval följebb.

A családnak, mind Keynes apjának, Neville-nek, mind Keynes anyjának, Florence-nek a további felemelkedését a nonkonformisták, azaz nem anglikánok elleni megkülönböztetések lazítása, majd megszüntetése tette lehetővé. Mind az ő életük, mind később fiuk élete nagyon jól mutatja, hogy milyen energiák szabadulnak fel az elnyomatás vagy megkülönböztetés alól felszabaduló családokban és társadalmi csoportokban. Neville Londonban kezdte tanulmányait, és 17 éves korában egy, a nonkonformista diákok számára létesített diákotthonban lakott. Nem sokkal ezután Cambridge-be került, ami korábban elképzelhetetlen volt nonkonformisták számára. Először matematikát tanult, ehhez azonban nem volt érzéke, és áttért az erkölcsi tudományok szakára, amely akkor a közgazdaság-tudományt is magában foglalta. Henry Sidgwicknél, majd Alfred Marshallnál tanult. Ezután Cambridge-ben 'lecturer', a politikai gazdaságtan előadója lett, később pedig 'registrar', az egyetem adminisztratív vezetője, a mi régi szóhasználatunk szerint kvesztor, jelenlegi szóhasználatunk szerint főtitkár, illetve kancellár.

Florence felemelkedése még inkább megtörte a viktoriánus hagyományokat. Ő nemcsak nonkonformista volt, hanem nő is, és a viktoriánus korban ellenezték a nők magasabb iskolai végzettségre törekvését. Ő azonban Cambridge-ben a Newnham (női) Kollégium diákja lett, és diplomát szerzett az egyetemen, ami korábban elképzelhetetlen volt egy nő számára. Ezután vezető szerepet töltött be a cambridge-i jóléti, emberbaráti munkában, majd később az első nő lett, aki városi tanácsnoki szerepet töltött be, majd Cambridge polgármestere is lett, ami korábban ugyancsak elképzelhetetlen volt egy nő számára. Messze megelőzte tehát korát azzal, hogy ilyen nagymértékben eltért a tradicionális női szereptől. Ez nagy hatással volt Maynardra, aki ugyancsak szakított a tradicionális szemlélettel, de ő már élete szinte minden vonatkozásában. A kötelességtudatot és a szociális elkötelezettséget azonban örökölte őseitől és talán elsősorban Florence-től.

Neville apja, John Keynes 1878-ban halt meg, és – a virágkertészeten és a faiskolán túl – nagyon tekintélyes összeget, 40.000 fontot hagyott gyermekeire. Az örökségből 17.000 font jutott Neville-nek, amiből 800 font évi tiszta jövedelme volt. Ez a jövedelem munka nélkül is lehetővé tette számára a felső középosztálybeli életszintet, tehát emeletes házat és több fős személyzetet. Ilyen anyagi háttérrel kötött házasságot 1882. augusztus 15-én. Florence lelkész apja eskette össze őket. John Maynard Keynes 1883. június 5-én született meg, és anyja ragaszkodott hozzá, hogy első neve John legyen, amelyet az ő apja és fiának más ősei is viseltek. Ezt a nevet rajta kívül soha senki nem használta: Keynes mint Maynard szerepelt mindig és mindenütt.

Maynard után a családban még két gyerek született, Margaret és Geoffrey, nagyjából két-két évvel Maynard születése után. A család gondtalanul élt. Hogy fogalmunk legyen arról, mit jelentett számukra a John Keynestől örökölt 17.000

font, elég annyit tudnunk, hogy az a ház, amelyben a személyzettel együtt kényelmesen éltek, 2.000 fontba került. A továbbiak szempontjából fontos, hogy a két házvezetőnőjük, Fräulein Rotman és Fräulein Hubbe, németek voltak, Keynes németül tanult tőlük, és német nyelvismerete nagyon hasznos volt számára későbbi filozófiai munkáinak megírása során. A család németbarát volt, és ezt később Marshall nagyon határozottan kifogásolta is. A két szülő mentalitása és politikai beállítottsága között nagyon határozott volt a különbség. Neville tekintélytisztelő és alapjában véve konzervatív volt, közéleti szerep nélkül, Florence viszont radikálisan liberális, sőt rendkívül aktív és határozottan progresszív társadalmi életet élt. Neville a nonkonformista entellektüelek establishmentbe való integrációját képviselte, ami már az ő, de különösképpen Maynard életében meg is valósult. Maynardnak a tekintéllyel szembeni tiszteletlen és gúnyolódó magatartása viszont elsősorban anyai örökség.

Maynard lenőtt nyelvvel született, ami születése után egy kis operációt igényelt, és valószínűleg erre vezethető vissza későbbi kis beszédhibája, valamint rendkívül széles ajka, ami miatt holtáig nagyon csúnyának tartotta magát. Amint ezt későbbi barátai írták róla, ez a tudat, valóságos rögeszme, élete végéig elkísérte. Valójában rendkívül kifejező szeme és élénk tekintete ellensúlyozta ezt a hibát, és megnyerővé tette. Az iskolában hamar kitűnt kiemelkedő képességeivel, és kimagaslott társai közül mind tehetségével, mind pedig anyjától örökölt magas termetével; Florence jóval magasabb volt Neville-nél. Nyilvánvaló képességei miatt szülei úgy döntöttek, hogy Etonba, az egyértelműen legnagyobb presztízsű középiskolába küldik. Arra nem gondolhattak, hogy fizető helyre írassák be, és ezért meg kellett pályáznia a hetven ösztöndíjas hely egyikét. Szülei módszeresen készítették fel a vizsgára, magántanárokat fogadtak fel, és végül a felvételi vizsgán megszerezte a tizedik helyet, matematikából pedig holtversenyben az elsőt (*Skidelsky* [1983/1992], 73. o.). Ez azt jelentette, hogy a következő ősszel megkezdhette etoni tanulmányait.

Amint erről már volt szó, a család mindkét ágában nagy erőket szabadított föl a velük szembeni megkülönböztetés megszűnése és a fölemelkedés lehetősége. John Keynes of Salisbury szinte a semmiből lett nemcsak gazdag, hanem társadalmilag és erkölcsileg is elismert; John Brown pedig ugyancsak szinte a semmiből lett „baptista püspök". Neville, aki inkább a nonkonformistáknak az establishmentbe emelkedését képviselte, 'fellow', azaz professzor és 'registrar', azaz kvesztor lett. Florence, aki inkább a lázadás és a tiszteletlenség szellemét testesítette meg, az egyik legelső, aki nő létére diplomát szerzett Cambridgeben, majd városi tanácsnok és polgármester lett ugyanott, és a szegények és elnyomottak pártfogójává vált. Maynard Florence-től örökölte a minden hamis tekintély kegyetlenségig menő elutasítását, és így lett nemcsak a közgazdaság-tudomány reformere és lord, hanem a munkanélküliek, valamint a kis, a legyőzött és a függő helyzetbe került népek támogatója.

1.2. Eton

Etont VI. Henrik király alapította még a XV. században. Ingyenes tanulást biztosított hetven szegény, nemesi származású diáknak, és ezen felül lehetővé tette azt is, hogy húsz nem nemesi származású és nem a kollégiumban elhelyezett, hanem a városban lakó fizető diák is járhasson ebbe az iskolába. Amint Skidelsky szellemesen írja, még egy királynak sincs annyi hatalma, hogy halála után is irányítsa az eseményeket. A 'collegers', a kollégiumiak, a kollégiumban lakó ösztöndíjasok száma, a király akaratának és az alapítólevélnek megfelelően, mindmáig 70 maradt ugyan, az 'oppidans', a városiak, a városban lakók és a költségeket saját maguk viselők száma viszont folyamatosan nőtt, a kollégiumiak sokszorosára, és a városiak nem a nem nemesek lettek, hanem az angol arisztokrácia és uralkodó réteg legjobb családjainak fiai. Ezt az is elősegítette, hogy Eton Windsornak, az egyik királyi kastélynak a közvetlen közelében volt. A városiak adták tehát a diákok legnagyobb részét és egyben a társadalmi elitet, a kollégiumiak pedig egy ezen belüli kis szigetet és a szellemi elitet. A versenyvizsgával kiválasztott kevesek nyilván jobb képességűek voltak, mint az öröklött pozíció és vagyon folytán oda került sokak.

Maynard egészen különösképpen sikeres volt Etonban, és nagyon boldog volt ott. Szülei már korán, beiratkozása előtt látták, hogy fiuk nagyon tehetséges, de etoni tanulmányai idején ismerték fel, hogy zseni, és életük legfontosabb feladata, hogy elősegítsék a zsenialitásának kibontakozását. Szoros, szinte naponkénti és mindenre kiterjedő volt köztük a levélváltás, és mindenre kiterjedő volt az irányába megnyilvánuló szülői gondoskodás is. Etonban minden diáknak volt tutora, azaz tanulmányvezető tanára, és Neville személyesen választotta ki az övét.

Maynard mintadiák lett, hihetetlen sebességgel dolgozott és tanult, és rendkívüli fogalmazási képessége volt. Etonban ő lett a legkiemelkedőbb díjszerző a rendszeresen megtartott tanulmányi versenyeken. Az első évben megnyert tízet, a másodikban tizennyolcat, a harmadikban tizenegyet, összesen hatvanhárom kötetet, mert ezek a díjak a diák által kiválasztott könyvek formájában voltak átvehetők. Megnyerte Eton összes fontosabb matematikai díját és – mellékesen, mintegy szórakozásként – még egy kémiai díjat is. Már az első félév végén megválasztották a 'chamber pop', tehát az elitiskola szellemi elitjén belül is kiemelkedő szellemi elit tagjává, és aktív szerepet vállalt ebben a körben. A 'chamber pop' elnevezés onnan ered, hogy kezdetben mind a 70 kollégiumi lakó egyetlen hálóteremben, a Long Chamberben aludt. A chamber tehát a kollégisták összességét, a szellemi elitet, a 'chamber pop' pedig az ezen az eliten belüli elitet jelentette.

Itt elkerülhetetlen egy kitérő. Keynes, amint ezt az előbbiekben láthattuk, különösképpen kiemelkedő volt matematikában. Később, e képességei miatt,

Cambridge-ben is matematikára akarták szorítani, és ennek csak apja, Neville segítségével tudott ellenállni. Első könyve is (*Keynes* [1921]) matematikai témával, valószínűségelmélettel foglalkozott. (E könyve később jelent meg, mint több más kötete, de megírását még diákkorában kezdte el, sajtó alá rendezését azonban, a későbbiekben részletezendő fontosabb kötelezettségei miatt, csak az I. világháború után tudta elvégezni.) Kiváló matematikai képességei ellenére Keynes a közgazdasági munkáiban sohasem alkalmazott matematikai apparátust. Még a multiplikátor sem az ő műve, hanem egyik legközelebbi munkatársáé, Richard Kahné. Ezért egész munkássága szinte tiltakozás a közgazdasági elmélet matematizálása ellen, és semmiképpen sem lehet azt állítani, hogy ez annak következménye, hogy nem voltak matematikai képességei.

Visszatérve Etonra: az, hogy Keynes megvetette a tekintélyt, különösképpen az áltekintélyt, és csak az igazságot tisztelte, pontosabban azt, amit ő igazságnak tartott, kitűnt már ekkori, szüleivel folytatott levelezéséből. Levelei tele vannak az etoni vezetők ostobaságairól írt megjegyzésekkel. A kápolnában tartott szentbeszédek vallásellenes érzelmeket keltettek benne; egyszer azt írta szüleinek, hogy a prédikációt egy főesperes tartotta, de olyan rosszul, hogy lehetett volna akár püspök is. Sohasem tudta komolyan venni, és az emberi elme furcsa aberrációjának tekintette a vallást. Már Etonban azzal szórakozott, hogy Isten létét tagadó érvekkel bosszantotta hívő diáktársait. Nagyra értékelte viszont az erkölcsösséget és ennek megerősödését a viktoriánus korban.

Legnagyobb sikereit etoni tartózkodásának végén érte el. 1901. június 5-én, 18. születésnapján volt az úgynevezett 'tomline examination'. Ezen nyerte meg az addigi legnagyobb díját, amely 32 font értékű könyv vásárlására jogosította föl. Akkor 32 font szinte egész vagyon volt. Kivívta, hogy ezen az addigi szokás és szabály ellenére antikvár könyveket is vehessen. 2, 3, 4, 8, 9 és 12 kötetből álló sorozatokat tudott megvásárolni, neves szerzők összes műveit. Még két kitüntetés érte. Az Eton Society, tehát a kollégiumiakat és a városiakat egyaránt magában foglaló társaság tagjává választották, ami az ott elérhető legmagasabb társadalmi rang volt, és azt jelentette, hogy nemcsak a szellemi elit szűkebb, hanem a társadalmi elit szélesebb körének tiszteletét is kivívta. Emellett még az Eton Literary Society (Etoni Irodalmi Társaság) elnöke is lett. Megkapta tehát a lehető legnagyobb elismerést mind tanáraitól, mind diáktársaitól. Ezt követte, már Cambridge előkészületeként, a Cambridge Higher Certificate (Cambridge-i Felsőfokú Bizonyítvány) megszerzéséért folytatott versenyvizsga – ugyanaz a vizsga, amelyet Florence tett le a Newnham Collegeban. A fődíj a Chamberlaine Prize volt, egy négy évre szóló, évenként 60 font összegű ösztöndíj, ami lehetővé tette a cambridge-i tandíj fedezését. Maynard megnyerte. Hosszas habozás után a King's College mellett döntött. Itt egy évi 80 fontos nyílt ösztöndíjért folyt a verseny, amelyen 95-en vettek részt a klasszikus tárgyakból és 60-an matematikából. Maynard ezt is megnyerte, és a

provost (a King's College igazgatója) ezt még megtoldotta azzal, hogy ingyenes szobát adott neki addig, amíg le nem teszi első vizsgáját. Ennél több és jobb eredményt nem lehetett elérni.

Ami erkölcsi és politikai felfogását és magatartását illeti, annak lényege még etoni tartózkodása idején, a búr háborúval kapcsolatosan megmutatkozott: a leghatározottabban elítélte a háborút, de fontolgatta, amit egyes diáktársai meg is tettek, hogy jelentkezik önkéntesnek. Erről szülei lebeszélték. Elítélte tehát a háborút, amint azt a későbbiekben is tette, de amikor erre mégis sor került, mindent meg akart tenni hazájáért, akárcsak később. Már ekkor megmutatkozott a saját osztálya, a felső középosztály iránti tisztelete és az a véleménye is, hogy ez a társadalmi csoport fölötte áll a király körüli születési arisztokráciának, és ez hivatott az ország vezetésére. Ez a meggyőződése is megmaradt holtáig.

1.3. Cambridge

A cambridge-i King's College-ot éppúgy, mint az Eton College-ot VI. Henrik király alapította 1441-ben az Eton College testvérintézményeként. A király szándéka az volt, hogy akik elvégzik Etonban a középiskolát, menjenek Cambridge-be, az egyetemre, és ott maradhassanak mindaddig, amíg meg nem házasodnak, vagy megfelelő egzisztenciát nem alapítanak. A King's College létszáma hetven volt, akárcsak az Eton College-é. Az a rendelkezés, hogy aki oda került, akár élete végéig is ott maradhatott, nagyszerű lehetőséget adott a tudományos kutatásra és fejlődésre, de egyben az elsekélyesedésre is, ami olykor be is következett. A kollégium egyházias jellegű volt, az ott végzettek nagy része lett pap, és erre a jellegre a többi régi alapítású kollégium neve (Christ's College, Jesus College, Trinity College stb.) is utal.

Cambridge a szellemi súlyát a XIX. század második felében az intézmény elvilágiasodása és sorozatos reformjai útján érte el. Nekünk, magyaroknak szinte érthetetlen az a hatás, amelyet Darwin 1861-ben megjelent könyve keltett Angliában. Darwin bebizonyította, hogy a Biblia szó szerinti értelmezése lehetetlen, és ez mélységes hatással volt az angol szellemi életre, így Cambridge-re és a King's College-ra is. Ennek és az ezt követő általános liberalizálódásnak a hatására engedték be a kollégiumokba a nonkonformistákat, tehát a nem anglikánokat, és az egyetemre a nőket, a King's College és Cambridge pedig nemcsak a klasszikus műveltség és a humán tudományok, hanem minden tudomány fellegvárává vált. Tekintélyére és színvonalára mi sem jellemzőbb, mint hogy 1873-ban az ott lakó harminc undergraduate-ből, tehát tanulmányai elején lévő hallgatóból tizenkilenc érte el vizsgáján a 'first-class annualt', azaz a kitűnő eredményt. A King's College fellow-i, azaz professzorai

többségükben inkább kiemelkedő tanárok voltak, noha előfordultak köztük prominens tudósok is. Keynes napjaiban a King's College jellegét elsősorban Oscar Browning határozta meg, aki szerint az intézmény célja államférfiak kinevelése volt. Ez nyilván hatott arra, hogy Keynes is elsősorban államférfivé akart válni, nem pedig tudóssá.

Míg Keynes Etonban mintadiák volt, a hagyományos értékrend szerint példamutató teljesítménnyel, ez nem mondható el cambridge-i diákkoráról. Nem volt mintadiák, olyannyira nem, hogy ott töltött első három éve végén pályája a megtörés határán állt, és Neville segítségének, sőt határozott beavatkozásának köszönhető, hogy Maynard letette vizsgáit.

A kezdet még egyenes folytatása volt Etonnak. Ismert volt Keynes etoni teljesítménye, ezért meghívták a Dickinson Discussion Societybe, és a Trinity Essays Society tagja is lett. Mindenképpen matematikára akarták szorítani, amit ő nem akart, és ettől apja, Neville mentette meg azzal, hogy a Cambridge Union, egy 'debating society' (vitakör) élethossziglanra megválasztott tagjává tette. 1902-ben tartotta meg itteni szűzbeszédét, és itt ismerte meg Edwin Montagut, aki pályáján gyorsan emelkedő liberális politikus volt, és akinek a támogatása sokat segített Keynes későbbi karrierjében.

Cambridge-ben töltött első félévének végén, decemberben felkereste őt két magas fiatalember, Lytton Strachey és Leonard Woolf, és Maynard etoni hírnevére, kiváló teljesítményére, valamint arra való tekintettel, hogy Neville fia, közölték vele, hogy alkalmasnak tartják arra, hogy meghívják Cambridge szűk körű társaságába, az Apostles közé. Ezt a félig-meddig titkos társaságot 1820-ban alapították, Keynes lett a 243. tagja. E társaság tagsága, valamint a nagyrészt ennek tagjaiból álló baráti kör, a Bloomsbury Group élete végéig tartó kapcsolatokra vezetett, és élete végéig hatással volt Keynesre.

A Bloomsbury Group két cambridge-i kollégium, a King's és a Trinity diákjaiból, valamint a cambridge-i női kollégium, a Newnham egy diákjából, illetve két prominens angol család, a Stephen és a Strachey család tagjaiból állt. E csoport tagjai a viktoriánus establishment felső köreihez tartoztak, a legmagasabb szellemi szintet képviselték, de a leghatározottabban szemben álltak az akkor általánosan elfogadottnak tekinthető angol értékrenddel, a viktoriánus hagyományokkal, az angol családi élet moralizmusával és az angol iskolai nevelés ridegségével. Ez a magatartásmód voltaképpen inkonzisztens volt, mert élvezték az ahhoz az establishmenthez való tartozás előnyeit, amelyet a leghatározottabban elutasítottak, és – noha ezt a szót Keynes életrajzírói nem használják – bizonyos értelemben joggal volt dekadensnek nevezhető.

Az ehhez a csoporthoz való tartozás alapvető változásra vezetett Keynes életében és értékrendjében, és nem volt a legjobb hatással tanulmányi előmenetelére. Az egyik oldalon ott voltak a családi hagyományok, a tanulmányi, társadalmi, szociális és politikai kötelességek tudata, a másik oldalon pedig a filozófia, az

esztétika, a barátság és az élet élvezete, és mindkét oldalon ott volt a hamis tekintélyek elutasítása. Egyéniségét együttesen alakította ki ez a két hatás. Ezért minden olyan törekvés, amely csak az első oldalt emeli ki, és őt a klasszikus erények bajnokaként akarja ábrázolni, féloldalas lenne és hamis; nem a teljes igazság. Keynes filozófiai megalapozást is próbált adni ennek a kettősségnek, de ennek ismertetése meghaladja ennek az írásnak a kereteit. Erre vonatkozó nézeteit, kiérlelt formában, 1938. szeptember 9-én adta elő a Bloomsbury Memoir Clubban „My Early Beliefs" címmel (*Keynes* [1938]).

Ilyen körülmények között került sor 1905 májusában Maynard 'tripos'-ára (három év utáni záróvizsgáira). Ezeken az érte – joggal – súlyosan aggódó Neville segítette át. Még a szobájába is elment, hogy meggyőződjön arról, vajon egyáltalán felkelt-e. Ugyanazt tette a vizsga második része előtti napok mindegyikén. Maynard tizenkettedik lett. Voltak, akik gratuláltak neki, de voltak, akik sajnálkoztak, mert azt várták, képességei és korábbi eredményei alapján joggal, hogy fellowshipra, azaz professzori státuszra jogosító helyezést ér el, de ezt ez az eredmény nem tette lehetővé.

Maynard közvetlenül e vizsgája után kezdett el közgazdaságtannal foglalkozni, és kezdte el olvasni Marshall korszakalkotó alapkönyvét, a *Principles of Economics*-ot (*Marshall* [1925]). Marshall előadásait rendkívül érdekesnek találta, és négy jegyzetfüzete maradt fenn, amelyben a „tiszta közgazdaságtannal", a „tőkével", az „adózással" és a „trösztökkel és a vasutakkal" foglalkozott. Marshall nagyra értékelte munkáját, fennmaradtak piros tollal írt bejegyzései Keynes jegyzetfüzeteiben, és egyik írását „briliánsnak" minősítette. Keynes ekkor írta Lytton Strachey-nek azt az 1905. november 15-i levelét, amely szerint nagyon érdekli a közgazdaságtan, és „szívesen vezetne egy vasutat, vagy szervezne egy trösztöt, vagy legalábbis becsapná a beruházó közönséget" (*Skidelsky* [1983/1992], 165. o.). Nem sokkal később, november 23-án azonban azt is leírta, hogy „Marshall folyamatosan azzal nyaggat, hogy legyek hivatásos közgazdász, és hízelgő megjegyzéseket ír dolgozataimra, hogy rávegyen erre a jó ügyre. […] Valószínűleg kapnék itt alkalmazást, ha akarnám, biztos vagyok azonban abban, hogy halálomat okozná, ha meghosszabbítanám tartózkodásomat ezen a helyen. Csak az a kérdés, hogy egy kormányzati hivatal Londonban nem lenne-e éppolyan halálos." (I. m. 166. o.) Ez mutatja a legvilágosabban, hogy zsenialitása teljes tudatában többre tört, mint akár az egyetemi előadói, akár a beosztott köztisztviselői pálya. Ez akkor számára lelki válságot is okozott, de később sikerült mindkét pálya fölé emelkednie.

Aztán mégis a londoni kormányzati hivatalt és így a közszolgálatot választotta, feltehetőleg olyan meggondolások alapján, hogy az államférfiúi út vonzotta, nem az oktatás, és azt remélte, még ha halványan is, hogy ezen az úton odajuthat. Ilyen körülmények között került sor, egy évvel a tripos után, közszolgálati vizsgájára, amelyre nem éppen a legnagyobb lelkesedéssel készült.

Neville most is mindent megtett érte. Bár ennél rosszabb eredményre voltak felkészülve, Keynes második lett a vizsgán. Az első helyet Otto Niemeyer szerezte meg a Balliol College-ból, Oxfordból. E sorrend folytán Niemeyer ment a Treasurybe, a Pénzügyminisztériumba, Keynes pedig az India Office-ba, ahol 1906. október 16-án kezdte meg közszolgálati munkáját. Az eredmény iróniája, hogy Niemeyer lett annak a konzervatív „treasury view”-nak a fő kialakítója és kodifikátora, amelyet Keynes az 1920-as években hevesen támadott.

Ezzel zárult Keynes ifjúkora, és kezdődött választott pályája, a közszolgálat.

2.

Az Indiai Ügyek Minisztériuma, Cambridge, az *Indian Currency and Finance* és a Pénzügyminisztérium

Már az előző fejezetben láthattuk, hogy Keynes Eton után nem találta a helyét. Etonban mintadiák volt, Cambridge-ben nem volt az, záróvizsgáin nem érte el, amit képességei szerint el kellett volna érnie, és ezért be kellett érnie az India Office-szal, az Indiai Ügyek Minisztériumával, ahova nem törekedett. Ezt a fejezetet itteni szereplésével kell kezdenünk, de hamarosan látni fogjuk, hogy rövidesen kilépett innen. Először visszatért Cambridge-be, majd ismét az indiai ügyekhez, de már képességeinek és ambícióinak megfelelő szinten, és a háború alatt már ott láthatjuk, ahova eleve kerülni akart: a Pénzügyminisztériumban, az őt megillető döntő fontosságú szerepben.

2.1. Az India Office

Keynes 1906. október 16-án lépett be az India Office-ba, és ott a Katonai Főosztályra (Military Department) került. A hivatal fő funkciója az aktatologatás volt: évente mintegy százezer aktát továbbított a különféle indiai hivataloktól a különböző angliai hivatalokhoz, és fordítva. Keynes első feladata tíz fiatal ayrshire-i bika Indiába szállításának elintézése volt. Nem vonzódott ehhez a munkához; Indiát csak Londonból szemlélte, nem érdekelte különösképpen, főként nem mint élethivatás. Nem volt ellenérzése az India fölötti angol uralommal szemben; úgy vélte, hogy jobb kormányzatot adtak Indiának, mint amilyet India valaha is tudott volna adni önmagának, és ezzel elintézettnek vélte ezt a problémát.

Hamarosan észrevették, hogy Keynes képességeinek nem felel meg a Katonai Főosztály, és áthelyezték a Jövedelmi, Statisztikai és Kereskedelmi Főosztályra (Revenue, Statistics and Commerce Department). Lytton Strachey-nek írt levelében kijelentette ugyan, hogy szereti új beosztását, és hogy már részt is vett a Tanácsadó Bizottság (Committee of Council) ülésén. Mégis azt írta róla, a rá jellemző stílusban, hogy ez nem más, mint vén agyalágyultak kormányzata, „a jelenlévők legalább felén a szenilitás nyilvánvaló jelei mutatkoztak meg, és a többiek egy szót sem szóltak” (*Skidelsky* [1983/1992], 178. o.). Keynes nyilván nehezen tűrte az ostobaságot és főként

ennek néma tiszteletét. Annak ellenére, hogy nem kisebb személy gratulált neki, mint maga a minisztere, John Morley, unni kezdte ezt a munkáját, és sikerült is mást szereznie helyette.

2.2. Cambridge

1907 végén három hetet töltött Cambridge-ben, és az előbb leírtak alapján mi sem érhetőbb, mint hogy feltámadt a vágya, hogy visszatérjen oda. Világosan látta, hogy akkor hagyhatja ott az Indiai Ügyek Minisztériumát, ha prize fellowshipet (ösztöndíjjal járó előadói megbízást) kaphat a King's College-ban. Megmondta Pigounak, az erről döntő szavazók egyikének, hogy ha megválasztják, visszatér Cambridge-be, és állandó jelleggel ott lakik. A választásra 1908. március 17-én került sor, de nem ő nyerte el az ösztöndíjat, ami miatt Keynes nem annyira csalódott, hanem inkább dühös volt. Ez volt Keynes tudományos életében a legnagyobb csapás, amelyet el kellett viselnie. Ezután a probléma, Pigou és Neville segítségével, mégis megoldódott. 1908. június 5-én, huszonnegyedik születésnapján mondott le az India Office-ban betöltött állásáról. Hivatali felettesei, noha sajnálták, hogy elvesztették, nem kételkedtek abban, hogy jó döntést hozott. Az Indiai Ügyek Minisztériumával továbbra is kapcsolatban maradt, sőt e kapcsolata bővült, és ez nagyon fontosnak bizonyult a későbbiek szempontjából.

Keynes tehát anélkül kezdte meg a közgazdaságtan tanítását Cambridge-ben, hogy egyetemi fokozata lett volna ebből a tárgyból. Közgazdasági tárgyú formális képzése csupán annyi volt, hogy egy féléves posztgraduális munkát folytatott Marshall felügyeletével. Megbízatását ezért elsősorban általános képességeinek, Marshall és Pigou róla alkotott kiemelkedően jó véleményének, valamint Neville pozíciójának köszönhette. Az alapkönyv, amelyből tanított, Marshall [1925] könyve volt, és még Adam Smith olvasását is csak 1910-ben kezdte el. Elsősorban nem olvasott, hanem saját maga dolgozta ki a problémák megoldását. Már ekkor megkezdte viszont közgazdasági publicisztikai munkáját.

Életrajzírói szerint Keynes előadásai ebben az időszakban hagyományos jellegűek voltak, nem alkotott újat. Marshall és Pigou tanítványa volt ugyan, de érdeklődése ekkor még lényegesen szűkebb volt, mint az övék. 1914 előtt alig tett mást, mint továbbfejlesztette a monetáris elméletet attól a ponttól, ahol Marshall abbahagyta. 1908 és 1913 között a pénzelméletről, a tőzsdéről, a bankügyekről, a nemzetközi pénzügyekről és az indiai pénzügyekről tartott előadást. Előadásai mellett magánórákat is adott, ezért óránként tíz shillinget kért és kapott, ami akkor igen nagy összeg volt; ezt a munkát azonban nem szerette. Oktatói tevékenységének talán legfontosabb eredménye, hogy tanítványai nagy részével személyes barátságot kötött, és voltak köztük olyanok,

mint Dennis Robertson és Hubert Henderson, akiknek később komoly szerepük volt a keynesi forradalom kialakításában.

Hagyományos jellegűek voltak közgazdasági nézetei is. Megmaradt a mennyiségi pénzelmélet mellett, amely kizárta annak lehetőségét, hogy a pénzérték változásai hatást gyakorolhatnak a javak és szolgáltatások „reális keresletére". Elfogadta azt a klasszikus elméletet is, hogy a pénzérték változásai hatást gyakorolhatnak a jövedelemelosztásra, mert egyes árak „ragadósabbak", és azt a hagyományos felfogást is, hogy a pénzérték változásai nem befolyásolhatják a foglalkoztatás és a termelés szintjét. Ezen elmélet szerint ezek a reális és nem a monetáris változóktól függtek. Kétségtelen tehát, hogy Keynes az I. világháború előtt megfelelő elemzési eszközként fogadta el a mennyiségi pénzelméletet, noha mások, így Hawtrey, Pigou, Robertson és Lavington figyelemreméltó módon fejlesztették tovább Marshall erre vonatkozó nézeteit. Keynes ebben az időben inkább más kérdésekkel foglalkozott, olyanokkal, amelyek összefüggtek a *Treatise on Probability*-vel (*Keynes* [1921/1957]).

A szabadkereskedelem elméletéhez éppen olyan határozottan ragaszkodott, mint a mennyiségi pénzelmélethez. A szabadkereskedelem elméletét tudományosan megalapozottnak tekintette, tagadását pedig a megfelelő közgazdasági képzettség hiányának tudta be. 1910-ben cikket jelentetett meg a *New Quarterly*-ben a minden korlátozás nélküli nemzetközi tőkeforgalom elméletének védelmére. Határozottan úgy vélte, hogy a védővámok nem növelhetik a foglalkoztatást. Ebből egyenesen következett a politika iránti érdektelensége is. Keynes 1914 előtt nem foglalkozott a politikai rendszer megújításának gondolatával.

Mindez teljes mértékben igazolja azt a nézetet, hogy Keynest elsősorban gyakorlatiassága, gyakorlati érzéke, a reális problémák iránti fogékonysága tette naggyá. Későbbi nagy súlyú elméleti újításai nem elméleti meggondolásokból és nem az íróasztal mellett születtek meg, hanem annak felismeréséből, hogy az elmélet nem felel meg a gyakorlat igényeinek, nem ad megfelelő eligazítást az életben ténylegesen felmerülő problémák megoldására, sőt az elméleti tételek nyilvánvalóan rossz gyakorlati ajánlásokra és lépésekre vezetnek. Ez a megközelítési mód éles ellentétben áll a mai főiránynak azzal az alapvető mentalitásával, hogy néhány absztrakt és emellett erősen vitatható elméleti premisszából vezeti le a közgazdaság-tudomány legfontosabb téziseit.

Képességei, valamint Marshall határozott támogatása miatt természetesnek látszik, hogy 1911 júliusában véglegesítették cambridge-i előadói megbízatását, és a King's College-ban megkapta a kinevezést a kollégiumi közgazdasági előadótanár (College Lecturer in Economics) státuszára. Az már meglepőbb, mert különösebb közgazdaság-tudományi teljesítménye ekkor még nem volt, hogy 1911 októberében az *Economic Journal* szerkesztője, majd, nem sokkal később, 1913-ban a Royal Economic Society (a Királyi Közgazdasági Társaság) titkára lett. Ezeket a tisztségeket gyakorlatilag holtáig

megőrizte. Lényegében véve befejezte munkáját a *Treatise on Probability*-n (Értekezés a valószínűségről) is, amely azonban az indiai valuta- és pénzrendszerrel kapcsolatos munkája, a háború és *A béke gazdasági következményei* miatt csak 1921-ben jelent meg.

Ugyanez az időszak lényeges változásokat hozott Keynes szüleinek életében is. Neville 1910 októberében, 58 éves korában lett 'registrar' (azaz kvesztor vagy mai néven főtitkár) az egyetemen, majd hat hónappal később 'honorary fellow' (tiszteletbeli professzor) régi kollégiumában, a Pembroke-ban. Ezzel nagymértékben csökkent munkával való leterheltsége, csökkentek családtagjaival szembeni kötelezettségei is, és egyre inkább a magánéletbe vonult vissza. Nem így Florence, akinek tevékenysége ekkor terjedt ki egyre szélesebb területekre. 1911-ben választották meg Cambridge városi tanácsnokává és a szociális ügyek fő felelősévé. A 'good mother Keynes' (a 'jó Keynes mama') egyik társadalmi kötelezettségéről a másikra rohant kerékpárján, és a család és gyermekei legfőbb támasza is maradt.

Keynes életrajzírói, elsősorban Skidelsky nagy terjedelemben foglalkoznak ekkori magánéletével. Itt szerintem elsősorban a Bloomsbury Grouppal kialakított kapcsolata érdemel említést. A csoport összetételét már leírtam. Közülük tizenöten voltak cambridge-iek, és a cambridge-iek közül tízen tartoztak az Apostleshoz. Öten voltak a King's College és kilencen a King's-nél nagyobb Trinity diákjai, Marjorie Strachey pedig a Newnham (női) College diákja volt. Négyen származtak a Strachey és hárman a Stephen családból. E csoport tagjai kulturális és szexuális forradalmárok voltak, más tekintetben azonban ragaszkodtak koruk értékrendjéhez, és nem utasították vissza a társadalmi státuszukból származó előnyöket. Személy szerint valamennyiük közül a Strachey családhoz tartozó Duncan Grant volt Keynes számára a legfontosabb, akihez hosszú homoszexuális kapcsolat fűzte, ami azonban 1912-ben megszűnt. (Harrod Keynes ilyen hajlamáról és Duncan Granthoz fűződő hosszas kapcsolatáról nem tesz említést, ami ennek az életrajznak súlyos hiányossága.) Itt kell megemlítenem Keynes tőzsdei spekulatív tevékenységét. E téren is vita van életrajzírói között. Harrod és őt követve Moggridge azt írták, hogy ezzel csak 1919 augusztusában kezdett el rendszeresen foglalkozni, és az I. világháború előtt legfeljebb alkalmi kirándulásokat tett erre a területre. Skidelsky ([1983/1992], 286–288. o.) azonban meggyőzően mutatja ki, hogy Keynes már 1914 tavaszán nagy összegekben spekulált, 1992-i értéken százezer fontnyi tőkéje volt, és a háború kitörésekor, ugyancsak 1992-i értéken ötvenezer font kölcsönt vett fel spekulatív ügyleteinek finanszírozására.

Ennek jelentősége közgazdasági nézeteinek kialakulása szempontjából sokkal nagyobb, mint ahogyan azt első pillantásra gondolhatnánk. Nemcsak azt jelenti, hogy kiemelkedő gyakorlati érzéke volt, amiről már volt szó, hanem azt is, hogy nem csupán tankönyvekből és elméleti munkákból

ismerte a pénz, a tőzsde és a spekuláció világát, hanem tagja és részese is volt ennek a világnak. Sokkal jobban ismerte tehát, mint az, aki csak olvasott vagy írt róla, és hogy jól ismerte, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy nyert rajta, mégpedig sokat, ellentétben például Irving Fisherrel, akiről köztudott, hogy óriási összegeket vesztett az 1929. évi tőzsdei összeomlás idején és azt követően.

2.3. Az *Indian Currency and Finance*

Keynes élete tehát rendeződött, és így elérkezett az idő „igazi" munkájának megkezdésére. Mint korábban írtam, Keynes elsősorban államférfi volt, nem pedig tudós, aki alkalmi kirándulást tett a gyakorlati ügyek területére. Ehhez azonban mégis tudóssá kellett válnia, mert sem a hivatásos politikusok tülekedésében nem kívánt részt venni, sem a tisztviselők szamárlétrájának útját nem akarta végigjárni, hogy eljuthasson az államférfiúi státuszba. Még akkor sem tudta volna megtenni egyiket sem, ha akarta volna, mert mindkettő ellentétes volt az egyéniségével. Keynest mint alázatos tisztviselőt vagy mint képviselőjelöltségért, majd képviselőségért könyöklő és ezért megaláztatásokat is vállaló törtetőt még csak elképzelni sem lehet.

Egyéniségének megfelelően járt el tehát. Miután megszerezte a megfelelő tudományos státuszt Cambridge-ben, és megkapta az *Economic Journal* szerkesztői, valamint a Royal Economic Society titkári tisztjét, az indiai valuta- és pénzügyekben látta és kapta meg azt a lehetőséget, amely az államférfiúi útra vihette. Erről írt könyve (*Keynes* [1913]) lett első nyomtatásban megjelent műve.

Az, hogy itt egy megoldatlan, sőt megoldhatatlannak látszó problémáról volt szó, semmi sem mutatja jobban, mint hogy 1892 és 1913 között tizenkét bizottság foglalkozott az üggyel, eredménytelenül. Az 1913-ban megalakított királyi bizottság (Royal Commission), amelynek már ő is a tagja lett, volt a tizenharmadik (*Keynes* [1913], 7–8. o.). Nyilván segítségére volt az is, hogy az Indiai Ügyek Minisztériumából való kilépése után is fenntartotta a kapcsolatot ezzel az intézménnyel, valamint vezetőivel és tisztviselőivel. Megírta tehát könyvét és ebben a probléma megoldását. A készülő könyv részleteit megmutatta a minisztériumban dolgozó barátainak, és ezért kapta meg, 1913. március 11-i kelettel, még mielőtt teljesen befejezte volna könyvét, a meghívást az indiai valuta- és pénzügyekkel foglalkozó királyi bizottságba (Royal Commission on Indian Currency and Finance). Itteni tevékenységét összegyűjtött írásai sorozatának XV. kötete (*Keynes* [1906–1914/1971]) írja le.

Mi sem természetesebb, mint hogy a legteljesebb korrektséggel járt el. Felkérőinek bemutatta még be nem fejezett könyvét, kérve hozzájárulásukat, hogy ezt

még a királyi bizottságban végzendő munkájának megkezdése előtt kiadhassa. (Természetesen megkapta erre az engedélyt.) A könyv 1913. május 12-i keltezésű előszavában azt írta, hogy azonnal, még a királyi bizottság megalakulása előtt közzéteszi a már kész fejezeteket, anélkül, hogy hozzátenne néhány olyan továbbit, amelynek megírását tervezte. Ez a könyv tehát teljes mértékben megelőzi a királyi bizottság tevékenységét. Bejelentette meghívatását Cambridge-ben is. Alfred Marshalltól a következő választ kapta: „Kedves Keynesem, nagyon örülök, hogy ismerem a legfiatalabb [királyi] bizottság legfiatalabb tagját, és azt hiszem, hogy ő minden eddigi [királyi bizottság] legfiatalabb tagja. Ön a megfelelő ember erre a helyre. Szükség lesz azonban arra, hogy kordában tartsa az erejét. Boldogan az ön híve: Alfred Marshall." (*Keynes* [1906–1914], 2. o.)

Ennél is érdekesebb az, amit *Austen Chamberlain*, a királyi bizottság elnöke írt neki „private" jelzéssel, 1913. augusztus 12-i kelettel. „Kedves Keynesem, […] Elolvastam könyvét oldalról oldalra. Ha szabad ezt mondanom, csodálatraméltóan világos, de nem tudom, hogy gratuláljak-e Önnek, vagy részvétemet fejezzem ki saját magamnak. Bizonyára Önt fogják tekinteni a [királyi] bizottság jelentése szerzőjének, ha ez a dokumentum napvilágra kerül. Elámulva nézem, hogy a [királyi] bizottság nézetei, amint ez informális vitáinkból kiderül, csupán ismétlései azoknak az érveléseknek és következtetéseknek, amelyekre elemzései már ezt megelőzően vezették Önt." (*Keynes* [1906–1914], 99–100. o.). A könyv még egy tanúnak, a Bank of Bengal titkárának és kincstárnokának a szavait is idézi, aki szerint Chamberlain a neki feltett kérdésekre a következőket válaszolta: „Ez mind meg van írva Mr. Keynes könyvében," illetve: „Teljes mértékben egyetértek azzal, amit Mr. Keynes mond." (Uo.)

Ez a könyv kritikus fontosságúnak bizonyult Keynes egész élete szempontjából: ez indította el életpályáján. A könyv páratlan tökéletességgel szerkesztett és hatalmas tényanyaggal alátámasztott remekmű (még ha mára legnagyobbrészt aktualitását vesztette is), és azonnal a királyi bizottság meghatározó tagjává tette a szerzőjét. Ennél is fontosabb, hogy megnyitotta számára az utat az I. világháború kitörése után a Pénzügyminisztériumba, onnan pedig Versailles-ba, majd *A béke gazdasági következményei*-nek megírására, a világhírre. Pályája érthetetlen lenne e nélkül az epizód nélkül.

Ami a könyv gondolatmenetét illeti, azzal kell kezdenünk, hogy az indiai valutaproblémákat a bimetallizmus egy speciális formája okozta, amely, mint a bimetallizmus általában is, eleve és szükségképpen halálra volt ítélve. A rúpia ezüstpénz volt, mégpedig eredetileg értékpénz, amelynek értéke megfelelt ezüsttartalma értékének. Az ezüst azonban nagymértékben leértékelődött az arannyal szemben, de a szokás – amelynek egy ilyen elmaradott és konzervatív társadalomban rendkívül nagy a hatalma – fenntartotta gyakorlati értékét és vásárlóerejét. Az angol hatóságok is fenntartották az 1 £ = 15 rúpia értékarányt, amelynek azonban semmi köze sem volt a valóságos, tehát fémértékben

kifejezett értékarányhoz. Amint ezt Keynes szellemesen írta, a rúpia olyasfajta fedezetlen és érték nélküli pénz volt, amelyet véletlenül éppen ezüstre nyomtattak; azt már nem írta, hogy papír helyett, de nyilván erről volt szó. A bonyodalmat tovább fokozta, hogy a rúpiát, noha ez volt a legelterjedtebb pénz, mégis csak az ország egy részében használták. Másutt az angol font, tehát aranyra szabadon átváltható pénz volt használatos, ismét másutt pedig a magánbankok, az ún. presidency bankok által kibocsátott és nekik nem csekély nyereséget hozó papírpénz (mert hiszen jobb üzlet még csak el sem képzelhető, mint értékálló fedezetlen papírpénz kibocsátása).

A megoldásra négy lehetőség kínálkozott (*Keynes* [1913], 6. o.):

a) a rúpia egyetlen törvényes fizetőeszközzé tétele, de konvertibilitásának megszüntetése;

b) az angol font egyetlen törvényes fizetőeszközzé tétele, tehát az angol rendszernek megfelelően az aranyalapra való áttérés;

c) a fennálló rendszer adminisztratív eszközökkel való fenntartása a rúpia átválthatóságának időnkénti felfüggesztésével;

d) Londonban beváltható váltók kibocsátása, ami a rúpia korlátozott mértékű leértékelését jelentette volna.

Keynes ezek közül csak egy megoldással foglalkozott részletesen, az aranyvalutára való áttéréssel, de e helyett egy ötödik megoldást javasolt, az aranydeviza-rendszer bevezetését. Ez utóbbi közel állt későbbi világméretű javaslataihoz, és ezért csak ezzel a kettővel szabad itt foglalkoznunk, mert az ezekről leírtak a világ pénzrendszerére vonatkozó későbbi javaslatainak előfutárai.

Az aranyvaluta-rendszerről kimutatta, hogy a modern történelemben egyedül Angliában volt igazán érvényben, és ott is csak speciális okok következtében. A 'Pax Britannica' évszázadában a font volt a világpénz, és a sterlingövezetbe tartozott Dél-Afrika is, a világ monetáris aranykészletének legfőbb forrása. Ennek folytán mintegy „házon belül" rögzíteni lehetett az arany fontban kifejezett értékét; ez a rögzítés határozta meg az aranytermelés költségeit és nem fordítva, mint ahogy ezt az elmélet állította. Az új monetáris arany mennyisége elegendő volt ahhoz, hogy folyamatosan fenn lehessen tartani az angol fontbankjegyek változatlan áron történő aranyra átválthatóságát. Ezt azonban csak ez az egyetlen ország engedhette meg magának; másutt elvben fennállt ugyan az átválthatóság, de ritka volt a gyakorlatban. Az aranynak a belföldi forgalomban betöltött valóságos szerepe mindenütt korlátozott volt, és az ún. aranydeviza-rendszer volt érvényben. Nem csupán az arany számított tartaléknak, hanem az aranydeviza-rendszerre áttért összes többi országra szóló követelés is, és ez a rendszer azért volt működőképes az összes fejlett vagy nagyobb országban, *mert London így manipulálta az arany értékét.* Ez a mondat nem jelenik meg Keynesnél, mert kellőképpen bölcs volt ahhoz, hogy ezt így ne írja le, de ez benne foglaltatik az érvelésében.

A leírtaknak az a logikus következménye, hogy az aranynak nincs jelentősége a belföldi forgalomban, és így nincs szükség a bankjegyek aranyra való átválthatóságára sem, vagy ha esetleg mégis, akkor az csak marginális, csekély mértékű lehet. Az aranynak csak a nemzetközi forgalomban van és lehet szerepe, és még ott is csak korlátozott mértékben, mert az aranyat helyettesítik a rendszerbe tartozó más országok kötelezvényei. E rendszer bevezetését javasolta Indiában is, és javaslatát el is fogadták. A bankjegyek belföldi forgalomban aranyra való átválthatóságának megszüntetése Indiában fontosabb volt, mint másutt, mert Indiában rendszeresen vontak ki monetáris aranyat a forgalomból felhalmozás, kincsképzés céljára és luxuscélokra is. (Keynesnek az indiai pénzrendszerrel kapcsolatos javaslata előfutára volt a világ pénzügyi rendszerére vonatkozó későbbi elképzeléseinek. Ez világosan mutatja, hogy Keynes egész tevékenysége egységes egész, amely utolsó műve, a nemzetközi gazdaság és gazdaságpolitika keynesi rendje felé mutat.)

Keynesnek az arany monetáris szerepére vonatkozó nézetei valójában negatívabbak voltak annál, mint amit könyvében leírt (vagy le mert írni), és a királyi bizottság előtt kifejtett (vagy ki mert fejteni). Skidelskynél a következőket olvashatjuk: „A *Transvaal Leader* 1913. szeptember 8-i száma szokatlanul toleráns nézetet foglalt el Maynardnak azzal az utalásával kapcsolatban, hogy majd egy napon csak a fogtöméshez vagy az ékszerek készítéséhez lesz szükség aranyra. Úgy tekintették őt, mint az egyetemi professzor egy modern fajtáját – mint egy olyan embert, aki kombinálja témaköre elméletének mély ismeretét az üzleti ügyek bensőséges ismeretével, és fel tudja fogni azokat a problémákat, amelyekkel a »gyakorlati« embernek kell szembenéznie." (*Skidelsky* [1983/1992], 277. o.) Elgondolkoztató, hogy ha az arany jövőjét így ítélhette meg az I. világháború előtt egy dél-afrikai újság, akkor hogyan volt lehetséges az, hogy a II. világháború után a világ lényegében véve visszatért az aranyalapra…

Áttérve a könyvről a tárgyalási anyagokra, a konstrukció másik kritikus eleme az Indiai Állami Bank (Indian State Bank) létrehozatala volt (*Keynes* [1906–1914/1971], 128–219. o.). Keynes ezzel kapcsolatos álláspontja egyértelmű. „A bankjegykibocsátást részben kötelezvényekkel [bills] lehet fedezni" (i. m. 136. o.), ami az aranydeviza-rendszer lényege. „Erős bankra van szükség, hogy meg tudjon birkózni a következő bankkrízissel. […] Az a véleményem, hogy a jelenlegi bankpozíció gyönge." (I. m. 137. o.) „Nagy jelentőséget tulajdonítok az erős bankfelügyeletnek." (Uo.) Felsorolja az összes problémát, és arra jut, hogy „mindezek a nehézségek arra a helyzetre jellemzők, amikor nincs állami bank, és ez esetben szükségképpen felmerülnek" (i. m. 146–147. o.). Noha megkísérelte megnyugtatni a bankokat, hogy ez a rendezés az ő érdekük is, javaslatainak elfogadtatását egyes bankkörök határozottan ellenezték, de sikertelenül. Ez esetben tehát Keynesnek – amint ezt látni fogjuk: Bretton

Woods-szal ellentétben – sikerült érvényre juttatnia elképzeléseit, és az ennek megfelelő rendezés sikeresnek is bizonyult.

Indiával kapcsolatos szereplése után Keynes visszatért Cambridge-be, ottani oktatói munkájának azonban hamarosan véget vetett az I. világháború kitörése.

2.4. A világméretű pénzügyi válság elhárítása

Ferenc Ferdinánd főherceg ellen 1914. június 28-án merényletet követtek el a boszniai Szarajevóban. Keynes reménykedett abban, hogy Oroszország és Németország nem bonyolódik bele az emiatt kirobbant konfliktusba. Németország azonban 1914. augusztus 1-jén megtámadta Belgiumot, Anglia pedig augusztus 4-én hadat üzent Németországnak.

Keynes a háború folyamán a brit Pénzügyminisztérium vezető munkatársa volt, ottani tevékenységét összegyűjtött írásainak XVI. kötete (*Keynes* [1914–1919/1971]) írja le. Oda való meghívása drámai körülmények között zajlott le. Augusztus 2-án, vasárnap – a posta akkor vasárnap is kézbesített – levelet kapott Basil Blackettől, aki akkor már a Pénzügyminisztérium munkatársa, korábban pedig az indiai pénzügyekkel foglalkozó királyi bizottság titkára volt, és innen származott ismeretségük. Blackett azt írta, hogy szükség van Keynes eszére a haza javára, és reméli, hogy Keynes élvezni fogja ezt a munkát, de hétfőn Londonban kell lennie, mert ha nem, azonnal és nélküle döntenek. Keynes még aznap – sógorának, a később Nobel-díjat kapó Archibald V. Hill motorkerékpárjának oldalkocsiján – Londonba utazott, és ezzel elkezdődött háború alatti pénzügyminisztériumi tevékenysége.

Blackett azért hívta Keynest Londonba, mert ott pénzügyi pánik tört ki. Akkor a világkereskedelem felét londoni rövid távú hitelekkel finanszírozták, a londoni események tehát a világ egészét befolyásolták. A tőzsdét július 31-én bezárták, és a bankok elnökei azzal a kéréssel fordultak a miniszterelnökhöz, Lloyd George-hoz, hogy függessze fel a bankjegyek aranyra való átválthatóságát, vagyis hogy a font térjen le az aranyalapról. Ez – tekintettel London, a City akkori súlyára – az egész aranyvaluta-rendszer azonnali összeomlását váltotta volna ki, vagyis ennek az egész világra kiterjedő pénzügyi válság lett volna a következménye, gyakorlatilag a világháború kirobbanásának napján. Lloyd George hajlott ennek a követelésnek az elfogadására.

Keynes augusztus 3-i keltezésű memoranduma fordította meg a helyzetet, és ez vezetett arra, hogy fenntartották a font átválthatóságát. Keynes úgy érvelt, hogy az aranytartalék nem azért van, hogy felhalmozva tartsák a pincékben, hanem azért, hogy szükség esetén felhasználják. Keynes azt javasolta, hogy a belföldi forgalomban korlátozzák ugyan a bankjegyek átváltha-

tóságát, de tartsák fenn az átválthatóságot és így az aranyvaluta-rendszert a nemzetközi fizetések terén. Ez pontosan ugyanaz volt, mint amit Indiában javasolt. Végül is ez az álláspont győzött, és ezzel Keynes óriási szolgálatot tett mind hazájának, mind a vele szövetséges országoknak – a központi hatalmaktól eltekintve az egész világnak –, mert ezzel sikerült elkerülni a szinte az egész világra kiterjedő pénzügyi pánikot.

A továbbiak, tehát a nemzetközi pénzügyi rendszer jövője szempontjából három keynesi tételnek van döntő jelentősége. Az első, hogy az arany nem arra való, hogy a bankok pincéjében őrizzék, hanem arra, hogy szükség esetén felhasználják. A második, hogy az aranynak csak a nemzetközi pénzügyekben van szerepe, a belföldi forgalomban nincs. Mindezek a tételek természetesen csak az arany demonetizálásának pillanatáig maradtak érvényben. (Már utaltam arra, hogy Keynes elvben az arany demonetizálásának híve volt, de a demonetizálás akkor és még a későbbiekben is sokáig nem volt időszerű.) A harmadik tétel, amelyik mindmáig érvényes, Keynesnek az az állítása, hogy a bank- és tőzsdekrízist maguk a bankok váltották ki azzal, hogy megvonták a hitelt leggyöngébb adósaiktól, és ezzel arra kényszerítették őket, hogy bármilyen áron, akár nagy veszteséggel is eladják értékpapírjaikat. A bankvezérek tiltakozására Keynes akkor enyhítette ugyan ezt a kijelentését, megítélésem szerint azonban mindmáig érvényes az a tétel, hogy az esetek nagy részében a bankokat terheli a felelősség a bank- és pénzügyi krízisek kialakulásáért és elmélyüléséért.

2.5. A Treasury

Ez a memorandum azt jelentette Keynes számára, hogy döntő fontosságú személyiséggé vált nemcsak India, hanem az egész világ pénzügyeinek szempontjából. A Pénzügyminisztériumban való alkalmazása azonban még váratott magára. Amíg erre sor nem került, cikkeket írt a háborúval kapcsolatos pénzügyi problémákról, szeptember 4-én levélben figyelmeztette Montagut az infláció veszélyére, és kifejezte bizalmatlanságát Lloyd George-dzsal szemben. Más memorandumokat is küldött neki, de fő munkája mégis az volt, hogy – amint szellemesen írta – „négereknek és nőknek" tartott előadást Cambridge-ben, mert az egyetem kiürült: a fiatal férfiak, a hazafiak katonai szolgálatra jelentkeztek. 1915. január 16-án került végül a Pénzügyminisztérium állományába. Oktatási feladatait föladta, de az *Economic Journal* szerkesztői és a Royal Economic Society titkári tisztét a háború idején is fenntartotta. A Pénzügyminisztériumban folytatott, a háború finanszírozásával és az ezzel kapcsolatos nemzetközi kölcsönökkel, tehát a szövetségesek háborús erőfeszítéseinek finanszírozásával összefüggő tevékenységét nem indokolt ismer-

tetni, mert akkori konkrét célokat szolgált, és nincs kapcsolata a későbbiekkel. Akkori minisztériumi tevékenységét összegyűjtött írásainak XVI. kötete (*Keynes* [1914–1919/1971]) mutatja be.

Keynes hazafi volt, de háborúellenes. Álláspontja ugyanaz volt, mint a búr háború idején. Képtelenségnek tartotta, hogy „fehér emberek fehér embereket öldössenek", de ha már itt volt a háború, mindent meg akart tenni hazájáért és a háború megnyeréséért, ha nem is fegyverrel, és ha nem is a teljes győzelemért, mert nem kiterjeszteni, hanem korlátozni akarta a háborút. Álláspontját magyar barátjának, Békássy Ferencnek a sorsa erősítette meg talán a legjobban, aki kötelességének érezte, hogy hazatérjen, és a frontra menjen, ahol rövidesen el is esett, 22 évesen, Bukovinában, mint az 1. honvéd huszárezred hadnagya.

2.6. A kötelező katonai szolgálat és a szolgálatmegtagadás

Amikor Asquith 1915. május 19-én átvette a miniszterelnökséget egy liberális-konzervatív koalíció élén, Lloyd George lett a hadtápügyi miniszter (Minister of Munitions) és McKenna a pénzügyminiszter. Lloyd George e pozíciójában azt kívánta a Pénzügyminisztériumtól, hogy adja meg neki mindazt, amit kért, ami nyilván ellentétek forrása lett, és még ennél is nagyobb ellentét alakult ki közte és a Pénzügyminisztérium között a kötelező katonai szolgálat ügyében. Lloyd George követelte a kötelező katonai szolgálat bevezetését, McKenna viszont ellenezte, arra hivatkozva, hogy az megbénítja a gazdaságot. Ez az ellentét azonban ennél is mélyebb volt. A Pénzügyminisztérium is és Keynes is a háborúban való lehető legkisebb szerepvállalást akarta, Lloyd George viszont a teljes győzelmet, bármi áron. Az ő álláspontját támogatta Lord Kitchener, a hadügyminiszter (Secretary of State for War), és nyilván az ő álláspontját támogatták a tábornokok is, akik a lehető legnagyobb haderőt akarták felállítani abban a reményben, hogy áttörést érnek el a nyugati fronton, és ezzel gyorsan befejezik a háborút.

Keynes, aki rövidesen McKenna legfontosabb tanácsadójává vált, nyilván az ő álláspontját képviselte. E kapcsolat szorosságára mi sem jellemzőbb, mint hogy Skidelsky szerint ([1983/1992], 306–307. o.) a hétvégét gyakran McKenna vidéki házában töltötte. Keynes ennél nagyobb társadalmi elismerést nehezen kaphatott, de mégis kapott. Harrod arról számol be, hogy Keynes Asquith-éknál, tehát a miniszterelnöknél és családjánál is rendszeresen töltött hétvégéket McKennáékkal együtt. Keynesnek Churchillel is volt személyes kapcsolata. Nehezen képzelhető el ennél nagyobb társadalmi elismerés egy ennyire fiatal ember számára.

McKenna 1915. augusztus 23-án terjesztette elő álláspontját az új hadügyi politikai bizottság (Commission on War Policy) elé, és – elsősorban Keynes egyik

memorandumára támaszkodva, valamint a Kereskedelmi Minisztérium (Board of Trade) elnökének támogatásával – a kötelező katonai szolgálat ellen érvelt. A tábornokoknak az áttörésre vonatkozó reményei azonban nem váltak be, Zeppelin-bombák záporoztak Londonban, és ezért a kormány Asquith aggodalmai ellenére 1915. december 28-án úgy döntött, hogy bevezetik a kötelező katonai szolgálatot. Az ezt kimondó hadiszolgálati törvény (Military Service Act) 1916. január 27-én kapta meg a királyi jóváhagyást. Azoknak, akik lelkiismereti okból megtagadták a szolgálatot ('conscientious objectors'), rövid határidőn belül be kellett jelenteniük álláspontjukat a bíróságnál.

Keynes, noha pénzügyminisztériumi szolgálata miatt mentes volt a katonai szolgálat alól, 1916. február 28-i keltezéssel a következő levelet küldte a bíróságnak.

„*Teljes mentességet igényelek, mert lelkiismereti ellenvetésem van az ellen, hogy másnak adjam át döntési szabadságomat egy olyan fontos kérdésben, mint a katonai szolgálat vállalása. Nem mondom, hogy nem képzelhetők el olyan körülmények, amelyek között önként felajánlanám magam katonai szolgálatra. Tekintettel azonban az összes most fennálló körülményre, biztos vagyok abban, hogy nem kötelességem, hogy fölajánljam magam [erre], és ünnepélyesen kijelentem a bíróság előtt, hogy az elleni tiltakozásom, hogy ez ügyben alávessem magam bármely fölöttem álló hatóságnak, valóban lelkiismereti jellegű. Nem vagyok hajlandó arra, hogy egy olyan ügyben, mint ez, átadjam döntési jogomat bármely más személynek azt illetően, hogy mi a kötelességem és mi nem, és úgy vélem, hogy erkölcsileg helytelen lenne ezt tennem.*" (*Keynes* [1914–1919/1971], 124. o.)

Keynest egy 1916. március 23-án feladott levélben 1916. március 28-ra idézték meg a holborni helyi bíróság elé. Keynes azt válaszolta március 27-én a Pénzügyminisztériumból, hogy túlságosan elfoglalt ahhoz, hogy megjelenjen e bíróság előtt. Március 29-én a bíróság írnoka közölte vele, hogy kérelmét elutasították, tekintettel arra, hogy pénzügyminisztériumi munkája miatt már kapott mentességet a katonai szolgálat alól.

Keynes magatartását és ennek az akkori angol vezető osztály tagjainak felfogásával való ellentétét csak az tudja igazán értékelni, aki járt Cambridgeben. A cambridge-i kollégiumok mindegyikének kápolnájában ott vannak a legjobb angol családok fiainak csodálatra méltó szépségű márvány síremlékei, e családok azon fiaiéi, akik Észak-Franciaország lövészárkaiban vagy az általános áttörésért indított támadásokban lelték halálukat. Keynes álláspontja viszont megegyezett a Bloomsbury csoporthoz tartozó barátaiéval, akik valamennyien lelkiismereti okból szolgálatmegtagadók voltak, szolgálatmegtagadásukat azonban elutasította a bíróság, és ezért börtön fenyegette őket. Keynes, ahol tudta, támogatta őket.

Minderről Harrod nem tett említést, és ez a második fontos ok Harrod életrajzának kritikájára. Harrod a tényekkel ellentétben azt írta, hogy a

Bloomsbury körhöz tartozó barátai lelkiismereti okból szolgálatmegtagadók voltak ugyan, „Keynes maga azonban nem osztotta nézetüket" (*Harrod* [1951/1982]). A Keynes által írt levél saját kezével írt fogalmazványát Keynes összegyűjtött munkáinak első szerkesztője, Elizabeth Johnson találta meg, és tette közzé (*Keynes* [1914–1919/1971]). Amikor Elizabeth Johnson közzétette ezt a levelet és megírásának, valamint fogadtatásának körülményeit, akkor ezt vita követte az *Economic Journal*-ban, és ennek a kritikus fontosságú ténynek nem közlése, sőt az ezzel ellentétes mondat leírása diszkreditálta Harrod életrajzát. Harrod megígérte, hogy kiegészíti életrajzát e dokumentumnak és összefüggéseinek közlésével, ezt azonban nem tette meg.

Ezek után egyetlen kérdés marad: miért nem jelent meg Keynes e bíróság előtt, amikor ezt biztosan megtehette volna? Elizabeth Johnson Keynes itt közölt levelét csak szimbolikus gesztusnak tekintette. Skidelsky viszont ([1983/1992], 320. o.) azt a feltevést adta elő (amely természetesen sohasem lesz bizonyítható), hogy levelének elküldésekor Keynes gondolkozott azon, hogy lemond a Treasuryben betöltött posztjáról, nyilván a háború és a háború szolgálatának lelkiismereti ellenzése miatt, amikorra azonban a bírósági tárgyalásra sor került volna, elejtette ezt a szándékát. Sohasem fogjuk megtudni, hogy mi volt a valóságos ok, Skidelsky álláspontját azonban alátámasztja, hogy Keynes írt Nevillenek arról, hogy le szándékozik mondani a Pénzügyminisztériumban betöltött tisztéről (i. m. 321. o.). A Bloomsbury Grouphoz tartozó barátai is helytelenítették, hogy ekkora szerepet vállalt a háborúban. Virginia Woolf úgy vélte, hogy ha tovább marad a Pénzügyminisztériumban, elvész az emberiség számára, vagy talán már el is veszett. Keynes megpróbálta elérni, hogy a Bloomsbury Grouphoz tartozó barátja, Duncan Grant és más festők megbízást kapjanak a az Információs Minisztérium háborús művészeti programja (Ministry of Information's War Artists Scheme) keretében, de sikertelenül.

Skidelsky fenti álláspontját az is alátámasztja, hogy közvetlenül Keynes levelének kelte, 1916. február 28. után felmerült a béketárgyalások és a békekötés gondolata, és ezt Keynes, nyilvánvaló módon, támogatta. Ezek a törekvések 1916. március 6-án jutottak el odáig, hogy a brit és az amerikai kormány egyetértett abban, hogy mihelyt az „időpont alkalmasnak tűnik", az európai szövetségesek felkérik Wilsont egy békekonferencia összehívására. Erre nem került sor. Köztudott, hogy IV. Károly, ugyancsak 1916-ban, trónra lépése után, különbéke kötését javasolta, ugyancsak hiába. A béketárgyalások lehetősége tehát a háború elvi ellenzésének ellenére is kellő okot adott Keynes számára közszolgálati tisztségének fenntartására és így a háborús ügy további szolgálatára. Mind az itt leírtak, mind Keynes egyéb megnyilvánulásai alapján nyilvánvaló azonban, hogy világosan látta: a háború folytatása Európa öngyilkossága, és hogy ezt meg kellene akadályozni. Európa azonban kitartott öngyilkossága mellett, és a következmények köztudottak.

2.7. Nélkülözhetetlen beszúrás: az I. világháború kitörése és a somme-i csata

Ennek a könyvnek nem tárgya, de Keynes gondolkozása megértésének előfeltétele, hogy röviden foglalkozzunk Európa öngyilkosságával, az I. világháború kitörésével és az 1916. évi somme-i csatával, amelyre a békekötés kezdeményezésének elmulasztása és a kötelező katonai szolgálat brit bevezetése után került sor.

A háború kitöréséről Taylor a következőket írja: „Az emberek nem szívesen hiszik el, hogy nagy eseményeknek apró okaik vannak. Ennélfogva, miután kitört a nagy háború, meg voltak győződve arról, hogy azt nagy és mélyreható erőknek kellett okozniuk. Ha azonban megvizsgáljuk a részleteket, nemigen találunk ilyesmit. Sehol sem fedezhetünk föl tudatos eltökéltséget a háború kirobbantására. Az államférfiak elszámították magukat. Blöfföltek és fenyegetőztek, mert ezek az eszközök hatásosnak bizonyultak a korábbi esetekben Ezúttal félresiklott a dolog. Az elrettentés, amire építettek, nem volt elrettentő, az államférfiak tulajdon fegyvereik rabjai lettek. A hatalmas hadseregek, amelyeket azért állítottak föl, hogy biztonságot nyújtsanak, és megőrizzék a békét, most saját súlyukkal sodorták a háborúba az országokat." (*Taylor* [1963/1988], 13–14. o.)

Ennek bevezetéseként és magyarázataként, ugyanő így írt: „A feszültség természetesen jelen volt ott, ahol öt nagyhatalom zabolátlan nemzeti szuverenitási törekvései álltak szemben egymással. Ez a feszültség azonban nem volt nagyobb, mint az előző években, sőt inkább kisebb. Németország és Nagy-Britannia barátságosabb viszonyban volt, […] Franciaország is közeledett a Németországgal való megbékéléshez. […] A német gyáriparosok sem akartak háborút. Meg voltak róla győződve, mégpedig alapos okkal, hogy Németország nemsokára Európa vezető nagyhatalma lesz pusztán gazdasági ereje révén. […] Minden a legkedvezőbben alakult Németország számára. Mi értelme lett volna háborúval elrontani?" (I. m. 12–13. o.)

Ezután a nagy esemény apró okáról, ismét ugyanő. Ferenc Ferdinánd 1914. június 28-án Szarajevóban „úgy döntött, hogy azonnal távozik a városból. A sofőrje […] egy helyen rossz irányba fordult be, aztán lefékezett, hogy visszamenjen. Gavrilo Princip, a [merényletre összeesküvő] egyik diák [aki már föladta a merénylet gondolatát, és hazafelé tartott], meghökkenve vette észre, hogy éppen előtte áll meg a kocsi. Föllépett a hágcsóra, egy lövéssel leterítette a főherceget, aztán az egyik kísérőt vette célba az első ülésen, de a lövés a főherceg hátul ülő feleségét találta el. Az asszony is szinte azonnal meghalt." (I. m. 12. o.)

Végül az 1916. évi somme-i csatáról. A csata 1916. július 1-jén kezdődött, és november 13-án végződött. „A Somme […] teljesen értelmetlen hadszíntér volt.

Még egy nagy előrenyomulás sem kecsegtetett semmiféle stratégiai előnnyel. […] Áttörésre nem került sor. A front itt-ott körülbelül nyolc kilométernyit előretolódott. Mögötte a német védelmi vonal ugyanolyan erős volt, mint azelőtt. A britek mintegy 420 000 embert veszítettek, a franciák közel 200 000-et." (I. m. 97–122. o.) Lehet-e ennél ékesebben szóló érv Keynes eredendő pacifizmusa, szolgálatmegtagadása és a békekötésre való törekvése mellett? Keynes ennek ellenére tovább szolgált a Pénzügyminisztériumban, noha volt emiatt lelkiismeret-furdalása, mert úgy vélte, hogy ha – reményei és törekvései ellenére – a háború folytatódott, ezt tudomásul kell vennie, és szolgálnia kell hazáját.

2.8. Szolgálat a háború végéig

Hogy a háború folytatása Európa öngyilkossága volt, és hogy ezt Keynes nagyon jól látta, a következők is bizonyítják. 1916 októberében került sor az angol pénzügyi helyzet felülvizsgálatára, és egy iraton, amelyet nyilvánvaló módon Keynes írt, de amelyen McKenna kezdőbetűi szerepelnek, a következő olvasható: „Ha az ügyek úgy mennek tovább, mint jelenleg, azt merem mondani, hogy a következő év júniusában vagy már korábban az Amerikai Köztársaság elnöke olyan pozícióban lesz, hogy, ha akarja, diktálhatja nekünk feltételeit." (*Skidelsky* [1983/1992], 334. o.) Keynes tehát mint európai nyilatkozott, és Európát akarta megvédeni az amerikai szupremáciától, annak ellenére, hogy a brit szigeteket a domíniumokkal, Indiával és a koronagyarmatokkal együtt szerves, Európától különálló egységnek tekintette. A kormányülésen Lloyd George természetesen támadta ezt a nézetet, és a teljes győzelemig tartó harc mellett szólalt fel.

1917 tavaszán Keynest az „A" főosztály vezetőjévé nevezték ki. Ez a főosztály közvetlenül a pénzügyminiszternek és helyettesének, a Pénzügyminisztérium közigazgatási államtitkárának volt alárendelve. A főosztály 17 főből állt, többnyire olyanokból, akik csak a háború idejére vállaltak minisztériumi szolgálatot. 1917 májusának végén Keynes lovagi rangot kapott (Companion of the Bath, Third Class).

Mindez nem változtatott általános álláspontján. 1917. március 12-én kitört az orosz forradalom, és ezt Florence-nek írt levelében, liberális és progresszív nézeteinek megfelelően, úgy kommentálta, hogy ez a háború egyetlen olyan eredménye, amelyért érdemes volt háborút viselni. 1917. április 6-án Amerika hadat üzent Németországnak, és ez nagymértékben megkönnyítette Keynes dolgát, mert a háború amerikai részről való finanszírozása ettől kezdve biztosítva volt. Keynes ettől függetlenül rosszul jött ki az amerikaiakkal, továbbra is a legrosszabb véleménye volt Lloyd George-ról, aki 1916-ban újra miniszterelnök lett. 1917. december 15-én a következőket írta Duncan Grantnek: „Egy

olyan kormány számára dolgozom, amelyet megvetek céljai miatt, amelyeket bűnösnek tartok." (*Skidelsky* [1983/1992], 345. o.) Keynes tehát világosan látta, hogy a háború ekkor már Közép-Európa megsemmisítéséért folyt, és ezt, mint európai, a leghatározottabban elutasította.

1918 augusztusában nyilvánvalóvá vált, hogy az utolsó német támadás összeomlott. A brit ellentámadás szeptember 29-én áttörte a Hindenburg-vonalat. Ugyanazon a napon Ludendorff követelte a háború befejezését, hogy megmentse a német hadsereget. Október 4-én az új német kormány fegyverszünetet kért Wilson 14 pontja alapján. Ezzel megnyílt az út a versailles-i békekonferencia előtt. Keynes október 13-án még azt írta Florence-nek, hogy hat hónap múlva otthagyja a Pénzügyminisztériumot, és újra ott lesz Cambridgeben. November 21-én azonban, tíz nappal azután, hogy a németek megadták magukat, már a következőt írta: „Engem tettek meg a békekonferencia pénzügyeinek főfelelősévé." (Uo.)

Ezzel kezdődött versailles-i szereplése, de ez már a következő fejezet témája.

3.

Versailles és *A béke gazdasági következményei*

Keynes az indiai valutáris és pénzügyekkel foglalkozó munkájával, a világméretű pénzügyi válság elhárításával, majd négyéves pénzügyminisztériumi szolgálatával és ott kialakult kapcsolataival bejutott a legmagasabb körökbe, és megnyílt előtte az út a meredeken felfelé ívelő életpályára. A korábbinál is határozottabbá vált liberális, háborúellenes és Európa-párti politikai felfogása is, és mindez lehetővé tette, hogy megírja egész jövőjét meghatározó világhírű könyvét, *A béke gazdasági következményei*-t. Ez lesz e fejezet központi témája, de még mielőtt rátérnénk erre, át kell tekintenünk a Keynes előtt álló út, életpályája lehetőségeit.

3.1. A három lehetőség és a negyedik

„Sík mezőben három út, Jobbra, balra, merre fut?" Keynes előtt három lehetőség állt: az Indiai Ügyek Minisztériuma, Cambridge és a Pénzügyminisztérium.

Ha az Indiai Ügyek Minisztériumát választja, húsz év alatt eljuthatott volna az angol birodalmi igazgatás valamely legfelsőbb vezető posztjára. Ez nem vonzotta; elindult ugyan ezen az úton, de ezt az utat már el is hagyta, helyette inkább Cambridge-et választva. Ha Cambridge útját járja tovább, figyelembe véve azt is, hogy ott már megkapta az *Economic Journal* szerkesztői és a Royal Economic Society titkári tisztét, húsz év alatt lehetett volna belőle prominens professzor, és elérhette volna Marshall rangját és hírnevét. Ehhez azonban ott húsz évig kellett volna „kilószám mérnie a közgazdaságtant", de ez nem felelt meg egyéniségének, és különösképpen nem felelt meg a közügyek iránti elkötelezettségének. Végül, ha a Pénzügyminisztériumban marad, nyitva állt volna előtte az az út, amelyet előtte már többen végigjártak, így a hozzá közelálló McKenna is; és húsz év alatt, folyamatosan emelkedve a hivatali ranglétrán, eljuthatott volna a miniszteri vagy akár még magasabb vezető tisztségig. Mindehhez azonban húszévnyi köztisztviselői munka kellett volna, ennek minden megalkuvásával, sőt esetenként még megalázkodásával és – politikai meggondolásokból – olyan megoldá-

sok támogatásával, amelyekkel nem értett volna egyet. Ez sem fért össze az egyéniségével. E három közül mégis inkább Cambridge-et választotta, és 1918. október 13-án, közvetlenül a német fegyverszüneti kérelem után azt írta Florence-nek, hogy hat hónap múlva otthagyja a Pénzügyminisztériumot, és újra ott lesz Cambridge-ben.

Az *Indian Currency and Finance* és a királyi bizottság csillantotta meg, majd a háború alatt a Pénzügyminisztériumban betöltött szerepe nyitotta meg előtte a negyedik, a legjobb és az egyéniségének leginkább megfelelő utat, Versailles-t és azt, ami az után következett. Ez a tudomány és a közszolgálat kombinációja volt: tudományos rangja alapján vezető közszolgálati szerep betöltése, és Keynes ezt választotta. A tudomány adta neki a tekintélyt, tudományos rangja alapján emelkedhetett azonnal a közszolgálati szerep csúcsára, a közszolgálat és az oktatás húszéves vesztesége nélkül azonnal az államférfiúi szerepbe. November 21-én, tíz nappal az után, hogy a németek megadták magukat, már azt írhatta Florence-nek: „Engem tettek meg a békekonferencián a pénzügyi kérdések fő felelősévé."

Azonnal mehetett, és ment is a békekonferenciára, és ezzel belépett abba a világpolitikai szerepbe, amelynek ajtaján már a I. világháborút megelőző pénzügyi válság elhárításával bekopogtatott. Hogy milyen hangulattal ment oda, az ismét vitatott két fő életrajzírója, Harrod és Skidelsky között. Harrodnak az az álláspontja, hogy Keynes reményteljesen ment Versailles-ba, és csak ott érezte magát elárultnak. Skidelsky ezt másként látja, és én az ő álláspontját látom megalapozottabbnak. Szerinte *A béke gazdasági következményei*-nek szelleme nemcsak a békekonferenciának volt az eredménye, hanem Keynes abban elfoglalt álláspontja már a háború alatt kialakult. Keynes már a háború alatt bizalmatlan volt Lloyd George-dzsal szemben, megvetette az amerikaiakat, és felbőszítette, hogy a politikai szempontok háttérbe szorították a józan észt. Keynes emellett – Skidelsky szerint – rossz lelkiismerettel ment el a konferenciára azért, mert személyes bűnt érzett a háborúban vállalt szerepéért, és lehetőséget keresett arra, hogy ezt jóvátegye. Skidelsky nézetének megalapozottsága a korábban leírtak alapján nyilvánvaló. Keynes úgy tekintett Versailles-ra, mint annak reális lehetőségére, hogy befolyásolja az eseményeket, de kétséget érzett, hogy valóban lesz erre reális esélye. Az azonban nem volt kétséges számára, hogy rá kell lépnie arra az útra, amely megnyílt előtte.

3.2. Versailles

Volt tehát alapja annak, hogy bízzon a sikerben, de annak is, hogy tartson a sikertelenségtől. Március 16-i kelettel azt írta Florence-nek, hogy ő a pénzügyminiszter helyettese (Deputy for the Chancellor of the Exchequer)

a Legfelsőbb Gazdasági Tanácsban (Supreme Economic Council), teljes felhatalmazással arra, hogy döntéseket hozzon, és emellett a Brit Birodalom képviselőinek egyike a békekonferencia pénzügyi bizottságában (Financial Committee of the Peace Conference). Emellett a Szövetségesek Pénzügyi Delegátusai Tanácsának elnöke a fegyverszüneti tárgyalásokon (Chairman of the Inter-Allied Financial Delegates in Armistice) és a Pénzügyminisztérium főképviselője (Principal Treasury Representative) Párizsban. Volt tehát oka a reményre. Hozzátette azonban, hogy ez szebben hangzik, mint amilyen a valóságban, és ebben igaza is lett, mert végül mégsem tudta befolyásolni az eseményeket. Ilyen körülmények között a lelkiismeretes döntés a feladat vállalása a jogos kétségek ellenére, és ő ezt tette.

A vita központjában az állt, hogy Wilson 14 pontja (a 7., 8. és 11. pont) szerint Németországnak helyre kellett állítania a megtámadott területeket. A fegyverszüneti megállapodásba azonban, amelyet Németország is aláírt, Anglia és Franciaország betette azt a záradékot, hogy „a helyreállítás azt jelenti, hogy Németországnak kártalanítást kell fizetnie mindazért a kárért, amelyet a szövetségesek polgári lakosságának és tulajdonának okoztak a földön, a tengeren és a levegőből végrehajtott agressziójukkal". Az eredeti „invázió" kifejezést az angolok követelésére változtatták meg „agresszióvá", hogy – amint Keynes írja – „ilyen módon nagyobb részt kapjanak a zsákmányból". Keynes már 1916-ban tudta, hogy a németeknek valamit fizetniük kell, és már akkor foglalkozott ezzel a kérdéssel, de azt írta ezt tárgyaló memorandumában, hogy ha Németországot meg akarják fejni, akkor ezt megelőzően nem szabad tönkretenni, vagyis a rá kirótt fizetési kötelezettség nem haladhatja meg fizetési képességeit.

Sajnos szinte senki sem volt olyan bölcs, hogy ennek megfelelően járt volna el. Németország példás megbüntetését és nagy összegű jóvátétel fizetését kívánta mind az angol, mind a francia közvélemény, valamint a dominiumok is. Lloyd George kénytelen volt engedni ezeknek a kívánságoknak. Keynesre a német delegátusok egyike, Dr. Melchior tette a legnagyobb benyomást, továbbá Lloyd George fellépése. Melchior német bankár volt, és az arcán tükröződő szenvedés mélyebb hatást tett Keynesre, mint a franciák kollektív szenvedése. Barátságot kötöttek és együttműködtek, noha a győztesek és a legyőzöttek képviselői közti személyes kapcsolattartás elvben tilos volt. Skidelsky egy egész alfejezetet szentel kapcsolatuknak (*Skidelsky* [1983/1992], 358–363. o.), és Keynes is részletesen ír róla (*Keynes* [1949]). A későbbiekben még hallunk e kapcsolatnak a folytatódásáról. Melchiornak, aki mint német hazafi vett részt a béketárgyalásokon, és ennek megfelelően érzett és viselkedett, nyilván sejtelme sem volt arról, hogy mi vár rá és sorstársaira Németországban a nem is olyan távoli jövőben: hogy nemcsak német hazafi, hanem német voltát is tagadni fogják…

A francia pénzügyminiszter, *Klotz* szigorú feltételekhez akarta kötni a Németországba irányuló élelmiszer-szállítmányok megindítását annak ellenére, hogy ott nők és gyermekek éheztek. Lloyd George élesen kikelt Klotz ellen, és azt a színjátékot játszotta el, hogy titkárával behozatott egy táviratot, amelyet ott bontott fel, és amelyben a rajnai brit megszálló csapatok főnöke azonnali élelmiszer-szállítmányokat kért. Lloyd George azt mondta heves beszédében, hogy ha ez így folytatódik, a bolsevizmus európai kiépítésének három fő építőmestere lesz: Lenin, Trockij és – a nevet nem mondta ki, de nyilvánvaló, hogy Klotzra célzott. Ezt követően Keynes és Melchior egy olyan kompromisszumos megoldást dolgozott ki, amely lehetővé tette az élelmiszerszállítások azonnali megindítását. Ez volt Lloyd George-nak az az intervenciója, amely megváltoztatta róla Keynes véleményét, és hozzájárult ahhoz, hogy később együttműködés alakuljon ki köztük.

A jóvátétel kérdése körüli vitát végül az zárta le, hogy Wilson engedett azoknak a követeléseknek, amelyek szerint a németeknek a nyugdíjakat és járadékokat, tehát a hadiözvegyek járadékait és a katonai szolgálatot teljesítők családjuktól való távolléte miatti kompenzációkat is fizetniük kell, noha ez nem volt benne a 14 pontban. Wilson az után, hogy megtette ezt az engedményt, a leghatározottabban ragaszkodott ehhez az álláspontjához. Elsősorban ez, tehát a 14 pont megszegése és az annál sokkal szigorúbb feltételekhez való ragaszkodása volt az oka annak, hogy Keynes *A béke gazdasági következményei*ben olyannyira határozottan ítélte el Wilson magatartását.

Keynes a progresszív gondolkozású *Jan Smuts* tábornokkal együtt még egy kísérletet tett az elfogadható békefeltételek kialakítására. Smuts a Cambridge-i Christ's College-ban végzett, dél-afrikai hadügyminiszter, majd a brit háborús kabinet tagja, a háború után pedig dél-afrikai miniszterelnök is volt, és filozófiai munkát is jelentetett meg. Járt Magyarországon is, beszélt Keynesnek Közép-Európa szenvedéseiről, és úgy vélte, hogy nem jóvátételt kell kicsikarni ezekből az országokból, hanem támogatást kell adni nekik szenvedéseik csökkentésére. Keynes már akkor az általános jóvátétel- és adósságeltörlésben látta a megoldást. Mindketten világosan látták azt is, hogy az európai szövetségesek Németországgal szembeni követeléseinek az volt az oka, hogy el voltak adósodva Amerika felé. Ezért az Amerikával szembeni adósságaik eltörlésével lehetett volna elviselhetővé tenni Németország és szövetségesei jóvátételi kötelezettségeit, amelyeket összesen egymilliárd font értékű kötvények kibocsátására akartak korlátozni. A javaslat természetesen nem volt elfogadtatható. A versailles-i szerződést 1919. június 28-án aláírták.

A békeszerződést Smuts is aláírta, mert nem látott más lehetőséget. Az Egyesült Államokban Wilson elnök összeesett egy előadókörúton, amelyen támogatást próbált szerezni a békeszerződés és a Népszövetség számára.

3.3. A béke gazdasági következményei

Keynes július 28-án állapodott meg Daniel MacMillannel, etoni barátjával könyvének kiadásáról a „szokásos feltételekkel", azaz abban állapodva meg, hogy fele-fele arányban osztoznak a költségeken és a nyereségen. A könyvet 1919. december 12-én tették közzé, és karácsonyig 2642 példányt adtak el belőle, ami kielégítő, de nem különösképpen nagy eredmény. Akkor nem is vártak ennél többet és jobbat, és MacMillan még az 5 000 kinyomtatott példányt is sokallta. Ezt a kezdetet azonban óriási, sem Keynes, sem MacMillan által nem várt siker követte: a könyvet számos nyelvre lefordították, és mérhetetlenül nagy példányszámban tették közzé. Már 1920-ban megjelent magyarul is (*Keynes* [1919/1920]) és románul is.

3.3.1. A bevezetés

Keynes a versailles-i szerződésről írt világhírű könyvének első oldala elé, a címlapot követő oldalra a következő szöveget írta (*Keynes* [1919/1991], 5. o.):

„A jelen könyv szerzője a háború alatt átmenetileg az angol Pénzügyminisztériumban dolgozott, majd egészen 1919. június 7-ig e hatóság hivatalos képviselője volt a párizsi békekonferencián; ezenkívül a pénzügyminiszter képviselőjeként részt vett a Legfelső Gazdasági Tanács munkájában is. Mindkét megbízatásáról lemondott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy már semmi remény sincs a békeszerződés feltételeinek bármiféle lényeges módosítására. A következő fejezetekben a szerző kifejti, miért ellenezte a békeszerződést, pontosabban a békekonferenciának az európai gazdasági problémákkal kapcsolatos egész politikáját. A kifejtettek semmiféle titkot nem tartalmaznak, az egész világon közismert tényeken alapulnak.

J. M. Keynes

King's College, Cambridge
1919. november"

Életrajzírói és méltatói szerint *A béke gazdasági következményei* (*Keynes* [1919/1971], [1919/1920], [1919/1991], [1919/2000]) Keynes legjobb könyve, főként mint irodalmi alkotás. Részletekbe menő ismertetése elkerülhetetlen, mert a legjobb összefoglalása Keynes gazdaságpolitikai elgondolásai és ajánlásai jelentős részének, sőt bizonyos fokig ez a kiindulópontja későbbi munkáinak és javaslatainak is. Keynes ezzel a könyvével vált a konvencionális és hivatalos politika, főként gazdaságpolitika legfőbb bírálójává és az áltekintélyek legfőbb rombolójává, de egyben a helyes és progresszív megoldások legfőbb képviselőjévé is.

Az itt kifejtettek döntő része – az értelemszerű változásoktól eltekintve – ma is érvényes. Elkerülhetetlen a politikai részek ismertetése is, ezek ugyanis arra a következtetésre vezetnek, hogy a gazdaságpolitika reformja és a gazdasági kérdések megfelelő megoldása a politika reformja nélkül elképzelhetetlen. Ezért először – a könyv szerkezetét is követve – a politikai kérdésekkel foglalkozunk, és csak ezután térünk át a gazdasági problémákra.

Keynes abból indult ki, hogy a háború előtti világ lényegében véve stabil volt, és az akkori berendezkedést a társadalom nagy többsége elfogadta. Szerinte a társadalmi berendezkedés alapja az volt, hogy a jövedelemeloszlás egyenlőtlen volt ugyan, de a nagy jövedelmeket döntő részben nem luxusfogyasztásra, hanem beruházásra fordították, a széles tömegek pedig beletörődtek helyzetükbe, és elfogadták az adott körülményeket. Ezt a helyzetet Németország, Ausztria-Magyarország és főként Oroszország népességének gyors gyarapodása, valamint Németország gazdasági hatalmának rendkívül gyors növekedése változtatta meg, fölborítva Németország és Franciaország hatalmi egyensúlyát is. Ez döntő módon határozta meg a békeszerződés feltételeit, és mindenekelőtt a franciák, elsősorban Clemenceau magatartását.

3.3.2. Clemenceau, Wilson és Lloyd George

Keynes kíméletlenül mutatta be a béke sorsát meghatározó három személyiséget: Clemenceau-t, Wilsont, és Lloyd George-ot. Itt szó szerint kell idéznem néhány kijelentését. Mindenekelőtt Clemenceau-ról, aki alapjaiban határozta meg az események menetét és a békeszerződés feltételeit. „Clemenceau volt a Négyek Tanácsának legkimagaslóbb tagja, aki jól tudta, hányadán áll társaival. Nemcsak hogy egyedül neki voltak elgondolásai, hanem minden következményükkel egyedül ő mérlegelte őket. Kora, jelleme, intelligenciája és megjelenése együttesen tárgyilagossággal ruházta fel, és határozottan körvonalazta ebben a zűrzavaros környezetben. Clemenceau-t nem lehetett megvetni, nem lehetett nem kedvelni, legföljebb más nézeteket lehetett vallani, vagy legalábbis más reményeket lehetett táplálni a civilizált ember természetével kapcsolatban." (*Keynes* [1919/1991], 66. o.)

„Franciaországgal kapcsolatban úgy érzett, mint Periklész Athént illetően – az országot páratlan értékűnek tartotta, számára más nem is számított; politikaelmélete azonban megegyezett Bismarckéval. Egyetlen dédelgetett ábrándja volt: Franciaország, egyetlen kiábrándító fölismerése: az emberiség, beleértve a franciákat, és nem utolsósorban tárgyalópartnereit. Békeelvei igen egyszerűen összegezhetők. Először is, a német lélek ismeretében szívvel-lélekkel vallotta, hogy a németek egyedül a megfélemlítésből értenek, hogy a tárgyalások során nyoma sincs bennük bármiféle nagylelkűségnek vagy könyörületnek,

gátlástalanul kihasználnak minden lehetőséget a másik féllel szemben, s bármilyen aljasságra képesek a haszon érdekében – nem ismernek sem becsületet, sem önérzetet, sem irgalmat. Sohasem szabad tehát tárgyalni a németekkel, kiengesztelni őket – csak a diktátumot értik meg." (I. m. 68–69. o.)

Ezt az erőviszonyok Németország javára való eltolódásának leírása követi, amiről már volt szó, majd a végkövetkeztetés: „A jelenlegi küzdelemből (ezúttal Anglia és Amerika segítségével) Franciaország győztesen került ki, [de] jövőbeli helyzete ingatagnak tűnt olyasvalaki szemében, akinek nézete szerint az európai polgárháborút normális vagy legalábbis ismétlődő jövőbeli állapotnak kell tekinteni. […] A jövő ezen látomása értelmében az európai történelem soha véget nem érő ökölvívó-mérkőzés lenne, amelynek ezt a menetét Franciaország nyerte meg, ám ez a menet minden bizonnyal nem az utolsó. […] Egy nagylelkű vagy igazságos és egyenlő elbánáson alapuló békeszerződés, amely olyasféle »ideológián« alapul, mint az elnök tizennégy pontja, csakis azzal a következménnyel járhat, hogy lerövidíti Németország talpra állásának az idejét, és sietteti azt a napot, amikor ismét beveti Franciaország ellen számbeli fölényét, túlsúlyban lévő erőforrásait és műszaki felkészültségét […]. Mihelyt tehát elfogadjuk ezt a világszemléletet […], óhatatlanná válik egy karthágói békeszerződés követelése, amelyet teljes egészében a pillanatnyilag hatalmat gyakorlónak kell megszabnia. […] Mindez egy vénember politikája, akinek legélénkebb benyomásai és legerőteljesebb elképzelései nem a jövőt, hanem a múltat tükrözik." (I. m. 70–72. o.)

Clemenceau jellemének és célkitűzéseinek leírását követi Keynes célkitűzéseinek félreérthetetlen megfogalmazása: „Ezzel a könyvvel az a célom, hogy bebizonyítsam: egy karthágói békeszerződés *gyakorlatilag* sem nem helyes, sem nem lehetséges. […] Az órát nem lehet visszaállítani. Nem lehet Közép-Európa 1870-es állapotát helyreállítani anélkül, hogy elő ne idézzenek olyan feszültségeket Európa szerkezeti felépítésében, ne engedjenek szabadjára olyan emberi és szellemi erőket, amelyek határokon és fajtákon túllépve nemcsak bennünket és »garanciáinkat«, hanem intézményeinket és társadalmunk fennálló rendjét is legyűrnék." (I. m. 72–73. o.) Amint azt mindannyian tudjuk: akkor nem ismerték föl Keynes nyilvánvaló igazságát, és ezért jóslata bevált.

A fentiek szerint Keynes tisztelettel ír Clemenceau-ról, aki meghatározta a tárgyalások kimenetelét és a békeszerződés feltételeit (noha szerinte is és a történelem tanúbizonysága szerint is rosszul), ugyanakkor kíméletlen kritikával él Wilsonnal szemben. Szerinte Wilson a hadba lépéssel és tizennégy pontjával véget vetett ugyan a háborúnak, de a béketárgyalásokon alulmaradt Clemenceau-val szemben, és semmit sem tudott érvényesíteni eredeti elképzeléseiből, tizennégy pontjából. Az az alapkérdés, vajon miként volt lehetséges, hogy Wilson, aki domináns pozícióban volt, akinek hadserege uralta Európát, akinek azonnali élelmiszer-szállításaitól Európa túlélése függött, segítségétől pedig

Európa jövője, beleegyezett a tizennégy pontjával alapvetően ellentétes, karthágói békeszerződés megkötésébe.

„A rejtély nyitja, mihelyt ráakadtunk, igen tanulságos volt. Az elnök olyan, mint egy nonkonformista, esetleg presbiteriánus lelkész. Gondolkodásmódja és lelkialkata alapjában véve nem intellektuális, hanem teológiai jellegű, ennek a gondolkodásmódnak, érzelemvilágnak és kifejezésmódnak minden erejével és gyengéjével. Ebből a típusból napjainkban már nem találunk annyi remekbe szabott példányt Angliában és Skóciában, mint egykor; az egyszerű angol számára ez a jellemzés mindazonáltal hű képet fest az elnökről. […] A párizsi konferencia kezdetekor általában úgy tartották, hogy az elnök, népes tanácsadó serege segítségével átfogó tervet eszelt ki nemcsak a Népszövetség megalakítására, hanem arra is, hogy miként lehet megvalósítani a tizennégy pontot a tényleges békeszerződésben. Valójában azonban az elnök semmit sem eszelt ki; mihelyt gyakorlati megoldásokra került sor, elgondolásai ködösnek és csonkának bizonyultak. Semmiféle terve, semmiféle elgondolása, semmiféle építő jellegű ötlete nem volt arra, hogyan lehetne életet lehelni azokba a parancsolatokba, amelyeket annak idején a Fehér Házból hirdetett ki mennydörögve. Bármelyikről tudott volna szentbeszédet tartani, avagy méltóságteljes könyörgést intézni valóra váltásukért a Mindenhatóhoz, de arra már képtelen volt, hogy megfogalmazza konkrét alkalmazásuk mikéntjét Európa adott helyzetére." (I. m. 77–78. o.)

„Nem voltak részletes javaslatai, mi több, sok tekintetben – meglehet, ez elkerülhetetlen volt – téves értesülései voltak az európai viszonyokról. S nemcsak rosszul tájékozott volt – Lloyd George is az volt –, hanem elméje is lassan működött, és képtelen volt alkalmazkodni a valós helyzethez. Figyelemre méltó, milyen lassú volt az elnök európai partnereihez képest. Nem tudta egyetlen pillanat alatt megemészteni mindazt, amit partnerei mondtak, nem tudta egyetlen szempillantás alatt fölmérni a helyzetet, megfogalmazni a választ, és álláspontja parányi módosításával megoldani a kérdést. Éppen ezért eleve vereségre volt ítélve a gyors, élénk eszű és mozgékony Lloyd George-féle államférfiakkal szemben." (I. m. 78. o.) „Amint leereszkedett a Négyek bizalmas egyenlőségének szintjére, nyilvánvalóvá vált, hogy a játszmát elvesztette." (I. m. 84. o.)

„S ekkor történt, hogy veszedelmessé vált az, amit teológiai vagy presbiteriánus alkataként jellemeztem. Miután eldöntötte, hogy elkerülhetetlenné váltak bizonyos engedmények, megkísérelhette volna, hogy állhatatossággal, ügyes viselkedéssel és az Egyesült Államok pénzügyi hatalmának fölhasználásával megmentse a lényegből a lehető legtöbbet, még ha valamit föl kell is áldoznia belőle. Az elnök azonban képtelen volt arra, hogy olyan egyértelműen tisztába jöjjön önmagával, ahogy szükség lett volna rá. Túlontúl lelkiismeretes volt. Jóllehet most már elkerülhetetlenek voltak a kompromisz-

szumok, továbbra is az elvek embere maradt, a tizennégy pontot számára feltétlenül kötelező szerződésnek tekintette. Semmire sem volt hajlandó, ami nem igazságos és helyénvaló; semmire sem volt hajlandó, ami ellentétes volt nagyszerű hitvallásával. A tizennégy pont tehát – anélkül, hogy meggyengült volna szóbeli ihletettségének ereje – szövegmagyarázat és értelmezés célját szolgáló dokumentum, valamint mindenki számára az önáltatás intellektuális eszköze lett." (I. m. 84–85. o.)

És ekkor „Kiadták a jelszót Párizs valamennyi boszorkányának:

Szép a rút és rút a szép:
Sicc, mocsokba, ködbe szét!
(Shakespeare: Macbeth, I. felv. 1. szín. Szabó Lőrinc fordítása.)

Munkára fogták a legélesebb eszű szofistákat meg a leginkább képmutató mesterembereket, s ők azután számos zseniális feladványt produkáltak, ami huzamosabb ideig megtévesztett volna még az elnöknél okosabb embereket is." (I. m. 85–86. o.) „Így történt, hogy Clemenceau-nak sikerült diadalra vinnie azt, ami alig néhány hónapja még szokatlan és képtelen javaslatnak tűnt, vagyis hogy ne hallgassák meg a németeket. Ha az elnök nem annyira lelkiismeretes, ha nem titkolja el önmaga előtt is, voltaképpen mit tett, akkor még a legutolsó pillanatban is módja lett volna visszahódítani elvesztett pozíciókat, és néhány igen jelentős eredményt érhetett volna el […]. Lloyd George, aki az utolsó pillanatban összeszedve bátorságát megkísérelte némileg enyhíteni a békeszerződés feltételeit, megdöbbenve tapasztalta, hogy öt nap alatt nem tudja meggyőzni az elnököt arról, hogy tévedés volt, amiről öt hónap munkájával bebizonyították neki, hogy igazságos és helyénvaló. Végtére is nehezebb volt kijózanítani ezt a megcsontosodott presbiteriánust, mint félrevezetni, hiszen önmagába vetett hite és önbecsülése összefonódott az ámítással. Az utolsó felvonásban tehát az elnök makacsul kitartott, és elutasított minden békéltetési kísérletet." (I. m. 87–88. o.)

Szokatlan az ilyen terjedelmű szó szerinti idézés, de csak ezzel lehet lezárni Keynes egyéniségének és mentalitásának, valamint rendkívüli nyelvi képességeinek bemutatását. Csak ebből ismerhetjük meg a nonkonformista lelkész őseitől örökölt erkölcsi felháborodását, valamint az igazságra és méltányosságra való rendíthetetlen törekvését és minden hamis tekintély elutasítását. Ezek az idézetek pontos képet adnak arról a helyzetről is, amelyet megpróbált, de nem tudott megváltoztatni, és amely ellen lázadva lemondott tisztéről, majd megírta ezt a könyvet. Azt, amit írt, nem lehet kivonatolni vagy interpretálni, nem írható annál jobb, mint amit ő írt.

Hátra van még azonban, amit Lloyd George-ról írt. Őt olyan hivatásos politikusként mutatja be, akinek szemében a napi politikai szempontok, valamint saját magának és környezetének újraválasztása fontosabb a lényegi kérdések-

nél – és ennek mintha lennének mai politikai vonatkozásai is. Lloyd George ugyanis a németek fegyverletételekor felismerte a nyilvánvalót: újraválasztási esélyei akkor a legnagyobbak, ha a győzelem pillanatában lép a választók elé. Ezért 1918. november 25-i hatállyal kimondatta a parlament feloszlatását, és december 15-ére kiíratta az új választásokat. Ezt a lépését már akkor teljesen fölöslegesnek, sőt erkölcstelennek tartották. Keynes erről a következőket írja: „Az 1918-as általános választás lefolyása szomorú, drámai történetet tár elénk egy olyan ember alapvető gyöngeségéről, aki elsősorban nem igazi, saját indítékaitól vezéreltetve, hanem a pillanatnyilag őt körülvevő légkör legdurvább kigőzölgései alapján határozza meg lépéseit." (I. m. 168. o.)

Ő és Bonar Law, az addig és azután vele együtt koalícióban kormányzó konzervatívok vezére már november 22-én nyilvánosságra hozta választási kiáltványukat. Ebben nincs szó jóvátételről vagy a németek elleni kemény fellépésről, hanem ezzel ellentétben a kiáltvány, amint Keynes idézi, a következőkkel végződik: „Első feladatunk egy igazságos és tartós béke legyen, hogy ekképpen megvessük egy új Európa alapjait, s így örökre elháríthassuk újabb háborúk lehetőségét." (I. m. 168–169. o.) November 25-én Bonar Law a következőket mondta Glasgow-ban: „Úgy megyünk a békekonferenciára, mint a szövetséges hatalmak egyike, s nem várható el a kormány egyik tagjától sem, hogy – gondoljon bármit is – nyilvánosan kifejtse, mielőtt elutazik erre a konferenciára, milyen irányvonalat fog követni bármely meghatározott kérdésben." (I. m. 169. o.) Lloyd George azonban november 29-én Newcastleban már belelendült: „Amikor Németország legyőzte Franciaországot, jóvátétel fizetésére kényszerítette. Ezt az elvet ő maga honosította meg. Semmiféle kétség sincs az elvet illetően, és ennek az elvnek az alapján kell eljárnunk – vagyis Németországnak képessége legvégső határáig ki kell fizetnie a háborús költségeket." (Uo.) Ezt a nyilatkozatát azonban számos „intő szóval" egészítette ki: „Erős szakértői bizottságot neveztünk ki – amelyben képviselve vannak a nézetek valamennyi árnyalatának szószólói –, hogy igen gondosan vizsgálják meg ezt a kérdést, majd tanácsokkal lássanak el bennünket. Semmi kétség sem férhet a követelés igazságosságához. Németországnak fizetnie kell, képességéhez mérten, maximálisan, de nem engedjük meg, hogy oly módon fizessen, hogy azzal tönkretegye iparágainkat." (Uo.)

A választási küzdelemben nyilván a németek elleni harcias kijelentések voltak a legnépszerűbbek. Barnes, a háborús kabinet egyik tagja november 30-án már ezt kiáltotta a szónoki emelvényről: „Amellett vagyok, hogy akasszák fel a Kaisert!" (I. m. 170. o.) December 6-án a miniszterelnök már kijelentette, hogy „valamennyi európai szövetséges elfogadja azt az elvet, miszerint a központi hatalmaknak erejükhöz mérten maximálisan ki kell fizetniük a háború költségeit" (uo.). Amint ezt Keynes írja, „a legdurvább színjátékot Sir Eric Geddes nyújtotta a cambridge-i Guildhallban": „Mindent kifacsarunk belőlük, ami

egy citromból kifacsarható, s ennél még valamivel többet is. […] Addig fogom facsarni őket, amíg a száraz rostok recsegni nem kezdenek." (I. m. 171. o.) Azt is kijelentette, hogy politikája alapján a semleges és szövetséges országokban el kell kobozni a németek birtokában lévő utolsó tulajdontételeket is, minden aranyukat, minden ezüstjüket és ékszerüket, képtáraik és könyvtáraik teljes tartalmát, és ezeket a szövetségesek javára el kell adni. „Pőrére vetkőztetném Németországot […], ahogyan a németek is tették Belgiummal." (Uo.)

December 11-ére a miniszterelnök is átvette ezt a hangnemet, és „végső kiáltványa", amint ezt Keynes idézi, a következő:

„1. A Kaiser bíróság elé állítása.
2. Az erőszakos cselekményekért felelősök megbüntetése.
3. Teljes kártérítés Németországtól.
4. Társadalmi és ipari tekintetben Anglia az angoloké.
5. A hadirokkantak teljes kártalanítása.
6. Boldogabb országot mindenki számára." (I. m. 172. o.)

Keynes mindehhez a következőket teszi hozzá: „Ez bizony jó muníció a cinikusoknak. A program három hét alatt a kapzsiság és érzelem, az előítélet és megtévesztés eme kotyvalékára züllesztette le Anglia nagy hatalmú urait, akik alig valamivel korábban még fennkölt szavakkal nyilatkoztak a leszerelésről és a Népszövetségről, valamint egy igazságos és tartós békéről, amelynek meg kellene vetnie egy új Európa alapjait." (Uo.) Ugyanaznap a miniszterelnök Bristolban kijelentette, hogy „követeljük a háború teljes költségét", továbbá, hogy „a kabinet iránymutatása alapján kijelölt bizottság úgy véli, hogy mindez megvalósítható" (i. m. 172. o.). Keynes ehhez a következőket teszi hozzá: „A háború teljes költsége, becslés szerint, 120 milliárd dollár vagy ennél több. Ez évi 6 milliárd dolláros kamattörlesztést jelentene (eltekintve a törlesztési alaptól). Vajon elképzelhető, hogy egy szakértői bizottság azt jelentette volna, Németország képes ennek az összegnek a kifizetésére?" (Uo.)

Az ilyen jellegű választási propaganda természetesen ellenállhatatlanul sikerre vezetett. Nem akadt jelölt, aki ez ellen felszólalhatott volna, mert ez biztos bukást jelentett volna számára. A régi Liberális Párt jóformán megsemmisült, még Asquith volt miniszterelnök is elvesztette mandátumát. Keynes ehhez a következő kommentárt tette hozzá: „Sajnos azonban nem büszkén és dicsőn lobogó zászlókkal süllyedt el. Valamely oknál fogva vezetői lényegében hallgatásba burkolóztak. Mennyire másként ítélné meg őket ma az ország, ha úgy szenvedtek volna vereséget, hogy határozottan tiltakoznak a csalás, a csűrés-csavarás és az egész eljárás becstelensége ellen." (I. m. 173. o.)

Keynes konklúziója: „Továbbra is azt vallom, hogy a fő konferenciát megelőzően vagy annak legkorábbi szakaszában Nagy-Britannia képviselőinek az Egyesült Államok szakértőivel összefogva, mélyrehatóan meg kellett volna vizsgálniuk az egész gazdasági és pénzügyi helyzetet, s az angoloknak felha-

talmazással kellett volna bírniuk az alábbi elveken nyugvó konkrét javaslatok megtételére. 1. Valamennyi szövetségesek közti adósságot azon nyomban el kell törölni. 2. A Németország által fizetendő összeget 10 milliárd dollárban kell meghatározni. 3. Nagy-Britannia lemond minden igényéről, hogy részt kapjon ebből az összegből, és az egész hányadot, amelyre jogosult lenne, a békekonferencia rendelkezésére bocsátja a megalakítandó új államok pénzügyi helyzetének támogatására. 4. Abból a célból, hogy nyomban rendelkezésre álljon valamiféle hitelalap, a Németország által fizetendő teljes összeg megfelelő hányadát garantálja a békeszerződés valamennyi aláírója. 5. A volt ellenséges hatalmak számára engedélyezni kell azt is, hogy, figyelembe véve gazdasági helyreállításukat, korlátozott mennyiségű kötvényt bocsássanak ki hasonló garanciák alapján. Az ilyen jellegű javaslatok egyszersmind az Egyesült Államok nagylelkűségére való appellálást is jelentenek." (I. m. 176. o.) Ez azonban már egyértelmű átmenet *A béke gazdasági következményei*-nek gazdasági vonatkozásaira, és egyben annak is bizonyítéka, hogy az alapvető gazdasági kérdések tekintetében menthetetlenül összefonódik a politika és a gazdaság, sőt annak is, hogy itt nem volt mellőzhető a politikai kérdések ilyen részletes tárgyalása.

Keynes az 1919-ben, közvetlenül a béketárgyalások után leírtakat és az ugyanazon év karácsonyára kiadottakat nem tartotta teljesen kielégítőnek, és az *Essays in Biography*-ban visszatért erre a kérdésre. Ennek a könyvnek végleges, Keynes összegyűjtött írásai X. köteteként megjelent változata nincs meg Magyarországon, megvan azonban egy 1933-ban öccse, Geoffrey szerkesztésében megjelent korábbi rövid változata (*Keynes* [1933/1961]), amely egy töredéket szentel Lloyd George személyének. Ez a töredék egyértelmű és világos választ keres a sem az előbbiekben, sem ebben a töredékben kielégítően meg nem válaszolt alapkérdésre. Ha Versailles-ben két nézet ütközött össze: a kiábrándult és cinikussá vált Clemenceau-nak a karthágói békére és az idealista és nemes törekvésű Wilsonnak egy jobb korra való törekvése, akkor a végső soron jóindulatú Lloyd George miért nem állt e nemes törekvés mellé, és miért nem vitte győzelemre, mert ezt ketten együtt megtehették volna.

Ha ez így van, a végső felelősség az övé. Felelősségét még az is növeli, hogy Keynes leírása szerint „a brit és amerikai delegáció tagjait testvéri érzés és a kölcsönös tisztelet kötötte össze, folyamatosan együtt dolgoztak a becsületes tárgyalás politikájáért és a szélesen értelmezett emberiességért" (*Keynes* [1933/1961], 34. o.). Ugyanő Wilsonról: „Nem volt olyan szándéka, hogy kikényszerítsen egy karthágói békét; Németország megtörése nem volt szándékainak része. Valóságos volt a háború elleni gyűlölete és a pacifizmusra, valamint a radikális idealizmusra való hajlama." (I. m. 35. o.) Ha ez így van, miért tette Lloyd George mégis azt, amit tett? A válasz: „A miniszterelnök két szempontból elkerülhetetlenül és menthetetlenül Clemenceau oldalán állt – a jóvátétel és a

titkos szerződések ügyében. […] Ezért majdnem annyira érdekelt volt, mint Clemenceau, hogy fokozatosan törjék le az elnök erkölcsi ellenállását." (I. m. 37. o.) „Hogy szilárdan és hatékonyan az elnök oldalára álljon, ahhoz a bátorságnak és a hitnek olyan erejére lett volna szükség, amely csak alapvető meggyőződésekre és elvekre épülhetett volna. Mr. Lloyd George-ban semmi sem volt ebből, és a politikai meggondolások a középútra terelték." (Uo.)

És a patetikus befejezés: „Ezek voltak Párizs személyiségei […] Clemenceau, esztétikailag a legnemesebb, az elnök, erkölcsileg a legcsodálatosabb; Lloyd George, intellektuálisan a legkifinomultabb. Az ő különbözőségeikből és gyöngeségeikből született meg a gyermek, a békeszerződés, aki valamennyi szülőjének legkevésbé értékes tulajdonságait hordozta: nemesség nélküli, erkölcsiség nélküli és intellektus nélküli volt." (I. m. 39. o.)

Miért foglalkoztam ennyire részletesen és ilyen pontos dokumentációt felhasználva mindezzel? Azért, mert szilárd meggyőződésem, hogy Keynes életműve egységes egész, amelynek minden részlete csak mint ennek az egységes egésznek egyik eleme érthető meg; továbbá azért, mert Keynes elsősorban államférfi volt, és nem tudós, és inkább volt elkötelezve az emberiség sorsának javítása, mint tudományos tételek igazsága mellett. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy tudományos tételei ne lettek volna igazak, és hogy a döntéseket megalapozó tudományos tételek igazságát ne tartotta volna az emberiség sorsának javítására alkalmas döntések előfeltételének. Versailles volt az ő utolsó és legnagyobb iskolája, amely elindította az igazi életbe, amelynek első lépése *A béke gazdasági következményei*-nek megírása, második – szellemében az elsőnek teljesen megfelelő – lépése az *Általános elmélet* és a munkanélküliség felszámolásának megkísérlése, harmadik és utolsó – szellemében ismét az előbbieknek teljesen megfelelő – lépése pedig Bretton Woods, a racionális és az egész világ jólétét szolgáló pénzügyi világrend kialakításának megkísérlése volt. Amikor ebbe belebukott, belehalt – de erről többet a későbbiekben.

3.3.3. A gazdaság

Bár ez a kötet elsősorban közgazdasági és nem politikai jellegű, e fejezet közgazdasági része rövidebben foglalható össze, mint a politikai. A politikai részben csak szó szerinti idézetek hosszú sorozatával volt bemutatható Keynes zsenialitása, a gazdasági részben zömmel elegendő a következtetések rövid összefoglalása – annál is inkább, mert a számok időszerűségüket vesztették.

A gazdasági rész szinte valamennyi fejtegetése olyan politikai okfejtésen alapul, amelyet eddig nem tárgyaltam. Keynes világosan és egyértelműen kifejti, hogy a németek nem feltétel nélkül, hanem Wilson 14 pontja alapján, ennek elfogadásával tették le a fegyvert, és tették ezzel kiszolgáltatottá és védtelenné

önmagukat. Mint magyar – noha velünk Keynes alig foglalkozik – nem hallgathatom el, hogy ugyanezt tettük mi is. Az eredmény az lett, hogy a béketárgyalásokon nem hallgatták meg a németeket s így minket sem. Ennek következményeit ismerjük. Visszatérve a németek ügyére: a 14 pontot Wilson további kijelentései erősítették meg, és ez a 14 pont érvényben maradt akkor is, ha ezt a szövetségesek követelésére kiegészítették két záradékkal. A németekkel szembeni követeléseknek a 14 pontban és záradékaiban foglaltakon túli kiterjesztése tehát Keynes érvelése szerint egyértelműen törvénysértő.

Az ezután tárgyalandó kérdés egyenes következménye az eddigieknek. Keynes félreérthetetlenül kifejti, hogy a németekkel szembeni eljárás, így például a német állampolgárok külföldi tulajdonának minden kártérítés vagy ellenszolgáltatás nélküli elkobzása példátlan és egyértelműen jogellenes. Ez az elkobzás, amelynek célja nyilvánvaló módon Németország befolyásának felszámolása a volt orosz, osztrák-magyar, bolgár és török területeken, elsősorban politikai és nem gazdasági célokat szolgált, és ezért e gazdaságinak mondott kérdések tárgyalása inkább a politikai részbe kívánkozna, de részletezésük mostanra már érdektelenné vált. Folytatva: különösképpen ellentétes a 14 ponttal az, hogy a Rajna bal partján lévő német tartományokat a megszállás évei alatt megpróbálták gazdasági, majd politikai értelemben is elszakítani Németországtól, valóra váltva azt a francia törekvést, hogy Franciaország a Rajnáig terjessze ki határát, és a Rajnától keletre szorítsa Németországot. Ez a törekvés, noha erről Keynes nem ír, XIV. Lajos és Napóleon idejére vezethető vissza.

Szó szerint kell viszont idéznem a következő bekezdést: „Ennek a programnak a részletes megvalósítása sajátos feladatot ró majd a Jóvátételi Bizottságra, hiszen nagyszámú tulajdonjog és érdekeltség birtokosává válik hatalmas területeken, amelyeket szétzilált a háború, a fölbomlás és a bolsevizmus, s ahol kétséges, vajon engedelmeskednek-e rendelkezéseinek. A hadizsákmány fölosztása a győztesek között foglalkoztatást fog biztosítani egy nagy hatalmú hivatal számára, amelynek küszöbét majd húsz vagy harminc nemzet mohó kalandorai és egymásra féltékeny koncesszióvadászai tapossák és mocskolják be." (*Keynes* [1919/1991], 108. o.) Az ebben a bekezdésben leírtak kísértetiesen emlékeztetnek arra, ami Magyarországon 1989 után történt…

Áttérve az egyértelműen közgazdasági témákra: Keynes rendkívül hosszasan foglalkozott a szén és a vas kérdésével. Egyértelmű volt az az álláspontja, hogy gazdasági szempontból egy egységet alkotó területek nem választhatók szét politikai határokkal, tehát a nemzetiségi elv egyetlen elvként való alkalmazása súlyos gazdasági problémákat okoz majd. Keynes érvelése voltaképpen ugyanaz, mint aminek alapján az elzászi eredetű Robert Schuman a II. világháború után az Európai Szén- és Acélközösség megalapítását javasolta, mint az európai problémák megoldásának első lépését. Keynes és

műve tehát az Európai Szén- és Acélközösség és az európai integráció előfutárának is tekinthető.

Keynes ezt követően áttért a jóvátétel kérdésére, ismét a kérdés jogi aspektusával indítva, és megismételve azt az érvelést, hogy a jóvátételi igénynek a 14 pontban szereplő tételeken túlmenő kiterjesztése jogellenes. Ezután részletes számításokat közölt, hogy mennyi is lehetett a 14 pont szerinti jogos követelés, és ezt összesen 10,6 milliárd dollárra tette. A számítások bizonytalanságára való tekintettel ezt a részt azzal a következtetéssel zárta le, hogy a szövetségeseknek Németországgal szemben támasztott igénye a fegyverszünet előtti értelmezés szerint „minden bizonnyal meghaladná a 8 milliárd dollárt, és nem érné el a 15 milliárd dollárt" (i. m. 164. o.). Ezért szerinte „bölcs és igazságos lépés lett volna felkérni a béketárgyalásokon a német kormányt, fogadja el végső rendezésként a 10 milliárd dolláros összeget anélkül, hogy tovább vizsgálnánk a részleteket" (i. m. 164–165. o.). Ez a 10 milliárd dollár nagy súllyal fog megjelenni a későbbi fejtegetésekben.

A szövetségesek azonban ennél sokkal többet követeltek Németországtól, és követelték azt is, hogy 1921. május 1-től kamattal terheljék meg Németország kintlévőségeinek azon részét, amely nincs lefedezve készpénz- vagy természetbeni fizetésekkel vagy kötvények kibocsátásával, és a kamatláb 5% legyen. Ezt hosszas számítás követte Németország fizetőképességéről, és ez a következő eredményre vezetett: „Mindezek alapján arra a végső következtetésre kell jutnom, hogy valamennyi fizetési módot tekintetbe véve (közvetlenül átruházható vagyon, átengedett tulajdon és évi sarc) minden bizonnyal maximálisan 10 milliárd dollár lenne Németország jóvátételi fizetési képessége. Valamennyi tényleges körülményt számításba véve nem hiszem, hogy tudna ennyit [valójában esetleg ehelyett: »ennél többet«] fizetni. Azok, akik ezt igen kis összegnek tekintik, ne feledkezzenek meg a következő figyelemreméltó összehasonlításról. Franciaország nemzeti vagyonát 1871-ben valamivel kevesebbre becsülték, mint Németország 1913-as vagyonának a felét. Eltekintve a pénz értékében végbement változásoktól, ha Németországnak 2,5 milliárd dolláros kártérítést kellene fizetnie, ez nagyjából egybevethető lenne a Franciaország által 1871-ben fizetett összeggel. S mivel a kárpótlás valóságos terhe nagyobb mértékben növekszik, mint menynyisége arányában, ha Németország 10 milliárd dollárt fizetne, úgy ennek sokkal súlyosabbak lennének a következményei, mint a Franciaország által 1871-ben fizetett 1 milliárd dollárnak." (I. m. 226–227. o.). Keynes tehát a 14 pont és a fegyverszüneti megállapodás szerinti jogos követelést és Németország fizetőképességét egyaránt 10 milliárd dollárra becsülte, de ezt sokkal súlyosabb tehernek tekintette annál, mint ami 1871-ben Franciaországot terhelte. Megismétlem: ez a 10 milliárd dollár meg fog jelenni a későbbiekben is.

Keynes képtelenségnek tartotta azt a széles jogkört is, amellyel a békeszerződés felruházta a Jóvátételi Bizottságot, és idézte a Német Pénzügyi

Bizottság ehhez fűzött megjegyzéseit, amelyek szerinte „nem tekinthetők túlzóknak" (i. m. 241. o.): „Ekképpen a német demokráciát éppen abban a pillanatban semmisítik meg, amikor a német nép súlyos küzdelem után neki akart fogni a demokrácia fölépítésének – s éppen azok a személyek semmisítik meg, akik a háború egész ideje alatt unos-untalan azt hangoztatták, hogy a demokráciát akarják elhozni nekünk. […] Németország immár sem nép, sem állam, hanem puszta kereskedelmi érdekeltséggé válik, amelyet hitelezői kiszolgáltatnak egy adószedőnek anélkül, hogy akár csak lehetőséget nyújtanának neki készségének bizonyítására, miszerint kötelezettségeinek saját akaratából hajlandó eleget tenni. A bizottság – amelynek állandó székhelye Németországon kívül lesz – összehasonlíthatatlanul nagyobb jogkörrel fog rendelkezni Németországban, mint amilyennel a német császár valaha is rendelkezett. Uralma alatt a német népet évtizedeken át megfosztják minden jogától, megvonják tőle – sokkal nagyobb mértékben, mint bármely néptől az abszolutizmus korában – a független cselekvés, az egyéni törekvés lehetőségét gazdasági vagy akár csak erkölcsi haladásának területén." (Uo.) Még ezen is tovább megy a Német Pénzügyi Bizottság által 1919. május 13-án benyújtott jelentés, amely a békeszerződés feltételeinek végrehajtása esetén elkerülhetetlennek tartja Németországban a tömeges halált. Sajnálatos módon arra, hogy valamely nemzetek fölötti szervezet – mert hiszen a Jóvátételi Bizottság az volt – ekkora hatalommal rendelkezzék egy elvben szuverén ország fölött, a legutóbbi időben is volt, sőt van példa.

Itt következik annak a kevés részletnek az egyike, ahol Keynes foglalkozik a kelet-közép-európai országokkal, így Magyarországgal is. „E könyvben kevés figyelmet fordítottam Oroszországra, Magyarországra és Ausztriára. Ezekben az országokban annyira nyomorúságosak az életkörülmények, és annyira előrehaladott a társadalom fölbomlása, hogy az nem igényel elemzést. Ezek az országok már a jelenben tapasztalják azt, ami Európa többi része számára csak az előrejelzés birodalmába tartozik. Mindazonáltal hatalmas területről és nagy lélekszámú népességről van szó, s a helyzet szembeszökő példája annak, mennyi szenvedést bír el az ember, és meddig folytatódhat egy társadalom hanyatlása." (I. m. 270–271. o.)

3.3.4. Nélkülözhetetlen beszúrás: három extrém példa

E könyv bemutatása nem nélkülözheti az alábbi három részlet szó szerinti felidézését.

Szerbiát illetően a következőket. „Diouritch »Economic and Statistical Survey of the Southern Slav Nations« (Journal of Royal Statistical Society, 1919. május) című tanulmányában néhány rendkívül figyelemreméltó adatot idéz az ember-

életben elszenvedett veszteségről. »Hivatalos adatok szerint a csatában elesettek vagy fogságban elhunytak száma – egészen a legutóbbi szerb offenzíváig – 320 000-re rúgott, ami azt jelenti, hogy Szerbia 18–60 év közötti férfilakosságának fele elpusztult az európai háborúban. Továbbá a szerb egészségügyi hatóságok becslése szerint mintegy 300 000 polgári lakos halt meg tífuszban, míg az ellenséges táborokban internált lakosság veszteségeit 50 000-re teszik. A két szerbiai visszavonulás és az albániai visszavonulás során a gyermekek és fiatalok közötti emberveszteséget 200 000-re becsülik. Végezetül a több mint három évig tartó ellenséges megszállás idején a megfelelő táplálkozás és az orvosi ellátás hiánya következtében becslés szerint 250 000 ember halt meg.« A szerző szerint, mintegy összevetve, az emberveszteség meghaladja az 1 milliót, ami a régi Szerbia népességének több mint egyharmada." (I. m. 163. o.) Az itt leírtak alapján nem lehet csodálkozni azon, hogy a békeszerződés egy kezdetben Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak, majd Jugoszláviának nevezett és eleve felbomlásra ítélt alakulatot, valójában egy óriási Szerbiát hozott létre a szerb dinasztia uralma alatt.

A háború utáni *németországi* nyomorral hosszabban foglalkozik, de ebből csak a következő, a legmegdöbbentőbb részt veszem át a Keynes által idézett Vossische Zeitung nyomán: „»Nézze csak ezt a gyereket – magyarázta az ügyeletes orvos –. Hihetetlen mennyiségű kenyeret fogyasztott el, mégsem kapott erőre. Rájöttem, hogy minden kenyeret, amit kapott, a szalmazsákjába rejtett. Az éhségtől való rettegés oly mélyen gyökerezett ebben a gyerekben, hogy kuporgatta a kenyeret ahelyett, hogy megette volna; a tévútra került állati ösztön az éhségtől való rettegést rosszabbnak tüntette fel az éhség által előidézett tényleges görcsöknél.« Mégis nyilván sokan vannak, akik úgy vélik, az igazság megköveteli, ezek az emberi lények negyven-ötven éves korukig sarcot fizessenek az angol adófizető helyzetének könnyítésére." (I. m. 272. o.)

Végül az *Ausztriára* vonatkozó rendezésről: „Az Osztrák Köztársaságra kényszerített békeszerződés feltételei teljesen figyelmen kívül hagyják ezen állam kétségbeejtő helyzetének valós tényeit. A bécsi Arbeiter Zeitung 1919. június 4-i száma így kommentálta ezeket a feltételeket. »Egy békeszerződés lényege még sohasem árulta el oly durván a szándékokat, amelyek állítólag irányelvül szolgáltak kidolgozásához, mint a jelen szerződés […], amelyben minden egyes rendelkezést a könyörtelenség és az irgalmatlanság itat át, amelyben fikarcnyi emberi együttérzés sem fedezhető fel, amely arculcsapását jelenti minden emberi köteléknek, amely maga az emberiség, a szenvedő és meggyötört emberek elleni bűntett.« Alaposan ismerem az osztrák békeszerződést, s jelen voltam néhány feltételének megszövegezésekor, de nehezen tudnám megcáfolni ezen érzelmi kitörés jogosultságát." (I. m. 270. o.)

E fejezet célja nemcsak a gazdasági összefüggéseknek és a problémákra adott javaslatoknak, hanem a főhős Keynes jellemének a bemutatása. E pate-

tikus bekezdések egyértelműen tükrözik azokat az érzelmeket, amelyek fűtötték. Keynes az itt idézettek nélkül érhetetlen, és az itt idézettek nélkül érthetetlenek akkori és későbbi javaslatai is.

3.3.5. A javaslatok

Keynes akkori javaslatainak csak azzal a három kritikus fontosságú részével foglalkozom, amelyek az európai rendezésre vonatkoznak, és amelyek ma is aktuálisak. Érdekes az a kezdő megjegyzése, hogy „az én szóhasználatomban 'Európa' rendszerint úgy értelmezendő, hogy nem öleli fel a brit szigeteket" (i. m. 274–275. o.). Mintha az angol szavazók 2016-ban is így döntöttek volna. Azonnal látni fogjuk azonban, hogy ha Keynes külön világnak tekintette is egyrészt a brit szigeteket, a dominiumokat, Indiát és a koronagyarmatokat, másrészt pedig Európát, a megoldást szoros együttműködésükben látta.

Az első *per analogiam* a mai problémákra is vonatkozó kérdés *a német jóvátétel*. Itt kerül elő harmadszor az a 10 milliárd dollár, amely összegben Keynes mind a szövetségesek jogos követelését, mind pedig Németország fizetőképességét meghatározta. Szerinte Németország ebből hajóinak és egyéb tulajdonainak átadásával 2,5 milliárd dollárt már teljesített, és a fennmaradó 7,5 milliárd dollárt 1923-mal kezdődően 30 éven át, évi 250 millió dolláros részletekben kellene kifizetnie. Kamatot tehát nem lenne szabad számítani, a Jóvátételi Bizottságot fel kell oszlatni, és Németországra kell bízni, hogy milyen módon törleszti az évi részleteket. Kötelezettségei nem teljesítése esetén a Népszövetséghez kellene benyújtani panaszt, nem pedig a feloszlatandó Jóvátételi Bizottsághoz. Keynes úgy érvelt, hogy a Németország által még fizetendő 7,5 milliárd dolláros összeg elegendő a háborúban elpusztított területek helyreállításával kapcsolatos tényleges költségek teljes fedezésére.

A második kérdés *a szövetségesek közti adósságok* rendezése. Erre azt a nagyvonalú javaslatot terjesztette elő, hogy az Egyesült Államok mondjon le 10 milliárd dolláros, Nagy-Britannia pedig 4,5 milliárd dolláros követeléséről, és azt remélte, hogy az Egyesült Államok hajlandó lesz erre a nagylelkű magatartásra. Ha nem ezt teszik, akkor „a háború azzal a tűrhetetlen eredménnyel zárul, hogy a szövetségesek egymásnak fizetnek kártérítést" (i. m. 296. o.). A szövetségesek közti tartozások ilyen értelmű rendezése nélkül az az abszurd helyzet állna elő, hogy „a győztes Franciaországnak […] négyszer annyit kell fizetnie barátainak és szövetségeseinek, mint amennyit kártérítésként kellett kifizetnie 1870-es vereségét követően Németországnak. Bismarck eljárása irgalmasnak mondható egy-egy szövetséges vagy társult hatalomhoz képest. A szövetségesek közti eladósodás rendezése ezért elengedhetetlen feltétel a szövetséges országok népei számára, amelyek elszomorodottan és kétségbeesetten néznek

szembe az ellenségtől járó kártérítés kilátásának elkerülhetetlen igazságával" (i. m. 298. o.), vagyis azzal, hogy Németország a rá kirótt kártérítés kifizetésére nyilvánvalóan képtelen. Ezt azzal folytatta, hogy véget kell vetnünk „azoknak a hatalmas papírgubancoknak, amelyeket örökül kaptunk a háborús pénzügyektől mind idehaza, mind külföldön" (i. m. 299. o.), továbbá: „Sohasem fogunk elmozdulni erről a pontról, ha nem tudjuk lerázni magunkról ezeket a papírosbéklyókat." (Uo.) Ezek joggal nevezhetők papírosgubancoknak, mert kifizetésükre, főként teljes összegükben, amint ezt Keynes félreérthetetlenül kimondta, és amint ez be is bizonyosodott, sohasem kerülhetett sor.

A harmadik javaslat *a nemzetközi hitel- és valutareform*. Ismét szó szerint idézve a legfontosabb mondatokat: „A segítség nyújtására képes országoknak, a semlegeseknek, az Egyesült Királyságnak és a szükséges összeg legnagyobb hányada tekintetében az Egyesült Államoknak külföldi beszerzési hiteleket kell nyújtaniuk a kontinentális Európa valamennyi hadviselő országa számára, szövetséges és volt ellenséges országoknak egyaránt." (I. m. 305. o.) Keynes szerint „az ezen kölcsönből fedezett kiadásokat a kölcsönző országok általános, de nem részletes ellenőrzésének kell alávetni" (i. m. 306. o.). Ez utóbbi mondat megfelel annak az általános felfogásának, hogy gazdasági kérdésekben meg kell hagyni a döntési jogot az egyes országoknak, és más – nemzetközi vagy nemzetek feletti – szervezeteknek vagy más országoknak nem szabad beleszólniuk a részletekbe, hanem legföljebb csak egészen általános ellenőrzést gyakorolhatnak a fölött, hogy a hitelek felhasználása racionálisnak és célszerűnek tekinthető-e.

A negyedik javaslat egy *szabadkereskedelmi unió* létrehozása. Itt ismét célszerű szó szerint idézni. „A gazdasági határok mindaddig tűrhetők, amíg kevés számú nagy birodalomhoz hatalmas területek tartoznak; tűrhetetlenek lesznek azonban, mihelyt Németország, Ausztria-Magyarország, Oroszország és Törökország birodalmait fölosztották mintegy húsz független ország között. Egy szabadkereskedelmi unió, amely felölelné egész Közép-, Kelet- és Délkelet-Európát, Szibériát, Törökországot és (remélhetőleg) Nagy-Britanniát, Egyiptomot és Indiát, egymaga is tehetne annyit a béke és a jólét érdekében, mint maga a Népszövetség. Joggal várható, hogy Belgium, Hollandia, Skandinávia és Svájc hamarosan szintén csatlakozna. S Franciaország meg Olaszország minden barátja nyilván csak azt kívánhatná, hogy e két ország is találja meg a csatlakozáshoz vezető utat." (I. m. 286–287. o.)

Befejezésül annyit jegyzünk meg, hogy Keynes az itt idézettek nélkül nem érhető meg, Keynes-képünk hiányos lenne, és nem lennének érhetők későbbi, így a nemzetközi gazdaság keynesi rendjére vonatkozó és már a II. részben megjelenő javaslatai.

4.

A békeszerződés revíziója, Európa rekonstrukciója, a *Treatise on Money* és az *Általános elmélet*

Keynes az I. világháborút közvetlenül megelőző és a világháború alatti tevékenységével eljutott az angol hatalmi hierarchia csúcsának közvetlen közelébe, majd, a háború végével, a világ sorsáért felelős államférfiak szűk csoportjának közvetlen közelébe is. Ekkor azonban látványosan szakított a világ fölötti hatalom akkori csúcsával, és *A béke gazdasági következményei*-nek megírásával szinte a világ lelkiismeretévé vált. Ezzel szerzett szakmai és erkölcsi tekintélyére támaszkodva kísérelte meg nemcsak hazája, hanem az egész emberiség szolgálatát, az általa mélységesen elítélt békeszerződés revízióját, Európa rekonstrukcióját és az eleinte elsősorban Angliát, majd a világ egészét sújtó munkanélküliség megoldását. Megírta és közzétette a *Treatise on Money*-t és az *Általános elmélet*-et, és ezzel életpályája a közfelfogás szerint elérte csúcsát, és lezárult. Ez azonban nincs így: az *Általános elmélet*-et még követte a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó elgondolásának kidolgozása, amelynek az általános nemzetközi elmélet megnevezést merészeltem adni. Ezt – az egész emberiség legnagyobb kárára – nem tudta elfogadtatni, megvalósítása azonban szerintem ma is időszerű.

4.1. Újra Cambridge-ben

Cambridge-be 1919 októberében tért vissza. Őszi előadásait *The Economic Aspects of the Peace Treaty* (A békeszerződés gazdasági vonatkozásai) címmel tartotta meg a készülő könyv levonatai alapján. Előadásának az volt az alapvető mondanivalója, hogy itt inkább butaságról, nem pedig gonoszságról volt szó, és ez nagy hatással volt elsősorban a legjobb hallgatókra. Őket is elsősorban az foglalkoztatta, hogyan is lehetséges az, hogy a társadalmat ilyen rosszul kormányozzák.

Mérhetetlenül megnőtt tekintélye folytán nagymértékben csökkentek előadási kötelezettségei. Csütörtök estétől kedd délutánig volt Cambridge-ben, a többi időt Londonban töltötte, tehát megosztotta idejét tudományos és oktatási, valamint az *Economic Journal*-lal és a Royal Economic Society-vel kapcsolatos kötelezettségei, illetve a közélet és ezzel járó kötelezettségei között. Oktatási fel-

adatainak csökkenése lehetővé tette számára a már hallgatókorában megkezdett *Treatise on Probability* (*Értekezés a valószínűségről*, *Keynes* [1921/1971]) c. munkájának megjelentetését. Ekkori közéleti tevékenységéhez kapcsolódva kiadta az *A Tract on Monetary Reform* (*Röpirat a pénzügyi reformról*, *Keynes* [1923/1971]) c. könyvét is. Fix pont volt életében az Apostles minden szombat délutáni találkozása. Tovább működtette a már 1909-ben megalapított Political Economy Clubot vagy Keynes Clubot, ahogy általában hívták. A Keynes Club hétfő esténként jött össze az ő társalgójában, és az vehetett részt az üléseken, akit meghívtak, elsősorban Keynes legközelebbi kollégái a közgazdasági karról, valamint a graduate és a másod- és harmadéves undergraduate hallgatók legjobbjai. Fenntartotta kapcsolatát a Bloomsbury Grouppal is.

Keynes számára nagyon fontos volt az is, ami ez időben a Keynes és Brown családban történt. Öccse, Geoffrey 1917-ben Margaret Darwint, a nagy Charles Darwin unokáját vette feleségül. Húgának, Margaretnek a Nobel-díjas Archibald V. Hill volt a férje. (Ő volt az, aki motorkerékpárja oldalkocsiján Londonba vitte Maynardot azon az emlékezetes 1914. évi nyári vasárnapon, amelyet követő hétfőn sikerült megakadályoznia a font letérését az aranyalapról, és elhárítania a világméretű pénzügyi káoszt.) Geoffrey-éknak négy gyermekük született, Richard (1919), Quentin (1921), Milo (1924) és Stephen (1927). Egy családban nem elég egy Nobel-díjas. Geoffrey egyik fia, Richard, aki a Trinity professzora volt, a Nobel-díjas Edgar Adrian lányát vette feleségül. Edgar Adrian 1955-ben lett lord. Richard fia, Geoffrey unokája 1946. április 21-én, Maynard halála napján született, és a Maynard nevet kapta. Maynard húgának, Margaretnek ugyancsak négy gyereke volt: Polly (1914), David (1915), Janet (1918) és Maurice (1919). Maynard nagyapja, Dr. John Brown, a „baptista püspök", 1922-ben, felesége 1929-ben halt meg, mindketten 92 éves korukban. A nagy család gyakran jött össze, és Maynard gyermekeiként szerette és támogatta két testvére nyolc gyerekét.

Ez a nagy, sikeres és nyilvánvalóan boldog család, a nyolc hasonló korú gyerek – a legkisebb és a legnagyobb között alig tizenhárom év volt a korkülönbség –, valamint a saját, nyilván nagyon boldog gyermekkorának emléke nem maradhatott hatás nélkül Maynardra sem. Több éves együttélés után 1925-ben kötött házasságot Lydia Lopokova prímaballerinával, aki rendkívüli szépség volt. Skidelsky (1992) közli Lydiának azt az 1918. évi színházi fényképét, amely szerepben Maynard először megpillantotta, és a kettejükről 1922-ben készült fényképet, amelyen nyilvánvaló és megható szeretettel néznek egymásra. Közli azt a fényképet is, amely azt mutatja, ahogy – 1925. augusztus 4-én, széles ünneplő tömegtől körülvéve – kilépnek, már mint házaspár, a Pancras Registry Office-ból. Végül közli Maynardnak azokat a megható leveleit is, amelyek egyértelműen mutatják, hogy szerette volna, ha lettek volna gyermekeik, de nem lettek.

Ez volt tehát az a Keynes, aki arra próbálta meg felhasználni világhírét és hatalmas szellemi súlyát, hogy megkísérelje a békeszerződés revíziójának és Európa rekonstrukciójának kezdeményezését.

4.2. A békeszerződés revíziója

Keynesnek a békeszerződés revíziójával és a német jóvátételi kötelezettségek csökkentésével kapcsolatos erőfeszítéseit összegyűjtött írásainak III., XVII. és XVIII. kötete mutatja be. A III. kötet (*Keynes* [1922/1971]) Keynes következő önálló könyve, a XVII. és XVIII. kötet (*Keynes* [1920–1922/1977], [1922–1932/1978]) pedig az ezzel kapcsolatos levelezését és ide kapcsolódó kisebb írásait foglalja össze. Keynes semmit sem változtatott *A béke gazdasági következményei*-ben kifejtett nézetein, hanem csak kiegészítette őket az újabb események fényében, de a korábbi könyvvel teljesen azonos szellemben. Némiképp változatott viszont politikai ítéletein.

Az elsőként idézett könyvnek már az első oldalán nagymértékben korrigálja a Lloyd George-ról *A béke gazdasági következményei*-ben adott és igen lesújtó képet, de nem korrigálja saját alapvető következtetését, miszerint felelős gazdaságpolitika nem lehetséges felelős politika, felelős politika pedig érett és felelős közvélemény nélkül. „Lloyd George felelősséget vállalt a békeszerződésért, amely nem volt bölcs, amely részben megvalósíthatatlan volt, és amely veszélyeztette Európa életét. Azzal védheti magát, hogy tudta, hogy [a békeszerződés] nem volt bölcs, és hogy részben végrehajthatatlan volt, továbbá hogy veszélyeztette Európa életét, de a társadalom szenvedélyei és a társadalom tudatlansága szerepet játszik a világban, és ezt figyelembe kell vennie annak, aki demokráciát vezet. A versailles-i béke volt akkor a pillanatnyilag legjobb rendezés, amely megfelelt a tömeg kívánságainak, és amelyet lehetővé tett a főszereplők jelleme." (*Keynes* [1922/1971], 1. o.)

Keynes tehát rájött arra, hogy kénytelen tudomásul venni: egy politikus számára a pillanatnyi politikai szükségszerűségek megelőzhetik az igazságot, tehát egy politikus keze jobban meg van kötve, mint egy csupán az igazság képviseletére törekvő tudósé vagy az eseményekben szakértői szinten részt vevő, de önálló politikai súllyal és döntési joggal nem rendelkező tanácsadóé. Ez nem változtat azon, hanem megerősíti azt, amit az előző fejezet következtetései között leírtam: a széles tömegek politikai érettségének növekedése és a vezető értelmiség politikai szerepvállalása a jobb politikai döntéshozatal előfeltétele. Keynesnek ez a megnyilatkozása lehetővé tette, hogy később, az 1920-as években, a legjobb célok, az észak-angliai és skóciai hanyatlás és munkanélküliség csökkentése érdekében együttműködjön Lloyd George-dzsal (bár sajnos csekély sikerrel).

Keynesnek ezek a megnyilatkozásai egy másik megoldási lehetőséget is fölvetnek. Ha a politikai döntéshozatal ennyire alá van vetve a felelőtlen tömegindulatoknak, akkor ez alátámasztani látszik azt a törekvést, hogy a fontos gazdaságpolitikai döntéseket kivonják a politikai döntési folyamatból, és ezeket állítólagos szakértői testületekre bízzák. Ez a központi bankok függetlenségével már meg is történt, és most törekvés van arra, hogy ez a költségvetés tekintetében is így legyen, vagyis hogy a költségvetés készítését a politikától függetlenített költségvetési tanácsra vagy hasonló szervre bízzák. Ez azonban kettőt jelent. Egyrészt úgy vélem, hogy joggal használtam az „állítólagos" szót. A bankrendszernek nagy a ráhatása a központi bankra, különösképpen nagy az Egyesült Államokban, tehát a Fednek a bankrendszertől való függetlensége joggal vonható kétségbe, sőt joggal állítható ennek az ellenkezője. Másrészt ennél is fontosabb, hogy ezeknek az elképzeléseknek a megvalósulása esetén a kormány elvesztené uralmát mind a monetáris, mind a fiskális politika fölött, amivel a gazdasági életet illető szinte valamennyi fontos döntést kivonnák a demokratikus döntéshozatal és ellenőrzés alól. Ezt a minimális állam hívei helyeselhetik ugyan, de más nem. A keynesi megoldás feltehetőleg – egyértelműen ez következik írásainak szelleméből, még ha ezt nem írta is le így – a felelős és őszinte politizálás. Ilyen helyzetet nehéz kialakítani, de *Győrffy* ([2007], 139–172. o.) megemlíti, hogy a választók érett és felelős politikai magatartására igenis van példa: Svédországban már kialakult ez (és szerintem erre kell törekedni másutt is).

Míg Keynes nagymértékben felmenti Lloyd George-ot, egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben menti fel Wilsont. *A béke gazdasági következményei*nek 1971. évi, összes írásai II. köteteként megjelent kiadása (*Keynes* [1919/1971]) közli a megjelent előszót követő oldalra szerkesztve e könyv előszavának első, hosszabb fogalmazványát, amelynek második és egyben utolsó bekezdése a következő: „Azóta, hogy megírtam a 3. fejezetet, amely főként Wilson elnök egyéniségével foglalkozik, nagymértékben megváltozott a helyzet. Az elnök keresztülment az elme és a test szenvedésein, valamint a sors viszontagságain, és mindennek fel kell keltenie nem utolsósorban azok szimpátiáját, akiknek szolgálatában eszméit fölvetette. Ha tehát felsoroljuk az elnök hibáit, akkor figyelembe kell vennünk azt, hogy ő legalább megkísérelte a nemzetközi ügyek terén a méltányos és önzetlen eljárást. Ha elfogadott egy igazságtalan szerződést, akkor ezt annak érdekében tette, hogy megkapja a Népszövetséget, és ha a szenvedélyek és a megértés hiánya folytán ezt elvesztette is, abban alantas és önző meggondolások nem játszottak szerepet." (I. m.) Keynes ezt a fogalmazványt sohasem közölte, az írásai nagy részét sajtó alá rendező Elizabeth Johnson találta meg és tette közzé az 1971. évi kiadásban. Keynes tehát gondolkozott egy ilyen, emberi szempontból érthető, de szerinte ezek szerint objektíve nem megfelelő felmentés megadásán, ezt azonban nem tette meg.

A békeszerződés revíziója c. kötet (*Keynes* [1922/1971]) Clemenceau-val nem foglalkozik, ami azt jelenti, hogy Keynes őt illető megítélése változatlan. Elismeri emberi és politikai nagyságát, amellyel uralni tudta ezt a konferenciát, és el tudta érni, amit akart, de amit akart, végzetesen rossz volt, és katasztrofális következmények árnyékát vetítette előre.

Keynes e kötet további részében (i. m. 113–114. o.) az akkori amerikai magatartás képtelenségét mutatja be. A szövetségesek jóvátételt követeltek a németektől, az amerikai kormány adósságaik megfizetését követelte szövetségeseitől, ugyanakkor viszont támogatta az amerikai exportot, és védővámokkal akadályozta az importot, ami lehetetlenné tette szövetségesei számára a kötelezettségeik teljesítéséhez szükséges dollár kitermelését. Mindez együtt nyilvánvaló képtelenség volt, és az alábbi szenvedélyes szavakra vezetett: „Ha az Egyesült Államokba szállítják is a világ minden aranyát, és ott fölállítanak ebből egy égig érő [sky-scraping] aranyborjút, ezzel csak rövid időt lehet nyerni. El fog érkezni az az idő, amikor az Egyesült Államok már visszautasítja az aranyat, de mégis azt kívánja, hogy fizessenek – egy új Midasz, aki hiába kér annál táplálóbb ételt, mint amit kap, mert az, érintésére, arannyá változik." (I. m. 113. o.). Ez a szenvedélyes kirohanás nem vesztette el aktualitását, mert mintha ma is előfordulna, hogy fizetést kívánnak olyan országoktól, amelyek exportját nem fogadják el, vagy amelyek a fizetéshez szükséges mértékű export – és különösképpen export*többlet* – elérésére nyilvánvaló módon képtelenek.

Befejezésül szó szerint kell idéznem az alábbi bekezdést is. „A kereskedő nemzetek mindig is nagy összegeket használtak fel a tengerentúli kereskedelemben. A külföldi beruházás gyakorlata azonban, ahogy ismerjük, egészen modern találmány, nagyon instabil, és csak speciális körülmények között alkalmazható. Egy régi ország fejleszthet ilyen módon egy újat, ha ez utóbbi nem teheti meg ezt csak saját erőforrásaira támaszkodva, ez a megállapodás lehet kölcsönösen előnyös, és a hitelező remélheti, hogy az óriási nyereségekből visszakapja a pénzét. Ez az eljárás azonban nem fordítható a visszájára. Ha európai kötvényeket bocsátanak ki Amerikában annak analógiájára, ahogy amerikai kötvényeket bocsátottak ki Európában a XIX. században, az analógia tévesnek fog bizonyulni, ugyanis, összességében, nincs természetes növekedés, nincs olyan reális törlesztési alap, amelyből ezek a kölcsönök visszafizethetők lennének. A kamatot új kölcsönökből fogják kifizetni mindaddig, amíg ezek elérhetők lesznek, és a pénzügyi építmény egyre magasabbra épül mindaddig, amíg érdemes fenntartani azt az illúziót, hogy van megalapozása." (Uo.)

Az itt leírtakhoz a következő megjegyzéseket kell fűznöm.

Az első csak ismétlés. Keynes a megoldást, nyilvánvaló módon, a politikusok és a választók felelős magatartásában látta, aminek szerintem elkerülhetetlen előfeltétele *a vezető értelmiségnek legalább az alapvető kérdésekben való állásfoglalása,* sőt lehetőleg aktív politikai szerepvállalása. Keynes erre törekedett egész életében.

Szerintem az erre való törekvés egyértelműen preferálandó a gazdaságpolitikai döntések szakértői testületekre való ráruházásával szemben. Nincs szakértő tudatos vagy tudat alatti politikai preferencia és értékítélet nélkül, tehát a szakértők teljes objektivitása kétségbe vonható, érdekcsoportok általi befolyásolhatóságuk, sőt érdekcsoportokhoz való tartozásuk valószínűsíthető, demokratikus módon való ellenőrzésük pedig lehetetlen. Amint Churchill mondta, a parlamentáris demokrácia rossz, de jobbat még nem találtak ki.

A második az *adósságprobléma*. Keynes elemzése világos: a XIX. században a külföldi tőke a fejlődő országok exportágazataiba irányult, az amerikai és kanadai búzatermelés kiterjesztését, a dél-afrikai arany- és gyémántbányászatot, a ceyloni tea-, valamint a malajziai gumi- és óntermelést tette lehetővé. A beáramló tőke egyértelműen megtermelte a törlesztés és a visszafizetés lehetőségét. Keynes azt írja, szó szerint és az 1920-as évek Nyugat-Európájára vonatkoztatva, hogy „ez az eljárás azonban nem fordítható a visszájára", mert a Nyugat-Európának nyújtott amerikai kölcsönök nem termelték ki a visszafizetés lehetőségét. Ugyanez igaz a kelet-közép-európai országoknak 1990 után, és más felzárkózó országoknak a legutóbbi évtizedekben nyújtott kölcsönök nagy részéről is. Ha a külföldi hitel az exportágazatokat fejleszti, akkor van „olyan reális törlesztési alap, amelyből ezek a kölcsönök visszafizethetők" (l. fent), de ha nem az exportágazatokat fejleszti, akkor nincs törlesztési alap. Napjainkra még inkább igaz, mint az 1920-as évekre, hogy „egy ideig a kölcsönökre alapozott politika megoldhatja a problémát; akkor azonban, ha a kölcsönök és kamatok összege egyre jobban nő, hosszabb távon csak még súlyosabbá teheti" (uo). Ez a probléma csak átmenetileg kezelhető újabb hitelek nyújtásával és restrikciós politikával, amint ezt Keynes világosan látta már az 1920-as évek elején.

A harmadik *az adósságok törlése vagy újratárgyalása*. E könyve érdemi részének befejezéseként Keynes megismétli, hogy javaslatának lényege a jóvátételi fizetések és a szövetségesek közti adósságok részleges vagy teljes törlése és ezek újratárgyalása. Aki ezt nem fogadja el, az „nem állíthatja, hogy komolyan érdekelt Európa újjáépítésében" (i. m. 118. o.). Megítélésem szerint ez ma éppoly aktuális, mint az ő idejében volt, és nem csak, mint akkor, Európára, hanem a világ egészére vonatkozik.

A könyv utolsó érdemi bekezdésében az alábbi emelkedett mondatok olvashatók. „Az átlagos amerikai, úgy gondolom, azt szeretné látni, ha az európai népek, patetikus fénnyel a szemükben és készpénzzel a kezükben járulnának elé, mondván: »Amerika, neked köszönhetjük szabadságunkat és életünket. Íme, itt hozzuk, amit tudunk, hálás köszönettel, azt a pénzt, amit nem csikartunk ki szörnyű adókkal az özvegyektől és árváktól, hanem amit a győzelem legjobb gyümölcseiből takarítottunk meg, a fegyverkezés, a militarizmus, a birodalmak és a belső harc megszüntetéséből, amit az a segítség

tett lehetővé, amit Te szabad akaratodból adtál nekünk.« És az átlagos amerikai így válaszolna. »Tisztelem őszinteségeteket. Ez az, amit vártam tőletek. Nem a profitért, és nem azért léptem be a háborúba, hogy jól fektessem be a pénzemet. Megkaptam jutalmamat azokban a szavakban, amelyeket most mondtatok ki. A kölcsönöket törlöm. Térjetek vissza otthonaitokba, és használjátok föl az eszközöket, amelyeket átengedek nektek, arra, hogy felemeljétek a szegényeket és a szerencsétleneket.«"

Egy közgazdász szavai ezek? Igen, méghozzá a legnagyobb közgazdászé, aki a legjobban ismerte fel a közgazdasági szükségszerűségeket. Időszerűek ezek a patetikus mondatok ma is? Más formában és nagyrészt máshoz intézve, de szerintem igen.

4.3. Európa újjáépítése

Amint erre már e fejezet bevezetésében utaltam, Keynes Európa újjáépítésével kapcsolatos erőfeszítései éppúgy nem vezettek sikerre, mint a békeszerződés revíziójával kapcsolatos törekvései. Mindkét kísérlete szerves része azonban életművének, szükségszerű következménye egyéniségének, és ezért egyenes előzménye a II. részben részletesen tárgyalandó újabb és csak részleges sikerre vezető kísérletének, a nemzetközi pénzügyek és a nemzetközi gazdaság keynesi rendje kialakításának és elfogadtatásának. Keynes nem volt képes elviselni, hogy az ostobaság és a politikai szempontokat követő megalkuvás győzzön a józan ész és a legjobb megoldás fölött, és a végsőkig harcolt, még reménytelen helyzetben is, azért, aminek helyességéről meg volt győződve. Ezért sem személyisége, sem életműve nem érthető meg ennek a kísérletnek az alapos tárgyalása nélkül.

Az ezzel kapcsolatban történtekkel az előbb már bemutatott második könyv (*Keynes* [1920–1922/1977]) V. része foglalkozik. Keynes 1921. augusztus 1-i kelettel meghívást kapott az indiai ügyek londoni miniszterétől, hogy alelnökként vegyen részt az indiai vámügyekkel foglalkozó királyi bizottság munkájában, és ezt el is fogadta. Nem sokkal ez után azonban a *Manchester Guardian* felkérte, hogy szerkesszen egy cikksorozatot az európai újjáépítésről, a lehető legszélesebb körű részvétellel. Ezt a feladatot rendkívül fontosnak találta, és kiszélesítette a cikksorozat tervezetét. A német szerzők felkérésében Melchior volt a segítségére, akivel Versailles-ban kötött barátságot, a franciák felkérésében pedig Paul Frank. Ezt követően Lord Reading, az indiai alkirály, felkérte Keynest, hogy az eredetileg tervezett időnél sokkal hosszabban, május végéig maradjon Indiában. Keynes azonban olyan fontosnak tartotta az európai újjáépítésről nagy nemzetközi részvétellel készítendő cikksorozatot, hogy lemondta ezt a megtisztelő indiai meghívást, megsértve ezzel az alkirályt.

A cikksorozat 11 elemből állt, a szerkesztői bevezetést és az egyes témák bevezető tanulmányainak nagy részét Keynes írta, és a cikksorozat egészének bevezető tanulmánya foglalja össze a legjobban az akkori problémák lényegével kapcsolatos felfogását. Amint leírja, a háború négy fő problémát okozott:

1. a materiális vagyon lerombolását;
2. az immateriális vagyon lerombolását, ami elsősorban négy nagy európai hatalom (Törökországot is ideszámítva) teljes vagy részleges lerombolásával és felosztásával járt;
3. a bizalmatlanság és az ellenségesség légkörét; valamint
4. a hitelrendszer károsodását és a gazdaság visszaesését.

Elemzése szerint és a közfelfogással ellentétben az 1. probléma a legkevésbé súlyos. A Franciaországban és Belgiumban lerombolt házak volumene Európa egyéves lakásépítési tevékenységével volt egyenlő, a tengeri flotta pedig már 1921-re elérte a háború előtti nagyságát. Az összes többi probléma súlyosabb volt ennél, és a ciklikus visszaesés problémája a legaktuálisabb. Őszintén le kell azonban írnom, hogy a cikk nem mutatta meg a kiutat az akkori problémákból. Figyelemreméltó viszont a záró bekezdés, amelyet szó szerint kell idéznem: „Nem! A közgazdász nem király, ez teljesen igaz. De annak kellene lennie! Jobb és bölcsebb kormányzó, mint a tábornok vagy a diplomata vagy a szónokias jogász. A modern túlnépesült világban, amely csak finom korrekciók végrehajtásával tud egyáltalán túlélni, a közgazdász nemcsak hasznos, hanem szükséges is. […] De ahol az állam urai detronizálják a diplomácia vagy bármi más hamis istenei javára […], a hitványság veszi át az uralmat." (I. m. 432–433. o.) Ez újabb egyértelmű állásfoglalás a meritokrácia, a vezető értelmiség politikai vezető szerepe, a tudás hatalma mellett, ami meggyőződése volt egész életében, és ami szerintem ma is a közgazdasági problémák megoldásának kulcsa.

A cikksorozat további részei számos, itt fel nem sorolható kérdéssel foglalkoztak. Egyikük Oroszországot tárgyalta, és Keynes Lenint is fölkérte egy cikk írására, akinek a betegsége miatt azonban ez nem készült el. A cikksorozat nagy feltűnést keltett, számos gratulációt váltott ki, de semmi különösebb eredményre nem vezetett, és nem indította el Európa újjáépítését.

Keynes tehát hihetetlen makacssággal és óriási erőfeszítéssel, szinte a végtelenségig folytatta mind a békeszerződés revíziójával és a német jóvátételi kötelezettség elviselhető mértékűre csökkentésével, mind pedig az Európa újjáépítésével kapcsolatos erőfeszítéseit. Az ezzel kapcsolatos írásai két kötetet töltenek meg (*Keynes* [1920–1922/1977], [1922–1932/1978]), valamint egy harmadik nagy részét (*Keynes* [1931/1972]). Ahogyan versailles-i erőfeszítései nem vezettek sikerre, sajnos éppúgy nem voltak sikeresek ezek a törekvései sem. Nem voltak eredményesek sem az ő, sem mások kísérletei mindaddig, amíg el nem söpörte az egész kérdéskört és, hogy az ő kifejezését használjuk, az egész óriási papirosgubancot a nagy világgazdasági válság, majd a II. világháború. Nem

valósult meg – az egész emberiség legnagyobb kárára – az az igénye és törekvése sem, hogy a világot a józan ész, a legműveltebbek és a legjobbak vezessék az emberi elme által kiagyalható legjobb és legméltányosabb úton. Végtelenül szomorú szembenézni ezzel.

4.4. A *Treatise on Money*

Keynes az előbb bemutatott és sajnos sikertelen nemzetközi politikai kísérletei mellett is folytatta tudományos, egyetemi előadói munkáját, és előadásait a *Treatise on Money* című könyvében (*Keynes* [1930a], [1930b]) foglalta össze. A II. kötet, az *Applied Theory of Money* (*Keynes* [1930b]) utolsó fejezeteiben már megtalálhatjuk a nemzetközi gazdaság keynesi rendjére vonatkozó és Bretton Woods előkészítése során előadott javaslatok lényegét. Ezért az e művével való itteni foglalkozást nemcsak az indokolja, hogy ez életművének fontos része, hanem az is, hogy az e könyv középpontjában álló keynesi gazdaságpolitikai elgondolások első felvázolása, kiindulópontja. Ezeknek a fejezeteknek a megírására az adott alkalmat, hogy megalakították a Nemzetközi Fizetések Bankját (Bank for International Settlements – BIS), és Keynes megpillantotta benne saját elképzelései megvalósításának lehetőségét. E nemzetközi bankot 1930-ban hozták létre elsődlegesen azért, hogy megkönnyítse a háborúból eredő kormányközi adósságoknak, a német jóvátételnek, a szövetségesek közti adósságoknak, valamint az európai kormányok Egyesült Államok kormányával szembeni adósságainak a kifizetését és transzferálását. Keynes szerint azonban már *Sir Josiah Stamp*, a bank létrehozásának egyik kezdeményezője utalt arra, hogy ennek a szervezetnek szélesebb funkciói is lehetnének, és ezért Keynes e könyvének utolsó fejezeteiben előadta, hogy e szervezet feladata lehetne a pénz nemzetek fölötti igazgatása, a „supernational management of money". Ez a gondolat azonban nyilván az övé volt, és nem szerepelt a bank létrehozóinak elképzeléseiben.

Az alapgondolatot már a 34. fejezet második bekezdésében leírja: „Egy nemzetközi rendszer magatartásmódja, amely több olyan nemzeti rendszerből áll, amelyben a tagbankok saját nemzeti bankjuk körül csoportosulnak, *ugyanazzal a valutával*, elvben és lényegében véve ugyanaz, mint egy zárt nemzetgazdaság bankrendszere." (I. m. 279. o., kiemelés tőlem – Sz. Gy.) Ha ez így van, akkor ebből egyenesen következik, hogy a világ pénzrendszerében két elemre van szükség: közös pénzre, amelyet az összes nemzeti bank elfogad, és nemzetek fölötti bankra, amelyet az összes nemzeti bank és így az összes ország ugyancsak elfogad. A XIX. században, a 'Pax Britannica' idején e közös pénz szerepét az arany, valamint az aranyra minden korlátozás nélkül átváltható angol font töltötte be, a nemzeti bankok fölötti bank szerepét pedig a Bank of Eng-

land. Amint ezt a későbbiekben látni fogjuk (8. fejezet és a 8. fejezet függeléke, *Keynes* [1942b]), Keynes szinte pontosan ugyanezekkel a szavakkal vezeti be a Bretton Woods-i megállapodásra vonatkozó első javaslatát.

Ugyanezeket az elveket még világosabban fogalmazza meg az arany szerepével foglalkozó 35. fejezet végén. E fejezet elején Freudra hivatkozik, aki szerint az arany tudat alatti ösztöneinket kielégítő szimbólum, amiből az következik, hogy a pénzrendszeren belüli használata még akkor is elfogadható vagy szükséges lehetett abban a korban, ha e mellett már nem volt racionális érv. Innen kiindulva a fejezet végén a következőket írja: „Feltételezve, hogy a világ valutarendszerét tökéletes bölcsességgel kormányozza egy nemzetek fölötti testület, és feltételezve, hogy ennek a rendszernek részeként az aranyat mindenütt kizárják a tényleges pénzforgalomból […], az ideális értékstandard, legyen az bármi, összeegyeztethető az aranystandarddal. Csupán arra van szükség, hogy a nemzetek fölötti szervezet úgy menedzselje az aranyat, hogy az megfeleljen az ideális standardnak." (I. m. 300. o.) Félreérthetetlen, hogy Keynes itt csupán az arany mágikus és történelmi szerepének akarta megadni a szükséges engedményt, de a lényeg a pénznek és az arany értékének egy nemzetek fölötti szervezet által történő szabályozása. Ez egyértelműen mutatja, hogy Keynes egész életműve egységes egész. Ugyanezek a gondolatok megjelentek már az *Indian Currency and Finance*-ban, és ezek lesznek utolsó műve, a Bretton Woods-i javaslatok központi elemei is.

A konkrétumok a 38. fejezetben következnek, amelyek közül először az aranyról írottakat idézem. „Nagy és nyilvánvaló előnyei vannak annak, hogy az arany megmaradjon mint nemzetközi standardunk, feltéve […], hogy ezt a fémet az alkotmányos uralkodó szerepében tudjuk tartani, teljes mértékben alávetve a központi bankok kabinetje akaratának, és [valójában] az ő kezükben lesz az uralkodó hatalma. […] Az tehát az előttünk álló végső probléma, hogy kialakítsuk azokat az eszközöket, amelyekkel magának az aranynak az értékét valamilyen ügynökség vagy valamilyen nemzetek fölötti intézmény útján irányíthatjuk." (I. m. 388. o.) Nyilvánvaló, hogy ez az arany detronizálása, mert nem az arany értéke a meghatározó, hanem az arany értékét egy nemzetek fölötti intézmény, „a központi bankok kabinetje" szabályozza. A központi bankok kabinetjének gondolata ugyancsak vezető helyen jelenik meg Keynes Bretton Woodshoz vezető javaslatainak már a legelső változatában (*Keynes* [1942b]).

Mire törekedjék ez a nemzetek fölötti intézet? Rövid távon nyilvánvalóan a konjunktúra szabályozására, amit Keynes itt a „beruházási egyensúlyzavarok elkerülése" és a „megtakarítás és a beruházás egyenlősége" szavakkal írt le, ami már az általános elmélet felé mutat, de még nem az általános elmélet. Hosszú távon viszont nyilvánvalóan az árak stabilizálása lenne a feladat, de milyen áraké? Mai nyelvre áttéve, amit írt, megkülönböztette a világkereskedelmi forgalomban nagy szerepet játszó nyersanyagok árindexét (röviden

a nyersanyagárindexet), a fogyasztói árindexet és a bérindexet. Némiképp előre vételezve a Balassa–Samuelson-hatást, azt írta, hogy a fogyasztói árindex értéke szükségképpen nagyobb, mint a nyersanyagárindexé, mert a szolgáltatások terén a termelékenység növekedése kisebb, mint az árutermelés terén, a bérindex pedig szükségképpen nagyobb, mint a fogyasztói árindex, mert a reálbérek nőnek. Szerinte ennek a nemzetek fölötti intézménynek hosszú távon a nyersanyagárindex és nem a fogyasztói árindex stabilizálására kell törekednie, ami bizony ellentétes a maastrichti szerződésben rögzített európai renddel, és szerintem bölcsebb annál.

Hogy ennek a tételnek mekkora a jelentősége, az már abból is kitűnik, hogy Keynes leírta: a nyersanyagárindex 1926 és 1928 között, aranyban mérve 7%-kal csökkent. Ez a könyve 1930-ban jelent meg, de ezt mint fontos tényt már 1929-ben, a híres „fekete péntek" előtt leírta a könyv kéziratában. Már ekkor – ő tőzsdei spekuláns is volt – rámutatott tehát arra, ami ma már mindenki számára világos, hogy a nyersanyagárak 1929 előtti csökkenése és a tőzsdeindex szárnyalása nem volt összeegyeztethető, és szükségszerűen vezetett arra, ami történt. A világpiaci nyersanyagárindex stabilizálása viszont olyan feladat, amely nem oldható meg az általa javasolt nemzetek fölötti intézmény nélkül.

A most leírtakat ki kell egészítenem a Keynes után történtekkel. Keynes nyilván szabályosan bevette a kőolajat annak a 62 alapanyagnak a sorába, amelyek összesített árindexét az általa javasolt nemzetek fölötti intézetnek stabilizálnia kellene, de fogalma sem lehetett arról, hogy a kőolajnak mennyivel nagyobb, valósággal domináns szerepe lett két generáció múlva a nyersanyagok világkereskedelmében. Ennek fényében javaslata – eredeti formájában – azt jelentené, hogy a kőolajárak ugrásszerű növekedése esetén gyakorlatilag az összes többi nyersanyagárnak csökkennie kellene, ha a nyersanyagárindex stabilitására törekednénk, ami megvalósíthatatlan, vagy aminek megvalósítása óriási károkat okozna. Erre tehát nem szabad törekedni; ha alapvető változás van a fundamentumokban, akkor ezt követnie kell a nyersanyagárindexnek.

Mindennek számos fontos következménye van.

Az első az az elméleti következmény, hogy fel kell adnunk azt a Keynes után népszerűsített, de a keynesi tanokkal alapvető ellentétben álló tételt, hogy az infláció mindig monetáris jelenség. A kőolajárak megnégyszereződéséből eredő általános árindex-növekedés nem monetáris jelenség. Ebből egyenesen ered az a gyakorlati következtetés, hogy mérhetetlen kárt okozhat az árstabilitásra való törekvés akkor, ha a fundamentumokban, így a kőolajárakban (amelyhez esetleg az élelmiszerárak világméretű növekedése is kapcsolódhat) alapvető változások következnek be. Jellegzetes példa erre *Paul Volckeré*, aki a fundamentumokban, a kőolajárakban bekövetkezett változást, ezt a nyilvánvalóan nem monetáris jelenséget és ennek következményeit monetáris jelenségként és ennek megfelelően a pénzkínálat szűkítésé-

vel kezelte, mérhetetlen károkat okozva ezzel az Egyesült Államoknak, Dél-Amerikának és az egész világnak.

Nem kevésbé fontos az a második elméleti következmény, hogy – ha nincsenek alapvető változások a fundamentumokban – nem a fogyasztói árindex stabilizálására kell törekedni, hanem a nyersanyagárindexére. Ez megkérdőjelezi az Európai Unió, sőt akár az egész világ azon törekvését, hogy a fogyasztói árindexet stabilizálják, vagy ennek növekedését tartsák szűk sávon belül. Ez a meggondolás különös súllyal vonatkozik az Európai Unióra, mert itt a fogyasztói árindex stabilizálása vagy növekedésének szűk keretek között tartása elsődleges cél. Az ezek szerint már Keynes által felismert Balassa–Samuelson-hatás értelmében tehát alapvető elméleti meggondolásoknak mond ellent az a követelmény, hogy a felzárkózó országokra a fogyasztói árindexnek ugyanazon felső értéke vonatkozzék, mint a vezető országokra. Ennek viszont egyenes következménye, hogy a vezető és a felzárkózó országokban nem lehet ugyanazt a pénzegységet alkalmazni, mert a felzárkózókban szükségképpen nagyobb az infláció üteme, mint a vezető országokban. Ezzel az itteni elemzés elkerülhetetlenül olyan területre tévedt, amelynek kielégítő tárgyalása e keretek között nem lehetséges, de amelyet meg kellett említenünk.

Az eddig tárgyaltaknál is sokkal fontosabb az az egészen alapvető társadalompolitikai, sőt filozófiai súlyú ok, ami miatt Keynes a nyersanyagárindex stabilitását preferálta, ami ebből a szempontból másodlagos, de ennek folytán a fogyasztói árindex folyamatos növekedését kívánatosnak tartotta, ami viszont ebből a szempontból döntő. „Előnyösebbnek tartom a pénz vásárlóerejének csökkenő és nem növekvő tendenciáját […], mint azok, akik többre értékelik, mint én, a múltbeli beruházásokból eredő érdekeket [vested interests of the past]. Azt tartom kívánatosnak, hogy a múltbeli kölcsönfelvételből származó kötelezettségek, amelyek közül a szuverén adósságok a legfontosabbak, ahogy az idő múlik, fokozatosan egyre kevesebb emberi erőfeszítést és emberi erőfeszítésből származó eredményt igényeljenek. [Azt tartom kívánatosnak], hogy a holt kéz [dead hand] ne ragadhassa magához azoknak a fejlesztéseknek a gyümölcseit, még sokkal az után is, hogy az élő test, amely valaha a [ma már] holt kezet irányította, már a múlté." (I. m. 393–394. o.)

Ez a nézet problematikussá teszi a mai felfogást és a mai gyakorlatot. A mai felfogás és a mai gyakorlat alapjában véve az, hogy a gyermekek és unokák fizessék meg kamatostul az apáik és nagyapáik által felvett hiteleket azoknak, akik valamilyen módon jogot szereztek arra a követelésre, amely olyan kölcsönből származott, amelyet nem ők nyújtottak. Mi több, nemzetek fölötti intézmények foglalkoznak a nemzetek javát szolgáló gazdasági és pénzügyi rend létrehozása és működtetése helyett a „holt kéz" múltból szerzett érdekeinek szolgálatával. Keynes elítélte ezt a rendszert, sorozatosan kijelentette, hogy a szuverén adósságok teljes kifizetésére sohasem került sor, és nyilván nem

támogatná azt, hogy a nemzetközi pénzügyi intézmények fő célja a „holt kéz" múltból szerzett érdekeinek szolgálata legyen. Az, hogy az irányadó kamatlábak számos esetben tartós jelleggel nagyon alacsonyra, sőt zérusra csökkentek, azt jelenti, hogy a gyakorlat legalább bizonyos fokig ezeknek a keynesi elgondolásoknak megfelelően alakul.

Keynestől, a gyakorlat emberétől mi sem állt távolabb, mint hogy csupán leszögezze az elveket. Elő is terjesztette gyakorlati javaslatait, nem is egyet, hanem hármat: egy minimális és egy maximális programot, valamint a BIS e célok szolgálatába állítására vonatkozó elképzeléseit.

A minimális program alapjai a következők. Az aranynak csak a központi bankok közti forgalomban lehet szerepe. Valamennyi központi banknak el kell fogadnia valamilyen aranyhelyettesítőt tartalékainak részeként. A központi bankokat fel kell szabadítani a merev szabályokhoz való alkalmazkodás kötelezettsége alól, mert ezek fenntartása nem szolgálja sem az ő érdeküket, sem a közös érdeket (i. m. 395–398. o.).

A maximális program lényege egy nemzetek fölötti bank létrehozása, amely olyan viszonyban állna az egyes országok központi bankjaival, mint amilyenben ők állnak saját országuk kereskedelmi bankjaival. Nincs szükség arra, hogy ennek a banknak alaptőkéje legyen, csak a központi bankokkal lehet forgalma, letéteket fogadhat el a központi bankoktól, és ezeknek a letéteknek a megnevezése nemzetek fölötti bankpénz (Supernational Bank Money – SBM) lehetne. Az SBM és az arany mindkét irányban átváltható lenne egymásra, és az SBM töltené be a nemzetközi standard szerepét. Itt ismét rádöbbenhetünk Keynes egész életművének teljes egységére: ez a gondolat megjelent már az *Indian Currency and Finance*-ben, és központi szerepe lesz a Bretton Woods előkészítése során előterjesztett javaslatokban, már a legelsőben is (*Keynes* [1942b]). Meg kell jegyeznem, hogy a különleges lehívási jogok (Special Drawing Rights – SDR) nevében is, tartalmában is kísértetiesen emlékeztet a keynesi SBM-re. Az egyes központi bankok rövid lejáratú hiteleket vehetnének igénybe ettől a nemzetek fölötti banktól. A nyílt piaci műveleteket is végző bank elsődleges célja az arany árának és a nyersanyagárindexnek a stabilizálása lenne, másodlagos célja pedig a nemzetközi konjunktúraciklusok lehetőség szerinti elkerülése (i. m. 399–402. o.). Mindez már nagyon merész és nagyon nehezen megvalósítható elképzelés, de nyilvánvaló előfutára a Bretton Woods előkészítése során előterjesztett első keynesi javaslatnak (*Keynes* [1942b]).

Keynes szerint a BIS alkalmas lehetne a pénz nemzetek fölötti menedzselésére, tehát a fentiekben javasolt nemzetek fölötti bank szerepének betöltésére. A BIS elfogadott alapszabálya ezt elvben lehetővé tette, de ehhez meg kellett volna változtatni a bank vezetésének összetételét, amely az eredeti konstrukció szerint a német jóvátételi fizetésekben érdekelt hatalmak képviselőiből állt (i. m. 402–405. o.).

A végkövetkeztetés kettős. Az egyik, hogy ezek a javaslatok szellemileg közvetlen elődei Keynes Bretton Woodsban előterjesztett javaslatainak. A másik, ennél fontosabb és ennél tragikusabb, hogy ezek sem valósultak meg, éppúgy nem, mint ahogy ezt megelőzően nem valósultak meg Keynesnek a német jóvátételre, a szövetségesek közti adósságok rendezésére és Európa újjáépítésére vonatkozó javaslatai sem, és ezt követően Bretton Woodsban a klíringunióra előterjesztett javaslatai sem. A gazdasági megfontolásokat tehát ebben az esetben is felülírták a politikai szempontok, akárcsak korábban, Versailles-ban, és később, Bretton Woodsban.

4.5. Az *Általános elmélet*

Itt nem foglalkozhatom alaposabban Keynes főművének, *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elméleté*-nek (*Keynes* [1936], [1936/1961/1965], [1936/1971/2007]) egészével, annak ellenére, hogy a nemzetközi gazdaság itt tárgyalt keynesi rendjét úgy vezettem be, mint a keynesi általános elmélet párját és logikus továbbfejlesztését, mint a keynesi általános nemzetközi elméletet. A keynesi általános elméletet ismertnek tekintem, és nem is alaptalanul, mert valóban közismert, és óriási a vele foglalkozó irodalom. Szempontunkból elegendő annyi, hogy Keynes főműve a teljes foglalkoztatás kérdését állítja a középpontba, és ennek az elérése a cél, ezt azonban zárt gazdaságon belül, a nemzetközi összefüggéseket figyelmem kívül hagyva tárgyalja, itt és a továbbiakban pedig azzal foglalkozom, hogy milyen nemzetközi gazdasági rend teheti lehetővé ennek a célnak az elérését. Itt és most elegendő, ha csak az *Általános elmélet* utolsó, 24. fejezetét tárgyaljuk nagyobb részletességgel. E fejezetben Keynes, aki nemcsak mélységes szociális elkötelezettségű államférfi és tudós, hanem látnok is volt, olyan távlati kérdéseket tárgyal, amelyek már közvetlen összefüggésben vannak ennek a könyvnek a témájával.

Kiindulópontja egyértelmű, és műve ismeretében nyilvánvaló. „Annak a gazdasági társadalomnak, amelyben élünk, azok az alapvető csődjei [failures], hogy nem gondoskodik a teljes foglalkoztatásról, és hogy önkényes és egyenlőtlen vagyon- és jövedelemelosztásra vezet" (Keynes [1936/1977/2007], 372. o.). E két problémakör közül az elsőt, a teljes foglalkoztatást tárgyalja az *Általános elmélet* szinte egésze, az önkényes és egyenlőtlen vagyon- és jövedelemelosztást pedig ez az utolsó, 24. fejezet.

Az első következtetése a járadékosok lassú kimúlása (euthanasia of the rentier) volt. Arra számított, hogy a kamatok fokozatosan csökkenni fognak, ennek ellenére nem látott okot arra, hogy tartósan tőkehiány legyen: van ugyanis eredendő ok arra, hogy a rendelkezésre álló földnek legyen határa, de nincs eredendő oka annak, hogy a rendelkezésre álló tőkének is legyen.

Úgy látta tehát, hogy a járadékos, a funkció nélküli beruházó lassan és forradalom nélkül eltűnik, a tőkének a tőke hiányából származó értéke egy-két generáción belül megszűnik, a kamatok csökkennek, a funkció nélküli befektető nem kap többé jövedelmet, és a valóságos vállalkozó is lényegesen csekélyebb díjazást kap, mint jelenleg.

A mai világ tényei részben megegyeznek ezzel a jövőképpel, de részben ellentétesek vele. A kamatok valóban csökkennek, a munkanélküliség nem éri el a Keynes idejében tapasztalt szintet, de ez a probléma nem szűnt meg, a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek pedig nem csökkennek, hanem szinte ugrásszerűen nőnek, és meredeken nő a vállalkozók, illetve a ma nagyrészt az ő helyükbe lépő vezető menedzserek javadalmazása is. Ezzel kapcsolatban most csak a következőket jegyzem meg. A járadékosok eutanáziája talán bizonyos fokig tényleg folyamatban van, és a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek nem a korábban felhalmozott és öröklött vagyon utáni kamatjövedelmeknek, hanem nagyrészt a menedzserek irreálisan magas javadalmazásának, valamint, ami ezzel szorosan összefügg, a spekulatív pénzügyi tevékenységnek a következményei, amihez természetesen tőkére is szükség van. Ennek a spekulatív forrásból eredő jövedelemnek a mai mértékét a gazdasági berendezkedés egyes – szerintem súlyosan helytelen – elemei teszik lehetővé, és mind a menedzserek javadalmazásának, mind pedig a spekulatív nyereségeknek ez a szintje nemcsak az én megítélésem szerint, hanem Nobel-díjjal jutalmazott vezető közgazdászok, így Stiglitz és Krugman, valamint mások szerint is elfogadhatatlan. A mai járadékos elsősorban az, aki öreg napjaira értékpapírokban vagy valamely biztosító vagy alapkezelő intézetnél helyezi el pénzét, és az ő nagy részük azt látja, hogy vagyonuk nem nő, hanem inkább csökken, és főként nem nyújtja nekik azt a biztonságot, amit reméltek tőle. A járadékosok eutanáziája tehát valóban folyamatban van, amint ezt Keynes előre látta, de súlyosbodott a másik probléma, a megengedhetetlenül egyenlőtlen jövedelemeloszlás, és ehhez hozzájárult a pénzügyi spekuláció dominanciája. Ezt már Keynes is felismerte, de a mértékét már nem, és ez nem is volt előre látható.

Második következtetése, hogy ha az előbb leírtak ellenére nem állna rendelkezésre annyi tőke, mint amennyi a teljes foglalkoztatáshoz kell, akkor e téren is állami beavatkozásra lenne szükség. Ilyen körülmények között tehát „a beruházás valamivel szélesebb körű társadalmasítása bizonyulhat az egyetlen eszköznek, amely biztosíthatja a teljes foglalkoztatás megközelítését" (i. m. 378. o.). Ez bizony kényszermegtakarítást jelent alacsony kamatlábak mellett, ami a fentiek értelmében együtt jár a vállalkozói tevékenység alacsonyabb javadalmazásával.

A mai világ tényei ezzel a jövőképpel is ellentétesek. Az állami bevételek a folyó kiadások fedezését sem teszik lehetővé, nemhogy a hiányzó magánmegtakarítás kiegészítését. Tény ugyanakkor, hogy a mai látnokok – itt

elsősorban *Fogelre* [2004] utalok, ismerteti *Deaton* [2006], valamint *Szakolczai* ([2011a], [2011b]) – ugyanazt írják, amit Keynes. Az átlagosan várható élettartam növekedése és a népesség várható csökkenése Fogel szerint kényszermegtakarítást tesz szükségessé, mert a várható nagyszámú öreg eltartása és gyógykezelése nem lesz megoldható e nélkül. A kényszermegtakarításból származó összegeket viszont fel kell használni, mégpedig produktív módon – a mai gondolkodók elképzelései tehát megegyeznek a Keyneséivel.

Sem a járadékosok eutanáziája, sem a kényszermegtakarítás nem jelentett azonban Keynesnél szocializmust. Tudta, hogy az, amit javasolt, akkor elfogadhatatlan volt egy amerikai pénzügyi szakértő számára (mint ahogyan ma is az), de szerinte a piaci rendszer jól osztja el azokat az erőforrásokat, amelyeket felhasznál; a botrány az, hogy nem használja fel valamennyit.

Harmadik következtetése visszakanyarodás a teljes foglalkoztatás világméretű elérésének feltételeihez, és még szorosabban függ össze e kötet problémakörével. Keynes azt remélte, hogy megszűnik az exportkényszer és a piacokért való harc, ami a nagy világgazdasági válság idején a legsúlyosabb probléma volt, és a nemzetközi kereskedelem zsugorodására vezetett. Úgy vélte, hogy ha minden ország saját határai között és a rendelkezésére álló eszközökkel el tudja érni a teljes foglalkoztatást, akkor megszűnik az exportkényszer és a piacokért való harc ennek összes katasztrofális következményével együtt. Látta azonban, hogy ehhez szükség van egy ezt lehetővé tevő nemzetközi rendszerre, és Bretton Woods-i javaslatai egy ilyen nemzetközi intézményrendszer létrehozását szolgálták.

Amit remélt, ismét nem valósult meg. Egyrészt abban bízott, hogy minden ország alkalmazni fogja a teljes foglalkoztatás elérését szolgáló receptjét, amit meg is tettek az 1970-es évekig, de nem tették meg ezután. Másrészt nyilván remélte, hogy elfogadják Bretton Woods-i javaslatait, de ezt sem tudta elérni. Ennek folytán újra kialakult a munkanélküliség, és ez újra maga után vonta a piacokért való versenyt. Nagyrészt ugyanennek következtében újra kialakult a nagymértékű nemzetközi eladósodás is. Már az I. világháború után is ezt akarta megakadályozni a szövetségesek közti adósságok törlésével és a német jóvátételi kötelezettség teljesíthető mértékre való leszállításával, és ugyanennek a II. világháború utáni kialakulását akarta megakadályozni Bretton Woods-i tervével. Mindezek folytán újra kialakult az eladósodott országoknak a piacokért folytatott versenye.

Ezek után egyetlen záró megjegyzés látszik még indokoltnak. Keynes a következőket írja: „A közgazdaságtan bevett klasszikus elméletére vonatkozó kritikám elsősorban nem abból állt, hogy logikai hibákat találjak az elemzésében, hanem annak kimutatásából, hogy hallgatólagos feltételezései ritkán vagy sohasem teljesülnek, aminek következtében nem képes a világ valóságos problémáinak megoldására." (I. m.). Sajnos a főként Amerikában kidolgozott

modern közgazdaságtan legsúlyosabb hibája, hogy tovább jár a Keynes által helytelenített úton, nem is hallgatólagos, hanem kifejezett formában előadott valóságidegen premisszákból vezeti le tételeit, ami miatt ez az elmélet „nem képes a világ valóságos problémáinak megoldására". Ez az elmélet teljes újragondolását teszi szükségessé – éppúgy, mint Keynes idejében.

4.6. A súlyos betegség és a kétes gyógyulás

Keynes robusztus életerejű családba született. Apai nagyapja, John Keynes of Salisbury aránylag fiatalon halt ugyan meg rákban, de anyai nagyapja, dr. John Brown tiszteletes is és felesége is 92 évet élt. Apja, Neville 97 évesen és anyja, Florence, aki ott volt fia mellett, amikor meghalt, 95 évesen halt meg, és mindketten aktívak voltak holtukig. Öccse, Geoffrey 95, húga, Margaret 85 évet élt, és magas kort élt meg a család többi tagja is. Az ilyen hosszú életek két vagy három generációval ezelőtt ritkábbak voltak, mint ma. Nem tudhatjuk, hogy örökölte-e ezt a robusztus életerőt, vagy sem, az viszont kétségtelen, hogy rettenetes feszültségben élt az I. világháború kezdetétől az *Általános elmélet* kiadását követő hónapokig; olyanban, amely még az ilyen életerő megtöréséhez is bőven elégséges volt. Foglalkozott, amint láttuk, először a háború finanszírozásával, majd a béketárgyalásokkal, majd elképzeléseinek érvényre juttatásával, majd a német jóvátétel és a szövetségesek közti adósságok rendezésének megkísérlésével, majd Európa rekonstrukciójával, majd a gazdasági válság enyhítésével, ezután az *Általános elmélet* megírásával és közzétételével, végül az abban foglaltak elfogadtatásának megkísérlésével. Mindez folyamatosan kemény konfliktusokkal járt, a német jóvátétel és a szövetségesek közti adósság rendezésének kérdésében szinte az egész világ politikai vezetésével, a munkanélküliség ügyében már a húszas és különösképpen a harmincas években a vezető országok politikai irányítóival és gazdasági köreivel, az *Általános elmélet* előkészítése és megírása során még a vele együttműködőkkel is, közzététele után pedig szinte az egész közgazdaság-tudományi közösséggel. Ezt az *Általános elmélet* megjelentetését követő néhány hónapig bírta erővel. 1937 májusában azonban szívrohamot kapott. Amikor már képes volt arra, hogy az autóutazás fáradalmait elviselje, 1937. június 18-án a Ruthin Castle szanatóriumába szállították.

Most sem tudom megállni, hogy leírjam a tárgyhoz nem tartozó, de érdekes történelmi előzményeket. Ezen a Wales északkeleti részén fekvő helyen először I. Edward angol király épített várat a walesieket leigázó brutális háború után a walesiek féken tartására. A várnak később is volt történelmi szerepe, 1400-ban a walesiek IV. Henrik elleni lázadása során, majd 1646-ban a király és a parlament közti összeütközésben. Ezt követően lerombolták, és a helyén – fel-

tehetőleg köveiből – először egy gazdag betegek lábadozását szolgáló szanatórium épült. Ez az épület így működött Keynes idejében is, Skidelsky művének megírása idején, 2000-ben viszont már luxusszállóként. A szanatórium vendége volt 1899-ben a walesi herceg. Egy évvel később ugyancsak a szanatórium betege volt a walesi herceg György fia, aki – nem itt – 26 éves korában feleségül vette a megözvegyült 46 éves Lady Randolph Churchillt, Winston Churchill anyját. Keynes három hónapot töltött ott, 1937. szeptember 25-ig. Ezen a nyáron az amerikai gazdaság újra mély depresszióba süllyedt, s az angol gazdaság követte. Itt lett volna tehát az ideje Keynes elmélete kipróbálásának, de neki akkor nem volt ereje ennek kiharcolásához.

Az ottani orvosok, akik többek között VII. Edward király szakorvosai is voltak, szívkoszorúér-megbetegedést, szív- és aortamegnagyobbodást, valamint mandulagyulladást állapítottak meg azzal, hogy a szívkoszorúér-betegség és a myocarditis feltehetőleg összefüggésben volt a mandulák megbetegedésével. Más problémákat is megállapítottak, de javaslatuk nem ment túl a konzervatív elképzeléseken: a pihenésen és a reményen. Keynes az ott töltött három hónap után hazatért vidéki házába, a kelet-sussex-i Tiltonba. Itt további 18 hónapig lebegett betegség és egészség között, szinte magatehetetlen betegként. Nem adta föl a munkát, de alig napi néhány órát tudott dolgozni; sokszor egész nap aludt és pihent. Londoni házában a földszinten alakítottak ki hálószobát számára, mert nehezére esett, hogy fölmenjen a lépcsőn. Közben megszerezte a Tilton Farm és a Tilton Woods 99 éves bérletét. A farmot egy Yorkshire-ból jött ember vezette, a vadőr – akinek neve történetesen Churchill volt – fácánt és foglyot tenyésztett; vendégei vadásztak, de ő sohasem lőtt. A munkát nem adta föl. Felesége nagy szeretettel ápolta.

A feljegyzések szerint 1939. február 28-án influenzát kapott. A következő napon, március 1-jén jelent meg először a család feljegyzéseiben Plesch János neve azzal, hogy Keynes állapota rossz, kihívták hozzá a magyar Plesch Jánost. Plesch a háború után óriási praxist épített ki Berlinben, paciense volt a pápa, a német császár felesége és sok más híresség. Hitler hatalomra jutása után azonnal áttelepült Londonba. Soha senki nem tudta megállapítani, hogy Keynes és családja hogyan került kapcsolatba vele, Keynes azonban, rejtélyes ösztöntől vezettetve, rábízta magát erre az orvosra, aki rövid idő alatt helyreállította egészségét és munkaképességét. Churchill, már gyógyulása után, úgy nyilatkozott róla, hogy az angol doktorok kezelésmódja, amelynek lényege a pihentetés, két- vagy háromévi munkaképtelenségre vezet, Plesch eljárása viszont ezzel teljesen ellentétes volt. Sikeresen vagy sikertelenül, néha talán túl drasztikusan is alkalmazott mindenféle aktív kezelést, ötletgazdag volt, és mindent kipróbált, amíg meg nem találta azt, ami használt.

Plesch így járt el Keynes esetében is. Bakteorológiai vizsgálattal megállapította, hogy Maynard torka tele van streptococcussal. Ezután egy Prontosil

nevű szert alkalmazott, amelyet 1935-ben fedezett fel Gerhard Domagk, a Bayer kutatási részlegének vezetője, amelyet az angol orvosok nem ismertek, és amelyről Plesch az apósa, Adolf Gans útján szerzett tudomást. Ez a szer a penicillin előfutára volt. Lydia 1939. április 13-án azt mondhatta Plesch-nek, hogy Maynardnak már nincsenek szívproblémái. Nem kétséges, hogy a Prontosil-kezelés okozta ezt a gyors gyógyulást, azt azonban csak később fedezték fel, hogy a Prontosil kellőképpen hatékony a torokban lévő streptococcusok ellen, de azok ellen nem, amelyek már szilárdan beépültek a szívbillentyűkbe. Ez azt jelenti, hogy e betegség következtében Keynes nem számíthatott hosszú életre; semmiképpen sem olyan hosszúra, mint családjának többi tagja.

Keynes tehát két évig tartó súlyos betegség gyötrelmeitől és utóhatásaitól megterhelve ment neki a II. világháború és Bretton Woods újabb súlyos megpróbáltatásainak és konfrontációinak. Ezek tárgyalásával azonban már a II. rész foglalkozik.

5.

Keynes életműve

Az eddig leírtak alapján összefoglalhatjuk Keynes életművének általánosan ismert, az *Általános elmélet* megírásáig terjedő részét.

A legfontosabb, hogy Keynes elsősorban nem tudós, hanem államférfi, a köz szolgája volt. Erre a szerepre indította már családjának, szüleinek és nagyszüleinek példája, valamint tanulmányai, Eton és Cambridge szelleme is. Mindig a legteljesebb intranzigenciával és a hagyományos, de a kor problémáinak megoldására már nem alkalmas nézetek radikális, még a durvaságtól sem visszariadó elutasításával írta le, tette meg és harcolta ki azt, amit a köz érdekében írnia és tennie, és amiért harcolnia kellett. A gazdasági valóság kívánalmaiból kiindulva és egyben tudományos igénnyel fogalmazta meg azt, amit tennie kellett hazája és az emberiség javára. Tudományos munkái politikai és gazdaságpolitikai javaslatainak tudományos szintű összefoglalásai, amelyekhez az elképzelései megvalósításáért végzett küzdelemhez tartozó és ettől is független más művei kapcsolódnak. Összegyűjtött írásai harminc kötetben jelentek meg (*Keynes* [1906–1914/1971], [1980]). Életműve egységes egész, mert már legelső műveinek szelleme is azonos a neki világhírt adó későbbi és legismertebb műveiével, sőt már első írásai is tartalmazzák legfontosabb és legismertebb, valamint legutolsó, ugyanennyire fontos, de alig ismert műveinek alapgondolatait.

Életművének fontos eleme, hogy már 1911 októberében az *Economic Journal* szerkesztője, majd, nem sokkal később, 1913-ban a Royal Economic Society (a Királyi Közgazdasági Társaság) titkára lett. E feladatot és tisztséget gyakorlatilag holtáig megőrizte, és csak akkor adta föl, amikor a Royal Economic Society elnökévé választották. Ez más munkáira és teendőire való tekintettel nagy teljesítmény. Hazai és nemzetközi közéleti tevékenysége mellett tehát egész aktív életében kulcsszerepet töltött be az angol közgazdaság-tudományi közéletben is, ami az *Economic Journal* nemzetközi elismertsége és olvasottsága miatt a világméretű közgazdaság-tudományi közéletben való aktív részvételt is jelentette.

Életművének másik fontos eleme, közéleti tevékenysége az indiai valutáris problémák megoldásával kezdődött. Első könyve az *Indian Currency and Finance* (Az indiai valutáris és pénzügyek, *Keynes* [1913]), amely összegyűjtött

írásai I. köteteként is megjelent, és amely ezzel kapcsolatos elgondolásait foglalja össze, összegyűjtött írásainak XV. kötete pedig (*Keynes* [1906–1914/1971]) a cambridge-i oktatási és tudományos tevékenységével, valamint az indiai valutáris és pénzügyek megoldására felállított királyi bizottság tevékenységével kapcsolatos írásait mutatja be. Ez a bizottság teljes mértékben az ő javaslatai szerint rendezte ezeket a kérdéseket. Semmi sem mutatja jobban, hogy életműve egységes egész, mint az, hogy ennek a munkájának és javaslatának alapgondolata ugyanaz, mint az 1940-es évek első felében a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozóan előterjesztett javaslataié.

Nemzetközi közéleti tevékenysége az I. világháború első napjaiban kezdődött el, amikor Lloyd George miniszterelnök számára készített memorandumával sikerült elérnie, hogy fenntartották a font konvertibilitását, azaz aranyra való átválthatóságát, de – az indiai valutáris problémák megoldására előterjesztett javaslatával összhangban – csak a nemzetközi forgalomban, és ezzel sikerült elhárítani az egész világra kiterjedő pénzügyi válságot. Ezt követően a brit Pénzügyminisztériumban töltött be kulcsfontosságú szerepet. Akkori munkásságát – már versailles-i szereplésével együtt – összegyűjtött írásainak XVI. kötete (*Keynes* [1914–1919/1971]) mutatja be.

Nemzetközi közéleti tevékenységének első csúcspontja Versailles volt, ahol kulcsszerepet játszott a békeszerződés pénzügyi szempontból való előkészítésében. Ottani tevékenységét az előbb idézett kötet mutatja be. Megkísérelte a versailles-i békeszerződés feltételeinek racionális és méltányos irányba fordítását, de sikertelenül. Versailles-i tisztségeiről tiltakozásának kifejezéséül lemondott, és megírta a neki világhírt adó, a versailles-i békeszerződéssel és következményeivel foglalkozó, számtalan nyelven és számtalan kiadásban, többek között összegyűjtött írásai II. köteteként megjelent művét (*Keynes* [1919/1971], [1919/1920], [1919/1991], [1919/2000]), amelyben a legsúlyosabban elítélte az ott megkötött szerződést.

Versailles után visszatért Cambridge-be, és megosztotta idejét a nemzetközi és a belföldi közéleti tevékenység, illetve az oktatás és a tudomány között. Nemzetközi téren folytatta erőfeszítéseit a végzetes következményekkel járó versailles-i békeszerződés feltételeinek módosítására és végzetes következményeinek elhárítására vagy enyhítésére, de sikertelenül. Ezzel foglalkozik az összegyűjtött írásainak III. köteteként közölt könyve (*Keynes* [1922/1971]), valamint írásainak XVII. és XVIII. kötete (*Keynes* [1920–1922/1971], [1922–1932/1978]). Ide kapcsolódik még Lloyd George-ról írt tanulmánya is (*Keynes* [1933/1961a]), amely az életrajzi írásait összefoglaló kötetben (*Keynes* [1933/1961b]) jelent meg.

A nemzetközi kérdésekkel való foglalkozás mellett nem hanyagolta el saját hazájának problémáit sem. Legelőször a font túlértékeltségével és az ebből eredő angliai munkanélküliséggel foglalkozott az írásai IV. köteteként közölt könyvében (*Keynes* [1923]). Ezt a témát még intenzívebben tárgyalta írásainak

XIX. elemének két kötetében (*Keynes* [1922–1929/1981/1], [1922–1929/1981/2]), ahogyan súlyosbodtak a problémák, fokozódott a munkanélküliség, és közeledett a nagy válság. Már a nagy válság előtt, Lloyd George-dzsal is együttműködve, igyekezett megtenni, amit lehetett, a főként Észak-Angliában és a bányavidéken terjedő munkanélküliség ellen, és ez a kérdés nyilván még fontosabb lett a nagy válság kitörése után. Erről lásd írásainak XX. kötetét (*Keynes* [1929–1931/1981]). Főként a nagy válság kitörése után kiterjesztette munkáját Amerika és a világ egészének e problémáira. Erről lásd írásainak XXI. kötetét (*Keynes* [1931–1939/1982]). Ezek az erőfeszítései nagyrészt sikertelenek maradtak, de ezek vezettek a neki ismét világhírt adó elméleti munkáinak megírásához és a probléma elvi megoldásához, mindenekelőtt az *Általános elmélet*-hez.

Első nagy elméleti munkája (írásainak V. és VI. kötete) a közgazdász szakmában csak *Treatise* néven tárgyalt *A Treatise on Money* (Értekezés a pénzről, *Keynes* [1930a], [1930b]), Cambridge-ben tartott pénzelméleti előadásainak összefoglalása. E munkája II. kötetének végén az emberiség távoli jövőjének perspektíváival is foglalkozik, és e könyv későbbi fejezeteiben foglalkozom majd ezekkel az elképzelésekkel vagy inkább reményekkel. Már most le kell írnom, hogy az események, az egész emberiség legnagyobb kárára, legalábbis eddig, sok tekintetben nem igazolták ezeket a reményeket.

Legnagyobb elméleti munkája a közismert *General Theory* (*Általános elmélet, Keynes* [1936]), amely szinte megszámlálhatatlan nyelvre lefordítva és szinte megszámlálhatatlan kiadásban jelent meg, a politikai viszonyok figyelembevételével viszonylag korán magyarul is (*Keynes* [1936/1961/1965]). Az *Általános elmélet* megvitatását és továbbfejlesztését írásai XIII., XIV. és XXIX. kötete (*Keynes* [1973a], [1973b], [1979]) mutatja be. Az *Általános elmélet* általam ismert utolsó amerikai kiadása a Nobel-díjas Krugman előszavával jelent meg (*Keynes* [1936/1971/2007]), aki az ugyancsak Nobel-díjas Stiglitz-cel együtt a ma kisebbségben lévő amerikai progresszív közgazdászok vezéregyénisége. Ez félreérhetetlenül azt jelenti, hogy Keynes ma is a közgazdaságtan progresszív irányzata nagy elődjének, sőt akár szellemi vezérének tekinthető.

Ennyi munka, ekkora teljesítmény és a vele járó állandó harc és küzdelem még Keynes számára is sok volt. Az előző fejezetet Keynes hosszú és nehéz betegségének leírásával és azzal fejeztem be, hogy „Keynes […] két évig tartó súlyos betegség gyötrelmeitől és utóhatásaitól megterhelve ment neki a II. világháború és Bretton Woods újabb súlyos megpróbáltatásainak és konfrontációinak". E megpróbáltatások és konfrontációk Keynes tragikus haláláig vezető sorozatának leírása következik a II., III. és IV. részben. Itt, hogy az életmű bemutatása ne legyen hiányos, még a következőket kell leírnom.

Mihelyt kitört a háború, azonnal jelentkezett szolgálatra a Pénzügyminisztériumban, és ott formálisan mint a pénzügyminiszter díjazás nélküli részmunkaidős tanácsadója dolgozott, de valójában ő volt a legnagyobb tekintély, és ő

kezdeményezte a legfontosabb döntéseket. Akkori pénzügyminisztériumi tevékenységét írásainak XXII., XXIII. és XXIV. kötete (*Keynes* [1939–1945/1978], [1940–1943/1979], [1944–1946/1979]) tekinti át. Erről a legutóbbi munkájáról nem, vagy csak érintőlegesen lesz szó a további fejezetekben.

A további fejezetek fő témája lesz viszont a nemzetközi gazdaság keynesi rendjére és a valutaunióra vagy másként klíringunióra vonatkozó nézeteinek kidolgozása, az ezek elfogadtatásáig vívott küzdelme, valamint a Bretton Woods-i intézmények megalakításában játszott szerepe. Ezzel kapcsolatos műveit és szerepét mutatja be írásainak XXV., XXVI. és a későbbiekben részletesen nem tárgyalt XXVII. kötete (*Keynes* 1940–1944/1980a], [1940–1944/1980b], [1944–1946/1979]). Ezeket az elképzeléseit – az egész világ legnagyobb kárára – csak részlegesen tudta megvalósítani.

Az életmű nem zárul le ezzel. Volt még számos közgazdasági, életrajzi, társadalmi, politikai és irodalmi műve, és hatalmas társadalmi tevékenysége is. Ezzel itt még az ezeket összefoglaló kötetek címének megadásával sem tudunk foglalkozni. Vitathatatlanul ő volt kora Angliájának, sőt egész korának egyik legfontosabb, meghatározó egyénisége. Az ő általános elmélete határozta meg 1950 és 1975 között a világ gazdaságpolitikáját is. Eszméi ezt követően – az egész világ legnagyobb kárára – háttérbe szorultak, de sokakkal együtt szilárd meggyőződésem, hogy a világ jelenlegi problémái csak az ő eszméinek a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazásával lesznek megoldhatók. E munkában ennek az általános felfogásnak a részeként azt a nézetet képviselem, és annak bizonyítására törekszem, hogy az 1941–1946-ban általa kidolgozott és képviselt, de napjainkban alig ismert általános nemzetközi elmélet és a keynesi nemzetközi gazdasági rend ma is éppen annyira időszerű (vagy akár még inkább időszerű), mint a II. világháború utáni időben volt. Szerintem a nemzetközi gazdaság és a nemzetközi gazdaságpolitika mai és jövőbeli rendjét ebből kiindulva kell kialakítanunk.

II.

A nemzetközi gazdaság keynesi rendjének alapelvei

A könyv II. részében a nemzetközi gazdaság keynesi rendjével, a keynesi általános nemzetközi elmélettel foglalkozom. Ezek szinte ismeretlenek, mégpedig azért, mert mind a koncepciók, mind a történtek, mind az általános elvek csak a Valutaalapról folytatott angol–amerikai, majd nemzetközi tárgyalások anyagaiból ismerhetők meg, de ezeket csak nagy késéssel publikálták. Az IMF hivatalos történetíróinak kötetei (*Horsefield* [1969a], [1969b]; *de Vries–Horsefield* [1969]) közel negyedszázaddal, Keynes összegyűjtött írásainak harminc kötete (*Keynes* [1906–1946/1971–1989]) pedig 1971 és 1989 között, sőt e sorozatnak ezzel a korral foglalkozó kötetei (*Keynes* [1940–1944/1980], [1941–1946/1980], [1944–1946/1979]) és összefoglaló kötete (*Keynes* [1989]) pedig csak egy teljes generációval az események után jelent meg. Ekkor ezek az írások, első látásra elvesztve aktualitásokat, nem keltettek feltűnést. Keynes első életrajza (*Harrod* [1951/1982]) a Keynes család megrendelésére gyorsan megjelent ugyan, de irreális képet rajzolt Keynesről, elhallgatva élete és egyénisége számos fontos elemét. Nagy késéssel látott napvilágot a többi életrajz (*Moggridge* [1976/1993], [1992]; *Skidelsky* [1983/1992], [1992/2000], [2000]), valamint ennek egykötetes kompendiuma (*Skidelsky* [2003/2005]). Keynes valóságos, teljes és teljes mértékben igaz életrajzának csak ez utóbbi tekinthető, amiért a szerző óriási elismerést és lordságot is kapott, de az itt vizsgált kritikus korral foglalkozó III. kötet csak félévszázaddal az események után jelent meg, és nem tudta ráirányítani a figyelmet az általa ugyan részletesen és tökéletesen tárgyalt, de félévszázaddal azelőtti eseményekre. Az akkori magyar közgazdasági irodalom frissességét mi sem mutatja jobban, mint hogy az akkori magyar közgazdaságtudomány doyenje, *Heller Farkas* már az új intézmények végleges működési feltételei kialakulásának évében, 1946-ban foglalkozott az akkori nemzetközi valutatervekkel (*Heller* [1946]). Azóta tudtommal semmi sem jelent meg az itt tárgyalt kérdésekről a magyar közgazdasági irodalomban; mentségünkre szolgáljon, hogy a külföldi irodalomban is csak alig valami.

Keynes – az egész emberiség legnagyobb kárára – nem vagy csak részben tudta elfogadtatni elképzeléseit a világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszer alapjait kidolgozó tárgyalásokon, Bretton Woodsban, majd az ott nyitva hagyott kérdéseket rendező értekezleten, Savannah-ban. Bretton

Woodsban el tudott ugyan helyezni a megállapodások szövegében olyan védzáradékokat, amelyek elvben lehetővé tették volna elképzeléseinek érvényesítését (mindenekelőtt a kisebb, gyöngébb és kiszolgáltatottabb országok védelmét, ha az események számukra kedvezőtlen fordulatot vesznek), de ezek érvényesítéséhez egy Keynesre lett volna szükség. Keynes azonban Savannah után nem volt többé. Vállalta ugyan a Valutaalap és a Világbank angol kormányzójának tisztét, a savannah-i tárgyalások szörnyű izgalmai és még szörnyűbb csalódásai azonban az életébe kerültek, és nem volt, aki a helyébe léphetett volna. Az események úgy alakultak, ahogyan ő előre látta: a Bretton Woods-i rendszer 1971-ben, amikor az Egyesült Államok Nixon elnökségének idején letért az aranyalapról, végérvényesen megbukott, de a Keynes által ugyancsak helytelenített szabad lebegtetés lépett a helyébe, és még csak javaslatként sem merült föl Keynes elképzeléseinek a megvalósítása.

6.

A Keynes-terv előzményei és alapváltozata

A 4. fejezet ezzel foglalkozó részében bemutattam, hogy Keynes a BIS megalakulásakor látott ugyan némi lehetőséget elképzeléseinek megvalósítására, és le is írta mind javaslatainak lényegét, mind pedig megvalósításuk lehetőségét a *Treatise on Money* II. kötetének (*Keynes* [1930b]) utolsó fejezeteiben. Maga sem gondolta azonban, hogy akkor reális lehetőség lett volna ezek megvalósítására. Ezért ezek az elképzelései csupán ennek a kevesek számára ismert és érthető szakkönyvnek az utolsó fejezeteiben láttak napvilágot, és nem keltettek feltűnést. A megvalósítás reális lehetősége akkor csillant fel előtte, amikor a II. világháború elején újra a Pénzügyminisztériumba került, és fölvetődtek a háború utáni rendezés kérdései. Ebben a fejezetben javaslatai kialakulásának ezekkel a közvetlen előzményeivel és tervének alapváltozatával foglalkozom.

6.1. Újra a Pénzügyminisztériumban

Az I. világháború elején, ahogy ezt a 2. fejezet elején már tárgyaltuk, Keynes kalandos körülmények között került a Pénzügyminisztériumba, és sikerült elhárítania a fontnak az aranyalapról történő letérését, ami akkor az egész világ pénzügyi rendszerének azonnali összeomlásához vezetett volna. A II. világháború kezdetén, akkorra már kialakult nagy tekintélye folytán, semmi ilyen kalandosságra nem volt szükség. Meghívását Sir Richard Hopkins közigazgatási államtitkár kezdeményezte. Keynes 1940 augusztusától 1946-ban bekövetkezett haláláig formálisan csupán a pénzügyminiszter fizetés nélküli részmunkaidős tanácsadója volt, de személyes tekintélye folytán óriási volt a befolyása. Amint mondták, „a Pénzügyminisztériumban volt is, meg nem is", sőt még azt is mondták, hogy valójában „ő volt a Treasury", legalábbis a kulcsfontosságú kérdésekben. Akkori iratait is a Pénzügyminisztérium őrizte meg a levéltárában, 130 dossziéban.

Nagyon fontos, amit *Skidelsky* ([2000], 91–99. o.) Keynes mentalitásáról, a háborúról és az amerikaiakról alkotott véleményéről, valamint a politikai lehetőségekről ír. Szerinte míg Keynes az I. világháború idején hajlott a pacifizmusra, ezt a háborút, mint minden liberális gondolkozású angol, valóságos

keresztes hadjáratnak tekintette a nácizmus ellen, az Egyesült Államokat pedig az Egyesült Királyság természetes szövetségeseként kezelte. E meggyőződése miatt túlbecsülte az Egyesült Államok hajlandóságát az ő elgondolásainak és a brit ügynek a támogatására, és nem vette kellőképpen figyelembe az amerikai Kongresszus, a mindennapi döntéshozatalban is nagy szerepet játszó törvényhozás nagy részének konzervatív gondolkozását és izolacionista hajlamát. Nagyrészt e túlzott bizalma a szellem és a tudományos igazság erejében, valamint az Egyesült Államokban, továbbá nem kellő tájékozottsága az amerikai belpolitikában volt az oka annak, hogy nem tudta elfogadtatni – vagy legalábbis *teljes mértékben* elfogadtatni – elképzeléseit.

6.2. A helyzetkülönbségek és érdekellentétek, valamint egyes fontos előzmények

Az előbb leírtak alapján nem meglepő, hogy Keynes elképzelései előterjesztésük után azonnal a leghatározottabb amerikai ellenállásba ütköztek. A mindvégig az amerikai álláspontoz közel álló *Horsefield,* a Valutaalap hivatalos történetírója arra mutat rá ([1969a], 3–10. o.), hogy itt elsősorban nem Keynes és az amerikaiakat képviselő White személyi vagy szakmai ellentétéről volt szó (noha ez is létezett), hanem a helyzetkülönbségekből adódó alapvető érdekellentétekről.

Abban mindkét fél egyetértett, hogy a II. világháború utáni gazdasági problémák csak „addig még soha meg nem kísérelt mértékű nemzetközi együttműködéssel" (i. m. 3. o.) oldhatók meg, de ennek módjára és mértékére vonatkozóan óriásiak voltak a nézeteltérések. Az amerikaiak és az angolok egyaránt féltek attól, hogy a II. világháborút gazdasági visszaesés fogja követni, és ezt el akarták kerülni. Az Egyesült Királyságban azonban sokkal nagyobb volt az export jelentősége, számukra tehát fontosabb volt a valutaárfolyamok ügye. Emellett Keynes véleménye és az angol közmeggyőződés szerint 1925 után túlértékelt volt a font, és ez vezetett az akkori angol gazdasági visszaesésre, és emiatt ért el már a nagy válság előtt magas szintet a munkanélküliség. Ezért Keynes szemében minden országnak alapvető joga, hogy korrigálja valutájának esetleges túlértékeltségét. Ezzel szemben az Egyesült Államokban még mindig megvolt az ellenérzés a valuták értékének módosításával és így azzal szemben, hogy Roosevelt elnök 1933-ban a neki adott és pontosan nem definiált felhatalmazást a dollár aranyban kifejezett értékének módosítására használta föl, 20,67 dollár helyett 35 dollárban állapítva meg egy uncia arany értékét. Ezt követően az amerikaiak még inkább a valutaárfolyamok stabilitásának tulajdonítottak elsődleges jelentőséget: valóságos vallási tantételként ragaszkodva ahhoz, hogy egy uncia arany az idők végezetéig 35 dollár maradjon.

Ez a később alapvetőnek bizonyult ellentét tehát már eleve, a Keynes-, majd a White-terv kidolgozása előtt megvolt, a Bretton Woodsot megelőző tárgyalások folyamán azonban kiéleződött.

Ezt az ellentétet tovább fokozta, hogy az amerikaiak bizalmatlanok voltak a nemzetközi pénzügyi rendszer fragmentációjával, vagyis övezetekre tagolódásával szemben, és mindig is ellenszenvvel nézték a sterlingövezetet, amelyet az angolok természetesen fenn akartak tartani. Végül mások voltak a politikai adottságok is. Keynes, nagy személyes tekintélyére támaszkodva, könnyen el tudta fogadtatni a tervét a brit Pénzügyminisztériummal, majd e minisztérium segítségével a kormánnyal, ami után aligha lehetett kétes, hogy a tervet a parlament is magáévá teszi. Az Egyesült Államokban sokkal nehezebb volt a helyzet. Még ha lett is volna ott valaki, aki Keynes elképzeléseit egyértelműen támogatta volna, akkor is nagyon nehezen tudta volna elfogadtatni elképzeléseit a politikai vezetéssel és különösképpen a Kongresszussal. Emellett Keynes az arany szerepét idejétmúlt történelmi relikviának, míg az aranyvaluta-rendszert károsnak is, visszahozhatatlannak is tartotta, még ha volt is benne annyi bölcsesség, hogy ezt a nézetét nem hangsúlyozta, hanem inkább hallgatott róla.

Ugyanakkor az akkori amerikai gondolkozás alapvető eleme maradt az arany domináns szerepe, valamint a valuták aranyban kifejezett értékének és így a valutaárfolyamoknak a stabilitása. Ez a mentalitás még érthető is volt, mert a két világháború közti évtizedekben a világ monetáris aranytartalékának legnagyobb része az Egyesült Államokba vándorolt. Az amerikaiak tehát semmit sem akarhattak kevésbé, mint ennek az óriási aranymennyiségnek a demonetizálását és esetleg ezzel járó meredek értékcsökkenését. Erősen sarkítva gondolkozásukat, akár úgy is vélhették, hogy a ravasz angolok rávették Amerikát, hogy vegye át és halmozza fel ott a világ monetáris aranyának szinte egészét, majd kijelentik, hogy nincs is szükség monetáris aranyra. Az amerikaiak alapvető törekvése ennek folytán az I. világháború előtti aranyvaluta-rendszerhez való visszatérés volt, még ha a korábbitól némiképpen eltérő formában is.

Az előzmények között meg kell említenem az Inter-American Bank 1940. évi megalapítását. E bank legfontosabb célkitűzése ugyancsak a valutaárfolyamok stabilizálása volt az arany, sőt az arany mellett az ezüst forgalma útján. Ez az 1940. évi megállapodás nem sokkal előzte meg a Bretton Woods-i tárgyalások előkészítésének kezdetét, amelyben amerikai részről ennek a közvetlen történelmi előzménynek a következtében is a rögzített valutaárfolyamoknak és az arany kulcsszerepének volt döntő szerepe. Az Inter-American Bankra vonatkozó megállapodásnak volt azonban még egy olyan eleme, amely megjelent a Bretton Woods-i intézmények döntési és vezetési struktúrájának kialakításakor. E bankban minden részt vevő országnak legalább húsz szavazata volt (akkor is, ha ennél kevesebb részvényt birtokolt). A legfontosabb kérdések eldöntéséhez négyötödös többségre volt szükség. Az Egyesült Államok a rész-

vények és ennek folytán a szavazatok több mint ötödével rendelkezett, ezért az alapvető kérdésekben vétójoga volt. A Bretton Woods-i tárgyalások kimenetelét döntő módon meghatározó amerikai White-tervnek is, amint azt látni fogjuk, alapvető eleme volt az a törekvés, hogy az amerikaiak ugyanilyen súlyt és az alapvető kérdésekben vétójogot kapjanak nemcsak Amerika, hanem a világ egészének pénzügyeiben, tehát a Valutaalapban és a Világbankban is. A szavazatokra vonatkozó és általuk előterjesztett javaslat ezért, amint látni fogjuk, kísértetiesen emlékezett az Inter-American Bankban elfogadott rendszerre.

6.3. A keynesi gondolatrendszer kialakulásának kezdetei

Ilyen körülmények között vette kezdett a keynesi gondolatrendszer kialakulása. E kezdet érdekessége, hogy szinte véletlenszerű volt, és a háború alatti német–angol propagandaháborúhoz és az ennek kapcsán Harold Nicolson és Keynes között kialakult vitához kapcsolódott. Nicolson Churchill háborús nemzeti egységkormányában egy ideig a Tájékoztatási Minisztérium parlamenti államtitkárának tisztét töltötte be, majd 1941és 1946 között a BBC igazgatótanácsának tagja volt. A propagandaháborúban azt a nézetet képviselte, hogy a II. világháború után vissza kell térni az I. világháború előtti nemzetközi pénzügyi rendszerhez, és ennek a nézetének a támogatására kérte fel Keynest. Keynes a neki írt válaszában szó szerint a következőket írta: „Úgy tűnik, hogy az a dosszié, amelyet levelével együtt küldött meg nekem, azt javasolja, hogy mi a háború előtti status quo bajnokaiként lépjünk föl. […] Ha Ön ezt így gondolja, akkor én biztosan nem vagyok az, aki [hajlandó] ezt képviselni.” (*Keynes* [1940–1944/1980], 1–2. o.) Keynes felfogása szerint és a keynesi forradalom szellemében a teljes foglalkoztatásnak és a közjólétre való törekvésnek volt elsőbbsége, Nicolson és az amerikaiak véleménye szerint viszont – a neoklasszikus közgazdaságtan szellemében – az árfolyam stabilitásának.

Keynes nem sokkal ezután, 1940. december 1-jén Lord Halifax akkori külügyminiszter kezdeményezésére kidolgozott egy iratot a német propaganda ellensúlyozására (i. m. 7–10. o.), és ezt nevezhetjük a Keynes-terv első előkészítő változatának. A következőket írta a pénzügyi rendszer jövőjéről. „Úgy vélem, hogy fenn kell tartanunk jelenlegi valuta-ellenőrzési rendszerünket a háború után, és hogy nem [szabad] javasolnunk a háború előtti [az I. világháború előtti] rendszernek megfelelő laissez faire valutáris megállapodásokhoz való visszatérést.” (I. m. 8. o.) „Ha teljesíteni akarjuk kötelezettségeinket, és a háború után el akarjuk kerülni a káoszt a nemzetközi kereskedelemben, akkor fenn kell tartanunk ezt a [valuta-ellenőrzési] rendszert. Ugyanez a rendszer védheti meg az elszegényedett európai országokat, és alapvető biztosíték annak megismétlődése ellen, ami legutóbb történt.” (I. m. 8–9. o.)

Köztudott, hogy a nagy válság és a II. világháború közötti időben, valamint a II. világháború alatt széles körű valuta-ellenőrzési rendszer volt a világ egészében, Keynes tehát nem valami újat vagy szigorítást javasolt, hanem csak a meglévő rendszer fenntartását szerette volna elérni. Ez a gondolat a legélesebb ellentétben volt az akkori amerikai elképzelésekkel, valamint a II. világháború óta eltelt több mint 70 év egészének törekvéseivel. Keynes további fejtegetései szerint a káosz forrása a pénznek az árucserétől való függetlenedése és az öncélúvá váló spekulatív jellegű valutakereskedelem volt. Keynes szerint ez vezetett a két világháború közti káoszra, és ezt kellett megakadályozni a valuta-ellenőrzési rendszer fenntartásával, amit azonban az amerikaiak azt megelőzően sem vezettek be, és azt követően sem akartak bevezetni, s ezért ez további, még mélyebb nézeteltérések forrása lett.

Mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy ennek az elvi álláspontnak a jelentősége ma nagyobb, mint 1940-ben volt. Az öncélúvá vált spekulatív valutakereskedelem a mai világnak még inkább jellemző eleme, mint az akkorié, és ma a pénz nagyrészt nem a nemzetközi áruforgalom lebonyolításának, hanem az áruforgalom igényeitől függetlenedett spekulációnak az eszköze, és a legnagyobb hatalom megtestesítője. A pénzvilág hatalma lassan nagyobb a világ valamennyi államáénál, legalábbis azokénál, amelyek elfogadták a nemzetközi tőkeforgalom szabadságának elvét. A nemzetközi valutaválságok vagy legalábbis nagymértékű árfolyamváltozások formájában megnyilvánuló káosz kezdi megközelíteni a két világháború közötti állapotokat, még ha más formában is, és e káosz legfontosabb forrása a likvid tőkék spekulatív jellegű nemzetközi forgalma, amint ezt Keynes már akkor felismerte. Ma az a közfelfogás, hogy ez a helyzet természetes, megváltoztathatatlan és örökké tartó. Ennek a felfogásnak a helyességéhez joggal fűződnek kétségek már csak azért is, mert eddig még semmiféle társadalmi és gazdasági berendezkedés sem bizonyult örökké tartónak. Ugyanakkor azonban kétségtelen az is, hogy a Keynes eredeti elképzelései szerinti általános valuta-ellenőrzési rendszer újbóli bevezetése már akkor is lehetetlen volt, és lehetetlen ma is, és ezt a gondolatot nem sokkal ez után Keynes is elejtette. Talán az ő nem sokkal ez után kialakított és rövidesen ismertetendő módosított rendszere lenne a helyes megoldás? Talán éppen ez az ezen könyv által fölvetett legfontosabb kérdés, és kétségtelen, hogy a Keynes által akkor tárgyalt kérdés ma sincs megoldva, sőt bizonyos értelemben ma is az érdeklődés középpontjában áll.

Ez az irat Keynes Németország jövőjéről írt és *A béke gazdasági következményei* szellemének megfelelő fejtegetésekkel zárul. „Úgy vélem, hogy ezúttal nem lesz fegyverszünet utáni nyomor Németországban, és, mihelyt túl vagyunk a háborún, részesedni fog [a rendelkezésre álló] többletkészletekből éppúgy, mint szomszédjai. […] E szempontból még tovább is megyek ezen, és utalok arra, hogy Németországnak az új körülmények között meg kell engedni azt, hogy

visszaszerezze Közép-Európa gazdasági vezetésének azt a mértékét, amely egyenesen következik képességeiből és földrajzi helyzetéből. Nem látom, hogy miként tételezhetnénk fel Európa más részeinek tényleges gazdasági újjáépítését, ha kizárnánk ebből Németországot, és gennyes seb maradna Európa közepén. A gazdaságilag helyreállított Németország viszont szükségképpen visszaszerezné vezető szerepet. […] Németországgal szembeni háború utáni politikánknak tehát támogatnia kellene gazdasági újjáépítését, és büntető vagy preventív intézkedéseinknek a politikai és katonai rendezésre kellene összpontosulniuk." (I. m. 9–10. o.)

Ez az irat, amelynek kelte 1940. december 1., magában foglalja a Keynes és az amerikaiak (vagy legalábbis Keynes Bretton Woods-i legfőbb amerikai tárgyalópartnerei, White és Morgenthau) felfogása közti ellentét lényegét. Keynes a nemzetközi valutarendszer és a nemzetközi fizetések szervezett rendjére törekedett, amely megszüntette volna az aranyvaluta-rendszer nyilvánvaló hibáit, de fenntartotta volna előnyeit. Az amerikaiak viszont ösztönösen elutasították ezt a szervezett rendet, és vissza akarták állítani az állítólag önszabályozó, de Keynes határozott véleménye szerint a Bank az England, az angol központi bank által menedzselt aranyvaluta-rendszert. Ami a német kérdést illeti, Keynes *A béke gazdasági következményei*-nek szellemében elkerülhetetlennek látta Németország gazdasági szerepének helyreállítását. Ugyanakkor a Morgenthau nevét viselő, de White által kidolgozott terv a német ipar leszerelését és Németországnak mezőgazdasági-pásztorkodó országgá való átalakítását irányozta elő, ami a legélesebb ellentétben állt azzal, amit itt Keynes akart és leírt. Keynes felfogása ugyanakkor tökéletesen megegyezik a később Truman által ténylegesen követett Németország- és Európa-politikával. Truman világosan látta, hogy a másik út a Szovjetunió uralmához vezetne Közép-Európa, sőt egész Európa fölött. Truman tehát, amint ez köztudott, pontosan ugyanazt az utat követte a német kérdésben, amit Keynes már Versailles idején is és a II. világháború utáni rendezés előkészítése során is helyesnek tartott.

Keynes már ekkor felismerte mind ezeknek a kérdéseknek, mind pedig saját elképzeléseinek alapvető jelentőségét, és megfelelő politikai támogatást akart szerezni felfogásának. Elképzeléseit az eddig tárgyalt irathoz kapcsolódó vázlatos nyilatkozat tartalmazza (i. m. 11–16. o.), amelyet a Keynes-terv második előkészítő változatának nevezhetünk, és amely a következő bekezdéssel kezdődik: „A versailles-i békeszerződés megalkotói elkövették azt a hibát, hogy elhanyagolták Európa gazdasági újjáépítését azért, mert elsősorban a politikai határokkal és a biztosítékokkal foglalkoztak. […] A brit kormány szilárd elhatározása, hogy nem követi el újra ezt a hibát. Mr. Bevin legutóbb kijelentette, hogy a háború után a szociális biztonságnak kell lennie belpolitikánk elsődleges céljának. Az összes európai ország népének közjóléte lesz a mi politikánk külföldön éppúgy, mint itthon. Az egyik aligha

lehetséges a másik nélkül, mert valamennyien egy család tagjai vagyunk. Feladatunknak kell tekintenünk, sok más célt megelőzően, hogy megakadályozzuk az éhezést a fegyverszünet utáni időben, a valutáris zavarokat egész Európában, valamint a foglalkoztatás, a piacok és az árak vad ingadozásait, amelyek annyi nyomorúság okai voltak a két háború közti húsz évben." (I. m. 11. o.) Ez *A béke gazdasági következményei*-nek, valamint az *Általános elmélet*-nek a szelleme, és Keynes gondolkozása egész életén áthúzódó egységének és folyamatosságának újabb egyértelmű bizonyítéka.

Nem lehet kellőképpen hangsúlyozni ennek a nyilatkozattervezetnek a progresszív jellegét. Keynes „az összes európai ország népének közjólétét" helyezte a középpontba, valamint azt, hogy „valamennyien egy család tagjai vagyunk". *A béke gazdasági következményei*-nek szelleméhez tért vissza azzal is, hogy Németországban is törekedni kell, legyőzetése után is, a közjólétre, továbbá, hogy ez az ország szükségképpen vissza fogja szerezni Európán belüli vezető gazdasági szerepét. Keynes a *Treatise on Money* és az *Általános elmélet* szellemében tiltakozott a *laissez faire* szelleme ellen, fenn akarta tartani a valutaforgalom ellenőrzését, noha ennek szélsőséges formájára vonatkozó elképzelését később elejtette, és tiltakozott a valutaspekuláció ellen is. E gondolatok nagy része ma is forradalmi, ma is ellentétes a jellegzetes amerikai gondolkodással, sőt szöges ellentétben áll a mai közgazdasági gondolkodást uraló főirány szemléletmódjával is. Ez már akkor előrevetítette a későbbi összeütközéseket, sőt Keynes elképzeléseinek az amerikaiak ellenállása miatti bukását is.

Keynes, amint erre már utaltam, megpróbált politikai támogatást szerezni nyilatkozattervezetének. Odahaza, Nagy-Britanniában véleményezte tervezetét a Pénzügyminisztérium, a nemzeti bank, a Külügyminisztérium és a Gazdasági Hadviselési Minisztérium (Ministry of Economic Warfare). Ami talán még ennél is fontosabb, Keynes 1941 januárjában megtárgyalta ezt a tervet Harry Hopkinsszal, Roosevelt elnök három legbelsőbb tanácsadójának egyikével, aki ekkor Londonban járt Roosevelt elnök Lend-Lease javaslatainak megtárgyalására. Ez a második előkészítő változat ezt követően került Churchill elé, aki jelentős mértékben enyhítette ugyan Keynesnek a háború utáni valutarendszerre vonatkozó javaslatait, de az ő módosításaival ez az irat általa is jóváhagyott dokumentummá vált. Az angol jegybank kommentárja szerint „a valuta-ellenőrzés háború utáni fenntartásának […] meg kell lennie, de a kormánynak ez ügyben óvatosan kell eljárnia" (i. m. 16. o.).

Nagyon fontosnak kell tekintenünk, hogy Keynes megtárgyalta elképzeléseit Harry Hopkinsszal, tehát már ekkor meg akarta szerezni ezekhez az amerikaiak és személy szerint Roosevelt támogatását. A Roosevelt és Hopkins közötti szoros kapcsolatra való tekintettel fel kell tételeznünk, noha erre a forrásmunkák nem utalnak, hogy Hopkins már hazatérése, 1941 januárja után, vagyis még jóval az Egyesült Államok hadba lépése előtt informálta Roosevel-

tet Keynes elképzeléseiről. Ezeket tehát Churchill valószínűleg annak tudtával tette a magáévá, hogy ezekről Keynes a lehető legmagasabb szinten tájékoztatta az amerikaiakat. Ezek az elképzelések ennél magasabb politikai szintre nem kerülhettek. Sajnálatos módon ennek ellenére sem lehetett megszerezni e tervekhez az amerikai támogatást, ami bukásukhoz vezetett.

A nemzetközi tőkeforgalom korlátozására vonatkozó elképzeléseit Keynes egy 1941. április 21-i keltű és egy angol kormánytisztviselőnek írt levelében részletezte (i. m. 16–19. o.). Az itt leírtak szerint a nemzetközi tőkemozgásokat úgy kellett volna korlátozni, hogy csak akkor legyenek megengedettek, ha annak az országnak, amelyből tőkét visznek ki, kedvező a fizetési mérlege azzal az országgal szemben, ahova átutalják a tőkét. Csak a tőkefölösleggel rendelkező országok külföldi beruházásai lettek volna tehát megengedettek, és tilos lett volna a tőkemenekülés azokból az országokból, ahol tőkehiány van. Ez az elképzelés nagy súllyal jelent meg a későbbiekben is. Keynes reményei szerint ez a korlátozás nem akadályozta volna meg a multilaterális tőkeforgalom fenntartását, de elejét vette volna az egyensúlyhiányok kialakulásának, és ezért kevésbé lett volna szükség valutaleértékelésekre, mint a két világháború közti időben (i. m. 16–17. o.). Szerinte tehát az árfolyam-módosítás lehetővé tétele és a tőkeforgalom ellenőrzése kiegészíti egymást olyan értelemben, hogy a tőkeforgalom ellenőrzése nagymértékben csökkenti a le- vagy az esetleges fölértékelés iránti igényt.

Ezek a gondolatok kulcsfontosságúak voltak már akkor is, azok maradtak a keynesi elgondolások körüli vitában mindvégig, és azok ma is. Érdemes ezt már most összehasonlítani a jelenlegi rendszerrel, amelyben a szegény, sőt a legszegényebb országok arra kényszerülnek, hogy komoly volumenben exportáljanak tőkét a leggazdagabbakba, mert a spekulációs támadások elhárítása érdekében elkerülhetetlenül szükséges és elkerülhetetlenül nagy volumenű devizatartalékképzés valójában tőkeexport. Mindezek folytán a jövőbeli nemzetközi gazdaságpolitikának aligha vitathatóan csak az lehet az alapvető célja, hogy fenntartsa a multilaterális rendszer előnyeit annak hátrányai nélkül. A multilaterális rendszer fenntartása esetén is meg kell tehát akadályozni az olyan egyensúlyhiányok kialakulását, amelyek bénító hatással lehetnek a gyöngébb és kevésbé fejlett országokra. Ennek velejárója, hogy a szegény országok ne kényszerüljenek nagy valutatartalékok tartására, vagyis perverz irányú tőkeexportra.

Keynes ezt követően Washingtonban járt, ahol tárgyalt elképzeléseiről, tehát nemcsak Harry Hopkins közvetítésével, hanem közvetlenül is igyekezett megszerezni az amerikai támogatást. Hazatérte után egyik legközelebbi munkatársának, Richard Kahnnak írt levelében számolt be tapasztalatairól. Keynes e levelében azt írta, hogy „nem aggaszt nagymértékben a laissez-faire-iskola nem várt, de szemmel látható ereje. A legcsekélyebb kétségem sincs afelől, hogy a gyakorlatban egy de facto [valuta-]ellenőrzési rendszerből indulunk ki, és ami ebből ténylegesen ki fog alakulni, az rendkívül valószínűtlenül lesz

laissez-faire." (I. m. 20. o.) Keynes tehát már ekkor szembesült az elképzeléseivel és a valutaforgalom ellenőrzésével szembeni amerikai ellenérzéssel, de sajnos alábecsülte ennek súlyát, és ez nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy nem, vagy csak részben tudta elfogadtatni javaslatait.

6.4. Az alapváltozat legfontosabb tételei

Keynes 1941. szeptember 8-án, egy Tiltonban fogalmazással töltött hétvége után fejezte be tervezetének alapváltozatát. Ez a memorandum – a *Háború utáni valutapolitika* (Post-War Currency Policy, *Keynes* [1941a]) – elsősorban a legfontosabb alapelveket, a javaslatok elvi megalapozását tartalmazza. Alapvető fontosságuk miatt és a pontos dokumentáció érdekében elkerülhetetlen a Keynes által leírtak nagy részének szó szerinti idézése, még ha ez a pontosság és részletesség esetleg túlzottnak látszik is. Csak így lehet bizonyítani, hogy Keynes a *Háború utáni valutapolitika* című művében már csaknem nyolcvan évvel ezelőtt írásba foglalta és a lehető legmagasabb szinten is előterjesztette a nemzetközi gazdaság és gazdaságpolitika keynesi rendjére vonatkozó elképzeléseit, amelyek szerintem ma is a legalkalmasabbak lennének a világ nemzetközi közgazdasági problémáinak a megoldására.

Ez a memorandum meglepő, sőt forradalmi kijelentésekkel kezdődik. „Amióta a pénz és az értékpapírok léptek a cserekereskedelem helyébe, még sohasem sikerült megoldani azt a problémát, hogy miként tartsuk fenn az országok közti fizetési mérleg egyensúlyát. […] Az ennek a problémának a megoldására való képtelenség mindmáig fontos oka volt az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is. A legutóbbi ötszáz év folyamán csak két, mindkét esetben mintegy ötvenéves időszak volt (az angol kronológia szerint Erzsébet és Viktória kora), amelyről azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi kereskedelemnek a pénz felhasználásával való lebonyolítása »működött«. Először azért, mert az ezüst mennyiségének az Újvilág kínálatából eredő elképesztő mértékű növekedése az infláció jelenségeit léptette a deflációéi helyébe (egy másfajta bajt hozva magával). Később, a XIX. század második felében azért, mert (az alább kifejtendő okokból) a nemzetközi beruházások Londonra alapozott rendje áttette az alkalmazkodás terhét [the onus of adjustment] az adósok pozíciójában lévőkről a hitelezők pozíciójában lévőkre." (I. m. 21. o.) „Annak a feltételezése, hogy létezik egy olyan simán működő automatikus korrekciós mechanizmus, amely fenntartja az egyensúlyt, ha rábízzuk magunkat a laissez-faire módszereire, doktriner illúzió, amely figyelmen kívül hagyja a történelmi tapasztalatokat anélkül, hogy ezt bármiféle megbízható elmélet is alátámasztaná." (I. m. 21–22. o.)

Az itt leírtak elméleti és mai gazdaságpolitikai jelentőségét nem lehet kellőképpen hangsúlyozni.

Az elmélettel kezdve, az előző bekezdésben foglalt utolsó kijelentés az általános elmélet párja. Az általános elmélet kimondja, hogy doktriner illúzió az a feltételezés (amely emellett figyelmen kívül hagyja a történelmi tapasztalatokat), hogy létezik egy olyan simán működő automatikus korrekciós mechanizmus, amely fenntartja a teljes foglalkoztatást. Az előző bekezdés ennek elméleti párjaként kimondja, hogy azt is illúzió feltételezni, hogy létezik egy olyan simán működő automatikus korrekciós mechanizmus, amely fenntartja a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi fizetések világméretű egyensúlyát, és ennek részeként az egyes országok fizetési mérlegének egyensúlyát.

Ezt folytatva, Keynes kimondja, hogy egyensúlyzavarok esetén, amelyek elkerülhetetlenek és szükségszerűek, a korrekció terhének viselésében a hitelezőknek is részt kell venniük. Ez szerinte korábban így is volt, mert sohasem került sor az államadósságok teljes összegükben való visszafizetésére. Ugyanakkor ez ma, csaknem nyolcvan évvel e javaslat megfogalmazása után ellentétes a tényleges gyakorlattal, ugyanis a nemzetközi intézményrendszernek és mindenekelőtt a Valutaalapnak valósággal az lett a fő célja, hogy a korrekció teljes terhét az adósokra hárítsa, és mentesítse a hitelezőket a felelőtlen hitelnyújtás következményeitől, ezzel óriási erkölcsi kockázatot okozva. Mindez már valósággal filozófiai súlyú kérdés, amellyel Keynes az *Általános elmélet* utolsó fejezetében foglalkozott, és amelyet a 4. fejezet végén tárgyaltam. Keynes szerint nem szabad megengedni a „holt kéz", a múltbeli beruházásokból eredő érdekek uralmát az „élő test", a mai generáció fölött. Ez mélységesen igaz, és ez az elvi alapja annak, hogy a jelenlegi rendszert, amely a korrekció terhét gyakorlatilag teljes egészében az adósokra hárítja, meg kell változtatni.

Tovább folytatva, ezek szerint nemzeti gazdaságpolitikai beavatkozásra van szükség az egyes országok gazdasági egyensúlyának, és nemzetközi gazdaságpolitikai beavatkozásra a nemzetközi gazdasági egyensúlynak a kialakításához és fenntartásához. Mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy a második tétel általános nemzetközi elfogadtatása még sokkal nehezebb feladat, mint az első tételé, mind a közgazdászok, mind a politikusok körében. Az első tétel általános és egyértelmű elfogadtatása máig sem fejeződött be, sőt a legutóbbi évtizedekben erősödtek a vele szembeni támadások, a második tétel általános és egyértelmű elfogadtatásába pedig Keynes belebukott. A mai rend, amelyben a már kialakult problémák megoldása áll a középpontban, nem tekinthető „a nemzetközi gazdasági egyensúly kialakításának és fenntartásának", ami lényegesen több lenne ennél.

Keynes tovább részletezi a leírtakat. Szerinte tévesek az alábbi elképzelések:

(a) az, hogy a szabadon lebegő valutaárfolyamok önmaguk egyensúlyi helyzetének megtalálására vezetnek;

(b) az, hogy a hitelező és az adós országok közti szabad hitel- és kölcsönmegállapodások egyensúlyra vezetnek; ez a XIX. századi helyzet hamis analógiája;

(c) az, hogy az arany szabad áramlása (a mai helyzetben: a nemzetközi tőkeforgalom szabadsága) az árszintek és a gazdasági tevékenység olyan korrekcióira vezet a hitelfelvevő országokban, amely megszünteti a rájuk nehezedő nyomást;

(d) az, hogy a defláció, és ami még rosszabb, a *kompetitív* defláció a bér- és árindexek olyan korrekcióira vezet, amelyek képesek az áruforgalom átirányítására;

(e) az, hogy a tudatosan végrehajtott valutaleértékelés, és, ami még rosszabb, a *kompetitív* leértékelés alkalmas eszköz ugyanezen cél elérésére; végül

(f) az, hogy a vámok, kedvezmények és támogatások *et hoc genus omne* helyreállítják a nemzetközi kereskedelem egyensúlyát restrikció és diszkrimináció útján (i. m. 22–23. o.).

6.5. Az alapváltozat tételei és a mai valóság

A Keynes által több mint 75 évvel ezelőtt leírtak megítélésem szerint a mai helyzetben is érvényesek.

ad a) Nem vitatható, hogy a fix árfolyamok Bretton Woods-i rendszerének összeomlása után – ezt a rendszert, amint ezt látni fogjuk, Keynes akarata ellenére hozták létre, és bukását Keynes előre megjósolta – az a felfogás került mind a nemzetközi közgazdaságtani elmélet, mind a nemzetközi gazdaságpolitikai gyakorlat központjába, hogy „a szabadon lebegő valutaárfolyamok önmaguk egyensúlyi pozíciójának megtalálására vezetnek". Ma már tudjuk, hogy ez, amint ezt Keynes a fentiek szerint eleve megmondta, nincs így; a lebegtetés nem az „egyensúlyi pozíció megtalálására", hanem tartós ingadozásra vezet, sőt egyes esetekben hullámzást idéz elő. Ez talán leginkább a vezető valuták: a dollár, a font, a márka, majd az euró és a jen értékarányának folyamatos változásában mutatkozik meg. Ennek az a következménye, hogy nagymértékben megnehezül, sőt majdnem lehetetlenné válik a megalapozott kalkuláció valójában az egész világon. A termelővállalatok határidős üzletek kötésével a spekulánsokra próbálják hárítani a kockázatot, ez azonban bizonytalan és költséges. A helyzet ilyen alakulásának fő oka nyilván az, hogy a spekulánsok elképzelései nem oszlanak meg véletlenszerűen, szimmetrikusan a helyes érték körül, ahogy ezt a neoklasszikusok hallgatólagosan feltételezték (vö. *Lerner* [1947], ismerteti *Szakolczai* [2009]), hanem magatartásuk más törvényszerűségeket követ. Nem véletlen, hogy a spekuláció és a tőzsde világában otthonosan mozgó és ott nagy nyereségeket elérő Keynes volt az, aki kialakí-

totta az 'animal spirits' (csordaszellem vagy inkább állati ösztönök) fogalmát (lásd még *Akerlof–Shiller* [2009]), és az ugyanott otthonosan mozgó és nagy nyereségeket elérő Soros György ([2008], ismerteti ugyancsak *Szakolczai* [2009]) a buborék- és szuperbuborék-elméletét.

ad b) Aligha vitatható, hogy a nemzetközi gazdaság jelenlegi rendszere azon a hallgatólagos feltevésen alapul, hogy „a hitelező és az adós országok közti szabad hitel- és kölcsönmegállapodások egyensúlyra vezetnek". Keynes azonban megítélésem szerint már több mint hetven évvel ezelőtt helyesen mutatott rá arra, hogy ez a XIX. századi viszonyok hamis analógiája. A XIX. század nemzetközi hitelmegállapodásai valóban mintegy automatikusan megteremtették a felvett hitel és a kamat megfizetésének lehetőségét. A hitelből megépített csatornák és vasutak, vagy a hitelből épített bányák és ültetvények bevételei fedezték a hitelszolgálati terheket, és ezek transzferálása – az ebben a körben valóban működő aranyvaluta-rendszer folytán – nem okozott gondot. Ez a mechanizmus azonban ma nem, vagy csak részlegesen működik, a XIX. század analógiája a XX.–XXI. században nem érvényes, különösképpen nem érvényes az államok költségvetési hiányának fedezésére fölvett hitelekre, és a jelenlegi pénzügyi válságoknak ez talán még az előbbinél is fontosabb oka. Mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy a költségvetési hiányok fedezésére felvett külföldi hitelek semmiképpen sem teremtik meg a hitel visszafizetésének feltételeit, a külföldi kézben lévő közművek és a csak a belföldi fogyasztók igényeinek kielégítését szolgáló kereskedelmi és ipari létesítmények pedig a nyereség és amortizáció transzferálásának lehetőségét.

ad c) Úgy vélem, a tapasztalatok alapján nem vitatható az sem, hogy a nemzetközi tőkeforgalom szabadsága, amely az elméletet megalapozó ideális esetben és a valóságos esetek nagy vagy akár legnagyobb részében is áldás, egyes esetekben nem oldja meg, hanem inkább súlyosbítja az előző két okból származó problémákat. Mi több, a nemzetközi tőkeforgalom szabadsága sok esetben bénító hatással lehet számos ország növekedési és felzárkózási törekvéseire. A nemzetközi tőkeforgalom szabadsága nem vezet szükségképpen az árszintek és a gazdasági tevékenység olyan korrekcióira a hitelfelvevő országokban, amelyek megszüntetnék a rájuk nehezedő nyomást. Éppen ellenkezőleg: lehetővé teszi e korrekciók elhalasztását, és ezzel még fájdalmasabb korrekciókat tehet szükségessé a későbbiekben. Ezt a példák végtelen sora bizonyítja. Emellett itt is érvényesül a csordaszellem vagy az állati ösztönök hatása, és ezért a nemzetközi tőkeforgalom szabadsága sokszor még akkor is tőkemenekülésihez vezet, amikor arra nincsen vagy nincsen *kellő* ok. Ennek folytán a fejlődő országok központi problémája ma már többnyire nem az, hogy miként hajtsák végre fölemelkedésüket, hanem az, hogy miképpen kerüljék el a valutaválságot, vagy hogyan kerüljenek ki belőle, ha már nem tudták elkerülni. A Mundell-trilemma, amelynek részletesebb tárgyalására visszatérünk, megadja ennek elméleti megalapozását.

ad d) „A defláció, és ami még rosszabb, a *kompetitív* defláció" kérdésével jutunk el a mai problémák központjába. A ma uralkodó felfogás az adós országok deflációs politikáját tartja a problémamegoldás fő eszközének, felelősségteljes közgazdásznak pedig – talán egy kicsit kisarkítva a helyzetet – csak azt minősíti, aki a feltörekvő és adós országoknak restrikciót és deflációt javasol. Ez látszik az egyik alapvető választóvonalnak a főirány és a keynesi felfogás között. A keynesi felfogás központi eleme már az *Általános elmélet*-ben az volt, hogy a nominális bérek – sőt valójában a reálbérek is – lefelé merevek, és a restrikció és defláció ezért nem vezethet „a bér- és árindexek olyan korrekcióira," „amelyek képesek az áruforgalom átirányítására". Ezért a restrikció a már meglévő válság kimélyítését és a már eleve alacsony szintű foglalkoztatás további csökkentését idézheti elő. A ma domináns elmélet emellett a külkereskedelmi mérleghiánnyal küzdő és az adós országok részére írja elő a deflációs politikát, és nincs javaslata a hitelező országok számára. A keynesi felfogásnak van ilyen javaslata: expanziós politika az exporttöbbletet elérő és a hitelező országokban. Ez visszavezet ahhoz a már korábban tárgyalt ellentéthez, hogy a főirány szerint a korrekció terhét csupán az adósoknak, a keynesi felfogás szerint viszont nagyrészt a hitelezőknek kell viselniük, és emellett el kell kerülni, hogy a korrekció kontrakcióra vezessen (lásd az ez után közvetlenül következő bekezdéseket). Ez a kérdés tehát ma talán még fontosabb, mint valaha volt.

ad e) A kompetitív leértékeléseknek az 1930-as években alkalmazott rendszere szerencsére a múlté, és ez az a politika, amelynek elítélésében a főirány és a keynesi felfogás egyetért. Az azonban tény, hogy a bajba jutott adós országoknak a ma uralkodó felfogás szerint is nagyarányú leértékelést – és emellett nagyarányú kamatemelést – kell végrehajtaniuk, amely leértékelés nem egy esetben a horribilisnek joggal minősíthető 40%-ot is elérte. Ez azt jelenti, hogy ez a probléma nem egészen a múlté, pedig ez a politika a tapasztalatok szerint nem hoz megoldást. A keynesi politika egyik fő célja viszont, amint ezt rövidesen látni fogjuk, a horribilis mértékű leértékelések elkerülése kellő időben alkalmazott csekély leértékeléssel, és emellett a kereskedelmi- és fizetésimérleg-többlettel rendelkező országok esetében fölértékeléssel, amire nincs példa a mai gyakorlatban, és aminek ajánlására nincs példa a mai gyakorlatot megalapozó domináns elméletben, a főirányban.

ad f) Az a felfogás is szerencsére végérvényesen a múlté, hogy a problémák magas és differenciált vámokkal, exporttámogatásokkal, valamint más hasonló eszközökkel megoldhatók, és e tekintetben sincs különbség a főirány és a keynesi felfogás között. Keynes azonban a későbbiekben kifejti azt is, hogy a mérsékelt és a termelési tényezők elosztását nem torzító csekély vámok, importilletékek és belföldi termelési támogatások éppúgy a korrekció eszközei lehetnek, mint a leértékelés, az exporttámogatások azonban – szélsőséges esetben akár kereskedelmi háborúra vezető hatásuk miatt – nem.

Ez az elemzés nem zárul le ezzel, hanem most következnek Keynes talán legfontosabb kijelentései. „A szabadon átváltható nemzetközi fémpénz [metallic standard] [először az ezüst és ezután az arany] csődjének fő oka […] ennek egyetlen alapvető jellemvonására vezethető vissza. […] A szabadon átváltható nemzetközi pénznek az az alapvető jellemvonása, hogy a korrekció fő terhét arra az országra hárítja, amely a nemzetközi fizetési mérleg adós pozíciójában van. […] Arra az országra, amely [ebben az összefüggésben] eleve gyöngébb és mindenekelőtt kisebb a mérleg másik oldalához viszonyítva, amely a világ fennmaradó része [vagyis az összes többi ország]." (I. m. 27. o.)

Itt szerintem döntő jelentőséget kell tulajdonítanunk egy szinte véletlenszerű megfogalmazásbeli különbségnek. A most idézett első mondatban a „szabadon átváltható nemzetközi fémpénz", a második mondatban pedig „a szabadon átváltható nemzetközi pénz" kifejezés szerepel. Keynes ezek szerint e két kifejezést egyenértékűnek tekintette, mert először az egyiket, majd a másikat használta ugyanabban az értelemben, és ezzel kifejezésre juttatta a lényeget. A szabadon átváltható (egykori) nemzetközi fémpénznek és a szabadon átváltható (mai) nemzetközi nem fémalapú pénznek ez a tulajdonsága azonos, mert ez a szabadon átválthatóságból származik. Ennek folytán mindkét pénzrendszer – akár fémalapú, akár nem – „a korrekció fő terhét" az „adós" pozíciójában lévő „gyöngébb" félre hárítja. A nemzetközi pénzrendszernek ez a tulajdonsága az, ami szerinte korrekcióra szorul.

Keynes kérlelhetetlenül folytatja ezt az elemzést. Ha az adós ország „a világnak csak egy tizede vagy egy huszada, akkor az, amivel ennek az adós országnak árai és bérei megváltoztatása útján hozzá kell járulnia az egyensúly helyreállításához, az ezzel járó társadalmi feszültségekben mérve teljességgel aránytalan [mértéktelenül nagy] ahhoz képest, amekkora hozzájárulást hitelezőitől kérnek. Ez még nem minden. Hogy ezzel kezdjük, a lefelé menő korrekcióval együtt járó társadalmi feszültségek sokkal nagyobbak, mint a felfelé menő korrekcióval együtt járók. Emellett a korrekciós folyamat kötelező az adós és önkéntes a hitelező számára. Ha a hitelező úgy dönt, hogy nem vesz részt […] a korrekcióban, ebből semmi hátránya sem származik. Egy ország tartalékainak állománya ugyanis nem csökkenhet zérus alá, semmi sem szab azonban ezeknek felső határt. Ugyanez igaz, ha a korrekció eszközei nemzetközi kölcsönök. Az adósnak kölcsönt kell felvennie, a hitelező számára nincs ilyen kényszer." (I. m. 28. o.) Ehhez kiegészítésként most csak annyit, hogy az adós számára a korrekció a jövedelmek, a fogyasztás és a közületi kiadások csökkentését, a hitelező számára viszont ugyanezek növelését jelenti. A lefelé menő kényszerű korrekció nemcsak nehezebb, hanem nagyon súlyos áldozatokkal is járhat, például a közoktatás és a közegészségügy lerontásával, a felfelé menő korrekciónak viszont, ha ez nem vezet a gazdasági egyensúly lerontására, márpedig ilyen esetben nem vezet, nincsenek károsultjai, hanem csak haszonélvezői vannak.

Az a korrekció tehát, amit Keynes a hitelező országoktól vár, amint ezt a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk: az expanzió, saját belső felhasználásuk növelése és ezzel exporttöbbletük csökkentése. Így állít Keynes világméretű expanziót a világméretű restrikció helyébe. Ha azonban még az exporttöbblettel rendelkező országok esetében is előfordul, hogy a főirányból eredő ideologikus meggondolások alapján restrikciós politikát követnek (a pénzügyi szigor politikáját), a kör bezárul. Mintha időnként ma is tapasztalnánk ilyesmit, és ezért mintha Keynes csaknem nyolcvan évvel ezelőtt leírt sorai a mára is vonatkoznának, noha kétségtelen, hogy tapasztalhatjuk ennek ellenkezőjét is: a vezető országok pénzügyi felelőtlenségét.

A probléma súlyát növeli, hogy „az adós ország rendelkezésére álló korrekciós eszközök legnagyobb részének szükségképen kedvezőtlen hatása van cserearányaira" (uo.). „Ha […] nagy árcsökkentésre van szükség ahhoz, hogy ez az [exportált] mennyiség elégséges növekedését idézze elő, az az ország, amely [árcsökkentéssel] erőszakolja rá termékeit a világra, komoly veszteséget szenved el a korábbi exportvolumenből származó bevételei terén. Hogy a határesetet vegyük, ha legalább abban az arányban kell csökkenteni az árat, mint amennyivel a mennyiség nő [vagyis ha az export árrugalmassága egységnyi], az adós ország sziszifuszi feladattal áll szemben, és nem jut közelebb az egyensúlyi pozícióhoz, legyenek bármekkorák az erőfeszítései. […] [Ezért] az automatikus [azaz nemzeti vagy nemzetközi kormányzati beavatkozás nélkül működő] nemzetközi fémpénz szükségszerű jellemzője, hogy (különleges esetektől eltekintve) a korrekciókat a társadalmi rend szempontjából legrombolóbb irányban kényszeríti ki. A terhet azokra az országokra hárítja, amelyek a legkevésbé képesek ezt elviselni, szegényebbé téve a szegényeket." (I. m. 29. o.) Ehhez 75 év elmúltával hozzátehetjük: ez a probléma ma még élesebb, mint bármikor volt.

A leírtakból egyenesen következik Keynes javaslatának lényege. „Arra a következtetésre jutok tehát, hogy a sikeres nemzetközi berendezkedés építőit ezeknek a tanulságoknak kell irányítaniuk. Az új rendszer célja csak az lehet, hogy a fő kezdeményezést a hitelező országoktól kívánja meg, fenntartva ugyanakkor a kellő fegyelmet az adós országokban is, visszatartva őket attól, hogy kihasználják a nekik adott új könnyebbséget arra, hogy pazarló módon és a lehetőségeiket meghaladó szinten éljenek." (I. m. 30. o.) Ez a legutóbb idézett rész megvédi Keynest attól a vádtól, amely gyakran elhangzik, hogy a felelőtlenséget támogatja, vagy hogy – különösképpen – a nemzetközi tőkeforgalom általa feltétlenül szükségesnek tartott szabályozásával akarja támogatni a felelőtlenséget és az egyes országok lehetőségeiket meghaladó életvitelét. Keynes ezzel a mai vitába szól bele, 75 évvel megelőzve ezt a kort és ezt a vitát. A lehetőségek bővítése az egyes országok vagy esetleg más nemzetközi intézmények feladata lehet; fejlesztésre adható hitel, de a folyó fogyasztás fedezésére nem. A nemzetközi tőkeforga-

lom szabályozásának feladata a válságmegelőzés, valamint annak megakadályozása, hogy egyes országok lehetőségeik alatt éljenek a nemzetközi pénzrendszer szabályozatlanságából eredő zavarok miatt.

Keynes előrelátása még ezen is túlmegy. Az elméleti elemzés végén mintha a mai világról olvasnánk. „A jelen háborút [a második világháborút] megelőző második fázisban teljes degeneráció következett be, és a tőke azokból az országokból, amelyeknek kereskedelmi mérlege kedvezőtlen helyzetben volt, azokba áramlott, ahol kedvező volt a kereskedelmi mérleg helyzete. […] A [rossz pénzügyi helyzetben lévő országokból] kimenekülő tőke és a spekulatív tőkének ehhez való hozzáadódása vezetett az egész rendszer összeomlására. […] A »jobb befektetés« holléte a repülőszőnyeg sebességével tolódik el. Szabad tőkék száguldanak a világ körül, szétzilálva minden stabil vállalkozást. [Ezért] semmi sem biztosabb, mint hogy a [nemzetközi] tőkeforgalmat szabályozni kell – ami már önmagában is a laissez-faire berendezkedéstől való messzemenő eltéréseket von maga után." (I. m. 30–31. o.) Az, hogy a mai nemzetközi pénzügyi válságokat sokszor a spekulatív tőkének (hot money) és emellett a belföldiek tulajdonában lévő likvid tőkének a tőkeforgalom szabadsága által lehetővé tett menekülése mélyíti ki vagy akár okozza, senki számára sem lehet vitás, az azonban nem köztudott, hogy Keynes ezt már 1941-ben megírta.

Az alapelvek tárgyalása után áttérhetünk a részletekre.

7.

A Keynes-terv alapváltozatának részletei

Az előző, 6. fejezetből kitűnik, hogy Keynes a II. világháború elején meglátta a lehetőséget a nemzetközi pénzügyi rendszer új, keynesi szellemű rendjének kialakítására. Kidolgozta ennek alapelveit és kiinduló változatát, és megszerezte ehhez a legfontosabb angol közgazdasági szakértők és intézmények, sőt Churchill miniszterelnök támogatását. E támogatás birtokában továbblépett, és kidolgozta tervezetének alapváltozatát, amelynek ismertetésével zárult a 6. fejezet. Ez a 7. fejezet ismerteti ennek a korábban valutauniónak vagy klíringuniónak, a következőkben pedig már nemzetközi valutauniónak nevezett alapváltozatnak a részleteit és módosításait, amelyek elvezettek a nemzetközi egyeztetést elindító és a következő, 8. fejezetben ismertetendő 1. változathoz. Itt tehát az 1. változathoz *vezető út* ismertetése következik, ami távolról sem fölösleges, mert az itt, akárcsak az előző, 6. fejezetben kifejtett alapelvek nélkül nem lehet teljes mértékben megérteni és főként értékelni a következő, 8. fejezetben bemutatandó 1. változatot.

7.1. Javaslatok egy nemzetközi valutaunió létrehozására

Keynes javaslatainak az előző, 6. fejezetben tárgyalt alapváltozatához (*Keynes* [1941a] két kiegészítés is tartozik, és ezeket ebben a fejezetben fogjuk tárgyalni. Ezek közül az első az ebben a pontban bemutatott második memorandum (*Keynes* [1941b], kelte 1941. november 18.), amely már a gyakorlati javaslatokat tárgyalja, és megadja az indokolásukat is. Az áttekintés megkönnyítésére célszerűnek látszik e memorandum fejezetenkénti ismertetése.

A második memorandumot elindító I. fejezet a legáltalánosabb politikai összefüggésekkel foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy hiba lenne, ha az angolok a háború után közvetlen pénzügyi támogatásért fordulnának az Egyesült Államokhoz, csak saját maguk részére. Helyesebb lenne e helyett ambiciózus szellemű és nemzetközi jellegű tervet előterjeszteni, amely alkalmas nemcsak a brit érdekek, hanem mások érdekeinek szolgálatára is (i. m. 42–43. o.). A 16. fejezetben látni fogjuk, hogy Keynes – az ekkor leírtak ellenére – később mégis szükségesnek látta, hogy hazája az ambiciózus nemzetközi terv fenntartása, sőt

ennek nemzetközi elfogadtatása (Bretton Woods) után mégis külön hitelkérelemmel forduljon Kanadához és az Egyesült Államokhoz. Ez nyilván azért vált szükségessé, mert a Bretton Woodsban elfogadott megoldás nem lett olyanynyira ambiciózus, mint szerette volna, és elkerülhetetlennek látta, hogy kiegészítse egy angol–amerikai hitelmegállapodással.

A II. fejezet kimondja a konkrét teendőt, és ezzel messze túlmegy az addigi iratokon: egy nemzetközi klíringbank (International Clearing Bank) létrehozását javasolja (i. m. 44. o.), és ezzel konkréttá teszi az addigi általános elképzeléseit. Ezt a bankot szerinte elsősorban az Egyesült Államoknak és az Egyesült Királyságnak kell megalapítania, nyilván lehetőleg az összes többi ország részvételével. Ez megfelelt az akkori tényleges helyzetnek, mert Európa második öngyilkossága és Németországnak, valamint a Szovjetuniónak a nemzetközi közösségből való kivonulása miatt csak ez a két nagyhatalom maradt meg a nemzetközi színtéren.

A III. fejezet első mondata deklarálja az alapvető célt, teljes összhangban a korábban kifejtett elvekkel, de ismét konkrét és a tárgyalásokat Bretton Woodsig uraló formában fogalmazva meg őket: „A terv célja, hogy kontrakciós helyett expanziós nyomást gyakoroljon a világkereskedelemre, elsősorban az első években." (I. m. 46. o.) Ez a terv ezzel válik az általános elmélet testvérévé, és ezért érdemli meg az általános nemzetközi elmélet nevet. Az általános elmélet ugyanis a belföldi gazdaságpolitikában, a nemzetközi általános elmélet pedig a nemzetközi gazdaságpolitikában állítja középpontba azt a törekvést, hogy a kontrakciós politikát expanziós politika váltsa fel. „Ezt a célt csak akkor lehet elérni […], ha azok az országok, amelyek […] hitelezői pozícióban vannak, készek […] arra, hogy ebben a helyzetben maradjanak anélkül, hogy kontrakciós nyomást fejtsenek ki mindaddig, amíg el nem lehet érni az új egyensúlyt. […] Ez megoldható [lenne] nagyszámú kétoldalú megállapodással." (Uo.) Mégis „sokkal egyszerűbb és bizonyára sokkal kielégítőbb lenne, ha rá lehetne venni az Egyesült Államokat, hogy általános és kollektív, valamennyi országra egyaránt kiterjedő felelősséget vállaljon arra, hogy úgy rendelkezzék hitelállományával, hogy ez ne gyakoroljon kontrakciós nyomást a világgazdaságra, és ennek következtében magának a hitelező országnak [vagyis az Egyesült Államoknak] a gazdaságára. Ehhez adna nekünk és mindenki másnak nagy segítséget a multilaterális klíring." (I. m. 47. o.) Ebben a mondatban jelenik meg először az, hogy a világgazdaság egészének megfelelő állapotát és expanzióját csak tudatos nemzetközi gazdaságpolitikával lehet elérni. Ennek a tudatos nemzetközi gazdaságpolitikának a vállalását és megindítását Keynes akkor nem tudta elérni. Ennek káros következményeit mindmáig érezzük, és a feladat megoldása a mi generációnkra vagy – ha ezt mi sem tudjuk megtenni – a még későbbi jövőre vár.

A memorandum e fejezete még egy rendkívül fontos mondatot tartalmaz, és ez a következő: „Ha […] nincs meg a termelőkapacitásunk ahhoz, hogy

fenntartsuk életszínvonalunkat, akkor ennek a szintnek a csökkentése elkerülhetetlen." (I. m. 48. o.) A nemzetköz klíring által nyújtott lehetőségek tehát nem használhatók fel arra, hogy fenntartsák azoknak az országoknak az életszínvonalát, amelyeknek nincs meg ehhez a megfelelő termelőkapacitásuk. Tehát Keynes – ellentétben a nézeteivel szemben ismételten hangoztatott váddal, sőt rágalommal – nem védi a megalapozatlan költekezést: egy ország sem élhet tartósan, és főként nem a többi ország kárára, a lehetőségei fölött. Ha viszont „megvan a termelőkapacitás, és a nehézséget a piacoknak a világméretű restriktív politika következtében előálló hiánya okozza, akkor a gyógyszer az exportlehetőségek kiterjesztése a restriktív törekvések megszüntetése által, nem pedig az import korlátozása" (i. m. 48. o.). A cél tehát az, hogy „fenntartsuk az aktív foglalkoztatást és a széles vásárlóerőt a világkereskedelem fő központjaiban" (uo.).

Íme az egyes országok gazdaságpolitikájával foglalkozó keynesi általános elmélet és a nemzetközi gazdaság helyes rendjével foglalkozó keynesi általános nemzetközi elmélet teljes egysége. A cél az erőforrások teljes kihasználására vezető aktív foglalkoztatáspolitika, amely azonban csak úgy érhető el az egyes országokban (főként a kis nyílt gazdaságokban), ha megvan „a világkereskedelem fő központjaiban", ehhez azonban ezt lehetővé tevő nemzetközi rendre van szükség. Keynes itteni célja ennek kialakítása, és ennek legfőbb eszköze az, hogy a nemzetközi klíringbank folyószámlahitelt (overdraft) nyújt a nemzetközi fizetési nehézségekkel küzdő országok számára (i. m. 48. o.). Fölmerülhet a kérdés, hogy mennyire időszerű ma az erőforrások teljes kihasználására vezető aktív foglalkoztatáspolitika, amely Keynes idejében a közgazdászok és gazdaságpolitikusok érdeklődésének és törekvéseinek középpontjában állt. Nos, nyilvánvaló, hogy ma is vannak nemzetközi fizetési nehézségekkel küzdő országok, és ezért ez a kérdés ma is aktuális.

A IV. fejezet szerint „a folyószámlahitel- [overdraft-] lehetőségek elsődleges célja, hogy időt adjanak a szükséges korrekciók megvalósítására, és biztosítsák az ezekre vonatkozó előzetes megállapodások tényleges megkötését" (i. m. 48. o.). (Ehhez itt magyarázatként hozzá kell tennünk, hogy a keynesi javaslatok lényege, technikai szempontból, automatikus folyószámlahitel-lehetőségek biztosítása az adós országok részére. Ezt a következő fejezetben tárgyaljuk majd részletekbe menően.) Keynes az előzőkben leírtakkal teljes összhangban azonnal hozzáteszi ehhez, hogy „ez a javaslat annyiban különbözik a dolgok jelen állásától, hogy legalább akkora korrekciós nyomást gyakorol a hitelező országra, mint az adósra. […] Az a lényeges pont, hogy nem engedhető meg, hogy a hitelező passzív legyen. Ha ugyanis passzív, akkor lehetetlen feladatot hárítunk az adós országra, amely, már csak azért, mert adós, gyöngébb helyzetben van, úgyhogy azok a bajok, amelyeket olyan jól ismerünk, nagy valószínűséggel bekövetkeznek. […] Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a hitelezőnek

hozzá kell járulnia a rendezéshez valutájának felértékelésével, amit az országok, magukra hagyva, igen ritkán tesznek meg. Másrészt ez védelmet nyújt az ellen, hogy bármilyen megengedett változást [nyilván a nemzetközi klíringbank által engedélyezett leértékelést] másutt végrehajtott indokolatlan leértékelés semlegesítse." (I. m. 49–50. o.) Ez a keynesi javaslatnak már az eddigiekben is tárgyalt központi eleme, amelynek teljes értékű kifejtésére, amint erre már az eddigi szöveg is utal, csak a következő fejezetben kerül majd sor. Már itt is megjelenik azonban a felértékelés szó, ami azt jelenti, hogy a problémák nem csupán a kiszolgáltatott és alárendelt helyzetben lévő adós országok valutaleértékelésével és restrikciós politikájával, hanem – akár elsősorban – a domináns helyzetben lévő hitelező országok valutafelértékelésével és expanziós politikájával oldhatók meg.

Az V. fejezet az ilyen szellemű rendezés két kritikus fontosságú előfeltételét tárgyalja. Egyrészt szükség van egy „automatikus regiszterre", amely rögzíti, hogy „hol vannak és mekkorák a hitelezői és adósi pozíciók" (i. m. 50. o.). Ennek a regiszternek „határozott kritériumokat" kell megállapítania arra vonatkozóan, hogy „melyek azok az országok, amelyek speciális védelemre jogosultak addig, amíg »visszakorrigálják« pozíciójukat, és melyek azok, amelyek nem [jogosultak speciális védelemre]" (i. m. 50. o.). Másrészt Keynes a leghatározottabban hitet tesz a szabadkereskedelem elvei mellett, és ezek szerint tilos „a diszkriminatív akció minden fajtája" (uo.):

– nincsenek vámok vagy kedvezmények;
– nincsenek exporttámogatások;
– nincsenek importkvóták vagy importtilalmak;
– nincsenek bartermegállapodások;
– nincsenek restrikciók a közvetlen külkereskedelmi forgalomból származó bevételek felhasználására vonatkozóan.

Keynesnek a szabadkereskedelem elveihez való leghatározottabb ragaszkodása ezek szerint vitathatatlan, noha már itt is utal arra, és a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk, hogy vannak olyan országok, amelyek szerinte különleges védelemre jogosultak addig – de csak addig –, amíg rendezik a helyzetüket. Az az állítás tehát, hogy Keynes a szabadkereskedelem elvének kárára törekedett volna a teljes foglalkoztatásra és az egyes országok gazdasági egyensúlyára, éppúgy megalapozatlan, mint az, hogy támogatta volna az egyes országoknak a jövedelmüket és termelőképességüket meghaladó költekezését. Ugyanakkor igaz, hogy lehetségesnek tartotta a különleges elbánást a rossz helyzetbe került országok számára, de csak problémáik megoldásáig.

A VI. fejezet félreérthetetlenül rögzíti az addig leírtak lényegét: nem csupán vissza kell térnünk a nemzetközi aranyvaluta-rendszer előnyeihez, hanem ezeket szélesebb körben kell elérhetővé tennünk, ugyanis korábban „csak az országok kisebbségében volt szabad valutarendszer" (i. m. 52. o.). Ez szerintem

vitathatatlan tény: az aranyvaluta-rendszer valójában csak a vezető nagyhatalmak és néhány más fejlett ország esetében volt ténylegesen érvényben. Ez tehát annak a felfogásnak a cáfolata, amely úgy tekint a XIX. század aranyvaluta-rendszerére, mintha kiterjedt volna a világ egészére.

A VII. fejezet írja le mindennek az árát és a javaslat legvitathatóbb és egyben legfontosabb elemét, amely annyira fontos, hogy szó szerint idézem: „Osztom azt a véleményt, hogy mind a befelé, mind a kifelé áramló tőkeforgalom központi ellenőrzésének a háború utáni rendszer állandó alapvonásának kell lennie. […] A tőkemozgások ellenőrizhetők mindkét végükön." (I. m. 52. o.) A befelé és a kifelé áramló tőkeforgalom teljes körű központi ellenőrzése ma nyilván lehetetlen, Keynes érvelése viszont, hogy ez számos esetben szükséges lenne, helytálló.

Folytatva a keynesi érvelés ismertetését, „ez [tehát a tőkeforgalom ellenőrzése] nem jelenti azt, hogy most be kellene fejezni a nemzetközi beruházás korszakát. […] A cél, és ez létfontosságú cél, hogy módunk legyen arra, hogy megkülönböztessük

(a) a spekulatív tőkemozgásokat a világ erőforrásainak kifejlesztését szolgáló beruházásoktól; illetve

(b) azokat a [tőke]mozgásokat, amelyek elősegítik [a fizetési mérleg] többletével rendelkező országok és [a fizetési mérleg] hiányával küzdő országok (a továbbiakban: többlet- és hiányországok) közti egyensúly fenntartását azoktól a spekulatív [tőke]mozgásoktól és a tőkemenekülésektől, amelyek a hiányországokból a többletországokba vagy az egyik többletországból a másikba irányulnak." (I. m. 53. o.) Ez utóbbiak nem segítik elő, hanem akadályozzák vagy akár lehetetlenné teszik az egyensúly fenntartását. A tőkemozgás e két fajának megkülönböztetése ma sincs megoldva, pedig ma is szükség lenne rá.

Folytatva: „Nincs olyan ország, amely a jövőben fenntartás nélkül megengedheti a tőkemenekülést politikai okokból vagy a belföldi adózás elkerülése céljából vagy annak feltételezése folytán, hogy a tulajdonos elmenekül az országból. Hasonlóképpen nincs olyan ország, amely fenntartás nélkül befogadhat menekülő tőkét, vagy amely ezt fenntartás nélkül állótőke-beruházásra használhatja fel, és ezzel hiányországgá teheti magát akarata ellenére és a valóságos tényekkel ellentétben." (Uo.)

Ezen a ponton elkerülhetetlenül elébe kell vágnom a későbbi elemzésnek. Nem kétséges, hogy a világgazdaság jelenlegi problémáinak szempontjából döntő fontosságúak a Keynes által itt felsoroltak, sőt akár ezek adják a problémák lényegét. Ma minden ország ki van téve annak, hogy a tőkemenekülés szinte egyik napról a másikra, „akarata ellenére és a valóságos tényekkel ellentétben" hiányországgá teszi, tehát úgy, hogy nem szándékozik eladósodni, és gazdasága valójában rendezett helyzetben van. (Lásd például az 1997. évi

délkelet-ázsiai pénzügyi válságot.) Valamennyi fejlődő és kelet-közép-európai ország azzal a problémával küzd, hogy tőkét vonnak ki az országból „a belföldi adózás elkerülése céljából", vagy ezzel fenyegetik. Keynes tehát korunkat több mint 75 évvel megelőzve előre látta azokat a problémákat, amelyek jelen lehettek az akkori világgazdaságban is, de távolról sem a mai súllyal. Elemzése tehát mai szemmel nézve is helyes nyomon jár, ami természetesen nem jelenti azt, hogy konkrét javaslatai fenntartás és változtatás nélkül alkalmazhatók a mai világgazdaság körülményei közepette.

Ehhez még hozzá kell tennem, hogy a jelenlegi nemzetközi körülmények között és a jelenlegi egyezmények értelmében minden ország nemcsak fenntartás nélkül befogadhat, hanem köteles befogadni olyan tőkét, amelyről bizton tudja, hogy „akarata ellenére és a valóságos tényekkel ellentétben" többletországból hiányországgá alakíthatja át, a legnagyobb károkat okozva neki. Itt szükségesnek látszik egy kiegészítés. A túlzott tőkebeáramlás nem csupán azért tehet egy országot többletországból hiányországgá, mert idővel sor kerülhet a túlzottnak bizonyult tőkebeáramlás ellentételezésére, tehát tőkekivonásra, hanem hiányországgá teheti a beáramló tőke utáni nyereség és amortizáció repatriálása is, ha a beáramló tőke nem az exportra, hanem a belföldi piacra termelő (vagy belföldi szolgáltató) ágazatokba települ. Szerintem tehát megalapozott az az állítás, hogy Keynes jó nyomon jár.

Keynes a fentiekből kiindulva a következő „alapelveket" tartja „alapvető fontosságúnak" (i. m. 53–54. o.):

(a) *minden* átutalást a központi bankon keresztül kell lebonyolítani, és az ebből eredő egyenlegeket a nemzetközi klíringbank útján kell rendezni;

(b) nem devizabelföldiek átutalásait csak mindkét érintett nemzeti bank engedélyével szabad lebonyolítani;

(c) az ilyen követelések tulajdonjoga szabadon megváltoztatható a nem devizabelföldiek között és ugyanazon országon belül;

(d) az ilyen követelésekből származó nettó folyó jövedelem szabadon hazautalható a (mondjuk) 5%-ot meg nem haladó évi amortizációval együtt;

(e) nem devizabelföldiek új beruházásaihoz mindkét központi bank hozzájárulása szükséges;

(f) a spekulatív (floating) vagy likvid összegeket – eltekintve a folyó külkereskedelmi forgalom finanszírozásához szükségesektől – csak a központi bankok közötti forgalomban szabad kölcsönadni és -venni.

A fentiek alapvető mondanivalója egyértelmű. A termelő célú hitelnyújtást nem vagy csak különleges esetekben szabad korlátozni, és az ilyen hitelnyújtás hozadékának – az adott időre jutó amortizációval együtt – hazautalhatónak kell lennie, a spekuláció viszont kerülendő, és ha igazán ártalmassá válik, tilos. Ez azonban szükségessé teszi, hogy „minden átutalást a központi bankon keresztül kell lebonyolítani," és hogy „a nem devizabelföldiek átuta-

lásait […] csak mindkét érintett nemzeti bank engedélyével lehet lebonyolítani". Ezeket a szigorú feltételeket Keynes a későbbekben feloldotta, és ezek megvalósítása a mai körülmények között nyilvánvalóan lehetetlen. Keynes sok mindent előre látott, de a személyi számítógépet, az e-mailt és az internetet nem. Az azonban mégis kétségtelen, hogy a tőkeforgalom teljes szabadsága – legyenek ennek hatásai a lehető legpozitívabbak az esetek legnagyobb részében – negatív következményekkel is járhat, főként a legszegényebb és leggyöngébb országok számára.

A VIII. fejezet a megvalósítás módszereit és lehetőségeit tárgyalja. Az alapelv, hogy „az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság a klub együttes alapítói" (i. m. 54. o.), és számos más részlet időszerűségét vesztette. Az a remény azonban, hogy a vezető országok között kölcsönös jóindulaton és teljes egyenrangúságon alapuló szakmai egyeztetés és teljes egyetértés hozható létre, ma is minden pozitív megoldás alapfeltétele. Ma is csak az az eljárás követhető, hogy a vezető államok között így kialakított javaslat terjesztendő most már nem a szövetségesek, hanem az összes többi állam elé. Az ő hozzászólási és javaslattételi jogukat Keynes nyilván nem tagadta, és ez nem tagadható ma sem. Javaslatának megfogalmazásakor azonban feltételezte a két alapító közti egyeztető tárgyalások döntő fontosságát, ahol maga – a javaslat kezdeményezőjeként és kidolgozójaként – domináns szerepet kívánt játszani.

Az események azonban sajnos nem így alakultak. Amint látni fogjuk, nem sikerült kölcsönös jóindulaton és teljes egyetértésen alapuló kiinduló egyetértést létrehozni az amerikaiakkal. Az amerikai álláspontot meghatározó Whitenak sikerült elérnie, hogy a végső megoldást egy nagy nemzetközi konferencia alakítsa ki Bretton Woodsban, amely ilyen kérdésekben nem volt sem szakmailag igazán kompetens, sem pedig hatékony tárgyalásra képes. Mi több, a tárgyalási alap lényegében véve White tervezete lett. A túlságosan nagy létszámú és szakmailag nem kellőképpen kompetens tárgyaló testület nagy része pedig függő viszonyban volt az amerikaiakkal, és ezt a függő viszonyt White az amerikai álláspont elfogadtatására tudta felhasználni.

A IX. fejezet szerint „egy ilyen ambiciózus javaslatot kritikai elemzésnek kell alávetni" (i. m. 57. o.), ami nyilvánvaló. A X. fejezet kiindulópontja, hogy a nemzetközi klíringbank a nemzetközi politika eszköze is lehet azáltal, hogy számlát nyithat különféle nemzetközi és nemzetek feletti intézmények részére, ami ismét nem vitatható. A XI. fejezet szerint végül az lenne a legcélszerűbb, ha az intézménynek két központi hivatala lenne, az egyik New Yorkban, a másik pedig Londonban. Az első Észak- és Dél-Amerikával, valamint a csendes-óceáni térséggel és a Távol-Kelettel foglalkozna, a másik pedig a világ fennmaradó részével. Noha számos érv szólt emellett, ez a javaslat sem valósult meg, a Valutaalap és a Világbank központja Keynes és az angolok tiltakozása ellenére Washingtonba került, és ez, más döntésekkel együtt, az Egyesült Államok

egyoldalú dominanciájára vezetett. Megítélésem szerint a jövőbeli rendszert az itt leírt keynesi javaslat szellemében, de az azóta a világban bekövetkezett változásoknak, elsősorban Kelet- és Délkelet-Ázsia megnövekedett gazdasági súlyának megfelelő figyelembevételével kellene kialakítani.

Befejezésül: talán úgy tűnik, hogy itt túl nagy tér jutott ezeknek a csak részben megvalósult, de az eseményeket mégis döntő mértékben befolyásoló eredeti keynesi elgondolásoknak. Ez szerintem nincs így. Ez a rész mutatta be ugyanis az eredeti keynesi elgondolást, amelynek alapelveit meggyőződésem szerint a jövőben is érvényesíteni kellene.

7.2. A nemzetközi bank működése

Az alapváltozathoz tartozó második memorandum függeléke (*Keynes* [1941c], kelte ugyancsak 1941. november 18.) a nemzetközi bank működésének részleteivel foglalkozik. Ezt is célszerű az eredeti anyag szerkezetét követve tárgyalni.

Az *A* pontban jelenik meg először a nemzetközi valuta, ekkor még grammor néven (i. m. 62. o.). A *B* pont szerint minden ország egy indexkvótát kapna, amely egyenlő lenne ötévi exportja és importja összegének átlagával, azaz durván egy évi átlagos külkereskedelmi forgalmával. A lényeg, hogy ha bármely országban az indexkvóta egynegyedének – vagyis az ötévi átlag alapján számított egyéves külkereskedelmi forgalom egynegyedének – megfelelő fizetésimérleg-hiány, illetve -többlet alakul ki, akkor ezen ország központi bankja hiánybanknak (deficiency bank), illetve többletbanknak (surplus bank) minősül. Ha a hiány meghaladja az indexkvóta felét, központi bankját ellenőrzött banknak (supervised bank) kell minősíteni (i. m. 63. o.).

A hiánybank jogosult arra, hogy valutáját egy éven belül legfeljebb 5%-kal leértékelje az akkor még grammornak nevezett nemzetközi pénzzel szemben, és hitelt vehet fel bármely többletbanktól, saját megállapodásuknak megfelelő feltételekkel. Az ellenőrzött bankot a klíringbank kormányzói kötelezhetik valutájának 5%-os leértékelésére, valamint a birtokában lévő arany egy részének átadására, és tőkekivitelét a kormányzók engedélyétől tehetik függővé. A többletbank ugyanakkor jogosult fölértékelni valutáját 5%-nál nem nagyobb mértékben, és engedélyezheti a külföldi tulajdonban lévő követelések és beruházások kivonását az országból.

Ha valamely ország fizetésimérleg-többlete meghaladja indexkvótájának felét, a kormányzók megkövetelhetik az 5%-os felértékelést, és megismételhetik ennek megkövetelését minden olyan ezt követő évben, amelyben a fizetésimérleg-többlet több mint 10%-kal nő az előző felértékelés óta eltelt időben. Ha a többlet meghaladja az indexkvóta egészét, a többletet a klíringbank tartalékalapjában kell elhelyezni. Már eleve a tartalékalapban

kell elhelyezni a többletbankok által befizetett egyéb összegek egy részét is. A klíringbank nem fizet kamatot a többletbankok által befizetett összegek után, de a kormányzók által meghatározott összegű kamatot számít fel a hiánybankoknak adott kölcsön után. Komoly indíték van tehát arra, hogy a többletbankok és többletországok csökkentsék többletüket, a hiánybankok és hiányországok pedig a hiányukat.

Ezek a javaslatok központi jelentőségűek, és – némiképp módosított és enyhített formában – megjelennek a későbbiekben. Úgy látszik, hogy ez az eredeti, legradikálisabb változat felelt meg legjobban Keynes eredeti elképzeléseinek. Ez a változat mutatja legjobban, hogy Keynes szerint a többletországok éppúgy felelősek a nemzetközi fizetések egyensúlyzavaraiért, mint a hiányországok, és ezért a többletországoknak éppúgy részt kell venniük az egyensúly helyreállításában, mint a hiányországoknak. Ez a legteljesebb mértékben ellentétes a Keynes idejétől mindmáig fennálló nemzetközi renddel, amely szerint a korrekció teljes terhét a hiányországoknak kell viselniük, és a többletországok egyetlen feladata az aktív részvétel a hiányországok erre való rákényszerítésében. A későbbiekben (elsősorban a 18. fejezetben) látni fogjuk, hogy az az egyensúly, amelyet Keynes a hiány- és többletországok párhuzamos és az erre a célra létrehozandó nemzetközi szervezet által koordinált erőfeszítései útján akart elérni, tekinthető a nemzetközi gazdaság optimális helyzetének.

A rendszer az előbb leírtak folytán önszabályozó és lényegében véve szimmetrikus, és ezért minden körülmények között az egyensúly felé tart. Ebben az irányban hat a tőkeforgalom is: a többletországok tőkét exportálhatnak, a hiányországok tőkeexportja viszont tilos, csak tőkeimportot bonyolíthatnak le, amint ez, nyilvánvaló okokból, kívánatos. Végül, ami a legfontosabb, ez a szimmetrikus korrekció összességében nem restriktív, az ebben az iratban megjelölt korrekciós eszközök között nem szerepel sem a belföldi felhasználás, sem az import csökkentése. Mekkora a különbség e javaslat és a jelenlegi gyakorlat között, amely szerint a korrekció fő, sőt gyakorlatilag egyetlen eszköze a hiányország belső felhasználásának és ennek folytán importjának csökkentése, ami restriktív hatást gyakorol a világ egészére! Annak az elvnek, hogy egyetlen ország belső felhasználása sem haladhatja meg tartósan saját termelőképességét, természetesen érvényesülnie kell, és ezt a kvóta túllépéséhez fűződő szankcióknak kell vagy kellene biztosítaniuk.

Az ebben a rendszerben előirányzott legföljebb 5%-os leértékelések semmiségek a múltban sorozatosan előforduló és ennél sokkal nagyobb mértékű leértékelésekhez képest. A valutatáblák (currency board) összeomlása és a hasonló események nem egy esetben 40%-os nagyságrendű leértékelést vontak maguk után tarthatatlan árfolyamok tartós erőltetése folytán. A tapasztalatok szerint a szabad lebegtetés is ennél sokkal nagyobb mértékű le- és felértékelődéshez vezethet. Az ilyen események megelőzésére előirányzott

5%-os leértékelések és a jelen rendszerben gyakorlatilag ismeretlen felértékelések hivatottak az ilyen brutális mértékű és nagy károkat okozó lépések megelőzésére. Ez a rendszer azonban föltételezi a teljes nemzetközi fizetési forgalom ellenőrzését és a központi bankokhoz való koncentrálását. Ez ma nyilvánvalóan megvalósíthatatlan, sőt később maga Keynes is felismerte ennek már akkori megvalósíthatatlanságát is. Ezeknek az elképzeléseknek az ismertetése mégsem érdektelen, mert ugyanezeknek a problémáknak a megvalósítható megoldását kell keresni ma is.

A *C* pont szerint – visszatérve ezzel az ismertetésnek erre a rendjére –, ez a rendszer nem zavarja a kereskedelmi forgalom lebonyolítását. A folyó forgalom lebonyolításához és a folyó jövedelmek átutalásához szükséges nemzetközi fizetőeszközökhöz való hozzájutásnak Keynes itt ismertetett elgondolásai szerint nem lehet akadálya. A rendszer a spekuláció ellen irányul, és nem a forgalom finanszírozása ellen. A forgalom finanszírozásának korlátozására a hiányországok éppen akkor kényszerülnek – manapság is, tovább fokozva a korrekcióval járó áldozatokat –, ha képtelenek a spekuláció megfékezésére, például a nemzetközi tőkeforgalom teljes szabadságára vonatkozó megállapodásaik folytán.

7.3. Az alapváltozat második variánsa

Az alapváltozat második variánsa úgy jött létre, hogy Keynes az előző pontokban bemutatott háromrészes tervezet második részét átdolgozta, és a nemzetközi bank működésével foglalkozó harmadik részt – nyilván irrealitásának felismerése miatt – elhagyta. Ezt a második változatott *Moggridge* közli (*Keynes* [1941d], kelte 1940. december 15.), de ez az új, második változat alig különbözik az elsőtől. A dokumentáció teljességének kedvéért foglalkoznom kell vele, de itt elsősorban az első variánstól való – és érdeminek tekinthető – eltérésekre fogok rámutatni.

A II. részben jelenik meg először a „grammor" helyett a „bancor" szó (i. m. 73. o.). Keynes itt leírja azt is, hogy az előző változat kritikát kapott a túlzottan határozott és egyértelmű szabályok miatt. Itteni álláspontja szerint „csak a kollektív bölcsesség és a vita vezethet a törvény és a szabadság közti helyes kompromisszumra" (uo.), amivel egyet kell értenünk.

A III. rész az elő változatnál is jobban hangsúlyozza a terv expanzív jellegét, és a következő, egészen egyértelmű mondattal kezdődik: „A terv arra törekszik, hogy kontrakciós helyett expanziós nyomást gyakoroljon a világkereskedelemre." (I. m. 74. o.) Ez a kritikus fontosságú mondat nagy súllyal fog megjelenni a későbbiekben. Keynes megismétli, hogy a korrekció addig használt legfőbb eszköze az importkorlátozás volt, ami mindenkinek a leg-

rosszabb. Ehelyett sokkal jobb, ha piacokat találnak a meglévő exportkapacitás számára. Ezt az érvelést a belföldi bankrendszer analógiájával támasztja alá. Ha valaki fölösleges pénzét bankban helyezi el, akkor semmi baja sem származik abból, ha a bank ezt kihelyezi annak, akinek szüksége van rá. Hasonlóképpen: ha valakinek exporttöbblete van, akkor semmi baja sem származik a másik fél importtöbbletéből, sőt hasznos a számára, ha van, aki megvásárolja exporttöbbletét. Emiatt a hitelező országoknak el kell fogadniuk ezt a pozíciójukat anélkül, hogy kontrakciót kényszerítenének másokra, mindaddig, amíg ki nem alakul az új egyensúlyi helyzet. Ez az érvelés is nagy súllyal jelenik meg a későbbiekben.

Itt utalnom kell a korábban már leírtakra: Egyetlen ország sem élhet tartósan a termelőképessége által megengedett szint fölött. Az itt és az előbbiekben leírt mechanizmus tehát nem használható fel nem egyensúlyi helyzet fenntartására, tartós túlfogyasztás finanszírozására, hanem csupán új egyensúlyi helyzet kialakítására, de nem a mindenkire egyaránt káros restriktív politika kikényszerítésével. A szó szerinti idézet, még ha ez részben ismétlés is, így hangzik: „Ha nincs meg az a termelőkapacitásunk, amely életszínvonalunk fenntartásához szükséges, akkor életszintünk leszállítása elkerülhetetlen. Ha árszintünk reménytelenül rossz, akkor a valutaárfolyam megváltoztatása elkerülhetetlen. De ha megvan a termelőkapacitásunk, és az a nehézség, hogy nincs meg a piac a világméretű restriktív politika következtében, akkor a gyógyszer az exportlehetőségek növelése a restriktív nyomás megszüntetése által, és nem az import csökkentése." (I. m. 77. o.)

Ennek az elemzésnek a helyessége nem vitatható, és nem vitatható az sem, hogy Keynes elvei – az egész világ kárára – ma sem érvényesülnek kellőképpen. A vezető országokban bőven van ugyan példa semmiképpen sem helyeselhető mértékű, egyértelműen túlzott hitelexpanzióra, ami komoly gondot is okozott. A bajba jutott szegény országok esetében azonban a korrekció elsődleges módja ma is a restrikció kikényszerítése; a nemzetközi és nemzetek fölötti szervek ezt szokták javasolni nekik. Nem vitatható az sem, hogy beavatkozásra általában a kiélezett válság állapotában kerül sor, és nem akkor, amikor a fizetésimérleg-problémák első jelei mutatkoznak. Még az sem vitatható, hogy szinte sohasem vizsgálták meg alaposan, hogy valamely ország tartósan él-e a lehetőségei fölött, vagy előre nem látható és sokszor önhibáján kívüli okok miatt vannak átmeneti fizetési nehézségei.

A IV. rész főleg a korábbiak ismétlése, ahogy a III. rész is az volt. Itt újból megtalálhatjuk a kvótarendszer leírását azzal, hogy az indexkvóta szó helyébe a kvóta szó lép, és újra megjelennek a többlet- és a hiányországok. Megjelenik viszont egy új elem, amely nagy súlyt kap a későbbiekben: „a támogatások vagy vámok csak annak lehetnek megengedett eszközei, hogy tisztán belföldi támogatást adjanak egy olyan ágazatnak, amelyet, sajátos okok folytán, tisz-

tán hazai célokra akarnak fenntartani" (i. m. 81. o.). Aligha vitatható, hogy ez a – mai vität és több évtizedes tehetetlenséget sok évtizeddel megelőző – helyes álláspont az EU közös mezőgazdasági politikájának (KAP) ügyében és hasonló ügyekben. A japánoknak nem lehet megtiltani, hogy japán rizst egyenek, és a magyaroknak sem, hogy tokaji és balatoni bort igyanak, ha ehhez – nemzeti vagy társadalmi meggondolásból – ragaszkodnak, de azt igen, hogy támogassák világpiaci szinten gazdaságtalan termékeik exportját. Ebben az egyetlen, fent idézett mondatban több a valóságérzék, mint a KAP körüli évtizedes vitában és huzavonában…

Az V. rész a korábban leírtakkal összhangban elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a javasolt rendszer fenntartja az aranyvaluta-rendszer összes előnyét annak hátrányai nélkül.

A VI. rész, amely az arannyal foglalkozik, harmincéves előrelátásról tesz tanúbizonyságot. Első mondatként azt olvashatjuk, hogy „az arany helyzetét lényegében véve változatlanul kell hagyni" (i. m. 84. o.), mert „az aranynak még mindig nagy *pszichológiai* értéke van" (i. m. 85. o., kiemelés tőlem – Sz. Gy.). Ez a tapintatos megfogalmazás engedmény a múltnak. Az akkori jövőre a következő vonatkozik: „Egyetlen központi bank sem lenne jogosult arra, hogy aranyat kérjen a klíringbanktól bancorszámlája ellenében, mert a bancor csak arra lenne felhasználható, hogy átutalják egy másik központi bank klíringszámlájára." (Uo.) Másrészt „a bancor aranyban meghatározott értéke *rögzített* lenne [ugyan], de *nem megváltoztathatatlan*" (i. m. 86. o., kiemelés tőlem – Sz. Gy.). Ez, amint azonnal látni fogjuk, pontosan ugyanígy jelenik meg a későbbiekben is. Vajon összeomlott volna-e a Bretton Woodsban létrehozott rendszer alig közel harminc évvel létrehozatala után ennek összes gyászos következményével együtt, ha az amerikaiak elfogadták volna azt, amit Keynes javasolt, és aminek a bölcs voltát már akkor fel kellett volna ismerniük?

Ehhez még hozzá kell tennem: Keynes itt csupán arra hivatkozott, hogy nincs ok annak feltételezésére, hogy egy árucikk – mert ebben a rendszerben az arany szükségképpen azzá vált – pénzben kifejezett ára az idők végezetéig változatlan marad. Az ezzel ellentétes gondolkodás joggal nevezhető ostobaságnak. Emellett az arany az érték- és vagyonmegőrzés, a tezaurálás egyik legfontosabb eszköze, és ezért az arany kereslete és így ára bizonytalan, háborús és inflációs időkben megnő. Másrészt az arany luxuscikk, és a luxuscikkek kereslete válságok, nyomor idején alacsony, a gazdasági helyzet rendeződésével vagy különösképpen a viszonylag széles körű jóléttel és gazdagsággal pedig megnő. Nagyon nehéz megítélni, hogy mi lesz ennek az eredője, és ezért nagyon bölcs volt Keynesnek az az ajánlása, hogy jobb ezzel nem sokat foglalkozni azon túl, hogy az aranynak a nemzetközi valutában, bancorban kifejezett ára nem lehet minden időre rögzített, hanem a körülmények változása esetén megváltoztathatónak kell lennie. A körülmények úgy alakultak, hogy

az arany szabadpiaci ára megnőtt, az akkori világpénzben, dollárban kifejezett árát viszont rögzítették, nem módosították, és ez a Bretton Woodsban létrehozott rendszer összeomlásához vezetett.

A VII. rész az előrelátás újabb esete. Itt Keynes – megismételve a korábbiakat – újra leírja, hogy „az a létfontosságú cél, hogy módunk legyen megkülönböztetni

(a) a forró pénzt a világ erőforrásainak kifejlesztését szolgáló valóságos új beruházásoktól; illetve

(b) az egyensúly helyreállítását szolgáló, a többletországokból a hiányországokba irányuló [tőke]mozgásokat azoktól a spekulatív [tőke]mozgásoktól, amelyek vagy tőkemenekülések a hiányországokból, vagy az egyik többletországból a másikba [irányulnak]" (i. m. 87. o.).

Keynes itt pontosan előre látta a jelenlegi helyzetet, amikor a forró pénz spekulatív áramlásának szerepe nagyságrendekkel nagyobb, mint az ő idejében volt. Ma nem arról van szó, hogy nem vagyunk képesek a tőkeforgalom e két fajtájának a megkülönböztetésére; ez a megkülönböztetés megjelenik a nemzetközi pénzügyi statisztikákban. Inkább az a gond, hogy a világ pénzügyi rendszerének irányítói nemcsak hogy nem törekszenek a tőkeforgalom e két fajtájának a megkülönböztetésére, hanem valósággal megtiltják vagy értelmetlenné teszik e kettő megkülönböztetését azzal, hogy minden nemzetközi pénz- és tőkeforgalom teljes szabadságát írják elő. A nemzetközi tőkeforgalom teljes szabadsága, amelynek elvben az lenne a célja, hogy a tőke oda áramoljon, ahol a legnagyobb a hozadéka, valójában nem ezt a célt szolgálja, hanem a forró pénz szabad áramlását, amiből a világnak semmi haszna sincs, hanem csak kára van.

A VIII. és a IX. rész a világméretű pénzügyi rendszer olyan alrendszereivel foglalkozik, amelyek több országot foglalnak magukba. Ez a megközelítés sem nélkülözi az előrelátást (lásd az eurót), de a visszatekintést sem, mert nyilván ilyen rendszernek tekintette, és fenntartandónak tartotta a sterlingövezetet.

A X. rész a klíringbank és a nemzetközi és nemzetek feletti szervezetek közti kapcsolatról szól, megismételve, hogy e szervezetek számlát tarthatnak a klíringbanknál. Megismétli London pénzügyi szerepe fenntartásának szükségességét, ami az egyik oka lehetett annak, hogy az amerikaiak, New York szerepének növelésére, sőt elsődlegességére törekedve, nem támogatták Keynes elgondolásait. Megítélésem szerint a mai világ realitásai nem is két, hanem – Ázsia szerepének növekedése és a brexit folytán – négy nemzetközi pénzügyi központ működtetését kívánnák meg a jelenlegi egy helyett.

A XI. és XII. rész nem tartalmaz újat, a záradék pedig megismétli az expanzív szellemű berendezkedésnek és a tőkeforgalom ellenőrzésének szükségességét.

7.4. Az alapváltozat megvitatása

Távolról sem érdektelen az erről a változatról a vezető angol közgazdászok körében lefolytatott szakmai vita rövid áttekintése (*Keynes* [1940–1944/1980], 94–108. o.). Keynes Harrodnak írt levelében fenntartotta azt az álláspontját, hogy az exporttöbblet után illetéket kell fizetni, ugyanis „az egyensúlyra vezető rendszer lényeges része, hogy legyen valami elrettentő a hitelezői pozíció [vagyis az exporttöbblet] kialakításával szemben. Ez mind elméletileg, mind gyakorlatilag helyesnek látszik." (I. m. 96. o.)

Ennek a nézetnek az elméleti helyességéhez nem fér kétség, a gyakorlati megvalósíthatóságához már sokkal inkább. Igencsak könnyű megérteni, hogy a hitelezők, az 1940-es években elsősorban az amerikaiak tiltakoztak az ellen a képtelennek joggal minősíthető javaslat ellen, hogy ahelyett, hogy kamatot kapnának exporttöbbletük, tehát az általuk nyújtott hitel után, büntetést kell fizetniük. A hitelezők tiltakozását nyilván nem csökkentette, hogy Keynes javaslata közgazdasági szempontból teljességgel megalapozott és racionális volt, és könnyű megérteni azt is, hogy ezt a javaslatot nem lehetett elfogadtatni.

Mint minden keynesi eszme, ez is vonatkoztatható a jelenre is. Ma is racionális és a világgazdaság egésze szempontjából hasznos lenne, ha például a kínaiaknak büntetést kellene fizetniük exporttöbbletük után, de nyilván tiltakoznának ez ellen, és meg is akadályoznák elfogadtatását. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a világ egészének érdeke a fizetési forgalom kiegyensúlyozottsága, és hogy ezért az exporttöbblet elvben éppúgy káros és emiatt büntetendő, mint az importtöbblet. A kiegyensúlyozottság természetesen úgy értendő, hogy a fejlesztési célokat szolgáló nemzetközi hitel és az ezzel kapcsolatos adósságszolgálat a fizetési forgalom normális része, és fenntartandó, ahogyan ezt Keynes is javasolta.

Hasonló szelleműek Keynes ekkor írt más levelei is. Az angol jegybank kormányzójának 1941. december 19-én írott levelében úgy fogalmaz, hogy „Ön talán úgy gondolja, hogy [ezek] a javaslatok túl ambiciózusak, túl idealisztikusak, sőt összességükben túlságosan grandiózusak – nem éppen ez azonban az erényük?" (I. m. 100. o.) Sir Richard Hopkinsnak küldött levelében túlmegy még ezen is, amikor azt írja, hogy „milyen félelmetesen és veszedelmesen vakmerők is Önök, az óvatos emberek" (i. m. 102. o.). Ennél sokkal konkrétabb a Hopkins kritikai megjegyzéseihez fűzött kommentárjának befejezése: „Minden spekulációs művelet annyi költséggel és zavarral jár, hogy ilyesmire sohasem kerülhet sor jelentősebb mértékben, hacsak nem várhatók nagyon nagy [ár]változások. Senki sem fog spekulálni valamely termék [árváltozására], ha úgy gondolja, hogy ennek ára 5 százalékkal (vagy akár 10 százalékkal) fog nőni vagy csökkenni. Hasonlóképpen egy 5 százalékos [devizaárfolyam-]változásra vonatkozó várakozás, amelynek időpontja nem is látható előre pontosan, nem

fog tőkemenekülésre késztetni egyetlen racionálisan kalkuláló személyt sem. Tőkének az egyik országból a másikba való átvitele, majd visszavitele, hozzászámítva az ezzel kapcsolatos feltehető kamatveszteséget, többe kerül 5 százaléknál, vagy legalábbis az 5 százaléknak olyan nagy része, hogy nem érdemes foglalkozni vele. […] Az olyan rendszer, amely korlátlan valutaleértékelést tesz lehetővé, nyilván sokkal inkább ad indítékot a tőkemenekülésre, mint az itt vitatott terv." (I. m. 107–108. o.)

Keynesnek ez az állítása a jelen körülmények között is érvényes, amikor a spekuláció költségei kisebbek, mint az ő korában voltak. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy igazán nagyarányú spekulációra olyankor kerül sor, amikor a valuták értékvesztése 40%-os nagyságrendű. Az a rendszer, amely évi 5%-os – vagy akár, amint a későbbiekben meg fog jelenni, 10%-os – értékváltozást enged meg, ezt azonban gyakorlatilag kötelezővé teszi, ha nagy export- vagy importtöbblet alakul ki, elejét veszi az extrém értékarány-változásoknak, és ezzel a nagyarányú spekulációnak is. Mi több, akár fölöslegessé teszi ezek tilalmát, noha a Keynes által javasolt rendszer a tilalmat is előirányozta.

7.5. Az alapváltozat harmadik variánsa és elfogadása

Az alapváltozat harmadik variánsa úgy született meg, hogy Keynes az előző pontban ismertetett variánst ismét átdolgozta (ekkor már a címét is megváltoztatva), és ez az ismételten átdolgozott változat része lett a Pénzügyminisztérium által kidolgozott „Nemzetközi pénzügyi és gazdasági problémák" (External Monetary and Economic Problems) című, más kérdésekkel is foglalkozó memorandumnak. Moggridge ezt a változatot, tehát a teljes memorandum Keynes által írt részét is közli (*Keynes* [1942a]; a kézirat kelte 1942. január 25).

A memorandumot kinyomtatott formában adták át a háborús kabinet újjáépítési problémákkal foglalkozó bizottságának (War Cabinet's Reconstruction Problems Committee). Ezzel vált Keynes javaslata a Pénzügyminisztérium hivatalos, a kormány elé is beterjesztett álláspontjává. Az így elkészített anyagot e bizottság 1942. március 31-én vitatta meg. A vita bevezetéseként Bevin, a későbbi munkáspárti külügyminiszter fenntartásait hangoztatta az ellen, hogy „kizárják Oroszországot, hogy angol-amerikai aranyvaluta-kondomínium alakuljon ki a világ fölött" (i. m. 139. o.), és a tervet nem tartotta eléggé nagyvonalúnak. Keynes viszontválaszában hangsúlyozta, hogy semmi sem áll tőle távolabb, mint az aranyvaluta-rendszerhez való visszatérés. Végül a bizottság elfogadta és hivatalos álláspontjává tette a javaslatot. Ez arra utal, hogy Bevin fenntartásai csak elvi álláspontjának rögzítését jelentették, de nem tiltakozott az ellen, hogy Keynes elképzelései hivatalos brit kormányállásponttá váljanak.

Ezt az anyagot megküldték az amerikaiaknak, és ez lett a Keynes-tervnek a nemzetközi tárgyalásokon szerepelő első változata, a Horsefield által közölt, az angol–amerikai tárgyalási dokumentumokat összefoglaló kötet első tétele (*Keynes* [1942b]). Ennek a változatnak Horsefieldnél szereplő kelte 1942. február 11. Ez jóval korábbi a hivatalos kormánydokumentum kelténél, és ez is mutatja Keynes és a brit fél törekvését e tárgyalások siettetésére. A Horsefield által közölt szöveg csak néhány szóban különbözik a Moggridge által közölttől. Ez az eltérés elhanyagolható, ezért a Moggridge által közölt szöveget nem mutatom be és nem tárgyalom.

Ezzel tehát lezártam Keynes javaslatai kialakulásának ismertetését, és a következő fejezetben bemutathatom a Keynes-tervnek az angol–amerikai egyeztető tárgyalások kiinduló anyagaként felhasznált változatát.

8.

A Keynes-terv első változata

Az előző két fejezetben bemutattam a világ pénzügyi rendszerének reformjára vonatkozó keynesi elgondolások kialakulását, először az előkészítő változatokat, majd az alapváltozatot, amely a legtisztábban tartalmazza a koncepciót, és ezután ennek kiegészítéseit, majd többször átdolgozott variánsait (*Keynes* [1941a], [1941b], [1941c], [1941d], [1942a]). Egyik átdolgozás sem változtatott a koncepció lényegén. A harmadik, de az elsőtől lényegében véve nem különböző variánst tartalmazó dokumentumot (*Keynes* [1942a]) először a brit Pénzügyminisztérium kapta meg, majd jóváhagyólag a háborús kabinet újjáépítési problémákkal foglalkozó bizottsága elé terjesztette, amely ugyancsak jóváhagyta, és ezzel az anyag brit kormányállásponttá vált. Ez az anyag lett az erről a kérdésről lefolytatott brit–amerikai egyeztető tárgyalások kiindulópontja, amely a későbbiekben mint a Keynes-terv első változata szerepel (*Keynes* [1942b]), és amelyet így közöl a Valutaalapnak az e tárgyalások dokumentumait összefoglaló, Horsefield által szerkesztett kötete is (*Horsefield* [1969b]). E fejezetben ebből a szövegből indulok ki, és ezt mutatja be – az elkerülhetetlen rövidítésekkel – e fejezet függeléke. E fejezetben a Keynes-tervnek ezzel az angol–amerikai tárgyalásokon szerepelő első változatával, a következő, 9. fejezetben pedig az ezzel számos tekintetben alapvetően ellentétes White-tervnek az első változatával (*White* [1942]) foglalkozom.

Nagyon fontos e változatok kelte. Keynes Richard Kahnnak írt 1941. augusztus 21-i keltezésű levelében arról számol be, hogy az azt közvetlenül megelőző amerikai útja során, tehát 1941 augusztusában már tárgyalt az amerikaiakkal az elképzeléseiről. A háború utáni valutapolitikáról írt alapváltozat első memorandumának (*Keynes* [1941a]) kelte 1941. szeptember 8., ennek megírása tehát közvetlenül követte előző havi amerikai útját, és ezért feltehető, hogy már figyelembe vette az ott kapott első reakciókat. A nemzetközi valutaunióra vonatkozó alapváltozat második memorandumának és e memorandum függelékének (*Keynes* [1941b], [1941c]) kelte 1941. november 18. Az alapváltozat második változatának kelte 1941. december 15., a harmadik változatának kelte pedig 1942. január 25., és ezt 1942. március 31-én fogadta el a háborús kabinet újjáépítési bizottsága. A Horsefield által közölt és az alapváltozat harmadik változatával gyakorlatilag megegyező szövegű, a brit–amerikai egyeztetést szolgáló első nem-

zetközileg is ismert változat kelte viszont 1942. február 11., ami jól mutatja, hogy Keynes mennyire sietett ennek a brit–amerikai egyeztetésnek a megkezdésével, erre ugyanis már az előtt sor került, hogy a Keynes-terv alapváltozata (pontosabban az alapváltozat harmadik variánsa) brit kormányállásponttá vált volna. A White-terv első változatának (*White* [1942]) kelte ugyanakkor 1942 áprilisa, ami jól mutatja azt a sietséget, amellyel az amerikaiak válaszoltak a Keynes-tervre, és e sietség a szövegen is meglátszik, mert távolról sem tűnik kiérleltnek, sőt még alapvető szerkesztési hibák is előfordulnak benne.

A Keynes-terv első változata (*Keynes* [1942b]) rendkívül összefogott, tudományos igényű mű, Keynes legjobb írásainak egyike. A továbbiakban az eredeti írás szerkezetét követem, és a fölösleges ismétlések elkerülése végett nagymértékben támaszkodom az előző fejezetekben leírtakra. Az egyes alpontok elején a Keynes-terv e variánsa pontjainak sorszámára utalok, és csak azokkal foglalkozom, amelyek nem vesztették el időszerűségüket, és amelyekkel kapcsolatban van megjegyzésem. Az itt következő szöveg nem helyettesíti, hanem kiegészíti a függeléket, amelyet tehát feltétlenül elolvasásra ajánlok. Ebben a fejezetben egy korábbi cikkemre (*Szakolczai* [2017a]) támaszkodom.

8.1. Az alapelvek

ad 1) Javaslatot vagy akár leírt szöveget ennél határozottabban *in medias res* kezdeni nem lehet. Keynes az első bekezdés első mondatában leírja a lényeget: nemzetközi klíringuniót kell létrehozni; ezt nemzetközi bankpénzre (a bancorra) kell alapozni; ennek értékét aranyban kell rögzíteni (de nem megváltoztathatatlan módon); és ezt az arany ellenértékének kell elfogadni a Brit Birodalomnak és az Egyesült Államoknak és az egyesült és társult nemzetek más tagjainak nemzetközi elszámolásaik rendezésére. Ez a négy pont szorosan összefügg, és ezek a gondolatok, amint erre korábban már rámutattam, megjelentek már az *Indian Currency and Finance*-ben (*Keynes* [1913]) és a *Treatise on Money*-ban (*Keynes* [1930b]).

A lényeg a nemzetközi bankpénzre, a bancorra alapozott nemzetközi elszámolási rendszer, azaz nemzetközi klíringunió létrehozása. Ez az I. világháború előtti aranyvaluta-rendszer legfontosabb előnyeinek visszahozása, de az arany detronizálásával, az arany központi szerepének megszüntetésével, vagyis majdhogynem az arany szerepének megszüntetésével, amiről azonban Keynes, ismerve az amerikaiak felfogását az aranyról, bölcsen hallgat. Újra belép a világ egészének nemzetközi gazdasági kalkulációiban és elszámolásaiban központi szerepet betöltő és mindenütt megjelenő elszámolási egység, ennek minden előnyével együtt – ez azonban már nem az arany, hanem a bancor. Ennek értékét aranyban kell rögzíteni, de nem megváltoztathatatlan módon.

Ez azt jelenti, hogy a bancor és a nemzeti valuták mennyisége a forgalom igényeihez igazodik, a bancor értékének, amint ezt Keynes már a *Treatise*-ban nagyon határozottan leírja, stabilnak kell lennie, vagy az általános árindexhez viszonyítva határozott trendet kell követnie. A bancor értékét tehát nem az aranytermelés költségei határozzák meg, az arany értékét viszont részben az aranytermelés költségei, elsősorban azonban az arany keresletének és kínálatának nagysága és körülményei. E két érték tehát egymástól független, és ha az arany keresleti és kínálati viszonyai az arany bancorban kifejezett árának megváltoztatását kívánják, akkor ezt meg kell változtatni. Ennek ellentéte az lenne, hogy ha az arany keresleti és kínálati viszonyai megváltoznának, akkor az összes áru és szolgáltatás árának, valamint az összes munkabérnek meg kellene változnia, ami valami elképesztően bonyolult folyamat, és amit feltétlenül el kell kerülni. E keynesi rendszerben tehát az arany elveszti központi szerepét, és azzá válik, ami: egy árucikké, amelynek pénzben kifejezett ára éppúgy változhat, mint bármely más árucikké. Ez bizony az arany teljes detronizálása. Az arany szerepe ebben a keynesi rendszerben mégis megmarad: fizetni lehet arannyal, ez azonban nem jelenti az arany központi szerepét.

Keynes elgondolásai szervesen fejlődtek munkáiban az *Indian Currency and Finance*-től a megítélésem szerinti csúcspontig, a nemzetközi pénzügyi rendszerre vonatkozó most tárgyalt javaslataiig. Az *Indian Currency and Finance*-ben (vö. a 2.3. ponttal) már leírta, hogy a „Pax Britannica" évszázadában az aranyvaluta-rendszer azért volt működőképes, mert London manipulálni tudta az elsősorban a sterlingövezetbe tartozó Dél-Afrikából származó arany árát, tehát valójában már ekkor sem az aranytermelés költségei határozták meg a font sterling, hanem a londoni City mind az arany, mind a font sterling értékét. Ebben a korábbi művében az indiai valutáris problémák megoldására ugyanazt a rendszer javasolta, mint amit most az egész világnak ajánlott: az aranydeviza-rendszert, a rúpia aranyhoz kötését és egyben az arany detronizálását, vagyis a pénzmennyiségnek a forgalom igényei szerinti szabályozását. A *Treatise on Money*-ban (vö. a 4.4. alfejezettel) már egyértelműen megtalálható az arany detronizálása, az arany helyett egy nemzetközi valuta bevezetése, éppen csak a „bancor" név nem jelenik még meg, de megjelenik az, hogy e nemzetközi valuta értékét úgy kell menedzselni, hogy az összesített nyersanyagárindex legyen stabil. Végül az *Általános elmélet* (vö. a 4.5. alfejezettel) leírja, hogy olyan nemzetközi rendre van szükség, amely lehetővé teszi minden ország számára a teljes foglalkoztatás és a jóléti célok elérését. E rend nemzetközi pénzügyi alapelveit találhatjuk meg az előző fejezetben és a most tárgyalt művekben.

Ez az arannyal foglalkozó fejtegetés idejétmúltnak látszik, de távolról sem az. Most erről csak annyit, hogy az amerikaiakban élt a félelem, hogy a ravasz angolok, az után, hogy a világ szinte teljes monetáris aranykészlete az Egyesült Államokba vándorolt, az arany értékének megváltoztathatóságát

majd az Egyesült Államok e vagyona értékének leszállítására, sőt az arany demonetizálása útján akár értéktelenné tételére használják fel. Megváltoztathatatlan, szinte isteni törvénnyé vált tehát, hogy 1 uncia arany 35 dollár; senki sem tételezte föl, hogy alig három évtized alatt a szabadpiaci ár ennek sokszorosa lesz, és ez vezet majd a Bretton Woods-i rendszer összeomlásához, amint ezt tárgyalni fogjuk a későbbiekben, a 16. fejezetben.

Ennél is sokkal fontosabb, hogy ami az aranyvaluta-rendszerre igaz, az igaz minden fix árfolyamrendszerre, és ez teszi a fenti fejtegetést a mai viszonyok között is aktuálissá. Keynes ugyanis az aranyvaluta-rendszert elsősorban nem azért utasította el, mert semmi okot sem látott arra, hogy az arany értéke stabil vagy közgazdasági meggondolások szerint kívánatos módon változó legyen, hanem elsősorban azért, mert – mintegy előre vételezve a Mundell–Fleming-modellt – világosan látta, hogy alapvető ellentét van a fix árfolyamrendszer minden változata és a teljes foglalkoztatásra és a társadalom jólétére törekvő önálló nemzeti gazdaságpolitika között. Amint ez *Mundell* [1963] és *Fleming* [1962] elemzésére visszavezethető, amint ezt *Obstfeld és Taylor* ([2003], 29–33. o.) kifejti, és amint ezt *Győrffy* ([2007], 71. o.) elemzi, a nyílt gazdaság trilemmája folytán egyetlen országban (és főként egyetlen *kis* országban) sem lehet egyszerre szabad tőkeforgalom, független makroökonómiai politika a teljes foglalkoztatás megvalósítására, valamint rögzített valutaárfolyam. Ez a trilemma nyilván dilemmára egyszerűsíthető le: egy ország gazdaságpolitikája vagy a teljes foglalkoztatás, a jólét és gazdasági növekedés szempontjainak, vagy pedig az árfolyam és a nemzetközi egyensúly szempontjainak adhat elsőbbséget. Az első nyilvánvalóan a keynesi, a második pedig a neoklasszikus szemlélet.

Ez az alapvető ellentét egyértelműen megmutatkozik a Keynes szerint létrehozandó klíringunió és, amint ezt a következő fejezetben látni foguk, a White szerint létrehozandó stabilizációs alap céljának megjelölésében, sőt már nevében is. A White elgondolása szerinti stabilizációs alap már a nevében hordozza a stabilizáció, közelebbről az *árfolyam*-stabilizáció elsődlegességét. Keynes viszont elutasította ezt: az árfolyamot és ennek megváltoztatását gazdaságpolitikai eszköznek tekintette a cél, a teljes foglalkoztatás és az általános közjólét érdekében, ami viszont szinte meg sem jelenik a legutóbbi évtizedek nemzetközi gazdaságpolitikai célrendszerében. Az, hogy az árfolyamstabilizációt hét évtized alatt nem lehetett – és a jelek szerint a jövőben sem lehet – megvalósítani, továbbá az, hogy ahol lehetett, az EU-ban, komoly problémát okozott, és máig sem sikerült kiterjeszteni az EU valamennyi tagállamára, egyértelműen mutatja, hogy eleve elhibázott maga a célkitűzés, és vissza kell térnünk a keynesi gondolkozásmódhoz, a teljes foglalkoztatás és általános közjólét elsőbbségéhez.

ad 2) Keynes itt kimondja, hogy az általa javasolt valutaunió, vagyis nemzetközi pénz- és klíringrendszer alapelve pontosan ugyanaz, mint egy zárt

gazdaságon belül működő pénz- és bankrendszeré. Mindkét esetben van egy egységes elszámolási egység, az egyik esetben a bancor, a másik esetben pedig a nemzeti pénz, és igaz az az analógia is, hogy a keynesi megoldás alkalmazása esetén a nemzetközi pénzrendszer központja ugyanolyan viszonyban van a központi bankokkal, mint a központi bankok országuk kereskedelmi bankjaival. Végül vitathatatlan, hogy mind a zárt gazdaság nemzeti bankrendszerében, mind pedig a világgazdaság bankrendszerében szükségképpen egyenlők a követelések és a tartozások, ami egyébként a kettős könyvelésnek is az alapelve. Ez a nemzetközi gazdaságban nyilvánvalóan azt jelenti, hogy az összes export definíció szerint egyenlő az összes importtal (a statisztikákban fellelhető különbségeket csak az eltérő számbavételi mód okozza), a folyó fizetési mérlegek összesített követel egyenlege pedig az összesített tartozik egyenleggel. Rövidesen rátérek majd ennek alapvető fontosságú gazdaságpolitikai következményeire.

ad 3) Keynes itt azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a valutaunióról először az Egyesült Államoknak és az Egyesült Királyságnak kell megállapodnia, és e megállapodást kell a többi állam elé terjeszteni. Ez a javaslat racionális volt, egyrészt, mert nem volt feltételezhető, hogy a többi ország olyan szakmai súlyú delegációt tud kiállítani, mint az angolok és az amerikaiak, másrészt mert egy félszáz állam delegátusaiból álló óriási konferencia szakmai részletkérdésekben nem tárgyalóképes. Keynes tehát arra törekedett, hogy kétoldalú és tudományos szintű megbeszélést hozzon létre az amerikaiakkal, és ennek megfelelően terjesztett elő tudományos szintű tárgyalási anyagot, nem pedig egy jogi formába öntött megállapodástervezetet. Ez az elképzelése nem valósult meg, és ez tervének bukására vezetett – rövidesen meglátjuk, hogyan.

ad 4) Ez a pont deklarálja a Keynes-terv lényegét: expanziós nyomást kell létrehozni a világkereskedelemben és a világgazdaságban a kontrakciós helyett. Ezt a kérdést olyan részletesen tárgyaltam a 7.1. alfejezetben, hogy itteni elemzése fölösleges. Amint a későbbiekben látni fogjuk, ez az alapgondolat nem jelenik meg a White-tervben, nem jelenik meg a Bretton Woods-i végső megállapodásban sem, és nem jelenik meg a nemzetközi és nemzetek feletti pénzügyi szervek mai gyakorlatában sem, sőt ez a gyakorlat inkább kontrakciós. Véleményem szerint ez a jelenlegi világgazdasági problémák legfőbb oka.

ad 5) Keynes az expanziós nyomás kifejtésének módszerét abban látja, hogy a valutaunió adjon overdraft- (folyószámlahitel-) lehetőséget valamennyi tagjának. Az e fejezethez tartozó függelék e pontja olyan részletesen tárgyalja ezt a kérdést, hogy itt további elemzése fölösleges.

ad 6) Ez a pont egyértelműen mutatja, hogy Keynes elsősorban a II. világháború utáni Nagy-Britannia és Európa problémáira keresett megoldást javaslataival, ami azonban nem jelenti azt, hogy ezek ne lennének általános jellegűek, és ne lennének a mai világgazdaságra is vonatkoztathatók. Amennyiben

ugyanis igazak a korábbi pontokban kifejtettek, márpedig azok, akkor szükségképpen igaz az is, hogy a fenti folyószámlahitel-lehetőségek megadása azt jelenti az adós országok számára, hogy nem kényszerülnek exportjuk olyan erőltetésére, és nem feltétlenül szükséges importjuk olyan visszafogása, amire e hitellehetőség hiányában kényszerülnének. Ez a rendszer tehát nyilvánvalóan meggátolhatja, hogy az adós ország megszorító politikája világméretű restrikcióhoz vezessen. Ezért a hitelező országok számára éppen olyan előnyös lehet, mint az adós országok számára. Ma már közhely, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek által az adós országok számára javasolt politika kontrakciós hatása nagyobb volt, mint feltételezték, és ezért számos ország fejlődésének elakadására és ezzel a növekedés világméretű lelassulására vezetett.

ad 7) Nagyon fontosnak tartom a hitelrendszerről írt szellemes megjegyzést, amely szerint a hitelrendszer a követ kenyérré változtatja, ami azonban nyilván csak a hitelrendszer elővigyázatos, prudens alkalmazása esetén igaz.

ad 12) Rendkívül fontosnak tartom az itt leírt tételt, amely szerint a hitelrendszer nem járulhat hozzá ahhoz, hogy lehetőségeink fölött éljünk. Ez cáfolja azt a keynesi elképzelésekkel szembeni általánosan elterjedt, ámde teljességgel téves ellenvetést, hogy Keynes támogatja a felelőtlen költekezést. A legutóbbi évtizedek eseményei félreérthetetlenül igazolják Keynes e tételének igazságát. A nemzetközi bankrendszer prudensnek egyáltalán nem tekinthető módon hitelt nyújtott olyan országok életszínvonalának fenntartására, amely ezen országok termelőképességének alapján nem volt fenntartható. Az ilyen hitelek visszafizetésére vagy egyáltalán nincs, vagy pedig csak az életszínvonal drasztikus leszállításának útján van lehetőség. Mindkét megoldás káros. Az előbbi a bank- és hitelválság rémét idézi fel, az utóbbi pedig súlyos politikai problémáknak, amint Keynes másutt írja „az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is" (*Keynes* [1941a], 21. o.), valamint a nemzetközi hitelválságoknak is lehet a felidézője. Emellett számos ország a nemzetközi és nemzetek feletti intézmények, valamint a nemzetközi pénzügyi közösség biztatására, sőt követelésére ragaszkodott irreális árfolyamok fenntartásához. A legutóbbi évtizedek pénzügyi válságainak ez volt a másik fő oka. Ezek a válságok tehát nem azt a nézetet támasztják alá, mint ahogy ezt oly sokan állítják, hogy a keynesi elvek nem alkalmazhatók a mai világgazdaságban, hanem éppen ellenkezőleg: azt, hogy ezeknek az itt kifejtett keynesi elveknek az alkalmazása elkerülhetetlen.

ad 13) Ez a rövid pont, ha összekapcsoljuk az előző pontokban leírtakkal, nagyon messzemenő következtetésekre vezet. Ezek szerint a nemzetközi kereskedelem bővítésének nem az akadályok lebontása a fő eszköze, hanem a bővítéshez szükséges vásárlóerőnek és a nemzetközi fizetések egyensúlyának megteremtése a Keynes által leírt eszközökkel.

8.2. A klíringunió működése és a kereskedelempolitika

ad 14–16) Ezeket a kérdéseket is részletesen tárgyalta a 7. fejezet. Csupán azt érdemes itt is hangsúlyozni, hogy ez a keynesi javaslat nem nyújt hosszú távú megoldást a tartós egyensúlyzavarokra, hanem csak időt és módot ad a szükséges korrekciókra. Ez közvetlenül kapcsolódik az előbb tárgyalt 12. ponthoz. Keynes nem a tarthatatlan helyzet átmeneti fenntartásához akart hitelt nyújtani, mint ahogy ezt a nemzetközi bankrendszer a legutóbbi évtizedekben tette, hanem időt akart adni a szükséges korrekció lebonyolítására. Az előbbi nem minősíthető prudens eljárásnak, az utóbbi viszont, tehát a elkerülhetetlenül szükséges intézkedések megtételéhez szükséges türelmi idő megadása, feltétlenül prudens eljárás.

ad 17.1) Keynes – kellő valóságérzékkel – az akkori világ két kulcsvalutája, a dollár és a font értékarányának megállapítását nem a klíringunió kormányzótanácsának, hanem a két alapítónak a hatáskörébe tartozónak tekintette. Ez valóban annyira alapvető és elsősorban ezt a két államot illető gazdaságpolitikai, sőt politikai kérdés volt, hogy más megoldás nem volt elképzelhető.

ad 17.2–3) A kvóták és illetékek kérdésében leírtak is konkrét formát adnak a 7. fejezetben fölvázolt elveknek.

A kvóták itt leírt módon való megállapításának nagyon nagy a jelentősége. Mindig is hangoztattam (*Szakolczai* [2006d], [2006e], [2007a], [2007b], [2007c]), hogy a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg hiánya fontosabb probléma, mint a költségvetés hiánya, és még ennél is fontosabb a belföldi megtakarítás hiánya. A kvóták ilyen módon való megállapítása és ennek megfelelően a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg egyensúlyára való törekvésnek az előtérbe állítása sokkal helyesebb, mint az a legutóbbi években elterjedt – és szerintem téves – szemlélet, amely a költségvetés hiányát tekinti elsődleges problémának. A költségvetés hiánya szerintem – ellentétben a mai közfelfogással – csak akkor vezet súlyos problémára, ha nincs belső megtakarítás, ezért a hiány nem finanszírozható belföldi forrásokból, ami a nemzetközi fizetési mérleg zavaraira vezet. Ha a hiány belföldi forrásokból finanszírozható, és az ügynek nincsenek nemzetközi összefüggései, akkor ezzel sokat veszít jelentőségéből, vagy akár jelentéktelenné válik. Ismét úgy látom tehát, hogy a keynesi felfogás helyesebb, mint a legutóbbi évtizedek közfelfogása.

Az illetékekkel kapcsolatban javasolt megoldás forradalmi: az importtöbblettel küzdő, vagyis a hitelfelvevő országoknak csekély illetéket kell fizetniük fizetési mérlegük hiánya után, nem pedig a ma megszokott mértékű kamatot, és illetéket kell fizetniük az exporttöbblettel rendelkező, vagyis hitelnyújtó országoknak is. Hiába írja le Keynes, hogy „ezek a speciális illetékek nem lényegesek a rendszer szempontjából", és hogy alkalmazásukra csak akkor kerülhet sor, „ha ezeket elfogadhatónak tartanák", nem nehéz elképzelni az akkori helyzet-

ben előreláthatólag egyetlen nagyobb exporttöbblettel rendelkező és egyetlen nagyobb hitelnyújtó ország vezetőinek és még inkább bankárjainak felhördülését e javaslat láttán. E javaslat lehetett a keynesi elgondolások amerikai részről való elutasításának egyik fő oka, és ezért nyilván reálisabb lett volna a hiányországok által a többletországoknak – vagy akár a klíringunió tartalékalapjának – fizetendő csekély kamat gondolatának felvetése.

ad 17.4) Ez az elsősorban a valutaárfolyamokkal foglalkozó pont megismétli a 7.2. alfejezetben leírtakat. Ezek szerint a valutaárfolyam éppen olyan gazdaságpolitikai változó, mint például az irányadó kamatláb vagy a kötelező tartalékráta, amely fix, de szükség esetén megváltoztatható. A II. világháború óta eltelt több mint hetven év gyakorlata éles ellentétben állt ezzel a javaslattal. Ez a gyakorlat először – az aranyvaluta-rendszer analógiájára – a valutaárfolyamok stabilitására törekedett, és ezeket csak végső szükség esetén, általában csak válsághelyzetben módosította. Ezen eljárás tarthatatlanságának felismerése után következett a valutaárfolyamok lebegtetése, amely éppúgy ellentétes a keynesi „rögzített, de megváltoztatható" valutaárfolyam-rendszerrel, mint az előbbi. Szerintem a világgazdasági problémák rendezésének egyik előfeltétele a keynesi „rögzített, de megváltoztatható" rendszerre való áttérés.

ad 17.5) Itt találhatjuk meg az azon elvnek megfelelő konkrét intézkedéseket, hogy a korrekció kezdeményezését és terhét nagyrészt a hitelező országoknak kell magukra vállalniuk. Ez a teher azonban nem nehéz, hanem inkább „édes teher". Egyrészt az exporttöbblettel rendelkező országoknak föl kell értékelniük valutájukat, és csökkenteniük kell vámjaikat és más importkorlátozásaikat. A fölértékelés nyereség a fölértékelő számára, és ez expanzív politika, de az expanzió nem az exporttöbblettel rendelkező, hanem a többi országban következik be az exporttöbblettel rendelkező országba irányuló kivitelük növekedése folytán. Másrészt az exporttöbblettel rendelkező országoknak ki kell terjeszteniük belföldi keresletüket, és növelniük kell munkabéreiket. Ez ismét expanzív politika, és különösképpen „édes teher": ebben az esetben ugyanis az expanzió az exporttöbblettel bíró országban mutatkozik meg, nyilvánvalóan nem jár fájdalommal, és nem von maga után nehezen kezelhető társadalmi megrázkódtatásokat. Ha ez az expanziós politika megengedhető keretek között marad, nem jár inflációval, már csak azért sem, mert a felértékelés csökkenti az importárakat. Így léphet a világméretű expanzió keynesi politikája a világméretű restrikció főiránynak megfelelő politikájának helyébe. Meddig kell folytatni ezt a politikát? Nyilvánvalóan addig, amíg világméretekben helyre nem áll a nemzetközi kereskedelmi és fizetési forgalom egyensúlya, vagyis az export- és importtöbbletek le nem csökkennek az elviselhető szintre, megengedve természetesen azt, hogy a tartós és strukturális jellegű importtöbbleteket hitelekkel fedezzék, amenynyiben van reális lehetőség a hitelek visszafizetésére.

Az itt leírtak más megvilágításba helyezik a szabadkereskedelmi tárgyalások kérdését is. Az itt közölt keynesi elemzés megteremti a kapcsolatot az egyes országok vámvédelme és gazdasági helyzete között: az szállítsa le a vámokat, és az csökkentse a kereskedelmi korlátozásokat, akinek jó a gazdasági helyzete, és ez a jó gazdasági helyzet megengedi ezt. A jelenlegi tárgyalások során nem, vagy legalábbis nem kellőképpen érvényesül ez az elv. A vámcsökkentést nagyrészt a jó helyzetben lévő vezető államok követelik meg a rosszabb helyzetben lévő kevésbé fejlettektől, és így ez az esetek nagy részében nem az egyensúly felé viszi a helyzetet, hanem távolítja attól. A keynesi szellemű megoldás a vámok és kereskedelmi korlátozások csökkentésének elvi követelménye és ennek az egyes országok helyzetére gyakorolt tényleges hatása közti összefüggés figyelembevétele.

ad 18–22) Az elemzést a 20. ponttal célszerű kezdeni, amely szerint Keynes egyértelműen hitet tesz a nemzetközi kereskedelem lehető legnagyobb mértékű szabadsága mellett. Ezt megerősíti a 18. pont, amely elítéli a két világháború közti protekcionizmust. A 19. és 21. pont azonban, noha ezt az indítékot itt nem említi meg, egyértelműen hangsúlyozza, hogy az országoknak az egyensúlyhoz, a teljes foglalkoztatáshoz és a fejlődéshez való joga megelőzi a nemzetközi kereskedelem teljes szabadságának elvét. Ennek megfelelően a 19. pont elismeri annak szükségességét, hogy egy olyan ország, amely elvesztette gazdasági egyensúlyát, átmeneti jelleggel speciális kereskedelmi intézkedéseket alkalmazhasson egyensúlyának helyreállításáig, a 21. pont pedig azt, hogy egy ország támogassa hazai termelőinek a hazai fogyasztást célzó termelését, ha ezt különleges okokból szükségesnek tartja. Keynes szerint a 19. pont szerinti kivételt csak azok az országok alkalmazhatják, amelyeknek a rendszer egészével szembeni tartozása, tehát kereskedelmi és fizetési mérlegük hiánya meghalad egy bizonyos kritikus értéket, és alkalmasint még ekkor is csak a klíringunió kormányzótanácsának engedélyével. A 21. pont szerinti kivétel sem tesz azonban lehetővé exporttámogatást. Ez az elv ellentétes a legutóbbi hetven év törekvéseivel és gyakorlatával, ennek ellenére – megítélésem szerint – a legteljesebb mértékben helyes.

Itt előre kell vételeznünk a 16.5. függelékben leírtakat. Ez a függelék Skidelskynek Keynesről írt „késői gyászbeszédét" idézi. Skidelsky ezzel zárja le Keynesről írt háromkötetes életrajzát, és ebben Keynes közgazdaságtanát „az irgalom közgazdaságtanának" nevezi, ahol az alapelveket „mentesítő záradékok" egészítik ki úgy, mint ahogyan a 19. és 21. pont egészíti ki a szabadkereskedelem elvének elfogadását kimondó 20. pontot. *A keynesi tanítás tehát az, hogy legyen bármennyire helyes a szabadkereskedelem elve, felmentést kell adni alóla, ha ez az alapjában véve helyes elv ellentétes egyes országok alapvető érdekeivel és törekvéseivel, de ez a felmentés nem sértheti más országok jogos érdekeit.*

Keynes világosan látta, hogy ezek a tételei éppúgy ellentétesek a szabadkereskedelem elvéhez mereven ragaszkodó amerikai törekvésekkel, amelyeket elsősorban az amerikai külügy- és az amerikai kereskedelmi minisztérium képviselt – éppúgy, mint ahogyan a valutaárfolyamok megváltoztatásának lehetővé tételét képviselő elvei ellentétesek voltak az elsősorban az amerikai pénzügyminisztérium által képviselt és a rögzített árfolyamok elvét követő amerikai elképzelésekkel. Ezt juttatja kifejezésre a 22. pont, amelyben név szerint szerepel Cordell Hull, az akkori amerikai külügyminiszter. Sajnos Keynes – az egész világ legnagyobb kárára – itt sem mérte fel kellőképpen az amerikai álláspont merevségét, és nem tudta érvényre juttatni ezeket az elképzeléseit. Ennek folytán a II. világháború vége óta eltelt csaknem 75 évben a nemzetközi kereskedelem teljes szabadságának merev érvényesítéséért folyt és folyik a harc a keynesi „mentesítő záradékok" elvi helyességének elismerése nélkül.

8.3. A nemzetközi pénzügyi rendszer

ad 23–37) Ezek a bekezdések közgazdasági szempontból nem alapvető jelentőségűek, és ezért a függelékben közöltek részletekbe menő tárgyalása nem indokolt. Arra viszont utalnom kell, hogy itt is felszínre kerültek az angol–amerikai ellentétek. Keynes szükségesnek tartotta London és Párizs pénzügyi szerepének, a sterlingövezetnek és egyes speciális regionális kapcsolatoknak a fenntartását, ami ellentétes volt az amerikai törekvésekkel. Ők New York domináns szerepének és a világ egészére kiterjedő egységes rendszernek voltak a hívei.

ad 38–44) Ezek a bekezdések az arannyal foglalkoznak. A 38.-40. pont – mintegy a konzervatívok megnyugtatására – hangsúlyozza, hogy „az arany szerepe lényegében véve változatlan maradna", de az igazság kedvéért leírja, hogy „az aranynak még mindig nagy pszichológiai értéke van", ami aligha jelenthet mást, mint hogy ez az érték a tradíciókból ered, és nem a pénzrendszer inherens szükségleteiből. A 41. pont írja le az első alapvető fontosságú javaslatot: „Egyik központi bank sem lenne jogosult arra, hogy aranyat kérjen a klíringuniótól bancorkövetelése ellenében." Keynes ezt az álláspontját nem tudta elfogadtatni, lényegében véve azért, mert ez ellentétes volt az I. világháború előtti aranystandard reminiszcenciáival és visszakívánásával. Világosan látta azonban, hogy e nélkül a kikötés nélkül a rendszer össze fog omlani, ami, amint ezt nagyon jól tudjuk, be is következett. A másik alapvető fontosságú javaslatot a 43. pont tartalmazza: „A bancor aranyban kifejezett értéke rögzített lenne, de nem megváltoztathatatlanul." Keynes ezt az álláspontját sem tudta elfogadtatni, és ez lett a másik oka – amint ezt már tárgyaltuk – a Bretton Woods-i rendszer összeomlásának.

Mélységes bölcsességről tanúskodik e 43. pont utolsó mondata, amely szerint az aranyat illetően nem lehetett előre látni a jövőt, ami ugyancsak beigazolódott. A 42. pont valóságos fenyegetés: ha valamely ország kétirányú konvertibilitást vezet be, azaz lehetővé teszi bankjegyeinek aranyra való átváltását, neki kell vállalnia ennek következményeit. Végül a 44. pont mondja ki a lényeget: csak a „nemzeti valuták egymás közti arányának" van valóságos közgazdasági jelentősége, a valuták és az arany értékarányának nincs. Ez a tétel is beigazolódott. Ma már mindez természetesnek, tárgyalása pedig fölöslegesnek tűnik, de ez akkor még nem volt így. Amint azonnal látni fogjuk, White mindennek az ellenkezőjét vallotta, ami szinte hihetetlen, és el is tudta fogadtatni álláspontját, ami még inkább az.

ad 45–48) Ezek a pontok a tőkeforgalom ellenőrzésének szükségességével foglalkoznak. Ezt a kérdést olyan részletesen tárgyaltam az 6.3. és 6.5., valamint a 7.1. és 7.3. alfejezetben, hogy itt nem kell foglalkoznom vele. Csupán arra kell rámutatnom, hogy a 47. pont szerint: „a háború utáni időben nagyobb készségre lesz szükség a nemzetek fölötti megállapodások elfogadására". Keynes tehát elismerte a nemzetek fölötti megállapodások szükségességét, mégis kerülte a nemzeti hatáskörbe való fölösleges és túlzott mértékű beavatkozást.

8.4. Általános és záró megjegyzések

ad 49–53) Ezek a pontok a mai világ egyik központi kérdésével, a globalizációval foglalkoznak, noha nem szerepel bennük ez az akkor még nem létező szó. Keynes itt sem utasítja el, sőt helyesli a nemzetek fölötti megállapodásokat, de hangsúlyozza, hogy ezeknek a terve által megkívánt mértéke nem igényli a szuverenitás nagyobb fokú átadását, mint egy kereskedelmi szerződés, és javaslata egészének szelleméből az következik, hogy nem is akart túlmenni ezen a szinten. A nemzetek fölötti megállapodásoknak ezek szerint arra kellene szorítkozniuk, hogy az egyes országok ne sértsék más országok jogait és jogos érdekeit, de nem kellene kiterjeszteni őket ezen túl.

ad 54) E ponttal kapcsolatban is meg kell jegyeznem, hogy Keynes ebben az esetben is 75 évvel előre látta a jövőt. A legutóbbi időben, ha nem is az Egyesült Államok, de egyes nemzetközi szervezetek a fölöslegessé vált aranytartalékaikat a legszegényebb országok kifizethetetlen tartozásainak rendezésére használták föl. A (3) alpont az előző (*ad 49–53*) bekezdésben leírtaknál is határozottabban juttatja kifejezésre azt a keynesi szemléletet, hogy a nemzetek fölötti szervezetek elsődleges vagy kizárólagos feladata az azon országok elleni fellépés, amelyek vétenek a nemzetek által megfelelő módon jóváhagyott nemzetközi rend ellen, ellenük azonban a legkeményebb eljárás is megengedett:

akár pénzügyi blokád alá is vonhatják őket. Ebből egyenesen következik, hogy a jóváhagyott rend ellen nem vétők ellen semmiféle eljárás, sőt az ügyeikbe való semmiféle beavatkozás sem helyeselhető. Hogy mire terjed ki a „megfelelő módon jóváhagyott rend", és mi a jóváhagyás megfelelő módja, arról itt nincs szó. Végül a (6) alpont Keynesnek a már a *Treatise on Money*-ban leírt álmát ismétli meg: a nemzetközi pénzügyi szervezet felhasználását a nemzetközi konjunktúra szabályozására.

ad 55–57) Ezekben a pontokban szinte alig találunk mást, mint Keynes meghiúsult reményeinek felsorolását. A Valutaalap képes volt ugyan széles, sőt általános bővülésre, de az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közti szoros kooperációt nem sikerült létrehozni. A Szovjetunió nem lett harmadik alapító tag, sőt még tag sem; az ezzel kapcsolatos felelősség kérdésére már rövidesen, a 9.2. alfejezetben rátérek. Az alapszerződést nem az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság hozta létre a többi amerikai állammal és a Brit Nemzetközösség más tagjaival egyetértésben, hanem el kellett szenvedni a Bretton Woods-i, óriási méretű nemzetközi konferenciával járó zavarokat. A Valutaalap központi hivatala nem került Londonba, és az igazgatótanács sem ülésezett felváltva Londonban és Washingtonban. Az igazgatótanács tagjai elsősorban nem saját kormányuktól függnek, és nem saját kormányuk elképzeléseit követik, hanem a tagállamoktól nagymértékben függetlenné vált Valutaalap, sőt elsősorban a főrészvényes, az Egyesült Államok elképzeléseit. A szavazatok aránya nem a Keynes elképzelései szerinti kvótától, vagyis a tagállamok külkereskedelmi forgalmának nagyságától függ, hanem a befizetések arányától, ami döntő súlyt ad a leggazdagabbaknak, elsősorban az Egyesült Államoknak. Nem az Egyesült Államoknak és az Egyesült Királyságnak együttesen lett többsége csak az első öt évben, hanem az Egyesült Államoknak lett meghatározó szerepe mindmáig. Ez a felsorolás előre vételezi azt, aminek részletesebb leírására a további fejezetekben kerül majd sor, de az ezekben a pontokban foglaltakat csak így lehetett megfelelőképpen összefoglalni.

Itt csak két szorosan összefüggő kérdéssel érdemes részletesebben foglalkoznunk, az egyik az univerzalitás, a másik a Szovjetunió részvétele. Amint azt Keynes másutt alaposabban kifejtette, elképzelései szerint minden ország tagja lehet a klíringuniónak, belső gazdasági berendezkedésétől függetlenül. Ez alapvetően ellentétes a Valutaalap későbbi gyakorlatával, tehát az arra való törekvéssel, hogy minden ország ugyanazt a liberális, az Egyesült Államokénak lényegében véve megfelelő gazdasági berendezkedést vezesse be. A különböző gazdasági berendezkedésű országok problémájának legeklatánsabb példája a Szovjetunió. Amint ezt a későbbiekben látni fogjuk, Keynes olyasfajta megoldásra törekedett, mint amilyen az ENSZ Biztonsági Tanácsában létrejött, és aminek elfogadása lehetővé tette volna a Szovjetunió csatlakozását.

ad 58–66) Csak egyetlen kommentár látszik szükségesnek. A 65. pont tartalmilag megismétli azt, amit Keynes Richard Hopkinsnak írt: „Milyen félelmetesen és veszedelmesen vakmerők is Önök, az óvatos emberek." (*Keynes* [1940–1944/1980], 102. o.) Megítélésem szerint a Valutaalap elkerülhetetlen átalakításával kapcsolatban is az óvatosság minősül vakmerőségnek, és a megfontoltság vakmerőséget kíván.

Az eddigiekben a Keynes-terv első változatának kommentálásával foglalkoztunk, a most következő függelék pedig a változat eredeti szövegét mutatja be az elkerülhetetlen rövidítésekkel.

Függelék a 8. fejezethez

A Keynes-terv első változata
Javaslat egy nemzetközi valuta- (vagy klíring-) unió létrehozására
1942. február 11.

Proposals for an International Currency (or Clearing) Union

1. „A javaslat egy Valutaunió létrehozása, amelyet itt Nemzetközi Klíringuniónak nevezek, és amely egy nemzetközi bankpénzen alapul, amelyet (mondjuk) bancornak nevezünk. Ennek értékét aranyban rögzítik (de nem megváltoztathatatlan módon), és ezt az arany ellenértékének fogadja el a Brit Nemzetközösség és az Egyesült Államok, valamint az Unió minden tagja a nemzetközi elszámolási egyenlegek rendezésére. Az összes tagállam (és a nem tagok) központi bankjai számlát tartanának a Nemzetközi Klíringuniónál, amelyen keresztül jogosultak lennének rendezni egymással egyenlegeiket bancorban definiált valutaparitásukon. Azoknak az országoknak, amelyeknek kedvező fizetési mérlegük lenne a világ rajtuk kívüli részének egészével szemben, követel egyenlegük lenne a Klíringuniónál, és azoknak, amelyeknek kedvezőtlen a [fizetési] mérlegük, tartozik egyenlegük. Intézkedésekre lesz szükség (lásd alant) a követel és a tartozik egyenlegek határtalan felhalmozódásának megakadályozására, és a rendszer hosszú távon csődöt mond, ha nincs megfelelő képessége olyan belső egyensúly létrehozására, amely ezt megakadályozza."

2. „A Valutauniót megalapozó elgondolás egyszerű, és a bankrendszer alapelvének általánosítása úgy, ahogy ez bármely zárt rendszeren belül megmutatkozik. […] Csupán az a problémája, hogy gondoskodni kell arról, hogy tagjai megtartsák a szabályokat, és hogy a nekik adott kölcsönök prudensek és az Unió egésze szempontjából célszerűek legyenek."

3. „Az a javaslat, hogy a Valutauniót az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság alapítsa meg, amelyeket alapító tagoknak neveznének, és amelyek különleges pozíciót kapnának. Képviselőiket, valamint a többi tag képviselőit az egyes tagállamok kormányai neveznék ki, a napi ügyeket és a technikai feladatokat pedig, akárcsak jelenleg, központi bankjaik intéznék."

* * *

4. „A terv célja expanziós nyomás létrehozása a világkereskedelemben a jelenlegi kontrakciós helyett."

5. „Ezt [a Valutaunió] azáltal érné el, hogy minden tagállam meghatározott összegű folyószámlahitelt [overdraft] kapna, amely arányos lenne külkereskedelmének nagyságával, és amelynek meg kellene felelnie bizonyos szabályozó rendelkezéseknek. […] Egy ország hitelező vagy adós pozícióban lenne a Klíringunió egészével szemben. Ez azt jelenti, hogy a folyószámlahitelek, noha segítséget adnának egyeseknek, nem lennének reális terhek mások számára. […] Az a tény, hogy a hitelező ország nem döntene úgy, hogy felhasználja vásárlóerejét, nem jelentené szükségképpen azt, mint amit ma jelent, hogy kivonja ezt a forgalomból, és ezzel deflációs és kontrakciós nyomást gyakorol a világ egészére, beleértve magát a hitelező országot. […] Tökéletes az analógia a nemzeti bankrendszerrel. Egy helyi bank egyetlen betétese sem szenved el hátrányt azért, mert azokat az egyenlegeket, amelyeket ő hevertet, valaki más használja fel vállalkozásának finanszírozására. Amint a nemzeti bankrendszer kialakítása azt a célt szolgálta, hogy megszüntesse azt a deflációs nyomást, amely e nélkül megakadályozta volna a modern ipar kialakulását, ugyanennek az elvnek a nemzetközi térre való kiterjesztésétől ugyancsak azt remélhetjük, hogy megszünteti a kontrakciós nyomást […], amely egyébként társadalmi zavarra vezetne, és meghiúsítaná a modern világ legszebb reményeit."

6. „[…] [A közeljövőben] sok országnak, így a mienknek is nehézséget fog okozni, hogy fizessen importjáért, és időre és erőforrásokra lesz szüksége addig, amíg meg tudja valósítani gazdaságának [a megváltozott körülményekhez való] alkalmazkodását. Az ilyen országok mindegyikének az az erőfeszítése, hogy fenntartsa saját egyensúlyát exportjának erőltetésével és mindazon importjának visszafogásával, amely nem feltétlenül szükséges, megnehezíti az összes többi [ország] problémáját. Akkor viszont, ha mindegyik szabadnak érzi magát az indokolatlan nyomástól, a nemzetközi kereskedelem volumene nőni fog, és mindenki számára könnyebb lesz az egyensúly helyreállítása anélkül, hogy bárhol sérülne az életszínvonal. Ez a hitelező országoknak is javára válik, nem sokkal kevésbé, mint az adósoknak, mert időintervallumot kapnak gazdaságuk kiigazítására, amelyen belül biztonsággal mozoghatnának saját ütemük szerint, anélkül, hogy ez azzal járna, hogy deflációs nyomást gyakorolnak a világ többi részére és, ennek visszahatásaként, saját magukra."

7. „[ ] Ha a hitelrendszer lépne a követelések felhalmozásának helyébe, ez nemzetközi téren ismételné meg azt a csodát, amit [a hitelrendszer] belföldi téren már megvalósított: a követ kenyérré változtatná."

8. „Lehetne egy vagy két más mód arra, hogy elérjük ugyanezt időlegesen vagy részlegesen. Például az Egyesült Államok újra eloszthatná aranyát, vagy számos bilaterális megállapodást köthetnének […]"

9. „Az ilyesfajta speciális megállapodásokkal szemben az az ellenvetés, hogy valószínűleg külső politikai meggondolások befolyásolnák őket, vagy

egyes országokat olyan helyzetbe hoznának, hogy különleges kötelezettségeik legyenek másokkal szemben. […]"

10. „Sokkal könnyebb és sokkal kielégítőbb lenne mind számukra, mind számunkra, ha rábeszélnénk az Egyesült Államokat arra, hogy vállaljon általános és kollektív felelősséget, amely minden országra egyformán vonatkozik. Az az ország, amelyik hitelezői pozícióban lenne a világ többi részével szemben, olyan rendezést vállalna, hogy nem engedné meg, hogy ez a követel egyenleg, mindaddig, amíg fenn akarja tartani, kontrakciós nyomást gyakoroljon a világ egészére és, ennek visszahatására, magának a hitelező országnak a gazdaságára. […]"

11. „A javasolt Nemzetközi Klíringuniónak ezek az előnyei olyan nagyok, hogy bizonyára ellensúlyozzák a legtöbb [és egyébként] kevéssé megalapozott ellenvetést."

12. „Ha valóban hiányzik a termelőkapacitásunk ahhoz, hogy fenntartsuk életszínvonalunkat, akkor ennek a színvonalnak a leszállítása elkerülhetetlen. Ha bér- és árszintünk reménytelenül rossz, a valutaárfolyam megváltoztatása elkerülhetetlen. De ha megvan a termelőkapacitásunk, és a nehézség a piacok hiánya a világ egészében követett restriktív politika következtében, akkor a gyógyszer az exportlehetőségek kiterjesztése a restriktív nyomás megszüntetésével. Nagy súlya van annak az állításnak, hogy ha az aktív foglalkoztatás és a nagy vásárlóerő fenntartható a világkereskedelem fő központjaiban, akkor a [termelési] többletek és az elhelyezhetetlen exportok problémája nagyrészt megszűnik."

13. „Nincs más nyilvánvaló eszköz arra, hogy megfelelő mértékű indítékot adjunk a nemzetközi kereskedelem általános bővítésére, mint egy széles bázisú nemzetközi szervezet."

* * *

14. „Az a megoldás, amely szerint a Klíringunió tagjai lényeges folyószámlahitel-lehetőséggel indulnának, főként azért lenne hasznos, mert időt és módot adna a szükséges korrekciókra, továbbá kényelmes biztosítékot, amelynek birtokában nyugodtan lehetne szembenézni az előre nem látottakkal és nem vártakkal. Nyilvánvaló, hogy ez önmagában véve nem nyújt hosszú távú megoldást a tartós egyensúlyzavarra. […] De ha a folyószámlahitelek célja elsősorban az, hogy időt adjanak a korrekciókra, akkor bizonyossá kell tennünk, hogy, amennyire ez lehetséges, meg is fogják tenni ezeket. Szükség van tehát olyan szabályokra és olyan mechanizmusra, amelyek biztosítják az egyensúly helyreállítását."

15. „Talán a legnehezebb kérdés annak megválaszolása, hogy mennyit kell eldönteni szabályok, és mennyit szabad megítélés szerint." […] „Csak

a közös bölcsesség és a vita vezethet a törvény és a szabadság közti helyes kompromisszumra."

16. „Az alábbiakban előterjesztett javaslat egy fontos szempontból különbözik a háború előttitől, mégpedig abban, hogy a korrekcióért való felelősséget részben a hitelező országra hárítja, és nem csupán az adósra. […] Az a cél, hogy a hitelezőnek nem szabad megengedni, hogy teljesen passzív legyen, mert ha az, akkor elviselhetetlenül nehéz teher hárulhat az adós országra, amely már eleve gyöngébb helyzetben van azért, mert adós."

17. „A részletes javaslatok […] a következők:"

(1) „A két alapító állam megállapodik egymás között valutája kiinduló arányának bancorban és a bancornak aranyban kifejezett értékében. A többi tag valutájának kiinduló értékét a rendszerhez való csatlakozásukkor kell rögzíteni velük egyetértésben. Egy tagállam ezután nem változtathatja meg valutájának bancorban kifejezett értékét a Kormányzótanács hozzájárulása nélkül az alábbiakban tárgyalt esetektől eltekintve, de a rendszer kezdetét követő első öt évben a Kormányzótanácsnak különösképpen nagy figyelmet kell szentelnie a nemzeti valuták csereértéke korrekciójának az előre nem látott körülmények alapján."

(2) „A bármely tagállam esetében megengedhető legnagyobb tartozik egyenleget külkereskedelmének volumenéhez viszonyítva kell megállapítani, és legyen ennek neve kvóta. Nincs szükség arra, hogy a követel egyenlegnek határa legyen. A kiinduló kvótákat minden ország exportja és importja (mondjuk) háború előtti háromévi átlagához viszonyítva lehet megállapítani. […] Ezt követően, az átmeneti idő elteltével, a kvótákat évenként módosítani lehet a három megelőző év tényleges külkereskedelmi volumenével összhangban."

(3) „Évi 1 százalékos illetéket kell fizetni a Klíringunió tartalékalapjába a tagállam átlagos, akár követel, akár tartozik egyenlege után, amennyiben ez a többlet meghaladja kvótája egynegyedét, és további 1 százalékos illetéket […] a kvótája felét meghaladó többlet után. […] Ezek a speciális illetékek nem lényegesek a rendszer szempontjából, de ha ezeket elfogadhatónak tartanák, akkor ez hatékony indítékot adna a mérleg egyensúlyban tartására, és határozott módon mutatná, hogy a rendszer éppen olyan kritikus szemmel nézi a túlzott követel, mint a túlzott tartozik egyenlegeket, minthogy valójában mindegyik elkerülhetetlen velejárója a másiknak. Bármely tartozik egyenleggel rendelkező tagállam azonban hitelt vehet föl bármely követel egyenleggel rendelkező tagállamtól olyan feltételekkel, amelyekben kölcsönösen megállapodnak, és ezáltal mindketten elkerülik ezeket az illetékeket."

(4.a) „Ha valamely ország tartozik egyenlege meghaladja kvótájának *egynegyedét*, jogosult arra, hogy 5 százalékkal leértékelje valutáját a Kormányzótanács engedélye nélkül."

(4.b) „Ha egy tagállam tartozik egyenlege meghaladja kvótájának felét, akkor a Kormányzótanács megkövetelheti (a) a tagállam valutájának leértékelését, ha ezt megfelelő intézkedésnek tartja, (b) a tagállam kifelé irányuló tőkeforgalmának ellenőrzését, ha ez már nem lenne érvényben és (c) aranytartaléka egy részének átadását tartozik egyenlegének csökkentésére."

(4.c) „Ha a tagállam tartozik egyenlege meghaladja kvótája háromnegyedét átlagosan legalább egy évig (vagy ha ez túlzott engedékenység lenne, a Kormányzótanács által meghatározott más formula szerint […]), akkor a Kormányzótanács megkövetelheti, hogy tegyen lépéseket helyzetének javítására. Ha a tagállam nem csökkentené tartozik egyenlegét a kérdéses érték alá két évig, a Kormányzótanács kijelenthetné, hogy a tagállam fizetésképtelen, és csak a Kormányzótanács hozzájárulásával vehet fel további összegeket a számlájáról. […]"

(5) „Amennyiben valamely tagállam követel egyenlege meghaladja kvótájának felét, a Kormányzótanács megtárgyalhatja vele, hogy az alábbi intézkedések közül melyik lenne a leghelyesebb nemzetközi fizetési mérlege egyensúlyának helyreállítására, de a végső döntés a tagállam kezében maradna:

– a belföldi hitel és a belföldi kereslet kiterjesztése;

– a valuta értékének bancorban való felemelése vagy alternatív intézkedésként a pénzbérek felemelése;

– a túlzott vámok vagy más importkorlátozások csökkentése;

– nemzetközi hitelek nyújtása az elmaradott országok fejlesztésére."

* * *

18. „A két háború között kialakított piacvédelmi eszközök […] gyakran nem voltak mások, mint kierőszakolt és nemkívánatos trükkök valamely ország kiegyensúlyozatlan nemzetközi fizetési pozíciójának védelmére (vagyis fenntartására). Az új rendszer azáltal, hogy automatikus nyilvántartást készít az aggregált adósi és hitelezői pozíciók hollétéről és nagyságáról, egyértelmű indikációt ad arra, hogy vajon észszerű-e, hogy egy adott ország átmeneti megoldásként speciális intézkedéseket alkalmazzon fizetési mérlege egyensúlyának helyreállítására, annak az általános szabálynak az ellenére, hogy *ne* (kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.) alkalmazzon ilyeneket."

19. „[…] Ennek folytán a szerződő felek, noha egyetértenek a Kereskedelmi Szerződés azon rendelkezéseivel, amelyek általánosságban megtiltják bizonyos intézkedések vagy kibúvók alkalmazását kölcsönös kereskedelmi forgalmukban, ezt a megállapodást kiegészíthetik speciális enyhítésekkel, ha klíringszámlájuk megfelel egy megállapodás szerinti kritériumnak. A szerződés például úgy rendelkezhet, hogy abban az esetben, ha a szerződő államok valamelyikének a Klíringunióval szembeni tartozik egyenlege meghaladja kvótájának egy meghatározott hányadát, megengedett legyen számára, hogy importkvó-

tákhoz vagy cserekereskedelmi megállapodásokhoz vagy olyan magasabb vámokhoz folyamodjon, amelyeket a szerződés normális körülmények között nem enged meg. Még azt is kikötheti, hogy ilyen kivételek csak a Klíringunió Kormányzótanácsának jóváhagyásával legyenek megengedettek, és ebben az esetben a kivételes intézkedés megengedett okai szélesebb területre és más szükséghelyzetekre is kiterjedhetnének."

20. „Az ilyen átmeneti türelemtől eltekintve a Klíringunió tagjai […] a szükséges biztosítékok és kivételek fenntartásával kizárhatnák

– az importkorlátozásokat […];
– a cserekereskedelmi megállapodásokat;
– az exportkvótákat és a diszkriminatív exportadókat;
– az exporttámogatásokat […]; és
– a túlzott vámokat."

21. „Nem lennének tilosak a hazai termelőknek a hazai fogyasztást szolgáló [termeléséhez] nyújtott támogatások ezt ellensúlyozó illetékkel, ha az így támogatott termékeket exportálnák. Ez olyan szükséges biztonsági szelep, amely piacvédelmi intézkedéseket tesz lehetővé politikai, szociális és gazdasági okokból. Az ilyen támogatások és vámok megengedett eszközei lennének annak, hogy tisztán belföldi támogatást adjanak egy olyan iparágnak, amelyet sajátos okokból fenn kell tartani, [de] csupán hazai célokra. […]"

22. „A fenti klauzulák nagymértékben eleget tehetnek Mr. Cordell Hullnak, minthogy el kell fogadnunk, hogy a nemzetközi kereskedelem nem diszkriminatív rendszere a normális és kívánatos rendszer."

* * *

23. „A javasolt Valutaunió nagy előnye, hogy helyreállítja a korlátozás nélküli nemzetközi klíringet tagjai között úgy, hogy semmiféle beavatkozásra sincs szükség, kivéve, ha valamely ország elveszti egyensúlyát a rendszer egészével szemben."

24. „[…] Ha azt az érvet hozzák fel a Valutaunióval szemben, hogy nehézségei lehetnek a szabálytalan magatartást tanúsító ország megrendszabályozása terén […], akkor sokkal inkább felhozhatjuk ezt az ellenvetést a számos különböző bilaterális megállapodás [rendszerével] szemben."

25. Ez a bekezdés hangsúlyozza, hogy az I. világháború előtti nemzetközi aranyvaluta-rendszer valójában csak az országok egy kis részében működött.

26. Ez a bekezdés hangsúlyozza „London, mint a sterlingövezet bankközpontja" történelmi szerepét.

27. Ez a bekezdés hangsúlyozza, hogy „a multilaterális klíring körülményei között minden pontosan úgy menne tovább, mint korábban, és senkit sem kellene arra kérni, hogy különleges vagy terhes feltételeket vállaljon".

28. Ez a bekezdés a sterlingövezetbe tartozó adós és hitelező domíniumok problémáival és a zárolt számlákkal foglalkozik, és aktualitását vesztette.

29. Ez a bekezdés Dél-Afrikával, Indiával és a koronagyarmatokkal foglalkozik, és aktualitását veszette.

30. Ez a bekezdés a sterlingövezeten belüli pénzügyi együttműködéssel foglalkozik, és aktualitását vesztette.

31. Ez a bekezdés is a sterlingövezettel foglalkozik, és aktualitását vesztette.

* * *

32. Ez a bekezdés hangsúlyozza, hogy fenn kell tartani London, New York és Párizs pénzügyi szerepét, és hogy az olyan országcsoportok között, mint Észak-Amerika és Dél-Amerika, különleges kapcsolatok lehetnek.

33. Ez a bekezdés megismétli, hogy a klíringunió a központi bankok közti elszámolással foglalkozik, és hogy „célja a nemzetközi kereskedelem *szabadságának* növelése, nem pedig a beavatkozások és kényszerek sokasítása".

34. „A nemzetközi bankszervezet szerkezetét […] csak olyan kevéssé szabad megzavarni, amennyire ez lehetséges. […]"

35. „Nincs szükség a központi bankok döntési szabadságába való beavatkozásra […], valamint jelenlegi gyakorlatuk és a napi ügyekkel kapcsolatos eljárásuk módosítására."

36. E bekezdés szerint nem lenne akadálya annak, hogy több ország ugyanazt a valutát használja.

37. E bekezdés szerint azokat a központi bankokat, amelyek nem tartoznak valamilyen különleges földrajzi vagy politikai csoporthoz, arra kellene biztatni, hogy elszámolásaikat a klíringunión keresztül bonyolítsák le.

* * *

38. „Az arany szerepe lényegében véve változatlan maradna. […] Az aranynak még mindig nagy pszichológiai értéke van, amely nem csökkent a legutóbbi években, […] ezért nehéz lenne megfelelő helyettesítőt találni."

39. „Úgy gondoljuk tehát, hogy a nemzetközi bankpénz, amelyet bancornak neveztünk, az arany súlyában lenne meghatározva. Minthogy a tagállamok nemzeti valutái is bancorban meghatározott értéket kapnak, abból az következik, hogy ezeknek is meghatározott aranytartalmuk lesz, amely egyben az ő hivatalos aranyvásárlási áruk, amelynél többet nem kell fizetniük. […]"

40. „A központi bankok jogosultak lennének arra, hogy saját aranytartalékuk legyen, és aranyat szállítsanak egymásnak a Klíringunió könyveiben megjelenő egymás közti elszámolásaik rendezésére […]. Aranyérméket verhetnek és hozhatnak forgalomba, és általánosságban beszélve, azt tehetnek vele, amit akarnak."

41. „Csak egy korlátozás lenne, ez azonban, nyilvánvaló okokból, lényeges. Egyik központi bank sem lenne jogosult arra, hogy aranyat kérjen a Klíringuniótól bancorkövetelése ellenében, mert a bancor csak arra lenne felhasználható, hogy átvigyék egy másik központi bank klíringszámlájára. Az arany és a bancor között tehát csak egyoldalú konvertibilitás lenne, ahogy ez gyakran érvényben volt a háború előtt a nemzeti valuták esetében, amit akkor általában »arany-deviza rendszernek« (»gold-exchange standard«) neveztek. […]"

42. Ez a bekezdés azt mondja ki, hogy ha valamely tagállam kétoldalú konvertibilitást akarna bevezetni, akkor „nem nyilvánvaló, hogy ezzel jó célt szolgálna", és „saját magát kellene megvédenie az e rendszerrel való visszaélés kellemetlen következményeitől olyan intézkedéssel, hogy aranyat csak engedéllyel lehetne exportálni".

43. „A bancor aranyban kifejezett értéke rögzített lenne, de nem megváltoztathatatlanul. A két alapító állam, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, egyetértésben eljárva, fel lenne hatalmazva ennek megváltoztatására. […] Semmilyen célt sem szolgálna, ha megkísérelnénk, hogy tovább lássunk előre a jövőbe, vagy jóslásokba bocsátkoznánk az alapító államok e tekintetben követett végső politikáját illetően."

44. „A tagállamok nemzeti valutáinak értékváltozása más kategóriába tartozik. Nem a magához az aranyhoz viszonyított értékváltozásoknak van valóságos jelentőségük, hanem a nemzeti valuták egymás közti arányának. Az alapelveket […] már tárgyaltuk […]. Nem lenne kívánatos előre rögzíteni a pontos szabályokat, ha ez elkerülhető, […]"

* * *

45. „Széles körű az egyetértés abban, hogy a tőkeforgalom ellenőrzésének, mind a befelé, mind a kifelé irányulónak, a háború utáni rendszer tartós elemének kell lennie – legalábbis annyiban, amennyire rólunk van szó. […] Az ilyen ellenőrzés azonban nehezebben működne, különösképpen, ha nincs postai cenzúra, egyoldalú akcióval, mint akkor, ha a tőkeforgalmat mindkét végén ellenőriznék. Ezért nagyon előnyös lenne, ha az Egyesült Államok és a Valutaunió más tagjai ahhoz hasonló mechanizmust alkalmaznának, amelynek tökéletesítése útján messzire jutottuk ebben az országban; mindazonáltal ez nem tekinthető a javasolt Unió szempontjából lényegesnek."

46. „Ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi beruházás korának véget kellene vetni. Éppen ellenkezőleg, ez a javasolt rendszer nagymértékben megkönnyítené a nemzetközi hitelnyújtás rendszerének helyreállítását valóságos kölcsönök céljaira az alant bemutatandó módon. A cél azonban az, és ez nagyon lényeges cél, hogy módunk legyen megkülönböztetni

– a lebegő tőke [vagyis forró pénz] mozgását a világ erőforrásainak fejlesztését szolgáló valódi új beruházástól; és

– azokat a tőkemozgásokat, amelyek előmozdítják az egyensúly helyreállítását, tehát amelyek a többletországokból a hiányországokba irányulnak, illetve azokat a spekulatív tőkemozgásokat vagy tőkemenekülési eseket, amelyek hiányországokból a többletországokba irányulnak, vagy az egyik többletországból a másikba."

47. „Nincsen olyan ország, amely a jövőben minden tovább nélkül megengedheti a tőkemenekülést politikai okokból vagy a belföldi adózás elkerülése céljából […]. Hasonlóképpen nincsen olyan ország, amely minden további nélkül befogadhat olyan menekülő tőkét, amely [tőke] nem használható fel biztonságosan állótőke-beruházásra, és amely [tőke] többletországgá változtathatja, akarata ellenére és a való tényekkel ellentétben."

48. „A tőkeforgalom ellenőrzésének általános elveit nem itt kell megtárgyalni. Nyilvánvaló, hogy a Nemzetközi Klíringunió léte nagymértékben megkönnyítené az ilyen ellenőrzést."

* * *

49. „Elhangzott az a vélemény, hogy ez az ennyire ambiciózus javaslat azon az alapon kritizálható, hogy a Valutaunió tagjaitól szuverén jogaik nagyobb mértékű átadását kívánja meg, mint amennyinek átadására hajlandók."

50. „Valójában a terv jelen változata nem kívánja meg [a szuverenitás] nagyobb mértékének átadását, mint bármely kereskedelmi szerződés. […]"

51. „Másrészt a háború utáni világban nagyobb készségre lesz szükség az iránt, hogy nemzetek feletti megállapodásokat fogadjunk el. A javasolt megállapodások úgy is leírhatók, mint a pénzügyi leszerelés egy foka. […]"

52. „A tervnek bizonyára előnye és nem hátránya, hogy arra szólítja fel a tagállamokat és csoportjaikat, hogy hagyjanak fel azzal a szabadossággal, rendetlenséggel és rossz szomszédi magatartással, amelyet, mindenki hátrányára, eddig gyakorolhattak."

53. „Nincs itt semmi, amit mi magunk [angolok] ne lennénk hajlandók elfogadni, vagy aminek [elfogadását ezért] ne kér[het]nénk másoktól is. […]"

* * *

54. „A Nemzetközi Valutaunió azok mellett, amelyek előmozdítása elsődleges célja, más nemzetközi törekvéseknek is lehet az eszköze. A most következő javaslatok nem szükségszerű részei a tervnek, de illusztrálják azokat a nagyon fontos és értékes további célokat, amelyeket az Unió, ha létrehozták, szolgálhat:

(1) „Az Unió klíringszámlát nyithat annak a nemzetközi szervnek a javára, amelynek feladata a háború utáni segélyezés és újjáépítés. […]”

(2) „Ha az Egyesült Államok meg akarná valósítani az aranytartalékok újraelosztását, a Klíringunió megfelelő eszközt adna erre a célra. Az így újraelosztott aranyat (például) a segélyezési és újjáépítési hatóság számláján lehetne elhelyezni.”

(3) „Az Unió számlát nyithatna annak a nemzetek feletti ellenőrző szervnek a javára, amelynek kötelessége a béke megőrzése és a nemzetközi rend fenntartása. Ha egy ország vétene a megfelelőképpen jóváhagyott rend ellen, akkor a felvigyázó testület jogosult lenne arra kérni a Klíringunió kormányzóit, hogy vonják saját rendelkezésük alá a vétkes ország központi bankjának klíringszámláját, és ne engedélyezzenek további műveleteket ezen a számlán az ő hozzájárulásuk nélkül. Ez kiváló eszköz lenne pénzügyi blokád kikényszerítésére.”

(4) „Az Unió számlát nyithatna azoknak a nemzetközi szerveknek a javára, amelyek a nyersanyag-ellenőrzés menedzselésével foglalkoznak. […]”

(5) „Az Unió szorosan kapcsolódhat a nemzetközi beruházási tanácshoz. […]”

(6) „Különböző módszerek vannak arra, amelyek útján a Klíringunió felhasználhatja befolyását és eszközeit az árstabilitás fenntartására és a konjunktúraciklus ellenőrzésére. Ha felállítanak egy Nemzetközi Gazdasági Intézetet az Alapanyag-intézetekkel együtt, [ez utóbbiakat] a legfontosabb alapanyagok készleteinek szabályozására, akkor ebben a négy intézményben hatékony eszközt kapunk a konjunktúraciklusból eredő bajok leküzdésére úgy, hogy ezek kontrakciós vagy expanziós nyomást gyakorolnának a rendszer egészére vagy sajátos részeire. […]”

* * *

55. „A háború utáni valuta- és pénzforgalmi rendszerünknek olyannak kell lennie, hogy képes legyen széles, sőt általános bővülésre, ahogyan további államok lesznek erre hajlandók. Ennek ellenére előnyös lenne, ha a javasolt Uniót az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság hozná létre, mint együttműködő alapító államok, ideértve az Egyesült Államokat és birtokait, valamint a Brit Nemzetközösség tagjait. Speciális meggondolást igényelne Oroszország pozíciója, amelyik harmadik alapító tag lehetne, ha partner tudna lenni egy ennyire kapitalista ízű intézményben. Ezt követően a többi tagot kellene bevonni – egyeseket már kezdettől fogva, másokat, mihelyt létrehozták azt a belső szervezetet, amely képes a tagsággal járó kötelezettségek teljesítésére. Ennek az eljárásnak meglenne az a nagy előnye, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, az előbbi az összamerikai (Pan-American) államokkal, az utóbbi pedig a Brit Nemzetközösség más tagjaival egyetértésben rendezné

az új szerv alapszerződését és a legfontosabb részleteket anélkül, hogy ennek el kellene szenvednie egy nemzetközi konferenciával járó zavaros tanácskozásokat és késedelmeket. […]”

56. „Tapasztalatainkra, valamint Európához, az Egyesült Államokhoz és a Brit Nemzetközösséghez fűződő földrajzi és politikai kapcsolatainkra való tekintettel megalapozottan kérhetjük, hogy a Központi Hivatal legyen Londonban, és az Igazgatótanács felváltva ülésezzen itt és Washingtonban.”

57. „Az Igazgatótanács tagjait a tagállamok kormányai neveznék ki, és mindegyiküknek kvótájuk arányában lenne szavazata. Lehetne azonban egy olyan rendelkezés, amely szerint, legalább az első öt évben, a brit és az amerikai tagok, ha egyetértésben járnának el, több szavazattal rendelkeznének, mint az Igazgatótanács többi tagja.”

58. „Nincs ok arra, hogy a nem tagállamok központi bankjai ne nyithassanak számlát az Uniónál, sőt ez tanácsos lenne számukra. […]”

59. „A tagoknak jogosultaknak kell lenniük arra, hogy kilépjenek az Unióból egyéves előzetes értesítéssel. […]”

60. „Az Unió elveit és az Uniót irányító szabályokat általános felülvizsgálatnak kellene alávetni öt évnyi tapasztalat után, ha a Kormányzótanács többsége ezt óhajtja.”

61. „Nagyon előnyös lenne, ha minél előbb megállapodás jöhetne létre a Nemzetközi Klíringunió alapelveiről, azzal a szándékkal, hogy megkezdhesse működését rövid idővel az ellenségeskedések befejezése után. […]”

62. A bekezdés hangsúlyozza, hogy a klíringuniót a különböző átmeneti intézményekkel, így a Lend-Lease megállapodással összhangban kellene létrehozni.

63. Ez a bekezdés is hangsúlyozza a klíringunió, más intézmények és a Lend-Lease összehangolt működésének szükségességét.

64. Ez a bekezdés is hangsúlyozza, hogy ha a Lend-Lease által nyújtott segítség nem lenne elegendő, még inkább szükség lenne a folyószámlahitelkvótákra.

65. „Nem szabad túlságosan óvatosaknak lennünk. A gyors gazdasági helyreállítás megkönnyítené a diplomatáknak és a politikusoknak a világ újrarendezésével és a társadalmi rend helyreállításával kapcsolatos feladatait. […]”

* * *

66. „[…] Ennek a konkrét tervezetnek a sajátos érdemei többek között a következők:”

„*Számunkra.*”

(1) „A mi brit problémánk az, hogy elegendő külföldi pénzügyi erőforrást kapjunk ahhoz, hogy fedezni tudjuk importigényeinket. Ez a probléma

olyan éles, hogy aligha remélhetjük a megoldást, hacsak nem egy olyan program útján, amely

– erős expanziós stimulust ad a világ egészének […];

– megadja a multilaterális klíring lehetőségeit a nemzetközi fizetések rendszerében […];

– időt ad nekünk, amely időszak alatt helyreállíthatjuk egyensúlyunkat […];

– megadja számunkra a lehetőséget valutaárfolyamunk folyamatos korrekciójára […]."

(2) Ez a bekezdés újra hangsúlyozza, hogy fenn kell tartani London szerepét.

„Az Egyesült Államok és az egész világ számára."

(1) „[A terv] megadja a keretet és a segítséget ahhoz, hogy az összes ország helyreállítsa valutarendszerét."

(2) „[A terv] olyan kritériumot ad, amelynek segítségével eleget tehetünk azoknak az amerikai törekvéseknek, amelyek tekintetében egyetértünk [Cordell] Hullal és Sumner Wellesszel, és amely [törekvések] nagy határozottsággal támogatják a nemzetközi kereskedelem nagyobb szabadságát."

(3) „Ez a terv további olyan általános világméretű célokat szolgálhat, mint

– a háború utáni segély és újjáépítés;

– nemzetközi T.V.A. [Tennessee-völgyi Hatóság, Tennessee Valley Authority];

– az alapanyagokra vonatkozó megállapodások finanszírozása;

– a béke megőrzése;

– a konjunktúraciklus szabályozása és az árak stabilizálása; és, végül

– az aktív foglalkoztatás fenntartása mindenütt."

(4) „[…] [A terv] hozzájárulhat olyan feltételek és olyan atmoszféra kialakításához, amelyben sok más sokkal könnyebben [megoldható] lenne."

Forrás: Horsefield [1969b], 3–18. o.

III.

Angol–amerikai vita a Nemzetközi Valutaalapról

Amint ezt a későbbiekben látni fogjuk, Keynes nem vagy csak részben tudta elfogadtatni elképzeléseit az amerikaiakkal a világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszer alapjait kidolgozó nemzetközi tárgyalásokon, Bretton Woodsban és az ott nyitva hagyott kérdéseket rendező értekezleten, Savannah-ban. A Bretton Woods-i intézmények tehát nagyrészt az ő kezdeményezésére, de nagyrészt nem az ő elvei és elképzelései szerint jöttek létre, szerintem az emberiség legnagyobb kárára. Az eseményeknek ez a menete nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a keynesi elképzelések feledésbe merültek. Azt mindenki tudta, a Bretton Woods-i konferencia idején is és az után is, hogy Keynesnek nagy szerepe volt az ott megalapított intézmények létrehozásában. Bretton Woodsban Keynes tartotta a záróbeszédet, amelyben az egész világnak a megállapodások elfogadását javasolta. Az ezzel kapcsolatos angol–amerikai ellentétek teljes terjedelme és mélysége rejtve maradt; teljes feltárásuk és nyilvánosságra kerülésük, noha a szakértők világosan látták őket, ellentétes is lett volna a nyilvánvaló politikai érdekekkel. Bretton Woods után tehát a közérdeklődés, voltaképpen érthetően és joggal, a megállapodások és ezek feltételei felé fordult, az ezzel kapcsolatos angol–amerikai ellentétek és a Keynes-terv kikerült az érdeklődés középpontjából, sőt elfelejtődött, amihez még Keynes tragikus halála és az amerikaiak hatalmi fölénye is hozzájárult.

Áttérve az események menetére: Keynes minden erővel siettette tervének kidolgozását és angol részről való elfogadtatását. Már a legelső, előkészítő változatot Churchill elé terjesztette, aki ezt, a szövegezés némi enyhítése után, elfogadta. Keynes ezután a véglegesített és az amerikaiaknak is megküldött első változatot először a brit Pénzügyminisztérium, majd a kormány háború utáni újjáépítési problémákkal foglalkozó bizottsága elé terjesztette. Ezt ezek is elfogadták, és ezzel a javaslat hivatalos brit kormányállásponttá vált. Ezt Keynes mint ilyet küldte meg az amerikaiaknak, azt várva, hogy ezt ők tárgyalási alapnak tekintik, és hozzászólásaikat, módosítási javaslataikat megküldik neki. Nem ezt tették, hanem egy alternatív javaslatot küldtek el. Keynes ezt az általa határozottan elutasított aranyvaluta-rendszer egy változatának tekintette, és elfogadhatatlannak tartotta.

dc_1571_18

Ezt a „süketek párbeszédének” egy éve követte, és Keynes, minden erőfeszítése ellenére, nem tudta kimozdítani az eseményeket erről a holtpontról. Végül a jelek szerint ő volt az, aki elvesztette türelmét, és kenyértörésre vitte a dolgot. A Keynes-terv második változatát, amely érdemben nem különbözött az elsőtől, de kiegészült egy bevezetéssel, amely a kis, függő és kiszolgáltatott országok szabadságnyilatkozatának tekinthető, feltehetőleg az ő javaslatára fehér könyvként, tehát a kormány hivatalos álláspontjaként a parlament elé terjesztették. Az angol sajtó ezzel egyidejűleg közölte az amerikai tervet, és nem lehet kideríteni, hogy ki volt a kiszivárogtató. Ez az eseménysorozat végzetesnek bizonyult a Keynes-terv szempontjából, mert Roosevelt, aki eredetileg vonzódott a nemzetközi valuta keynesi gondolatához, kénytelen volt az amerikai terv mellé állni.

Ez a rész a két terv összehasonlító elemzésével zárul.

9.

White életpályájának kezdete és a White-terv első változata

Az előző fejezetben bemutattam a Keynes-terv első változatát (*Keynes* [1942b]), amely a II. világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszerre vonatkozó angol–amerikai tárgyalások egyik kiindulópontja lett. E fejezetben elsősorban e tárgyalások másik kiindulópontjával, a White-terv első változatával (*White* [1942]) foglalkozom. E kötet I. része Keynes személyét és e tárgyalások előtti tevékenységét mutatta be. White-ról azonban sokkal kevesebbet tudunk, mint Keynesről, és e tárgyalások előtti tevékenysége sokkal kevésbé volt fontos, mint Keynesé. Amit tudunk, és aminek ismerete fontos e tárgyalások szempontjából, azt az itt következő 9.1. alfejezetben foglalom össze.

Az előző fejezet bevezetésében már rámutattam arra, hogy az első változatok elkészítésének idején mind az angolok, mind az amerikaiak a lehető legnagyobb mértékben siettették az ügyek előremenetelét. A Keynes-terv első nemzetközi változatának kelte Horsefieldnél 1942. február 11., noha ezt a változatot csak jóval később, 1942. március 31-én fogadta el a brit háborús kabinet újjáépítési bizottsága. A White-terv első változatának kelte 1942. április, ami jól mutatja azt a sietséget, amellyel az amerikaiak válaszoltak a Keynes-tervre, és e sietség a szövegen is meglátszik, mert távolról sem tűnik kiérleltnek, és még alapvető szerkesztési hibák is előfordulnak benne.

Itt is érvényes, amit a 8. fejezet bevezetőjében írtam: a következő szöveg nem helyettesíti, hanem kiegészíti és kommentálja a 9.1. függeléket, amelynek elolvasása tehát nemcsak feltétlenül ajánlatos, hanem teljességgel elkerülhetetlen. A White-ra vonatkozóan leírtak forrása elsősorban Rees terjedelmes életrajza [1973], de foglalkozik vele Boughton is [2002a, 2002b]. Ebben a fejezetben is a már említett korábbi cikkemre (*Szakolczai* [2017a]) támaszkodom.

9.1. White életútjának kezdete

Keynes származása és élete világosan mutatja, milyen mérhetetlen energiák szabadulnak föl azokban a családokban és azokban a társadalmi csoportokban, amelyeknek hosszú időn át megkülönböztetést és elnyomatást kellett elszenvedniük. Amit azonban Keynes nonkonformista őseinek kellett elszenvedniük

Angliában, semmi sem volt ahhoz képest, amit White litván zsidó őseinek kellett elviselniük a cári Oroszországban. Emellett Keynes családjának fölemelkedése már az ő nagyszüleinek idejében megkezdődött, White viszont saját erejéből, egyetlen emberöltő alatt tette meg az utat a mélyből a csúcsig. Ez példátlan teljesítmény, kiemelkedő képességeinek és óriási akaraterejének, de egyben törtetésének is az eredménye.

White apja 1860-ban született, 1885-ben érkezett Bostonba, és 1892-ben alapította meg családi vaskereskedésüket. Ugyanezen évben kapták meg az amerikai állampolgárságot, és ugyanezen évben született legkisebb gyermekük, Harry. Még 10 éves sem volt, amikor elvesztette anyját, és 17, amikor apját is. 1917 áprilisáig „keményen dolgozó vaskereskedő" volt. A fölemelkedés lehetőségét az I. világháború adta meg számára. 1917-ben azonnal jelentkezett katonai szolgálatra. Franciaországba utazása előtt megházasodott, hazaérkezése után, 1919-ben elhagyta a családi üzletet, és 1922-ben beiratkozott New Yorkban a Columbia Egyetemre. Itt államtudományt tanult, 1923 nyarán ment át a Stanford Egyetemre, Palo Altoba, és ott már közgazdaságtannal foglalkozott. Kiváló eredményeket ért el, 1923-ban szerezte meg a BA, majd 1925 júniusában az MA fokozatot. Már ekkor megmutatkozott baloldali politikai elkötelezettsége, és ő küldte el 1924 februárjában La Follette szenátornak, az amerikai progresszivizmus akkori vezérének és 1924. évi elnökjelöltnek számos diáktársa nevében is azt a levelet, amelyben felajánlotta szolgálatukat választási kampányának támogatására.

Ezután posztgraduális tanulmányokat folytatott a Harvard Egyetemen, majd megkezdte az I. világháború előtti évtizedek francia fizetési mérlegéről írt doktori disszertációjának elkészítését. Vonzódott az I. világháború előtti helyzethez, az aranyvaluta-rendszerhez. 1931-ben szerezte meg a PhD-fokozatot, dolgozata (*White* [1933]) a Harvard Economic Series sorozatban jelent meg. White-nak azonban fel kellett ismernie, hogy nincs reménye arra, hogy professzori státuszt szerezzen a Harvardon. Előadói, majd professzori megbízást vállalt tehát a Lawrence College-ban, Appletonban, Wisconsin államban. Közgazdasági nézetei ottani kollégáinak véleménye szerint ortodox jellegűek voltak.

Jacob Viner adta meg neki az ebből a helyzetből való kiemelkedés lehetőségét azzal, hogy 1934-ben meghívta egy három hónapos szakértői munkára a Pénzügyminisztériumba. A három hónapból 13 év lett, a Viner részére írt tanulmány (*White* [1934]) csak White hátrahagyott iratai között lelhető föl. Rövidesen vezető elemző (Chief Economic Analyst) lett a Kutatási és Statisztikai Főosztályon (Divison of Research and Statistics). Tudományos ambícióit föladta, csak hivatali munkájával foglalkozott; ennek folytán nézetei nem változtak, eredendően ortodox jellegűek maradtak. Amint ezt *Boughton* ([2002a], [2002b]) leírja, White elutasította, mint veszedelmes téveszmét, az arany vagy

más hatékony horgony nélküli, menedzselt valuta gondolatát, ragaszkodott a monetáris stabilitáshoz, és olyan nemzetközi rendet akart, amely sokkal inkább az adósok, mint a hitelezők megrendszabályozására törekszik. Ez határozta meg a Valutaalap létrehozásával kapcsolatos törekvéseit is, valamint összeütközését Keynesszel.

White szerepe nem érthető meg Henry Morgenthaué nélkül. White-nak a Treasurybe való belépésével gyakorlatilag egyidejűleg nevezte ki Roosevelt az akkor 42 éves barátját, Henry Morgenthaut a Pénzügyminisztériumba ügyvivővé, majd 1934. január 1-i hatállyal miniszterré. New York államban, a Hudson-völgyben volt mindkettőjüknek birtokuk, és már régen szoros barátságot kötöttek. White-nak a Treasuryn belüli gyors emelkedése rendkívüli képességei, szorgalma és már említett törtetése mellett (azt mondták róla, hogy emiatt ő volt a leggyűlöltebb ember Washingtonban) Morgenthauval kialakult szoros kapcsolatának volt a következménye. Morgenthau Roosevelt elnök barátja és bizalmasa volt, a Roosevelthez legközelebb álló három személy egyike, de nem volt pénzügyi szakértő. Szüksége volt tehát olyan szakmai segítőre, akiben teljesen megbízhatott, sőt akire rábízhatta magát, és ezt találta meg White-ban. White ugyanakkor Morgenthauban találta meg azt, aki Roosevelt elnök elé tudta vinni, és el tudta vele fogadtatni elképzeléseit. Roosevelt emellett hajlamos volt arra, hogy elképzeléseit és akaratát érvényesítendő átnyúljon a kormányhivatalok vezetőinek feje fölött. Ennek folytán bizalmasa, Morgenthau egyre nagyobb mértékben terjeszthette ki hatáskörét a külügyek területére, és ezért White szerepköre is egyre inkább kiterjedt ide.

White-nak e széles körű aktivitása mellett még arra is volt ideje és ereje, hogy kapcsolatot alakítson ki a szovjet titkosszolgálattal, és hivatalos iratok tömegét adja át nekik. Ez a szovjet kapcsolat ma meglepőbbnek tűnik, mint akkor volt. Abban az időben az angol és amerikai vezető értelmiség körében általános volt a Szovjetunió iránti szimpátia. A cári Oroszország megdöntését minden progresszív gondolkozású ember pozitívan értékelte; és az 1929–1933. évi nagy válság is fokozta a szovjet kísérlet iránti érdeklődést. A II. világháborúban a Szovjetunió fegyvertárs volt, támogatása tehát kötelező lett. Ez a szimpátia különösképpen erős volt az eleve baloldali érzelműekben, mint amilyen White volt, amint La Follette-hez való csatlakozása is mutatja. A szovjetek nagyon ügyesen használták ki ezt a helyzetet – nyugati tudósok tették lehetővé a szovjet atombomba létrehozását is (vö. *Sudoplatov–Sudaplatov* [1994/1995]).

White e tevékenységének két szakasza volt: az egyik Whittaker Chambershez, a másik Elizabeth Bentley-hez kapcsolódik. Mindketten idealisták voltak, mindketten egy jobb és emberibb világ reményében vállalták az együttműködést a szovjetekkel, és mindketten kijózanodtak. Chambers 1938-ban, Bentley pedig 1945-ben szakított a szovjetekkel. Mindketten emlékiratot adtak ki (*Chambers* [1952], *Bentley* [1952]). Chambers, amikor felszámolta szovjet kap-

csolatait, felszólította a vele addig együttműködőket, így White-ot is, hogy hagyjanak fel ilyen tevékenységükkel. Tevékenységéről 1939. szeptember 2-án, egy héttel a náci–szovjet paktum aláírása és egy nappal Lengyelország megtámadása után informálta Adolph Berle helyettes külügyi államtitkárt. Magas állású partnere nem kívánta meg tőle, hogy nevezze meg a vele együttműködőket. Bentley ezzel szemben az FBI New Haven-i irodájában adta fel magát 1945. augusztus 21-én vagy 22-én, és az FBI már megkívánta tőle a vele együttműködők személyének felfedését. Ennek folytán White ilyen tevékenységére az 1930-as években nem, hanem csak 1945-ben derült fény.

White már 1938 áprilisáig is juttatott el Chambershez hivatalos pénzügyminisztériumi dokumentumokat, aki lefényképezte és továbbította őket. Ugyanilyen kapcsolata alakult ki 1940-ben Bentley-vel, és 1943 tavaszára a neki átadott anyagok fantasztikus mennyiségűre nőttek: kéthetenként negyven 35 mm-es filmtekercs készült. Bentley szerint White utolsónak maradt bent hivatalában, amin senki sem csodálkozott. Az akkor elvitt anyagokat éjjel feldolgozták, és reggel ismét elsőnek volt bent, amin ismét senki sem csodálkozott, és vitte vissza az iratokat. Bentley szerint White és Laughlin B. Currie voltak azok, akik a Szovjetunió számára kedvező irányban tudták befolyásolni az amerikai döntéseket. Currie, White közvetítésével, rövid ideig a Pénzügyminisztériumban volt, majd a Federal Reserve Boardhoz került, és végül adminisztratív munkatárs lett Roosevelt mellett.

9.2. A White-terv első változata: Bevezető megjegyzések

A Keynes-terv 8. fejezetben tárgyalt és függelékben némileg rövidítve közölt első változatának (*Keynes* [1942b], kelte 1942. február 11.) kidolgozását hosszú előkészítő munka és az ennek során készült számos változatnak a megfogalmazása, valamint ezek vitája és végül az utolsó változat (*Keynes* [1942]) kormányzati elfogadása előzte meg. A White-terv első változatának (*White* [1942]) nem volt ilyen hosszadalmas előkészítése, hanem feltehetőleg a Keynes-terv első hivatalos változatára adott válaszként született meg. Az ugyanis a valószínű, noha ezt a források nem közlik, hogy White ismerte a Keynes-terv valamelyik, az amerikaiaknak már korábban tájékoztatásul átadott előkészítő változatát, és ez adott indítékot saját tervének kidolgozására. Feltehetőleg ezt a munkát gyorsították fel akkor, amikor hivatalosan is megkapta a Keynes-terv első változatát.

Horsefield az idézett művének I. kötetében rövid ismertetést közöl e változatról (*Horsefield* [1969a], 21–25. o.), a III. kötetben pedig *(Horsefield* [1969b], 37–82. o.) közli a teljes szövegét. A rövid ismertetés a hosszú kivonata, nagyrészt szó szerint ismételve a hosszú anyag egyes részeit, és ezért itt nem cél-

szerű foglalkozni vele. A 9. fejezethez tartozó függelékben a teljes szöveg értelemszerű közlésére törekszem az eredeti anyag szerkezetének pontos követésével, de elkerülhetetlenül nagymértékű rövidítésekkel. A teljes szöveg két részből áll, és a két rész szerkezete az előszót és a bevezetést követően azonos: az I. rész mintegy a tételeket közli, a II. rész pedig a terjedelmesebb kifejtést. A továbbiakban mint A és B részre hivatkozom rájuk. A kommentároknak az elolvasása természetesen ebben az esetben sem helyettesítheti a függelék elolvasást, sőt ez a függelék a kiindulópont.

9.3. A White-terv első változata: az előszó, a bevezetés és a célok

Az előszó nem tesz említést a Keynes-tervről, hanem csupán azt írja, hogy ez a terv Morgenthau pénzügyminiszter javaslatára készült. Ez a fentiekben tárgyalt fontos tények elhanyagolása, és a legteljesebb ellentétben van Keynes elképzeléseivel, aki az amerikaiaknak megküldött tervére adott választ várt, nem pedig egy alternatív és az övével alapvetően ellentétes tervezetet, amely ráadásul nem létezőnek tekinti az ő tervezetét. A bevezetésben, ha nem is ezen a néven, megjelenik a Valutaalap és a Világbank, amely két intézménynek ebben a formában való létrehozása az amerikaiak fontos célja volt, továbbá az, hogy „a javaslatokat számos kormány képviselőinek kell kidolgozniuk, akiknek ebből a célból kell találkozniuk". Ez annak a keynesi javaslatnak az implicit módon való elutasítása, hogy először angol–amerikai egyetértést hozzanak létre, és ezután lépjenek a szövetségesek széles köre elé. Mindez vészterhesen vetíti előre azt, ami ezután történt.

A célok tekintetében alapvető és mélységes az ellentét a Keynes- és a White-terv között. A White-terv céljaival foglalkozó fejezet A/1. pontja szerinti, tehát elsődleges cél „az Egyesült Nemzetek valutaárfolyamainak stabilizálása", az ehhez fűzött magyarázat, a B/1 pont szerint, pedig „nyilvánvalók a stabil valutaárfolyamok elérésének előnyei". Már a céloknak ez a White-terv szerinti első pontja is jelzi a Keynes- és a White-terv koncepciója közti alapvető eltérést. Amint ezt a korábbiakban láthattuk, Keynes elutasította a valutaárfolyamok teljes stabilizálását, rögzített, de módosítható valutaárfolyam-rendszert javasolt, és a valutaárfolyamot alapvető fontosságú gazdaságpolitikai változónak tekintette. A stabilizálás az aranyvaluta-rendszer visszaidézése, vagyis az egyes államok gazdaságpolitikájának alárendelése a fix árfolyamrendszer fenntartásának, ahogy erre már a Mundell–Fleming-modell tárgyalása során utaltam.

Indokoltnak látszik e kérdés ennél részletesebb tárgyalása. White erről a 46. oldalon a következőket írja. „A stabil valutaárfolyamok elérésének előnyei nyilvánvalók. A stabil valutaárfolyamok fenntartása azt jelenti, hogy

ezzel kiküszöböljük az árfolyamkockázatot a nemzetközi gazdasági és pénzügyi tranzakciókból. A külkereskedelmi forgalom lebonyolításának költsége ezzel lecsökken, és a tőke sokkal könnyebben áramlik abba az országba, ahol a legnagyobb a hozadéka, mert mind a rövid, mind a hosszú távú beruházásokat nagymértékben gátolja a valutaleértékelés veszélye. Ahogy erősödik a külföldi valutaárfolyamok folyamatos stabilitására vonatkozó várakozás, úgy lesz egyre nagyobb lehetőség a tőkemenekülés és az infláció romboló következményeinek elkerülésére."

Erre a végtelenségig leegyszerűsített elemzésre első megközelítésben csak végtelenségig leegyszerűsített válasz adható. Teljes mértékben igaz, hogy ha az ízlések változatlanok, a technológia is változatlan, és semmiféle más, sem politikai, sem gazdasági változás nem következik be a világban, minden ismeretünk és az előrelátásunk tökéletes, akkor ezek a tételek igazak. Tudjuk azonban, hogy az ízlések és a technológia távolról sem változatlan, a világban teljességgel előre láthatatlan gazdasági és politikai változások következnek be, informáltságunk aszimmetrikus, és előrelátásunk tökéletlen. Ahogy ezt *North* [2005] leírja és *Szakolczai* ([2006c], [2006d], [2006e]) tárgyalja, nem ergodikus világban élünk, amelyben teljességgel előre nem látható változások következnek be. Ilyen körülmények között a folyamatos stabilitás és az általános egyensúly, ennek részeként pedig a stabil valutaárfolyamok rendszere akár veszedelmes illúzió lehet, az erre a veszedelmes illúzióra fölépített gazdaságpolitikai ajánlás pedig sorozatosan ismétlődő katasztrófák forrása. A külföldi beruházások kockázata nem egyszerűsíthető le az árfolyamkockázatra, és semmiképpen sem állítható, hogy ha bevezetjük és állandósítjuk a fix árfolyamrendszert, nem törődve ennek súlyos hátrányaival, akkor megszűnik a külföldi beruházásokkal kapcsolatos kockázat. White kiinduló érvelése tehát akár irreálisnak is minősíthető azzal, hogy nem számol a valóság fontos elemeivel, és erre az irreális és a valóság fontos elemeivel nem számoló érvelésre felépített gazdaságpolitikai ajánlások is irreálisak és a valósággal nem számolók lehetnek, és rossz következményekre vezethetnek.

White itt ismertetett elemzésével kapcsolatban azonban előadható egy másik gondolatsor is, és ez az egyes országok speciális helyzetének elismeréséből vagy el nem ismeréséből indulhat ki. Ha elismerjük, hogy nem ergodikus világban élünk, ahol teljességgel előre nem látható változások következnek be, méghozzá nem is ritkán, akkor el kell ismernünk azt is, hogy ezek a változások egyes országok számára kedvezők, más országok számára pedig kedvezőtlenek lehetnek. Hogy csak a legnyilvánvalóbbat írjam le, amikor a szénkorszakból átléptünk az olaj- és gázkorszakba, akkor ez hátrányos volt a szénben gazdag, míg előnyös az olajban és gázban gazdag országok számára, aminek következményeit nagyon jól ismerjük. Mi több, hátrányos volt egyes olajban és gázban gazdag országok számára is, mert a gazdagság, amint ez köztudott,

átok is lehet, mert feldúlhatja – mint ahogy nem egy esetben fel is dúlta – a társadalom szerkezetét. Arra, hogy mi történik majd egyes ma dúsgazdag államokkal, ha egyszer netán megszűnik – márpedig előbb-utóbb biztosan meg fog szűnni, vagy legalábbis csökkenni fog – a természeti kincseikből eredő jövedelem áramlása, jobb nem is gondolni. White tehát itt egy teljesen leegyszerűsített és abszurd világból von le a valóságra vonatkozó következtetéseket, és világunk történelmének utolsó évtizedei nem mások, mint halmozott bizonyítékok a White által alkalmazott szimplifikáció tarthatatlanságára és a realista megközelítés szükségességére.

Az előbb leírtakkal szorosan összefügg a White-terv A/6. pontja, amely „a tagállamok nemzetközi elszámolásai terén tapasztalható zavaró egyensúlyhiányok fennállási idejének rövidítésé”-t és „az árszintek stabilizálásának elősegítésé”-t irányozza elő. Keynes ezzel szemben az egyensúlyhiányok felszámolásának nagy időigényével számolt, még ha ezek fennállási idejének rövidítését elő akarta is mozdítani, és még különösképpen nagy egyensúlyhiány esetében is csak ennek két éven túli fennállásakor akarta lehetővé tenni az ország fizetésképtelenségének kimondását. Ami az árszinteket illeti, Keynes ezeket éppúgy gazdaságpolitikai változóknak tekintette, mint az árfolyamokat. Mi több, ez a kettő szükségképpen összefügg, mert a Keynes szerint bizonyos körülmények között elkerülhetetlen le- vagy felértékelés szükségképpen együtt jár az árszintek változásával.

Az igazi ellentét azonban most következik. A White-terv A/7. pontja a valutaforgalom ellenőrzésének megszüntetését kívánja, a Keynes-terv viszont elkerülhetetlennek tartja a háború utáni valutáris rendszer alapvető fontosságú és tartós elemeként történő fenntartását. Nemrég ünnepelhettük ennek az alapvető és mindmáig fennálló ellentétnek a hetvenötödik születésnapját, ha az ellentét megszületése napjának a White-terv első változatának keltét tekintjük, 1942 áprilisát. Ebben a 75 évben az amerikai nemzetközi pénzügyi politikának fontos célja volt a nemzetközi tőkeforgalom ellenőrzésének teljes megszüntetése. Az e téren elért eredmények biztosan nagyok, és lehet, hogy ennek tragikus következményei is azok.

Itt sem látszik elkerülhetőnek az elméleti elemzés. A 7.1. alfejezetben és az ezt megalapozó cikkekben (*Szakolczai* [2011], [2012]) nagyon határozottan rámutattam arra, hogy Keynes egyértelműen felismerte a nyílt gazdaságok trilemmáját, amely csak több mint két évtizeddel később vonult be ezen a néven a közgazdasági irodalomba. A White-terv e pontjaiból teljességgel hiányzik ennek a trilemmának a felismerése. A White-terv a valutaárfolyamok stabilizálását, a valutaforgalom ellenőrzésének csökkentését, sőt hosszabb távon teljes megszüntetését és emellett még a belföldi árszintek stabilizálását is előirányozta, ami egyébként a valutaárfolyamok stabilizálásának az előfeltétele. Említést sem tesz arról, sőt feltehetőleg fel sem ismeri, hogy

ezeknek a követelményeknek a teljesítése a vezető országok számára könnyű és előnyös, a kevésbé fejlettek számára viszont nehezen megvalósítható és súlyos teher is lehet, és megfoszthatja őket az önálló gazdaságpolitika vitelének lehetőségétől. Említést sem tesz arról, sőt feltehetőleg fel sem ismeri, hogy a Balassa–Samuelson-tétel szerint a felzárkózó országok árindexe szükségképpen nagyobb, mint a fejlett országoké. Óriási áldozatokat kíván meg tehát a felzárkózó országoktól az árstabilitás és a nemzetközi tőkeforgalom szabadságának javára, de elkerülhetetlenül a foglalkoztatás és a fejlődés kárára. Ehhez még hozzájárul, hogy a White-terv a fentiek miatt elkerülhetetlenül kontrakciós jellegű, míg Keynes a nemzetközi pénzrendszer expanziós jellegű működését tekintette alapvető fontosságúnak, sőt az ilyen rendszer létrehozása volt az általa javasolt terv elsődleges célja.

A White-tervben – a Keynes-tervvel ellentétben – nem esik szó a sterlingövezet fenntartásáról, valamint az egyes, egymással földrajzi vagy történelmi kapcsolatban álló országok közti szorosabb pénzügyi kapcsolatok fenntartásának vagy létesítésének lehetőségéről. Nyilvánvaló, hogy az angolok ragaszkodni akartak mindehhez, az amerikaiak viszont ellenezték mindezeket, ami később súlyos ellentéteknek lett a forrása. Az egészséges pénzkibocsátási és hitelpolitikákat és gyakorlatot (White A/9. pont) Keynes nyilván nem ellenezte, de hangsúlyozta az egyes országok gazdaságpolitikai döntési szabadságának fenntartását, és ezért aligha helyeselhette a klíringunió beavatkozását ezekbe a kérdésekre.

A külkereskedelmi forgalmat gátló korlátozások csökkentésének tekintetében (White A/10. pont) ugyanaz a helyzet, mint a nemzetközi tőkeforgalom esetében. Itt is leírhatnánk azt, hogy nemrég ünnepelhettük az ezzel kapcsolatos ellentét születésének 75. évfordulóját. Keynes is egyértelműen a nemzetközi szabadkereskedelem híve volt, de nem utasította el azt, hogy a bajba jutott és nemzetközi fizetési gondokkal küzdő országok a racionális mértékű vámok vagy kereskedelmi korlátozások eszközéhez nyúljanak, ha a teljes foglalkoztatás és a fejlődés fenntartásának, illetve a deflációs és restrikciós politika elkerülésének ez az ára. Ebben az esetben az elméleti megalapozás ugyanaz, mint a tőkefogalom esetleges korlátozásának esetében. Ez nem más, mint a nyílt gazdaságok trilemmájának másik oldala: annak kimondása, hogy a trilemmából a nyíltság bizonyos – nyilván lehetőleg minél szerényebb mértékű – csökkentésével is lehet keresni a kiutat. Végül – szerencsére – White 11. pontjának tekintetében nincs ellentét: mindkét terv célja a nemzetközi valutaforgalom hatékonyabb és kevésbé költséges lebonyolításának előmozdítása.

„Elérhetők-e ezek a célok?” – teszi fel végül a kérdést White. Számos cél nem érhető el, mások igen, de közülük sok csak olyan áldozatok árán, amelyeket a Keynes-terv szerint és ezt követve szerintem is jobb elkerülni.

9.4. A White-terv első változata: az eszközök

Az A/1. és A/2. pont írja le a talán legfontosabb gyakorlati különbséget a Keynes- és a White-terv között. A Keynes-terv klíringuniót javasol, ahol a tagállamoknak folyószámlahitel-lehetőségük van, de 1%-os illetéket kell fizetniük, ha igénybe veszik. A White-terv ezzel szemben arany- és valutakereskedelmet irányoz elő. Az A/2. pont (b) és (c) alpontja szerint viszont minden ország csak annyi valutát vásárolhat az Alaptól, amennyit eredetileg befizetett az Alapba. Ez azt jelenti, hogy az expanzív szellemű Keynes-tervvel szemben a White-terv restriktív. A tagállamok ugyanis befizetnek egy bizonyos, előre meghatározott összeget az Alapnak, ami vásárlóerő-kivonás. Ezt követően valutát vásárolhatnak az Alaptól, de első lépésben csak a befizetett összeg 100%-áig, ennél többet pedig csak bonyolult eljárás után és az Alap feltételeinek teljesítése esetén. Az egyes országok által vásárolt valutamennyiség világméretű összege az első lépésben csak akkor érheti el a befizetett összeget, ha minden ország 100%-ig kihasználja vásárlási lehetőségét, ami azonban képtelenség. Ennek megfelelően ez a rendszer, hacsak vezetése nem követ liberális politikát az első lépésben, tehát a mintegy automatikusan igényelhető valutavásárláson túlmenő igények kielégítése terén, szinte szükségképpen restriktív. Ha az Alap vezetése nem követ liberális hitelnyújtási politikát, a befizetett összeg, vagyis a vásárlóerő-csökkentés gyakorlatilag szükségképpen meghaladja a valutavásárlás összegét, vagyis a vásárlóerő-bővítést. Ez joggal veti fel azt a kérdést is, hogy ilyen körülmények között miért van szükség az Alapra. Ha minden ország megtartja saját kezében azt az összeget, amit befizet az Alapnak, akkor ezért a teljes összegért vásárolhat külföldi valutát. Amint erről az előbb már volt szó, a White-terv későbbi része lehetővé teszi a befizetett összeg további 100%-ig terjedő hitel felvételét is, de csak szigorú feltételek teljesítése esetén. Ezzel a lehetőséggel a későbbiekben foglalkozunk.

A két terv közti másik alapvető különbséget az A/2. pont (c) alpontja írja le. Ennek értelmében a valutaárfolyamokat az Alap állapítja meg. A tagok ezek szerint lemondanak szuverenitásuk és gazdaságpolitikai eszköztáruk egyik jelentős eleméről: a valutaárfolyam megállapításáról, és ezt a jogot egy nemzetközi testületnek adják át. Itt emlékeztetnem kell arra, hogy a Keynes-terv 17. pontja a valutaárfolyam megállapításának jogát a tagállamok kezében hagyja mindaddig, amíg nincs igazán nagy és nehezen kezelhető egyensúlyzavar, de úgy korlátozza az árfolyam-módosítás megengedhető mértékét, hogy az egyes országok ne okozhassanak problémát a többieknek. Véleményem szerint ez a megoldás a helyesebb.

A B/2. pont harmadik kiegészítése szerint minden egyes esetet saját érdeme szerint kell elbírálni, és az Alapra kell bízni annak eldöntését, hogy rendelkezésre bocsátja-e az igényelt valutát, vagy sem. Ezt a javaslatot éppúgy hely-

telenítem, mint azt, hogy a valutaárfolyam megállapítása az Alap feladata és így joga. Mi több, érthetetlennek tartom, hogy ezt a javaslatot egyáltalán elő lehetett terjeszteni, és elfogadását akár csupán mérlegelés tárgyává tenni. A tagország befizet egy bizonyos összeget az Alapba, és ezt követően az Alap saját hatáskörében dönti el, hogy kaphat-e ezért más valutát vagy sem. Ha ez így van, akkor az egyes országok rosszabb helyzetbe kerülnek az Alaphoz való csatlakozással, mint amilyenben eredetileg voltak, hiszen az eredeti helyzetben saját pénzük 100%-áig tetszésük szerint vásárolhattak valutát, és ehhez nem kellett az Alap tisztviselőinek a hozzájárulását kérniük. Ez a javaslat emellett eredendően jogellenes. A jogrendszer lényege az, hogy a jogszabály dönti el, mit szabad és mit kell tenni, és mit nem. Ez a javaslat a jogrendszer helyére egy intézményt állít, amely tetszése szerint dönti el, hogy ad-e valutát, vagy sem. Ez bizony az önkény állítása a jog helyébe.

Az A/3. pont feloldja azt az A/2. pont (b) alpontjában szereplő kikötést, amely szerint a tagállamok csak az általuk eredetileg befizetett összeg 100%-áig vásárolhatnak külföldi valutát, ezt azonban rendkívül szigorú feltételekhez köti. E feltételek a függelék *e)* pontjában találhatók meg. A tagok négyötöde nyilván a tagok szavazatainak négyötödét jelenti. Előre vételezve a későbbieket, ez azt jelenti, hogy a döntés az Egyesült Államoktól függ, ugyanis e terv szerint a szavazatok 25%-ával rendelkezik, tehát vétójoga van minden valutavásárlási kérelem esetében. Emellett, ha a hitelt kérő országnak olyan aranytartaléka van, amely elegendő a befizetés 100%-a fölötti valutavásárlás finanszírozására, akkor ennek az ügyletnek nincs értelme, mert ez az ország az aranytartalék ellenében vagy ennek elzálogosításával az Alap nélkül is hozzájuthat a szükséges összeghez. Végül az Alap által javasolt intézkedések végrehajtása a Valutaalap működésével kapcsolatos legvitatottabb elemnek, a kondicionalitásnak a bevezetése, ami a tagállam részéről nagymértékű függőség vállalását jelenti.

Az A/5. pont megismétli, hogy az Alap rögzíti az árfolyamokat, és ezt kiegészíti azzal, hogy az árfolyam-megállapítás vezérelvének az árfolyamstabilitásnak kell lennie, továbbá, hogy az esetleges árfolyam-változtatáshoz a tagállamok szavazatai négyötödének hozzájárulására van szükség. Ez nem igényel további kommentárt.

A B/12. pont nem tekinthető indokoltnak. E pont szerint „a teljes állomány értékének változatlannak kell maradnia", aminek az a következménye, hogy „ha bármely részt vevő állam valutája leértékelődne, saját helyi valutájában be kell fizetnie az Alapnak valutája értékcsökkenését", és ennek ellenkezőjének kell történnie a valuta felértékelődése esetén. Ez azt jelenti, hogy ha egy szerencsétlen és rossz helyzetben lévő ország leértékelésre kényszerül, ráadásul büntetést tartozik fizetni az Alapnak, és ha a jó helyzetben lévő felértékel, ezért jutalmat kap az Alaptól. E képtelennek joggal minősíthető javaslat semmiféle indokolása sem található meg a szövegben, mert az, hogy „a teljes állomány

értékének változatlannak kell maradnia", csak deklarációnak tekinthető, nem pedig indokolásnak. Ugyan miért kellene éppen ennek változatlannak maradnia, ha a világban minden folyamatosan változik?

Ez az alfejezet csak azzal a megjegyzéssel zárható le, hogy a neokeynesiánusok, (így *Davidson* [2009] és *Skidelsky* [2009], [2011]) azt állítják, hogy az amerikaiak sohasem értették meg Keynest. Az itt leírtak megerősíteni látszanak ezt a nézetet.

9.5. A White-terv első változata: a tagság elnyerésének feltételei

A 3. fejezet tekinthető a White-terv legellentmondóbb és legproblematikusabb részének. Egyrészt a tagság elnyerésének feltételévé teszi a szélsőségesen liberális közgazdasági doktrína összes alapelvének elfogadását. Másrészt ezzel teljesen ellentétes feltételeket is előír, és olyan hosszas verbális érvelést is közöl, amely kétségbe vonja ezeknek a követelményeknek – vagy legalábbis egy részüknek – a helyességét. Harmadrészt nyilvánvaló, hogy ezeket a követelményeket számos ország, mindenekelőtt a Szovjetunió semmiképpen sem fogadhatta volna el, ezek előírása tehát ellentétes volt azzal a törekvéssel, hogy az egyesült és társult nemzetek mindegyike csatlakozhasson az Alaphoz.

A szélsőségesen liberális közgazdasági doktrína itt felsorolt alapelvei a következők:

A/1. „A tagállamokkal lebonyolított valutaforgalom minden korlátozásának és ellenőrzésének feladása […], kivéve, ha ezt az Alap jóváhagyja."

A/2. „A más országok valutáihoz viszonyított valutaárfolyamok csak az Alap egyetértésével és csak olyan mértékben és irányban változtathatók meg, ahogyan ezt az Alap jóváhagyja."

A/4. „Nem köthető semmiféle bilaterális klíringmegállapodás."

A/6. „A létező kereskedelmi korlátozások fokozatos csökkentését előirányzó programot kell indítani […], és ezen felül el kell fogadni, hogy a vámok semmiféle növelésére sem kerül sor."

A/7. „Nem engedhető meg a kormány külföldi adósságai teljesítésének semmiféle elmaradása […] az Alap hozzájárulása nélkül."

A/8. „Nem támogatható – közvetlenül vagy közvetve – bármely áru vagy szolgáltatás exportja a tagállamokba az Alap hozzájárulása nélkül."

Az itt leírtak bármiféle kommentálása fölöslegesnek látszik.

Ugyanakkor ugyanitt a következőket is olvashatjuk.

A/3. „Más tagországból származó betétek és beruházások nem fogadhatók el, hacsak ezt ennek az országnak a kormánya jóvá nem hagyja, és minden tagország rendelkezésére kell bocsátani, kérelmére, a tagország állampolgárainak minden vagyonát."

Ez a tétel a tőkefogalom legszigorúbb ellenőrzését írja elő, és nyilvánvaló módon a legteljesebb ellentétben áll az A/1. tétellel. A mondat második fele minden tagországnak azt a jogát rögzíti, hogy az Alap közreműködésével elkobozhatja állampolgárainak minden vagyonát, feltehetőleg külföldi tartozásainak kiegyenlítése céljából, ami joggal minősíthető képtelenségnek, és emellett nyilvánvaló ellentétben áll a „valutaforgalom minden korlátozásának és ellenőrzésének feladásával". Számos más fontos fenntartást tartalmaznak a további B jelű pontok is, de ezek nagy részének itteni kommentálása fölösleges, elegendő az eredeti szövegek elolvasása.

B/1. Ez a pontot tárgyalni kell, mert White itt hosszasan fejtegeti, hogy bizonyos körülmények között a valutatranzakciók korlátozása vagy ellenőrzése elkerülhetetlen. Ezzel nyilván egyet kell érteni, de ez is alapvetően ellentétes az A/1. ponttal.

A/5. „Semmiféle pénzügyi vagy általános árintézkedés vagy politika sem alkalmazható […], ha az Alap tagjai szavazatainak négyötöde helyteleníti ennek az intézkedésnek az alkalmazását." Ez a pont minden ország pénzügyi és árpolitikáját teljes egészében és minden korlátozás nélkül az Alap, sőt az Egyesült Államok ellenőrzése alá helyezi, mert a szavazatok négyötöde nem hozható össze az Egyesült Államok szavazatai nélkül.

9.6. A White-terv első változata: az Alap összetétele

A 9. függelék IV. fejezetének A/1. pont megállapítja, hogy „az Alap aranyból, a tagállamok valutáiból és a tagállamok államkötvényeiből áll", vagyis a White-terv a tagok befizetéseit tételezi fel. A Keynes-terv szerint nincs szükség ilyen befizetésekre, mert az egyik ország export- és fizetésimérleg-többlete lehetővé teszi a másik hiányának finanszírozását. Ezt már tárgyaltuk, és nincs szükség tovább elemzésre. Nagyon fontos viszont az ezt követő táblázatok tárgyalása.

Az első táblázat szerint az Egyesült Államok a fő befizető, ami – ha elfogadjuk a befizetési rendszert – az akkori körülmények között a lehető legtermészetesebb. A befizetések azonban az Alap által nyújtható szolgáltatások, azaz hitelek mértékét is meghatározzák. Ennek megfelelően ez a rendszer azt jelenti, hogy az első lépésben, amikor a nyújtható hitel a befizetés 100%-áig terjedhet, az Egyesült Államok 3 196 millió, Kolumbia 18 millió, Kuba pedig 9 millió dollár hitel felvételére jogosult, és ezek az összegek csak hosszas procedúra és az Egyesült Államok kifejezett jóváhagyása esetén duplázhatók meg, ennél tovább pedig nem növelhetők. Ezzel az az alapvető probléma, hogy „akinek van, annak adatik", az Egyesült Államok tehát fölvehet ekkora hitelt, csak éppen nincs szüksége rá. Még nagyobb baj, hogy „akinek

nincs, annak nem adatik”: Kolumbia és Kuba számára ugyanis aligha jelent túl sokat az a 18 és 9 millió dollár, amelynek fölvételére az első körben jogosultak. Még ennél is nagyobb baj, hogy „akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van”, Kolumbiának és Kubának ugyanis teljesítenie kell befizetési kötelezettségét – mégpedig egy részét aranyban – ahhoz, hogy igénybe vehesse az Alap szolgáltatásait, e kötelezettségének azonban aligha tud eleget tenni. Annak, hogy a befizetési rendszer vitatható, sőt helyteleníthető, ennél ékesebb bizonyítékát még csak elképzelni sem lehet.

Ez a helyzet egyes további részletek figyelembevételével valósággal komikussá válik. Egyrészt az Egyesült Királyság kvótája a fenti táblázat szerint 635 millió dollár lett volna, a későbbiekben azonban látni foguk, hogy Keynes élete utolsó, Bretton Woods utáni és Savannah előtti nagy vállalkozása az volt, hogy ötmilliárd dolláros hitel megszerzéséért utazott az Egyesült Államokba. A kvóta tehát nyilvánvaló módon nem volt arányban az igényekkel. Ami már végképp komikus, *Horsefield* ([1969a], 96. o.) szerint Libéria és Panama kvótája a Bretton Woodsban előterjesztett tervek szerint fél-fél millió dollár lett volna, amelynek egy részét aranyban kellett volna befizetniük, amijük nyilván nem volt, és így inkább meg sem jelentek a tárgyaláson. Nem tehetek mást, mint hogy megismétlem, még radikálisabb formában: A befizetési rendszer tarthatatlanságának ennél ékesebb bizonyítékát még csak elképzelni sem lehet.

Még tanulságosabb a 8.2. függelék V. fejezetében közölt másik táblázat. A szavazatok arányát a White-terv szerint úgy határozták volna meg, hogy „minden tag egy igazgatót nevezne ki, minden igazgatónak 100 szavazata lenne, továbbá 1 szavazata a kormánya által aranyban vagy valutában a Valutaalap javára jegyzett [egymillió dolláros] összeg után”. Visszatérve az előző bekezdésben említettekre, ez azt jelenti, hogy Libériának és Panamának 100 és fél szavazata lett volna. A Valutaalapból való részesedésnek és az igazgatótanácson belüli szavazatoknak a százalékos arányai mindezek folytán a következőképpen alakultak volna. Az Egyesült Államoknak 25,32%-os szavazati arányával minden fontos döntésben vétójoga lett volna, mert az igazgatótanács a legfontosabb döntéseket 80%-os többséggel hozta volna meg. Az Egyesült Államok és Latin-Amerika a szavazatok 59,79%-ával rendelkezett volna. Mivel akkor valamennyi latin-amerikai állam függő, sőt némelyikük alárendelt viszonyban volt az Egyesült Államokkal szemben, az Egyesült Államok döntési lehetősége az egyszerű többséggel meghozandó határozatok esetében is biztosítva lett volna. Ez a javaslat a Brit Birodalom és a többi európai állam szerepét olyasfajta szintre szállította le, mint amilyen szint a latin-amerikai államoknak jutott az Inter-American Bankban (vö. a 6.2. alfejezettel).

Még érdekesebb és fontosabb következtetésekre juthatunk, ha a White-terv e részeit egybevetjük a Keynes-tervben foglaltakkal. A White-tervben döntő fontosságúra emelkedett hatalmi kérdések nem is szerepeltek Keynes-

nél. Keynes azonos súlyt kívánt adni az egyes régióknak. Ha egyetlen állam vagy államközösség súlya ezt indokolja, egyedül kell kapnia egy helyet az igazgatótanácsban, és ha egy régió több államra oszlik, akkor a régió államainak kell megállapodniuk abban, hogy valamely időszakban ki képviselje őket. Folytatva az egybevetést: Európának a White-terv szerinti deklasszálása semmi a Szovjetunióéhoz képest. A Szovjetunió joggal igényelhetett egyenrangúságot az Egyesült Államokkal és az Egyesült Királysággal, amelyet az ENSZ-ben meg is kapott. Elképzelhetetlen, hogy a Szovjetunió tagságot vállalt volna egy olyan szervezetben, amelyben minden döntést szinte szuverén módon az Egyesült Államok hozhatott volna meg, és amelyben szavazati aránya az Egyesült Államoké egytizedének felelt volna meg.

9.7. A White-terv első változata: egy új nemzetközi valuta

Szó szerint kell idéznem ennek a résznek a bevezető bekezdését: „Gyakran halljuk kifejezésre juttatni az új nemzetközi valuta iránti óhajt vagy reményt, de sohasem írták le értelmes nyelven [!!!] ennek az új valutának a sajátos természetét vagy azokat az előnyöket, amelyeknek egy ilyen valutából való származását feltételezik. Ezeket vagy nyilvánvalónak tekintik, vagy a legködösebb általánosságokban hivatkoznak rájuk [!!!]. Vannak személyek [!!!], akik úgy gondolják […]" – folytatása a függelékben. Ehhez sok kommentár nem kell, elutasítás ennél élesebb nem lehet, és az elgondolás kezdeményezőjével, Keynesszel szemben is aligha lehetséges ennél súlyosabban méltánytalan megfogalmazás.

Ez az a pont, ahol White eljut következtetéseinek lényegéhez, és itt ismét szó szerint idéznem kell a függelék utolsó fejezetének harmadik bekezdéséből. „*Már most van azonban egy nemzetközi csereeszközünk, mégpedig az arany* (kiemelés tőlem – Sz. Gy.). Egy uncia ,999 finomságú arany ugyanaz az Egyesült Államokban, mint Kínában, Dél-Afrikában vagy Izlandon. […] *Nagyon olcsó a már a világ monetáris készleteiben lévő arany használata* [kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.]. Még az egyik országból a másikba való szállítás költsége is elkerülhető az arany megjelölésével [earmarking]. […] *Nincs [tehát] semmi előnye annak, hogy a meglévő aranyat a nemzetközi pénzforgalom új eszközével helyettesítsük*" (kiemelés tőlem – Sz. Gy.). White tehát itt egyértelműen kimondja elképzeléseinek lényegét: vissza kell térni az aranyvaluta-rendszerhez. Ezenfelül kimondja azt is, hogy a világ monetáris aranykészletének nem kell növekednie, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az elkerülhetetlenül szükséges többletlikviditást dollárbankjegyek és dollárra szóló követelések kibocsátásával kell megteremteni, amint ez meg is valósult.

Ami ez után következik, az már nem más, mint White gúnyolódása Keynes elképzelései fölött. White a következőket írja: „Egy »kereskedelmi dollár«

vagy »demos« vagy »victor« vagy »amit-csak-akarsz« valutáris egység az Egyesült Államok dollárja helyett, akár ugyanazzal, akár ettől eltérő értékkel, nem segítené jobban a külkereskedelmet, mint egy új zászló elfogadása." White itt megáll, de ez – egybevetve mindazzal, amit korábban leírt – nem jelent mást, mint azt, hogy a nemzetközi pénz szerepét töltse be az amerikai dollár, és a dollár aranyban kifejezett ára legyen rögzített. Ez az a megoldás, amely Bretton Woodsban ténylegesen megvalósult, de amelyet White itt – feltehetőleg taktikai meggondolásokból – még nem akart leírni. A Bretton Woodsban elfogadott megoldás tehát itt áll előttünk, készen.

White e gúnyolódás folytatásaként még azt is leírja, hogy a nemzetközi pénz bevezetése folytán „van […] egy előny, habár csekély jelentőségű. Ez a gazdasági kutatás világában található meg. Egy általánosan elismert pénzügyi számítási egység hasznos lenne azoknak a statisztikai idősoroknak a bemutatása során, amelyek a nemzetközi összehasonlítás körébe tartoznak." Azzal az érveléssel, hogy ne legyen „favoritizmussal" vádolható, azt javasolja, hogy ennek értékét határozzák meg aranyban, és legyen ez 50 cent, azaz egy fél dollár. A világ nemzetei azonban nem érezték megengedhetetlen favoritizmusnak, hogy a nemzetközi statisztikákat ne fél, hanem egész dollárban vezessék, és ez így is volt mindaddig, amíg az euró egyes pontokon át nem vette a dollárnak ezt a szerepét.

Függelék a 9. fejezethez

A White-terv első változata
Előzetes és vázlatos javaslat az Egyesült Nemzetek Stabilizációs Alapjára és az Egyesült és Társult Nemzetek Újjáépítési és Fejlesztési Bankjára
1942. április

H. D. White, a miniszter munkatársa, az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma

Preliminary Draft Proposal for a United Nations Stabilization Fund and a Bank for Reconstruction and Development of the United and Associated Nations

H. D. White, Assistant to the Secretary, U.S. Treasury Department

Az előszó szerint, amelyet White írt alá, ez a terv Morgenthau pénzügyminiszter javaslatára készült, és két tervvel foglalkozik: a Nemzetközi Stabilizációs Alap és a Nemzetközi Valutaegység tervével. Ezt követi az alanti bevezetés.

Bevezetés

A bevezetés három célt jelöl meg, és ezek:

– „a valutarendszer szétesésének és a monetáris és hitelrendszer összeomlásának megakadályozása;”

– „a külkereskedelmi forgalom helyreállításának biztosítása” és

– „a világméretű újjáépítéshez, segélyezéshez és gazdasági felemelkedéshez szükséges hatalmas tőke előteremtése”.

E célok eléréséhez a következő alapelvek érvényesítésére van szükség:

1. *„A konkrét terveket most kell megfogalmazni.”*

„[…] Semmiféle olyan részletes, kellőképpen realisztikus és praktikus tervet sem dolgoztak ki és vitattak meg eddig, amely a feladat megoldását ígérné. […]”.

2. *„A konkrét tervek elősegítik a háború megnyerését.”*

3. *„Két nemzetközi kormányzati szervet kell létrehozni, a Stabilizációs Alapot és az Újjáépítési Bankot.”*

A későbbiek pontosan megadják e két intézmény javasolt nevét:

„United and Associated Nations Stabilization Fund” és

„Bank for Reconstruction and Development of the United and Associated Nations".

4. *„A javaslatokat számos kormány képviselőinek kell kidolgozniuk, akiknek találkozniuk kell ebből a célból."*

„Azt reméljük, a különböző érdekelt kormányok képviselői a közeljövőben egy konferencián fognak találkozni, hogy megvizsgálják, hogyan lehet kidolgozni a Nemzetközi Stabilizációs Alap és a Bank létrehozásának tervét. […] Senki sincs, aki – legyen bármennyire jól tájékozott a témában – azt remélhetné, hogy ki tud dolgozni egy tervet, amellyel mindenki egyetértene."

5. *„Ha érdemleges eredményeket akarunk elérni, akkor hajlandóknak kell lennünk arra, hogy eltérjünk a hagyományoktól, és új utat törjünk."*

„[…] Sürgető szükség van olyan eszközökre, amelyek […] megkönnyítik az Egyesült Nemzetek közti szoros együttműködés kialakítását gazdasági téren is, amely területet eddig szilárdan elzártak a nemzetközi akció és a multilaterális szuverenitás elől. […]"

Ezt a bevezetést az A [az eredetiben I.] és a B [az eredetiben II.] rész követi.

A: Az Egyesült és Társult Nemzetek Stabilizációs Alapjának javasolt vázlata

B: Az Egyesült Nemzetek Stabilizációs Alapja

Az eredetiben e két rész egymást követi, e két rész eredeti megjelölése I. és II. rész, de e részek fejezeteit is római számok jelölik, és ezért itt az A és B jelölésre tértem át. A két rész ugyanarra az öt fejezetre oszlik: I. Célok; II. Eszközök, III. A tagság feltételei; IV. Az Alap összetétele; V. Az igazgatás. Az A rész a B rész összefoglalása. Az ismétlődések elkerülése végett itt nem tehetek mást, mint hogy egyszerre foglalkozom az A és a B rész ugyanazon fejezetével. Sajnos, az A és B rész belső szerkezete nem felel meg pontosan egymásnak, és ezért a pontokra – az eredetitől eltérően – mint például A/1. pont és B/1. pont kell hivatkoznom.

I. Az Alap céljai

„Az Alap céljai a következők."

A/1. „Az Egyesült Nemzetek valutaárfolyamainak stabilizálása."

B/1. „Nyilvánvalók a stabil valutaárfolyamok elérésének előnyei. A stabil valutaárfolyamok fenntartása az árfolyamkockázatnak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi tranzakciókból való kiküszöbölését jelenti.[…]"

A/2. „Az Egyesült Nemzetek közti produktív tőkeforgalom bátorítása."

B/1. „Nem kell hangsúlyozni, hogy mennyire kívánatos a termelőtőke olyan területekre való áramlása, ahol a legnyereségesebben használható fel. […]"

A/3. „A zárolt számlák felszabadítása."

A/4. „Az Egyesült Nemzetek közti rossz aranyelosztás korrekciójának elősegítése."

A/5. „A – mind közületi, mind magán – nemzetközi adósságok rendezésének és az adósságszolgálatnak a megkönnyítése."

B/3. „Az árfolyamkockázat csökkentése és a valutatranzakciók korlátozásának kiküszöbölése felé való haladás könnyebbé teszi azoknak az adósságoknak a rendezését, amelyekkel kapcsolatos fizetési kötelezettségeknek most nem tesznek eleget, […] és azoknak a folyamatos fizetését, amelyek teljesítésében nincs késedelem."

A/6. „A tagállamok nemzetközi elszámolásai terén tapasztalható zavaró egyensúlyhiányok fennállási idejének rövidítése és az árszintek stabilizálásának elősegítése."

B/4. „Nagymértékben helyeselni kell minden olyan fejleményt, amely hozzájárul az árszintek stabilizálásához."

A/7. „A valutaforgalom ellenőrzése szükségességének és alkalmazásának csökkentése."

B/5. „[…] Amennyiben a Nemzetközi Stabilizációs Alap csökkenteni tudja [a valutafogalom] ellenőrzését, ahol erre nincs szükség, nagymértékben szolgálja a nemzetek közti kereskedelem növelését, és bátorítja a termelőtőke [nemzetközi] áramlását."

A/8. „A többes valutaárfolyamok és a bilaterális klíringmegállapodások megszüntetése."

A/9. „Az egészséges pénzkibocsátási és hitelpolitikák és -gyakorlatok előmozdítása az Egyesült Nemzetek körében."

B/7. „[…] Számos lehetőség van arra, hogy a Nemzetközi Stabilizációs Alap erősíteni tudja a tagállamok pénzrendszerét."

A/10. „A külkereskedelmi forgalmat gátló korlátozások csökkentése."

B/8. „Könnyű belátni, hogy ha a Nemzetközi Stabilizációs Alap segítséget nyújthat a nemzetközi kereskedelem szükségtelen korlátozásainak csökkentéséhez, értékes szolgálatot tesz a háború utáni gazdasági fellendülés fenntartásának."

A/11. „A nemzetközi valutaforgalom hatékonyabb és kevésbé költséges lebonyolításának előmozdítása."

B/9. „[…] Nem lehet fölmérni az ügyletek hatékonyabb lebonyolításából származó előnyöket, de ezek lényegesek lehetnek."

B/10. „Elérhetők-e ezek a célok?

B/10. „A fenti célok mindegyike, ha elérhető lenne, bizonyos mértékig elősegítené a világ prosperitásának helyreállítását és fenntartását. Ha az Alap komoly haladást akar tenni az előző oldalakon felsorolt célok elérése felé, akkor nagy hatalmának, valamint bátor és intelligens vezetésének kell lennie. Ez a feladat bizonyára a jelen generáció kompetenciájába tartozik."

II. Az Alap eszközei

„Az Alapnak a fenti célok elérése érdekében a következő eszközökkel kell rendelkeznie."

A/1. „[Az Alap] vásárol, elad vagy tart aranyat, valutákat, külföldi fizetőeszközöket, váltókat, valamint a »tag«-államok államkötvényeit, és a pénzeszközök, mérlegek, csekkek, váltók és elfogadványok nemzetközi forgalmának klíringházaként működik."

A/2. „Minden tagállam pénzügyminisztériumának (vagy ügynökének, egy stabilizációs alapnak vagy a központi banknak) kizárólagos joggal kell rendelkeznie arra, hogy megvásárolja az Alaptól bármely tagállam valutáját […], feltéve, hogy […]

(a) az Alaptól igényelt valutára azzal az országgal szembeni fizetésimérleghiány finanszírozására van szükség, amelynek a valutáját igénylik;

(b) a vásárló ország által megvásárolt és megvásárolni szándékozott valuta összege nem több mint 100 százaléka annak a teljes összegnek – arany, valuta és bankjegyek –, amelyet [ez az ország] eredetileg befizetett az Alapnak;

(c) a valutaárfolyamot az Alap állapítja meg."

B/2. „Fel kell tételezni, hogy a központi bankok csak akkor foglalkoznak valutaügyletekkel, ha a valutáris helyzet szükségessé teszi a kormányzati beavatkozást."

„Nem lenne semmiféle indok arra, hogy egy tagállam annak eszközeként használja fel az Alap követeléseit, hogy saját valutáját aranyra vagy más valutára konvertálja, hacsak erre az aranyra és külföldi valutára nem azért van szüksége, hogy kielégítse azokat az igényeket és kötelezettségeket, amelyek már fennállnak vagy rövidesen fenn fognak állni."

„Minden egyes esetet saját érdeme szerint kell elbírálni. […] Az Alapnak jogosultnak kell lennie annak eldöntésére, hogy rendelkezésre bocsátja-e a valutát, vagy sem, ahogy ezt helyesnek látja."

B/3. „Mennyiségi határra van tehát szükség [annak meghatározásához], hogy egy ország mennyi külföldi valutát vásárolhat az Alaptól speciális intézkedés nélkül."

„Alaptalan lenne annak feltételezése, hogy az összes fizetésimérleg-helyzet gyorsan visszatér az egyensúlyba."

A/3. „Ha egy ország a valutájának a kvóta feletti összegét akarná eladni az Alapnak, akkor ehhez a tagok négyötödének hozzájárulására van szükség. Az Alap akkor dönthet úgy, hogy megvásárolja ezt a többletvalutát, ha

(a) feltételezi, […] hogy ez a »többlet« észszerű időn belül eladható;

(b) a kérdéses országnak olyan aranytartaléka van […], amely elegendő a többlet fedezésére;

(c) a kérdéses ország beleegyezik abba, hogy végrehajtja mindazon intézkedéseket […], amelyeket az Alap – a helyzet alapos megvizsgálása után – javasolt."

A/4. és B/5. Az A rész egy, a B rész hét oldalon foglalkozik a zárolt számlákkal. E kérdés aktualitását vesztette, és tárgyalása nem indokolt.

A/5. „Az Alapnak kell megállapítania azokat az árfolyamokat, amelyeken az egyik tag valutáját a másikéra váltja át, és azokat az árfolyamokat, amelyeken helyi valuták ellenében vásárol és ad el aranyat."

A/5. „Az […] árfolyam-megállapítás vezérelvének az árfolyam-stabilitásnak kell lennie. Árfolyamváltozásra csak akkor kerülhet sor, ha ez alapvető egyensúlyzavar korrekciója érdekében elengedhetetlenül szükséges, és csak a tagállamok szavazatai négyötödének hozzájárulásával."

A/6. „Az Alapnak csak arra lehet felhatalmazása, hogy a részt vevő országok pénzügyminisztériumaival kössön ügyleteket […]."

A/7.-14. és B/6.-11. E pontok az Alap által lebonyolítható ügyetekkel foglalkoznak, és részletes tárgyalásuk nem indokolt. Az ügyletek legnagyobb része csak a tagállamok szavazatai négyötödének hozzájárulásával valósítható meg.

A/12. „A teljes állomány értékének változatlannak kell maradnia."

B/12. „Nem engedhető meg, hogy a részt vevő országok valutája aranyban kifejezett értékének bármiféle megváltozása módosítsa az Alap összes aktívájának aranyban kifejezett értékét. […] Az elszámolási egységnek vagy aranynak, vagy egy aranyban definiált új nemzetközi egységnek kell lennie. Ha bármely részt vevő állam valutája leértékelődne, ennek az országnak saját helyi valutájában be kell fizetnie az Alapnak valutája értékcsökkenését. Hasonlóképpen, ha valamely állam valutája felértékelődne, az Alapnak ki kell fizetnie [ennek az országnak és] (ennek az országnak a valutájában) egy olyan összeget, amely egyenlő az Alap követelései aranyértékének ennek folytán bekövetkező növekedésével."

„Az egyetlen komoly számviteli veszteség, amely tapasztalható lenne, abban az esetben következne be, ha az elszámolási egység – akár az aranyban meghatározott új nemzetközi egység, akár a meghatározott aranytartalmú dollár – felértékelődne az összes vagy legtöbb valutában kifejezve. Ez azzal egyenértékű, hogy minden más valuta leértékelődik az elszámolási egységben kifejezve. Nincs mód arra, hogy elkerüljük ezt a lehetőséget, hacsak nem definiálnánk az elszámolási egységet az összes valuta egy indexében kifejezve – bonyolult eljárás, amelynek hasznossága kétes."

III. A tagság elnyerésének feltételei

„Az Egyesült és Társult Nemzetek bármely tagja az Alap tagja lehet, feltéve, hogy elfogadja a következőket:"

A/1. „Felhagy […] a valutatranzakciók mindenféle korlátozásával vagy ellenőrzésével a tagállamokkal [lebonyolított] forgalmában, hacsak ezt az Alap jóvá nem hagyja."

B/1. „Nagyon fontos, hogy a részt vevő államokat azonos célok motiválják. […] Bizonyos engedményeket kell természetesen tennünk a különböző országok gazdaságai közti és elfogadható okokból adódó eltérések miatt, és az Alap létezésének elején szükség lenne toleranciára. […] Általában azonban […] szükségesnek látszik, hogy minden részt vevő ország elfogadja azokat az általános elveket, hogy megengedjék a valutakereskedelmet egy nyílt, szabad és legális piacon. […]

Ez a követelmény [azonban] gondos vizsgálatot igényel. […] Van egy olyan irányzat, amely szerint a valutaforgalom ellenőrzése vagy a pénzeszközök és a javak szabad forgalmába való bármiféle beavatkozás *ipso facto* rossz. Ez a nézet nem realisztikus és egészségtelen. Figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy vannak olyan helyzetek, amelyek számos országban gyakran előfordulnak, amelyek minden országban alkalomszerűen előfordulhatnak, és amelyek elkerülhetetlenné teszik az ilyen vagy olyan jellegű ellenőrzés alkalmazását. Vannak idők, amikor az felel meg valamely ország legjobb gazdasági érdekeinek, hogy restrikciókat alkalmazzon a tőke mozgását és a javak mozgását illetően. Voltak időszakok egy ország történetében, amikor a valuta-ellenőrzés vagy az export- és importellenőrzés bevezetésének elmulasztása komoly gazdasági és politikai bomlásra vezetett.

Valószínűleg fatális lenne az Alap számára, ha a benne való részvétel feltételei azon a feltevésén alapulnának, hogy a valutaforgalom és a kereskedelem semmiféle korlátozása sem megengedett.

Ugyanilyen szerencsétlen lenne azonban, ha feltételeznénk, hogy a valutaügyleteknek és a javak nemzetközi forgalmának korlátozásai, valamint a többes valutarendszerek kívánatos eszközök lennének arra, hogy minden körülmények között alkalmazzák őket a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fenntartására és szabályozására. Éppen olyan könnyű eltúlozni az ilyen eszközök szükségességét és a használatukból eredő előnyöket, mint eltúlozni káros hatásaikat.

Annak a ma is olyan széles körben fenntartott meggyőződésnek az elvi alapjai, hogy a külkereskedelembe, valamint a tőke- és aranymozgásokba stb. való [bármiféle] beavatkozás ártalmas, a XIX. századból származó gazdasági hitvallásnak a csökevényei. [E felfogás] szerint a nemzetközi gazdasági korrekciók, ha magukra hagyják őket, automatikusan az egyensúly kialakításának irányában hatnak úgy, hogy minimális mértékben ártanak a világkereskedelemnek és a prosperitásnak.

Kétséges, hogy ez a felfogás valaha is helyes volt. Bizonyos, hogy a nemzetközi gazdasági ügyek kevés kompetens tanulmányozója vélné azt, hogy [ezek a nézetek] a jelenlegi körülményekre vagy a háború utáni idő körülményeire alkalmazhatók lennének. Azok a korrekciós mechanizmusok, amelyeket a kereskedelmi mérlegek változásai, az arany vagy a vásárlóerő áramlásai, az árszintek változásai és mindazok a jelenségek, amelyeket ennek a témának a szakértői a nemzetközi fizetési egyensúly úgynevezett mechanizmusa eszközeinek tekintenek, ritkán, ha egyáltalán, dolgoznak eléggé gyorsan és eléggé

hatékonyan ahhoz, hogy támaszkodni lehetne rájuk azért, hogy segítség nélkül létrehozzák a kívánt [egyensúlyt]. Különösképpen a modern időkben mindig ott volt valahol a képben valamiféle fölöttük gyakorolt ellenőrzés vagy a pénzügyi alapok és a javak forgalmába való beavatkozás valamilyen mértéke annak érdekében, hogy elérjünk bizonyos kívánatos célokat.

Nem az az előttünk álló feladat, hogy megtiltsuk az ellenőrzési eszközöket, hanem, hogy kifejlesszük azokat az ellenőrzési eszközöket, azokat az eljárásokat és az ellenőrzés olyan módszereit, amelyek a leghatékonyabbak a világméretű tartós prosperitás céljának elérésére. Ostobaság lenne eldobni az ellenőrzés egyes hatékony eszközeit azért, mert ezekkel vissza lehet élni, sőt visszaéltek velük, és ha egyedül az egyének önérdekének motívumára támaszkodnánk, mint a gazdasági problémák megoldásának eszközére.

Azt a fent előadott kívánalmat [tehát], hogy fogadjuk el mint általános elvet, hogy a valutakereskedelem legyen nyílt, szabad és törvényes, és hagyjuk el olyan gyorsan, amint a körülmények megengedik, a valutaforgalom korlátozását, [a következőképpen] kell értelmeznünk. Ez [ezek szerint] azt jelenti, hogy el kell fogadnunk azt az elvet, hogy az ellenőrzést és korlátozást csak akkor szabad alkalmaznunk, ha ezt a gazdasági körülmények egyértelműen indokolttá teszik, és csak olyan mértékben, amennyire ez az általános prosperitás elérésének céljából szükséges. Az Alap egyik célja, hogy észszerű alapot adjon erre a megkülönböztetésre, és hogy szolgáltassa azokat az eszközöket, amelyeket hosszú távon követni kell a szélesebb érdekek szolgálatában, a szűkebb és rövid távú érdekek nagyobb sérelme nélkül. […]"

A/2. „A más országokkal szembeni valutaárfolyamokat csak az Alap beleegyezésével és csak az Alap által meghatározott mértékben és irányban változtatja meg […]."

B/2. „Ez a feltétel nagyon fontos. Nyilvánvaló célja a valuták kompetitív leértékelésének elkerülése. Elismeri azonban, hogy vannak olyan alkalmak, amikor gazdaságilag helyes lehet egy ország számára, hogy növelje vagy csökkentse valutájának értékét más valutákhoz viszonyítva. […]

Annak a célja, hogy az Alap jóváhagyása legyen az árfolyam megváltoztatásának feltétele, annak biztosítása, hogy együttesen mérlegeljük a javasolt lépés érdemeit, és ezáltal elkerüljük az egyoldalú lépéseket. […]

Azért, hogy elkerüljük a gazdagabb nemzetek nagyobb befolyását ilyen ügyekben, ami az ő szavazatuk nagyobb számának a következménye, kívánatos lehet, hogy minden résztvevőnek csak egy szavazata legyen akkor, amikor a valutaárfolyamok megváltoztatásáról szavazunk. […] Ez az elv csak az 1935., 1936. és 1937. évi háromoldalú megállapodás idejében működött elviselhetően, és a megfelelő megvitatás jobb mechanizmusát, valamint a más országok jogos érdekeinek elfogadására való nagyobb hajlandóságot kell kialakítanunk, hogy elérjük a legjobb megoldást. […]"

A/3.a. „Nem fogad el vagy engedélyez letéteket vagy beruházásokat bármely más tagországból, hacsak ezt ez ország kormánya nem engedélyezi."

A/3.b. „Bármely tagország részére és az ő kívánságára rendelkezésére bocsátja e tagország állampolgárainak minden vagyonát, [legyen ez akár] letétek, beruházások vagy értékpapírok formájában."

B/3. „Ez egy messzemenő és fontos követelmény. Elfogadásával hosszú utat tennénk meg a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egy nagyon zavaros problémájának megoldása felé. […] Gyakran fordul elő, különösképpen zavaros időkben, a tőkemenekülés, amit vagy a spekulatív árfolyamnyereség reménye vált ki, vagy az infláció elkerülése, vagy az adózás elől való kitérés vagy a törvényhozás befolyásolása. Egy vagy más időben majdnem minden ország gyakorol ellenőrzést a beruházások ki- vagy beáramlása felett, de más országok együttműködése nélkül az ilyen ellenőrzés nehéz, költséges és könnyen kijátszható.

Fontos lépésnek látszana tehát a világ stabilitásának irányában, ha egy tagország kormánya megkaphatná a többi tagország kormányának teljes együttműködését a tőkeforgalom ellenőrzése tekintetében. A háború után például számos ország kérhetné az Egyesült Államokat, hogy ne engedje meg az ő saját állampolgárai letéteinek és az általuk tartott összegeknek a növekedését, vagy csak akkor, ha az ilyen kérést előadó kormány ezt megengedi. […]"

A/4. „Nem köt semmiféle bilaterális klíringmegállapodást."

B/4. „[…] Vannak esetek, amikor nyereség származhat a bilaterális klíringmegállapodásokból anélkül, hogy ebből lényeges hátrányos hatások származnának más országokra, de az Alap általános működésének olyan hatásúnak kell lennie, hogy sokkal kevésbé nyereségessé tegye az Alap egyes tagjai által megkötött ilyen megállapodásokat. […]"

A/5. „Nem alkalmaz semmiféle olyan pénzügyi vagy általános árintézkedést vagy politikát, amely […] a fizetési mérleg súlyos egyensúlyzavarára vezethet, […] ha az Alap tagjai szavazatainak négyötöde […] helyteleníti ennek az intézkedések az alkalmazását."

B/5. A szöveg úgy érvel, hogy nagyon hasznos lenne, ha ilyen esetlen egy „nemzetközi bizottság" vizsgálná meg ezt a kérdést, és ez a „nevelési folyamat […] sokat tenne [a kérdéses ország] monetáris, hitel- és bankpolitikájának" javítására.

A/6. „Programot indít a már létező kereskedelmi korlátozások – importvámok, importkvóták, adminisztratív intézkedések – fokozatos csökkentésére, […] és ezen fölül elfogadja, hogy nem vezet be semmiféle vámemelést vagy más olyan intézkedéseket, amelyek célja a kereskedelmet gátló akadályok növelése, anélkül, hogy észszerű alkalmat adna az Alapnak a tervezett változások hatásának tanulmányozására és véleményének rögzítésére.[…]."

B/6. „Amikor az Alap véleményt nyilvánít, akkor ajánlatokat tesz, és a tag[állam]ok kormányai elfogadják, hogy [ezeket az ajánlásokat] komoly megfontolás tárgyává teszik."

Az anyag tévesnek tekinti azt a felfogást, amely szerint a „merkantilizmus" vagy a „protekcionizmus" „a világ első számú közellensége" gazdasági téren. Ezután a következőképpen folytatja: „Habár nincs kétség a durva protekcionista politikák rossz hatásai felől, óvatosan kell eljárni, ha az alacsonyabb vámok politikáját gyakorlati politikává akarjuk tenni. Fennáll annak a veszélye, hogy feltartóztatjuk a fejlődést, ha egy olyan kereskedelmi politikát támogatunk, amely figyelmen kívül hagyja egyes importvámok létezésének egészséges alapját. Könnyű feltételezni, hogy az összes vám lehető legnagyobb mértékű csökkentése a kívánatos, és hogy a szabadkereskedelem felé való haladás *ipso facto* jó a világ számára.[…]

Van hajlam arra, hogy kiöntsük a gyereket a fürdővízzel együtt, és feltételezzük, hogy minden vám rossz, hogy a szabadkereskedelem vagy inkább a csupán bevétel céljából alkalmazott vám olyan ideál, amely felé minden felvilágosult nemzetnek olyan gyorsan kell haladnia, amennyire csak lehetséges. Az a felfogás, hogy minden importvám csökkentése növeli a kereskedelmet, és magasabb életszínvonalat ad minden országnak, minden körülmények között és a gazdasági fejlődésük minden szakaszában, feltételezi, hogy az összes ország általában felhasználja gyakorlatilag minden tőkéjét és munkáját. [Feltételezi továbbá], hogy egy főként mezőgazdasági országnak ugyanannyi gazdasági, politikai és társadalmi haszna származik [a vámcsökkentésből], mint egy olyan országnak, amelynek gazdasága főként ipari jellegű, vagy mint egy olyan országnak, amelynek olyan kiegyensúlyozott gazdasági [struktúrája] van, hogy semmiféle előny sem érhető el a termelés nagyobb diverzifikációjából. Ezek a feltételezések, amelyek lényegesek annak a felfogásnak a szempontjából, hogy a »szabadkereskedelem« politikája ideális, nem érvényesek, irreálisak és egészségtelenek. A »szabadkereskedelem« politikája nagymértékben alábecsüli azt a mértéket, amelyben egy ország ténylegesen és a saját erejéből föl tud emelkedni egy generáció alatt alacsonyabbról magasabb életszínvonalra, [és] elmaradott mezőgazdasági országból fejlett iparosított országgá [válni], feltéve, hogy hajlandó megfizetni ennek az árát. Ez a nézet emellett nem veszi figyelembe azt a nagyon fontos tényt, hogy politikai kapcsolatok is vannak országok között […], és hogy lényeges [más] meggondolások is vannak egy ország gazdasági struktúrájának alakítását illetőn azon kívül, hogy a javakat a lehető legkisebb munkaráfordítással állítsuk elő."

A szöveg ezután hosszasan foglalkozik az erről a kérdésről folytatott politikai vitákkal, és arra a következtetésre jut, hogy „ebben a kérdésben, mint annyi másban, a bölcsesség kompromisszumot követel".

A/7. „Nem engedi meg a kormány […] külföldi adósságai teljesítésének semmiféle elmulasztását az Alap hozzájárulása nélkül."

B/7. „[…] A kormányok és az államok fizetésképtelenségének bejelentése könnyű út volt a múltban a valutáris és költségvetési nehézségekből való menekülésre. A fizetésképtelenséget bejelentő ország gyakran közvetlen előnyhöz jut, de a hosszú távú veszteségek [gyakran] sajnos nagymértékben meghalad-

ták a nyereségeket. Ha az Alap és a Bank [a Világbank] hatékony erő lenne a fizetésképtelenségek megakadályozására, valamint a kamatlábak észszerűen alacsony szinten való tartására, nagy lépést tennénk előre az összes ország nagyobb termelékenysége felé.

Aligha várható, hogy a fizetésképtelenség kérdésében objektív döntést tud hozni a fizetésképtelen ország vagy az az ország, amelyik legtöbbet nyer az adósságszolgálat folytatásából. Az, ami az adósságkorrekció esetében a kötelező arbitráció jellegét ölti, elfogadható és megvalósítható eszköznek látszik. A javasolt megoldást a nemzetek egy nagyobb csoportjának kell kialakítania, és ezek többségének nem szabad e döntés közvetlen érintettjének lennie. Úgy tűnik, hogy egy tervezett fizetésképtelenség-bejelentés mellett és ellen szóló érveknek az Alap általi megvizsgálása ilyesfajta objektivitást igényel, és ennek megfelelően nem lenne olyan követelmény, amely nem lenne elfogadható bármely kormány számára."

A/8. „Nem ad – közvetlen vagy közvetett – támogatást semmiféle áru- vagy szolgáltatás tagállamokba [irányuló] exportjának az Alap hozzájárulása nélkül."

B/8. A szöveg itt is az általános alapelv alóli kivételek lehetőségével foglalkozik, és figyelemre méltó az a megállapítása, hogy „az Alapnak valószínűleg meg kell engednie a hajózásnak és a légi közlekedésnek adott támogatásokat. Majdnem minden ország támogatja ezeket katonai meggondolásokból, gazdasági meggondolásokból, valamint a nemzeti presztízs szempontjai miatt. […] Ezek a támogatások olyan mélyen gyökereznek a szokásokban és a politikában, hogy helytelen lenne megkísérelni ezek módosítását."

B/9. „A tagság korlátozása." „A tagságot nem szabad korlátozni a bármely ország által alkalmazott speciális gazdasági struktúra alapján. […] Egy olyan ország, mint Oroszország kizárása mérhetetlenül nagy hiba lenne. Oroszország szocialista gazdasága ellenére is hozzájárulhatna [a terv sikeréhez], és haszonhoz is juthatna részvételével."

IV. Az Alap összetétele

A/1. „Az Alap aranyból, a tagállamok valutáiból és a tagállamok államkötvényeiből áll, olyan összegekben, ahogy ezt a megállapodásban szereplő formula előírja. Az összes jegyzés […] legalább 5 milliárd dollár lesz. […]"

„Az a feladat, amelynek megvalósítását az Alaptól várjuk, nagy volumenű tranzakciókat foglalna magában; mi több, minél nagyobbak [az Alap] erőforrásai, annál hatékonyabb lehet az Alap a monetáris válságok megelőzésének és az egyensúlytalanság gyakoriságának és tartamának csökkentése terén. […] Olyan összegek lekötésének elkerülésére, amelyekre egy ideig vagy akár sohasem lesz szükség, csak azt kellene megkívánni a részvevőktől, hogy részesedésüknek csak 25%-át fizessék be készpénzben. A hozzájárulás további 25%-a a részt vevő országok kötvényeinek [formájában] lehet. […] A jegyzés fennma-

radó 50%-át olyan részletekben és olyan formában kellene befizetni, ahogy ezt az Alap időről időre meghatározza."

A White-terv ezt követően bonyolult formulát közöl a jegyzések arányának meghatározására, és ennek eredményeként az egyes kiemelt országok befizetéseire vonatkozóan a következő hozzávetőleges eredményekre jut (millió U.S. dollárban):

Egyesült Államok	3196	Argentína	72
Anglia	635	Mexikó	26
Szovjetunió	164	Brazília	50
Kanada	138	Kolumbia	18
Hollandia és gyarmatai	157	Kuba	9

A szöveg hangsúlyozza e számok előzetes jellegét. E számok alapján az összes jegyzés 5.225.000.000 dollár lenne, a Valutaalap alaptőkéjében való részesedés, a kormányzótanácson belüli szavazatok százalékos arányai pedig a következőképpen alakulnának:

	Részesedés	Szavazatok száma
Egyesült Államok	61,03	25,32
Argentína és Chile	1,68	3,93
Egyéb Latin-Amerika	2,93	30,54
Brit Birodalom	20,20	17,56
Szovjetunió	3,13	2,86
Hollandia és gyarmatai	3,01	2,61
Egyéb európai országok	4,24	13,10
Kína	1,64	2,26
Az Újjáépítési Bank (Világbank) elnöke	2,14	1,63

A/2. „Minden ország hozzájárulása 25 százalékának készpénzből és 25 százalékának kamatozó államkötvényből kell állnia. (A kamatnak és a tőketörlesztésnek aranyban vagy egyenértékében fizetendőnek kell lennie.)"

„A kiinduló 25 százalékos készpénzbefizetés legalább felének aranyban kell lennie, és a fennmaradó résznek helyi valutában."

V. Az igazgatás

A/1. „Az Alap igazgatása az Igazgatótanácsra tartozik, amely a tagállamok által kinevezett képviselőkből áll. Minden tagállam egy képviselőt nevez ki."

A/2. „A[z Igazgató]tanácsnak elnököt és egy kis ügyvezető testületet kell választania. Az ügyvezető testület tagjai teljes munkaidejüket az Alap igazgatásának szentelik, megfelelő tisztviselői kar támogatja őket, és megfelelő fize-

tést kapnak. Az ügyvezető testület elnöke a[z Igazgató]tanács hozzájárulásával nevezi ki a főosztályok vezetőit."

A/3. „A[z Igazgató]tanács minden szavazása alkalmával minden képviselőnek egyszáz szavazatának kell lennie, valamint egy szavazatának a kormánya által az Alapnál jegyzett minden millió dollár egyenértéke után."

A4.-A/5. E pontok tárgyalása nem indokolt.

B/4. „Egy országnak jogának kell lennie arra, hogy kötvényeit, teljes egészükben vagy részlegesen, valutával vagy arannyal helyettesítsék. Azoknak a szavazatoknak a száma, amelyeket képviselői leadhatnak, ennek megfelelően módosulnának."

B/5. „Az összes döntést – az ettől eltérő rendelkezések kivételével – a leadott szavazatok egyszerű többségével kell meghozni."

A/6. „Az Egyesült Nemzetek Bankja [Világbank] elnökének a[z Igazgató] tanács tagjának kell lennie, és száz szavazattal kell rendelkeznie. […]"

B/7. „Jelentések és információk"

A terv újra hangsúlyozza, hogy megfelelő információknak kell az Alap rendelkezésére állnia, és külön kiemeli, hogy „az Alapnak jogot kell kapnia arra, hogy megkívánja, hogy tagjai negyedéves részletezésben közöljék a fizetési mérlegükre vonatkozó adatokat".

Az A rész kiegészítő fejezetei

Az A rész e fejezeteinek nincs megfelelőjük a B részben.

A/VI. E fejezet tárgyalása nem indokolt.

A/VII. E fejezet tartalmilag azonos a II. fejezet B/12. pontjával.

A/VIII. „Annak az államnak, amely nem fizeti meg az Alapnak azokat az összegeket, amelyek az Alapnak járnak, el kell vesztenie a tagságát, feltéve, hogy a tagok szavazatainak többségével így döntenek. […]"

A/IX. E fejezet tárgyalása nem indokolt.

A/X. „A tagállamok kormányai egyetértenek abban, hogy ellátják az Alapot mindazzal az információval, amelyre szüksége van műveleteinek lebonyolításához, és szolgáltatják azokat a jelentéseket, amelyet [az Alap] kívánhat, abban a formában és abban az időben, ahogyan ezt az Alap igényli."

A B rész kiegészítő fejezete

Egy új nemzetközi valuta

A B rész e fejezetének nincs megfelelője az A részben.

„Gyakran halljuk kifejezésre juttatni az új nemzetközi valuta iránti óhajt vagy reményt, de sohasem írják le értelmes nyelven ennek az új valutának a

sajátos természetét vagy azokat az előnyöket, amelyeknek egy ilyen valutából való származását feltételezik. Ezeket vagy nyilvánvalónak tekintik, vagy a legködösebb általánosságokban hivatkoznak rájuk. […]

Vannak személyek, akik, úgy tűnik, azt gondolják, hogy minden valutaprobléma megoldódna, ha minden ország ugyanazt a nemzetközi egységet használná fel nemzetközi tranzakciói során. Rövid utánagondolás megmutatja, hogy mennyire abszurd ez a feltételezés. Az a tény, hogy Kanada bevezette a »dollár« egységet, amely száz centet tartalmaz, és amelynek *de iure* ugyanaz az aranytartalma, mint az Egyesült Államok dollárjának, egyáltalán nem akadályozta meg a valutáris korlátozások bevezetését Kanadában, és nem akadályozta meg az Egyesült Államok dollárja és a kanadai dollár valutaárfolyamának elmozdulását. […] Számtalan eset van arra, hogy a különböző valutáris egységek megtartották ugyanazt az egymáshoz viszonyított érték[arányt] hosszú évekig; és más esetek arra, hogy hasonló valutáris egységek, amelyek azonos értékkel indultak, csak azért, hogy ezek nagymértékben megváltozzanak. Így a font sterling 4,86 dollár körül ingadozott 35 évig (1878–1914), és a svájci frank [értéke] körülbelül 20 cent volt 50 évig. Ugyanakkor az árfolyamok aránya az angol, az ausztráliai, az új-zélandi és az egyiptomi font között nagymértékben megváltozott, annak ellenére, hogy kezdetben ugyanaz volt az egységük, nemcsak megnevezésében – font –, hanem abban az értelemben is, hogy értékarányuk 1:1 volt.

Minden valuta értéke bármely más valuta értékében kifejezve bonyolult monetáris és gazdasági erők összességének a következménye, és az ezekben az erőkben bekövetkező változások befolyásolják az egyik valuta értékét a másikban kifejezve. Egy új nemzetközi valuta bevezetése a legkevésbé sem módosítaná ezeket az erőket. Ha az egész nyugati félteke bevezetné a »dollárt« mint saját valutaegységét, nem telne el hosszú idő, hogy meg kelljen különböztetni az »U.S. dollárt«, a »mexikói dollárt«, a »kolumbiai dollárt« és így tovább, minthogy a valutaárfolyamok ezek között a valuták között elmozdultak az 1:1 aránytól. Valójában már most is alkalmaznak számos »dollárt« az amerikai köztársaságok valutarendszerében. […]

Már most van azonban egy nemzetközi csereeszközünk, mégpedig az arany [kiemelés tőlem – Sz. Gy.). Egy uncia ,999 finomságú arany ugyanaz az Egyesült Államokban, mint Kínában, Dél-Afrikában vagy Izlandon. […] *Nagyon olcsó a már a világ monetáris készleteiben lévő arany használata* [kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.]. Még az egyik országból a másikba való szállítás költsége is elkerülhető az arany megjelölésével [earmarking]. […] [Ugyanakkor igaz, hogy] a monetáris arany mennyiségének növelése költséges. Ennek megoldása azonban egyszerű – éppen csak korlátozni kell az újonnan bányászott aranynak a világ monetáris készletéhez való hozzáadását. Nem itt van a helye annak, hogy megvitassuk ennek módját; elegendő kimondani azt, hogy ez a legtelje-

sebb mértékben megtehető, ha ezt bármikor kívánatosak tartanánk. […] *Nincs [tehát] semmi előnye annak, hogy a meglévő aranyat a nemzetközi pénzforgalom új eszközével helyettesítsük* [kiemelés tőlem – Sz. Gy.]."

Az a hiedelem, hogy egyes országok számára hasznos lesz, ha saját valutájukat egy valamennyiük által használt valutával vagy az országok egy csoportja által használt valutával helyettesítik, a bármely valuta értékét meghatározó tényezőket illető alapvető félreértésen alapul. Mindaddig, amíg a legtöbb ország ragaszkodik ahhoz, hogy maga alakítsa saját monetáris politikáját, addig lehetetlen a helyi valutákat egy új nemzetközi valutával helyettesíteni. Több ország csak akkor alkalmazhat közös valutát, ha mindegyik feladja saját külön szuverenitását a monetáris és a hitelpolitika tekintetében, vagy egy valamennyiük fölött gyakorolt szuverenitás, vagy egy nemzetközi szervezet javára. Így például lehetetlen volt az amerikai gyarmati idő államai számára, hogy közös valutájuk legyen azonos értékkel, amíg létre nem jött az Egyesült Államok, és a szövetségi kormány meg nem kapta a teljes autoritást a valutaügyek fölött. […] Az Egyesült Államok csak akkor lett képes az összes bankjegy értékének azonos szinten tartására, amikor a szövetségi kormányé lett a főhatalom a bankjegykibocsátás terén.

Lehetséges, hogy az országok egy csoportja közös valutát fogad el, de [e közös valuta] elfogadásának csekély a haszna, ha nem állapodnak meg abban, hogy nem gyakorolnak önálló szuverén jogokat a bankjegykibocsátás, a valutaárfolyamok, a viszontleszámítolási kamatlábak, a privilégiumok és a monetáris politika egyéb elemeit illetően. […]

Egy »kereskedelmi dollár« vagy »demos« vagy »victor« vagy »amit-csak-akarsz« valutáris egység az Egyesült Államok dollárja helyett, akár ugyanazzal, akár attól eltérő értékkel, nem segítené jobban a külkereskedelmet, mint egy új zászló elfogadása. […]

Van azonban egy előny, habár csekély jelentőségű. Ez a gazdasági kutatás világában található meg. Egy általánosan elismert pénzügyi számítási egység hasznos lenne azoknak a statisztikai idősoroknak a bemutatásakor, amelyek a nemzetközi összehasonlítás körébe tartoznak. […] Valószínűleg előnyös lenne egy új egység alkalmazása. Egy új nemzetközi valutáris számítási eszköz elfogadása feltehetőleg kevés ellenzésre találna. […] Az aritmetikai számítások kedvéért talán hasznos lenne ezt az új egységet 14,62 szemer 9/10-ed finomságú aranyban definiálni. Ez az új egységet egyenlővé tenné 50 amerikai dollárcenttel vagy 10 jüannal, vagy 2 shillinggel a jelenlegi árfolyamokon, valamint az arany jelenlegi egyesült államokbeli árával."

Forrás: Horsefield [1969b], 37–82. o.

10.

A Keynes-terv második változata, a „fehér könyv”

Az előző két fejezetben bemutattam a Keynes- és a White-terv első változatát (*Keynes* [1942b], *White* [1942]). Ebben a fejezetben a Keynes-terv második változatának (*Keynes* [1943b]) kialakulásával és ezzel a változattal foglalkozom. A következő fejezetben térek rá a White-terv második változatának (*White* [1943]) tárgyalására. Ezek a második változatok voltak az angol–amerikai egyeztető tárgyalások kiindulópontjai, ezekkel az egyeztető tárgyalásokkal és az ezek eredményeként létrejött Bretton Woods-i megállapodásokkal foglalkozik az ezt követő, 11. és 12. fejezet. A Keynes-terv második változatának volt még egy előkészítő változata is (*Keynes* [1942c], kelte 1942. augusztus 28.), amely azonban alig különbözik a végleges és a nemzetközi egyeztetés céljait szolgáló, már idézett második változattól (*Keynes* [1943b]), de ez volt az angol belső egyeztető tárgyalások és az európai szövetségeseknek adott tájékoztatás (*Keynes* [1943a]) kiindulópontja. Végül Keynes előkészítő munkájára a Lordok Házában tartott szűzbeszéde (*Keynes* [1943c]) tette föl a koronát, ebben ugyanis a legmagasabb rangú brit tanácskozó testület előtt adta elő a nemzetközi pénzügyi rendszerre vonatkozó elképzeléseit és javaslatait, amelyeket ezt követően az amerikaiakkal lefolytatott és a 11.-12. fejezetben ismertetendő tárgyalások folyamán próbált érvényesíteni.

Az előző két fejezet bevezetésében nagy teret szenteltem a Keynes- és a White-terv első változata keltének és annak a nyilvánvalóan nagy sietségnek, ahogyan akkor mind az angolok, mind az amerikaiak foglalkoztak ezzel az üggyel. Ezt követően, a második változatok előkészítésének idején ennek az ellenkezője volt a helyzet. A tervek második változatának közzétételére csak egy évvel az első változatok után került sor, és akkor is nagyon furcsa körülmények között.

Ebben a fejezetben nagyrészt egy korábbi cikkemre (*Szakolczai* [2017a]) támaszkodom.

10.1. A Keynes-terv első változatának angliai vitája

Mindaddig, amíg meg nem érkezett Londonba a White-terv első változata (*White* [1942]), csak a Keynes-terv első változatának (*Keynes* [1942b]) megvitatásával lehetett foglalkozni.

A Keynes-terv első változatához először *Harrod* szólt hozzá 1942. április 15-i keltű memorandumában. Keynes véleményével éles ellentétben szükségesnek tartotta a tőkeforgalom ellenőrzésének teljes megszüntetését, valamint a kemény eljárást az adósokkal szemben. Keynes azonnal, 1942. április 19-i kelettel válaszolt Harrod memorandumára. A vita más elemeinek mellőzésével és fontossága miatt szó szerint idézem a következőket. „A leghatározottabb ellentétben állok [Harrod] azon nézetével, hogy a tőkeforgalom ellenőrzése alkalmasint fölösleges lehet" (*Keynes* [1940–1944/1980], 148. o.), továbbá, hogy „rendkívüli mértékben ellenzem azt a gondolatot, hogy a klíringunió [bármilyen módon] megkönnyítse a spekulatív tőkemozgásokat" (uo.). Folytatva: „Ön nem veszi figyelembe a legfontosabb hosszú távú elvi meggondolásokat. A tőkeforgalom szabadsága lényeges része a régi *laissez-faire* rendszernek, és feltételezi, hogy helyes és kívánatos a kamatlábak egyenlősítése a világ minden részén. […] Az én véleményem szerint [viszont] a belföldi gazdaság egész menedzselése attól függ, hogy szabadon határozhassuk meg a megfelelő kamatlábat a világ más részeiben érvényes kamatlábhoz való viszonyítás nélkül. A tőkeforgalom ellenőrzése ennek a szükségszerű velejárója." (I. m. 149. o.)

Hasonló szellemű a Hendersonnal lebonyolított levelezése is. Keynes szerint *Henderson* túlzott mértékben hisz abban, hogy a nemzetközi fizetési egyezmények automatikus módon biztosítják az egyensúlyt. Ezzel ellentétben „a fizetési egyezményekkel kapcsolatos háború előtti tapasztalatok az mutatják […], hogy ezek nem önszabályzók" (i. m. 154. o.), vagyis nem vezetnek automatikusan egyensúlyra. Az itt leírtak egyértelműen mutatják, hogy Keynesnek kemény küzdelmet kellett vívnia saját szövetségeseivel is nézeteinek elfogadtatásáért.

10.2. A White-terv megérkezése és Keynes első reakciói

Keynes nyilván úgy vélte, hogy tervét (*Keynes* [1942b], kelte 1942. február 11.) a lehető leghamarabb meg kell vitatni az amerikaiakkal. Ezt először diplomáciai úton próbálta előmozdítani, és már 1942. február 3-án és 16-án – tehát már a terv elkészülte és főként hivatalos elfogadása előtt – találkozott ez ügyben az amerikai nagykövettel. Az amerikai válasz azonban késett, mert az amerikaiak nem választ és véleményt küldtek Keynes tervére, amint ezt Keynes remélte, hanem egy ellentervet, a White-terv első változatát (*White* [1942], kelte 1942. április). Az amerikai tervnek ez a változata nem is ekkor, hanem csak jóval később, 1942 júliusában érkezdett meg Londonba, elég furcsa körülmények között.

1942. július 8-án Phillips, a brit Pénzügyminisztérium állandó washingtoni képviselője küldte meg a brit Pénzügyminisztérium közigazgatási államtitkárának, Richard Hopkinsnak a White-terv első változatának csupán a rövid vázlatát (amelyet a 9. fejezetben és a hozzá tartozó függelékben mint A részt szerepelte-

tek) azzal, hogy az amerikaiaknak nem szabad tudniuk arról, hogy az angolok ezt látták, és hogy Keynes lehet az egyetlen személy, aki elolvashatja. A következő napon azonban egy másik angol tisztviselő elküldte Londonba a tervezet egészének egy példányát, amelyet magától a szerzőtől, White-tól kapott.

Keynes öt iratban reagált az amerikai tervre. Az első kettő Hopkinsnak és Phillipsnek írt 1942. augusztus 3-i keltű levele, a harmadik az amerikai iratra írt észrevételei, a negyedik és ötödik pedig saját javaslatainak újbóli összefoglalása. Ez két utóbbiakból Moggridge csak a második, módosított változatot, tehát az ötödik iratot közli (*Keynes* [1942c], kelte 1942. augusztus 28.), amely a brit kormány által közzétett fehér könyv előkészítő változata volt, és amelynek szövege majdnem pontosan megegyezett a fehér könyvével. Phillips ezt az ötödik és legfontosabb iratot ezen a napon küldte meg White-nak. Ezzel indult meg hivatalosan is az egyeztetési folyamat az amerikaiakkal. Az amerikai terv beérkezése és a Keynes-terv új változatának Amerikába való kiküldése között tehát alig hét hét telt el (1942. július 9. – 1942. augusztus 28.). Mivel Keynes ez idő alatt öt iratot készített el, és egyeztette is őket kollégáival, nyilvánvaló, hogy Keynes minden erővel igyekezett előmozdítani az amerikaiakkal lebonyolítandó tárgyalásokat. Ezt az iratot (*Keynes* [1942c]) nem közlöm, mert minimális eltérésekkel megegyezik a Keynes-terv hivatalos második változatával, a fehér könyvvel (*Keynes* [1943b]), amely e fejezet elsődleges tárgya.

Keynes Hopkinsnak írt 1942. augusztus 3-i levele szerint White tervezetének „olvasása és teljes megértése rettenetes munka”, és az elképzelés „nyilvánvalóan nem fog működni”. Mindazonáltal „semmi sem lehet bátorítóbb, mint [a tervezetben] bemutatott általános attitűd és a [problémák] megközelítésének általános vonala” (*Keynes* [1940–1944/1980], 158. o.). A Phillipsnek írt azonos keltű levél szerint „ritkán volt valami, ami egyszerre annyira felbosszantott és érdeklődővé tett volna” (i. m. 159. o.), mint White iratának tanulmányozása. „Az általános attitűd helyes, és jó tájékoztatást ad, de a tényleges technikai megoldás számomra teljesen reménytelennek látszik. [White] nem látja, hogyan lehet megoldani az aranyvaluta-rendszerrel kapcsolatos nehézségeket, és mindent elfelejtett a bankpénz hasznos koncepciójáról. Megvan azonban a kellő alap arra, hogy ha rá lehet mutatni nála a bankpénz előnyeire, akkor […] átalakítja egyéb alapeszméit ennek a technikának megfelelően.” (Uo.) Félreérthetetlen tehát, hogy Keynes jól látta a mélységes ellentéteket, de törekedett az egyeztetésre, és reménykedett ennek sikerében.

Keynes White iratával kapcsolatos kritikai megjegyzései ugyanebben a szellemben kezdődnek. „Első látásra úgy tűnik, hogy [White tervezete] jobban hasonlít a klíringunióra, mint valójában […],nem más azonban, mit az aranyvaluta-rendszer egy verziója. […] A terv csak azoknak az országoknak hasznos, amelyeknek már van aranytartalékuk, és nekik is csak olyan mértékben, amilyen mértékben van […]. Ha azonban egy országnak csak kevés aranya van, és

ezért nagy támogatásra volna szüksége, csak kis támogatást kap. Akinek van, adatik." (I. m. 160. o.) Ezen fölül a nemzetközi pénz volumene nem igazodik az igényekhez, hanem, akárcsak korábban, az aranybányászat volumenétől és azoknak az országoknak a politikájától függ, amelyeknek már nagy aranytartalékuk van. „Phillips tájékoztatása szerint az elnök [Roosevelt] elutasította a tervet azon az alapon, hogy nem megy elég messzire, és hogy amit ő akar, az egy valóságos nemzetközi valuta" (i. m. 161. o.), amelyet demosnak vagy esetleg victornak akar nevezni. (Keynes az egyéniségére olyannyira jellemző gúnnyal azt teszi hozzá ehhez: kár, hogy a plúró név még nem hangzott el.) Az, hogy Roosevelt nemzetközi valutát akart, megítélésem szerint mérhetetlenül fontos.

Keynes ebben a kritikai írásában, megismételve, hogy White tervezete nehezen érthető és szinte olvashatatlan, rátér a szavazati arányokra, amelyek szerint a Brit Birodalom, Oroszország és Kína egy-egy egységnek számítana, ugyanakkor azonban minden kis közép-amerikai állam, mint például Costa Rica, ugyancsak egy egységnek. Ennek folytán a kisebb latin-amerikai államoknak, Argentína és Chile nélkül, több szavazatuk lenne, mint az Egyesült Államoknak, az Egyesült Államoknak pedig több, mint a Brit Birodalomnak, a Holland Birodalomnak, Oroszországnak és Kínának együttvéve.

A White-terv Keynes általi fogadtatásáról *Horsefield* is ír ([1969a], 26–28. o.). Keynes reakcióját a valóságosnál kedvezőbbnek tünteti fel, noha korrekt módon megjelenik nála az ellentétek jelentős része. Megemlíti azt is, hogy Keynes szerint a White-terv elsősorban azoknak hasznos, akiknek van aranyuk („akinek van, adatik"), és hogy a White által javasolt szavazási rendszer Keynes szerint elfogadhatatlan.

10.3. Az amerikai válasz késése, a kiszivárogtatás és a közzététel

Moggridge nagy terjedelemben foglalkozik az ekkor Londonban történtekkel (*Keynes* [1940–1944/1980], 195–237. o.). Először rövid áttekintést ad az eseményekről (i. m. 195–196. o.), amelyből az tűnik ki, hogy igen hosszú ideig (több mint egy évig) semmiféle érdemi haladás nem volt ez ügyben, ami nyilván rendkívüli mértékben ingerelte Keynest, aki a lehető leggyorsabb előrehaladást szerette volna elérni. Mindebből azonban az is kitűnik, hogy ebben az időben Keynes és az angolok elvesztették a kezdeményező szerepet.

Minthogy a nemzetközi egyeztetés nem haladt, ismét maradt az angol vezető közgazdász körökön belüli vita. 1942. augusztus, szeptember és október folyamán Keynes Harroddal folytatott vitát Harrod *Foreign Investment, Industrialisation and the Clearing Union* című tanulmányáról. Keynes azt az álláspontot képviselte, hogy a külföldi beruházások kérdésében át kell engedni a kez-

deményezést az amerikaiaknak, nyilvánvalóan azért, mert csak nekik lehet erre pénzük és más erőforrásuk. 1942. október 10-én Phillips Washingtonban előzetes jellegű tanácskozást folytatott Berle-lel, Pasvolskyval és White-tal a klíringunióról, de Moggridge nem ír arról, hogy ezek a tárgyalások bármilyen konkrét eredményre vezettek volna. Ezt követően Morgenthau és White Londonban járt, és Keynesnek október 23-án sikerült egy hosszú megbeszélést lebonyolítania White-tal a két tervről, amit több ilyen megbeszélés követett, de Moggridge ezekkel kapcsolatban sem számol be semmi konkrét eredményről.

November 9-én – nyilván figyelembe véve az ezeken a megbeszéléseken elhangzottakat – Keynes elkészült tervezetének újabb változatával, amelyet Phillips vitt el Washingtonba. E változat közlése éppúgy nem indokolt, mint az 1942. augusztusié, mert gyakorlatilag megegyezik a fehér könyvvel. Noha ez az amerikai magatartás joggal adott okot komoly aggodalomra, Keynes 1942. december 16-én azt írta Phillipsnek, irreálisnak látszó optimizmussal, hogy „semmi nehéz vagy veszélyes sem látszik felmerülni Amerikában a klíringuniót illetően” (i. m. 197. o.), de leírta azt is, hogy készül ugyan számos irat, de „egyik sem megy el a javaslatok gyökeréig” (i. m. 198. o.). Keynes tehát világosan látta, hogy az egyeztetési folyamatnak ezek a lépései nem vezettek az ügy lényegét illető alapvető felfogásbeli ellentéteknek az alapos megtárgyalására és a nézetek egyeztetésére. Keynes ugyanebben a levelében megemlíti, hogy Halifax washingtoni angol nagykövet már 1941. április 21-i táviratában közölte: Roosevelt a vele folytatott tárgyaláson azt javasolta, hogy állítsanak fel egy szűk körű angol–amerikai bizottságot a kérdés megbeszélésére. Ez pontosan megegyezik Keynesnek azzal az eredeti javaslatával, hogy először brit–amerikai egyetértésre kell jutni, de úgy látszik – és ennek magyarázatára később térünk ki –, hogy még Roosevelt sem volt képes ezt elérni.

Phillips 1943. január 8-én azt írta Keynesnek, hogy „Harry White kevés életjelet ad” (i. m. 204. o.), és úgy vélte, hogy White ellenezné memorandumának alapvető átdolgozását; „hízelgő lenne azonban számára” (i. m. 205), ha kisszámú javaslatot kapna, és megjegyezte, hogy néha teljesen meg lehet változtatni egy dokumentum tartalmát néhány apró javítással. Ez majdhogynem ezt jelentette, hogy Keynes fogadja el tárgyalási alapként White javaslatát, és ejtse el saját javaslatát, mint tárgyalási alapot. Ez aligha volt járható út, és erre Keynes a közölt dokumentumok szerint nem is reagált. Phillips, mintegy alternatívaként, azt is javasolta, hogy Keynes próbáljon nemzetközi támogatást szerezni javaslatának „egy bölcs orosz, egy bölcs kínai” (i. m. 205. o.) és mások bevonásával.

Keynes – ha más formában is – megfogadta Phillips tanácsát. Javaslatának 1942. novemberi változatát megküldte az európai szövetségeseknek, és 1943. február 26-án beszédet tartott előttük (*Keynes* [1943a]). Moggridge közli a beszéd teljes szövegét (i. m. 206–215. o.), de az semmi újat sem tartalmaz, hanem Keynes

már jól ismert elképzeléseinek megismétlése. Ezt követően az angol Pénzügyminisztérium megkapta White tervezetének újabb változatát, amire Keynes saját tervezetének újabb változatával és a két tervezet 1944. március 1-i keltezésű összehasonlításával válaszolt (i. m. 225–226. o.). Mindez az jelenti, hogy ez ügyben 1942 februárjától 1943 márciusáig, tehát egy teljes évig a „süketek párbeszéde" folyt, minden eredmény nélkül. Keynes, eléggé nagy időkülönbségekkel, megküldte ugyan az amerikaiaknak saját változatlan álláspontját kifejtő újabb írásait, és újabb tárgyalásokat is kezdeményezett, de ezek az erőfeszítései semmiféle konkrét eredményre és az álláspontok semmiféle közeledésére sem vezettek. Mindez nyilván rendkívüli mértékben irritálta őt.

Ennek a helyzetnek vagy a politikusok, vagy az ügyes újságírók, vagy az ügyes politikusok kiszivárogtatásának eredményeként az ügyes újságírók vetettek véget. Moggridge közlései (i. m. 232–233. o.) alapján a következőket tudjuk. Az angol kormány 1943. április 7-én átadta a parlamentnek a klíringunióra vonatkozó tervezetet (*Keynes* [1943b]) mint fehér könyvet, azaz mint a kormány hivatalos iratát, amelyet – a lényeget nem érintő rövidítésekkel – a 10. fejezethez tartozó függelékben közlök. Ez az irat – rendkívül fontos és teljesen új bevezetésétől eltekintve – alig különbözik az 1942. augusztus 28-i keletű irattól (*Keynes* [1942c]), amelyet az előbb a fehér könyv előkészítő változatának neveztem. Morgenthau azonban még ezt megelőzően azt javasolta Rooseveltnek, hogy ők, tehát az amerikaiak tegyék közzé az ő javaslatukat. Roosevelt először elutasította Morgenthau javaslatát, 1943. április 5-én azonban, tehát két nappal a fehér könyv átadása előtt a *Financial News* közölte Londonban a White-terv rövidített változatát. Erre Roosevelt visszavonta azt a döntését, hogy ne publikálják a tervet. Morgenthau ugyanezen a napon, tehát április 5-én átadta a White-tervnek a sajtóban közzétettől egy kissé eltérő, Keynes által kommentált változatát a Kongresszusnak. Ezt Washingtonban 1943. április 7-én tették közzé, ugyanazon a napon, amelyen az angol parlament megkapta a klíringunióról szóló fehér könyvet.

A jelek szerint tehát az angol kormány volt az, amely a fehér könyv elkészítésével véget vetett a „süketek párbeszédének", és döntésének az lett a következménye, hogy nyilvánosságra került mindkét terv. Ugyanennek az angol lépésnek az is lett azonban a – megítélésem szerint végzetes – következménye, hogy Roosevelt, aki mindeddig fenntartással élt az amerikai tervvel szemben, és vonzódott a Keynes-terv központi eleméhez, a nemzetközi pénzhez, kénytelen volt a White-terv mögé állni, mert hiszen ez lett a hivatalosan közzétett amerikai tervezet.

Azt, hogy végül is személy szerint ki volt az, aki elvesztette a türelmét, nem tudhatjuk, és erre vonatkozóan csak feltevéseink lehetnek, mert erről nem olvashatunk a forrásokban. Az, hogy az angol kormány ezzel az üggyel foglalkozó, Keynessel a legszorosabb kapcsolatban álló és őt végtelenül tisztelő tiszt-

viselői bármit is tettek volna Keynes tudta és beleegyezése nélkül, elképzelhetetlen. Az, hogy az angol kormány legfelsőbb vezetői kezdeményezték volna ezt a lépést, ismét Keynes tudta és beleegyezése nélkül, ugyancsak elképzelhetetlen. A szálak tehát mindkét úton Keyneshez vezetnek. Ezért meg merem fogalmazni azt a feltevést, hogy Keynes volt az, aki elvesztette türelmét, és elindította azt az akciót, amely a két tervnek az egyidejű közzétételére és ezzel kenyértörésre, de egyben a tényleges egyeztetés megindulására is vezetett. Ezt a feltevést két további tény is megerősíti. Egyrészt Keynes 1942 februárjától kezdve siettette ezt az ügyet, 1942 novemberétől kezdve pedig terve egymást követő, de egymástól lényegében véve nem különböző változataival és tárgyalási kísérletekkel bombázta az amerikaiakat, sikertelenül. Másrészt a Keynes-tervnek a fehér könyvben közzétett második hivatalos változata egy teljesen új és teljesen forradalmi bevezetéssel kezdődik, amelyet csak Keynes írhatott. Csak ő lehetett tehát az, aki e több mint egyéves és teljesen terméketlen huzavona után elvesztette a türelmét.

Moggridge közli a fehér könyvnek ezt a kritikus fontosságú bevezetését (*Keynes* [1940–1944/1980], 233–235. o.), valamint Gerald Shove, Sir Edward Peacock és Lord Catto Keynesnek a fehér könyv 1943. április 7-i parlamentnek való átadását követően írt gratuláló leveleit. Horsefield közli a fehér könyv teljes szövegét a kritikus fontosságú bevezetéssel együtt ([1969b], 19–36. o.). A Horsefield által közölt bevezetés szó szerint megegyezik a Moggridge által közölttel. Ugyanakkor a számomra elérhető források nem közlik a White-terv 1943. április 7-én, Washingtonban közzétett változatát, amelyről azonban feltehető, hogy nem különbözött lényegesen a korábbiaktól. Horsefield csak az ezt a dátumot követő kiterjedt amerikai belső egyeztetési tárgyalások utáni, 1943. július 10-i keltezésű, tehát három hónappal későbbi, feltehetőleg e tárgyalások során revideált változatot közli, és én is ezt közlöm a 11. fejezethez tartozó függelékben.

Térjünk át ezek után a fehér könyv tárgyalására!

10.4. A fehér könyv: áttekintés

A Keynes-terv második hivatalos és a nemzetközi egyeztetés alapjául szolgáló változata, a fehér könyv (*Keynes* [1943b]), amint ezt már leírtam, alig különbözik attól az előkészítő változattól (*Keynes* [1942c]), amellyel a 9.2. alfejezetben foglalkoztam. A leglényegesebb különbség a 9.3. alfejezetben már tárgyalt és forradalmi jellegű bevezetés, amely a kis, függő és kiszolgáltatott helyzetben lévő országok egyfajta „függetlenségi nyilatkozata”. Ennek megfogalmazására a White-tervnek azok az elemei provokálhatták Keynest, amelyek fokozták ezeknek az államoknak a kiszolgáltatottságát. Nem lehetetlen, hogy meggyő-

ződése mellett Keynest taktikai szempontok is indították ennek a bevezetésnek a megírására. Úgy vélhette, hogy függetlenségük és döntési szabadságuk hangsúlyozásával maga, illetve a terve mellé állíthatja a klíringunióban részt vevő államokat. Ez az elképzelése, ha valóban volt ilyen, nem vált be. A fehér könyv lázas fogalmazási és diplomáciai aktivitásra indította az amerikaiakat azzal a céllal, hogy a maguk oldalára állítsák azokat az államokat, amelyek támogatását Keynes meg akarta szerezni, és így a megfogalmazás radikalizmusa végül is egyik oka lehetett a terv bukásának.

A fehér könyvet célszerű fejezetenként tárgyalni, kiemelve a bevezetését. Ez rövidíti az ismertetést, mert Keynes – a bevezetés hozzáadásán kívül – semmit sem változtatott mondanivalóján, hanem, ha lehet, még intranzigensebb módon adta elő ugyanazt, amit korábban már részleteiben megismerhettünk.

10.5. A fehér könyv: a bevezetés

Az előbb azt a feltevést mertem megkockáztatni, hogy Keynes volt az, aki véget vetett a süketek több mint egy évig tartó párbeszédének, és elfogadtatta a brit politikai vezetéssel a fehér könyv kinyomtatását és a parlamentnek való átadását, amivel lavinát indított el. A teljes egészében kérlelhetetlen fehér könyv leginkább kérlelhetetlen része olyannyira új, hogy lehetséges: közvetlenül a fehér könyv nyomdába adása előtt készült, mert még bekezdésszámozása sincs. Feltehető, hogy nem volt idő a bevezetés és az azt követő részek pontos egybeszerkesztésére. A fehér könyv bekezdésszámozása a bevezetést követő I. résszel kezdődik, és minden jel arra utal, hogy Keynes ezt a bevezetést sebtében tette oda a már 1942. augusztus 18. óta kész és azóta alig módosított szöveg elé.

A bevezetés első része semmi újat sem mond. Szükség van (a) a valutáris mechanizmus, (b) a kereskedelempolitika, (c) a nyersanyagok termelése, elosztása és ára; és végül (d) a beruházási segély kérdésének rendezésére. Ez nem új, ezt addig is tudtuk, és ezt nem vitatta senki.

Annál újabb és annál radikálisabb a bevezetés második része. Az ebben foglaltak nagyon is újak, nagyon is vitatottak, sőt mindmáig ezek a nemzetközi és nemzetek fölötti szervezetekkel kapcsolatos legvitatottabb kérdések. Fontossága miatt itt is le kell írnom azt, röviden, ami megjelenik a 10.1. függelékben:

Ahhoz, hogy a háború után felállítandó nemzetközi gazdasági rendszer alapjai tartósak legyenek, teljesíteni kell az alábbi feltételeket:

(a) csak a lehető legkevésbé szabad beavatkozni a belső nemzeti politikákba, és a tervnek nem szabad letérnie a nemzetközi területről;

(b) a terv technikájának alkalmazhatónak kell lennie mindenütt, függetlenül a leendő tagállamok típusától, kormányzati elveitől és gazdaságpolitikájától;

(c) az intézmény vezetésének őszintén nemzetközinek kell lennie anélkül, hogy túlsúlyos hatalma, vagy vétójoga, vagy kényszerítő ereje lenne bármely országnak vagy országcsoportnak, és meg kell őrizni a kisebb országok jogait és privilégiumait;

(d) annak érdekében, hogy ezek a megállapodások teljesen önkéntesek legyenek, lehetővé kell tenni a kötelezettségek felmondását megfelelő előzetes bejelentés után; és végül

(e) a tervnek nemcsak az általános érdekeket, hanem az összes résztvevő egyéni érdekeit is kell szolgálnia, és egyetlen résztvevőtől sem szabad kérni, hogy tegyen vagy felajánljon bármit, ami nincs a saját valóságos hosszú távú érdekében.(I. m. 19–20. o., rövidítésekkel.)

Ez az öt pont a lehető legélesebb ellentétben áll a White-terv első változatával. Itt nincs tér arra, hogy ezt részletesen kimutassam, de aki ezt kétségbe vonja, lapozzon vissza a 9. fejezethez tartozó, vagy előre, a 11. fejezethez tartozó függelékhez. Ez az öt pont joggal nevezhető a kis, függő és kiszolgáltatott helyzetben lévő országok szabadságnyilatkozatának, és ellentétben áll a nemzetközi és nemzetek fölötti szervezetek több mint 70 év óta követett gyakorlatával.

10.6. A fehér könyv: a fejezetek

A következőkben a fehér könyvnek a feltehetőleg már a korábbi, 1942. augusztusi változatban (*Keynes* [1942c]) is meglévő fejezeteivel foglalkozom.

(I) A terv céljai. Az ebben a pontban leírtak, ha más szerkezetben is, de az első változatban leírtak megismétlései. Ezek szerint szükség van (a) egy nemzetközi valutára, (b) a nemzeti valuták egymás közti értékarányának rendezett megállapítására, (c) a nemzetközi pénz megfelelő mennyiségére, és (d) olyan belföldi stabilizációs mechanizmusra, amely megakadályozza az egyensúlytól való eltérést *bármelyik irányban*. Ez ismét annak a leszögezése, hogy az egyensúlytól való eltérésért elvben éppúgy felelős a hitelező, mint az adós, még ha egyes konkrét esetekben nagyobb is lehet egyikük felelőssége. Szükség van arra, hogy (e) minden országnak kellő induló tartalékállománya legyen, és ugyancsak szükség van (f) egy tisztán technikai és nem politikai jellegű központi intézményre. Végül, ami a legfontosabb: szükség van (g) a bizalom olyan légkörére, amely lehetővé teszi, hogy azok az országok, amelyek kellő bölcsességgel viszik saját ügyeiket, ne legyenek kénytelenek, romboló külső erők hatására, a restrikció és a diszkrimináció eszközeihez folyamodni. Ebben a megállapításban az a forradalmi, hogy az egyensúlyzavar, valamint a restrikció és diszkrimináció eszközeinek alkalmazása nem csupán az adósok, és még csak nem is az adósok és a hitelezők magatartásának, hanem a rossz nemzetközi berendezkedésből eredő romboló erőknek a következménye lehet. Figyelemreméltó, hogy a diszkrimi-

nációt a legutóbbi évtizedek nemzetközi megállapodásai kizárták ugyan, de az egyensúlyzavart nem tudták kizárni, a restrikciót pedig, nyilván elsősorban a gyöngébb feltörekvő országok esetében, az egyensúlyzavar megszüntetésének valósággal alapvető eszközévé tették.

(II) A terv előirányzatai. Az itt olvashatók ismét nem újak. Az egyesült és társult nemzetek valamennyi tagját meg kell hívni a klíringunióba. Meg kell állapítani a valuták kiinduló értékét bancorban, amely itt már ezen a néven jelenik meg. Megjelenik az is, hogy az egyes tagállamoknak a kvóták egy bizonyos hányadának akár tartozik, akár követel irányban való túllépése esetén illetéket kell fizetniük a klíringuniónak. A tartozik egyenleg egy bizonyos mértéket meghaladó túllépése esetén sor kerülhet leértékelésre, a kifelé irányuló tőkemozgás ellenőrzésére (ha ez már nem lenne érvényben) és arany átadására. Ha viszont valamely ország követel egyenlege lépne túl egy bizonyos határt, köteles lenne belső keresletének kiterjesztésére, felértékelésre, az importkorlátozások csökkentésére és követelésének nemzetközi fejlesztési kölcsönné való átalakítására, ahogyan ez a korábbi változatokban is szerepel.

A szövegben nagyon határozottan megjelenik a Valutaalap jövőbeli sorsát eldöntő azon előírás, hogy a javasolt klíringunió egyetlen tagja sem lenne jogosult arra, hogy bancoregyenlege ellenében aranyat kérjen az uniótól, mert a bancoregyenlegek csak az egyik számláról a másik számlára való átvezetésre lennének felhasználhatók. Már volt, és még lesz is szó arról, hogy ennek a keynesi javaslatnak az amerikaiak részéről való el nem fogadása vezetett a Bretton Woods-i rendszer összeomlására.

Az igazgatótanács 12–15 tagú lenne, tagjait a kormányok neveznék ki, és szavazataik aránya a kvótáktól, vagyis az egyes országok nemzetközi kereskedelmének nagyságától függene. Ez élesen ellentétes az amerikai állásponttal, sőt érdekekkel, mert az amerikai külkereskedelem az amerikai nemzeti jövedelemhez képest, főként még akkor, kicsi volt, az amerikai befizetés viszont – Amerika pénzügyi helyzete és az egész világ csaknem minden aranyának odaáramlása miatt – szinte korlátlan nagyságú lehetett volna. Az adminisztratív hivatalok Londonban és New Yorkban lennének, az igazgatótanács pedig felváltva ülésezne Londonban és Washingtonban. Ez az első eset, amikor Washington megjelenik a Keynes-tervben.

(III) A hitelező országok kötelezettségei. Ez új és nagyon radikális pont, ismét valóságos hadüzenet Amerikának. Ez is azt mutatja, hogy Keynes, változatról változatra haladva, nem enyhítette, hanem keményítette álláspontját, ami egyenesen vezetett a későbbi összeütközésre és a keynesi elképzelések bukására. Itt elkerülhetetlen a szó szerinti idézés: „ha valamely tag *tartós* hitelegyenlegei meghaladnák e tag kvótáját, ennek a többletnek az *esetleges végső törlése vagy kötelező beruházása* lenne a megfelelő intézkedés" (i. m. 25. o., kiemelések tőlem – Sz. Gy). Ez az első eset, amikor Keynes javaslatában a túlzott mértékű

követelések *törlésének*, valamint a *tartós* többletek *kötelező* tartós jellegű beruházásának követelménye fölmerül. Aligha lehetett arra számítani, hogy ezek a javaslatok különösképpen lelkes fogadtatásra találnak az akkori egyetlen nagyobb hitelező országban. Keynes mindezt mégis ilyen határozottan leírta, mert e nélkül nem látta lehetségesnek a fizetőképes kereslet olyan mértékű világméretű kiterjesztését, hogy elkerülhető legyen – a szöveg nyilvánvaló értelmezése szerint minden országban – a restriktív politika. Szerinte a restrikció, ha bárhol megjelenik, szükségképpen továbbterjed, végső soron az egész világra. Ez elméletileg feltétlenül helyes, és a legutóbbi évtizedek eseményei szerint ez az elméleti tétel a valóságban is érvényre jut.

Keynes maga is tisztán látta, hogy a hitelező országok, illetve az akkori egyetlen nagyobb hitelező ország aligha fogja kitörő lelkesedéssel fogadni ezeket az elképzeléseket. Ezért leírta a következő mondatot: „Bármennyire kívánatos lehet is mindez *elvben*, úgy tűnhet, hogy súlyosabb terhet ró a hitelező országokra annál, mint ami kérhető tőlük az előtt, hogy tapasztalnák azokat az előnyöket, amelyeket a terv egészének működése hoz a számukra.” (Uo., kiemelés tőlem – Sz. Gy.) Ebből az következik, hogy a bizonyos határt meghaladó követelések kötelező törlésének vagy kötelező tartós beruházásának gondolatát Keynes csak elvi felvetésre tartotta érettnek, azonnali megvalósításra azonban nem, vagy legalábbis nem feltétlenül. Ehhez – ugyancsak mintegy megnyugtatásként – hozzáteszi, hogy a többlet felhasználásának hagyományos eszközei természetesen a túlzott követel egyenleget felhalmozó országok rendelkezésére állnak: javakat, beruházásokat és aranyat vásárolhatnak, vagy önkéntesen korlátozhatják exportjukat. Szinte komikus leírni, hogy az „önkéntes exportkorlátozás” gondolata, amely ezek szerint ebben a formában megjelent Keynesnél, jóval később jelent meg a gyakorlatban, először a japán autóexport „önkéntes korlátozásának” formájában. Az azonban nem vitatható, hogy ez a kettő fogalmilag azonos, és hasonló okokra vezethető vissza.

(IV) A terv egyes előnyei. Mindenekelőtt a kulcsmondat, szó szerint: „A terv arra törekszik, hogy kontrakciós helyett expanziós nyomást gyakoroljon a világkereskedelemre.” (I. m. 26. o.) Ez így szerepelt már a korábbiakban is, és a keynesi gondolkozásnak is, valamint a Keynes-tervnek is ez a közgazdasági alapgondolata. „A kontrakciós nyomás [következménye ugyanis] a társadalmi rend megzavarodása és a mi modern világunk jogos reményeinek meghiúsulása.” (Uo.) E pont további részei a korábban már leírtak ismétlései. Egyértelmű az analógia a nemzeti bankrendszerekkel, és egyértelmű az is, hogy az Egyesült Államoknak az arany újraelosztására vonatkozó javaslatai, amelyek egyébként aligha lettek volna megvalósíthatók, nem oldották volna meg ezt a problémát. Végül ismét szó szerint: „Ha egy országnak nincs meg a termelőkapacitása ahhoz, hogy fenntartsa életszínvonalát, akkor az életszínvonal leszállítása elkerülhetetlen. Ha pénzben mért bér- és árszintje nincs összhangban

ugyanezekkel másutt, valutaárfolyamának megváltoztatása elkerülhetetlen. De ha megvan a termelőkapacitása, de nincs piaca a világ egészének restriktív politikája miatt, akkor a gyógyszer az exportlehetőségek növelése a restriktív nyomás megszüntetése útján." (I. m. 28. o.)

Talán ezek azok a pontok, ahol a keynesi szemlélet a legnagyobb mértékben eltér a jelenlegi általános gondolkozástól. Főként a szegényebb országok pénzügyi válságának oka számos esetben az, hogy a később válságba került ország korábban, felelőtlen hitelfelvétellel, tényleges lehetőségei fölött élt, amit a világ bankrendszere felelőtlen hitelnyújtással támogatott. Ez a nemcsak a prudens hitelnyújtás alapelveivel, hanem – a keynesi elvekről elterjedt téves felfogással ellentétben – a keynesi elvekkel is ellentétes eljárás hitelválságba szorította ezeket az országokat is, a nekik hitelt nyújtó bankokat is, sőt fölvetette a gyakorlatilag az egész világra kiterjedő bank- és általános válság rémét. A hitelválságok alaptulajdonsága ugyanis a ragályosság: az egyik helyen kitörő hitelválság maga után ránthatja a válságba először az ingatag, majd akár a teljesen stabil helyzetben lévő országokat is. Emellett a lebegtetés általánossá tétele előtt sok esetben késleltették az egyes országok valutaárfolyamának elkerülhetetlen megváltoztatását is. Ez, amint köztudott, később nagyobb árfolyam-változtatást és válságot váltott ki, mint ami korábban szükséges és elegendő lett volna, és ami elkerülhető lett volna a valutaárfolyamok kellő időben való rendezett megváltoztatásával, amint ezt Keynes javasolta. A legnagyobb különbség azonban, amint erre már ismételten rámutattam, hogy a mai világban és a felzárkózó országok körében a problémák rendezésének elsődlegesen felhasználható eszközévé vált a restrikció, amely, elkerülhetetlenül, éppen olyan ragályos, mint a hitelválság.

(V) A forgalom napi menedzselése. Itt Keynes mindenekelőtt újra kifejti – amit később elejtett –, hogy helyes az a gyakorlat, hogy a központi bankok magukhoz vonják a valutaügyleteket, továbbá helyesli a tőkeforgalom ellenőrzését, amit azonban nem a klíringuniónak kellene magára vállalnia, hanem az egyes országoknak – a tőkekiviteli és tőkebehozatali oldalon egyaránt – saját intézményeik útján. Ez is hadüzenet Amerikának. Még ennél is súlyosabb hadüzenet a következő: a klíringunión belül fennmaradhatnának az egyes országok közti, földrajzi és történeti okokon alapuló speciális kapcsolatok. Keynes – feltehetőleg taktikai okokból – először a Latin Uniót említi, majd az Észak-Amerika és Dél-Amerika államai közti kapcsolatot, majd a Lengyelország, Csehszlovákia és az egyes balkáni államok közti esetleges kapcsolatot, továbbá a Franciaország és gyarmatai, illetve a Nagy-Britannia és gyarmatai közötti kapcsolatot; e rész utolsó szavai „egy sterlingövezet és egy dollárövezet csoportja" (i. m. 30. o.). Ha viszont van sterlingövezet, és van dollárövezet, akkor mi sem természetesebb, mint hogy a klíringuniónak két adminisztratív központja legyen, az egyik New Yorkban, az amerikai pénzvilág és egyben a dollárove-

zet, a másik pedig Londonban, az angol pénzvilág és egyben a sterlingövezet természetes központjában. Nem kevésbé természetes, hogy a legfelső szerv, az igazgatótanács üléseit – az arányosság és a párhuzamosság követelményeinek megfelelően – felváltva tartsák Amerikában és Angliában, ahogy ezt e Keynes-terv fenti II. pontjában olvashattuk.

A hadüzenetek immáron meglehetős hosszú sorában talán ez a legfontosabb. Az amerikaiak akkor, hatalmuk és túlsúlyuk teljes tudatában, egységes világot akartak, amelyhez csak a Szovjetunió nem tartozott volna. Az a gondolat, hogy a szovjetek rátenyereljenek egész Kelet-Közép-Európára, és hogy a kínai kommunisták Tajvanra szorítsák Csang Kai-sek Kínáját, e terv előterjesztésének időpontjában feltehetőleg még a nyugati vezetők legszörnyűbb rémálmaiban sem merült föl. Az amerikaiak nem akartak sterlingövezetet és dollárövezetet, hanem egységes világot, vagyis dollárövezetet az egész világon, amint ezt a White-terv a későbbiekben ki is mondta. Ennek megfelelően nem óhajtottak két adminisztratív központot, hanem csak egyet, természetesen Amerikában, és nem is New Yorkban, hanem Washingtonban, de ennek kimondására csak később, a legutolsó pillanatnak is a legvégén, Savannah-ban került sor. Mindez megfelelt történelmi hagyományaiknak, mert mindig is elleneztek mindenféle gyarmatbirodalmat, és ennek megfelelően alakították is a világot 1945 után.

(VI) Az arany szerepe. A hadüzenet itt folytatódik, és az itt leírtaknak talán még az előbbi sortüzeknél is nagyobb a robaja. A bevezető félmondat szerint: „Az aranynak még mindig nagy a *pszichológiai* értéke” (i. m. 30. o., kiemelés tőlem – Sz. Gy.) – éles ellentétben az amerikai állásponttal, amely szerint a nemzetközi pénzrendszert az arany *reális* értékére kell felépíteni. Keynes természetesen megtette a szükséges engedményeket az aranyvaluta-rendszer híveinek és az arany monetáris szerepének fenntartásában érdekelteknek, de ott van ebben a pontban is az a két kritikus mondat, amelyet már többször idéztem: „Egyetlen tagország sem lenne jogosult arra, hogy aranyat kérjen a klíringuniótól bancoregyenlege fejében, mert a bancor csak arra lenne felhasználható, hogy átvezessék egy másik klíringszámlára.” (I. m. 30. o.) Továbbá: „A bancor aranyban kifejezett értéke rögzített lenne, de nem megváltoztathatatlanul.” (Uo.) És végül egy látnok szava, fenntartva saját, titkolni akart, de nem titkolható véleményét, és megnyugtatni akarva a más véleményen lévőket: „Semmi célt sem szolgálnánk azzal, ha megpróbálnánk tovább fürkészni a jövőt, vagy megjósolni, hogy végül mi fog történni.” (Uo.) Most már nagyon jól tudjuk, hogy végül is mi történt, és hogy ami történt, az pontosan megfelelt Keynes valóságos várakozásainak.

(VII) A tőkeforgalom ellenőrzése. Ez a sortűz folytatása és a korábban leírtak változatlan ismétlése, de annyira fontos, hogy változatlanul idemásolom a következőket. „Nincs olyan ország, amely a jövőben kockázat nélkül megen-

gedheti a tőkemenekülést akár politikai okok folytán, akár a belföldi adózás elkerülése céljából, akár annak feltételezése miatt, hogy a tulajdonos elmenekül az országból. Ugyanígy nincs olyan ország, amely kockázat nélkül befogadhat menekülő tőkét úgy, hogy az nem kívánt tőkeimportot jelent, és nem használható fel biztonságos módon állótőke-beruházásra. Ezen okok folytán *széles körű az egyetértés abban*, hogy a tőkeforgalom ellenőrzésének, a beáramlóénak és a kiáramlóénak egyaránt, a háború utáni rendszer *tartós elemének* kell lennie." (I. m. 31. o., kiemelések tőlem – Sz. Gy.) Keynes ezt követően kifejti, hogy az akkori brit valuta-ellenőrzés rendszeréhez hasonló rendszer alkalmazása hasznos lenne az Egyesült Államok számára is, amiről azonban az amerikaiak aligha lehettek meggyőződve. Kifejti a hosszú távú hitelek és a spekulatív tőkemozgások megkülönböztetésének szükségességét is, ami ismét aligha válthatott ki egyértelműen pozitív reakciót a nemzetközi tőkeforgalom teljes szabadságának hívei részéről.

(VIII) A klíringunió és a kereskedelempolitika kapcsolata. Ez a pont is a már korábban leírtak tartalmi megismétlése és némi átírása, és ha szabad itt is használnom az előbbiekben bevezetett kifejezést, az össztűz folytatása. Tehát: „Abban az esetben, ha a szerződő államok egyikének kvótája egy bizonyos hányadát meghaladó tartozik egyenlege lenne a klíringunióval szemben egy bizonyos időszak átlagában, importkorlátozáshoz vagy cserekereskedelmi megállapodáshoz vagy olyan típusú magasabb importvámokhoz folyamodhatna, amilyeneket a szerződés normális körülmények között nem enged meg." (I. m. 33. o.) Ezt az a megnyugtatás követi, hogy az *átmeneti türelemnek* ez a lehetősége megakadályozná a piacvédelem és diszkrimináció ennél is rombolóbb eszközeinek alkalmazását. Itt is láthatjuk, hogy Keynes a szabadkereskedelem híve volt, de az egyes országok belső gazdasági egyensúlyát, gazdasági egészségét és a teljes foglalkoztatás fenntartását fontosabbnak tartotta a szabadkereskedelem elveinek merev alkalmazásánál.

(IX) A klíringunió felhasználása más nemzetközi célokra. Ez a pont is a korábban már leírtak lényegi megismétlése és némi átírása, de elkerülhetetlen az alábbi rész szó szerinti felidézése: „Ha fölállítanának egy nemzetközi gazdasági tanácsot, az várható, hogy ez a tanács és a klíringunió szoros együttműködésben fog dolgozni kölcsönös javukra. Ha a nemzetközi beruházási vagy fejlesztési társaság [voltaképpen a Világbank] is létrejönne a nyersanyag-felügyelettel együtt, amely a legfontosabb alapanyagok készleteit ellenőrizné, akkor ebben a három intézményben kellőképpen erős eszközt kapnánk arra, hogy legyőzzük a konjunktúraciklusok által okozott bajokat, amelyek kontrakciós vagy expanziós hatást gyakorolnak a rendszer egészére vagy egyes részeire. Ez [azonban olyan] hatalmas és fontos kérdés, hogy nem vitatható meg megfelelő módon ebben a tanulmányban." (I. m. 34. o.) Ez erre a tanulmányra is igaz: a nyersanyagárak kérdését mi sem tárgyalhatjuk.

dc_1571_18

(X) Átmeneti rendelkezések. Itteni tárgyalásuk nem indokolt.

(XI) Végkövetkeztetés. Ez a pont mintegy ellensúlyozza a bevezetést. A bevezetést „a kis népek függetlenségi nyilatkozatának” minősítettem, mert azt hangsúlyozta, hogy „a tervnek nemcsak az általános érdekeket, hanem az összes résztvevő egyéni érdekeit is kell szolgálnia, és nem szabad egyedi gazdasági vagy pénzügyi áldozatokat kívánnia egyes államoktól. Egyetlen résztvevőtől sem szabad kérni, hogy tegyen vagy felajánljon bármit, ami nincs a saját valóságos hosszú távú érdekében.” (I. m. 19–20. o.) A végkövetkeztetés helyrebillenti az egyensúlyt, amikor azt írja, hogy a terv „az Unió tagjaitól szuverén jogaik nagyobb mértékű feladását kívánja, mint amekkorát szívesen megadnának” (i. m. 36. o.), és hogy „a háború utáni világban nagyobb készségre lesz szükség a nemzetek fölötti rendelkezések elfogadására, mint korábban” (uo.). Megítélésem szerint azonban nincs ellentét a bevezetés és a végkövetkeztetés között: szükség van a nemzetek fölötti rendelkezések szélesebb körére, de ezek a rendelkezések nem sérthetik senkinek, és különösképpen nem a kisebbeknek, a gyöngébbeknek és a kiszolgáltatottaknak az érdekeit, jogait vagy akár privilégiumait. Ezzel a kettős céllal nem lehet eléggé egyetérteni.

10.7. Keynes szűzbeszéde a Lordok Házában

1942. május 21-én Keynes levelet kapott Churchilltől, amelyben a miniszterelnök közölte, hogy javasolta a királynak: adja meg a bárói rangot Keynesnek. A hivatalos közlemény június 11-én, a király születésnapján jelent meg. Ugyanaznap este Churchill köszöntötte fel őt az általa alapított Other Clubban. E klubnak Keynes régóta tagja volt, és ennek vacsoráit használta fel visszatérően arra, hogy elgondolásainak helyességéről meggyőzze Churchillt. Keynesnek a Lordok Házában tartott szűzbeszédére, amelyben a klíringunióval foglalkozott, egy évvel ezután, 1943. május 18-án került sor, szinte közvetlenül az után, hogy a brit kormány átadta a fehér könyvet a brit parlamentnek.

(Legyen szabad itt néhány személyes megjegyzést is tennem. Azt, hogy a most tárgyalt és napjainkat most már hetvenöt évvel megelőző időben a hazai közgazdaság-tudomány és főként legjelesebb képviselői mennyire szoros és időben is közvetlen kapcsolatot tartottak fenn a világ eseményeivel, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy Heller Farkas 1946-ban, tehát az ezeket a tárgyalásokat lezáró savannah-i konferencia évében kiadványt tett közzé a nemzetközi valutatervekről (*Heller* [1946]). Én ezt a beszédet már 1949-ben olvastam, mert megkaptam Heller Farkastól, akit akkor, Kádas Kálmán társaságában, hetenként meglátogattam.)

A beszéd, mint Keynes szinte minden műve, irodalmi remekmű, amelyet teljes egészében elolvasni öröm, és amelyet kommentálni nem kell, sőt alig

lehet. A legfontosabb kommentár, hogy e beszéd elmondására hét héttel az után került sor, hogy a brit kormány átadta a fehér könyvet a brit parlamentnek. Ez a beszéd ennek megfelelően azt az optimizmust sugározza, amely Keynest akkor eltöltötte, aki akkor még, a szellem erejébe vetett töretlen hittel, azt remélte, hogy el tudja fogadtatni javaslatait, és hogy ezekre fog fölépülni a világgazdaság új, minden addiginál jobb rendje.

Míg a fehér könyv kegyetlen vitairat, ez a beszéd szelíd és konciliáns. Keynes a multilaterális világkereskedelem előnyeiből indul ki, ennek eszközeként tárgyalja a javasolt új világpénzt, és mint a békétlenség forrását, elutasítja az arany demonetizálását. Határozottan hitet tesz amellett, hogy a klíringunió igazgatótanácsának az egész világ közjólétét szolgálva kell eljárnia, továbbá, hogy a klíringuniónak nem szabad megakadályoznia, hogy a brit kormány a brit közjólét – és értelemszerűen minden kormány saját országa közjólétének – szempontjait kövesse. Végül békejobbot nyújtott az amerikai terv készítőinek, azzal zárva a beszédét, hogy „e két tervvel a mi két nagy nemzetünk pénzügyminisztériuma közös céllal és egy közös terv igaz reményével lép a világ elé". Hogy Keynest valóban „egy közös terv igaz reménye" vezette „az emberek fiai anyagi gondjainak enyhítésére", ahhoz soha és semmiféle kétség sem fűződhet.

Függelék a 10. fejezethez

1. A Keynes-terv második változata
Javaslat egy Nemzetközi Klíringunióra. Fehér könyv
1943. április.

Proposal for an International Clearing Union. A White Paper

Bevezetés

„Közvetlenül a háború után […] a jövő normális világába való átmenet nem oldható meg bölcsen, hacsak nem tudjuk, hogy merre haladunk. […] A két háború közti időszak tapasztalatai négy fő irányvonalat javasolnak, [és ezek]:

(a) a valutáris mechanizmus […];
(b) a kereskedelempolitika keretei […];
(c) a nyersanyagok termelésének, elosztásának és árának rendezett vitele […];
(d) a beruházási segélyezés […]."

„[…] Mindezeket az ügyeket megfelelő ütemezés szerint kell kezelni. Az a javaslat, amely itt következik, csak a nemzetközi kereskedelem valutáris és devizális mechanizmusával foglalkozik. […]."

„[…] A háború után felállítandó nemzetközi gazdasági rendszer alapjainak teljesíteniük kell [az alábbi feltételeket] ahhoz, hogy tartósak legyenek:"

(a) „Csak a lehető legkevésbé szabad beavatkozni a belső nemzeti politikákba, és a tervnek nem szabad letérnie a nemzetközi területről. […] A[z egyes országok] belföldi politik[áj]a terén a javasolt intézmény kormányzótanácsa hatáskörének az ajánlásokra kell korlátozódnia, vagy legföljebb az intézmény által nyújtott új lehetőségek nagyobb mértékű igénybevételével kapcsolatos feltételek megszabására."

(b) „A terv technikájának alkalmazhatónak kell lennie [mindenütt], függetlenül a leendő tagállamok típusától, kormányzati elveitől és gazdaságpolitikájától."

(c) „Az intézmény vezetésének őszintén nemzetközinek kell lennie anélkül, hogy túlsúlyos hatalma vagy vétójoga vagy kényszerítő ereje lenne bármely országnak vagy csoportnak, és meg kell őrizni a kisebb országok jogait és privilégiumait."

(d) „A nemzetek közötti minden megállapodástól vagy szerződéstől megkívántatik, hogy olyan fenntartásokat tartalmazzon, amely megadja a jogot arra, hogy [mindegyik szerződő ország bizonyos körben] tetszése szerint cselekedjen. Annak érdekében, hogy ezek a megállapodások teljesen önkéntesek legyenek, amíg fennállnak, és lezárhatók legyenek, ha terhessé váltak, lehetővé kell tenni

a kötelezettségek felmondását megfelelő előzetes bejelentés után. Ha sok tagállam élne ezzel a lehetőséggel, a terv összeomlana. De ha [a tagállamok] szabadon megszabadulhatnak ennek rendelkezéseitől, ha ez szükséges lenne, inkább lesznek hajlandók arra, hogy elfogadják [ezt a megállapodást]."

(e) „A tervnek nemcsak az általános érdekeket kell szolgálnia, hanem az összes résztvevő egyéni érdekeit is, és nem szabad különleges gazdasági vagy pénzügyi áldozatokat kívánnia egyes államoktól. Egyetlen résztvevőtől sem szabad kérni, hogy tegyen vagy felajánljon bármit, ami nem áll a saját valóságos hosszú távú érdekében."

„Hangsúlyozni kell, hogy a Klíringuniónak nem célja, hogy magára vállalja a hosszú távú hitelnyújtás feladatát […]. Megfelelő eszközökkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy megfékezze az elővigyázatlan hitelfelvevőket. Ugyanakkor […] arra is törekednie kell, hogy megakadályozza azt, hogy a hitelező országok nagy felhasználatlan likvid egyenlegeket tartsanak fenn, amelyeket valamilyen pozitív célra kellene felhasználni, [ugyanis] a túlzott követel egyenlegek szükségképpen túlzott tartozik egyenlegeket hoznak létre valamelyik másik félnél. Annak elismerésével, hogy a hitelező éppúgy felelős lehet az egyensúlyhiányért, mint az adós, ez a javasolt intézmény új utakat tör."

I. A terv céljai

1. „A nemzetközi valuta továbbfejlesztett rendszerének elsődleges céljai tekintetében ma [már] megvan az egyetértés széles körű mértéke:"

(a) „Szükségünk van a nemzetközi valuta egy olyan eszközére, amelyet a nemzetek általában elfogadnak." Ez a valuta csak a nemzetek egymás közti forgalmában használatos, a magánszemélyek, üzleti szervezetek és a kereskedelmi bankok a nemzeti valutát használják, mint az eddigi rend szerint.

(b) „Szükségünk van egy rendezett és megállapodás szerint módszerre a nemzeti valuták egymás közti arányának megállapítására […]."

(c) „Szükségünk van a nemzetközi valuta egy olyan mennyiségére […], amelyet a világkereskedelem mindenkori folyó igényei határoznak meg", nem pedig „az aranytermelés műszaki fejlődése, és [amely] képes a szándékos expanzióra és kontrakcióra [azért, hogy] ellensúlyozza a hatékony világkereslet deflációs vagy inflációs tendenciáit."

(d) „Szükségünk van a belföldi stabilizációs mechanizmus egy olyan rendszerére, amely által nyomást lehet gyakorolni minden olyan országra, amelynek a világ többi részével szembeni fizetési mérlege bármelyik irányban eltér az egyensúlytól […]."

(e) „Szükségünk van egy olyan egyeztetett tervre, amelynek értelmében a háború után minden ország olyan tartalékállománnyal indulhasson, amely megfelel a világkereskedelmen belüli súlyának azért, hogy jogos aggodalom

nélkül rendet teremthessen saját hazájában […] a békebeli körülményekhez […] vezető átmeneti időszakban.”

(f) „Szükségünk van egy tisztán technikai és nem politikai jellegű központi intézményre [azért, hogy ez] segítse és támogassa az egyéb nemzetközi intézményeket, amelyek a világ gazdasági életének tervezésével és szabályozásával foglalkoznak.”

(g) „Még általánosabban, szükségünk van a biztonságérzet egy olyan eszközére ebben a zavaros világban, amelynek segítségével minden olyan ország, amely saját ügyeit megfelelő körültekintéssel viszi, megszabadul attól a gondtól, hogy olyan okok miatt, amelyekért nem felelős, ne legyen képes nemzetközi kötelezettségeinek teljesítésére. [Ez az eszköz ezért] szükségtelenné teszi a restrikció és diszkrimináció azon eszközeinek alkalmazását, amelyekhez ezek az országok eddig folyamodtak, nem [ezen eszközök] saját érdeme miatt, hanem önmaguknak a romboló külső erőktől való megvédése érdekében.”

2. „[…] Az alábbiakban kifejtett javaslatok nem tartanak igényt eredetiségre. Azt kísérelik meg, hogy gyakorlatias formába hozzák a gazdasági gondolkozás mai közhangulatának megfelelő általános eszméket. […]”

3. „Ez a speciális terv egy tekintetben ambiciózusabb […], amennyiben teljesen nemzetközi, általános megállapodáson alapul, és nem számos bilaterális megállapodáson. […]”

4. „A javaslat egy Valutaunió létrehozása, amelyet itt Nemzetközi Klíringuniónak nevezünk, amely nemzetközi bankpénzen alapul, amelyet (mondjuk) *bancornak* nevezünk, amelynek [árfolyama] rögzítve van (de nem megváltoztathatatlan módon) aranyban, és amelyet az arannyal egyenértékűnek fogad el a Brit Nemzetközösség és az Egyesült Államok, valamint az Unió többi tagja a nemzetközi elszámolások rendezésére. […] Szükség lesz olyan intézkedésekre (lásd alant), amelyek megakadályozzák a követel és tartozik egyenlegek korlátlan felhalmozódását, és a rendszer hosszú távon csődöt mond, ha nincs megfelelő képessége az ehhez szükséges belső egyensúly biztosítására.”

5. „Az ezt az Uniót megalapozó eszme egyszerű, ugyanis ez a banktevékenység alapelvének általánosítása, ahogy ez bármely zárt rendszeren belül működik. Ez az elv a követelések és tartozások szükségszerű egyenlősége. […] Az egyetlen feladat az arról való gondoskodás, hogy a tagok tartsák be a szabályokat, és hogy a mindegyiküknek adott hitelek prudensek és az egész rendszer szempontjából kívánatosak legyenek.”

II. A terv előirányzatai

6. „Az előirányzatok a következők:

(1) „Az Egyesült Nemzetek valamennyi tagját meg kell hívni, hogy legyen a Nemzetközi Klíringunió alapító tagja. […]”

(2) „A Klíringunió kormányzótanácsának tagjait az egyes tagállamok nevezik ki. […].”

(3) „A tagállamok megállapodnak egymás között saját valutájuk bancorban kifejezett értékében. Egy tagállam ezt követően nem változtathatja meg saját valutájának bancorban kifejezett értékét a kormányzótanács engedélye nélkül az alább megadott feltételektől eltekintve […].”

(4) „A bancor aranyban kifejezett értékét a kormányzótanács állapítja meg. […]”

(5) „Meg kell határozni minden tag *kvótáját,* amely meghatározza az Unió irányításával kapcsolatos felelősségének és az Unió által nyújtott hitellehetőségek felhasználási jogának mértékét. A kiinduló kvótákat (mondjuk) a három háború előtti év exportjához és importjához viszonyítva lehet megállapítani, és (mondjuk) ezek összegének hetvenöt százaléka lehet. […]”

(6) „A tagoknak meg kell állapodniuk abban, hogy a nekik más tagoktól járó valutaegyenlegek rendezéseként elfogadják a bancornak a Klíringunió könyveiben az ő javukra történő átvezetését. […]”

(7) „A tagállamnak évi egy százalékot kell fizetnie a Klíringunió tartalékalapjába bancorszámlája átlagos egyenlege után, legyen ez követel vagy tartozik egyenleg, ha ez meghaladja a kvótája egynegyedét, és további egy százalékos illetéket az átlagos egyenleg után, legyen ez akár követel, akár tartozik, ha ez meghaladja a kvóta felét. Így tehát csak az az ország kerüli el ezt a fizetési kötelezettséget, amely nemzetközi egyenlegét az év átlagában, amennyire ez csak lehetséges, egyensúlyban tartja. Ezek az illetékek e tervnek nem feltétlenül szükséges részei. De ha elfogadhatónak tartanák, akkor értékes és fontos eszközök lennének a kiegyensúlyozott helyzet fenntartására, és fontos jelei annak, hogy a rendszer ugyanolyan kritikus szemmel nézi a túlzott követel, mint a túlzott tartozik egyenlegeket, minthogy valójában mindegyik szükségszerű velejárója a másiknak. […]”

(8.a) „Egy tagállam egy évben nem növelheti tartozik egyenlegét a kormányzótanács engedélye nélkül kvótája *egynegyedénél* nagyobb összeggel. Ha tartozik egyenlege legalább két évig meghaladta kvótájának egynegyedét, jogosult arra, hogy csökkentse valutájának bancorban kifejezett értékét, feltéve, hogy ez a csökkentés nem haladja meg az öt százalékot. […]”

(8.b) „Ha egy tagállam tartozik egyenlege eléri kvótája *felét*, a kormányzótanács megkívánhatja megfelelő biztosíték letételét tartozik egyenlege ellenében. […] Annak feltételeként, hogy a tagállam tartozik egyenlegét [kvótája felén túl] növelhesse, a kormányzótanács megkívánhatja a következő intézkedések egyikét vagy valamennyiét:

(8.b.a) valutája értékének [árfolyamának] leszállítását, ha ezt megfelelő intézkedésnek tartja;

(8.b.b) a kifelé irányuló tőkeforgalom korlátozását, ha az már nem lenne érvényben; és

(8.b.c) arany és más likvid tartaléka megfelelő részének […] átadását tartozik egyenlegének csökkentésére.”

„Ezen felül a kormányzótanács javasolhatja a tagállam kormányának a hazai gazdaságát illető mindazon intézkedés megtételét, amely alkalmasnak látszik arra, hogy helyreállítsa nemzetközi fizetési mérlegének egyensúlyát.”

(8.c) „Ha egy tagállam tartozik egyenlege meghaladja kvótájának *háromnegyedét* legalább a legutóbbi év átlagában, és a kormányzótanács véleménye szerint túlzott [nagyságú] […], vagy túlzott mértékben növekszik, [a kormányzótanács] a fentieken túlmenően felkérheti [a tagállamot], hogy tegyen lépéseket pozíciójának javítására. Abban az esetben, ha nem csökkenti tartozik egyenlegét ennek megfelelően két éven belül, a kormányzótanács deklarálhatja, hogy [a tagállam] fizetésképtelen, és a továbbiakban nincs joga arra, hogy összegeket vegyen fel számlájáról, hacsak a kormányzótanács ezt nem engedélyezi.

(8.d) „Minden tagállam, amikor kapcsolódik a rendszerhez, elfogadja, hogy megfizeti a Klíringuniónak mindazokat az összegeket, amelyekkel a fizetésképtelen országnak tartozik, azért, hogy tehermentesítse az utóbbi tartozik egyenlegét, és elfogadja ezt a rendelkezést arra az esetre is, ha ő maga válna fizetésképtelenné.”

(9) „Annak a tagállamnak, amelynek követel egyenlege meghaladja kvótája *felét* legalább egy év átlagában, meg kell vitatnia a kormányzótanáccsal (de a végső döntést saját kezében kell megtartania), hogy milyen intézkedések alkalmasak nemzetközi fizetései egyensúlyának helyreállítására. Ezek közé tartoznak

(a) a belföldi hitelezés és a belföldi kereslet kiterjesztését szolgáló intézkedések;

(b) helyi valutájának felértékelése bancorban vagy, alternatív intézkedésként, a pénzbérek növelésének előmozdítása;

(c) a vámoknak és az importot gátló más eszközöknek a mérséklése;

(d) nemzetközi fejlesztési kölcsönök nyújtása.”

(10) „Egy tagállamnak jogosultnak kell lennie arra, hogy bancorban kifejezett hitelegyenleget kapjon azáltal, hogy aranyat fizet be az Uniónak klíringszámlája javára. Ugyanakkor egy [tagállam] sem jogosult arra, hogy aranyat kérjen az Uniótól bancoregyenlege ellenében, minthogy az ilyen egyenleg csak arra használható fel, hogy átvezessék egy másik klíringszámlára. […]”

(11) E pont itteni tárgyalása nem indokolt.

(12) „A kormányzótanács [tagjait] a tagállamok kormányai nevezik ki. Azok, akiknek nagyobb kvótájuk van, jogosultak arra, hogy egymagukban nevezzenek ki egy tagot, azok pedig, akiknek kisebb kvótájuk van, megfelelő politikai vagy földrajzi csoportok [szerint nevezik ki az igazgatótanács tagjait] úgy, hogy a [tagok] száma nem haladja meg mondjuk a 12-t vagy 15-öt. A kormányzótanács minden tagjának az őt kinevező állam (vagy államok) kvótájának arányában lesz

szavazati joga." Ez a pont arról is rendelkezik, hogy az a tagállam, amely nincs képviselve a kormányzótanácsban, kinevezhessen állandó delegátust a kapcsolattartás céljából, és tanácskozási joggal részt vehessen a kormányzótanácsnak azokon az ülésein, amelyek az őt érintő kérdéseket tárgyalják.

(13) „A kormányzótanácsnak jogosultnak kell lennie arra, hogy csökkentse az összes tag kvótáját, valamennyit ugyanabban a meghatározott arányban, ha szükségesnek látszik a világ vásárlóereje többletének ilyen módon való korrigálása. […] Ha a kormányzótanács […] a világ vásárlóerejének potenciális hiányát kívánja korrigálni, jogosultnak kell lennie arra, hogy visszaállítsa a kvóták általános szintjét eredeti szintjükre."

(14) „A kormányzótanácsnak jogosultnak kell lennie arra, hogy minden egyes tagtól bekérje és megkapja a szükséges statisztikai és egyéb információt […]".

(15) „Az Unió végrehajtó hivatalainak Londonban és New Yorkban kell lenniük, és a kormányzótanácsnak váltakozva Londonban és Washingtonban kell üléseznie."

(16) „A tagoknak jogosultaknak kell lenniük arra, hogy kilépjenek az Unióból egyéves előzetes értesítéssel, feltéve, hogy megfelelő intézkedéseket tesznek minden tartozik egyenlegük kiegyenlítésére. […]"

(17) „A nem tagállamok központi bankjainak meg kell engedni, hogy hitelszámlákat nyissanak az Uniónál, és ez valójában ajánlatos lenne számukra a tagállamokkal lebonyolítandó üzleti forgalmuk vitelére. Nem lenne azonban joguk folyószámlahitelre, és nem lenne beleszólásuk az ügyvitelbe."

(18) „A kormányzótanácsnak éves jelentéseket kell készítenie, és éves közgyűlést kell összehívnia […]."

III. Milyen kötelezettségeket kellene hárítania a tervnek a hitelező országokra?

7. „Nem gondolunk arra, hogy valamely adott ország akár tartozik, akár követel egyenlege meghaladhasson egy adott minimumot – mondjuk, a *kvótáját*. A tartozik egyenlegek esetében ezt a határt merevnek tekintettük, és valójában ellenintézkedéseket javasoltunk már sokkal ennek a maximumnak az elérése előtt. A követel egyenlegek esetében semmiféle merev maximumot nem javasoltunk. A megfelelő rendezés megkívánná ugyan a tagok kvótáját tartósan meghaladó bancorban fennálló hitelegyenlegek esetleges törlését vagy kötelező beruházását, de, legyen ez elvben bármennyire kívánatos, úgy érezzük, hogy ez súlyosabb terhet róna a hitelező államokra, mint amit kérhetünk tőlük, és mint amit elfogadnának az előtt, hogy tapasztalatuk lenne arról, hogy mennyire hasznos lenne számukra a terv egészének magvalósulása."

8. „A követel egyenlegekhez kapcsolt merev maximum hiánya egyetlen tagállamra sem ró, amint ezt első látásra fel lehetne tételezni, saját befolyá-

sán kívül álló korlátlan kötelezettséget. Az egyes tagokra rótt kötelezettséget nem a többi ország kvótája határozza meg, hanem [a követel egyenleggel rendelkező ország] kedvező fizetésimérleg-egyenlegét saját befolyása alatt tartó politikája. A Klíringunió léte nem foszt meg egy tagállamot sem azoktól a lehetőségektől, amelyekkel most is rendelkezik azért, hogy megkapja exportjának ellenértékét. A Klíringunió hiányában egy hitelező ország arra használhatja fel exportbevételeit, hogy javakat vagy beruházásokat vásároljon, vagy átmeneti kölcsönöket nyújtson azért, hogy átmeneti külföldi követeléseket szerezzen, vagy aranyat vásároljon a piacon. Mindezek a lehetőségek továbbra is a rendelkezésére állnak. Az a különbség, hogy a Klíringunió hiányában többé-kevésbé automatikus tényezők kezdenek működni, és ezek korlátozzák exportjának volumenét az után, hogy kimerültek a fenti lehetőségek arra, hogy bevételhez jusson [exportjáért]. Egyes országok képtelenek lesznek arra, hogy vásároljanak, és ezen fölül automatikus irányzat alakulhat ki a nemzetközi kereskedelem általános zsugorodására, valamint ennek folytán a hitelező ország exportjának csökkenésére. Így tehát a Klíringuniónak az a hatása, hogy választási lehetőséget ad a hitelező országnak a között, hogy önkéntesen korlátozza exportját olyan mértékben, ahogy ez akarata nélkül korlátozódna a Klíringunió hiányában, vagy másik megoldásként megengedje exportja folytatódását és a többletbevételek bancoregyenlegek formájában való átmeneti felhalmozódását. […] A hitelező országot tehát semmi sem terheli, hanem, éppen ellenkezőleg, könnyebb helyzetbe jut az által, hogy megnyílik számára az a további választási lehetőség, hogy bancorköveteléseinek felhalmozódása útján kapjon fizetséget exportjáért.”

9. „Ha tehát egy tagállam azt kérdezi, hogy mi szabályozza azt a maximális kötelezettséget, amelyet a rendszerbe való belépéskor vállal, az a válasz, hogy ez teljes mértékben az ő döntésétől függ. Semmi több nem kívántatik tőle, mint hogy bancorban tartsa kedvező fizetési mérlegének azt a többletét, amelyet ő maga nem óhajt más módon felhasználni, és csak addig, ameddig ezt nem óhajtja.”

IV. A terv néhány előnye

10. „A terv arra törekszik, hogy kontrakciós helyett expanziós nyomást gyakoroljon a világkereskedelemre.”

11. „[A terv] ezt azáltal éri el, hogy minden tagállamnak meghatározott összegű folyószámlahitel-lehetőséget ad. […] [Ennek folytán] a rendszer nem vonja maga után az egyik tagállam egyedi eladósodottságát egy másikkal szemben. Egy ország hitelezői vagy adósi pozícióban van a Klíringunió egészével szemben. Ez azt jelenti, hogy a folyószámlahitel-lehetőségek, noha nagy segítségükre vannak egyeseknek, nem jelentenek reális terhet mások

számára. A Klíringunióval szembeni követelések felhalmozódása [ugyanis] az arany importjához hasonlítana, és azt mutatná, hogy [az ilyen követelést vagy aranyat] tartó ország önként tartózkodik vásárlóerejének azonnali felhasználásától. Ugyanakkor nem jelentené azt, amit az arany importja, vagyis ennek a vásárlóerőnek a kivonását a forgalomból és ezáltal deflációs vagy kontrakciós nyomás gyakorlását a világ egészére, végül magára a hitelező országra is. A javasolt terv körülményei között tehát egyetlen ország sem jut hátrányos helyzetbe (hanem, éppen ellenkezőleg [előnyhöz jut]) azáltal, hogy az azon erőforrások fölötti rendelkezés, amely [erőforrásokkal] az adott időben nem kíván élni, [nem szűnik meg,] és ezeket [az erőforrásokat] nem vonják ki a forgalomból. A bancorhitelek felhalmozása egyáltalán nem korlátozza [ennek az országnak a] képességét vagy indítékát arra, hogy akár termeljen, akár fogyasszon."

12. „Röviden, tökéletes az analógia a nemzeti bankrendszerrel. Egy helyi bank egyetlen betétese sem szenved [semmiféle hátrányt], ha azokat az egyenlegeket, amelyeket nem használ fel, más valaki használja fel üzleti vállalkozásának finanszírozására. […] Azt remélhetjük, hogy ugyanennek az elvnek a nemzetközi területre való kiterjesztése meg fogja szüntetni azt a kontrakciós nyomást, amely egyébként társadalmi zavarokra és *a modern világ legszebb reményeinek* meghiúsulására vezetne. A vagyon felhalmozásának a hitelmechanizmussal való helyettesítése megismételné nemzetközi területen azt a csodát, amelyet már megtett a belföldi területen, *a követ kenyérré változtatná*." (Kiemelések tőlem – Sz. Gy.)

13. Ez a bekezdés azt tárgyalja, hogy az Egyesült Államok újra eloszthatná aranyát, vagy nagyszámú bilaterális megállapodást lehetne kötnie; ez a megoldás azonban több szempontból sem ajánlatos, és hatásuk előreláthatatlan.

14. Ez a bekezdés ismételten kiemeli, hogy az az ország, amely hitelezői pozícióban lenne *„a világ fennmaradó részének egészével szemben"*, nem gyakorolna kontrakciós hatást a világgazdaságra és ennek folytán önmagára (kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.).

15. E bekezdés szerint „a háborút követő átmeneti időben […] az adós országoknak az a törekvése, hogy erőltessék exportjukat és visszafogják minden nem feltétlenül szükséges importjukat saját egyensúlyuk megőrzése érdekében, súlyosbítaná az összes többi [ország] problémáját".

16. Ez a bekezdés hangsúlyozza, hogy „a Klíringunió tagjai […] hasznos tartalék birtokában lennének, ami időt és módot adna nekik arra, hogy [megvalósítsák] a szükséges korrekciókat, és amely mögött nyugodtan szembe tudnának nézni az előre nem látott és nem várt [eseményekkel]."

17. E bekezdés szerint „az itt javasolt megoldás egy fontos szempontból különbözne a háború előtti rendszertől, ugyanis arra törekedne, hogy a korrekcióért való felelősséget a hitelező országra is hárítsa, és ne csak az adósra".

18. E bekezdés megismétli, hogy „ha egy országnak nincs meg a termelőkapacitása arra, hogy fenntartsa életszínvonalát, akkor ennek a szintnek a csökkentése elkerülhetetlen. Ha pénzben kifejezett bér- és árszintje nincs összhangban ugyanazokkal másutt, a valutaárfolyam megváltoztatása elkerülhetetlen. De ha megvan a termelőkapacitása, de nincs piaca a világ egészében követett restriktív [gazdaság]politika következtében, akkor a megoldás az exportlehetőségek növelése a restriktív nyomás megszüntetésével.”

V. A forgalom napi irányítása a terv körülményei között

19. E bekezdés megismétli, hogy „a Klíringunió helyreállítja a korlátlan multilaterális klíringet tagjai között”, és ez sokkal előnyösebb, mint nagyszámú bilaterális klíring.

20. E bekezdés megismétli, hogy „megkapnánk a nemzetközi aranyvaluta előnyeit, annak hátrányai nélkül”.

21. E bekezdés szerint ennek a rendezésnek a „célja a nemzetközi kereskedelem *szabadságának* növelése, nem pedig a beavatkozások és kényszerintézkedések sokasítása”.

22. E bekezdés szerint a központi bankok központosíthatják a valutaforgalmat, és ellenőrizhetik a tőkeforgalmat (ahogy ezt a későbbiekben tárgyalni fogjuk), de „a javasolt klíringunió struktúrája *nem kívánja meg* a központosítás és ellenőrzés ilyen mértékét valamely tagállam részéről. A rendszer összeegyeztethető például a valuta-ellenőrzésnek azzal a típusával, amely ma létezik az Egyesült Királyságban, vagy amely ma működik az Egyesült Államokban. Az Unió nem tiltja a külföldi valuta magán [személyek vagy vállalatok általi] birtoklását, vagy a magán [személyek vagy vállalatok általi] valutaügyleteket vagy a nemzetközi tőkemozgásokat, ha ezeket az érintett tagállamok helyeslik és megengedik. A központi bankok közvetlen üzleti kapcsolatban állhatnak egymással, mint eddig. Bancorügyletre csak akkor kerül sor, ha egy tagállam vagy központi bankja él azzal a jogával, hogy bancorban fizessen. Az Unió semmilyen körülmények között sem gyakorol közvetlen ellenőrzést a tőkeforgalom fölött […], hanem ezt csak maguk a tagállamok [tehetik meg] saját intézményeik útján. A nemzetközi bankrendszer szerkezete tehát, amely hosszú tapasztalatok útján épült ki azért, hogy gyakorlati igényeknek tegyen eleget, oly mértékben zavartalan marad, amennyire ez csak lehetséges.”

23. A bekezdés szövege néhány tartalmi szempontból lényegtelen változtatással megegyezik a Keynes-terv 1. változatának 35. bekezdésével.

24. A bekezdés szövege azonos a Keynes-terv 1. változatának 36. bekezdésével.

25. Ez a bekezdés a sterlingövezet és a dollárövezet kapcsolatával foglalkozik, és ebben a formájában időszerűségét vesztette.

VI. Az arany helyzete a terv körülményei között

26. A bekezdés első mondatai tartalmilag azonosak a Keynes-terv 1. változatának 38. bekezdésével. Ezt követően itt még a következők jelennek meg: „Ezen fölül [az arany] azáltal, hogy automatikus eszközt ad a hitelező államok kedvező egyenlegei [azaz követelései] egy részének rendezésére, a világ folyó aranytermelése és az Egyesült Államokon kívüli aranytartalékok maradványai még mindig hasznos szerepet játszhatnak. Emellett nem lenne észszerű arra kérni az Egyesült Államokat, hogy demonetizálja azt az aranykészletet, amely kétségbevonhatatlan likviditásának alapja. Hogy a világ hosszú távon miként határozzon arról, hogy mit tegyen az arannyal, az más kérdés. A Klíringuniónak az a célja, hogy mással helyettesítse az aranyat, mint irányító tényezőt, de nem az, hogy meglegyen nélküle."

27. A bekezdés első mondatainak értelme azonos a Keynes-terv 1. változatának 39. bekezdésével. A bekezdés záró mondata a következő: „Ennek folytán [a javasolt rendszer] az aranyat termelők és tartók helyzetét nem befolyásolja károsan, hanem valójában javítja."

28. A bekezdés szövege azonos a Keynes-terv 1. változatának 40. bekezdésével.

29. A bekezdés értelme azonos a Keynes-terv 1. változatának 41. bekezdésével. A legfontosabbak az első mondatai, amelyek a következők: „Csak egy korlátozás lenne, ez azonban, nyilvánvaló okokból, lényeges. Egyik központi bank sem lenne jogosult arra, hogy aranyat kérjen a Klíringuniótól bancorkövetelése ellenében, mert a bancor csak arra lenne felhasználható, hogy átvigyék egy másik központi bank klíringszámlájára. Az arany és a bancor között tehát csak egyoldalú konvertibilitás lenne, ahogyan ez gyakran érvényben volt a háború előtt a nemzeti valuták esetében, amit akkor általában »aranydeviza-rendszer«-nek neveztek."

30. A bekezdés első mondatának szövege azonos a Keynes-terv 1. változata 43. bekezdésének szövegével, és a következőképpen szól: „A bancor értéke aranyban kifejezve lenne rögzítve, de nem megváltoztathatatlanul." Ezt a következő mondat követi: „Az értékének megváltoztatására vonatkozó felhatalmazást akkor lenne szabad gyakorolni, ha az Uniónak felajánlott arany mennyisége túlságosan nagy lenne." Ezt a Keynes-terv 1. változata 43. bekezdésének utolsó mondata zárja le: „Semmi célt sem szolgálna, ha megkísérelnénk, hogy ennél tovább nézzünk előre a jövőbe azért, hogy megjósoljuk az ügy végső kimenetelét."

VII. A tőkeforgalom ellenőrzése

32. E bekezdés szövege azonos a Keynes-terv 1. változatának 47. bekezdésével.

33. E bekezdés a Keynes-terv 1. változata 45. bekezdésének átirata, az új szöveg a következő: „Ezen okok miatt általános az a vélemény, hogy a tőke-

forgalom ellenőrzésének, mind a be-, mind a kiáramlóénak, a háború utáni rendszer állandó elemének kell lennie. Ezzel szemben az az ellenvetés, hogy ahhoz, hogy ez hatékony legyen, valószínűleg szükség van az összes tranzakció valutáris ellenőrzésének mechanizmusára, még akkor is, ha általános engedélyt kap a folyó forgalomhoz tartozó minden átutalás. Ennek folytán azok az országok, amelyeknek jelenleg nincs okuk arra, hogy féljenek a kifelé irányuló tőkeforgalomtól, sőt azt örömmel üdvözlik, aligha lesznek hajlamosak [arra], hogy bevezessék ezt a mechanizmust, még akkor sem, ha mind a tőkeforgalom keretébe, mind a folyó forgalom keretébe tartozó tranzakciók általános engedélyezése ezt a mechanizmust csupán regisztrációvá tenné. Másrészt az ilyen ellenőrzés nehezebben fog működni azon országok egyoldalú akciójaként, amelyek nem lehetnek meg e nélkül, különös tekintettel arra, hogy nincs postai cenzúra, ha a tőkemozgást nem lehet ellenőrizni *mindkét végén*. Ezért nagyon előnyös lenne, ha az Egyesült Államok éppúgy, mint a Klíringunió más tagjai olyan mechanizmust alkalmazna, amely hasonló a brit valuta-ellenőrzéshez, amely mostanáig nagy utat tett meg a tökéletesedés felé. Mindazonáltal a tőkeforgalom ellenőrzésének általános bevezetése nem tekinthető a Klíringunió működése lényeges [előfeltételének], és ezért az ilyen ellenőrzés módszerét és fokát az egyes tagállamok döntésére kell hagyni. Valamilyen kevésbé drasztikus eljárást kellene találni arra, hogy azok az országok, amelyek nem ellenőrzik a kifelé irányuló tőkeforgalmat, el tudják hárítani azokat a befelé irányuló tőkemozgásokat, amelyeket nem helyeselnek azok az országok, amelyekből erednek.”

34. „Egyes országokban a külföldi tulajdonban lévő abnormális [nagyságú] követelések helyzete […] fontos problémát és sajátos nehézséget jelent. […]”

35. A bekezdés értelmileg azonos a Keynes-terv 1. változatának 46. bekezdésével.

36. „Hangsúlyozni kell, hogy a Klíringunió által megengedett bancorfolyószámlahiteleknek nem céljuk, hogy megkönnyítsek az adós országoknak adandó hosszú távú vagy akár középtávú hitelek megadását. […] A nemzetközi középtávú és hosszú távú hitelnyújtás mechanizmusa és megszervezése a háború utáni gazdaságpolitika egy másik eleme, amely nem kevésbé fontos, mint azok a célok, amelyeket a Klíringunió próbál szolgálni, de ez egy másik, [a Klíringuniót] kiegészítő intézményt igényel.

VIII. A Klíringunió és a kereskedelempolitika viszonya

37. A bekezdés majdnem teljes egészében azonos a Keynes-terv 1. változatának 18. bekezdésével, amely azzal végződik, hogy: „Észszerű [lehet] egy adott ország számára, hogy átmeneti jellegű speciális eszközöket használjon fel fizetésimérleg-egyensúlya helyreállításának elősegítésére […] annak az általános

szabálynak az ellenére, hogy *ne alkalmazzon ilyeneket*", és ezt e bekezdés kiegészíti azzal, hogy: „a megadott kivételektől eltekintve".

38. Ez a bekezdés az ezt követően idézett részig tartalmilag megegyezik a Keynes-terv 1. változatának 19. bekezdésével, de ez az itt tárgyalt bekezdés még a következő mondatokat is tartalmazza, és ezekkel végződik. „Az ilyen átmeneti türelmi intézkedések lehetőségének védelmében a Klíringunió tagjai nagyobb önbizalommal léphetnek előre a protekcionizmus és a diszkrimináció más és rombolóbb formáinak megszüntetése felé, és eleve elfogadhatják ezek legrosszabbjainak [teljes] tilalmát. Minden körülmények között le kell szögezni, hogy az Unió tagjai nem enged[het]ik meg, vagy nem szenved[het]ik el egymás között a folyó kereskedelmi forgalomból vagy a »láthatatlan« jövedelmekből származó bevételekkel való rendelkezés bármiféle korlátozását."

IX. A Klíringunió felhasználása egyéb nemzetközi célokra

39. Ez a bekezdés tartalmilag azonos a Keynes-terv 1. változatának 54. bekezdésével, de kiegészül a következő mondatokkal: „Az Unió a világ jövőbeli gazdasági kormányzásának sarokpontja lehet. Más kívánatos fejlemények akadályoztatva és támogatás nélkül maradnának nélküle, vele együtt [viszont] egy rendezett terv részei lesznek. A most következő javaslatok egyike sem szükségszerű része a tervnek, de illusztrációja azoknak a nagyon fontos és értékes céloknak, amelyeket az Unió, ha egyszer létrejött, szolgálhat.

(1) Ez az albekezdés azonos a Keynes-terv 1. változata 54. bekezdésének (1) albekezdésével.

(2) Ez az albekezdés azonos a Keynes-terv 1. változata 54. bekezdésének (3) albekezdésével.

(3) Ez az albekezdés azonos a Keynes-terv 1. változata 54. bekezdésének (4) albekezdésével.

(4) Ez az albekezdés azonos a Keynes-terv 1. változata 54. bekezdésének (5) albekezdésével.

(5) Ez az albekezdés azonos a Keynes-terv 1. változata 54. bekezdésének (6) albekezdésével.

40. „A Klíringunióra vonatkozó terv egy alapvető jellemvonása teszi könnyűvé, hogy [a Klíringuniót] ezekre a különböző célokra alkalmazzuk. […] Ez úgy írható le, mint [a Klíringunió] »anonim« vagy » személytelen« jellege. Egyetlen adott államnak sem kell felhasználnia saját erőforrásait […] más államok vagy bármely elfogadott nemzetközi tervek vagy törekvések támogatására. Csupán azzal kell általánosságban egyetérteniük, hogy többleterőforrásaik vannak, amelyeket nem akarnak felhasználni, és hogy ezek az erőforrások egy közös alap részei lesznek, amely elfogadott célok szolgálatába állítható. […] Ahol pénzügyi hozzájárulásra van szükség valamely általános előnyt

szolgáló cél eléréséhez, ott nagy előny, hogy nem kell külön hozzájárulást kérni egyetlen megnevezett országtól sem, hanem [e cél teljesítése] az egész rendszer névtelen és személytelen segítségétől függ. Itt [tehát] egy valóban nemzetközi kormány hiteles szervével állunk szemben.”

X. Átmeneti rendelkezések

41. E bekezdés szövege azonos a Keynes-terv 1. változatának 61. bekezdésével.

42. E bekezdés szövege tartalmilag azonos a Keynes-terv 1. változatának 62. bekezdésével.

43. E bekezdés szövege tartalmilag azonos a Keynes-terv 1. változatának 65. bekezdésével.

XI. Záró következtetés

44. E bekezdés szövege tartalmilag azonos a Keynes-terv 1. változata 49. bekezdésével.

45. E bekezdés szövege tartalmilag azonos a Keynes-terv 1. változata 51. és 52. bekezdésével.

46. „Ez a terv a kezdete a világ jövőbeli nemzetek közötti gazdasági rendjének, valamint »a béke megnyerésének«. Segítséget nyújthat olyan feltételek és olyan légkör kialakításához, amelyben minden mást könnyebben lehet megoldani.”

Forrás: Horsefield [1969b], 19–36. o.

2. Keynes szűzbeszéde a Lordok Házában. A Klíringunió 1943. május 18.

Lordjaim, nem szólok most Önökhöz ez első alkalommal kisebb izgalommal azért, mert nagyon is alaposan megismertem a legutóbbi hónapokban a ma délutáni vitánk tárgyát, bízom azonban Lordságaitok bátorító támogatásában egy újonnan jöttel szemben. A Nemzetközi Klíringunióra vonatkozó javaslatokat kialakulásuk korai, de nem túl korai szakaszában terjesztettük a Parlament elé. Az [ezzel kapcsolatban] alkalmazott eljárás valamelyest újszerű. Remélem, hogy Lordságaitok helyeselni fogják ezt, ha nem is azért, mert újítás, hanem azért, mert szerencsésnek tűnik […] Ez az előterjesztés hosszú előkészítés eredménye. Azt merem mondani, hogy méltánytalan lenne túl szorosan kapcsolni egy konkrét névhez. Intenzív kritika és folyamatos korrekció tárgya volt, és a végső eredmény a Whitehall [a Brit Kormány] és az egész Brit Birodalom szakértői és tisztségviselői kollektív bölcsességének megtestesülése. Emellett a Parlamentnek és az egész világ közvéleményének az ítélete elé terjesztettük az [ebben foglalt] eszmék végleges kikristályosodása előtt.

Azt hiszem, sokkal jobb lett volna, ha a mi Pénzügyminisztériumunk és az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma úgy döntött volna, hogy szélesebb körben kér tanácsokat, mielőtt egy konkrét terv előkészítésére koncentrál. Sokkal jobb lett volna, ha ezt az utat választották volna ahelyett, hogy a törvényhozásukkal és az Egyesült Nemzetek más tagjaival lebonyolított nyílt konzultáció nélkül törekedtek volna a végleges megoldás elérésére. A háború utáni világ gazdasági struktúrája nem építhető fel titokban. Mrs. Sidney Webb, akinek a közelmúltbeli elvesztését olyannyira fájlaljuk, és aki véleményem szerint korunk és generációnk legfigyelemreméltóbb asszonya volt, egyszer úgy definiálta nekem a demokráciát, mint a kormányzatnak azt a formáját, amelynek az a legfőbb ismertetőjegye, hogy az »egyetértés tudatosságának« biztosítására törekszik. Ennek megfelelően a nemzetek új demokráciájában, amely e háború után létre fog jönni, ha az ég is úgy akarja, azoknak az intézményeknek, amelyeket felállítunk, mindent megelőzően meg kell szerezniük a maguk számára az egyetértés általános tudatosságát ahhoz, hogy barátságban és jó szándékkal intézzék az emberiség közös ügyeit.

Ezen intézmények közül az elsővel foglalkozunk Lordságaitok háza előtt e délután. Tesszük ezt a nemzeti hálaadásnak e napján, ügyeinknek egy olyan

szakaszában, amelyben jogosultaknak tekinthetjük magunkat arra, sőt megkívántatik tőlünk, hogy előretekintsünk arra, ami ezután jönni fog. Ez [az intézmény] csak az első lesz a sok közül. Mi több, nem is állhat meg önmagában, mert a gazdasági problémáknak csak az egyik elemével próbál foglalkozni. Úgy vélem, hogy Lordságaitok e délután főként e javaslatok általános céljával és módszerével óhajtanak foglalkozni, és nem a technikai részletekkel. A fő cél egyetlen mondattal [is] kifejezhető: gondoskodni kell arról, hogy az a pénz, amelyhez úgy jutunk, hogy javakat adunk el egy országban, elkölthető legyen arra, hogy bármely más ország termékeit megvásároljuk. Szakkifejezést használva, ez a multilaterális klíring rendszere. [Egyszerű] angol nyelven univerzális valuta, amelyet fel lehet használni kereskedelmi ügyletek [lebonyolítására] az egész világon. Ezt szolgálja a terv minden más eleme. Valószínű, hogy fennmaradnak komoly vámtételek, mint [a szabad világkereskedelem] akadályai, habár törekedhetünk csökkentésükre. Mégis azt remélhetjük, hogy megszabadulunk attól a sokféle és bonyolult eljárástól, amelyek gátolják a valuták [szabad átválthatóságát], és tévútra terelik vagy korlátozzák a kereskedelmet, amelyek [alkalmazására] sok ország kényszerült a háború előtt, és amelyek a kereskedelem és a jólét egymás hatását fokozó akadályai voltak.

Ez az univerzális valuta lényeges [előfeltétele] tehát minden ország egészséges kereskedelmének, nem utolsósorban a mi országunkénak, mert a mi kereskedelmünk lényeges vonása, hogy javaink legjobb piacai gyakran különböznek szükségleteink legjobb forrásától. Nem remélhetjük, hogy egyensúlyba hozzuk kereskedelmi mérlegünket, ha azok a többletek, amelyeket az egyik országban érünk el, nem használhatók fel arra, hogy kifizessük velük azt, amit más országtól igénylünk. Éppen elég nehéz feladat lesz számunkra, hogy megfelelő volumenű exportot hozzunk létre, de semmi reményünk sem lehet a sikerre, ha nem tudjuk szabadon felhasználni azt, amit megkeresünk exportunkkal, bárhol adjuk is el, hogy fizessünk mindazért, amit megvásárolunk, bárhol vásároljuk is meg. A terv ezt teszi lehetővé, minden korlátozás nélkül. Ez a fő célunk. Ha azonban az ilyesfajta általános lehetőségeknek sikeresen fenn kell állniuk bármilyen hosszú ideig, akkor ennek szükségszerű előfeltétele, hogy az új pénz kínálata arányos legyen a nemzetközi kereskedelemnek azzal a volumenével, amelyet le kell bonyolítania. Mi több, a világ minden országának a birtokában kell lennie [e nemzetközi pénz] megfelelő hányadának úgy, hogy a valutának [ez a mennyisége] megfeleljen szükségleteinek. A brit terv olyan formulát javasol, amelynek az a célja, hogy eleget tegyen mindkét célnak. Nem lehetetlen, hogy van jobb megoldás is, és nekünk nyitottnak kell lennünk ez iránt, de a cél világos.

Ahhoz, hogy elérjük ezt, nincs szükség arra, hogy megfosszuk az aranyat hagyományos szerepétől. Elegendő, ha kiegészítjük és szabályozzuk az arany és az új pénz teljes együttes kínálatát. Az új pénznek nem kell szabadon átválthatónak lennie aranyra, ez ugyanis azt tenné szükségessé, hogy aranytarta-

lékok álljanak mögötte, és ugyanoda jutnánk vissza, ahol vagyunk, de nincs ok arra, hogy az új pénz ne legyen megvásárolható aranyért. Ily módon elkerülhetjük azt a nagyszámú és nyilvánvaló nehézséget és hátrányt, ami azzal járna, ha azt javasolnánk, hogy a régi pénzt, az aranyat demonetizáljuk. A terv ezért azt javasolja, amit a legmegfelelőbb módon egyoldalú konvertibilitásnak nevezhetünk. Hogy hívjuk ezt az új pénzt? Bancornak? Unitasnak? Szerintem mindkettő nagyon rossz név, de hiába erőltettük az agyunkat, nem találtunk jobbat. Feltételezem, hogy aki szereti a kompromisszumot, az unitort javasolhatja. Lordságaink közül egyesek a nyelv mesterei, remélem, hogy egy nemes lordnak jobb ötlete támad. Mit szólnának Lordságaitok a delfinhez? A delfin, akárcsak a kereskedelem, az egyik parttól a másikig úszik. De e szépséges állat, attól félek, föl- és lefele is mozog, fluktuál, és ez egyáltalán nem az, amire szükségünk van. Vagy legyen besant? Ez volt, amint ezt a Pénzügyminisztérium egyik vezetője [a Financial Secretary to the Treasury] a legutóbb másutt idézte, a valaha létezett legutolsó nemzetközi pénzérme neve, a bizánci császárság aranypénzéé. Hasonló meggondolások alapján Brogan professzor legutóbb a talentum nevet javasolta […]. Ez idáig sorban elutasították mindezeket az ötleteket. Azt hiszem, hogy miniszterelnökünk és Roosevelt elnök túltehet rajtunk ebben a játékban, akárcsak sok más játékban, ha van idejük arra, hogy eszüket egy új szótár és egy új földrajz megírására fordítsák.

A terv, amint mondtam, minden országnak ad egy kiinduló tartalékot. Ez egyszer s mindenkorra szóló adomány. Fennáll tehát annak a veszélye, hogy a megállapodás megbukik azért, mert valamely nem előrelátó kormány felhasználja bancor- és aranykészletét, és semmi sem marad arra, hogy eleget tegyen kötelezettségeinek. Nagyon kényes feladat ennek megakadályozása, mert úgy látszik, hogy ez egy ország belpolitikájába való beavatkozással jár. A terv erre az esetre konzultációt és tanácsot irányoz elő. Az [ilyen] országtól meg lehet kívánni, hogy megtegyen bizonyos konkrét lépéseket. Megmaradhat a háttérben az a súlyos büntetés, ha ez tényleg elkerülhetetlen, hogy az [ilyen] óvatlan országot megfosszák a további lehetőségek igénybevételétől, ami végül is az egyetlen hatékony eszköz a magánbankár kezében is, ha csak ügyfele [nem jár el] csalárd módon. Nagyon fontos, hogy megértsük: a Klíringunió által nyújtott kezdeti tartaléknak nem az a célja, hogy annak eszköze legyen, hogy egy ország tartósan a jövedelmét meghaladó szinten éljen, vagy hogy ezt olyan tőkejavak importjára használja fel, amelyeket egyébként nem tudna megfizetni. Nem lenne tanácsos az sem, hogy felhasználják ezt az ellátmányt a háború által tönkretett országok segélyezésének és újjáépítésének céljára, és ezzel eltérítsék valóságos, állandó céljától. Ezeknek az igényeknek sajátos eszközökkel és más intézmények útján kell eleget tenni.

A Klíringunió által rendelkezésre bocsátott erőforrásoknak számottevőknek kell lenniük, nem azért, hogy ténylegesen felhasználják őket, hanem

azért, hogy megszabadítsák [a tervben részt vevő országokat] az aggodalomtól és attól a deflációs nyomástól, ami az aggodalomból ered. [A tervben részt vevő országok rendelkezésére bocsátott eszközöknek ezt a kiinduló] mennyiségét, még ha számottevő is, csupán tartaléknak szabad tekinteni, amellyel át lehet hidalni az átmeneti nehézségeket, és amely lélegzetvételi lehetőséget ad. A világ múltbeli kereskedelmi nehézségei azonban nem mindig voltak az adós államok elővigyázatlanságának következményei. Ezeket sokkal élesebb formában okozhatta az, hogy egy hitelező ország folyamatosan kivonta a forgalomból és felhalmozta a nemzetközi pénzt ahelyett, hogy visszavitte volna a forgalomba, és így nem költötte el külföldön szerzett jövedelmét sem hazai felhasználásra szánt javakra, sem pedig külföldi beruházásra. Csak a legutóbbi időben jöttünk rá világosabb formában arra, amire korábban nem, hogy a foglalkoztatás és az új termelésből származó új jövedelmek teremtése csak a korábban megszerzett jövedelmek javakra és szolgáltatásokra való fordítása útján tartható fent. Ez egyaránt igaz a belföldi és a nemzetközi forgalomra. Egy idegen ország is lehet a munkanélküliség végső oka, ha az óvatosság racionális követelményein túlmenően halmoz fel [pénzt és jövedelmet]. A mi tervünknek tehát ennek a problémának a megoldására is kell irányulnia, és ez még nehezebb feladat, minthogy egy hitelező ország valószínűleg még kevésbé hajlandó elviselni a külső beavatkozást és tanácsot, mint egy adós ország. Az angol terv azzal, hogy megkísérli ennek a problémának a kezelését, új utat tör. Ez a [javasolt] eljárás talán kritizálható azért, mert túlságosan kísérleti jellegű és [túlságosan] enyhe, de úgy vélem, hogy ez elkerülhetetlen mindaddig, amíg [szélesebb körben és] jobban meg nem értik ezeket az összefüggéseket.

Ezen a ponton azonban felhívom Lordságaitok figyelmét a javaslatok egy fontos vonására. A korábbi aranyvaluta-rendszer idején a hitelező állam által tezaurált arany teljesen kikerült a forgalomból. A jelenlegi javaslatok elkerülik ezt azáltal, hogy figyelembe veszik a belföldi bankrendszer tapasztalatait. Ha egy személy felhalmozza jövedelmét, nem aranyérmék formájában, amelyeket a zsebében vagy a széfjében tart, hanem úgy, hogy bankban tartja, a bankbetétet nem vonja ki a forgalomból, hanem lehetővé teszi bankárja számára, hogy ennek felhasználásával kölcsönt adjon azoknak, akiknek szükségük van rá. Így a felhalmozás, minden esetben, ha ezt a formát ölti, saját maga teremti meg a felhalmozás ellensúlyozásának lehetőségét másvalaki részéről, és így folytatódhat a termelés és a forgalom. Ez a lehetőség nem fogja megakadályozni, hogy a túlzott felhalmozás hosszú távon bajt okozzon, mert ez arra vezethet, hogy más országokban gondot okoz a növekvő tartozás, amely idővel elérheti maximális megengedhető értékét. Egy olyan ország azonban, amely bancort halmoz fel minden racionális mértéken túl, minden körülmények között bizonyítja mind magának, mind az egész világ-

nak, hogy ő a zavarkeltő az egész játékban. Ezért a józan ész, a jóindulat és az önérdek minden indítéka folytán korrekciós intézkedéséket kell tennie. Emellett úgy gondolom, hogy a bancor felhalmozása nem lesz annyira vonzó vagy annyira célszerűnek látszó, mint amilyennek az arany elásása látszott, ha a legutóbbi idők tapasztalatából indulhatunk ki.

Most e javaslatok egy olyan vonásának tárgyalására térek át, amely joggal okozott nagy aggodalmat a helyzetet jól megítélő kritikusoknak. Létrehozunk egy nemzetközi pénzt; biztosítjuk azt, hogy mennyisége megfelelő legyen; kiosztjuk a világ országai között méltányos arányokban; végül megtesszük mindazokat az óvintézkedéseket, amelyeket megtehetünk egyrészt az elővigyázatlansággal, és másrészt a felhalmozással szemben. Nyilvánvaló, hogy ezen az úton létrehozunk egy mérhetetlenül erős eszközt arra, hogy kiterjesszük a világkereskedelmet és a világ jólétét, és felszámoljuk [a világkereskedelem és a jólét] korlátozásának és a nyomorúságnak egyes vészterhes okait. Felmerül azonban egy nyilvánvaló kérdés. Nem tesszük-e ezt annak árán, hogy valójában mégis visszatérünk a régi aranyvaluta-rendszer merevségéhez, amely rögzítette és saját befolyásunkon kívülre helyezte nemzeti valutánk külső értékét, esetleg olyan szinten, amely nincs összhangban bérpolitikánkkal, sőt társadalompolitikánk egészével?

A font sterling csereértéke más valutákban kifejezve csak akkor maradhat állandó, ha a termelékenység szintjének megfelelő munkabéreink és azok a további termelési költségek, amelyek szociális politikánktól függenek, pontosan megfelelnek más országok ugyanezen költségeinek. Nyilvánvaló módon nem vállalhatunk olyan kötelezettséget, hogy ez mindig is így lesz. Remélem, hogy Lordságaitok elhiszik nekem, amikor azt mondom, hogy kevés olyan ember van, aki jobban látja ezt a problémát, mint én. [Ennek folytán] a brit javaslatok sehol sem irányozzák elő a valutaárfolyamok merevségét. Kimondják, hogy [a valutaárfolyamok] nem változtathatók meg egy bizonyos összegnél nagyobb mértékben, hacsak a [nemzetközi] kereskedelem tényleges helyzete nem bizonyítja, hogy [az ilyen változások] szükségesek, és [e javaslatok] ezen felül kimondják, hogy az ilyen változtatások csak [nemzetközi] megállapodás alapján hajthatók végre. A valutaárfolyamok szükségképpen egyformán érintik mindkét felet. Ennek folytán nem változtathatók meg egyoldalú akcióval. Mi valóban elkötelezzük magunkat a mellett a feltételezés mellett, hogy az Unió kormányzótanácsa észszerűen és a közjó érdekében fog eljárni, és olyan megoldást fog választani, amely a legjobban őrzi meg vagy állítja helyre minden ország egyensúlyát a világ többi részével szemben. Ez a legkevesebb, amit meg kell tennünk, ha lehetővé akarjuk tenni a megállapodáson alapuló nemzetközi rend bármely formájának [a megvalósítását]. Ha azonban az történik, hogy bizalmunk megalapozatlan, és reményeink tévesek, megszabadulhatunk minden kötelezettségünktől, és visszaszerezhetjük teljes szabadságunkat egy-

éves előzetes értesítéssel. Nem hiszem, hogy megalapozottan kérhetünk bármilyen ennél teljesebb biztosítékot.

Van azonban egy másik kérdés, amely jogosan vethető fel: nem másnak a kárára nyerjük-e vissza szabadságunkat? Nem kell-e bevezetnünk az egyedi tranzakciók olyan ellenőrzését, amire egyébként nem lenne szükség? Ebben a tekintetben a terv megengedi minden országnak, hogy úgy járjon el, ahogyan saját érdekében a legjobbnak tartja, és semmit sem tesz kötelezővé. Vagy, másként, az egyetlen feltétel, amely kötelező, az, hogy legyen teljes szabadság a folyó kereskedelmi forgalomból származó követelések átutalására. Ami a tőkeforgalom ellenőrzését illeti, ez már más kérdés, és minden ország saját megítélésére kell bízni, hogy szükségesnek tartja-e ezt. Ami a mi saját esetünket illeti, nem látom, hogy miként remélhetjük, hogy ezt elkerülhetjük. Ez nem csupán a valutaspekuláció megfékezésének és a forró pénz mozgásának, és még csak nem is a politikai okoknak betudható tőkemenekülés elkerülésének a kérdése, noha mindezek elkerülése nélkülözhetetlen. Ennek szükségessége megítélésem szerint ennél is alapvetőbb. Ha annak az új beruházásnak a teljes összegét, amelyet a [devizabelföldi] egyének külföldön akarnak megvalósítani, nem tartjuk azok között a keretek között, amelyeket kedvező kereskedelmi mérlegünk megenged, elveszítjük a belföldi kamatláb meghatározásának lehetőségét.

A pénzügyminiszter világosan kijelentette, hogy az első osztályú hitelek alacsony kamatlábának fenntartása gazdaságpolitikánk lényeges eleme lesz a háború után éppúgy, mint ahogy az volt a háború alatt is. A lakásépítés például, amire törekszünk, csak akkor finanszírozható nagy összegű támogatás nélkül, ha a kamatlábakat alacsony szinten tartjuk. Nem remélhetjük azonban, hogy szabályozni tudjuk a hazai kamatlábakat akkor, ha nem korlátozzuk a kimenő tőkeforgalmat. Ha más ország más álláspontot foglal el a [gazdasági] helyzete folytán szükségesnek tartott lépésekről, akkor jogában áll, hogy mást tegyen. A terv minden ország számára lehetővé teszi, hogy megítélje, mi a helyes számára. Azok, akik ezeknek a kérdéseknek a szakértői, úgy vélik, hogy a tőkeforgalom megfelelő ellenőrzése a postaforgalom cenzúrája nélkül is lehetséges. Ezt azért említem meg, hogy feloldjak egy jogos aggodalmat. Azt hiszem, hogy kevesen vannak Lordságaitok között, akik pártolnák a személyi jogok olyan nagymértékű korlátozását, mint ami a postai forgalom cenzúrázása békeidőben.

Van egy másik szempont is, amelynek tekintetében súlyosan félreértik a brit javaslatokat az Egyesült Államok egyes köreiben. Semmi alapja sincs annak a gondolatnak, hogy e javaslatoknak az a célja, hogy az Egyesült Államokat általában a világ és különösképpen ezen ország fejőstehenévé tegyük. Valójában az a legigazibb reményünk, hogy a terv tartós sikere ennek éppen az ellenkezőjére vezet. A terv nem kívánja meg sem az Egyesült Államoktól, sem egyetlen más

országtól, hogy fölajánljon akárcsak egyetlen dollárt, amelyet saját maga bármely más úton akar vagy szeretne felhasználni. A [terv] lényege, hogy ha egy országnak pozitív mérlegegyenlege van, amelyet nem akar felhasználni javak vagy szolgáltatások vásárlására, vagy nem akar külföldön beruházni, akkor ez a [pozitív] egyenleg legyen elérhető az Unió számára, nem állandó jelleggel, hanem csak addig, amíg az az ország, amely [ennek az egyenlegnek a] tulajdonosa, úgy dönt, hogy azt felhasználatlanul hagyja. Ez nem teher a hitelező ország számára. Ez többletlehetőség számára, mert lehetővé teszi, hogy akadálytalanul fenntartsa kereskedelmi forgalmát a világ többi részével, ha időbeli különbség van a bevétel és elköltése között, és ha [ennek az időbeli különbségnek a fenntartását] megfelelőnek tartja saját szempontjai szerint.

Ezt nem tudom kellőképpen hangsúlyozni. Ez nem egy emberbaráti vöröskereszt-segélyprogram, amelyben a gazdag államok a szegények megmentésére törekszenek. Ez egy nagyon is szükséges üzleti mechanizmus része, amely legalább olyan hasznos a hitelezőnek, mint az adósnak. Senki sem utasítja vissza, hogy bankszámlája legyen, azért, mert betétjeit a bankár arra használja fel, hogy kölcsönt adjon másnak, feltéve természetesen, hogy tudja, hogy betétje likvid, és ő maga is elköltheti, ha úgy akarja. Senki sem tekinti magát jótét léleknek akkor sem, ha az felel meg kívánságainak, hogy nem hív le összegeket saját bankszámlájáról. Szerény megítélésem szerint az Amerikai Egyesült Államoknak nem lesz semmiféle túlzott [mértékű] követel egyenlege a Klíringunióval szemben, hacsak nem tudja megoldani saját problémáit más módon, és ebben az esetben a Klíringunió által nyújtott lehetőségek időt adnak neki, hogy más megoldást találjon, és ez alatt akadálytalanul fenntartsa exportját.

Véleményem szerint valójában csak két olyan eset van, amely arra vezethet, hogy az Egyesült Államok nagy bancoregyenleget halmozzon fel – az, ha nem képes magas szintű foglalkoztatást fenntartani otthon, vagy ha összeomlik az a vállalkozó szellem és kezdeményezés, amely szükséges ahhoz, hogy beruházza többletét külföldön. Az újabb kori történelem azt mutatja, hogy akkor, ha magas szintű a foglalkoztatás az Egyesült Államokban, olyan nagy az importigénye, és más időkhöz képest olyan mértékben csökken az export céljára rendelkezésre álló többlete, hogy nem alakul ki a javára mutatkozó többlet. Csak akkor alakul ki ilyen helyzet, ha nem igényel importot, és ráerőszakolja exportját a világra. Miért indulnának ki amerikai barátaink abból, hogy feltételezik az Egyesült Államok gazdaságának ilyen katasztrofális összeomlását? Mi több, ha vannak átmeneti nehézségek, amelyek megoldása időt igényel, senki sem nyer többet, mint egy hitelező, ha nehézségei nem vezetnek általános visszaesés megindulására, ami azonnal eléri, visszahatás folytán, magát a hitelezőt. Ismétlem, hogy senkitől sem kérjük, hogy adjon akár egyetlen shillinget is, hacsak annyi időre nem, amennyi időre nincs rá szüksége más célból. Lénye-

ges különbség van, úgy vélem, egy bármikor kivehető likvid bankbetét és egy intézmény állandó tőkéjéhez való hozzájárulás között.

A nemes lord, Lord Barnby indítványa mind az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumának, mind pedig a fehér könyvnek a javaslataira vonatkozik. Lordságaitok [bizonyára] nem várják el tőlem, és nem is lenne helyes, ha hosszasan vizsgálnám és kritizálnám ezeket a javaslatokat, de van néhány megjegyzés, amelyet meg szeretnék tenni. Az egész világ nagy hálával tartozik Mr. Morgenthaunak és fő segítőjének, dr. Harry White-nak azért a kezdeményezésért, amit tettek. Úgy vélem, hogy a közvélemény az Atlanti-óceán másik oldalán még nem készült fel annyira az ilyesfajta merész javaslatok fogadására, mint az itteni, de ez nem akadályozta meg, hogy az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma nagymértékben újszerű és messzemenően fontos javaslatokat terjesszen elő. Véleményem szerint a legtöbb kritikus eltúlozza a két terv közti különbséget, noha mindkét terv ugyanabban a szellemi légkörben született meg, és ugyanaz a célja. Joggal mondható, hogy az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma az ő új borát próbálta betölteni abba, ami régi tömlőnek látszik, míg a mi tömlőnk és címkéje ugyanannyira új, mint a tartalma, de az új bor mindkettőben ugyanaz.

Voltak, akik játszottak azzal a gondolattal, hogy a brit javaslat szerinti szavazati arány a mi érdekeink szerint van elrendezve. Biztosíthatom Lordságaitokat, hogy semmi sem állt távolabb elgondolásainktól. A pénzügyminiszter kifejtette a múlt héten az alsóházban, hogy semmi ok sincs arra, hogy feltételezzük: az amerikai formula, ha teljes mértékben kifejtik, elfogadhatatlan lesz számunkra. Biztos, hogy javaslatainknak nem volt sem szándéka, sem lényeges része, hogy szavazati túlsúlyra jussunk e sajátos formula használata útján. Ha az [amerikai] tervet alaposan elolvassuk, kitűnik az is, hogy az amerikai tervnek a négyötödös többségre vonatkozó előírása semmiképpen sem vonatkozik minden ügyre, hanem csupán néhány különös jelentőségűre. Azt még meg kell vizsgálni, hogy vajon volt-e bárkinek olyan hátsó gondolata, hogy […] vétót adjon egy kis csoportnak. […]

Az amerikai terv azt kívánja meg a tagállamoktól, hogy úgynevezett biztosítékot adjanak folyószámlahiteleik ellenében. Ennek az igénynek biztosan eleget lehet tenni, ha ez szükségesnek látszik, de ez a kérdéses biztosíték csak igen kis mértékben jelent külső biztosítékot arany formájában […] Azt mondtam, hogy ha ezt hasznosnak gondolják, és szükség van rá, nem okoz semmi különösebb problémát. Az amerikai terv maximálni akarja a hitelező országnak azt a kötelezettségét is, hogy pozitív [külkereskedelmi] egyenleget tartson fenn, és ez ismét olyan rendelkezés, amely ugyancsak lehetséges és hasznos is mindkét terv szerint. Az azonban, hogy mi történik, ha egy hitelező eléri a maximumát, az amerikai terv szerint némiképp homályos. A legcsekélyebb kétségem sincs [azonban] afelől, hogy a két terv szintézise lehetséges. […]

Ezek a javaslatok nem írnak le mindent, hanem csak az első fejezetet alkotják. Mindazonáltal megadják a kezdetet ahhoz, hogy kialakítsunk egy olyan struktúrát, amely nélkül nem hozhatók létre vagy nem alkalmazhatók más intézkedések. Azt is elmondom Lordságaitok közül azoknak – és sokan vannak ilyenek –, akik már évek óta nagy érdeklődést tanúsítanak a kormányzat nemzetközi formái iránt, hogy mi itt egy nem jelentéktelen esszét mutattunk be a gazdasági ügyek nemzetközi kormányzásának olyan új módszereiről, amelyek jobbá tehetik a jövőt annál, mint amilyen a múlt volt. Egyik terv sem próbál elleplezni önző motívumokat. Ezzel a két tervvel a mi két nagy nemzetünk pénzügyminisztériuma közös céllal és egy közös terv igaz reményével lép a világ elé. Ez az a terület, ahol már csupán az egészséges gondolkozás is valami hasznosat tehet az emberek fiai anyagi gondjainak enyhítésére.

Forrás: Keynes [1940–1944/1980], 269–280. o.

11.

A White-terv második változata

A 8. és 9. fejezetben bemutattam a Keynes- és a White-terv első változatát (*Keynes* [1942b], *White* [1942]), a 10. fejezetben a Keynes-terv második változatát (*Keynes* [1943b]), ebben a fejezetben pedig a White-terv második változatával (*White* [1943a]) foglalkozom. A 12. fejezet tárgya e tervek összehasonlítása lesz. E tervek, illetve leginkább a második változatok voltak a 13. fejezetben bemutatandó végső angol–amerikai egyeztető tárgyalások kiindulópontjai, és elsősorban ezek vezettek a 14. fejezetben tárgyalandó Bretton Woods-i megállapodáshoz.

Keynes életével és az e tervek kidolgozását megelőző tevékenységével részletesen foglalkoztam a I. részben. White-ról kevesebbet tudunk, és életútjának kezdetével csak a 9.1. alfejezetben tudtam foglalkozni. Ezt az élet- és tevékenységleírást itt folytatnom kell, amikor White külpolitikai tevékenységének kezdeteit tárgyalom. White későbbi és akkor már kritikus fontosságú külpolitikai tevékenységének szentelem a 15. fejezetet, ebből eredő bukását és tragikus halálát pedig a 17.6. alfejezetben mutatom be.

E fejezetben is egy már többször idézett korábbi cikkemre (*Szakolczai* [2017a]) támaszkodom.

11.1. White külpolitikai tevékenységének kezdete

White már Pearl Harbor előtt is foglalkozott külpolitikai kérdésekkel, ez a szerepe azonban a japán támadás utáni napon vált véglegessé és hivatalosan elismertté. *Rees* ([1973], 131. o.) drámai hangon számol be a Pénzügyminisztérium felső vezetőinek 1941. december 8-i üléséről, amelyre a Pearl Harbort követő napon, és órákkal az előtt került sor, hogy a Kongresszus hadat üzent Japánnak. Morgenthau többek között Daniel Bell államtitkár jelenlétében a következőket jelentette ki: „Meg akarom adni Harry White-nak a helyettes államtitkár (Assistant Secretary) státuszát. Nem nevezhetem ki őt helyettes államtitkárrá, [de] meg akarom neki adni ezt a státuszt, mintha az volna, és ő lesz számomra a külügyek felelőse. […] Azt akarom, hogy mindez egy agyban legyen, és azt akarom, hogy Harry White agyában." (A helyettes államtitkárrá

való kinevezés joga az elnöké volt, és meg volt szabva, hogy az ezt a tisztséget betöltők száma legföljebb négy lehet. White tehát csak akkor kaphatta meg ezt a tisztséget, ha a helyettes államtitkárok egyike lemond vagy felmentik. White csak 1945 januárjában kapta meg Roosevelt elnöktől a hivatalos kinevezést erre a tisztségre a Pénzügyminisztérium egyik helyettes államtitkárának a visszavonulása után.) Morgenthau döntésével a jelenlévők egyetértettek, a Külügyminisztérium egy, a Pénzügyminisztériumba delegált tisztviselőjének kivételével, aki különleges tanácsadó volt monetáris ügyekben Morgenthau mellett, és ezt a döntést követően kérte, hogy helyezzék vissza a Külügyminisztériumba. White e feladatai mellett megtartotta korábbi pozícióját is, tehát ő maradt a monetáris kutatás igazgatója.

Ez a megbízás hivatalos formában, pénzügyminisztériumi rendeletként is megjelent, amely szerint White átveszi a teljes felelősséget mindazokért az ügyekért, amelyekkel a Pénzügyminisztériumnak a külügyek terén foglalkoznia kell, ő tartja a kapcsolatot a Pénzügyminisztérium és a Külügyminisztérium között, és őrá tartoznak a stabilizációs alappal kapcsolatos ügyek is. Ez a rendelet és a Külügyminisztérium állományába tartozó tisztviselő távozása azt jelentette, hogy gyakorlatilag megszűnt a Külügyminisztérium rálátása a Pénzügyminisztérium és White külügyi tevékenységére. Ugyanebből az is következik – és ez kritikus fontosságú a későbbi fejlemények szempontjából –, hogy rá tartozott a Valutaalappal és a Bretton Woods-i tárgyalások előkészítésével kapcsolatos összes feladat, és így mindazért, ami ezzel kapcsolatban történt, övé a teljes felelősség.

Ennek a külpolitikai tevékenységnek már ekkor és közvetlenül ezt követően két kiemelkedően fontos eleme volt, amelyek itteni tárgyalása elkerülhetetlen: az egyik az aranyszállítás Kínába, a másik pedig a szövetségesek által kibocsátott márkabankjegyek nyomólemezei másodpéldányainak átadása a Szovjetuniónak.

11.2. A kínai aranyszállítások ügye

Pearl Harbor után az Egyesült Államok, a Brit Birodalom és Kína formálisan is háborús szövetségessé vált. Az elsődleges háborús színtér Európa, a második pedig a Csendes-óceán térsége volt, és így Kína csak a kisebb jelentőségű harmadik lehetett. A nyugati hatalmak azonban egyértelműen látták, hogy mindent meg kell tenniük a Kuomintang és Csang Kai-sek támogatására. Ez a támogatás rövidesen nagyon nehézzé vált, mert amikor a japánok elfoglalták Burmát, bezárult az ezen keresztül Kínába vezető szárazföldi út, és támogatást csak légi úton lehetett adni. Ez volt a nagy volumenű szállítások lebonyolítására létesített első légihíd a világtörténelemben. Rövid tárgyalások után az amerikai Kongresszus 500 millió dollár hitelt nyújtott Kínának. Ezt

a rendelkezést Roosevelt elnök 1942. február 7-én írta alá. A brit kormány ezzel egyidejűleg 50 millió fontos hitelt nyújtott Kínának. A kínaiak az 1942. március 21-én kötött megállapodásban kikötötték, hogy az 500 millió dollárt „olyan részletekben és olyan időben adják át a Kínai Köztársaság kormányának, ahogyan ő kéri" (*Rees* [1973], 37. o.).

Az ezt követő megállapodás szerint az 500 millió dollárból 200 milliót Kínában kibocsátandó dollárfedezetű kötvények, 220 milliót aranyszállítások formájában, a többit pedig más formában nyújtották. A kötvénykibocsátás nem bizonyult sikeres akciónak, és ezért ezzel itt nem is foglalkozom, hanem azonnal rátérek az aranyszállításokra. A kínaiak az aranyszállításokat arra akarták felhasználni, hogy az arany értékesítésével papírpénzt vonjanak ki a forgalomból, és ezzel megállítsák, de legalábbis fékezzék az inflációt. Tekintettel arra, hogy az állandóan romló helyzetben az arany volt a legbiztosabb értékmegőrző, és ezért nagy volt az arany iránti kereslet, emiatt pedig magas volt az arany papírpénzben kifejezett ára, ez az elgondolás nem volt irreális. Az aranyszállítások mégis lassan haladtak, és Kína pénzügyi helyzete rohamosan romlott. Egyre gyorsabb lett az infláció, ami talán a legfőbb oka lett a Kuomintang összeomlásának.

Az aranyszállítások késedelme miatt és a kínaiak sürgetésére Roosevelt elnök 1944. január 19-én, tehát két évvel az eredeti megállapodás megkötése után telefonon felhívta Morgenthaut, követelve az aranyszállítások kérdésének rendezését. Morgenthau még aznap megígérte a kínaiaknak havi 25 millió dollár értékű arany szállítását. A légihíd azt jelentette, hogy az aranyszállításnak nem volt technikai akadálya. Ennek ellenére 1944 első felében csak 2 millió dollár értékű aranyat indítottak útnak az Egyesült Államokból Kínába, és ennek is csak mintegy a fele érkezett meg oda. Roosevelt 1944. január 19-i rendelkezését tehát nem tartották be, és 1944 első felében az addig is csak alig csordogáló aranyszállítás gyakorlatilag megszűnt.

11.3. A szövetséges katonai márka ügye

A másik kritikus fontosságú ügy, amellyel White foglalkozott, és amelyet itt tárgyalnom kell, a szövetséges katonai (Allied Military – AM) márka vagy pontosabban a szövetségesek által kibocsátott márkabankjegyek nyomólemezei másodpéldányainak ügye volt.

Ennek elsődleges előzménye, hogy White 1943. február 25-i keltezéssel levelet és ebben újabb megbízást kapott Morgenthautól. E levél szerint aznapi hatállyal Morgenthau White-ra ruházta a felügyeletet és a teljes felelősséget a Pénzügyminisztérium részvételéért mindazokban a gazdasági és pénzügyi kérdésekben, amelyek a hadsereg és a haditengerészet tevékenységével függ-

tek össze. Ez természetesen magában foglalta a kapcsolattartást a Külügyminisztériummal, a hadsereggel és a haditengerészettel, valamint az ezekben az ügyekben illetékes minden más kormányszervvel és minden más szövetséges kormány e tárgyban illetékes képviselőivel. Ezek az ügyek korábban Daniel Bell államtitkár hatáskörébe tartoztak, ő azonban már az e levelet megalapozó február 22-i megbeszélésük során azt mondta Morgenthaunak és White-nak, hogy van határa annak a munkának, amit vállalni tud. Ez a White-nak adott megbízás a háborúval összefüggő pénzügyek fölötti felügyeletet és az ezekért való felelősséget jelentette.

Ennek a feladatnak az egyik legfontosabb eleme a szövetségesek és katonáik ellátása volt az általuk elfoglalt területeken közvetlenül felhasználható pénzzel, tehát a szövetségesek által kibocsátott bankjegyekkel. Ezt a feladatot Olaszországban az AM líra kibocsátásával oldották meg, és ennek mintájára és tapasztalatai alapján akarták megoldani az AM márka kibocsátását. Az AM lírát az amerikaiak nyomtatták, de ezt használtak az angolok is és a többi szövetséges is, és ennek az eljárásnak a sikere folytán az amerikaiak és angolok ezt a megoldást akarták alkalmazni Németországban. A bankjegyek tervezetét és a nyomólemezeket ebben az esetben is az amerikai Pénzügyminisztériumhoz tartozó Vésnöki és Nyomtatási Hivatal (Bureau of Engraving and Printing) készítette el, és a nyomtatással egy nagy gyakorlattal rendelkező, jó hírű céget akartak megbízni: a bostoni Forbes Companyt. White 1943 végén megkérdezte a Szovjetunió képviselőit, hogy akarnak-e csatlakozni ehhez a programhoz, vagy saját pénzt akarnak-e használni az ő megszállási övezetükben, és átadta nekik a bankjegyek tervezetét. Az angolok álláspontja szerint a három megszálló hatalomnak ugyanazt a pénzt kellett volna használnia. A bankjegyeknek az 1944 júniusára tervezett normandiai partraszállás miatt 1944. május 31-re kellett elkészülniük, és ehhez a nyomtatást február 14-én kellett megkezdeni.

Ezt követően és e határidő miatt drámai sebességgel követték egymást az események. Harriman, a moszkvai amerikai nagykövet 1944. február 15-én azt táviratozta Cordell Hull külügyminiszternek, hogy Molotov, a szovjet külügyminiszter hajlandó együttműködni az amerikaiakkal és az angolokkal a megszálló hatalmak által kibocsátandó márkabankjegyek ügyében, de ragaszkodik ahhoz, hogy a pénz egy részét a Szovjetunióban nyomtassák. Ezért Molotov azt kérte, hogy lássák el az összes címlettel, papírral, a színek mintájával, a sorozatszámok listájával és a nyomólemezek másodpéldányaival.

Ez a válasz megdöbbentő volt a Pénzügyminisztérium számára. A Vésnöki és Nyomtatási Hivatal igazgatója megengedhetetlennek tartotta a nyomólemezek külföldre való küldését. Daniel Bell államtitkár egyetértett ezzel. A hivatal igazgatója azt is megjegyezte, hogy a nyomda semmiképpen sem vállalja a nyomtatást, ha másnak is kiadják a nyomólemezeket, ezek kiadása

ugyanis lehetővé teszi a hamisítást. Ugyanakkor e hónapokban, az 1943 novemberében megtartott teheráni konferencia után volt a legnagyobb a bizalom abban, hogy a háború után fenn lehet tartani az együttműködést a Szovjetunióval, és ezért politikai szempontból helytelennek látszott a szovjet igény elutasítása. Ilyen körülmények között Morgenthau és White március 18-án találkozott Gromikóval, az akkori washingtoni szovjet nagykövettel, és megpróbálták elérni, hogy a szovjetek álljanak el ettől az igénytől. A Forbes Company kijelentette, hogy ha kiadják a nyomólemezek másodpéldányait, akkor eláll a megállapodástól, nem vállalja a nyomtatást. Április 8-án viszont Harriman azt jelentette a Külügyminisztériumnak, hogy Molotov ragaszkodik a nyomólemezek másodpéldányának kiadásához.

Ezt követően a polgári kormányhivatalok átadták a problémát a legfelsőbb katonai szerveknek – döntsenek ők. White április 14-én kapta meg Marshall tábornok levelét, amelyben az állt, hogy meg kell kapniuk a bankjegyeket május 1-ig, és az amerikai és angol Külügy- és Pénzügyminisztérium tárgyaljon ezt követően a Szovjetunió képviselőivel. Ekkor White a hivatalába kérette a Vésnöki és Nyomtatási Hivatal igazgatóját, valamint a Pénzügyminisztérium más vezető tisztviselőit, és kijelentette, hogy a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága (Combined Chiefs of Staffs) úgy döntött, hogy a nyomólemezeket ki kell adni a szovjet kormánynak. A tárgyalásba bevonták Morgenthaut, aki úgy döntött, hogy a Forbes Companyt semmiféle körülmények között sem szabad informálni arról, hogy a nyomólemezek másodpéldányait kiadják Moszkvának. A katonai és a politikai szempontok ugyanis azt diktálják, hogy a nyomtatást is meg kell kezdeni, és ki is kell adni Moszkvának a nyomólemezek másodpéldányait. A lemezeket április 21-én, repülőgépen, Alaszka és Szibéria fölött jutatták el Moszkvába.

A döntést április 27-én foglalták írásba. Az iratban az szerepel, hogy a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága részéről Marshall tábornok javasolta, hogy adják ki a szovjet kormány részére az általa kért anyagokat. Ami megtörtént, azt megtörténte után mindenki jóváhagyólag tudomásul vette, de amint Rees írja, „az azonban nyilvánvalónak látszik, hogy a nyomólemezek másodpéldányaira vonatkozó döntés kezdeményezése a történtek folyamán mindvégig Harry Dexter White-tól jött” (i. m. 191. o.). Ez az ügy megjelenik Bentley könyvében [1952] és a kérdéssel foglalkozó Mundt-albizottság előtt 1953-ban tett vallomásában. Bentley azt állította, hogy az ő titkos szervezete először a bankjegyek mintapéldányait juttatta el a szovjeteknek, akik ezt örömmel fogadták azzal, hogy megpróbálják hamisítani, de rá kellett jönniük, hogy a bonyolult nyomtatási eljárás miatt ezt nem tudják megoldani. Elmondása szerint ezután képes volt arra, hogy White útján rávegye az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumát, hogy adja ki a nyomólemezek másodpéldányait Moszkvának.

A nyugati szövetségesek 10,5 milliárd AM márkát hoztak forgalomba, a Szovjetunió viszont nagyon konzervatív becslés szerint is legalább 78 milliárdot. Ami az AM márka árfolyamát illeti, Rees azt írja, hogy White-nak Morgenthau segítségével sikerült elérnie, hogy a szövetségesek rendkívül alacsony, 10 márka = 1 dollár átváltási arányt fogadjanak el, ami nyilvánvalóan kedvező volt az amerikaiaknak és az amerikai katonáknak, de hátrányos a németeknek.

11.4. Washington a White-terv első és második változata között

Az előbbiekben leírtam, hogy a White-terv két változatának (*White* [1942], [1943a]) közzététele között (1942. április és 1943. július 10.) egy év és három hónap telt el. Leírtam azt is, hogy ez az idő bővelkedett furcsa eseményekben, hogy az amerikaiak késleltették, Keynes viszont minden lehető eszközzel siettetni próbálta az érdemi egyeztető tárgyalások megindítását, és hogy ennek az időszaknak, amely joggal nevezhető a süketek párbeszédének, végül is az vetett véget, hogy a brit kormány – feltehetőleg Keynes kezdeményezésére – mint fehér könyvet, tehát mint hivatalos kormányiratot adta át a brit parlamentnek Keynes javaslatát. Csak ezt követte a White-terv második variánsa először előzetes, majd végleges változatának a közzététele. Még ha a lényeg már ismert is, indokoltnak tartom annak ismertetését, ami ebben az ügyben és ebben az időben Washingtonban történt. Az eseményeket *Horsefield* ([1969a], 30–53. o.) nyomán tekintem át.

Abból, amit Horsefield leírt, mindenekelőtt az láthatjuk (i. m. 30–31. o.), hogy Washingtonban nem sok történt mindaddig, amíg, 1943. április 7-én, közzé nem tették a két terv akkori változatát, tehát indokolt volt az események provokatív módon való mozgásba hozása. Horsefield is megemlékezik arról, hogy White 1942 októberében járt Londonban, és tárgyalt Keynesszel. Ezen felül tájékoztat arról, hogy ezt követően mindkét tervnek több újabb változata készült el, ezeket meg is küldték egymásnak; és hogy White előadást tartott erről a problémáról az Amerikai Közgazdasági Társaság 1943. január 7-i ülésén. Ez az előadás nyomtatott formában is megjelent (*White* [1943b]), de ez sem volt komolyabb lépésnek tekinthető. A két terv 1943. április 7-i közzétételét azonban lázas tevékenység követte amerikai részéről, sőt az amerikaiak átvették a kezdeményezést. Egymás után készült el az amerikai terv négy változata 1943. május 8-án, június 15-én, június 26-án és július 10-én – ez utóbbi változat az, amelyet Horsefield közzétett ([1969b], 83–96. o.), és amely e könyvben is megjelenik a 11. fejezethez tartozó függelékben –, majd 1943. augusztus 19-én elkészült egy összefoglaló változat.

Ezt a változatírást lázas diplomáciai tevékenység kísérte, illetve alapozta meg. 1943. június 22–24-én informális csoportértekezleteket tartottak

Washingtonban. Ezeken az Egyesült Királyság, több domínium, a csehszlovák és a lengyel emigráns kormány képviselője, valamint – ami a legfeltűnőbb és talán a legfontosabb – a Szovjetunió képviselője is részt vett. Horsefield félreérthetetlenül leírja: „Észre lehet[ett] venni valami olyasmit, ami megközelíti a polarizációt: az angol újságok arra hajlottak, hogy kritizálják a White-, az amerikaiak pedig arra, hogy becsméreljék a Keynes-tervet. Ez természetes volt azért, mert a két terv az őket készítő két ország igényeinek és törekvéseinek felelt meg. […] Nehéz felfedezni […] akár egyetlen angol szerzőt, aki a White-tervet preferálta volna a Keynes-tervvel szemben, vagy olyan amerikait, akinek jobb véleménye volt a klíringunióról, mint a stabilizációs alapról." (I. m. 332. o.) Ezek a tárgyalások a White-terv Horsefield által is közzétett 1943. július 10-i változatának nyilvánosságra hozatalát követen is folytatódtak. 1943. szeptember 15. és október 9. között végleges jellegű tárgyalássorozat volt Washingtonban az amerikai tisztviselők egy csoportja és az angol delegáció között. Úgy látszik, hogy ez zárta le az akkori tárgyalásokat, amelyek azonban a süketek párbeszédének a folytatásaként is értékelhetők, mert nem vezettek konkrét eredményre, és az álláspontok nemhogy közeledtek volna egymáshoz, hanem valójában meg sem tárgyalták őket érdemben.

Ezeknek az eseményeknek a leírását követően Horsefield áttekinti a tárgyalássorozat résztvevői által előterjesztett módosítási javaslatokat. Ezek közül csak a legfontosabbakra utalok. Annyi kétségtelennek látszik, hogy ezeknek a tárgyalásoknak a kiinduló alapja az amerikai javaslat volt, a módosítási javaslatok viszont– szellemükben – az angol javaslathoz álltak közel. Több ország szerint túl magas volt az arany hányada a befizetésekben. Számos ország ellenezte, hogy az Egyesült Államoknak a White-terv szerint gyakorlatilag vétójoga lett volna a döntésekben. Ellenezték a fontos döntésekhez megkívánt 80%-os többséget, és felmerült az a követelés is, hogy a szavazati arány az egyes országok népességétől és külkereskedelmük volumenétől függjön. Pártolták az országok nagyobb szabadságát a leértékelés lehetőségét illetően, és volt olyan javaslat is, hogy a végrehajtó hivatalok Londonban és New Yorkban legyenek, ami pontosan megfelelt Keynes elképzeléseinek és javaslatainak. Előre vételezve a későbbieket: ekkor még szó sem esett e hivatalok washingtoni elhelyezéséről.

Készült egy francia és egy kanadai terv is, sőt külön tervet készített a Federal Reserve Board. Ez utóbbiból csak azt a két elemet érdemes kiemelni, hogy e terv szerint minden ország vásárolhatott volna aranyat az Alaptól, és eladhatott volna aranyat az Alapnak, és az Alap köteles lett volna megvenni minden neki felajánlott aranyat, továbbá, hogy minden tagnak egy szavazata lett volna minden befizetett 1 millió dollár, valamint a tagoknak hitelezett minden 1 millió dollár után. Szinte fölösleges rámutatni az első javaslat konzervativizmusára és arra, hogy a második javaslat lett volna az, amelyik a legnagyobb fölényt adta

volna meg az Egyesült Államokban a szavazási eljárást illetően, mert nyilván ő lett volna a legnagyobb és legfontosabb hitelező.

Az eseménytörténet e leírása után áttérhetünk e fejezet legfontosabb témájára, a White-terv második változatának ismertetésére.(A tervet az ehhez a fejezethez tartozó függelék közli.)

11.5. A White-terv második változata: áttekintés

Keynesnek a Lordok Házában elmondott szűzbeszéde a „közös terv igaz reményével" végződik ugyan, de a White-terv második változatának ismertetése során nem leplezhetem el azokat az alapvető ellentéteket, amelyek e két tervet elválasztották egymástól.

A Keynes-terv első változatának terjedelme (*Keynes* [1942b]) 16, a másodiké, a fehér könyvé (*Keynes* [1943b]) pedig 18 oldal. E két irat terjedelme tehát szinte azonos, és nagyrészt azonos a tartalmuk is. Azonos a jellegük is: mindkettő tudományos értekezés. Már hangsúlyoztam azt is, hogy Keynes nem változtatott az elképzelésein, hanem szinte provokatív módon ráerősített a korábban leírtakra. Igazán újnak csak a fehér könyv bevezetése, a „kis népek függetlenségi nyilatkozata" tekinthető, ez azonban provokatívabb az ezt követő részeknél is. Más a helyzet a White-terv esetében. Az első változat (*White* [1942]) 46, a második (*White* [1943a]) viszont alig 14 oldal, tehát a korábbinak harmada sincs. Ezt a terjedelmi változást komoly tartalmi változások is kísérik, nem függetlenül attól, hogy White megkapta a Keynes-terv második változatának 1942. augusztus 28-i keltezésű előváltozatát (*Keynes* [1942c]), amely alig különbözik a véglegestől, a fehér könyvtől (*Keynes* [1943b]). Ezek ismerete hatott ugyan a második változat (*White* [1943a]) szerkezetére, de ez nem változtat azon, hogy White anyagai, stílusuk tekintetében, közelebb állnak a hivatali előterjesztésekhez, mint a tudományos tanulmányokhoz, és ez nem könnyíti meg ismertetésüket.

White emellett más taktikát követett terve második változatának prezentációja során, mint Keynes. Keynes intranzigens, támadó jelleggel írt, feltételezve, hogy ezzel áttörést tud elérni Washingtonban éppúgy, mint Angliában. White viszont fenntartotta ugyan elképzelései lényegét, de egyes – inkább másodlagos és nem a leglényegesebb – pontokon közelített Keynes álláspontjához, másutt pedig kerülte az ellentétek hangsúlyozását. Lehet, sőt nagy a valószínűsége, hogy ezzel az eljárással elő tudta segíteni terve elfogadtatását a szövetségesek körében, noha e téren nyilván nem a tervek előadásmódjának, hanem az Egyesült Államok hatalmi fölényének volt döntő szerepe. A következőkben, akárcsak az előbbiekben, részenként és fejezetenként foglalkozom a tervvel, utalva az előzményekre és az összefüggésekre.

11.6. A White-terv második változata: a bevezetés, az előszó és a preambulum

A rövid bevezetés hangsúlyozza, hogy ez az amerikai Pénzügyminisztérium által 1943. április 7-én közzétett javaslat átdolgozott változata, amelyet láttak az egyesült és társult nemzetek pénzügyminiszterei és az ő szakértőik, és hogy erről informális tárgyalásokat folytattak majdnem harminc országgal. Ez ennek ellenére még mindig előzetes dokumentum, amely az amerikai Pénzügyminisztérium és más minisztériumok technikai szakértőinek nézeteit fejezi ki, de nem fejezi ki szükségképpen sem az Egyesült Államokon kívüli bármely más ország szakértőinek véleményét, sem pedig az amerikai Pénzügyminisztérium és kormány véleményét, mert még nem kapta meg a hivatalos jóváhagyást. A bevezetés ugyanakkor utal az amerikai Pénzügyminisztérium ez ügyben kifejtett lázas diplomáciai tevékenységére, tehát arra, hogy erről az ügyről, noha a dokumentum még nem kapta meg a kormány jóváhagyását, már addig harminc országgal folytattak tárgyalásokat.

A leírtak szerint a két terv jogi státusza és nemzetközi elfogadottsága között nagyon lényeges volt a különbség. A Keynes-terv esetében már az első változat része volt a Pénzügyminisztérium egy hivatalos előterjesztésének, amely megkapta a háborús kabinet újjáépítési bizottságának jóváhagyását, az ettől tartalmilag nem sokban különböző második változat pedig a kormány hivatalos irata, fehér könyv volt. A White-terv viszont ekkor, *de iure*, csak egy minisztériumon belüli előterjesztés volt, amely még a Pénzügyminisztérium hivatalos jóváhagyását sem kapta meg.

A Morgenthau által írt előszó nem utal előzményként a Keynes-tervre, hanem csak a korábbi amerikai tervekre, és kerüli az összeütközésre alkalmat adó szavakat, de sejteti az amerikai álláspont változatlanságát. Alapvető célnak a két világháború közti valutáris instabilitás és pénzügyi összeomlás megismétlődésének elkerülését tekinti, alig szól azonban arról, hogy a tervnek az általános és minden országra kiterjedő prosperitást kellene szolgálnia. Alaphangja tehát, noha kerüli az összeütközést, ellentétes Keynesével.

A preambulum White munkája, és bizonyos fokig felismerhető benne Keynes hatása. Hangsúlyozza, hogy „a világ prosperitása éppúgy, mint a világbéke, oszthatatlan” (i. m. 85. o.), ami keynesi elv. Megfelel a keynesi elveknek annak leszögezése is, hogy „az Alap eszközei nem használhatók fel alapvetően kiegyensúlyozatlan nemzetközi pozíció fenntartására” (i. m. 86. o.). Annak hangsúlyozása azonban, hogy a nemzetközi pénzügyi együttműködés nem tekinthető a „nagylelkűség ügyének” (uo.), annak megemlítése nélkül, hogy a világrendnek minden ország javát kell szolgálnia, és nem sértheti egy ország érdekét sem, már határozott eltérés a keynesi elvektől.

11.7. A White-terv második változata: a fejezetek

Itt is ugyanazt az eljárást fogom követni, mint a Keynes-terv második változatának ismertetése során, azaz fejezetenként tárgyalom e tervet, és írom le megjegyzéseimet.

(I) Az Alap céljai. A preambulummal kapcsolatban leírtak még világosabbak lesznek e pont alapján. Itt öt cél szerepel, a White-terv első változatában pedig (*White* [1942], 9. függelék, 1–3. o.) tizenegy, ami jelentős mértékű átdolgozás. Az itt megadott öt cél:

a) A valutaárfolyamok stabilizálásának előmozdítása.

b) A tagországok nemzetközi fizetési mérlege egyensúlyzavarai mértékének csökkentése és fennállási idejének rövidítése.

c) Olyan feltételek kialakításának elősegítése, amelyek előmozdítják a külkereskedelmi forgalom és a termelőtőke zavartalan áramlását a tagállamok között.

d) A zárolt külföldi számlák tényleges felhasználásának előmozdítása.

e) „A valutáris korlátozások, a kétoldalú klíringmegállapodások, a többes árfolyamrendszerek és a diszkriminatív valutáris intézkedések alkalmazásának csökkentése, minthogy ezek akadályozzák a világkereskedelmet és a termelőtőke nemzetközi áramlását." (Uo.)

Itt sincs semmi támadás a keynesi elvek ellen, de ez az öt pont egy Keynes előtti világképet vázol föl, a közgazdaság-tudomány Keynes előtti álláspontját, egy olyan világképet, mintha Keynes sohasem élt volna, és soha egy sort sem írt volna. Részletezve:

ad a) A fentekben először a valutaárfolyamok stabilizálása szerepel, noha Keynes világosan kimutatta, hogy az árfolyamoknak követniük kell az egyes országokban szükségképpen bekövetkező változásokat. Szerinte tehát az árfolyamrendszer stabilizálása lehetetlen, és a reális cél csak az elkerülhetetlen változások rendezett lebonyolítása lehet. Figyelemreméltó, hogy a White-terv első változata hosszas eszmefuttatást szentel a valutaárfolyamok szükségszerű változásának, ez az elemzés azonban itt kimarad.

ad b) White csökkenteni kívánja a nemzetközi fizetési mérlegek egyensúlyzavarait, a nélkül a keynesi javaslat nélkül, hogy a tartósabb *folyó* fizetési egyensúlyzavarok a hiányok tartós hitellé való – akár kötelező – átalakítása, sőt esetleg akár a követelések egy részének – akár kötelező – törlése révén is csökkenthetők lennének. A fizetési mérlegek egyensúlyzavarainak csökkentése e kiegészítések nélkül az adós országok restrikciós politikájának megköveteléseként értelmezhető.

ad c) A külkereskedelmi forgalom és a termelőtőke zavartalan áramlásának előmozdítása nyilván helyes cél. Ez azonban annak a keynesi tételnek a felismerése nélkül szerepel, hogy átmeneti kisebb korlátozások elkerülhetetlenek

lehetnek egyes országok prosperitásának fenntartása érdekében. A prosperitás fenntartásának gondolata nem jelenik meg White-nál.

ad d) A zárolt számlák ügye elvesztette aktualitását.

ad e) Itt megjelenik a diszkriminatív intézkedések elutasítása, valamint a világkereskedelem és a termelőtőke szabad nemzetközi áramlásának feltétel nélküli követelése. Ez ellentétes azokkal a keynesi tételekkel, amelyek szerint egyes országok jóléte a mérsékelt diszkriminatív intézkedések átmeneti, sőt egyes kereskedelmi korlátozások tartós bevezetését kívánhatja meg, és hogy a világkereskedelem és a tőke teljesen szabad nemzetközi áramlása nem feltétlenül vezet minden ország jólétére.

A fehér könyvvel foglalkozó fejezetben olyan kifejezéseket használtam, mint „hadüzenet" és „össztűz". Amit itt White leírt, nem hadüzenet és nem össztűz, hanem értetlenség. Annak fel nem ismerése, hogy Keynes mit gondolt és mit írt, és annak igazolása, amit a neokeynesiánusok mindig is állítottak: az amerikaiak sohasem értették meg Keynest. White itt nem száll vitába Keynes nézeteivel, hanem inkább nem létezőnek tekinti őket. Ezek a sorok arra utalnak, hogy White képtelen volt felfogni, amit Keynes írt, vagyis tényleg a Keynes előtti világban élt. Szerintem nem túlzás azt mondani, hogy a Bretton Woods-i világrend máig tartó, hetven éves fennállásának vagy legalábbis részleges fennmaradásának az az alapvető tragédiája, hogy ez a világrend úgy épült fel, és úgy működött, mintha Keynes sohasem élt, sohasem írt, sohasem alkotott, sohasem létezett volna. Azt írom, hogy ez a rendszer máig tart, noha mindenki tudja, hogy több mint negyvenöt éve megbukott. A bukás is igaz, de a fennmaradás is, mert a bukás utáni összes konkrét kísérlet lényegében véve a White által leírt és az előbb megtárgyalt öt cél változatlan fenntartásán alapult. Bármennyire furcsa, még a valutaárfolyamok szabad lebegtetésének gondolata is a valutaárfolyamok stabilizálásának gondolatkörébe tartozik, mert azon a feltételezésen alapul – amely nem számol az ugyancsak keynesi eredetű csordaszellemmel vagy inkább állati ösztönökkel –, hogy a szabad lebegtetés az optimális valutaárfolyamok megtalálására és így végső soron stabil árfolyamrendszerre fog vezetni, ami elméletileg a csordaszellem miatt abszurd feltételezés, és amit a gyakorlat sem igazolt.

(II) Az Alap összetétele. Itt semmi lényeges változás sincs: „Az Alap a tagállamok kormányainak aranyából, valutáiból és értékpapírjaiból áll", a kvóta pedig a befizetési kötelezettségként előírt összeg, amely összesen legalább 5 milliárd dollár (i. m. 86). A további részletek közgazdasági jelentősége csekély, a konkrét számok vagy arányok nyilván módosíthatók, az 5 milliárd nyilván kevés, és a további részletezés nem indokolt.

(III) Az Alap pénzügyi egysége. Az első mondatok: „Az Alap pénzügyi egysége az unitas (UN) lesz, amelynek értéke 137 1/7 szemer [szemer = 0,0648 gramm) arany, 10 dollár egyenértéke. Az unitas értékének semmiféle megváltoztatása

sem lehetséges a tagállamok szavazatai 85%-ának jóváhagyása nélkül." (I. m. 87. o.) Az, hogy a pénzügyi egység 1, 10 vagy ½ dollár, az nyilván teljességgel mindegy, mert mindhárom változat egyértelműen aranyvaluta-rendszer. Ez azonban mégis egy újabb lépés Keynes felé annyiban, hogy – nagyon nehéz feltételek között és az Egyesült Államok vétójogának fenntartásával ugyan, de – lehetővé teszi a közös valuta értékének megváltoztatását, tehát az unitas és az arany értékének aránya ezek szerint elvben nem örök időkre rögzített. Ehhez azonban két nagyon is vitatható feltétel kapcsolódik.

Az egyik az, hogy minden ország csak az unitas fenti hivatalos árának megfelelő áron adhat el vagy vásárolhat aranyat. Ez a feltétel első pillantásra azonosnak látszik a keynesi elképzelésekkel, de távolról sem az. Ez kétoldalú konvertibilitás: bármely központi bank és nyilván a stabilizációs alap is bármikor szabadon konvertálhatja, sőt igény esetén nyilván köteles is konvertálni az aranyat unitasra és viszont. Ez ellentétes a keynesi egyoldalú konvertibilitással, amely szerint aranyért bármikor kapható fix áron bancor, a bancorért viszont senki – és főként a klíringunió – nem köteles aranyat adni.

White itt előadott javaslata elméletileg sem elfogadható, és a gyakorlat is igazolta tarthatatlanságát. Elméletileg nem fogadható el, mert az aranynak négyféle felhasználása van, illetve volt akkor, mert a monetáris felhasználás azóta megszűnt: a monetáris, az ipari, a fogyasztási (elsősorban ékszerészeti) és az értékmegőrzési vagy felhalmozási (főként a nemzetközi pénzrendszer bizonytalanságainak időszakában). A monetáris felhasználás terén – minthogy itt az ilyen ügyletekben részt vevők köre zárt, ide csak az Alap, valamint az Alap tagállamai és ezek központi bankjai vagy más hasonló funkciójú szervei tartozhatnak – ki lehet mondani, és be is lehet tartani, hogy az arany és az unitas értékaránya változatlan. Semmi elméleti alapja sincs azonban annak a feltételezésnek, hogy az ipari és fogyasztási felhasználás esetén a kereslet és a kínálat által meghatározott aranyár éppen akkora lesz, mint amekkorában az Alap tagjai megegyeznek. Az előbbiekben már írtam arról, hogy az arany luxuscikk, tehát a háborús nyomor elmúltával a többi fogyasztási cikk árához viszonyított árának nőnie kell, ami be is következett. Az összefüggést tovább bonyolítja az arany értékmegőrzési funkciója. A nemzetközi pénzrendszer bizonytalanságának bármiféle fokozódása növeli az aranyárat. Az az elképzelés tehát, amely szerint az aranynak a monetáris felhasználásra vonatkozó és nemzetközi megállapodás szerint rögzített értéke feltétlenül, minden további nélkül és minden körülmények között meghatározza az ipari, a fogyasztási és az értékmegőrzési célokra felhasznált arany értékét is, mint ahogy ezt a White-tervben szerepel, szükségképpen bukásra volt ítélve, és ez a bukás be is következett.

Még problematikusabb a következő rendelkezés, amelyet – terjedelme ellenére – kénytelen vagyok szó szerint idézni. „Ha egy tagország valutája jelentős mértékben leértékelődik, akkor ennek az államnak, ha ezt kérik, be kell szol-

gáltatnia az Alapnak egy akkora összeget saját valutájában vagy értékpapírokban, amely egyenlő az Alapnak ennek az országnak a helyi valutájából vagy értékpapírjából tartott összeggel. Hasonlóképpen, ha egy országnak a valutája jelentős mértékben fölértékelődne, az Alapnak vissza kellene fizetnie ennek az országnak egy olyan összeget (ennek az országnak a valutájában vagy értékpapírjaiban), amennyi az Alap által tartott [valutának és értékpapíroknak az ebből a felértékelődésből] származó unitasban kifejezett értéknövekménye." (I. m. 88. o.) Ezzel a kérdéssel korábban már foglalkoztam, és rámutattam, hogy ez az „akinek van, adatik, és akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van" egészen súlyos esete. Ezt most csak azzal egészítem ki, hogy ez különösképpen hangsúlyossá teszi, hogy e tervben az aranynak van központi szerepe, mert ez azt jelenti, hogy az Alap teljes befizetett állományának unitasban, azaz aranyban kell változatlannak lennie. Hogy miért, arról nincs indokolás a tervezetben, de ez az elgondolás valószínűleg azon alapul, hogy az arany az egyetlen igazi értékmérő, tehát az egész projekt súlya csak akkor lehet változatlan, ha tőkéjének aranyban kifejezett értéke is az.

(IV) A valutaárfolyamok. A tervezet eléggé bonyolult szabályokat ír le az árfolyamok kiinduló értékének megállapítására. Ez a rendszer, ha bonyolultabb is a keynesinél, nem feltétlenül ellentétes vele. Ugyanakkor megtalálhatjuk itt azt a mondatot, hogy: „Az Alapnak meg kell határoznia azt az értéktartományt, amelyen belül a tagállamok valutájának értéke ingadozhat." (I. m. 89. o.) Ez annak logikus folyománya, hogy az Alap kereskedik a valutákkal, és így ezek értékarányát, még akkor is, ha ezt a kereskedelmet az Alap bonyolítja le, nagymértékben a kereslet-kínálat határozza meg, ami viszont a legélesebb ellentétben áll a klíringunió alapelképzelésével, amely szerint az átváltási arányok egyértelműen meghatározottak.

(V) Hatáskörök és eljárások. A kritikus fontosságú első mondatok szó szerint: „Az Alapnak a következő hatáskörökkel kell rendelkeznie: (1) Vásárolni, eladni és tartani aranyat, valutákat és a tagállamok kormányzati értékpapírjait; megjelölni [earmark] és átadni [transfer] aranyat, [továbbá] kibocsátani saját kötelezvényeit, és felajánlani őket leszámítolásra vagy eladásra a tagállamoknak; […] [illetve]: (2) eladni bármely ország pénzügyminisztériumának (vagy az ügynökeként működő stabilizációs alapjának vagy központi bankjának) az elfogadott árfolyamon bármely tagország olyan valutáját vagy devizáját, amely az Alap birtokában van." (I. m. 89. o.) Ezt az ezzel kapcsolatos részletfeltételek felsorolása követi, amelyeknek azonban további nagyobb közgazdasági jelentőségük nincs, és amelyek nyilván módosíthatók.

Az ezt követő nagyon lényeges tétel, amelyet ismét szó szerint kell idéznem, kimondja a következőket. „Ha az Igazgatótanács számára nyilvánvaló lesz, hogy a bármely valuta iránti kereslet rövidesen kimeríti az Alap készletét ebből a valutából, az Alapnak informálnia kell a tagállamokat e valuta

valószínűleg rendelkezésre álló mennyiségéről, valamint e valuta arányos elosztásának javasolt módszeréről, azokkal a javaslatokkal együtt, amelyek elősegítik az e valuta előre becsült keresletének és kínálatának egyenlővé tételét." (I. m. 90. o.) Az Alapnak természetesen „mindent meg kell tennie, hogy növelje a hiányvaluta [scarce currency] kínálatát" (i. m. 91. o.), és „arányosan kell szétosztania [apportion] az ilyen hiányvaluta eladását" (uo.). Az ilyen valutát tehát „adagolnia" kell.

Ez az a pont, ahol a legjobban megmutatkozik a technikai lebonyolításra vonatkozó két elgondolás, vagyis a Keynes által javasolt klíringrendszer és a White által javasolt valutavételi és -eladási rendszer alapvető különbsége.

A keynesi rendszerben a külkereskedelmi ügylet megelőzi a pénzügyi rendezést. A két országnak ebben az ügyletben részt vevő vállalatai tehát megegyeznek egymással, és a klíringuniónak az a dolga, hogy átvezesse könyveiben a tranzakciót, vagyis az importáló ország számlájáról átvigye – bancorban – az áru- vagy szolgáltatásforgalom ellenértékét. Ebben az esetben tehát föl sem merülhet a „hiányvalutának" még a gondolata sem, és az egész rendszer is szükségképpen egyensúlyban marad. Az természetesen lehetséges, hogy valamely ország túllépi folyószámlahitel-keretét, és ezzel a megengedettnél nagyobb tartozása keletkezeik *a rendszer egészével* szemben. Ekkor magasabb illetéket kell fizetnie a klíringuniónak, vagy, ha a túllépés még nagyobb mértékű és tartós, a klíringunió igazgatótanácsa deklarálhatja fizetésképtelenségét ennek összes súlyos következményével együtt. A „hiányvalutának" és az ilyen valuta adagolásának gondolata azonban föl sem merülhet.

White rendszerében a pénzügyi rendezés előfeltételének biztosítása megelőzi a külkereskedelmi ügyletet. Ha valaki importálni akar – például az Egyesült Államoktól, az akkori egyetlen igazán nagy exportőrtől –, akkor a külkereskedelmi ügylet megkötését *megelőzően* dollárt kell vennie az Alaptól. A vásárolható mennyiséget az importőr kvótája, azaz az általa befizetett vagy aláírt összeg, és az exportőr, azaz példánkban az Egyesült Államok kvótája egyaránt behatárolja. Nem kaphat többet az Alaptól, mint amennyit kvótája megenged, és nincs több dollár annál, mint amennyi az Egyesült Államok kvótája szerint a rendszerben van. Lehetséges tehát, hogy az ügylet nem jöhet létre, és az Alap olyasmit mondhat az Egyesült Államoktól importálni akaróknak, hogy „mélységesen sajnálom, de adagolnom kell a dollárt, és nem kaphat többet, mint a kért összeg felét vagy negyedét".

White tehát nem oldotta meg, sőt nem is ismerte fel azt az alapvető problémát, amelynek felismerése a keynesi elmélet központi gondolata, és amelyet Keynes tervezete meg is oldott. Keynes azt akarta elérni, hogy ha van áru, van eladó és van vevő, akkor ez az ügylet ne akadhasson el azon, hogy nincs pénz. A keynesi rendszerben a termelés és a forgalom felső határát a világ összes országának összesített termelési lehetősége határozza meg. White

rendszerében viszont ugyanezt a határt az az ötmilliárd dollár határozza meg, amekkora az Alap, vagy inkább az a nem sokkal több mint egymilliárd dollár, amennyi ebből az Egyesült Államok kvótája. A különbség a világ jóléte szempontjából felmérhetetlen.

(VI) Az igazgatás. A kritikus mondat, ismét szó szerint: „Minden országnak 100 szavazatának kell lennie, valamint egy szavazatának kvótája minden 100 000 unitasa (1 millió dollárja) után." (I. m. 93. o.) Ez tökéletesen megfelel annak, amit leírtam: White minden változtatás nélkül fenntartotta álláspontját, de kerülte a partnerországok provokálását. A White-terv első változata négy terjedelmes táblázatot tartalmazó három oldalon írja le – igaz, hogy kissé bonyolultabban és több szempontot véve figyelembe –, hogy ez a megoldás az Egyesült Államok és a tőle egyértelműen függő kisebb latin-amerikai országok döntő fölényét jelenti a világ többi részével, vagyis az egész és sokkal nagyobb keleti félgömbbel szemben. A terv e változatában nincs ilyen provokálás; egyetlen egy mondat van, amelyet szó szerint idéztem, de ez ugyanazt jelenti, mint az első változat három oldala és négy táblázata. A javaslatot egy másik mondat enyhíti. „Egy ország sem lehet jogosult arra, hogy több szavazatot adjon le, mint az összes alapszavazat egyötöde, függetlenül kvótájától." (Uo.). Ez nyilván egyedül az Egyesült Államokat érinti, az előbbiek szerint azonban az unitas aranyban kifejezett értékének megváltoztatásához a szavazatok 85%-a kell, tehát ott vagyunk, ahol voltunk.

(VII) A tagországok magatartása. White itt ugyanazt az eljárást követi, mint az előbbiekben. Tervének első változata 11 oldalt szentel a tagság feltételeinek, amelyek gyakorlatilag a szélsőséges gazdasági liberalizmus összes elve elfogadásának kötelezettségét tartalmazzák. Ezt a 11 oldalt most egyetlen oldal helyettesíti, ebben azonban benne van a nemzetközi kereskedelem és tőkeforgalom teljes szabadsága, valamint az Alap ajánlásainak elfogadása melletti elkötelezettség, némi engedményekkel a keynesi tervben szereplő fenntartásoknak.

E tartalmi ismertetés és kommentálás után következzék a White-terv második változatának eredeti szövege az elkerülhetetlenül szükséges rövidítésekkel.

Függelék a 11. fejezethez

A White-terv második változata
Előzetes vázlatos áttekintés az Egyesült és Társult Nemzetek Nemzetközi Stabilizációs Alapjára vonatkozó javaslatról
1943. július 10.

Preliminary Draft Outline of a Proposal for an International Stabilization Fund of the United and Associated Nations

Bevezetés

A háború utáni nemzetközi valutáris stabilitás e pamfletben előadott terve az Egyesült és Társult Nemzetek Stabilizációs Alapjára vonatkozó előzetes és a pénzügyminiszter által 1943. április 7-én közzétett előzetes tervezet átdolgozott változata.

Az előzetes tervezetet a pénzügyminiszter az Egyesült Nemzetek és a társult országok pénzügyminisztereinek küldte meg azzal a kéréssel, hogy tanulmányozzák technikai szakértőik. A pénzügyminisztereket arra is felkérték, hogy küldjenek képviselőket Washingtonba az e kormány szakértőivel való informális tárgyalásokra. Az ilyen informális tárgyalásokat közel harminc országgal tartották meg. E megbeszélések alapján a Pénzügyminisztérium szakértői a Kormány más minisztériumaival együttműködve átdolgozták a Nemzetközi Stabilizációs Alap előzetes tervezetét. Noha a többi ország képviselőinek tapasztalatait belefoglalták ebbe az átdolgozott tervezetbe, ez nem szükségképpen fejezi ki egyetlen más ország szakértőinek véleményét sem.

Ez az átdolgozott tervezet még mindig és minden szempontból előzetes dokumentum, amely a Pénzügymisztérium és a Kormány más minisztériumai technikai szakértőinek véleményét fejezi ki. Még nem kapta meg sem a Pénzügyminisztérium, sem a Kormány hivatalos jóváhagyását.

Előszó
Henry Morgenthau, Jr., pénzügyminiszter

Ha majd az Egyesült Nemzetek sikeres befejezéséig vitték el ezt a háborút, számos sürgős nemzetközi gazdasági és pénzügyi problémával kell szembe-

nézniük. Ezek közül egyesek új problémák, amelyek közvetlenül ebből a háborúból erednek; mások folyamatos következményei annak, hogy nem sikerült megoldani azokat a problémákat, amelyek velünk vannak az utolsó háború óta. E problémák megoldása lényeges [előfeltétele] a világbéke és prosperitás egészséges gazdasági alapjai kialakításának.

Mindezek a fontos nemzetközi gazdasági és pénzügyi problémák szorosan összefüggenek. […]

Általánosan elismert, hogy a pénzügyi stabilitás és a diszkriminatív valutáris eljárások elleni védelem lényeges alapja a nemzetközi kereskedelem és pénzügy újjáélesztésének. […]

Még mindig túl korai az idő arra, hogy ismerjük a háború utáni pénzügyi problémák pontos formáját és nagyságát. Bizonyos azonban, hogy három elválaszthatatlan pénzügyi feladattal kell szembenéznünk: a valuták összeomlásának megakadályozásával, a pénzügyi rendszerek összeomlásának elkerülésével és a nemzetközi kereskedelem kiegyensúlyozott növekedése helyreállításának megkönnyítésével. Nyilvánvaló, hogy ezek a rettenetes méretű problémák csak nemzetközi akcióval kezelhetők sikeresen.

Azoknak az eszközöknek a létrehozása, amelyek alkalmasak a háború utáni elkerülhetetlen pénzügyi problémák kezelésére, nem halasztható el az ellenségeskedések végéig. […]

Más fontos ok is van arra, hogy megindítsuk a speciális javaslatokra vonatkozó konkrét megbeszéléseket. A nemzetközi pénzügyi együttműködés terve a háború megnyerésének eszköze is lehet. […]

Azoknak a […] szervezeteknek egyike, amelyek a nemzetközi gazdasági és pénzügyi problémákkal foglalkoznak, a Nemzetközi Stabilizációs Alap lehet. […]

Általánosan elismert, hogy a Nemzetközi Stabilizációs Alap csak egyike lehet azoknak a szervezeteknek, amelyekre szükség van a nemzetközi pénzügyi együttműködés terén. Más szervezetekre lehet szükség ahhoz, hogy hosszú távú nemzetközi hitelt nyújtsanak a háború utáni újjáépítéshez és fejlesztéshez, hogy eszközöket adjanak a rehabilitáció és segély céljára, és hogy előmozdítsák a nemzetközi kereskedelmi forgalomban szereplő áruk [ár]stabilitását. Van olyan hajlam egyesek részéről, hogy egyetlen szervre ruházzák a felelősséget az ezekkel és más nemzetközi gazdasági problémákkal való foglalkozásért. Mi azonban úgy véljük, hogy egy nemzetközi gazdasági intézmény akkor működhet a leghatékonyabban, ha nem terhelik különböző, sajátos jellegű feladatok.

Habár a Nemzetközi Stabilizációs Alap megfelelő eszközöket adhat a pénzügyi kérdésekben való együttműködésre, ennek az intézménynek a létrehozása önmagában véve nem adná meg a lehetőséget mindezen nehéz probléma megoldására. Az ilyen Alap működése csak akkor lehet sikeres, ha a hatáskörét és erőforrásait bölcsen használják fel, és ha a tagállamok együttműködnek az Alapnak

azzal a törekvésével, hogy a nemzetközi egyensúlyt a nemzetközi kereskedelem magas szintjén tartsák fenn. Az ilyen együttműködésnek ki kell terjednie arra a kereskedelmi politikára, amelynek célja a kereskedelmi korlátok csökkentése és azoknak a diszkriminatív gyakorlatoknak a megszüntetése, amelyek a múltban gátolták a nemzetközi kereskedelem kiegyensúlyozott növekedését. E világ nemzetei csak akkor lehetnek sikeresek, ha egymás jó szomszédjai lesznek gazdasági és politikai viszonyaik tekintetében egyaránt.

Azok az előzetes javaslatok, amelyeket puhatolózó jelleggel terjesztettünk elő, széles nyilvánosságra találtak az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Kanadában és más országokban. […] Az Egyesült Nemzetek mindegyikének lehetősége kell kapnia arra, hogy részt vegyen a nemzetközi pénzügyi együttműködés programjának megfogalmazásában.

Ezt az átdolgozott javaslatot abban a reményben tesszük közzé, hogy további megjegyzésekre és építő javaslatokra fog vezetni. [E javaslatnak] csak az a célja, hogy egy megvalósítható Nemzetközi Stabilizációs Alap lényeges elemeit mutassa be, e javaslatok minden szempontból előzetes jellegűek. […] Úgy véljük, hogy megvalósítható és elfogadható terv csak az Egyesült Nemzetek közös erőfeszítésének eredményeként jöhet létre a felvilágosult közvélemény támogatásával.

Preambulum

1. „Egyre inkább elismertté válik, hogy a háború utáni időszak jól működő demokratikus világának felépítése felé való haladás a szabad népeknek azon a képességén alapul, hogy együtt tudjanak működni gazdasági problémáik megoldásában. Ezek közül nem a legkisebb gond az, hogy miként lehet megakadályozni a valuták széles körű összeomlását és az ebből eredő nemzetközi zűrzavartl. […]”

2. „Ezek nem a háborút közvetlenül követő időszak átmeneti problémái, amelyek csak néhány országot érintenek. Az elmúlt két évtized történelme azt mutatja, hogy ezek állandóan fennálló problémák, amelyek életfontosságúak minden ország számára. Valamennyiünknek fel kell ismernünk, hogy a világ prosperitása, akárcsak a világbéke, oszthatatlan. A nemzeteknek együtt kell működniük, hogy helyreállítsák a multilaterális nemzetközi kereskedelmet, és hogy rendezett eljárást dolgozzanak ki a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés létrehozására. Az egyes országok csak nemzetközi együttműködéssel lehetnek képesek arra, hogy a foglalkoztatás és a jövedelem magas szintjének elérésére és fenntartására irányuló eszközöket alkalmazzanak, aminek a gazdaságpolitika elsődleges céljának kell lennie.”

3. „Azt javasoljuk, hogy az Egyesült és Társult Nemzetek Nemzetközi Stabilizációs Alapja (International Stabilization Fund of the United and Associated Nations) a nemzetközi monetáris együttműködés állandó intézménye legyen.

Ezen Alap erőforrásai megfelelő biztosítékkal elérhetők lesznek az árfolyamstabilitás fenntartására, ugyanakkor időt adnak a tagoknak fizetési mérlegük egyensúlyzavarainak korrigálására anélkül, hogy a nemzetközi prosperitást romboló extrém eszközökhöz kellene folyamodniuk. Az Alap erőforrásait [ugyanakkor] nem szabad felhasználni alapvetően egyensúlytalan nemzetközi pozíció további fenntartására. Éppen ellenkezőleg, az Alapnak befolyással kell rendelkeznie arra, hogy arra indítsa az országokat, hogy az egyensúly rendezett helyreállítására vezető eljárásokat kövessenek."

4. „Az Alap csak a tagállamok kormányaival és pénzügyi megbízottjaival és a kormányok fiskális képviselőivel tart kapcsolatot. […]"

5. „Az Alap sikere végső soron attól függ, hogy a nemzetek hajlandók-e együttműködni közös gondjaik [megoldását] illetően. A nemzetközi monetáris együttműködés nem tekinthető jótékonysági ügynek. Minden országnak lényeges érdeke fűződik a nemzetközi monetáris stabilitás fenntartásához és a multilaterális nemzetközi kereskedelem kiegyensúlyozott növekedéséhez."

I. Az Alap céljai

A célok némi rövidítéssel és módosítással azonosak a White-terv 1. változatában megjelölt célokkal, és az alábbiak:

1. „Az Egyesült Nemzetek és a velük társult országok valutaárfolyamai stabilizálásának elősegítése."

2. „A tagállamok nemzetközi fizetési egyenlege elszámolásai terén tapasztalható egyensúlyhiányok fennállási idejének rövidítése."

3. „Olyan körülmények kialakításának elősegítése, amelyek támogatják a külkereskedelem és a termelőtőke tagállamok közti akadálytalan áramlását."

4. „Azon zárolt külföldi követelések tényleges felhasználásának előmozdítása, amelyek a háborús helyzet következtében halmozódtak fel egyes országokban."

5. „Azon külkereskedelmi korlátozások, bilaterális klíringmegállapodások, többes valutarendszerek és diszkriminatív külkereskedelmi gyakorlatok használatának csökkentése, amelyek akadályozzák a világkereskedelmet és a termelőtőke nemzetközi áramlását."

II. Az Alap összetétele

1. „Az Alap aranyból, a tagállamok valutáiból és a tagállamok államkötvényeiből áll."

2. „Minden tagállamnak egy meghatározott összeget kell jegyeznie, és a tagállamok *kvótái* összegének legalább ötmilliárd dollárral egyenértékűnek kell lennie."

3. „Minden tagállamnak teljesítenie kell egész kvóta-hozzájárulását az igazgatótanács által megállapított időpontban vagy az előtt, hogy az Alap működése megindulhasson.

(a) Az országnak aranyban kell befizetnie nem kevesebbet, mint a továbbiakban meghatározott összeget. Ha arany- és szabad külföldi valutaállománya

(a.a) több, mint kvótája háromszorosa, kvótája 50%-át kell befizetnie aranyban;

(a.b) több, mint kvótája kétszerese, de kevesebb, mint háromszorosa, aranyban kell befizetnie kvótája 40%-át, valamint a kvótája kétszeresét meghaladó aranytartalékának 10%-át;

(a.c) több, mint a kvótája, de kevesebb, mint kétszerese, aranyban kell befizetnie kvótája 30%-át, valamint a kvótáját meghaladó aranytartalékának 10%-át;

(a.d) kevesebb, mint a kvótája, aranyban kell befizetnie aranytartalékának 30%-át.

(b) A maradékot saját valutájában kell befizetnie, kivéve, ha a tagállam (nominális értéken beváltható) kormányzati kötvényekkel helyettesíti saját valutáját kvótája 50 százalékáig."

4. „Minden tagállam kvótáját megállapodás szerinti formula alapján kell meghatározni. […] Az egyedi kvótáknak a megállapodás szerinti formula alapján való kiszámítása előtt az összes kvóta 10 százalékának megfelelő tartalékot kell képezni". […] Ha egy tagállamnak a megállapodás szerinti formula alapján kiszámított kezdeti kvótája nyilvánvaló módon igazságtalan, a kvótát ebből a speciális tételből lehet kiegészíteni."

5. E bekezdés szerint a kvótákat először három évvel az alapítás után, majd ezt követően ötévenként módosítani lehet.

6.–8. E bekezdések itteni tárgyalása nem indokolt.

III. Az Alap pénzügyi egysége

1. „Az Alap pénzügyi egységének az *unitas*nak (UN) kell lennie, amelynek értéke 137 1/7 szemer arany (10 dollár egyenértéke). Az unitas értékének semmiféle megváltoztatása sem lehetséges a tagállamok szavazatai 85%-ának jóváhagyása nélkül. […] Az Alap elszámolásait az unitasban számítva kell készíteni és publikálni."

2. Minden tagállam valutájának értékét unitasban kell megállapítani […].

3. A tagállamok valutái semmiféle értékváltozásának sem szabad megváltoztatnia az Alap tőkéjének unitasban kifejezett értékét. Ha egy tagállam valutája jelentős mértékben leértékelődik, akkor ennek az államnak, ha ezt kérik, be kell szolgáltatnia az Alapnak egy akkora összeget saját valutájában vagy értékpapírokban, amely egyenlő az Alap által ennek az országnak a helyi

valutájából vagy értékpapírjából tartott összeg unitasban kifejezett értékének csökkenésével. Hasonlóképpen, ha egy országnak a valutája jelentős mértékben fölértékelődne, az Alapnak vissza kellene fizetnie ennek az országnak (ennek az országnak a valutájában vagy értékpapírjaiban) egy olyan összeget, amely egyenlő az Alap által tartott [valutának és értékpapíroknak az ebből a felértékelődésből származó] unitasban kifejezett értéknövekményével."

IV. A valutaárfolyamok

1. „A valutaárfolyamokat […] az alábbi rendelkezések szerint kell megállapítani. […]"

2. „A tagállamok valutáinak kiinduló értékét az alábbiak szerint kell megállapítani.

(a) Minden olyan ország esetében, amely tag lesz azon időpont előtt, amikor az Alap tevékenysége megindul, az Alap által kezdetben használt árfolyam e valutának Egyesült Államok dollárjában kifejezett azon értékén kell alapulnia, amely 1943. június 1-én érvényben volt. Ha akár a tagállam, akár az Alap megítélése szerint a fenti érték nyilvánvalóan helytelen, a kiinduló értéket a tagállam és az Alap közti konzultáció alapján kell megállapítani.

(b) Minden olyan tagállam esetében, amelyet elfoglalt az ellenség, az Alapnak azt az árfolyamot kell használnia, amelyet a felszabadított ország kormánya az Alappal lebonyolított konzultáció alapján állapít meg, és amely elfogadható az Alap számára. […]"

3. E bekezdés szerint az Alap akkor kezdi el működését, ha a valutaárfolyamokra vonatkozó megállapodás létrejött a kvóták többségét képviselő országokkal.

4. E bekezdés itteni tárgyalása nem indokolt.

5. „Egy tagállam valutaárfolyama megváltoztatásának megvizsgálására csak akkor kerülhet sor, ha ez [e tagállam] fizetési mérlege alapvető egyensúlyzavarának korrekciója szempontjából lényeges, és ezt csak a tagállamok szavazatai háromnegyedének jóváhagyásával szabad megtenni úgy, hogy ez magában foglalja az érintett ország képviselőjének [szavazatait]." Az ezt következő rész az első három évre vonatkozó sajátos rendelkezéseket írja le, és itteni tárgyalása nem indokolt.

V. Hatáskörök és eljárások

„Az Alapnak a következő hatáskörrel kell rendelkeznie:

1. „Vásárol, elad és tart aranyat, valutákat és a tagállamok kormányzati értékpapírjait; megjelöl [earmark] és átad aranyat, [továbbá] kibocsátja saját kötelezvényeit, és felajánlja őket leszámítolásra vagy eladásra a tagállamoknak. […]"

2. „Eladja bármely ország pénzügyminisztériumának (vagy a megbízottjaként működő stabilizációs alapjának vagy központi bankjának) az elfogadott árfolyamon bármely tagország olyan valutáját vagy devizáját, amely az Alap birtokában van, feltéve [a következőket]:

(a) Az Alaptól igényelt valutára valamely tagállamnak döntő részben a folyó fizetésekből származó fizetésimérleg-hiányának fedezésére van szüksége.

(b) Az Alap a tagállam valutájából és értékpapírjaiból tartott állományának az Alap működésének első évében nem szabad meghaladnia e tagállam kvótáját több mint 50%-kal, és ezt követően nem szabad meghaladnia e kvótát több mint 100%-kal. […] Az [Alap által tartott és] így megengedett teljes állományt az ország *megengedhető kvótájá*nak kell nevezni. Ha az Alapnak egy ország helyi valutájából és kötvényeiből tartott állománya egyenlő ezen ország megengedhető kvótájával, az Alap csak abban az esetben adhat el valutát további ilyen helyi valuta ellenében, ha erre az Igazgatótanács egyedi jóváhagyást ad, és ha a következő két feltétel legalább egyike teljesül:

(ba) az Alap megítélése szerint az ország megfelelő intézkedéseket tett vagy fog tenni […] az ország fizetési mérlege egyensúlyhiányának korrekciójára;

(bb) feltételezhető, hogy a probléma átmeneti és rövidesen megoldódik.

(c) Ha az Alap állománya [valamely] helyi valutából és kötvényekből meghaladja egy ország megengedhető kvótáját, az [Igazgatótanács] megkívánhatja a tagállamtól, hogy biztosítékot tegyen le a Tanács által előírt szabályok szerint. […]

(d) Ha az Alap megítélése szerint egy olyan tagország, amelynek valutája és értékpapírjai gyorsabban merítik ki a megengedhető kvótát, mint ahogy ez helyeselhető, vagy úgy használja fel megengedhető kvótáját, hogy ennek nyilvánvaló módon az a hatása, hogy lehetetlenné tegye, vagy túlzott mértékben [a távoli jövőre] halassza nemzetközi elszámolásainak egészséges egyensúlyát, az Alap olyan feltételeket támaszthat a külföldi valuta ezen országnak való eladását illetően, amelyeket az Alap a [saját] általános érdekében állónak tekint."

3. „Az Alap a [maga által előírt] feltételek mellett adhat el külföldi valutát egy tagállamnak azért, hogy megkönnyítse a tőkeátutalást vagy a külföldi adósságok visszafizetését vagy rendezését, ha a Tanács megítélése szerint az ilyen átutalás az általános nemzetközi gazdasági helyzet szempontjából kívánatos, feltéve, hogy az Alap állománya e tagállam valutájából és értékpapírjaiból nem haladja meg ezen ország kvótája 150%-át. […]"

4. „Ha az Alapnak valamely tagállam valutájából és értékpapírjaiból tartott állománya túlságosan kicsiny lesz e valuta várható megvételéhez és az igényekhez képest, az Alap jelentést tesz [erről] ennek az országnak. […] Ezt a jelentést meg kell küldeni valamennyi tagállamnak, és, ha ezt kívánatosnak tartják, közzé kell tenni. A tagállamok egyetértenek azzal, hogy azonnali és gondos figyelmet szentelnek az Alap által tett javaslatoknak."

5. „Ha nyilvánvalóvá válik az Igazgatótanács számára, hogy valamely valuta várható kereslete rövidesen kimeríti az Alap állományát ebből a valutából, az Alap tájékoztatni tartozik a tagállamokat e valuta várható kínálatának [mértékéről], valamint az igazságos elosztás javasolt módszeréről, valamint az arra vonatkozó javaslatokról, hogy miként lehet elősegíteni az e valuta várható kereslete és kínálata közti egyensúlyt. […] Az Alap egyedi megállapodást köthet bármely tagállammal abból a célból, hogy [megfelelő] kisegítő kínálat legyen ebből a valutából olyan […] feltételekkel, amelyek elfogadhatók mind az Alap, mind a tagállam részére."

6.–7. Ezek a bekezdések előírják a tagállamok kötelezettségét az Alappal való együttműködésre az előző bekezdésekben tárgyalt körülmények között, de olyan technikai részletekkel foglalkoznak, amelyek itteni tárgyalása nem indokolt.

8. Ez a bekezdés a zárolt külföldi számlákkal foglalkozik, aktualitását vesztette, és itteni tárgyalása nem indokolt.

9.–16. E bekezdések olyan technikai részletekkel foglalkoznak, amelyek itteni tárgyalása nem indokolt.

VI. Az igazgatás

1. „Az Alap igazgatása az Igazgatótanács hatáskörébe tartozik. Minden kormány egy igazgatót és egy helyettest nevez ki […], akiknek a megbízatása öt évre szól."'

2. „A Tanács minden szavazásakor a [minden ország által kinevezett] igazgató vagy helyettese a megállapodás szerinti szavazatok leadására jogosult. […] Az *alapszavazatok* megfelelő elosztásának a következő látszik. Minden országnak 100 szavazatának kell lennie, valamint 1 szavazatának kvótája 100.000 unitasnak (egymillió dollárnak) [megfelelő] egyenértéke után. Egy tag sem jogosult arra, hogy a szavazatok több mint egyötödét adja le, kvótájától függetlenül."

3. „Minden szavazást az alapszavazatok szerint kell [lebonyolítani] az alábbiak kivételével:

(a) a külföldi valuta eladására vonatkozó javaslatok jóváhagyásáról való szavazás esetén minden országnak az alapszavazattól az alábbiak szerint eltérő szavazata lesz:

(aa) eggyel több szavazata valutájának az Alap általi nettó eladása után (a nettó aranytranzakciókkal korrigálva); és

(ab) eggyel kevesebb szavazata valutájának az Alap általi nettó vétele után (a nettó aranytranzakciókkal korrigálva).

(b) A tagsági viszony felfüggesztéséről vagy helyreállításáról való szavazás esetén minden tagnak egy szavazata lesz […]."

4. „Az összes döntést, hacsak nincs ettől eltérő rendelkezés, a tagállamok szavazatainak többségével kell meghozni."

5. „Az Igazgatótanács választja meg az Alap vezérigazgatóját és egy vagy több helyettesét. […]"

6. „Az Igazgatótanács saját tagjai közül 11-nél nem kevesebb tagból álló Végrehajtó Bizottságot választ. […] A Tanács elnöke lesz a Végrehajtó Bizottság elnöke, és az Alap vezérigazgatója *ex officio* tagja a Végrehajtó Bizottságnak.

A Végreható Bizottság folyamatosan az Alap központi hivatalában tartózkodik, és azt a funkciót gyakorolja, amelyet a Tanács átad neki. […] A Végrehajtó Bizottság tagjai megfelelő javadalmazást kapnak."

7.–10. E bekezdések olyan technikai kérdésekkel foglalkoznak, amelyek itteni tárgyalása nem indokolt.

11. „Az az ország, amely nem teljesíti kötelezettségeit az Alappal szemben, felfüggeszthető, ha a tagállamok többsége így dönt. Felfüggesztésének ideje alatt az országtól meg kell tagadni a tagsággal járó jogokat, de terhelik mindazon kötelezettségek, amelyek az Alap bármely más tagját [terhelik]. […]

Bármely ország visszavonulhat az Alaptól erről adott értesítéssel, és visszavonulása az értesítéstől számított egy év múlva lép hatályba. […]"

12. E bekezdés itteni tárgyalása nem indokolt.

VII. A tagállamok politikája

„Az Alap minden tagállama vállalja a következőket:

1. „Megfelelő intézkedéssel fenntartja az Alap által a más országok valutáira megállapított valutaárfolyamokat […]."

2. „Nem vesz részt sem tagországokkal, sem nem tagországokkal olyan valutaügyletekben, amelyek aláássák az Alap által megállapított valutaárfolyamok stabilitását."

3. „Felhagy, mihelyt a tagállam úgy dönt, hogy a feltételek megengedik, a más tagállamokkal szembeni valutatranzakciók mindenféle korlátozásával (eltekintve a tőketranszfereket magában foglaló tranzakcióktól), és nem alkalmaz az Alap jóváhagyása nélkül újabb korlátozásokat, eltekintve a tőkeátutalásoktól. Az Alap értesítéseket adhat a tagállamoknak arról, hogy kedvezők a körülmények a valutatranzakciókkal kapcsolatos korlátozások megszüntetésére, és minden tagállam megfelelőképpen megfontolja az ilyen értesítéseket. A tagországok egyetértenek azzal, hogy az Alap állományában lévő valamenynyi helyi valuta korlátozás nélkül használható fel. […]"

4. „Hatékonyan együttműködik más tagállamokkal, ha ezek az államok az Alap jóváhagyásával folyamatos ellenőrzést vezetnek be vagy tartanak fenn a nemzetközi tőkeforgalom szabályozására. Az együttműködésnek magában

kell foglalnia olyan intézkedéseket, amelyek az Alap ajánlása szerint megfelelő módon hozhatók meg, tehát:

(a) Nem fogadja el bármely tagállam letétjeit, értékpapírjait vagy beruházásait, vagy nem engedi meg állampolgárainak ezek megszerzését, amely tagállam korlátozást alkalmaz a tőkeexportra, kivéve, ha erre engedélyt ad ennek az országnak a kormánya és az Alap.

(b) Hozzáférhetővé teszi az Alap vagy bármely tagország kormánya számára azokat az információkat, amelyeket az Alap szükségesnek tart, és amelyek a [valuta]korlátozást alkalmazó tagország állampolgárainak a letétek, értékpapírok és beruházások formájában lévő tulajdonára vonatkoznak."

5. „Nem köt bilaterális klíringmegállapodásokat, és nem folytat olyan többes valutagyakorlatokat, amelyek az Alap megítélése szerint késleltetik a világkereskedelemnek és a termelőtőke nemzetközi áramlásának a növekedését."

6. „Megfelelőképpen figyelembe veszi az Alap nézeteit bármely fennálló vagy javasolt pénzügyi vagy gazdasági politikájára vonatkozóan, ha ennek hatása előbb vagy utóbb súlyos egyensúlyzavarra vezetne más országok fizetési mérlegében."

7. „Szolgáltatja az Alapnak mindazokat az információkat, amelyekre [az Alapnak] szüksége van a tevékenységéhez, és szolgáltatja azokat a jelentéseket, amelyeket az Alap megkíván, olyan formában és abban az időben, ahogyan ezt az Alap igényli."

8. „Megfelelő törvényeket és rendelkezéseket hoz annak érdekében, hogy eleget tegyen az Alappal szembeni vállalásainak."

Forrás: Horsefield ([1969b], 83–96. o.)

12.

A Keynes- és a White-terv összehasonlítása

Az előző négy fejezetben bemutattam a Keynes- és a White-terv első és második változatát (*Keynes* [1942b], [1943b], *White* [1942], [1943a]). Ebben a fejezetben a két koncepció összehasonlító elemzésével foglalkozom. Már a második változatot tárgyaló fejezetek is tartalmaztak ismétlést, de további ismétlések elkerülhetetlenek lesznek ebben a fejezetben. Erre a fejezetre mégis szükség van, mert itt együtt tekintjük át a terveket, bevezetve ezzel a következő fejezetekben bemutatandó végső egyeztetést, valamint az ennek eredményeként létrejött Bretton Woods-i megállapodást.

12.1. Politikai és hatalmi összefüggések

Talán helyesebb lenne ezt az összehasonlítást a közgazdasági alapelvek eltéréseivel kezdeni, de elsősorban az itt tárgyalt kérdések döntötték el, hogy melyik tervnek volt nagyobb hatása a Bretton Woods-i megállapodásra. Sajnálatos, de tagadhatatlan tény a politikának, sőt a mindenkori konkrét politikai szempontoknak az uralma a közgazdasági szempontok és különösképpen az elméleti közgazdasági tételek fölött.

a) A kis, függő és alávetett országok szabadságnyilatkozata, illetve az Egyesült Államok dominanciája. Ennek a kérdésnek az első helyen történő említése megfelel az előbb leírtaknak is, és a Keynes-terv második változata szerkezetének is. A keynesi fehér könyv bevezetését szükségtelen megismételnünk. A White-terv az amerikaiak vétójogát irányozta elő a legfontosabb kérdésekben, illetve abszolút többségét a velük szövetséges vagy tőlük függő államokkal együtt. A mélységes ellentét vitathatatlan, és ez egészen alapvető szemléletbeli különbség. Más nemzetközi és nemzetek fölötti szervezetekben is tapasztalható a legerősebb partner vagy partnerek domináns szerepe.

b) A befizetés nélküli klíringunió és a jegyzett tőkére épülő stabilizációs alap. A klíringunióban nincs befizetett tőke, és erre nincs is szükség. Nincs szükség egyrészt azért, mert ha létrejött az export-import ügylet, akkor a fizetés – a folyószámlahitel-lehetőségek alapján – minden további nélkül lebonyolítható. Ez a rendszer egyrészt egyszerűbb, mint a valuták adása-vétele, és az egyszerűbb mindig prefe-

rálandó a bonyolultabbal szemben. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a klíringunió nagyobb lehetőséget ad a felelőtlen gazdálkodásra. Minden tagállamnak megvan a lehetősége arra, hogy a kvótája által lehetővé tett mértékben tartós jelleggel eladósodjék, és ilyen esetben csak az 1 vagy 2%-os illetéket kell megfizetnie, aminek elriasztó hatása igen csekély, és csekély büntetés a kvóta és a folyószámlahitel-lehetőségek ilyen – voltaképpen rendeltetésellenes – felhasználásáért. Ez a lehetőség nyilván kiváltotta a valószínű hitelezők tiltakozását a Keynes-terv ellen. Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy talán ez volt az alternatív javaslat előterjesztésének és a Keynes-terv elutasításának elsődleges oka.

c) A kvóták. A Keynes-terv szerint a kvóták nagysága az egyes országok külkereskedelmi forgalmától, a White-terv szerint számos tényezőtől, elsősorban a befizetések nagyságától, de úgy is mondhatjuk, hogy az egyes országok gazdasági és ezzel sorosan összefüggő politikai erejétől függött volna. Tekintettel arra, hogy a klíringunió célja a külkereskedelmi forgalomnak és még inkább a külkereskedelmi forgalom expanziójának a finanszírozása lett volna, elvben a kvótáknak a külkereskedelmi forgalom függvényében való megállapítása lett volna a helyes, figyelembe véve még az egyes országoknak az elsősorban a népességük nagysága szerinti súlyát is. A döntésekben azonban az elvi igazságnál nagyobb súlya szokott lenni az erőnek és a hatalomnak. A hatalomnak és a hatalommal rendelkezők magatartásmódjának nem kellő figyelembevétele és az elvi igazság súlyában való túlzott bizalom lehetett a Keynes-terv elutasításának másik fő oka.

d) Az igazgatótanács összetétele. Ez a probléma szorosan összefügg az eddig tárgyaltakkal. Keynes gyakorlatilag azonos súlyt akart adni a világ egyes régióinak, egy-egy helyet biztosítva a legnagyobb államoknak, és megfelelő helyet juttatva a kisebbek olyan csoportjainak, amelyek együttes súlya nagyjából azonos a legnagyobbakéval. Ez nyilván kedvező volt a kevésbé fejlett, de nagy lélekszámú területek számára, és hátrányos a kisebb lélekszámú, de nagyobb gazdasági hatalommal rendelkezők és így nagyobb kvótát jegyzők számára. A fentiek alapján, de ettől függetlenül is, a józan ész alapján sem csodálkozhatunk különösképpen azon, hogy a hatalom többet nyomott a latban, mint a kevésbé fejlett országokkal szembeni méltányosság.

e) A Szovjetunió részvétele. A két terv közti ellentét itt különösképpen nagy volt, és ennek a szempontnak igen nagy szerep jut majd a későbbiek során. A Keynes-terv korábbi változatai szerint a Szovjetuniót meg kell kérdezni, hogy összeegyeztethetőnek tartja-e ezt a kapitalista ízű nemzetközi szervezetet saját társadalmi berendezkedésével, és ha igen, akkor meg kell hívni az alapító tagok (az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság) mellé, velük egyenrangú alapító tagnak, esetleg még néhány más – nyilván nagy – állammal együtt, szigorúan az egyenrangúság alapján. A korábbiakban rámutattam arra, hogy ez a rendezés megfelel az Egyesült Nemzetekben, a Biztonsági Tanácsban és

annak állandó tagjaival kapcsolatban elfogadott megoldásnak. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy az ENSZ magába foglalja a világ egészét, ami a klíringunió vagy stabilizációs alap esetében is nagyon előnyös lett volna. A White-terv szerinti, a jegyzett tőkére felépülő rendszer ugyanakkor jelentéktelen szerepet adott volna a Szovjetuniónak az amerikaiak által egyértelműen dominált szervezetben. Mi sem volt nyilvánvalóbb, mint hogy ezt az alárendelt szerepet a Szovjetunió nem fogadhatta el, és ezért a nemzetközi pénzügyi szervezetek nem lehettek univerzálisak, nem foglalhatták magukba a kommunista uralom alá került országokat. Természetesen nem tudhatjuk, hogy mi lett volna a Szovjetunió válasza a keynesi elképzeléseknek megfelelő végső ajánlat esetén, az azonban kétségtelen, hogy a Szovjetunió Bretton Woodsig és Bretton Woodsban részt vett a tárgyalásokon, ami arra utal, hogy a részvételét illető álláspontja nem volt eleve és feltétlenül elutasító. Ezt némiképp még az is alátámasztja, hogy később nem követelte meg az uralma alá került Lengyelország és Csehszlovákia kilépését e szervezetekből.

f) A Brit Nemzetközösség, illetve a történelmi és földrajzi okokból egymáshoz közel álló államok ügye. Keynes számára nyilvánvalóan elsődleges fontosságú volt a Brit Nemzetközösség, és nem látta előre a gyarmati rendszer teljes felszámolását a II. világháborút követő évtizedekben. Ennek megfelelően az volt az elképzelése, hogy a klíringunión belül megmaradhasson a Brit Nemzetközösség, tehát Anglia a dominiumok, India és a koronagyarmatok, valamint Franciaország és Hollandia, illetve gyarmataik közti szorosabb kapcsolat, és hasonló szorosabb kapcsolat alakulhasson ki a latin-amerikai és az európai államok között is. Ugyanígy vélekedett a Egyesült Államok és Latin-Amerika közti pánamerikai kapcsolatokról és ezek fenntartásáról is. Az amerikaiak ugyanakkor – és nem csupán White – mindig is tartózkodóbbak voltak a Brit Nemzetközösséggel, és elutasítóbbak a gyarmati rendszerrel, sőt általában mindenféle regionalitással szemben. Az egységes és oszthatatlan világnak voltak a hívei, továbbá, ezen az egységes világon belül és Amerika évszázadában az Egyesült Államok kiemelt, sőt vezető szerepének. Ez az ellentét messze túlterjedt a klíringunió, illetve a stabilizációs alap körüli vitán.

12.2. Közgazdasági és elméleti kérdések

Az eddigiekben a hatalmi kérdéseket, valamint a hozzájuk közvetlenül kapcsolódó közgazdasági összefüggéseket tárgyaltuk. Azonnal látni fogjuk, hogy az alapvető közgazdasági kérdésekkel kapcsolatos ellentétek talán még mélyebbek és ráadásul elméletileg is sokkal megalapozottabbak voltak.

g) A közgazdasági alapkoncepció, az egyes államok és a világ viszonya. E javaslatainak megfogalmazásakor Keynes – természetes módon – a zárt gazdaságokra

vonatkozó általános elméletének alapelveiből indult ki. Az ő szemében az volt a legfontosabb, hogy ez egyes államok elérjék és fenntartsák a teljes foglalkoztatást, és ezzel meglegyen számukra a folyamatos felemelkedés lehetősége is. Ezért az ő véleménye szerint kritikus fontosságú az egyes országok gazdaságpolitikai autonómiája. Ez az autonómia iránti igény még ma, a globalizáció korában is megalapozott, mert a teljes foglalkoztatás, a gazdasági felemelkedés, a társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség, valamint a jóléti és szociálpolitika és sok más hasonló kérdés most is és mindenütt (az Európai Unión belül is) az egyes államok feladatkörébe tartozik. Ha ezeken a területeken a kedvező helyzet elérése az egyes államok feladata, akkor nem lehet megtagadni tőlük a feladatuk teljesítéséhez egyértelműen szükséges eszközöket, tehát a gazdaságpolitika önálló vitelének lehetőségét. Ez annak ellenére van így, hogy minden ország gazdaságpolitikája, még ha fennáll is önálló vitelének lehetősége, a többi ország helyzetének és gazdaságpolitikájának is függvénye. Keynes szerint tehát az egyes országok jogos és helyes gazdaságpolitikai törekvéseinek primátusából kell kiindulni még akkor is, ha ez a gazdaságpolitika nem irányulhat a többiek ellen, és nem sértheti mások jogos érdekeit.

White ugyanakkor, amint már említettem, úgy gondolkozott, és úgy dolgozta ki tervezeteit, mintha Keynes sohasem élt, és sohasem írt volna. Az aranyvaluta korának és a Keynes előtti neoklasszikus közgazdaságtannak az elvei szerint gondolkozott, és abban a világban élt. Számára szinte nem létezett az egyes államok gazdaságpolitikai önállóságának a foglalkoztatási és jóléti törekvésekből eredő követelménye, annál inkább létezett viszont az egységes világgazdaság gondolata, és az árfolyam-stabilitás, a szabad kereskedelmi forgalom és a szabad tőkeforgalom szerinte ebből szükségképpen származó igénye. Ez a két szemléletmód teljességgel összeegyeztethetetlen, tűz és víz. Tulajdonképpen ez a mai közgazdaság-tudományi viták központi eleme is, és egyben a főirány és a keynesi szemlélet közti választóvonal lényege. Ahogy az eddigiekben sem, úgy most sem titkolom, hogy e vitában melyik oldalon állok.

h) A Mundell-trilemma. Ennek az ellentétnek ma általánosan elfogadott elméleti kifejezési formája a Mundell-trilemma, amelynek értelmében egy országnak nem lehet egyszerre rögzített valutaárfolyama, szabad tőkeforgalma és önálló monetáris politikája – sőt, noha ezt ez az elmélet nem mondja ki, a szükségszerű összefüggések miatt önálló fiskális politikája is alig. Keynes világosan fölismerte ezt a trilemmát, és ennek azt az ágát ragadta meg, hogy az egyes államok számára lehetővé kell tenni az önálló monetáris politika vitelét, mert enélkül nem biztosítható a teljes foglalkoztatás és a folyamatos felemelkedés. Utaltam arra is, hogy a White-terv első változatának legutolsó részéből felismerhető, hogy a Mundell-trilemma létét White is felismerte, de a trilemma másik ágát: a fix valutaárfolyamot és szabad tőkeforgalmat ragadta meg, ezeket tartotta elsődlegesnek, és ezeknek rendelte alá az egyes országok gazdaságpolitikáját.

i) A valutaárfolyamok. Az itt következők egyenes következményei az előző két pontban leírtaknak, de fontosságuk miatt külön említést érdemelnek. Keynes a valutaárfolyamot a gazdaságpolitikai eszköztár egyik alapvető fontosságú elemének tartotta, és ezért elkerülhetetlennek tekintette annak lehetővé tételét, hogy az egyes államok – szükség esetén, de rendezett módon, a többi ország szempontjait is figyelembe véve, és a leértékelési versenyt elkerülve – megváltoztathassák valutájuk árfolyamát, sőt, hogy a klíringunió ezt akár ki is kényszeríthesse. White tervezetének első változatában nem adott erre lehetőséget; a másodikban, nyilván Keynes érvelésének engedve, igen. Ezt a lehetőséget azonban az egyes országok hatásköréből az Alap hatáskörébe tette át, és olyan feltételekkel bástyázta körül, hogy erre igen nehezen kerülhetett sor. Emellett ebben a tekintetben gyakorlatilag fenntartotta az Egyesült Államok vétójogát.

j) A nemzetközi tőkeforgalom ellenőrzése. Keynes erre vonatkozó eredeti álláspontja is egyenes következménye az előző két pontban leírtaknak. E szerint a nemzetközi tőkeforgalom szabadságának előnyei vitathatatlanok ugyan, de ellenőrzésének – mindkét oldalon, tehát a tőkeexportőr és a tőkeimportőr oldalán egyaránt – a II. világháború utáni világrend tartós elemének kellett volna lennie. Ezt az álláspontját később, mint megvalósíthatatlant is és mint fölöslegest is, föladta, de fenntartotta azt, hogy nincs ország, amely a jövőben megengedheti akár a tőkemenekülést, akár az akkora tőkeimportot, amely akarata ellenére többletországgá teszi. Emellett szükségesnek tartotta a spekulatív tőkeforgalom (a forró pénz) határozott megkülönböztetését a tényleges termelőberuházások célját szolgáló nemzetközi tőkeáramlástól, elítélve az előbbit, és támogatandónak tartva az utóbbit, mint a kevésbé fejlett országok felzárkóztatásának egyik legfontosabb eszközét. White viszont – noha tervezete második változatában tett némi engedményt a keynesi álláspontnak – az általános amerikai felfogásnak megfelelően a nemzetközi tőkeforgalom teljes szabadságának híve volt a fenti megkülönböztetések nélkül.

k) A nemzetközi kereskedelem szabadsága. A nemzetközi kereskedelem előnyei olyannyira nyilvánvalók, hogy szinte azt mondhatnánk, hogy a nemzetközi kereskedelem lehető legnagyobb fokú szabadságának helyességét épeszű ember nem tagadhatja. Ez a tétel azonban elsősorban a hosszú távú egyensúly feltételezett – a valóságban soha meg nem valósuló – esetére vonatkozik. Keynes azonban világosan látta, hogy nem a hosszú távú egyensúly elméleti világában, hanem a folyamatosan bekövetkező változások valóságos világában élünk, és ezek a változások elkerülhetetlenül kedvezők egyes, míg előnytelenek más országok számára. Világosan látta azt is, hogy ha valamely ország exporttermékeinek kereslete merev, akkor a külkereskedelmi forgalom kívánatos mértékű egyensúlya nem állítható helyre az export növelése érdekében bevezetett leértékeléssel. Ezért ilyen esetben – ismét a többi ország szempontjainak megfelelő figyelembevételével és a mindenkit egyaránt romlásba döntő

vámemelési spirális elkerülésével – megengedhetőnek tartotta a mérsékelt nagyságú vámok átmeneti bevezetését az import csökkentése céljából mindaddig, amíg helyre nem lehet állítani az ország külkereskedelmi mérlegének egyensúlyát, ezzel fölöslegessé téve az ilyen beavatkozásokat. Mi több, a vámok állandó jellegű bevezetését is megengedhetőnek tartotta akkor, ha ezek egy olyan iparág fenntartását szolgálják, amelynek létéhez valamely ország bármilyen – akár érzelmi – okból ragaszkodik, amennyiben ennek az ágazatnak a termelése csak belföldi célokat szolgál, és nem kerül exportra. White-nál ilyesfajta utalásokat nem találunk.

l) A nem ergodikus világ. A fentiekből az következik, hogy Keynes nemcsak a Mundell-trilemmát látta előre, hanem North-nak azt a tételét is, hogy nem ergodikus világban élünk, a bizonytalanság körülményei között. Ebben a világban előre nem látható változások következhetnek, sőt következnek is be, folyamatosan, és ezekhez folyamatosan alkalmazkodnunk kell. Ez a folyamatos alkalmazkodás folyamatos gazdaságpolitikai beavatkozást igényel. Ez a beavatkozás szükségessé teheti a kamatlábak és a valutaárfolyamok megváltoztatását, szükségessé teheti a nemzetközi tőkeforgalom ellenőrzését, és szükségessé teheti vámok és külkereskedelmi korlátozások bevezetését is. Bármennyire helyes is tehát a lehető legnagyobb gazdasági szabadság, és így a nemzetközi tőkeforgalom és a nemzetközi kereskedelmi forgalom szabadsága is, mindezek kárára engedményeket kell tennünk, ha a nem ergodikus világban bekövetkező és előre nem látható bizonytalanságból eredő változások szükségessé teszik ezt az egyes országok jóléti törekvései miatt. White-nál ilyesfajta utalásokat sem találunk.

m) Az összes részt vevő állam saját érdekei. Itt vissza kell kanyarodnunk a fenti *a)* ponthoz, a kis, függő és kiszolgáltatott országok szabadságnyilatkozatához. A 10.5. alfejezetben, valamint a 10. fejezethez tartozó függelék legelején, ahol ennek a kérdésnek valamivel részletesebb kifejtését találhatjuk meg, Keynes az (e) albekezdésben kimondja, hogy „a tervnek nemcsak az általános érdekeket, hanem az összes résztvevő egyéni érdekeit is kell szolgálnia, és nem szabad egyedi gazdasági vagy pénzügyi áldozatokat kívánnia egyes államoktól" (*Keynes* [1943b], 19–20. o.). Az előző alpontokban felsoroltak tulajdonképpen ennek az alapelvnek a részletezései, és ez a tétel az alapvető. Keynes szerint tehát nem engedhető meg, hogy bármely országnak bármely nemzetközi vagy nemzetek fölötti szerv azt mondja: igaz ugyan, hogy ez vagy az az intézkedés sérti az ő érdekeit, csökkenti foglalkoztatását, nemzeti jövedelmét és lakóinak jólétét, ámde fogadja el, mert ez felel meg a teljesen szabad nemzetközi kereskedelem és a teljesen szabad nemzetközi tőkeforgalom helyes elvének és ezért a világ vagy legalább egy nagyobb közösség érdekeinek.

Ebben az ügyben az a keynesi álláspont, hogy ilyen kérdésekben nincsenek egyértelműen helyes elvek, illetve megvan az az egyértelműen helyes elv, hogy

a teljes szabadság optimalitásának tankönyvszerű tétele gondolkozásunk fontos kiindulópontja ugyan, de mégsem vonatkoztatható feltétlenül és minden esetben a való világ valamennyi konkrét problémájára. Ha ezeket a tankönyvszerű tételeket a konkrét összefüggések vizsgálata nélkül, feltétlenül és minden körülmények között helyesnek tartjuk, akkor téves, sőt káros, sőt súlyos károkat okozó következtetésekre juthatunk. Hasonló a helyzet az úgynevezett nemzetek fölötti érdekekkel is. Ha valami rossz egy országnak, akkor, definíció szerint, nem lehet jó az egész világnak, mert a világnak ez az ország is része. Ezek szerint ami egy országnak rossz, az definíció szerint csak egy másik országnak vagy országcsoportnak lehet jó, és ilyen áldozat egy országtól sem kívánható meg. Megkívánható viszont az, hogy minden ország tegyen eleget a jó magatartás minden országtól joggal elvárható követelményének, és ne okozzon kárt más országnak. White-nál ilyesfajta utalásokat sem találunk.

n) Az arany szerepe és értékelése. Aligha vonható kétségbe, hogy Keynes, lelke mélyén, mindig is az arany demonetizálásának híve volt, még ha erről igyekezett is hallgatni, hogy ne akadályozza elképzeléseinek elfogadását, és ne sértse az érdekelt, tehát az aranytermelő és a nagy mennyiségű monetáris aranyat birtokló országok érdekeit. Azt azonban egyértelműen kimondta, hogy az arany árának rögzítettnek, de megváltoztathatónak kell lennie, továbbá, hogy a tagállamok bancorkövetelésein ellenében nem kérhetnek aranyat a klíringuniótól. Tudjuk, hogy tervének második változatában White ezeknek az elgondolásoknak is tett némi verbális engedményt, de tudjuk azt is, hogy a Bretton Woods-i egyezmény kritikus, sőt központi szerepet juttatott az aranynak, és hogy az arany dollárban kifejezett ára – az ezzel ellentétes elvi engedmények ellenére – valójában fix és megváltoztathatatlan lett. Tudjuk emellett azt is, hogy a tagállamok kérhettek és kértek is aranyat – nem bancor-, hanem dollárkövetelésein ellenében –, és tudjuk azt is, hogy emiatt a Bretton Woods-i rendszer összeomlott. Nem vonható kétségbe, hogy Keynes ezt pontosan előre látta, White viszont nem, és ezért vívta ki, hogy a Bretton Woods-i rendszer olyan legyen, amilyen lett.

12.3. A nyolcvanéves háború

Keynes háborút indított a hagyományos közgazdasági felfogás ellen, ez már az *Indian Currency*-vel (*Keynes* [1913]) megkezdődött, *A béke gazdasági következményei*-vel (*Keynes* [1919]) vált világtörténelmi jelentőségűvé, és az *Általános elmélet*-tel (*Keynes* [1936]) vált a klasszikus közgazdaságtan egész épülete ellen indított támadássá, máig tartó háborúvá. Ezért indokolt a „nyolcvanéves háború” elnevezés.

o) A nyolcvanéves háború. Ez a nyolcvanéves háború több fronton folyik, a közgazdasági elmélet, az egyes országok gazdaságpolitikája és a nemzet-

közi gazdaságpolitika terén. Az elméleti vita, valamint az egyes országok gazdaságpolitikájának helyes útjáról folyó vita az *Általános elmélet* közzétételével kezdődött, a nemzetközi gazdaságpolitikáról folytatott vita kezdetét a Keynes-terv első változatának elkészültétől, ennek a brit kormány általi elfogadásától és az amerikaiak erről való informálásáról, tehát 1941-től számíthatjuk. Ez 75 év. Kétségtelen azonban, hogy ennek a vitának az eredeti alapja és kiindulópontja is az *Általános elmélet*, tehát nem követünk el hibát, ha itt is a nyolcvanéves háború kifejezést használjuk. E háború és annak három frontja annyira kiterjedt, hogy kielégítő tárgyalása, noha erre nagyon is szükség lenne, messze meghaladja e könyv kereteit.

IV.

A Nemzetközi Valutaalap megalapítása

Az előző részben bemutatott angol–amerikai ellentét nem maradhatott fenn tartósan: a két fél megállapodásra volt ítélve. Még a megállapodás időpontja is meg volt adva: egyezségre kellett jutni az amerikai Demokrata Párt elnökjelölő kongresszusa előtt. A hatalmi viszonyokból az következett, hogy a megállapodásnak lényegében véve az amerikai tervnek kellett megfelelnie. Keynes azonban ez alkalommal is, mint mindig, rendkívül nehéz tárgyalópartnernek bizonyult. Nemcsak azt tudta, hogy a hatalmi viszonyok miatt engednie kell, hanem azt is, hogy amerikai partnerei is megállapodásra vannak kötelezve. Ez adott neki lehetőséget arra, hogy az alapvető engedményekért cserébe számára kedvező záradékok elfogadását várja el az amerikai partnereitől. Élt is ezzel a lehetőséggel a vállalható összeütközések végső határáig.

Ezeknek a tárgyalásoknak három szakasza volt: a közös nyilatkozat, Atlantic City és Bretton Woods.

A közös nyilatkozat hosszú hónapok nehéz tárgyalássorozatának eredményeként jött létre. Az volt a célja, hogy az angolok és az amerikaiak, más tárgyalópartnerek bevonásával, közös álláspontot alakítsanak ki, és ezzel lépjenek föl a végső tárgyaláson Bretton Woodsban, amely végső tárgyalás e koncepció szerint a teljes egységet deklaráló ünnepi ülés lett volna. Keynes tudta, hogy le kell mondania terve alapvető fontosságú elemeiről, a világpénzről, a nemzetközi klíringunióról, ennek alaptőke-befizetés nélküli működéséről és a tagoknak adott nagy összegű folyószámlahitelről. Ez nyilván mérhetetlenül fájdalmas volt számára, de ezeknek az óriási engedményeknek az ellentételeként elérte azt, hogy a közös nyilatkozat angol fehér könyvként jelent meg, és el tudott helyezni szövegében olyan védzáradékokat, amelyek lehetővé tették elképzeléseinek érvényesítését.

Atlantic City kísérlet volt arra, hogy elsimítsa a közös nyilatkozat elfogadása után újra felszínre került és ismét kiéleződött ellentéteket, hogy az angol és az amerikai fél közös javaslattal és teljes egységben léphessen fel Bretton Woodsban. Ezt nem sikerült elérnie, és a fennmaradó ellentétek tisztázása Bretton Woodsra maradt.

Breton Woodsban sikerült elérni azt, aminek „elérése” nem volt elkerülhető. Létrejött a megállapodás, amely a II. világháború utáni korszak nem-

zetközi pénzrendszerének középpontjába az arany–dollár-standardot állította, és emellett elfogadta azokat a védzáradékokat, amelyek lehetővé tették volna a keynesi elképzelések érvényesítését. Ez utóbbihoz azonban egy Keynes kellett volna, de ő a rendszer működésének kezdetén már nem volt.

13.

A közös nyilatkozat

A II. részben, a 6.–8. fejezetben bemutattam a Keynes-tervet megalapozó meggondolásokat és a Keynes-terv első változatát (*Keynes* [1942b]), a III. rész első három, 9.–11. fejezetében a Keynes-terv második (*Keynes* [1943b]), valamint a White-terv első és második (*White* [1942b], [1943]) változatát, a 12. fejezetben pedig összehasonlítottam ezt a két koncepciót, bemutatva a kettő közti alapvető és mélységes ellentétet. Ez az ellentét nem csupán ezt a két tervet érinti, hanem az egész közgazdaság-tudományi világképet is: ebben a két koncepcióban ugyanis a közgazdaság-tudomány neoklasszikus és keynesi szemléletmódja, két engesztelhetetlenül ellentétes és összeegyeztethetetlen világkép ütközött össze. Rámutattam arra is, hogy ekkor, tehát a két terv második változatának közzétételekor a két mű alkotója, noha látták, hogy a közös álláspont kialakítása elkerülhetetlen, nem kísérelték meg az egyeztetést és a közelítést. Keynes – egyéniségének is megfelelően – valóságos arroganciával, az első változatnál is élesebben adta elő nézeteit, megtoldva azokat a kis, függő és kiszolgáltatott népek szabadságnyilatkozatának is beillő bevezetéssel. White ugyanakkor – annak megfelelően, hogy egész addigi életében igen magas, de mégis mással szemben alárendelt pozícióban volt, hogy ezért mindig a legnagyobb ravaszsággal kellett törekednie elképzeléseinek érvényesítésére, és hogy ez az eljárásmód addig nagyon is sikeresnek bizonyult – nem élezte ki az ellentéteket, de nem is engedett nézeteiből.

A történelmi helyzet és a politikai szempontok azonban megkívánták az egységes, átfogó és oszthatatlan nemzetközi pénzügyi rendszer kialakítását, az egymástól alapvető mértékben eltérő két terv világa tehát nem volt fenntartható. Elkerülhetetlenül olyan közös tervet kellett kidolgozni, amely elfogadható volt mind az Egyesült Államok, mind az Egyesült Királyság, mind szövetségeseik részére. Mi több, a világbékén munkálkodók reményei szerint olyan kompromisszumot kellett létrehozni, vagy legalábbis meg kellett kísérelni létrehozását, amely a Szovjetunió számára is elfogadható lehetett. A két vitapartner tehát megállapodásra volt ítélve. Ez a fejezet ennek az egyeztetésnek az első lépcsőivel, elsősorban az 1944-ben végül is elfogadott közös nyilatkozattal foglalkozik, a következő, 14. fejezet pedig az egyeztetést lezáró Bretton Woods-i értekezletet és az ott kialakított, akkor végsőnek látszó megállapodást rögzítő alapokmányt tárgyalja.

Már most rá kell mutatnom arra, hogy a végsőnek tűnő megállapodás cikkeibe bekerült két tisztázatlan kérdés, valósággal két taposóakna, és ez arra vezetett, hogy Savannah-ban, amint ezt a 17. fejezetben tárgyalni fogom, újra – és ha lehet, még élesebben – kirobbantak az ellentétek. A kibékíthetetlen ellentétek tehát átíveltek a Bretton Woods-i megállapodás fölött, Savannah-ban újra éles összeütközéshez vezettek, és fennállnak mindmáig, sőt mindmáig központi jelentőségűek. Amivel itt foglalkozunk, az tehát történelem ugyan, de egyben a gazdaságpolitikát érintő mai ellentétek alapja is, ami voltaképpen természetes, mert minden mai és jövőbeli ellentétnek mindig és szükségképpen megvannak a múltbeli, történelmi gyökerei.

13.1. A fehér könyvtől a közös nyilatkozatig

A 10.3. alfejezetben láthattuk, hogy – feltevésem szerint azért, mert Keynes elvesztette a türelmét – 1943. április 7-én párhuzamosan közzétették az egymástól alapvetően különböző Keynes- és White-terv második változatát. Ez a párhuzamos közzététel az ellentétek kiéleződéséhez vezetett, mert a történtek után nem lehetett találni angolt, aki az amerikai tervet, és amerikait, aki az angol tervet preferálta volna. Az eseményeknek ez a fordulata tragikus volt Keynes és a Keynes-terv számára, mert elvesztették legmagasabb rangú támogatójukat, Roosevelt elnököt, aki eredetileg az új világpénz gondolatának támogatója volt, de a történtek után az amerikai terv mellé kellett állnia.

A két tervezet készültségének foka és jogi státusza alapvetően különböző volt. A 11.4. alfejezetben már beszámoltam arról, hogy az április 7-i változat közzétételét követően lázas tevékenység indult meg Washingtonban. Egymás után készült el az amerikai terv négy változata 1943. május 8-án, június 15-én, június 26-án és július 10-én. Ezt az utóbbit tette közzé *Horsefield* ([1969b], 83–96. o.), az ő nyomán ismertettem a 11. fejezetben, illetve közöltem a 11. fejezethez tatozó függelékben. Ekkor kezdődhetett el tehát ennek az iratnak az alapján az egyeztetés. Keynes eredetileg azt remélte, hogy az ő terve első változatának alapján és rögtön elkészülte után, tehát már 1942. február 11-ét követően (azaz másfél évvel korábban) megkezdődnek a tárgyalások. Az, hogy elvesztette türelmét, mint ahogy feltételeztem, mindezek után nem tekinthető érthetetlennek.

A két terv jogi státusza is nagymértékben különböző volt. A Keynes-terv első változatát elfogadta a háborús kabinet újjáépítési bizottsága, vagyis már ez az első változat hivatalos brit kormányálláspont lett. A második változatnak még magasabb volt a rangja: ezt a kormány hivatalos kormányjavaslatként, fehér könyvként adta át 1943. április 7-én a parlamentnek. Az irat rangját tovább fokozta, hogy Keynes nem sokkal benyújtása után, 1943. május 18-án beszédet tartott róla a Lordok Házában. A White-terv viszont előzetes dokumentum volt: az amerikai Pénzügyminisztérium, valamint a kormány más szakértőinek nézeteit fejezte ki, de nem

szükségképpen az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumának vagy kormányának a véleményét, mert még nem kapta meg a hivatalos jóváhagyást.

A tervezetek jogi státuszának különbözősége ellenére elérkezett az egyeztetésnek mind az ideje, mind a lehetősége, mert megvolt az ezt megalapozó két dokumentum. A tárgyalások eseménytörténetének leírását rövidebbre kell fognom, mint a dokumentumok bemutatását, egyrészt a megfelelő forrásművek hiánya miatt, másrészt pedig azért, mert az egyeztetés során nem a közgazdasági, hanem a politikai meggondolásoknak volt elsődleges szerepük.

Horsefield szerint ([1969a], 54. o.) az egyeztetés alapja amerikai részről nem az általa közült dokumentum (*White* [1943a]) volt, hanem egy 1943. augusztus 19-i keltezésű irat, amelyet azonban nem közölt, és amely elérhetetlen számomra. A Keynes és Morgenthau közötti első megbeszélésre 1943. szeptember 13-án került sor Washingtonban, és ezt 1943. szeptember 15. és október 9. között kilenc találkozás követte a White által vezetett amerikai és a Keynes által vezetett angol delegáció között. Az angol küldöttség ezt követő hazatérése után a tárgyalásokat levelezés és táviratváltás útján folytatták. A „közös nyilatkozat" („Joint Statement") megnevezést Londonban javasolták 1944. január 22-én, és ezt White január 29-én fogadta el, e közös nyilatkozat Amerikában készült tizedik(!) változatának megfogalmazásakor. E tárgyalások és változatok részleteinek ismertetése fölösleges lenne; elegendő azonnal rátérni a végső változatra.

13.2. A közös nyilatkozat

A fehér könyvtől a közös nyilatkozatig vezető út a hosszú és kínos visszavonulás útja volt Keynes és a brit tárgyalódelegáció számára. Be kellett látniuk, hogy fel kell adniuk a klíringuniót, és el kell fogadniuk helyette a stabilizációs alapot. Be kellett látniuk, hogy fel kell adniuk a bancort, sőt még az unitast is, és el kell fogadniuk az arany–dollár-standardot. Végül be kellett látniuk azt is, hogy fel kell adniuk az adósok és a gyöngébbek számára kedvezőbb, jegyzett tőke nélküli és folyószámlahitelre fölépülő megoldást, és el kell fogadniuk a jegyzett tőkére fölépülő rendszert ennek összes velejárójával együtt.

Az itt leírtakból az következik, hogy ha a tárgyaló fél más és nem Keynes, és támaszai mások és nem az ő kipróbált barátai, akkor ez teljes és tökéletes vereség. Ez azonban nem lett vereség, hanem bizonyos fokig ennek ellenkezője. Keynes, megtéve ezeket az egészen alapvető engedményeket, amelyek elkerülhetetlenek, bár mérhetetlenül fájdalmasak voltak számára, több mint fél évig tartó utóvédharcot folytatott mindannak a megőrzéséért, ami megőrizhető volt. Végül kivívta, hogy a közös nyilatkozat gyakorlatilag az ő végső fogalmazásában, és mint brit fehér könyv jelenhetett meg, és hogy ez az irat egyértelműen deklarálta az ő céljait, tehát elérte e célok és a keynesi elvek teljes megőrzését. Formálisan és alapvo-

násaiban az amerikai tervnek, deklarált célkitűzéseiben azonban az angol tervnek megfelelő kompromisszumos megoldás jött tehát létre. Ami itt történt, kísértetiesen emlékeztet Waterloora, valamint az I. és a II. világháborúban történtekre: végsőkig menő szívós kitartás a vesztésre álló helyzetben, ami végül számos szempontból győzelmet hozott, legalábbis a megállapodás szövegét illetően.

Ami a megállapodás aláírása után történt, sajnos nem felelt meg a megállapodásban rögzített lehetőségeknek, ezért ez a végső győzelem végül mégis elmaradt. Amint ezt látni fogjuk a 17. fejezetben, az ebben a megállapodásban elrejtett taposóaknák felrobbantak Savannah-ban, és Keynes sem bírta tovább életerővel. A közös nyilatkozatban rögzített keynesi elvek valóra váltása egy Keynest igényelt volna a Nemzetközi Valutaalap Kormányzótanácsában, ha nem is annak vezetőjeként, de mégis legtekintélyesebb tagjaként. Nélküle azonban nem lehetett érvényre juttatni a közös nyilatkozatban megfogalmazott keynesi elveket, és nem lehetett valóra váltani az ott általa kialakított lehetőségeket. A világ ezért nélkülözi ma is azt az intézményt, amelyet Keynes megálmodott.

A közös nyilatkozat szövegét az elkerülhetetlen rövidítésekkel a 13.1. függelékben közlöm; itt csupán megjegyzéseket fűzök hozzá.

13.3. A bevezetés

Ez az irat „fehér könyv", tehát a brit kormány hivatalos kiadványa. Ez a korábbi változatok jogi státuszának következménye. A Keynes-terv második változata, amely ebben a munkában mindenütt fehér könyvként szerepel, hivatalos angol kormányirat, sőt a kormány által a parlamentnek átadott hivatalos irat volt. Ezért az új anyagnak azonos rangúnak kellett lennie a korábbi fehér könyvvel, amelyet fölülírt. Valószínűnek tartom, noha erre egzakt bizonyítékom nincs, hogy ez megkönnyítette, hogy Keynes érvényre juttassa elképzeléseit a közös nyilatkozat szövegében, és ő élt is ezzel a lehetőséggel. (Nem volt az az ember, aki kihagyott volna bármely lehetőséget, amely szerinte helyes célt szolgálhatott…) Nagyon fontosnak tartom, hogy a bevezetés kiköti: az ebben a közös nyilatkozatban leírtak semmiképpen sem kötelezik az érintett kormányokat. Ennek az iratnak a közlése tehát nyitva hagyta az utat a további tárgyalások és korrekciók előtt.

13.4. „A" rész. Az Egyesült Királyság szakértőinek magyarázó jegyzetei a Nemzetközi Monetáris Alapra vonatkozó javaslathoz

E rész bevezetése hangsúlyozza: annak ellenére, hogy ez az irat brit fehér könyv, és hogy az itt közölt magyarázó jegyzetek az Egyesült Királyság magya-

rázó jegyzetei, ezek tekintetében egyetértésre jutottak a brit és az amerikai szakértők (ami az itt következő részletek fényében rendkívül fontos).

ad 1) és 2) Az itt leírtak értelmében a klíringunió helyébe a Nemzetközi Valutaalap lép azért, mert „egyszerűbbnek bizonyult […] a javasolt mechanizmus szerinti megállapodás megkötése, minthogy úgy tűnik, hogy közelebb áll ahhoz, ami már közismert". A brit szakértők az amerikai szakértők egyetértésével nem mondták ki tehát, hogy a Nemzetközi Valutaalap elgondolása jobb, mint a klíringunióé, hanem csupán azt, hogy „közelebb áll ahhoz, ami már közismert". Ez tehát nem elvi meghajlás, hanem a megváltoztathatatlan tudomásulvétele.

ad 2) A bancor gondolatának elejtése a fentiek egyenes következménye, és itt sincs szó arról, hogy a bancor gondolata helytelen lett volna.

ad 4) Az irat voltaképpen sajnálattal állapítja meg, hogy „a tagoknak nyújtott összes kedvezmény […] kisebb, mint a klíringunió esetében javasolt", ugyanakkor „lényeges" és „növelhető". Brit részről ismét nincs elvi engedmény, és kikötötték a tagoknak nyújtható hitelek növelésének lehetőségét.

ad 5) E pont szerint az Alapnak jóvá kell hagynia minden olyan változást, amelyre szükség van a tagállamok alapvető egyensúlyzavarainak korrekciójához, és ezen felül „meghatározó tényekként kell elfogadnia és nem szabad kritizálnia a helyzet megváltoztatását kérő ország belföldi társadalmi vagy politikai célkitűzéseit". Ez annak a keynesi elvnek a megállapodásba foglalása (és ezek szerint az amerikai szakértők általi elfogadása), hogy az egyes országok gazdaságpolitikai törekvései az elsődlegesek, ezeket az Alapnak a helyzetet meghatározó tényezőként kell elfogadnia, sőt nem szabad kritizálnia. Azt hiszem, hogy semmiféle különösebb érvelésre sincs szükség annak alátámasztására, hogy ez a mindkét oldal által elfogadott tétel a legteljesebb mértékben megfelel a keynesi elveknek, ugyanakkor ellentétes a Valutaalapban kialakult gyakorlattal. A Valutaalap nemcsak, hogy nem fogadta el tényként, és nem bírálta az egyes országok belföldi társadalmi vagy politikai célkitűzéseit, hanem köztudottan érvényesítette ezekkel szemben saját, döntő részben a főrészvényes által meghatározott elképzeléseit. Ez megerősíti azt, amit már a fentiekben leírtam: Keynesnek vagy „egy Keynesnek" kellett volna ülnie a kormányzótanácsban ahhoz, hogy a keynesi elveket ne csak papíron fogadják el, hanem a valóságban is érvényre juttassák.

Még ennél is nagyobb súlyúak a továbbiak. Ezek szerint „a tagállamok […] jogosultak arra, hogy bizonyos mértékű egyoldalú változásokat vezessenek be", és minden tagállam „jogosult arra, hogy visszavonuljon a tagságtól előzetes figyelmeztetés és büntetés nélkül", tehát „egy tagnak sincs kötelezettsége arra, hogy fenntartsa a tagsággal járó kötelezettségek teljesítését, ha arra a következtetésre jut, hogy ezek, összességükben, már nem előnyösek számára". Ez ismét a keynesi elvek félreérthetetlen, sőt különösképpen radikális megfogalmazása, mert az „előzetes figyelmeztetés és büntetés nél-

küli" kilépés lehetősége mérhetetlenül javítja a tagországoknak a Valutaalappal szembeni tárgyalási pozícióját. A Bretton Woods-i megállapodás cikkeinek ismertetése során láthatjuk majd, hogy ezek az elvek milyen mértékben kerültek be a végső megállapodásba. Az viszont tény, hogy a kilépés lehetőségét sohasem használta ki egyetlen ország sem. Az országok nagy része – a legszegényebbek és a legkiszolgáltatottabbak, valamint a bajba jutottak kivételével – kihasználta viszont ennek szelídebb formáját. Számos, elsősorban fejlett ország semmiféle ügyletet sem bonyolít le a Valutaalappal, és tagságából eredő tevékenysége gyakorlatilag az adatszolgáltatásra, valamint a közgyűléseken és más üléseken való részvételre korlátozódik.

ad 6) és 7) E két pont szerint egyetértés van abban, hogy a szabad konvertibilitás kívánatos ugyan, de csak a keynesi fenntartásokkal. A szöveg félreérthetetlenül lehetővé teszi a valutaforgalom ellenőrzését a tőkeátutalások esetében, sőt azt is kimondja, hogy a tőkeforgalom ellenőrzését az Alap meg is kívánhatja a tagoktól.

ad 9) A szöveg fenntartja, sőt megerősíti azt a keynesi elvet, hogy a nemzetközi fizetések egyensúlyának fenntartása érdekében éppúgy nyomást kell a gyakorolni a hitelező országokra, mint az adósokra.

ad 11) Ez a pont fenntartja azt a keynesi elvet, hogy a háború utáni átmeneti időben a tagországok saját megítélésük szerinti ütemezésben vezethetik be a konvertibilitást, amelynek bevezetése természetesen – de a tagországok megítélése szerinti ütemezésben – nyilván és vitathatatlanul kívánatos. E pont kimondja a sterlingövezet és London közti tradicionális kapcsolatok fenntartásának jogát.

E szöveg alapján félreérthetetlen, hogy Keynes az amerikai javaslat három alapvető elemének elfogadása ellenében ki tudta kötni valamennyi saját elvének fenntartását. Ezeknek az elveknek a valóságba való átültetéséhez azonban, amint erről már volt szó, egy Keynes kellett volna. Keynes nem élte meg, hogy ezt a szerepet betölthesse, másik Keynes pedig nem született.

13.5. „B" rész. A szakértők közös nyilatkozata a Nemzetközi Valutaalap létrehozásáról

E rész bevezetése tartalmazza a gyakorlat szempontjából legfontosabb mondatot: „Az Egyesült és Társult Nemzetek e megbeszéléseken részt vevő szakértőinek közös véleménye, hogy a nemzetközi pénzügyi együttműködés kialakításának leggyakorlatiasabb módszere a Nemzetközi Valutaalap létrehozása." Ugyanez a bevezetés szükségesnek tartja az egyesült és társult nemzetek szakértőinek találkozását egy hivatalos konferencián, vagyis a Bretton Woods-i konferencia megrendezését.

ad I. A Nemzetközi Valutaalap céljai és politikája. Az itt közöltek szerint a Valutaalap első két célja a nemzetközi monetáris együttműködés előmozdítása és a nemzetközi kereskedelem kiegyensúlyozott növekedésének megkönnyítése. E két cél tekintetében a brit és az amerikai fél között nem volt nézeteltérés. A harmadik cél nyilvánvaló módon keynesi, amely szerint a Valutaalapnak az a célja, hogy időt adjon a tagoknak a fizetési mérlegükben fellépő zavarok korrekciójára anélkül, hogy olyan intézkedésekhez kellene folyamodniuk, amelyek a nemzeti és nemzetközi prosperitás szempontjából rombolók. A negyedik cél, a valutaárfolyamok stabilitásának előmozdítása, már elsősorban amerikai törekvés volt. A többi cél tekintetében ismét eleve megvolt a nemzetközi egyetértés.

ad II. Az Alaphoz való csatlakozás. Amint erről már volt szó, Keynes és a brit delegáció elfogadta a jegyzési rendszert, a jegyzés (vagy kvóták) összege azonban az alapító egyesült és társult nemzetek részéről mintegy 8 milliárd dollár lett, ami a világ egészére mintegy 10 milliárd dollárt jelent. Ez kétszerese az amerikaiak által eredetileg javasolt 5 milliárdnak. Itt szerepel még a kvóták időről időre való felülvizsgálata, ami megadja a további emelés lehetőségét. A jegyzés 25%-át kell befizetni aranyban, de az aranyban teljesített befizetés nem haladhatja meg a tagállam aranykészleteinek vagy aranyra konvertálható valutakészleteinek 10%-át (a kettő közül azt, amelyik a kisebb). Ez minden állam számára elviselhető feltétel volt.

ad III. Tranzakciók az Alappal. Ebben a kritikus fontosságú pontban lényegében véve az amerikai elképzelések érvényesültek. Igaz ugyan, hogy a 2. pont értelmében a tag jogosult arra, hogy megvásárolja az Alaptól egy másik tag valutáját saját valutájáért, ha azonnal szüksége van a kért valutára olyan fizetések céljára, amelyek megfelelnek az Alap céljainak, de a következő alpontokban ott találhatók azok a korlátozó feltételek, amelyek eléggé szűkre szabják a tagok e jogai érvényesítésének lehetőségét. Az előbbiekben deklarált célok tehát csak az itt leírt korlátok között érvényesíthetők. Nagymértékben érvényre jutott tehát a várható legnagyobb hitelező törekvése arra, hogy kötelezettségei ne haladják meg az általa megengedhetőnek tartott szintet, ami az adott történelmi helyzetben voltaképpen érthető volt, és nem volt kifogásolható. Ez tehát méltányos kompromisszum.

ad IV. A tagállamok valutaparitásai. A tagok valutaparitásainak megállapítására vonatkozóan ugyancsak méltányos kompromisszum jött létre, amely azonban közelebb áll a keynesi elképzelésekhez. A kritikus tétel a 3. alpont első mondata, amely szerint „az Alapnak hozzá kell járulnia a tag valutaárfolyamának a tag által igényelt megváltoztatásához, ha ez lényeges feltétele az alapvető egyensúlyzavar korrigálásának". A kezdeményezés joga tehát a tagé, az Alap indokolt esetben köteles elfogadni a kezdeményezést, de a tagország mégsem jogosult egyoldalú intézkedésre. Végül egységesen meg-

változtatható – ha nem is a bancornak az aranyban kifejezett értéke, mert hiszen bancor nincs, hanem – az összes tagállam valutájának aranyban kifejezett értéke, ami tartalmilag azonos. Ehhez az összes vezető állam hozzájárulására szükség van, ami ilyen súlyú döntés esetében a legteljesebb mértékben méltányos kikötésnek tekinthető, és megfelel Keynes eredeti javaslatának. Amint tudjuk, a Valutaalap sohasem élt ezzel a lehetőséggel, amelynek fontosságát Keynes mindig is hangsúlyozta, és amelyet az eredetileg ezzel ellentétes amerikai elképzelésekkel szemben kiharcolt. Ez vezetett a Bretton Woods-i rendszer összeomlására.

ad V. Tőketranzakciók. Ez ismét keynesi győzelem, mert ez a tőkeforgalom ellenőrzésének nemcsak a lehetővé tétele, hanem annak kimondása, hogy az Alap megkívánhatja a tagállamtól, hogy ellenőrzést alkalmazzon annak megakadályozására, hogy az Alap erőforrásait bármely tagország az Alap célkitűzéseivel ellentétesen, tartós tőkekiáramlás fedezésére használja fel. A folyó tranzakciók kifizetése e pont szerint természetesen nem korlátozható, ami nagyon helyes kikötés.

ad VI. A szűkösen rendelkezésre álló valuták elosztása. Ha már van szűkösen rendelkezésre álló valuta (vagyis olyan valuta, amelyek iránt a többi tagállam az IMF készleteihez képest túlságosan nagy keresletet támaszt), akkor az ennek elosztására vonatkozó és itt rögzített elvek méltányosnak tekinthetők. Szűkös valuta természetesen csak addig létezhet, amíg nincs teljes konvertibilitás, és az eredeti keynesi rendben nem lett volna szűkös valuta.

ad VII.–X. Az ügyvitel tekintetében ugyancsak érvényesültek a keynesi elvek. Ami a legfontosabb: a kilenctagú végrehajtó bizottságban feltétlenül képviselettel kell rendelkeznie az öt legnagyobb kvótával rendelkező országnak. Ez a gyakorlatban az ENSZ Biztonsági Tanácsának megfelelő, illetve ahhoz hasonló megoldás, amelyet Keynes mindig is szorgalmazott. Amint ezt a későbbiekben látni fogjuk, az öt legnagyobb kvótával rendelkező ország az ENSZ öt nagyhatalma lett volna, és így nyitva állt a kapu a Szovjetunió előtt, mert megkapta volna gyakorlatilag ugyanazt a státuszt, amelyet az ENSZ-ben megkapott, és amelyet ott elfogadott. Az, hogy minden kérdést a szavazatok többségével kell eldönteni, és nincs említés a minősített többségről, kedvező volt a kisebb országok számára. A kilépés könnyűvé tétele ugyancsak megfelelt annak a keynesi elgondolásnak, hogy bármely tag kiléphet, ha úgy véli, hogy a megállapodás a körülmények változása folytán már nem szolgálja érdekeit. Ez ugyancsak kedvező volt a kisebb országok számára, kritikus mértékben erősítve tárgyalási pozíciójukat, de kilépésre nem került sor.

E szöveg alapján is félreérthetetlen, hogy Keynes az amerikai javaslat három alapvető elemének elfogadása ellenében ki tudta kötni valamennyi elvének fenntartását, és méltányos kompromisszumot sikerült elérnie. Az ezeknek az elveknek megfelelő gyakorlat kialakításához, amint ezt már leír-

tam, egy Keynes kellett volna, aki azonban a Valutaalap működésének idején már nem volt, és ezért nem lehetett érvényesíteni az általa kikötött feltételek nagy, sőt döntő részét.

13.6. Keynes beszéde a Lordok Házában, 1944. május 23.

Keynesnek természetesen meg kellett védenie a közös nyilatkozatot a Lordok Házában, hiszen az nagymértékben különbözött attól a fehér könyvtől, amelyet majdnem pontosan egy évvel korábban, 1943. május 18-án ismertetett és védett meg ugyanott, és amelyre ezért tárgyalási felhatalmazása szólt. Ennek a második, 1944. májusi beszédnek a kissé lerövidített szövegét a 13.2. függelékben közlöm, kommentálásával pedig ebben az alfejezetben foglalkozom.

Keynes korábbi beszéde, amely a fehér könyvben kifejtett koncepció elfogadását javasolta a lordoknak, tele volt optimizmussal, azzal a reménnyel, hogy a brit kormány által elfogadott, a parlament elé terjesztett, a Lordok Házában megvitatott és a lordok által jóváhagyott, valamint megítélése szerint a kor igényeinek tökéletesen megfelelő terv elfogadtatható lesz az amerikaiakkal is. Tudjuk, hogy nem ez történt. Keynesnek ejtenie kellett javaslatainak legelegánsabb és legújszerűbb elemeit, és csak szörnyű – összességében egy évig tartó – utóvédharccal tudta elérni azt, hogy meg lehessen őrizni közgazdasági koncepciójának és elképzeléseinek összes lényeges elemét.

A Lordok Házában elmondott beszéd célja ennek az új koncepciónak az elfogadtatása vagy talán inkább annak bizonyítása volt, hogy az új köntös az eredeti koncepciót takarja, Keynes nem árulta el a brit érdekeket, és semmit sem adott föl azokból az elvekből, amelyekért egész életében harcolt. Ez a feladat nem volt könnyű. Keynes szűzbeszédében még a bancor állt a központban, és egy bizalommal és a győzelem reményével teli embernek az a szónoki kérdése, hogy vajon legyen-e a bancor neve delfin, avagy sem. Most, amikor már biztos volt, hogy nem lesz sem bancor, sem delfin, kemény feladat volt meggyőzni a lordokat is és másokat is arról, hogy a terv, bancor és delfin nélkül, majdnem ugyanaz, mint bancorral vagy delfinnel volt. Nem volt könnyű bebizonyítani, hogy a ténylegesen elfogadott és a közös nyilatkozatban bemutatott megoldás éppúgy megfelel a brit érdekeknek, valamint az európai államok, a domíniumok és a kisebb országok érdekeinek, mint az eredeti terv. Keynes tökéletesen megoldotta ezt a feladatot is. Nézzük meg, hogyan!

Valóban a bancorral és a delfinnel, valamint mélységes bánatával kezdte beszédét, amikor kimondta: „Valóban voltak az elegancia, a világosság és a logika olyan elemei a klíringunió tervében, amelyek eltűntek. Ez, legalábbis számomra, nagyon sajnálatos. Ennek folytán nincs többé szükség egy újszerű nemzetközi pénzügyi egységre. Lordságaitok emlékezni fognak arra, hogy

milyen kevéssé szerette bármelyikünk a javasolt neveket, bancor, unitas, delfin […] és az ég tudja, hogy még mi". Kimondta a fájdalmas tényt: a bancor meghalt, a gyászból azonban azonnal rátért a reményre: „Egy új tervet ajánlok elfogadásra Lordságaitoknak, amely számos fontos szempontból […] lényeges mértékben múlja felül mindkét szülőjét" – a klíringuniót és a stabilizációs alapot. „Szeretem ezt az új tervet, és azt hiszem, hogy javunkra fog szolgálni." Szebben búcsúzni valakinek a legkedvesebb gondolatától, és bemutatni azt, hogy a helyes törekvések lényegét sikerült megmenteni, aligha lehet.

Ezt a bevezetést az angol történelem egyik legnagyobb tragédiájának talán még nemesebb összefoglalása követi:

„Úgy kerülünk ki ebből a háborúból, hogy szilárdabb győzelmet arattunk ellenfeleink felett, tartósabb barátságot [építettünk ki] szövetségeseinkkel, és mélyebb tiszteletet [szereztünk] a világ egészétől, mint talán bármikor a történelmünkben. A győzelmet, a barátságot és a tiszteletet azért tudtuk megszerezni, mert, a bátortalan kezdetek ellenére, feláldoztuk a jövőre vonatkozó összes elővigyázatosságot a győzelem […] érdekében, olyan fanatikus módon egyetlen célra törve, amilyenre alig van más példa. Ennek teljes árát azonban még ezután kell megfizetnünk. Azt szeretném, ha ezt [ezután] még jobban értékelnék ebben az országban, mint eddig. Azzal, hogy úgy viseltük ezt a háborút, hogy – az Egyesült Nemzetek közül egyedül mi – nem számoltunk összes végső költségével, a más országokkal szembeni ez utáni eladósodottság olyan súlyával terheltük meg magunkat, amelynek terhe alatt rogyadozni fogunk. A közös ügyért már eddig is megadtuk mindazt, sőt annál is többet, mint amit megadhattunk. Ebből az következik, hogy úgy kell megvizsgálnunk minden pénzügyi tervet, hogy biztosak legyünk abban, hogy segíteni fog minket terheink viselésében, és nem ad hozzá terheinkhez. Nincs senki, aki mélyebben meg lenne győződve erről, mint én." Amit itt Keynes elmondott, annak mélységes igazságát és nyomasztó fájdalmát mi, magyarok érezhetjük a legjobban. Az az angol állítás, hogy hosszú ideig egymagukban viselték a háború terhét, ebben megrokkantak, de ezt nem értékeli senki, körülbelül olyan, mint az a magyar állítás, hogy másfél évszázadig mi tartottuk fel a török rohamot, ebben megrokkantunk, de ezt nem értékelte senki, különösképpen nem a *neoaquistica commissio*.

Az eddigiekkel elhelyeztem ezt a beszédet az események történetének általános menetében, ezért a továbbiakkal csak a közös nyilatkozattal való kapcsolatát mutatom be. Keynes ebben a beszédében a közös nyilatkozat és az ebben megfogalmazott megoldás öt nagy előnyét emelte ki. Ez a megállapodás, mindenekelőtt, megengedi a háborús időszak korlátozásainak fenntartását, amíg ez szükséges. Ugyanez, másodszor, előirányozza a font konvertibilitását, ezzel fenntartja annak lehetőségét, hogy a dominiumok Londonra építsék fel pénzügyi rendszerüket, tehát London és a font sterling visszaszerezze háború előtti szerepét. Harmadszor, a kvóták, ha nem is akkorák, mint a klíringunióban let-

tek volna, de lényeges mértékűek, és a későbbiekben növelhetők. Negyedszer, a nemzetközi fizetések egyensúlyáért viselt felelősség megfelelő része a hitelező országokat terheli. Végül a megállapodás, ötödször, felállít egy nemzetközi intézményt mindennek megvalósítására. Mindez a legteljesebb mértékben megfelel a Keynes által mindeddig képviselt elveknek, de Keynes kellő őszinteséggel kénytelen volt elismerni, hogy az e nemzetközi intézmény irányítására vonatkozó részletek nincsenek kellőképpen kidolgozva, és ezzel elismerte azon „taposóaknák" létezésének lehetőségét, amelyekre már utaltam, és amelyek teljes jelentőségét a 17. fejezetben fogom majd bemutatni. Keynes ezt követően kijelentette, hogy „a számos és lényeges előnyre való tekintettel elfogadásra javaslom ezeket a pénzügyi javaslatokat Lordságaitoknak".

Keynes ezután szinte teátrálisan vetette fel a szónoki kérdést: „Remélem, hogy Lordságaitok megbíznak bennem [és nem tételezik fel rólam], hogy hátat fordítottam mindannak [amiért] mindig is harcoltam". Megadja a választ is: „Nem, Lordjaim, e javaslatok [elfogadásra] ajánlásával nem törlök ki egyetlen korábban megírt oldalt sem." Ennek bizonyítására előadja, hogy Nagy-Britanniának és értelemszerűen a többi államnak megmarad az a joga, hogy a kamatlábat a belső gazdaság igényei szerint állapítsa meg. Ez a rendszer tehát nem az aranyvaluta-rendszerhez való visszatérés, sőt az arany font sterlingben kifejezett értékét maguk a britek állapítják meg, minthogy joguk van, észszerű határok között, a le- vagy esetleg felértékelésre. Ez a beszéd tehát hitet tesz Keynes eredeti, a zárt gazdaság teljes foglalkoztatására vonatkozó elveinek fenntartása és ezeknek az elveknek a nemzetközi gazdaság itt elfogadott rendjével való összeegyeztethetősége mellett. Megvan tehát a teljes összhang a beszéd, a közös nyilatkozat és Keynes korábbi legfontosabb gondolatai, az általános elmélet között.

Keynes reményei, köztudottan, nem valósultak meg, vagy legalábbis nem teljes mértékben. Keynes ereje ugyanis sajnos elfogyott. Ennek ellenére helyesen tette, hogy a közös nyilatkozatot és az azon alapuló alapokmány cikkeit, amely alapokmány akkor még nem létezett, elfogadásra ajánlotta, és javasolta, hogy „folytassuk a gazdasági térre [vonatkozó] nemzetközi megegyezés létrehozására irányuló erőfeszítéseinket". Vitathatatlan, hogy ennél sokkal rosszabb lett volna bármely más megoldás, mindenekelőtt a Bretton Woodshoz vezető út és a Bretton Woods-i megállapodás elutasítása.

13.7. Atlantic City

A közös nyilatkozatot 1944. április 7-én tették közzé, és Keynes 1944. május 23-án tartotta meg róla beszédét a Lordok Házában, ajánlva a benne foglalt elvi megállapodás elfogadását. A közös nyilatkozat közzétételével elhárult az akadály

az elől, hogy az egész kérdéskört a brit–amerikai tárgyalások szintjéről – amely tárgyalások során figyelembe vették ugyan más országok javaslatait is, de a tárgyalás ennek ellenére brit–amerikai kétoldalú tárgyalás maradt – a sokoldalú nemzetközi tárgyalások szintjére vigyék föl. Erre két különleges ok is volt. Egyrészt 1944. július 20-án volt a demokraták elnökjelölő kongresszusa, és az után, hogy a két terv már 1943. április 7-én nyilvánosságra került, az elnökjelölő kongresszus idejére el kellett jutni valamilyen megállapodásra. Másrészt nyilvánvaló módon közeledett az európai háború befejezésének időpontja, és erre az időre ki kellett alakítani a háború utáni világrend sarokpontjait is. Mindezek folytán az ügy végleges rendezése nem volt tovább halasztható.

Ennek megfelelően Morgenthau 1944. május 25-én kiküldte a meghívókat a Bretton Woodsban 1944. július 1-én kezdődő konferenciára, és ezzel egyidejűleg előkészítő konferenciát hívott össze Atlantic Citybe, amely 1944. június 24-én kezdte meg munkáját, és amelyen az Egyesült Államokon kívül 16 ország vett részt, többek között a Szovjetunió. Ezt az időpontot mi sem jellemzi jobban, mint hogy 1944. június 6. volt a D-day, a normandiai partraszállás napja. Az Atlantic Citybe összehívott konferencia célja az lett volna, hogy közös amerikai–brit álláspontot és stratégiát alakítsanak ki Bretton Woodsra, ezzel lehetővé téve az ottani igazán hatékony tanácskozást, de ez a cél már eleve elérhetetlennek látszott. A konferencia öt napig tartott; ebből az első három napon kellett volna közös álláspontot kialakítani az Alap, míg a fennmaradó két napon a Világbank ügyében; és ez a cél az adott körülmények között és ennyi idő alatt nyilván nem volt elérhető. Ez, első látásra, érthetetlennek tűnik, mert hiszen korábban elfogadták a közös nyilatkozatot, ez azonban nem szüntette meg az ellentéteket, hanem csak áthidalta őket, átmeneti időre és átmeneti jelleggel.

Az Atlantic Cityben történteket Horsefield ([1969a], 79–88. o.) nyomán tekinthetjük át. A részt vevő államok eltérő javaslatainak itteni ismertetése lehetetlen is és céltalan is lenne. E munka szempontjából az a legfontosabb, hogy Keynes és a brit delegáció az addig követett brit taktikát vitte tovább: ragaszkodott ahhoz, amit a közös nyilatkozatban elért, tehát ragaszkodott a keynesi elvek fenntartásának deklarálásához. A legfontosabbak, amiben nem engedtek, a következők voltak.

Mindenekelőtt szilárdan ragaszkodtak ahhoz, hogy a tagállamok az elképzeléseiknek megfelelő belföldi gazdaságpolitikát folytathassanak, és a tagállamok ehhez való jogának a közös nyilatkozatban foglaltaknál is határozottabb megfogalmazását követelték. E nézet egyenes és szükségszerű következménye, hogy a tagoknak joguk legyen a valutaárfolyam megváltoztatására, „amikor ezt szükségesnek és tanácsosnak tartják”. A brit tárgyaló delegáció biztosította a hátát azzal, hogy birtokában volt a brit pénzügyminiszter határozott utasítása, amely a következőket mondta ki. „A delegációnak olyan minden mást

megelőző megállapodás [elfogadására] kell törekednie, amely minden ország számára lehetővé teszi, hogy szükség esetén szuverén jogokat gyakoroljon a valutaárfolyam fölött, megadva a jogot az Alapnak arra, hogy saját hatáskörében felfüggessze a tag jogát az Alap által nyújtott kedvezmények folyamatos igénybevételére, ha az Alap nem ért egyet a javasolt árfolyam-politikával." Ez rendkívül nagyvonalú és a tagok egyoldalú akcióját nagymértékben lehetővé tevő, de egyben ezt korlátozó javaslat volt. Megismételve: e szerint a tag végszükség esetén szabadon állapíthatta volna meg valutája árfolyamát, de az Alap, ha ezzel az intézkedéssel nem értett egyet, felfüggeszthette volna a tag hozzáférését az Alap által nyújtott hitellehetőségekhez. Az amerikai delegáció természetesen a lehető leghatározottabban ellenezte ezt a javaslatot, noha ez valójában nagyon nagy jogokat adott az Alapnak.

A brit delegáció által képviselt álláspont többi sarkalatos eleme a következő volt.

Az aranyra való konvertibilitás. A brit álláspont szerint „semmiféle valuta sem lehet szigorú értelemben véve [aranyra átváltható]". Ez lényegében véve támadás volt az arany–dollár-standard bevezetése, vagyis az arany és a dollár közti szabad átválthatóság ellen.

A valutakonvertibilitás. A brit javaslat az volt, hogy a konvertibilitás, akkor is, ha már be lehetett vezetni, nem terjedhetett ki a háborús időkből származó, zömmel zárolt követelésekre.

A szankciók. A brit delegáció szerint az Alap nagyon határozottan léphet fel azzal a taggal szemben, amelyik fenntartja a valutaforgalom korlátozását akkor, ha az Alap szerint lehetőség van ennek feloldására. Ez nagyon határozott állásfoglalás volt a szabad tőkeforgalom mellett, de csak akkor, ha megvan erre a tényleges lehetőség.

Az átmeneti időszak. Az amerikai elképzelések szerint az átmeneti időszak, tehát a háborús időből származó korlátozások fenntartása nem tarhatott volna tovább három évnél. A brit delegáció ragaszkodott ahhoz, hogy ez a három év *szükség esetén* előre meg nem határozható időre meghosszabbítható legyen.

Horsefield arról tudósít, hogy White nem volt hajlandó „egy vonásnyit sem elmozdulni" ezen brit elképzelések elfogadásának az irányában. Ugyancsak Horsefield szerint ([1969a], 85. o.) „Keynes azzal fenyegetőzött, hogy kivonul a tárgyalásról, ha ebben az ügyben […] presszionálják". Összeütközés ennél élesebb nem lehet.

A fentiek értelmében egyértelműen összeomlott az a kísérlet, hogy Atlantic Cityben brit–amerikai egyetértést érjenek el, és ennek alapján együtt lépjenek fel Bretton Woodsban.

Függelék a 13. fejezethez

1. A közös nyilatkozat
Szakértők közös nyilatkozata a Nemzetközi Valutaalap létrehozásáról
1944. április

Joint Statement by Experts on the Establishment of an International Monetary Fund

„Őfelsége kormánya felhatalmazást adott a Nemzetközi Valutaalap elveiről szóló ezen nyilatkozat közzétételéhez, amely több hónapos alapos, szakértői szintű vizsgálat eredménye. Ez semmiképpen sem kötelezi az érintett kormányokat. Ez a nemzetközi együttműködés olyan általános terve részeként készült, amelynek célja a nemzetközi kereskedelem, az aktív foglalkoztatás, az észszerű mértékű árstabilitás és a valutaárfolyamok rendezett korrekciója mechanizmusának folyamatos kialakítása."

A. Az Egyesült Királyság szakértőinek magyarázó jegyzetei a Nemzetközi Valutaalapra vonatkozó javaslathoz

Az alábbiakban bemutatott „Szakértők közös nyilatkozata egy Nemzetközi Valutaalap megalapításáról", amelyben egyetértésre jutottak a brit és az amerikai szakértők, többek között a következő fontos szempontokból különbözik a „Javaslat egy Nemzetközi Klíringunióról" („Proposals for an International Clearing Union") c. dokumentumtól, illetve a következőkben felel meg neki.

„A *Klíringunió* szerint a tagországok mondhatni banktevékenységet folytatnak az Unióval, és számlát tartanak nála, vagy folyószámlahitelt vesznek igénybe tőle. A *Nemzetközi Valutaalap* esetében viszont az Alapról állítható, hogy banktevékenységet folytat a tagországokkal, amelyek lehetővé teszik az *Alap* számára, hogy tartsa vagy igénybe vegye az ő saját valutájukat. […] Egyszerűbbnek bizonyult azonban a javasolt mechanizmus szerinti megállapodás megkötése, minthogy úgy tűnik, hogy ez közelebb áll ahhoz, ami már közismert."

„Ennek következtében már nincs szükség egy új nemzetközi egységnek, akár bancornak, akár unitasnak a bevezetésére […]."

„[…] Az *Alap* csak a tagországok monetáris hatóságaival folytathat ügyletet, és nem léphet be a piacra, vagy nem köthet ügyleteket más bankokkal vagy személyekkel."

„A tagoknak nyújtott összes kedvezmény […] kisebb, mint a *Klíringunió* esetében javasolt, de lényeges [mértékű], és ha szükséges, később általános megállapodással növelhető. […]"

„A *Klíringunióra* vonatkozó javaslatot azon az alapon kritizálták, hogy nem adott kellő lehetőséget a valutaárfolyamok rugalmasságára és a kezdetben megállapított árfolyamok későbbi módosítására. […] Az *Alap*tól […] megkívántatik […], hogy jóváhagyjon minden olyan változást, amelyre szükség van az alapvető egyensúlyzavarok korrekciójához, és az ügy elbírálása során a helyzet meghatározó tényeként kell elfogadnia, és nem szabad kritizálnia a helyzet megváltoztatását kérő ország belföldi társadalmi vagy politikai célkitűzéseit. […] Ezen felül a tagországok […] jogosultak arra, hogy bizonyos mértékű egyoldalú változásokat vezessenek be. Végül, ha egy tagország úgy érzi, hogy nem képes elfogadni az Alap döntését egyik vagy másik ügyben, […] jogosult arra, hogy visszavonuljon a tagságtól előzetes figyelmeztetés és büntetés nélkül, eltekintve attól, hogy […] észszerű időn belül rendezze fennálló tartozásait az Alappal szemben. Ezért egy tagnak sincs kötelezettsége arra, hogy fenntartsa a tagsággal járó kötelezettségek teljesítését, ha arra a következtetésre jut, hogy ezek, összességükben, már nem előnyösek számára."

„[Az *Alapnak*] […] a nemzeti valuták egymás közti […] szabad konvertibilitására vonatkozó rendelkezései […] hatásukban megegyeznek a *Klíringunió* rendelkezéseivel."

„[…] Egy tagországnak az a kötelezettsége, hogy fenntartsa valutájának szabad konvertibilitását, csak a jellegükben folyó elszámolásnak [minősülő] tranzakciókra vonatkozik. Nem vonatkozik a tőkeátutalásokra […] A javaslat tehát megengedi a valutaforgalom ellenőrzését, amennyiben ez a fent meghatározott célok eléréséhez szükséges, és [az *Alap*] akár megkívánhatja a tagoktól bizonyos fajta ellenőrzés gyakorlását."

„[…] Az *Alapnak* vannak bizonyos összegű aranytartalékai, amelyek fokozatosan növelhetők azzal a céllal, hogy az *Alap* kezében lévő arany szabadon felhasználható legyen az egyensúly [fenntartása] érdekében."

„A *Klíringunióra* vonatkozó javaslatok jellemzője volt, hogy olyan intézkedéseket vezettek be, amelyek éppúgy nyomást gyakoroltak a hitelező országokra, mint az adós országokra, annak érdekében, hogy megfelelő mértékben vállaljanak részt a nemzetközi fizetések egyensúlyának észszerű mértékű fenntartásában. Ezeket [az *Alapra* vonatkozó] új javaslat [keretében] ettől eltérő, de talán még messzebb menő javaslatok helyettesítik, amelyek ugyanezt a célt szolgálják."

Egyes részletkérdések tisztázása további megbeszélésekre és a későbbiekre maradt.

„A *Klíringunióra* vonatkozó javaslatok […] nem törekedtek arra, hogy megfelelő mértékben foglalkozzanak az ellenségeskedések lezárását követő időszak átmeneti rendelkezéseivel." Az *Alap* viszont nagyobb figyelmet szentelt ezeknek

a kérdéseknek. Egyetértés alakult ki abban, hogy ami a „[valutáris] korlátozások további csökkentését illeti, egy tag sincs kötve semmiféle fix határidőhöz ezek végérvényes visszavonását illetően, és jogosult arra, hogy saját megítélését alkalmazza abban a tekintetben, hogy mikor eléggé erős ahhoz, hogy vállalja valutájának szabad konvertibilitását, amiről elfogadta, hogy kívánatos cél. […] [Emellett] a tervnek nincs olyan szándéka, hogy amikor a szabad konvertibilitásra vonatkozó kötelezettséget elfogadták, beavatkozzanak a sterlingövezet és London közti tradicionális kapcsolatokba és egyéb megállapodásokba."

„A legtöbb egyéb szempontból az új terv általános céljai és javaslatai ugyanazok […], mint amelyeket a *Klíringunió* javaslatai tartalmaztak […]"

B. Szakértők közös nyilatkozata a Nemzetközi Valutaalap létrehozataláról

„[…] Az Egyesült és Társult Nemzetek ezeken a megbeszéléseken részt vevő szakértőinek közös véleménye, hogy a nemzetközi monetáris együttműködés leggyakorlatiasabb módja egy Nemzetközi Valutaalap létrehozása. […]"

I. A Nemzetközi Valutaalap céljai és eljárásai

„[…] a megállapodás szerinti célok és eljárások a következők:"

„A nemzetközi monetáris együttműködés előmozdítása […]."

„A nemzetközi kereskedelem kiegyensúlyozott növekedésének megkönnyítése […]."

„A tagok biztosítása arról, hogy az Alap erőforrásai megfelelő biztosítékokkal elérhetők lesznek számukra azért, hogy a tagoknak időt adjanak fizetési mérlegük zavarainak korrekciójára anélkül, hogy olyan intézkedésekhez kellene folyamodniuk, amelyek a nemzeti és nemzetközi prosperitás szempontjából rombolók."

„A valutaárfolyamok stabilitásának előmozdítása […]."

„[…] A világkereskedelem növekedését gátló valutakorlátozások megszüntetése."

„A tagországok nemzetközi fizetési mérlege [terén bekövetkező] egyensúlyzavarok fennállási idejének rövidítése és mértékének csökkentése."

II. Csatlakozás az Alaphoz

1. „A tagországoknak aranyban és nemzeti valutájukban kell jegyezniük a később megállapítandó összegeket (kvótákat). Az Egyesült és Társult Nemzetek összes jegyzése az Alapba mintegy 8 milliárd dollár lesz (ami mintegy 10 milliárd dollárnak felel meg a világ egészére)."

2. „A kvótákat időről időre felül lehet vizsgálni […].”

3. „Egy tagország kötelező aranyjegyzését [teljes] jegyzésének (kvótájának) 25 százalékában vagy a birtokában lévő arany vagy aranyra átváltható valuta 10 százalékában kell megállapítani, amelyik a kisebb.”

III. Tranzakciók az Alappal

1. „A tagországok az Alappal csak a pénzügyminisztériumuk, központi bankjuk, stabilizációs alapjuk vagy más fiskális ügynökségük útján tarthatnak kapcsolatot. […]”

2. „A tag jogosult arra, hogy megvásárolja az Alaptól egy másik tag valutáját saját valutájáért az alábbi feltételek betartásával:”

(a) „[…] A kért valutára azonnal szükség van olyan fizetések céljára ebben a valutában, amelyek megfelelnek az Alap céljainak.”

(b) „Az Alap nem kapott értesítést arról, hogy az igényelt valuta szűkösen áll rendelkezésre, amely esetben a VI. fejezet rendelkezései lépnek életbe.”

(c) „Az Alap teljes állománya a felkínált valutából […] az ezt megelőző 12 hónapban nem nőtt a tag kvótájának 25 százalékánál többel, és nem haladja meg a kvóta 200 százalékát.

(d) „Az Alap nem kapott ezt megelőzően megfelelő értesítést arról, hogy felfüggesztették a tagnak azt a jogát, hogy továbbra is igénybe vegye az Alap erőforrásait […].”

3. „Az Alap számláján végrehajtott műveletek olyan tranzakciókra korlátozódnak, amelyek célja, hogy egy tagországot e tagország kezdeményezésére egy másik tag valutájával lássák el saját valutája vagy arany ellenében. […]”

4. „Az Alap, annak megakadályozása céljából, hogy valamely valuta szűkösen álljon rendelkezésére, saját választása szerint jogosult

(a) kölcsön venni egy tagország valutáját;

(b) aranyat felajánlani egy tagországnak valutája ellenében.”

5.–7. Ezek a pontok az aranyforgalmat szabályozzák olyan szellemben, hogy a tagok megvásárolhatják vagy visszavásárolhatják saját valutájukat aranyért, illetve az Alap aranyat vásárolhat a tagországoktól.

IV. A tagországok valutaparitásai

„A tagok valutaparitását az Alappal egyetértésben állapítják meg a tag felvételekor, és aranyban fejezik ki. […]”

„[…] Az Alap semmilyen mértékben sem változtathatja meg a tag valutaárfolyamát a tagország hozzájárulása nélkül. […]”

„Az Alapnak hozzá kell járulnia a tag valutaárfolyamának [a tag által] igényelt megváltoztatásához, ha ez lényeges feltétele az alapvető egyensúlyzavar

korrigálásának. Az Alap különösképpen nem utasíthatja vissza a kért változtatást, ha ez az ezt igénylő ország belföldi társadalmi és politikai törekvéseinek megfelelő egyensúly helyreállításához szükséges. […]"

„A tagország az Alappal lebonyolított konzultáció után megváltoztathatja valutája fennálló árfolyamát, ha ez a javasolt változtatás az Alap létrehozása után végrehajtott egyéb változtatásokkal együtt nem haladja meg a 10 százalékot. Ha a további változtatásra vonatkozó kérelem nem felel meg a fentieknek, de nem haladja meg a 10 százalékot, az Alapnak két napon belül közölnie kell döntését […]."

„Az összes tagország valutájának aranyban kifejezett értéke egységesen megváltoztatható, ha ehhez minden olyan ország hozzájárul, amelynek kvótája meghaladja az összes kvóta 10%-át."

V. Tőketranzakciók

„Egy tagország nem használhatja fel az Alap erőforrásait nagy és tartós tőkekiáramlás fedezésére, és az Alap megkívánhatja a tagországtól, hogy ellenőrzést alkalmazzon az Alap erőforrásai ilyen felhasználásának megakadályozására. […]"

„[…] Egy tagország nem használhatja fel a tőkeforgalom ellenőrzését arra, hogy korlátozza a folyó tranzakciók kifizetését, vagy hogy indokolatlanul késleltesse a kötelezettségek rendezéséhez [szükséges] összegek átutalását."

VI. A szűkösen rendelkezésre álló valuták elosztása

1. „[…] az Alapnak méltányos módszert kell javasolnia a szűkösen rendelkezésre álló valuták elosztására. […]"

2. „Az Alapnak a szűkösen rendelkezésre álló valuták elosztására vonatkozó döntése úgy működik, mint egy tagállamnak adott felhatalmazás arra, hogy az Alappal lefolytatott konzultáció után átmenetileg korlátozza az ez által érintett valuta forgalmának szabadságát. A kereslet korlátozásának és a korlátozottan rendelkezésre álló [valuta]mennyiség állampolgárai közötti elosztásának módszere a tagország hatáskörébe tartozik."

VII. Ügyvitel

1. „Az Alapot olyan testületnek kell irányítania, amelyben minden tag képviselve van, továbbá egy végrehajtó bizottságnak. E végrehajtó bizottságnak legalább kilenc tagból kell állnia, és ebből ötnek az öt legnagyobb kvótával rendelkező tagország képviselőjének kell lennie."

2. „A szavazati arányok elosztása szorosan követi a kvótákat."

3. „[…] Minden kérdést a szavazatok többségével kell eldönteni."
4. „Az Alapnak rövid időközönként jelentést kell közzétennie […]."

VIII. Kilépés

1. „Egy tagország kiléphet az Alapból, ha erről írásos értesítést ad."
2. „Az Alap és az ország kölcsönös kötelezettségeit észszerű időn belül rendezni kell."
3. „Az után, hogy az ország írásban értesítést adott az Alapból való kilépéséről, […] az Alap erőforrásait csak az Alap hozzájárulásával használhatja fel."

IX. A tagországok kötelezettségei

1. Csak az Alap eljárásainak megfelelő módon forgalmazhatnak aranyat.
2. Csak az Alap eljárásainak megfelelő módon bonyolíthatnak le valutaügyleteket.
3. „Nem vezethetnek be korlátozásokat a többi tagországgal lebonyolított folyó nemzetközi tranzakciókban, […] nem alkalmazhatnak diszkriminatív valutáris eljárásokat, vagy [nem vezethetnek be] többszintű valutarendszereket az Alap hozzájárulása nélkül."

X. Átmeneti rendelkezések

Időszerűségüket vesztették, itteni tárgyalásuk nem indokolt.

Forrás: Horsefield [1969b], 128–135. o.

2. Keynes beszéde a Lordok Házában 1944. május 16.

Lordjaim, majdnem pontosan egy év telt el az óta, hogy megvitattuk Lordságaitok házában a Klíringunióra vonatkozó javaslatokat. Remélem, hogy meg tudom győzni Lordságaitokat arról, hogy ezt az évet nem töltöttük el rosszul. Valóban voltak az elegancia, a világosság és a logika olyan elemei a Klíringunió tervében, amelyek eltűntek. Ez, legalábbis számomra, nagyon sajnálatos. Ennek folytán nincs többé szükség egy újszerű nemzetközi pénzügyi egységre. Lordságaitok emlékezni fognak arra, hogy milyen kevéssé szerette bármelyikünk a javasolt neveket, bancor, unitas, delfin, besant, daric, és az ég tudja, hogy még mi. Lordságaitok közül többen is voltak olyan kedvesek, hogy csatlakoztak valamilyen jobb név kereséséhez. Felidézem egy vidéki egyházközség történetét a múlt századból, ahol az volt a szokás, hogy bibliai neveket adjanak gyermekeiknek – Ámosz, Ezékiel, Abdiás stb. Ezután szükség volt arra, hogy nevet adjanak egy kutyának, és az Írásokban való hosszú kutatás után a kutyát „Továbbá”-nak [Moreover] nevezték el. Mi nem jutottunk ilyen szerencsés megoldásra, aminek az lett az eredménye, hogy ez a kutya meghalt. Nem kell nagyon sajnálnunk a kutya elvesztését, habár még mindig úgy gondolom, hogy nemesebb állat volt, mint amely most született meg a gondolatok vegyesházasságából. Mégis, amint ez néha megtörténik, ez a vegyes eredetű kutya erősebb és szolgálatkészebb lény lesz, és nem lesz kevésbé hűséges és [kevésbé] alkalmas azoknak a céloknak a szolgálatára, amelyek [szolgálatára] létrehozták.

Új tervet ajánlok elfogadásra Lordságaitoknak, amely számos fontos szempontból (amelyekre a későbbiekben visszatérek) lényeges mértékben múlja felül mindkét szülőjét. Szeretem ezt az új tervet, és azt hiszem, hogy javunkra fog szolgálni. Lordságaitok aligha kívánják tőlem azt, hogy túl sokat foglalkozzam a technikai részletekkel. A rendelkezésemre álló időt akkor használom fel a legjobban, ha megvizsgálom azokat a nagyobb előnyöket, amelyeket ez az ország remélhet ettől a tervtől, és azt is, hogy vajon vannak-e megfelelő biztosítékok az esetleges hátrányokkal szemben. Úgy kerülünk ki ebből a háborúból, hogy szilárdabb győzelmet arattunk ellenfeleink felett, tartósabb barátságot [építettünk ki] szövetségeseinkkel, és mélyebb tiszteletet [szereztünk] a világ egészétől, mint talán bármikor a történelmünkben. A győzelmet, a barátságot és a tiszteletet azért tudtuk megszerezni, mert, a bátortalan kezdetek ellenére, fel-

áldoztuk a jövőre vonatkozó összes elővigyázatosságot a győzelem […] érdekében, olyan fanatikus módon egyetlen célra törve, amilyenre alig van más példa. Ennek teljes árát azonban még ezután kell megfizetnünk. Azt szeretném, ha ezt [ezután] még jobban értékelnék ebben az országban, mint eddig. Azzal, hogy úgy viseltük ezt a háborút, hogy – az Egyesült Nemzetek közül egyedül mi – nem számoltunk összes végső költségével, a más országokkal szembeni ez utáni eladósodottság olyan súlyával terheltük meg magunkat, amelynek terhe alatt rogyadozni fogunk. A közös ügyért már eddig is megadtuk mindazt, sőt annál is többet, mint amit megadhattunk. Ebből az következik, hogy úgy kell megvizsgálnunk minden pénzügyi tervet, hogy biztosak legyünk abban, hogy segíteni fog minket terheink viselésében, és nem ad hozzá terheinkhez. Nincs senki, aki mélyebben meg lenne győződve erről, mint én. Ezért nem panaszkodom amiatt, hogy azok, akik számára e terv részletei újak és súlyosak, aggódó figyelemmel vizsgálják meg ezeket [a kérdéseket].

Mik tehát azok a nagyobb előnyök, amelyeket ettől a tervtől ennek az országnak a javára várok? Mindenekelőtt azt, hogy egyértelműen elismerik, és egyetértenek azzal, hogy a háború utáni átmeneti időszakban, amelyről nem tudjuk, hogy meddig tart, jogosultak vagyunk fenntartani a háborús időnek mindazokat a korlátozásait és speciális megállapodásait a sterlingövezettel és másokkal, amelyek hasznosak a számunkra, anélkül, hogy kritika érhetne minket azért, hogy azokkal az általános kötelezettségekkel ellentétesen járunk el, amelyeket vállaltunk. Ennek a biztosítéknak a birtokában állíthatjuk fel terveinket a háborút követő legnehezebb napokra, tudva, hogy hol állunk, és annak veszélye nélkül, hogy támadásra adunk alapot. Ez nagy nyereség – és egyike azoknak a szempontoknak, amelyek tekintetében az új terv nagymértékben felülmúlja mindegyik elődjét, amelyek nem tartalmaztak ilyen világos formában semmiféle hasonló biztosítékot.

Másodszor, ha túl leszünk ezen az időszakon, és ismét eléggé erősek leszünk ahhoz, hogy megéljünk, évről évre, saját erőnkből, azt várhatjuk, hogy a nemzeti valuták olyan világával leszünk kereskedelmi kapcsolatban, amelyek egymás között konvertibilisek. Egy olyan nagy kereskedő nemzet számára, mint amilyen a miénk, ez a teljes prosperitás nélkülözhetetlen előfeltétele. Magának a font sterlingnek, megfelelő időben és a legnyilvánvalóbb módon, újra teljes mértékben konvertibilisnek kell lennie. E nélkül London szükségképpen elvesztené nemzetközi pozícióját, és összeomlanának megállapodásaink, mindenekelőtt azok, amelyek a sterlingövezetre vonatkoznak. Képzeljük el bilaterális és cserekereskedelmi megoldások egy olyan rendszerét, amelyben senki, akinek font sterlingje van, nem tudja, hogy mit is tehet vele. Annak feltételezése, hogy ez a legjobb eszköz arra, hogy arra vegyük rá a dominiumokat, hogy Londonra építsék fel pénzügyi rendszerüket, szerintem közel áll az őrültséghez. Ennek, mint a Kis Anglia technikájának, amit a végső szükség

esetén alkalmazhatnánk, ha minden más lehetetlennek bizonyulna, és ami egy kis és autarkiába szorított országot jelentene, amelynek önmagát kellene fenntartania egy rideg és barátságtalan világban, még lehetne értelme. Azoknak azonban, akik így beszélnek, azt remélve, hogy a Brit Birodalom többi része ilyen módon képzeli el jövőjét, és megszakítja kereskedelmi kapcsolatait a világ egészével, igencsak csekély fogalmuk van arról, hogy miként is nőtt nagyra ez a birodalom, és milyen eszközökkel lehet fenntartani.

Ez a nemzetközi terv tehát messze áll attól, hogy veszélyeztetné azt a hosszú idő óta fennálló tradíciót, hogy a Birodalom legtöbb országa és sok más ország is Londonra építse fel pénzügyi rendszerét. Ez a terv, véleményem szerint, nélkülözhetetlen eszköze e hagyomány fenntartásának. [Tekintettel arra, hogy] mennyire lecsökkentek saját erőforrásaink, és mennyire meg vagyunk terhelve [adóssággal], csak egy olyan font sterlingbe vetett bizalom tartható fenn, amely szilárdan be van ágyazva a nemzetközi rendszerbe. Ennek folytán még az átmeneti időben is arra kell törekednünk, reményeim szerint folyamatosan, hogy kialakuljon az a rendszer, amelyen belül a font sterling olyan gyorsan lesz szabadon elérhető, amilyen gyorsan ezt meg tudjuk tenni. Ha viszont az a célunk, mint ahogy annak kell lennie, hogy a font korlátozás nélkül átváltható legyen más valutákra, akkor külkereskedelmi szempontból nyilván az az előnyös a számunkra, ha ugyanez a helyzet máshol, tehát ha eladjuk exportunkat az egyik országban, akkor [az ebből származó] bevételeinket szabadon elköl-thetjük bármely másikban. Számunkra különösképpen nagy előny, ha a világ más országai beleegyeznek abba, hogy tartózkodnak azoktól a diszkriminatív valutáris gyakorlatoktól, amelyeket mi magunk sohasem alkalmaztunk béke-időben, és amelyektől kereskedőinknek a nem is olyan távoli múltban olyan nagy hátrányokat kellett elszenvedniük mások miatt. […]

Harmadszor, a [nemzetközi] kereskedelem kerekeit meg kell olajozni azzal, ami valójában a világ pénzügyi tartalékainak nagymértékű megnövelése, és amelyet, ezen felül, racionális módon osztanak el. A kvóták nem olyan nagyok, mint a Klíringunió esetében lettek volna, és Lord Addison fel is hívta erre a figyelmet. Ennek ellenére lényeges mértékűek és a későbbiekben növelhetők, ha megmutatkozik ennek szükségessége. [A kvóták] teljes mennyisége a világ [egészére] ideiglenesen 2,5 milliárd font. Ebből a mi részünk – saját magunké és a koronagyarmatoké, amelyeket, legyen szabad megemlítenem, minden szempontból a brit pénzügyi rendszer részének tekintenek (ami már önmagában véve is [törekvéseink számunkra] nagyon hasznos elismerése) – 325 millió font, olyan összeg, amely megkétszerezheti vagy több mint megkétszerezheti azokat a tartalékainkat, amelyekkel e nélkül rendelkeznénk az átmeneti időszak végén. […]

Hangsúlyozom, hogy ez [vagyis a tartalékok megnövelése] a kvóták célja. Nem az a céljuk, hogy napi szükségleteinkre használjuk fel akár mi, akár

más ország, tehát hogy ebből éljünk az újjáépítési időszakban vagy azután. Az erről való gondoskodás a nemzetközi együttműködés egy másik fejezetébe tartozik, amelyre azonnal rátérek, hacsak nem tántorítanak el, [nagyon is] helytelenül, ennek a kérdésnek [a tárgyalásától]. Az Alap erőforrásaiból lehívható kvóták olyan vastartalékot jelentenek, amely lehetővé teszi, hogy átvészeljük az ilyen- vagy olyanfajta átmeneti nehézségeket. Talán ez a lehető legjobb válaszom Lord Addisonnak azokra a kétségeire, hogy vajon elég nagy-e a kvótánk. Bizonyára nem elég nagy ahhoz, hogy megéljünk belőle az újjáépítési időszak folyamán. De nem is ez a célja. Noha itt további tapasztalatra van szükség, véleményem szerint [kvótánk] elég nagy azokra a célokra, amelyeknek megoldása a feladata.

[Negyedszer, a tervnek] egy további előnye is van, amelyre föl szeretném hívni Lordságaitok különös figyelmét. A [terv] a nemzetközi fizetések egyensúlyáért viselt felelősség megfelelő részét hárítja a hitelező országokra. Ez az új terv egyik nagy súlyú és kedvező irányú fejleménye. Az amerikaiak, akiket ez valószínűleg a leginkább érint, saját akaratukból és nemes céltól vezettetve felajánlottak nekünk egy messzemenő javaslatot arra, hogy védekezni tudjunk a két világháború közti defláció megismétlődésének fő oka ellen. Az ellen tehát, hogy erőforrásokat vonjanak ki a világ többi részéből annak az országnak a javára, amely makacsul sokkal több hitelt vesz fel, és sokkal többet exportál, mint amennyi hitelt ad és importál. A terv VI. fejezete szerint minden ország ténylegesen kötelezettséget vállal arra, hogy megakadályozza egy ilyen helyzet ismételt kialakulását azzal, hogy megígéri, hogy ha ilyen helyzet alakulna ki, felmenti a többi országot az alól a kötelezettsége alól, hogy befogadja exportját, vagy ha befogadja, fizessen érte. Nem tudom elképzelni, hogy ez a szankció valaha is érvénybe léphet. A hitelező ország mindig fog lehetőséget találni arra, ha másként nem, hitelnyújtás útján, hogy egyensúlyba hozza elszámolásait, ha saját érdeke ezt parancsolja. A továbbiakban ugyanis nem lesz jogosult arra, hogy úgy hozza egyensúlyba a számláját, hogy aranyat csikar ki a világ többi részéből. […]

Ötödször, a terv fölállít egy nemzetközi intézményt, amelynek lényeges jogai és kötelezettségei vannak annak érdekében, hogy fenntartsa az ügyek rendezett menetét többek között a valutaárfolyamok kérdésében, amelyek kétirányúak és mindkét felet egyaránt érintik. Ez az intézmény a felelős hatóságok közötti rendszeresen visszatérő tárgyalások [lebonyolításának] helye is lehet azért, hogy meg tudjuk oldani azt a nagyszámú előre nem látható problémát, amelyeket a jövő hozhat magával. A nemes lord, Lord Addison, azt kérdezi, hogyan fogják irányítani az Alapot. El kell ismernem, hogy ez még nincs kidolgozva az összes szükséges részlet tekintetében, és hogy ő joggal vetette fel nagy súllyal ezt a problémát. Eléggé világos azonban három pont, amelyek fontosak lehetnek számára. Ez egy kormányok közötti szervezet, amelyben a központi

bankok csak kormányaik eszközeként és ügynökeként jelenhetnek meg. A Brit Birodalom és az Egyesült Államok szavazatainak aránya az előirányzatok szerint megközelítőleg egyenlő. Az irányításnak három lépcsője lesz. Egy szakértői testület, amely főállásban alkalmazott tisztviselőkből áll, és amely a rutinfeladatokért lesz felelős. Egy kis igazgatótanács, amely meghozza az ügyekkel kapcsolatos összes fontos döntést, a legalapvetőbb kérdésekben a közgyűlés instrukciói szerint. Végül a közgyűlés, amelyben [képviselve van] az összes tagország, amely ritkábban találkozik, és amelyre a felügyelet tartozik, de nem a végrehajtás. Ez talán valamivel jobb, mint amilyennek látszik.

Itt felsoroltam öt nagy súlyú előnyt. Ezek a javaslatok túlmennek azon, amit, akár csak rövid idővel ezelőtt, bárki el tudott volna képzelni az általános nemzetközi megegyezés lehetséges alapelveként. Ugyan milyen más alternatíva van előttünk, amely ehhez hasonló segítséget vagy, helyesebb kifejezéssel, reményteljesebb lehetőségeket tud kínálni a jövőre vonatkozóan? Nagyon remélem, hogy olyasmit fogunk majd ténylegesen elfogadni, ami nagyon hasonló lesz ehhez a tervhez, eltekintve attól az alternatívától, hogy elvetik ezt a tervet. Nyilatkozhatunk e terv ellen mindaddig, amíg a megvitatás stádiumában van, éppúgy mondhatjuk, hogy túl messzire megy, mint hogy nem megy elég messzire, hogy túl merev azért, hogy biztonságos legyen, és hogy túl laza ahhoz, hogy bármit is érjen. Nagyon nagy ostobaság kellene azonban ahhoz, hogy elvessük, sokkal nagyobb ostobaság, mint ami ebben a bölcs, intuitív országban található.

Ezért, mindezekre a számos és lényeges előnyökre való tekintettel, elfogadásra ajánlom ezeket a pénzügyi javaslatokat Lordságaitoknak. Ennek ellenére, még mielőtt elfogadnák őket, bizonyára figyelembe akarják venni, hogy viszonzásképpen feladunk-e bármit, ami lényeges belső ügyeink olyan intézése szempontjából, ahogy ezeket a jövőben rendezni akarjuk. Lordjaim, a háború előtti évek tapasztalatai legtöbbünket, noha egyeseket később [mint másokat], több határozott következtetésre vezettek. Ezek közül három különösképpen fontos e vita szempontjából. Határozottan azt akarjuk, hogy a font sterling külső [azaz nemzetközi] értéke a jövőben a belföldi politikai döntéseinknek megfelelő belföldi értéknek feleljen meg, és nem fordítva. Másodszor, fenn akarjuk tartani a belföldi kamatlábaink fölötti ellenőrzést, hogy olyan alacsonyak legyenek, ahogyan megfelel szándékainknak, anélkül, hogy befolyásolnák értéküket a nemzetközi tőkeforgalom apályai vagy dagályai, vagy a forró pénz menekülése. Harmadszor, noha az a szándékunk, hogy megakadályozzuk a belföldi inflációt, nem akarjuk elfogadni a deflációt a külföldi események diktátumának hatására. Más szavakkal, a leghatározottabban elutasítjuk a jegybanki alapkamat és a hitelrestrikció eszközeinek olyan felhasználását, hogy a munkanélküliség növelése útján kényszerítse ki azt, hogy belföldi gazdaságunk összhangba kerüljön a külső tényezőkkel.

Vajon azok, akik felelősek ezekért a pénzügyi javaslatokért, eléggé gondosan jártak-e el ahhoz, hogy megőrizzék ezeket az elveket az esetleges [külső] beavatkozástól? Remélem, hogy Lordságaitok megbíznak bennem [és nem tételezik fel rólam], hogy hátat fordítottam mindannak, amiért [mindig is] harcoltam. Annak a három elvnek a megalapozása, amelyet most fejtettem ki, volt a fő feladatom a legutóbbi húsz évben. Néha majdnem egyedül, a sajtóban közzétett népszerű cikkekben, röpiratokban, a The Timesnak írt levelek tucatjaiban, tankönyvekben, továbbá nagyméretű és nehezen olvasható értekezésekben fordítottam arra erőmet, hogy rábeszéljem honfitársaimat és a világ egészét, hogy változtassák meg tradicionális doktrínáikat, és helyesebb gondolkozásra térve át, számolják fel a munkanélküliség átkát. Nem én voltam-e, aki, amikor a mai képrombolók közül sokan még az aranyborjú imádói voltak, leírtam, hogy: „Az arany barbár relikvia”? Olyan hűtlen, olyan feledékeny, olyan szenilis lennék, hogy éppen ezeknek az eszméknek a győzelme idején, amikor ez a gondolkozásmód áttörővé válik [legyek hűtlen ehhez]. Amikor a kormányok, a parlamentek, a bankok, a sajtó, a közvélemény és végül még a közgazdászok is elfogadják az új tantételeket, akkor én vállalnám, hogy segítsek új láncokat kovácsolni azért, hogy foglyokként tartsuk magunkat a régi börtön földalatti kamráiba bezárva? Remélem, Lordjaim, hogy nem hiszik el ezt.

Legyen szabad először az itt felmerülő két kérdés közül a kevésbé fontossal foglalkoznom. Azzal, hogy mekkora lehetőségünk van a belföldi kamatláb szabályozására annak érdekében, hogy fenn tudjuk tartani az olcsó pénz [politikáját]. A terv, nem csupán az átmenet elemeként, hanem tartós rendelkezésként, explicit módon megadja minden tagországnak azt a jogot, hogy ellenőrizze a teljes tőkeforgalmat. Ami valaha eretnekség volt, az ma ortodoxia. Saját véleményem szerint azok az országok, amelyek élnek ezzel a joggal, szükségesnek tarthatják, hogy megvizsgálják az összes tranzakciót azért, hogy megakadályozzák a tőkeforgalom szabályozásának kijátszását. Feltételezve, hogy az ártalmatlan, folyó tranzakciókat átengedik, semmi olyasmi sincs a tervben, ami megakadályozná ezt. Valójában [a terv] még bátorítja is ezt. Ebből az következik, hogy az a jogunk, hogy ellenőrizzük a belföldi tőkepiacot, szilárdabb alapokon nyugszik, mint ezt megelőzően bármikor, és ezt formálisan is elfogadták, mint az általánosan elfogadott nemzetközi megállapodások integráns részét.

Legutóbb azonban az a kérdés kapta a legnagyobb figyelmet, hogy vajon visszatérünk-e a régi aranyvaluta-rendszer hibáihoz, amelyektől való megszabadulásról oly helyesen megtanultuk, hogy nagyra értékeljük. Ha van bármilyen tekintélyem arra, hogy megmondjam, hogy mi az aranyvaluta-rendszer lényege és jelentése, és mi nem, akkor azt merem mondani, hogy ez a terv [a aranyvaluta-rendszer] valóságos ellentéte. A terv viszonya az aranyhoz valójában nagyon közel áll azokhoz a javaslatokhoz, amelyeket hiába támogattam,

mint helyes alternatívát, amikor keményen elleneztem ennek az országnak az aranyhoz való visszatérését. Az aranyvaluta-rendszer, ahogy én értelmezem, olyan rendszert jelent, amelyben a nemzeti valuta külső értéke szorosan hozzá van kötve egy fix aranymennyiséghez, amely kapcsolat tisztességes módon csak *force majeure* esetén szakítható meg. [Az aranyvaluta-rendszer] olyan monetáris politikát követel meg, amelynek értelmében a belföldi valuta belföldi értékének meg kell felelnie aranyban rögzített külső értékének. Ha viszont az aranyat csupán kényelmes közös nevezőként használjuk fel, amelynek segítségével a nemzeti valuták relatív értékei – amelyek szabadon megváltoztathatók – időről időre kifejezhetők, akkor az nyilvánvaló módon valami egészen más.

Nemes barátom, Lord Addison azt kérdezi, hogy ki állapítja meg az arany értékét. Ha, amint feltételezem, az arany font sterlingben kifejezett értékére gondol, akkor mi magunk vagyunk azok, akik megállapítják kiinduló értékét az Alappal lebonyolított konzultáció alapján. [Ezt követően] értéke bármikor megváltoztatható, 10 százaléknál nagyobb megváltoztatásához azonban szükség van az Alap hozzájárulására. [Az Alap] nem tagadhatja meg hozzájárulását, ha belföldi gazdaságunk megkívánja [ezt a változtatást]. Az aranynak kell lennie *valamiféle* árának, és mindaddig, amíg az aranyat monetáris tartalékként használják, az a leghelyesebb, ha az egyes országokban a valuták mindenkori egymás közti értékaránya és az arany viszonylagos értéke megegyezik egymással. Ennek egyetlen alternatívája az arany teljes demonetizálása lenne. Nincs tudomásom arról, hogy ezt bárki is javasolta volna. A józan ész a dolgok jelenlegi állása szerint [azt diktálja], hogy ezek az ügyek [maradjanak úgy, ahogy] ma vannak, és továbbra is használjuk fel az aranyat és presztízsét, mint a nemzetközi elszámolások rendezésének eszközét. Az arany demonetizálása nyilvánvaló módon súlyosan kifogásolható lenne a Brit Birodalom és a Szovjetunió, mint legfőbb termelői, valamint az Egyesült Államok és nyugati szövetségesei, mint legfőbb birtokosai számára. Van valaki, aki vitatja ezt? Másrészt ebben az országban már detronizáltuk az aranyat, mint fix értékmérőt. A terv nem csupán megerősíti ezt a detronizálást, hanem alátámasztja ezt azzal, hogy határozottan kimondja, hogy az Alap kötelessége bármely valuta aranyban kifejezett értékének megváltoztatása, ha kimutatható, hogy ez az egyensúly [fenntartását vagy helyreállítását] szolgálja.

A terv tehát ebből a szempontból valójában egy nemzetközi instrumentum korszakalkotó változását vezeti be, aminek célja egészséges és ortodox elvek rögzítése. [A terv] tehát, annak az elvnek a fenntartása helyett, hogy egy nemzeti valuta belső értékének meg kell felelnie egy előre előírt *de iure* külső értéknek, úgy rendelkezik, hogy meg kell változtatni külső értékét, ha szükség van erre ahhoz, hogy megfeleljen annak a bármilyen *de facto* belföldi értéknek, amelyet a belföldi [gazdaság]politika határoz meg, és amely nem függ az Alap véleményétől. Az Alapnak, ezzel ellentétben, az a kötelessége, hogy hagyja jóvá azokat

a változásokat, amelyeknek ez a hatásuk. Ezért mondom azt, hogy ezek a javaslatok az aranyvaluta-rendszer kifejezett ellentétei. Ezek nemzetközi megállapodással rögzítik az új doktrína lényegét, és így messze kerülnek a régi ortodoxiától. Ha ezt olyan formában teszik meg, hogy ez a lehető legkevésbé legyen sértő a korábbi hit [képviselői] számára, kell-e panaszkodnunk?

Nem, Lordjaim, ezeknek a javaslatoknak az elfogadásra ajánlásával nem törlök ki egyetlen korábban már megírt oldalt sem. [Éppen ellenkezőleg,] megkísérlem, hogy elősegítsem egy új oldal megírását. A közvéleményt mára már [sikerült] áttéríteni a belföldi politika egy új, és azt hiszem, hogy sokkal jobb modelljére. Ezt a csatát lényegében véve megnyertük. De maradt még egy nem kevésbé nehéz feladat, mégpedig az, hogy miként hozzuk létre azokat a nemzetközi körülményeket, amelyek között megfelelőképpen elhelyezkedhet az új belföldi [gazdaság]politikai [irányvonal]. Ennek folytán mindenekelőtt azért kell helyeselni ezeket a javaslatokat, mert kialakítják azokat a nemzetközi kereteket, amelyek közé megfelelőképpen elhelyezhetők a teljes foglalkoztatás politikájához kapcsolódó új eszmék és új technikák.

Nemes barátom, Lord Bennett azt kérdezte a múlt héten, hogy mik a szakértők elképzelései a nemzetközi megállapodás további szakaszait illetően. Nem hiszem, hogy ezeknek az alapoknak a helyessége nagymértékben függ a felépítmény részleteitől. Ha bölcsen oldjuk meg az ezután megvitatandó problémákat, akkor ezzel könnyebbé tesszük a Valutaalap feladatát. Ha viszont kisebb támogatást kapunk más intézkedésektől, mint ahogyan ezt most reméljük, akkor még inkább szükségessé válik egy megállapodás szerinti mechanizmus létrehozása a monetáris oldal korrekciójára. Meg vagyok győződve arról, hogy ez nem olyan eset, amikor a lovat a szekér mögé fogjuk. Nagyon valószínűtlennek tartom, hogy a jövendőbeli kereskedelmi politika teljesebb ismerete szükségessé teszi, hogy megváltoztassuk azoknak a javaslatoknak bármely tételét, amelyek most vannak Lordságaitok háza előtt. De ha a nemes vikomt úgy véli, hogy ezeket a javaslatokat ki kell egészíteni más irányúakkal, akkor senki sem érthet vele jobban egyet, mint én. Különösképpen sürgős [feladat], hogy megállapodásra jussunk egy nemzetközi beruházási intézmény felállítását illetően, amelynek pénzügyi alapokat kellene biztosítania az újjáépítésre és az azt követő [feladatokra]. Éppen azért, mert olyan sok a teendő a gazdasági kérdésekben való nemzetközi együttműködés terén, végzetes lenne, ha hátráltatnánk ezt a kísérletet, vagy ha lekicsinylő, gyanakvó vagy cinikus módon fogadnánk.

A nemes lord, Lord Addison, felhívta Lordságaitok figyelmét arra a meglepő kijelentésre, melyet Mr. Hull az Egyesült Államok nemzeti külkereskedelmi hetével kapcsolatban tett, és nagyon örülök, hogy megtette ezt. Ez a kijelentés azért fontos, mert megmutatja, hogy az Egyesült Államok kormányának a politikai és a gazdasági előkészületek különböző elemeivel kapcsolatos

politikája összefüggő egészet alkot. Biztos vagyok benne, hogy a mi országunk népe ugyanazon a véleményen van, mint Mr. Hull, és teljes mértékben bízom abban, hogy ő a maga részéről arra fog törekedni, hogy a részleteket pártatlanul és nagyvonalú módon oldja meg. Ha az amerikai és a brit pénzügyminisztérium szakértői nagyobb lelkesedéssel, világosabb célkitűzéssel, és úgy vélem, nagyobb sikerrel bonyolították le a vitákat a pénzügyi [kérdésekről], mint ahogyan ez lehetségesnek bizonyult más kapcsolódó ügyekben, akkor van-e okunk arra, hogy visszatartsuk őket? Ha viszont az az általános meggyőződés, és azt hiszem, hogy az, hogy a többi ügy megvitatását meg kell gyorsítani, hogy így teljes képünk legyen [az ügy egészéről], akkor remélem, hogy Lordságaitok a leghatározottabb módon fogják érvényesíteni ezt a következtetést. Én a magam részéről sosem tételeztem fel, hogy végső rendezés [elérése esetén] a monetáris javaslatok egymagukban fognak szerepelni.

Azzal a megjegyzéssel szeretném lezárni az ebben a vitában való részvételemet, hogy hangsúlyozzam annak fontosságát, hogy folytassuk a gazdasági téren [kialakítandó] nemzetközi megegyezés létrehozására irányuló erőfeszítéseinket. Azok a javaslatok, amelyek Lordságaitok előtt vannak, sok elme együttműködésének eredményei, és sok nemzet szakértői kollektív bölcsességének gyümölcsei. A múlt évben sok napot és hetet töltöttem el országunk, a domíniumok, európai szövetségeseink és az Egyesült Államok szakértőinek társaságában. A múltbeli tapasztalatok fényében megerősíthetem, hogy ezek a viták kivétel nélkül példát szolgáltattak arra, hogy milyeneknek kell lenniük az ilyen összejöveteleknek – tárgyilagosak voltak, megértők, időveszteség és szenvedélyesség nélkül. Fel merek szólalni a sokszor támadott, úgynevezett szakértők mellett. Még azt is meg merészelem tenni, hogy kedvezőbben nyilatkozzam róluk, mint a politikusokról, anélkül, hogy bármi tiszteletlent akarnék mondani ez utóbbiakról. Az igazság közös szeretete, amely a tudományos gondolkozásmódból ered, a legszorosabb kötelék a különböző országok képviselői között.

Azt szeretném, ha fellebbenthetném az anonimitás fátylát azokról, és meg szeretném adni, ami megilleti azokat, akik tagjai voltak annak a csoportnak, amely a leginkább tiszteletreméltó mindazok közül, amelyekhez valaha is közöm volt. [Ez a csoport] a világ nemzeteinek feléből tevődött össze, akiknek hosszas és nehéz konzultációiból, amelyben mindegyiküknek [kötelessége volt] saját érdekeik védelme, végül is kialakult, amint ezt mindannyian tudjuk és mindannyian szívünk mélyén érezzük, egy testvéri közösség. Különös hálámat szeretném kifejezésre juttatni az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma, Külügyminisztériuma és a washingtoni Federal Reserve Board képviselőinek, akiknek őszinte és készséges megértése mások nehézségei iránt, és akiknek egy jobb nemzetközi rend iránti idealista és lankadatlan törekvése tette lehetővé az egyetértés ilyen nagy mértékét. Ezt az így eltöltött évet minden szempontból nagyon nagy örömmel zártam le, minden korábbi reményemen és várakozá-

somon túlmenő, a nemzetek közti igazságos, méltányos és gyakorlatias gazdasági megállapodások lehetőségét illető örömteli várakozással.

Ne bátortalanítsanak el minket. Talán most helyezzük el az első téglát, és még ha ez színtelen is, egy nagy építménye. Ha az lenne a szándékunk, hogy vonuljunk vissza a nemzetközi együttműködéstől, és egy ettől teljesen különböző eszmerendszert kövessünk, akkor annál jobb, minél hamarabb tesszük meg ezt. Azt hiszem azonban, hogy csak egy törpe kisebbség akarja ezt, és én a magam részéről meg vagyok győződve arról, hogy ezen az úton nem maradhatunk meg nagyhatalomnak és egy nemzetközösség anyjának. Ha viszont nem ez a szándékunk, akkor szabadítsuk meg gondolkodásunkat a túlzott aggodalmaktól és gyanakvásoktól, és lépjünk előre, feltétlenül óvatosan, de azzal a szándékkal, hogy jussunk megállapodásra.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 9–21. o.

14.

A Bretton Woods-i megállapodás

A korábbiakban leírtak szerint mélységes volt az ellentét már a Keynes- és a White-terv első változata között is, és ez az ellentét nem csökkent, hanem nőtt a második változatok, különösképpen a keynesi második változat, a fehér könyv közzétételével. Az egyetértés kialakítása azonban elkerülhetetlen volt, és a közös nyilatkozat csökkentette is az ellentéteket azzal, hogy Keynes és az angol szakértők elfogadták a White-terv legfontosabb elemeit, White és az amerikai szakértők pedig Keynesnek azokat a záradékait, amelyek lehetővé tették a keynesi elvek követését a White-terv által meghatározott keretek között is. Atlantic Cityben azonban újra kiéleződtek az ellentétek, ezért az angol és az amerikai delegáció nem terjeszthetett elő közös javaslatot. A közös, mindenki által elfogadott megállapodás kialakítása azonban nem volt elkerülhető. Ez a fejezet és függelékei a végső megállapodás kialakulását és legfontosabb elemeit mutatja be.

14.1. A konferencia

Bretton Woodsban óriási, nem várt tömeg jött össze: a konferencián 730 személy vett részt, körülbelül háromszor annyi, mint ahogyan eredetileg várták. Az óriási szállodának (a Mount Washington Hotelnek) erre a célra való felújítása és rendbetétele nem fejeződött be teljesen. Sok résztvevőt, főként a technikai személyzetet, más szállodákban kellett elhelyezni, amelyek némelyike ötmérföldes távolságban volt a központtól. Keynes beszámolója szerint előfordult, hogy 200 személyt helyeztek el egy hatalmas, rossz akusztikájú teremben, rossz hangosítással, nagyrészt olyanokat, akik nem értettek tökéletesen angolul. Az oroszok például csak a legnagyobb nehézségekkel tudták követni az eseményeket.

A konferencia egészének elnökévé az ülés teljes idejére Morgenthaut választották meg; a bizottságok és albizottságok itteni áttekintése lehetetlen is és fölösleges is. Figyelemreméltó, hogy Vinson, akit Truman elnök nem sokkal az elnöki tiszt átvétele után Morgenthau helyére nevezett ki pénzügyminiszternek, az Egyesült Államok delegációjának alelnöke volt, és egyben ő volt a kvótákkal és jegyzésekkel foglalkozó, tehát az egyik legfontosabb bizottság

elnöke. A konferencián mintegy 500 dokumentumot nyújtottak be, és ezeknek csupán az angol változata 1200 oldalra rúgott. Horsefield szerint (i. m. 92. o.) teljességgel lehetetlen volt áttekinteni az előterjesztett anyagokat, és emellett számos szóbeli tárgyalás, amelyről nem készült dokumentum, lényegesen fontosabb volt ezeknél. Itt csupán azt érdemes megemlíteni, hogy a britek elképzelései ellenére és az Egyesült Államok javaslatára azt a megoldást fogadták el, hogy az Alap központi hivatala abban az országban lesz, amelyiknek a legnagyobb a kvótája. Az Egyesült Királyság visszavonta ettől eltérő javaslatát, de elfogadtatta azt a záradékot, amely szerint „az Egyesült Királyság kormánya a későbbiekben kívánatosnak tarthatja, hogy arra kérje a kormányokat, foglalkozzanak újra a különböző nemzetközi szervezetek elhelyezésének általános kérdésével". Ahol tehát a brit delegáció kénytelen volt lényeges engedményt tenni, kikötötte a kérdés újratárgyalásának lehetőségét. Amint látni fogjuk, a körülmények úgy alakultak, hogy nem lehetett élni ezzel a lehetőséggel, és ez lett a Bretton Woods-i megállapodásokban elrejtett taposóaknák egyike.

14.2. Az IMF alapokmánya

A tárgyalások végül megállapodásra vezettek, ami az adott körülmények között nyilván elkerülhetetlen volt. A megállapodás, *A Nemzetközi Valutaalap Alapokmánya* (Articles of Agreement of the International Monetary Fund) Horsefield által közölt szövege (*Horsefield* [1969b], 185–214. o.) tekinthető autentikusnak, és ezt közlöm – elkerülhetetlenül lerövidítve az igen hosszú szöveget – a 14.1. függelékben. A fordítás során igyekeztem követni a később, az IMF-hez való csatlakozásunk idején készült hivatalos fordítást, a törvényszöveget. A szöveg megismétlése fölösleges; itt csak megjegyzéseket fűzök hozzá. A függelékben és a kommentálás során is szó szerinti idézéshez folyamodom ott, ahol ezt a szöveg jelentősége elkerülhetetlenné teszi, és tartalmi ismertetéshez, ahol ez lehetséges. A szó szerinti idézés nem jelenti azt, hogy az idézett rész a teljes bekezdés. A kommentárok elsősorban a vitatott kérdésekre vonatkoznak, és nagyrészt arra, hogy Keynes mennyire tudta érvényesíteni saját elképzeléseit a Bretton Woodsban elfogadott végleges szövegben.

I. A célkitűzések. A célkitűzések közül az (a) pontba az került, hogy a Valutaalap „a nemzetközi monetáris problémákról folytatott eszmecserék és együttműködés szervezetéül szolgál", a (b) pontba pedig az, hogy célja „megkönnyíteni a nemzetközi kereskedelem bővülését és kiegyensúlyozott növekedését, és ezáltal „hozzájárulni a foglalkoztatottság és a reáljövedelem magas szintjének előmozdításához". Csak a (c) pontba került az „előmozdítani az árfolyamok stabilitását", és az (d) pontba a „sokoldalú fizetési rendszer létrehozása", valamint a „devizakorlátozások megszüntetése". Az (e) pont szerint „biztonsá-

got [kell] adni a tagoknak", és lehetővé tenni, hogy „fizetési mérlegük zavarait olyan intézkedések […] nélkül küszöböljék ki, amelyek károsan hatnak a nemzeti vagy a nemzetközi jólétre". Végül az (f) pont kimondja, hogy meg kell rövidíteni „a tagok fizetési mérlegében fellépő egyensúlyhiány időtartamát, és enyhíteni [kell] […] mértékét". A célok megfogalmazása ennél jobban keynesi szellemű nem lehet, tehát már ebből is láthatjuk, hogy Keynesnek nemcsak a közös nyilatkozatban, hanem a megállapodás cikkeiben is sikerült érvényesítenie gondolatait és szemléletét.

II. A tagság. Ebből a cikkből hiányzik bármiféle utalás a neoliberális szellemű gazdasági berendezkedés elveinek elfogadására. Erre már csak azért sem volt akkor lehetőség, mert a megállapodásnak mind az angol, mind az amerikai előkészítői lehetővé akarták tenni a Szovjetunió csatlakozását a Valutaalaphoz. A Szovjetunió képviselői ott voltak Atlantic Cityben is és Bretton Woodsban is, és ilyen körülmények között a neoliberális gazdasági elvek elfogadásának kötelezettsége nyilván fel sem volt vethető.

III. A kvóták és részesedési jegyzések. A kvótákkal az „A" függelék ismertetése során foglalkozom majd. Az itt szereplő egyéb rendelkezések közül az a legfontosabb, hogy az aranyban és amerikai dollárban teljesítendő befizetés nem haladhatta meg a tagállam arany- és dollártartalékának 10%-át. Ez – az amerikai dollár kifejezett megjelölésén kívül – megegyezik azzal, ami már a közös nyilatkozatban is szerepelt. Ezt a kötelezettséget a legszegényebb országok is teljesíteni tudták. Számukra nagyon kedvező volt az 5. szakasznak az a rendelkezése is, hogy az Alap bármely tagtól elfogad valuta helyett adósleveleket vagy egyéb kötelezvényeket is. Minthogy a legszegényebb országok valutája iránt a Valutaalap megalakulását követő időben feltehetőleg egyáltalán nem, vagy legföljebb csak korlátozott mértékben nyilvánulhatott meg kereslet, ezek a rendelkezések gyakorlatilag kiküszöbölték a befizetések restriktív hatását.

IV. A valutaparitások. Ezek meghatározása során az arany és az amerikai dollár párhuzamos és egyenértékű szerepeltetése azt jelentette, hogy Keynes kénytelen volt elfogadni a rendezés alapelvének, az arany–dollár-standardot. Talán fölösleges megismételni, hogy – különös tekintettel arra, hogy a Valutaalap a későbbiekben nem élt azzal a lehetőséggel, hogy módosítsa az arany dollárban kifejezett értékét – ez lett a rendszer összeomlásának oka. Ez a szakasz elvben kimondja ugyan a valutastabilitás előmozdítására való törekvést, az 5. szakasz szerint azonban „az alapvető egyensúlyzavar korrigálásának esetében" nyitott az út a valutaparitások megváltoztatása előtt, ahogyan ezt Keynes mindig is javasolta. A 8. szakasz ugyanakkor megfelel annak az amerikai javaslatnak, hogy az Alap követeléseinek aranyban kifejezett értéke nem módosítható, vagyis hogy a leértékelő országnak be kell fizetnie egy összeget az Alapnak, a felértékelő országnak pedig a felértékelésnek megfelelő összeget meg kell kapnia az Alaptól. Minthogy a gyakor-

latban alig került sor le- és főként felértékelésre, e rendelkezésnek nem volt sok gyakorlati következménye.

V. Az Alapon belüli tranzakciók. E cikk 3. szakasza eleget tett az akkor várható fő hitelező amerikaiak azon kívánságának, hogy a rendelkezések korlátozzák az Alap erőforrásai igénybevételének lehetőségét. Ez újra mutatja, hogy itt – mint sok más helyen – kompromisszum jött létre az angol és az amerikai álláspont között. Az Alap erőforrásai igénybevételének bizonyos fokú korlátozása nyilván elkerülhetetlen volt; és hogy az akkori körülmények között milyen mértékű korlátozás volt az optimális, azt ma már nemcsak nagyon nehéz, hanem lehetetlen megmondani. A 8. szakasz az illetékkel foglalkozik. Itt is megjelenik az a már a korábbiakban is szereplő rendelkezés, hogy az Alaptól való valutavásárlás esetén az illeték alapértéke háromnegyed százalék, amely nem kevesebb, mint fél százalékra csökkenthető, és nem több, mint egy százalékra növelhető, és amely illeték korlátozott mértékben nő akkor, ha valamely ország nagyobb mértékben veszi igénybe az Alap erőforrásait. Azt a keynesi javaslatot, hogy a hitelt nyújtó is fizessen illetéket, nem lehetett keresztülvinni; ennek nem is volt realitása, és Keynes nem is harcolt ennek elfogadásáért. Az azonban nem vitatható, hogy ezek az illetékek eltörpülnek a szabadpiaci kamatlábakhoz és főként a ma a legszegényebb országok által fizetendő és magas kockázati felárat tartalmazó kamatlábakhoz képest. Azt a keynesi elvet tehát, hogy az Alap erőforrásait messze a piaci kamatláb alatti illeték befizetésével lehessen igénybe venni, sikerült teljes mértékben érvényesíteni.

VI. A tőkeátutalások. Ez a cikk a legteljesebb mértékben megfelelt annak a keynesi elvnek, amellyel természetesen mindenki egyetértett, hogy az Alap eszközei nem használhatók fel nagyarányú és tartós jellegű tőkekiáramlás fedezetéül. A 3. szakaszban megjelenik az a keynesi elv is, hogy a tagok fenntarthatják a nemzetközi tőkemozgások szabályozásához szükséges ellenőrzést, de ez nem terjedhet ki a folyó műveletekkel kapcsolatos fizetések korlátozására.

VII. Szűkösen rendelkezésre álló valuták. Ez a cikk fenntartja a szűkösen rendelkezésre álló valuták fogalmát és e valuták elosztásának rendszerét. Amint erre már utaltam, ez az elgondolás megfelelt ugyan a közvetlenül a II. világháborút követő évek körülményeinek, de a konvertibilitás terjedésével és megerősödésével szükségképpen elvesztette gyakorlati jelentőségét.

VIII. A tagok általános kötelezettségei. E kötelezettségek semmi olyat sem tartalmaznak, ami korlátozná a tagállamok belföldi gazdaságpolitikájának a tagok óhaja szerinti vitelét, és ezért ezek a kikötések is megfelelnek a keynesi elveknek.

IX. Jogállás, mentességek és kiváltságok. Az ebben a cikkben foglaltakról nem volt szó az eddigiekben. Ez a cikk jogokkal ruházza az Alapot, és mentességeket biztosít az Alap valamennyi kormányzója, ügyvezető igazgatója, helyettes ügyvezető igazgatója, tisztségviselője és alkalmazottja részére. Az Alapnak

az a joga, hogy bírói eljárást kezdeményezhet, egyenesen származik abból a feladatköréből, hogy hitelt nyújthat, mert a hitelnyújtónak jogot kell kapnia arra, hogy követeléseit bírósági úton érvényesítse. Ami a tisztviselők és alkalmazottak mentességeit és kiváltságait illeti, a kritikus mondatrész a (b) és a (c) pont végén jelenik meg, amely szerint a tisztviselők és alkalmazottak mentességei és kiváltságai megfelelnek a többi tag hasonló rangban lévő képviselőivel, tisztviselőivel és alkalmazottaival szembeni bánásmódnak. Ez nem jelent diplomáciai mentességet, noha tudomásom szerint a későbbiekben ezt a mentességet gyakran így értelmezték.

X.–XI. Nem indokolt a megjegyzéstétel.

XII. Szervezet és igazgatás. Rendkívül fontos a 3. szakasznak az a rendelkezése, amely szerint az ügyvezető igazgatók közül ötöt az öt legnagyobb kvótával rendelkező tag nevez ki. Ez megegyezik a közös nyilatkozatban leírtakkal, és elvben lehetővé tette a Szovjetunió részvételét a Valutaalapban. Nem kevésbé fontos, hogy ötöt azok a tagok választanak meg, amelyek nem jogosultak igazgatók kinevezésére, és nem amerikai államok, kettőt pedig azok az amerikai államok, amelyek nem jogosultak igazgató kinevezésére. Rövidesen látni fogjuk, hogy nem volt olyan amerikai állam, amely jogosult lett volna igazgató kinevezésére. Ezek a rendelkezések tehát megakadályozták a nyugati félgömb túlsúlyát.

XIII. Hivatalok és letéteményesek. E cikk 1. szakasza azt mondja ki, hogy az Alap központja a legnagyobb kvótával rendelkező tag területén működik, kirendeltségek vagy fiókhálózatok más tag területén is létrehozhatók. Látható, hogy az angoloknak fel kellett adniuk a London szerepére vonatkozó elképzeléseiket. Ez a szakasz helyezte el azt a „taposóaknát", amely, amint ezt látni fogjuk, Savannah-ban robbant fel, óriási összeütközéseket okozott, és a vita élessége miatt még Keynes halálához is hozzájárult. Keynes szerint ez a rendelkezés és főként ennek az a kiegészítése, hogy az Alap központja Washingtonban lesz, eleve lehetetlenné tette a Valutaalap megfelelő működését.

XIV. Nem indokolt a megjegyzéstétel.

XV. A tagság visszavonása. Az 1. szakasz kritikus jelentőségű, olyannyira, hogy itt is teljes egészében idéznem kell: „Bármelyik tag bármikor kiléphet az Alapból oly módon, hogy írásbeli felmondást nyújt be az Alapnak, annak központjához. A kilépés e felmondás kézhezvételének időpontjában lép életbe." Ez a megfogalmazás minden korábbinál radikálisabb, és a kis, függő és kiszolgáltatott helyzetben lévő országok nem kaphattak ennél erősebb fegyvert, tárgyalási pozíciójuk pedig ennél nagyobb mértékű megerősítést. Ez a rendelkezés természetesen papíron maradt, tudtommal sohasem akadt ország, amelyik élt volna ezzel a lehetőséggel. A kényszerű kiléptetés és a számlarendezés nem érdemel kommentárt, mert tudtommal sohasem került sor erre sem.

XVI.–XX. Nem indokolt a megjegyzéstétel.

A. függelék. Kvóták. E függelék szerint az ENSZ Biztonsági Tanácsában állandó tagsággal rendelkező öt nagyhatalomnak a kvótája a legnagyobb, és ezért ez az öt ország jogosult igazgató kinevezésére. Ez a III., V. és XV. cikkben foglaltakkal együtt lehetővé tette volna a Szovjetunió csatlakozását, és megfelelt az erre irányuló keynesi törekvéseknek. A történtek szerint nem a megállapodás cikkeinek rendelkezésein, hanem a világpolitikai helyzet kiéleződésén múlott, hogy a Szovjetunió csatlakozása elmaradt. Figyelemreméltó még, hogy a hatodik legnagyobb kvóta Indiáé lett, ami arra vezetett, hogy a Szovjetunió kimaradása után India léphetett az ő helyére, a világ vezető hatalmainak sorába. Ez több mint 70 évvel előzte meg a legnagyobb fejlődő országok nemzetközi súlyának növelésére irányuló mai törekvéseket.

14.3. Keynes záróbeszéde

Morgenthaunak, a konferencia elnökének felkérésére Keynes tartotta meg a konferencia záróbeszédét, amelyben javasolta a végső határozat elfogadását. Ezt az elegáns beszédet a függelékben közlöm, és nem kell kommentálnom. Keynes és White nyilatkozott a BBC-nek is. Keynes nyilatkozatát is közlöm függelékben, és ezt sem kell kommentálnom.

14.4. A megállapodás elfogadása a Kongresszusban

Az amerikai izolacionisták ellenállása miatt a megállapodás kongresszusi elfogadtatása nem volt problémamentes. A Bretton Woods-i megállapodást már Truman elnök küldte meg a Kongresszusnak, 1945. június elején, majdnem egy teljes évvel a Bretton Woods-i konferencia és közvetlenül az Egyesült Nemzetek 1945 áprilisában, San Franciscóban tartott alapító konferenciája után, javasolva elfogadását. Az ENSZ megalakulása és a szövetségesek európai győzelme után az izolacionistáknak aligha lehetett erejük arra, hogy megakadályozzák a megállapodás ratifikálását, de azért az elfogadással kapcsolatos vita több volt formalitásnál. E vitában nagy szerepe volt White-nak, és a vita nagyon jól mutatja gazdaságpolitikai felfogását.

A Bretton Woods-i megállapodással szembeni ellenvéleményt *John H. Williams,* a Harvard professzora és a New York-i Federal Reserve Bank alelnöke fejtette ki a kulcsvalutákkal foglalkozó javaslatában. Úgy érvelt, hogy a Bretton Woods-i multilaterális megállapodást meg kell előznie egy bilaterális angol–amerikai megállapodásnak a két kulcsvaluta árfolyamáról, mert e nélkül működésképtelen a multilaterális megállapodás. Ezt azzal egészítette ki, hogy nagy kölcsönt kell nyújtani az Egyesült Királyságnak, kisegítendő a háború utáni átmeneti nehézségekből.

A Williams által előadottak mindkét ága tökéletesen megegyezik Keynes elképzeléseivel, csak éppen az nem, hogy emiatt el kell utasítani a Bretton Woodsban elfogadott megállapodás jóváhagyását. Keynes is határozottan úgy vélte, hogy az akkori két vezető valuta értékarányára vonatkozó megállapodás, amelyet feltétlenül a két vezető állam, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság kormányának kellett elfogadnia, a multilaterális rendszer működésének elengedhetetlen előfeltétele. Williams érvelése emellett, Keynes gondolkozásával teljes összhangban, nyilvánvaló módon aláásta a Bretton Woodsban létrehozott arany–dollár-standardon és rögzített valutaárfolyamokon alapuló nemzetközi pénzügyi rendszert. Ha ugyanis a két vezető valuta megállapodás szerinti kiinduló árfolyama tarthatatlannak bizonyul (márpedig nemcsak, hogy semmi sem támasztja alá, hogy az optimális értékarány az idők végezetig változatlan maradhat, hanem ez valósággal elképzelhetetlen), akkor elkerülhetetlenül meg kell változnia az összes valuta egymáshoz viszonyított értékarányának is. Ennek még akkor is be kell következnie, ha az összes többi valuta a két vezető valuta egyikéhez, azaz vagy a dollárhoz, vagy a fonthoz igazodik, és a dollárhoz vagy a fonthoz viszonyított értékaránya változatlan marad, ami egyébként ugyancsak elképzelhetetlen. Teljesen keynesi szellemű Williams érvelésének másik ága, az Egyesült Királyságnak juttatandó nagy amerikai hitel gondolata is. A 16. fejezetben látni fogjuk, hogy Keynes nem sokkal ez után hatalmas – bár az általa eredetileg igényeltnél kisebb – hitelt harcolt ki az Egyesült Államoktól.

White-nak világosan látnia kellett, hogy Williams érvelése alapvetően ellentétes volt a Bretton Woods-i megállapodás kiinduló és sarkalatos tételeivel. Alapvetően ellentétes volt White-nak azzal a felfogásával is, hogy nem kell megadni az Egyesült Királyságnak a háborúról a békére való átmenetet lehetővé tevő hitel teljes összegét. Itt meg kell említenem azt is, hogy amíg White sikerrel javasolta az angoloknak nyújtott hitel összegének csökkentését, nagy súllyal támogatta hitel nyújtását a Szovjetuniónak, sőt kezdeményezte az angolok rendelkezésére bocsátott 3,75 milliárdos hitel közel háromszorosának, 10 milliárd dollárnak a megadását a Szovjetuniónak. Ellentámadásba kellett tehát átmennie, és tíz év után megírta a második tudományos igényű cikkét (*White* [1945]). E cikkben és a Képviselőház Bank- és Valutaügyi Bizottsága (House Committee on Banking and Currency) előtt is úgy érvelt, hogy a valutaárfolyamok módosítására csak akkor kerülhet sor, ha már felhasználták az egyes országok pénzügyi mérlegei egyensúlyzavarainak megoldására felhasználható összes többi módszert. A belföldi korrekciós módszereknek van tehát elsőbbségük, és a valutaárfolyamok csak akkor módosíthatók, ha az egyes országok nemzetközi egyensúlyzavarai „semmiféle más módon" nem korrigálhatók. White természetesen tisztában volt saját álláspontja és az angol álláspont közötti alapvető és kibékíthetetlen ellentéttel. Az angol álláspont szerint a belföldi jóléti

törekvéseknek van elsőbbségük, és ezért az árfolyamoknak módosíthatóknak kell lenniük, de csak szerény mértékben – úgy, hogy a módosítás ne sértse más országok érdekeit, és ne vezessen leértékelési versenyre.

A nemzetközi gazdasági problémákkal kapcsolatos alapvető nézeteltérés a Mundell-trilemmának megfelelően ma is abban csúcsosodik ki, vajon az egyes országok jóléti törekvéseinek van-e primátusuk (ami szükségképpen a valutaárfolyamok módosítását igényli, nyilván az előbb leírt korlátozással), vagy az árfolyam-stabilitásnak, ami azonban jóléti áldozatokat kíván meg az egyes országoktól. Magam egyértelműen az első álláspont mellett vagyok. Ezen fölül véleményem szerint a nemzetközi pénzügyi rendszer működésének előfeltétele, hogy a vezető államok megállapodjanak egymással a vezető valuták értékarányában, és hogy ezek az árfolyamok rendezetten módosíthatók legyenek, ha megváltoznak az őket meghatározó fundamentumok.

A képviselőknek a Bretton Woods-i megállapodással szembeni ellenérzését az is csökkentette, hogy a Valutaalap amerikai ügyvezető igazgatója fontos kérdésekben csak az illetékes amerikai tanácsadó testület, a Nemzeti Tanácsadó Testület a Nemzetközi Monetáris és Pénzügyi Problémákról (National Advisory Council on International Monetary and Financial Problems) jóváhagyásával szavazhatott; e tanácsadó testület elnöke pedig a pénzügyminiszter volt. Ez megnyugtató lehetett az amerikai képviselők számára, de valójában nem volt teljesen összeegyeztethető a Valutaalap nemzetközi jellegével. Végül, 1945. június 7-én a Képviselőház elsöprő többséggel, 345 : 18 szavazati aránnyal fogadta el a Bretton Woods-i egyezményeket.

A kérdés ezután a Szenátus elé került, és ott ugyanezek a problémák merültek föl. A megállapodás elfogadását elsősorban az ultrakonzervatív Taft szenátor ellenezte, az elutasítást azonban szinte lehetetlenné tette, hogy az Egyesült Nemzetek megalapítására vonatkozó megállapodásokat 1945. június 26-án, San Franciscóban egyhangúlag elfogadták. 1945. július 19-én tehát a Szenátus is jóváhagyta az egyezményeket, 61 : 16 szavazati aránnyal.

Ezzel itt, a tárgyalásoknak ezt az ágát lezárandó, elébe futottuk más eseményeknek. Amint ezt a 15.7. alfejezetben részletesebben tárgyalni fogom, akkor Morgenthau már nem volt pénzügyminiszter, és, amint ezt a 15.8. alfejezetben be fogom mutatni, kitudódtak White szovjet titkosszolgálati kapcsolatai, ami előrevetítette tragikus halálát.

Függelék a 14. fejezethez

1. A Bretton Woods-i megállapodás
A Nemzetközi Valutaalap alapokmánya
1944. július 22.

Articles of Agreement of the International Monetary Fund

I. cikk Célkitűzések

„A Nemzetközi Valutaalap céljai:"
(a) „előmozdítani a nemzetközi monetáris együttműködést egy olyan állandó intézmény útján, amely a nemzetközi monetáris problémákról folyatott eszmecserék és együttműködés szervezetéül szolgál;"

(b) „megkönnyíteni a nemzetközi kereskedelem bővülését és kiegyensúlyozott növekedését, és ezáltal hozzájárulni a foglalkoztatottság és a reáljövedelem magas szintjének előmozdításához […];"

(c) „előmozdítani az árfolyamok stabilitását […];"

(d) „segítséget nyújtani a tagok között folyó műveletek tekintetében egy sokoldalú fizetési rendszer létrehozásához és a világkereskedelem növekedését gátló devizakorlátozások megszüntetéséhez;"

(e) „az Alap általános anyagi eszközeinek megfelelő biztosítékok ellenében való időleges rendelkezésre bocsátása révén biztonságot adni a tagoknak, lehetővé téve ezáltal számukra, hogy fizetésimérleg-zavaraikat olyan intézkedések foganatosítása nélkül küszöböljék ki, amelyek károsan hatnak a nemzeti vagy a nemzetközi jólétre;"

(f) „a fentiekkel összhangban megrövidíteni a tagok fizetési mérlegében fellépő egyensúlyhiány időtartamát, és enyhíteni annak mértékét."

II. cikk Tagság

1. „Az Alap eredeti tagjai azok az országok, amelyek az Egyesült Nemzetek Monetáris és Pénzügyi Konferenciáján képviseltették magukat […]."

2. „A tagság más országok számára olyan időpontban és olyan feltétel mellett áll nyitva, amelyeket a Kormányzótanács előírhat. […]"

III. cikk Kvóták és részesedési jegyzések

1. „Minden tag számára kvótát állapítanak meg. Az Egyesült Nemzetek Monetáris és Pénzügyi Konferenciáján képviselt […] tagok kvótáját, […] az A. függelék tartalmazza. […] A többi tag kvótáját az Alap állapítja meg."

2. „A Kormányzótanács ötévenként fölülvizsgálja a tagok kvótáját, és amennyiben ezt indokoltnak tartja, javasolja a tagok kvótájának kiigazítását. […]"

3. (a) „Minden tag befizetése egyenlő a kvótájával, és teljes összegében be kell fizetnie az Alapnak […]."

(b) „Minden tag aranyban fizeti be, legalább, a kisebbet [az alábbiak közül]: (ba) kvótája 25 százalékát; vagy (bb) az ország hivatalos aranytartalékának és U.S. dollárban tartott tartalékának 10%-át […]."

(c) „Minden tag a kvóta fennmaradó részét saját valutájában fizeti be."

IV. cikk A valutaparitások

1. (a) „Minden tag valutaparitását aranyban […] vagy U.S. dollárban kell meghatározni az 1944. július 1-én érvényes súly és finomság szerint."

(b) „Minden számítást […] e valutaárfolyamoknak megfelelően kell bonyolítani."

2. (a) „Minden ország kötelezettséget vállal arra, hogy együttműködik az Alappal a valutastabilitás előmozdítása érdekében […]."

5. (a) „Egy tag nem javasolhatja a valutaparitás megváltoztatását az alapvető egyensúlyzavar korrigálásának esetétől eltekintve."

(b) „A valutaparitás megváltoztatása csak a tag javaslatára és az Alappal való konzultáció után hajtható végre."

(c) „Ha változást javasolnak, […] és ez, az összes korábbi változással együtt, (ca) nem haladja meg az eredeti érték 10 százalékát, az Alap nem emelhet kifogást; (cb) nem haladja meg a kiinduló érték további 10%-át, az Alap ehhez hozzájárulhat, vagy ellenvetést tehet, de álláspontját 72 órán belül […] közölnie kell. […]"

7. E szakasz szerint az összes ország valutaparitása [az arannyal szemben] azonos mértékben megváltoztatható, ha ezt mindazon országok jóváhagyják, amelynek kvótája eléri vagy meghaladja az összes kvóta összegének 10 százalékát.

8. (a) „Az Alap követeléseinek aranyértékét fenn kell tartani akkor is, hogyha megváltozik bármely tag valutaparitása."

(b) „Ha (ba) egy tag valutájának paritása csökken, vagy (bb) egy tag valutájának paritása az Alap véleménye szerint szignifikáns mértékben leértékelődött ennek a tagnak a területén belül, e tagnak be kell fizetnie észszerű időn

belül saját valutájában egy olyan összegét, amely egyenlő az Alap által tartott valuta aranyértékének csökkenésével."

(c) „Ha egy tag valutájának paritása növekszik, az Alapnak észszerű időn belül vissza kell térítenie ennek a tagnak saját valutájában egy olyan összegét, amely egyenlő az Alap által tartott valutája aranyértékének növekedésével."

(d) „Ennek a szakasznak a rendelkezései az összes tag valutaparitásának azonos mértékű változására is vonatkoznak, hacsak abban az időben, amikor ez a változás bekövetkezik, az Alap nem dönt másként."

VI. cikk Tőkeátutalások

1. (a) „Egy tag […] az Alap általános eszközeit nem használhatja fel nagyarányú és tartós jellegű tőkekiáramlás fedezetéül, és az Alap kérheti a tagot, hogy ellenőrzést végezzen az Alap általános eszközei ilyen felhasználásának megakadályozására. Amennyiben egy tag az ilyen kérés vételét követően elmulasztaná a megfelelő ellenőrzés elvégzését, az Alap ezt a tagot jogosulatlannak nyilváníthatja az Alap általános eszközeinek igénybevételére."

3. „A tagok a nemzetközi tőkemozgások szabályozásához szükséges ellenőrzést folytathatnak, de ezt az ellenőrzést egyetlen tag sem gyakorolhatja olyan módon, ami a folyó műveletekkel kapcsolatos fizetéseket korlátozza, vagy indokolatlan késedelmet idéz elő a kötelezettségek rendezését célzó pénzátutalásoknál […]."

VII. cikk Szűkösen rendelkezésre álló valuták

1. „Ha az Alap úgy véli, hogy valamely valutából általános hiány alakul ki, akkor az Alap tájékoztathatja erről a tagokat, jelentést adhat ki […], és ajánlásokat tehet ennek a helyzetnek a megszüntetésére. Annak a tagnak, amelynek valutájából hiány alakult ki, részt kell vennie a jelentés elkészítésében."

3. (a) „Ha az Alap számára nyilvánvalóvá válik, hogy egy tag valutája iránti kereslet komolyan veszélyezteti az Alapnak e valutában meglévő kínálati képességét, az Alap […] az ilyen valutát formálisan is szűkösen rendelkezésre álló valutának nyilvánítja, és ettől kezdve a szűkösen rendelkezésre álló valutából meglévő és birtokába kerülő készletét arányosan beosztja, kellő figyelemmel a tagok viszonyaira, az általános nemzetközi helyzetre és bármely más helyénvaló meggondolásra. […]"

(b) „A fenti (a) bekezdésben említett formális nyilatkozat felhatalmazásul szolgál bármely tag számára, hogy az Alappal való konzultációt követően időlegesen korlátozásokat vezessen be a szűkösen rendelkezésre álló valutában bonyolódó devizaműveletek kötetlenségét illetően. […]"

VIII. cikk A tagok általános kötelezettségei

1. „Bevezetés”
2. „A folyó fizetések korlátozásának mellőzése”
3. „A megkülönböztető valutáris gyakorlat mellőzése”
4. „A külföldiek által fenntartott követelések szabad átválthatósága”

IX. cikk Jogállás, mentességek és kiváltságok

1. „Annak érdekében, hogy az Alap elláthassa a ráruházott feladatokat a maga területén, valamennyi tag biztosítja az Alap számára a jelen cikkben meghatározott jogállást, mentességeket és kiváltságokat.”

X. cikk Kapcsolatok más nemzetközi szervezetekkel

„Az Alapnak a jelen alapokmány feltételeinek keretei között együtt kell működnie minden általános nemzetközi szervezettel és azokkal a nyitott nemzetközi szervezetekkel, amelyek rokonterületeken különleges feladatokat látnak el. […]”

XI. cikk A nem tagokkal való kapcsolat

1. „Valamennyi tag vállalja, hogy […] nem taggal vagy a nem tag területein lévő személyekkel nem vesz részt olyan ügyletekben, amelyek ellentétben állnak a jelen alapokmány rendelkezéseivel vagy az Alap célkitűzéseivel.”

XII. cikk Szervezet és igazgatás

1. „Az Alap Kormányzótanácsból, Ügyvezető Igazgatóságból, egy vezérigazgatóból és a tisztviselői karból áll.”

2. (a) „A jelen alapokmányból fakadó összes jog gyakorlására […] a Kormányzótanács hivatott, amely az egyes tagok által a számukra megfelelő módon kinevezett kormányzókból és helyetteseikből áll. […].”

(b) „Hatáskörének gyakorlását a Kormányzótanács az Ügyvezető Igazgatóságra ruházhatja át […].”

3. (a) „Az Ügyvezető Igazgatóság hatáskörébe tartozik az Alap ügyeinek vitele, és e célból gyakorolhatja mindazon jogokat, amelyekkel a Kormányzótanács felruházta. […]”

(b) „Legalább tizenkét ügyvezető igazgatónak kell lennie, akiknek nem kell szükségképpen kormányzóknak lenniük. Közülük (ba) ötöt az öt legnagyobb kvótával rendelkező tag nevez ki; (bb) […] (bc) ötöt azok a tagok választanak

meg, amelyek nem jogosultak igazgatók kinevezésére, és nem amerikai köztársaságok; (bd) kettőt azok az amerikai köztársaságok választanak meg, amelyek nem jogosultak igazgatók kinevezésére."

8. „Az Alapnak mindenkor jogában áll, hogy véleményét a jelen alapokmányból fakadó bármely ügyről bármely taggal nem hivatalos jelleggel közölje. […]"

XIII. cikk Hivatalok és letéteményesek

1. „Az Alap központja a legnagyobb kvótával rendelkező tag területén működik; kirendeltségek vagy fiókhálózatok más tagok területén is létrehozhatók."

XIV. cikk Átmeneti szabályozások

1. „Az Alapnak nem szándéka, hogy eszközöket adjon segélyezés és újjáépítés céljára, vagy hogy a háborúból eredő eladósodással foglalkozzék."

XV. cikk A tagság visszavonása

1. „Bármelyik tag bármikor kiléphet az Alapból oly módon, hogy írásbeli felmondást nyújt be az Alapnak annak központjához. […]"

A. függelék Kvóták

A legfontosabb tagországok kvótái (millió U.S. dollárban):

Kína	550
Franciaország	450
India	400
Szovjetunió	1200
Egyesült Királyság	1300
Egyesült Államok	2750
Összesen	8800

2. Keynes záróbeszéde a Bretton Woods-i konferencián
Lord Keynes beszéde a záró plenáris ülésen, amelyben javasolja a végső határozat elfogadását 1944. július 22.

Speech by Lord Keynes in moving to accept the Final Act at the Closing Plenary Session

Elnök Úr!

A megtiszteltetés jelének érzem, hogy engem kértek fel arra, hogy javasoljam a végső határozat elfogadását ennek az emlékezetes konferenciának.

Mi, e konferencia résztvevői, Elnök Úr, annak a megvalósítását kíséreltük meg, amit nagyon nehéz megvalósítani. […] Az volt a feladatunk, hogy találjunk egy közös mértéket, egy közös standardot, egy közös szabályt, amelyet mindenki alkalmazni tud, és amely nem kellemetlen senkinek. […] Legyen szabad azt mondanom, Elnök Úr, hogy az ön bölcs és kedves vezetésével sikeresek voltunk. A nemzetközi konferenciáknak nincs jó hírük. Biztos vagyok abban, hogy emberemlékezet óta nem volt olyan ehhez hasonló konferencia, amely ennyi világos és megalapozott eredményt ért volna el. Ezt nem utolsósorban Harry White vasakaratának és fékezhetetlen energiájának köszönhetjük, amelyet mégis korlátok között tartott jóindulata és humora. […] Ami engem illet, különös elismeréssel szeretnék adózni jogászainknak, annál is inkább, mert be kell vallanom, hogy, általánosságban szólva, nem szeretem a jogászokat. Köztudott rólam, hogy elpanaszoltam: ennek a jogászok uralta országnak a viszonyai alapján megítélve a Mayflowert, amikor kihajózott Plymouthból, teljes egészében jogászoknak kellett megtöltenie.

Elnök Úr! Ma este eljutottunk egy döntő pontra. Ez azonban csak a kezdet. Úgy kell elmennünk innen, mint misszionáriusoknak, tele buzgalommal és hittel. Mindezt eladtuk önmagunknak, de még rá kell beszélnünk erre a világ egészét.

Be kell vallanom, hogy engem nagyon bátorít az a kritikus, szkeptikus, sőt akár gúnyos szellem, amellyel a külvilág figyelte és fogadta vitáinkat. Mennyivel szerencsésebb, ha vállalkozásunk kiábrándulással *kezdődik,* mint ha ezzel *végződik*. Talán túl közel vagyunk saját művünkhöz, és ezért nem látjuk tisztán körvonalait. De remélem, hogy amikor a kritikusok és szkeptikusok közelebbről megnézik, sokkal jobbak lesznek e tervek, mint ahogyan várták. […]

Végül, mi talán valami sokkal jelentősebbet teljesítettünk itt, Bretton Woodsban, mint ami megjelenik a végső határozatban. Megmutattuk, hogy 44 nemzet összejövetele valóban képes lehet arra, hogy barátságban és töretlen egyetértésben dolgozzon együtt egy konstruktív feladaton. […] Megtanultunk együtt dolgozni. Ha így tudjuk folytatni, túl leszünk ezen a lidércnyomáson, amelyben az itt lévők legtöbbje élete oly nagy részét töltötte el. Az emberek testvérisége több lett, mint frázis.

Elnök Úr, javaslom a végső határozat elfogadását.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 101–105. o.

3. Keynes nyilatkozata a BBC-nek

Aligha tudom eltúlozni azokat a nagy előnyöket, amelyeket ez a nagy terv ad a világnak. Erőforrások lesznek elérhetők a felszabadított területek újjáépítésére. Lesz vásárlóerő minden országban annak az ipari termelésnek [a megvételére], amely fizikai [értelemben] képes a kereslet kielégítésére. [A terv] hatékony eszközöket ad arra, hogy elősegítse a fizetési mérleg egyensúlyának fenntartását az adós és a hitelező országok között. Még sohasem volt ennyire messzemenő és ilyen nagyarányú javaslat arra, hogy foglalkoztatást adjon ma, és növelje a termelékenységet a jövőben. Nyugodtan dolgoztunk, elvonulva New Hampshire hideg erdei és hegyei közé, és nem hiszem, hogy a világ már most meg tudja érteni, hogy milyen nagy eredményt hoztunk létre.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 105. o.

V.

A hármas tragédia és előzményei

A Bretton Woodsban kialakított rendszernek hármas tragédia vetett véget, és ennek a hármas tragédiának megvoltak az előzményei.

White a Bretton Woods-i megállapodást óriási győzelemnek tekintette, és azonnal megkezdte következő elgondolásának kidolgozását és elfogadtatását. Ez a II. világháború utáni rendezés általa kezdeményezett és kidolgozott, de Morgenthau-tervnek nevezett javaslat volt, amely egy újabb és Versailles-nál is rosszabb, „karthágói" békeszerződés terve volt a német kérdés mindörökre való rendezésére. A terv szerint felosztották volna Németországot, leszerelték volna a német ipart, és Németországot mezőgazdasági-pásztorkodó országgá alakították volna át. A terv világbotrányt váltott ki, így nem lehetett megvalósítani.

Keynes nem sokkal ezután beadvánnyal fordult a brit Pénzügyminisztériumhoz és kormányhoz, és feltárta az angol gazdaság kétségbeejtő helyzetét. A háborús erőfeszítések következtében az angol export az angol import egyharmadát fedezte, az e hiány áthidalását lehetővé tevő háborús segélyek elapadtak, és a háborút követő három év összesített deficitje 5 milliárd dollár volt. Ennek a horribilis összegnek a megszerzésére egyetlen lehetőség volt: segély vagy hitelnek álcázott segély megszerzése az amerikaiaktól. Keynesnek azonnal Amerikába kellet utaznia, hogy nehéz tárgyalásokkal megszerezze ezt a csillagászit összeget. Sikerült is megszereznie – igaz, ennél kevesebbet, és a méltányosnál roszszabb feltétekkel, ezért halálos fáradtsággal tért haza útjáról.

Közvetlenül ez után került sor a Savannah-ban megtartott értekezletre és az ezt követő első tragédiára. Az amerikaiak követelték és elérték, hogy a Valutaalap központja Washingtonban legyen, hogy vezető tisztviselői egetverő, az angol és francia miniszterelnökét és a francia köztársasági elnökét meghaladó díjazást kapjanak, és ne a tagországok nemzeti bankjainak elnökei és hasonló súlyú személyiségek legyenek. Ez a Valutaalapot valóságos nemzetközi szervezet helyett az amerikai kormány egyik szervévé tette. Keynes a végtelenségig küzdött ez ellen, és nem sokkal hazaérkezése után szívrohamban meghalt a küzdelmek és a csalódások következtében.

Nem sokkal ezután napvilágra kerültek White kapcsolatai a szovjet titkosszolgálatokkal. Keményen és sikeresen védekezett az e miatti támadá-

sok ellen, de be kellett látnia, hogy helyzete reménytelen. Szívrohamban halt meg ő is.

Történelmi léptékkel nézve nem sokkal ezután, 1971-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a Valutaalap eredeti architektúrája tarthatatlan. Amint ezt Keynes eleve megmondta, az arany árának rögzítettnek, de megváltoztathatónak kell lennie, és a Valutaalap tagállamai az ő elképzelései szerint bancor- (az elfogadott rend szerint dollár-) követeléseik ellenében nem követelhettek aranyat. Ezek a javaslatai nem valósultak meg, a monetáris arany dollárára irreálisan alacsonnyá vált, és a tagállamok egy része dollárköveteléseinek ellenében ezen az irreálisan alacsony áron aranyat kért. Ez a helyzet nem volt fenntartható, és a dollár letért az aranyalapról.

Bekövetkezett tehát a hármas tragédia, a Valutaalap két alkotójának és a Valutaalap eredeti konstrukciójának tragikus halála.

15.

White külpolitikai tevékenysége

A Bretton Woods-i konferenciának az előző, 14. fejezetben tárgyalt lezárása után White győztesnek érezhette magát, és úgy vélte, hogy a Valutaalap működésének megkezdéséig más üggyel foglalkozhat, tehát folytathatja a 11.1.–11.3. alfejezetekben leírt külpolitikai tevékenységét. Ennek legfontosabb eleme a következőkben tárgyalandó Morgenthau-terv volt, amely az akkori pénzügyminiszter, Morgenthau nevét viselte ugyan, de valóságos kezdeményezője és kidolgozója White volt.

15.1. A Morgenthau-terv kialakulása

A Morgenthau-terv Németország háború utáni helyzetének rendezésével foglakozott. Kidolgozása és előterjesztése először átmeneti sikerre, majd valóságos világbotrányra vezetett, és Truman elnök hivatalba lépése után végérvényesen lekerült a napirendről. E terv fiaskója után került sor Morgenthau bukására, majd White szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak lelepleződésére és ezzel az ő bukásának kezdetére. A Morgenthau-tervet itt ugyanolyan súllyal szereplteten, mint korábban Keynes versailles-i szereplését és *A béke gazdasági következményei*-t. Szerintem ezek mutatják meg a legjobban a Keynes és White egyénisége és szemlélete közti alapvető különbséget. Véleményem szerint nagyrészt ez az alapvető különbség határozta meg a klíringunióra, illetve a stabilizációs alapra vonatkozó nézeteik közti ellentéteket is.

A Morgenthau-terv központi eleme Németország felosztása volt. Ezzel a gondolattal Teheránban Churchill és Sztálin is szimpatizált, de a kérdés megtárgyalását és a döntés meghozatalát elhalasztották. Roosevelt viszont úgy vélte, hogy a német kérdés szinte automatikusan megoldódik azzal, hogy Oroszország uralkodó pozícióba kerül Európában. A fennmaradt hírek szerint azt mondta Spellman bíborosnak, hogy – noha lehet, hogy ez *wishful thinking* – azt kell remélnünk, hogy az orosz beavatkozás Európában nem lesz túl durva. Az európai országokban óriási változásoknak kell végbemenniük azért, hogy alkalmazkodjanak Oroszországhoz, remélni kell azonban, hogy Európa befolyása tíz vagy húsz év alatt kevésbé barbárrá teszi az oroszokat. Bárhogy legyen is azon-

ban, az európai népeknek el kell viselniük az orosz uralmat abban a reményben, hogy tíz vagy húsz év múlva jól kijönnek az oroszokkal.

Az amerikai és a brit kormányszerveknek és a háború idejére létrehozott szövetségesek közti szerveknek azonban más volt a véleménye. A teheráni konferencia előtt néhány héttel Moszkvában összeült külügyminiszteri konferencián Cordell Hull külügyminiszter terjesztette elő az amerikai álláspontot, de sem ő, sem Molotov, sem Eden nem vonzódott Németország felosztásának gondolatához. Az ott felállított Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – EAC) megállapodott számos kérdésben, így a németországi megszállási övezetekben is, de mind az amerikaiak, mind az angolok maguknak igényelték az északnyugat-németországi zónát. Ez a kérdés is, amelynek nagy jelentősége lesz a későbbiekben, eldöntetlen maradt. Július 15-én azt jelentette két munkatársa White-nak, hogy azokon az értekezleteken, amelyeken White a Bretton Woods-i tárgyalások miatt nem tudott részt venni, határozottan kialakult két alapelv. Ezek szerint a szövetséges katonai szerveknek a lehető legkisebb zavart kell kelteniük a német gazdaság működésében, és a német ipar újjáépítése alapvető fontosságú azért, mert elsősorban Németországnak kell ellátnia iparcikkekkel az elpusztított Európát. Ebben a szellemben készült el az amerikai Külügyminisztériumnak az a német jóvátétellel foglalkozó memoranduma, amelyet White augusztus 6-i repülőútjukon ismertetett Morgenthauval, és amely szerint ellenőrizni kell ugyan a német háborús potenciált, de Németországot integrálni kell a világgazdaságba. Az amerikai kormányszervek és vezetőik tehát helyre akarták állítani a német gazdaságot.

Szeptember 6-i, Angliába vezető közös repülőútjukon a Külügyminisztérium e memorandumának ismertetése után White kifejtette Morgenthaunak, hogy ezek az elképzelések azt jelentik, hogy helyreállítják a német ipart. Ennek folytán a jóvátételi szállítások befejeztével Európa függeni fog Németországtól, de Németország nem fog függeni Európától. Morgenthau nézete szerint az volt a központi kérdés, vajon miként lehet megakadályozni, hogy Németország harmadszor is domináns pozícióba kerüljön Európában. Ilyen körülmények között nyilvánvalóvá vált az a stratégia, hogy ki kell dolgozni egy alternatív, a már kialakult általános kormányzati véleménnyel ellentétes anyagot, és ezt a három legfelső vezető elé kell terjeszteni, akik ezzel feltehetőleg inkább egyet fognak érteni, mint az amerikai kormányszervek és vezetőik. Ezt az anyagot ismerte meg a világ Morgenthau-tervként.

Morgenthau és White e gondolatokat először Eisenhower előtt fejtették ki augusztus 7-i tárgyalásukon, és itt hangzott el először az a megfogalmazás, hogy Németország a „small farmers", a kisbirtokos parasztok országa legyen. Noha Eisenhower nem nyilatkozott e terv mellett, Morgenthau úgy vélte, hogy számíthat segítségére a Külügyminisztériummal megvívandó csatában. Morgenthau találkozott még John Anderson brit pénzügyminiszterrel, valamint Churchillel

is. E találkozások során felvetődtek a brit pénzügyi problémák, ugyanis Churchill szerint Nagy-Britannia csődhelyzetben volt. Ennek alapján Morgenthau azt remélte, hogy Churchill is támogatójuk lesz Németország kérdésében. (A két probléma közti összefüggést a 16. fejezetben tárgyalom.)

Morgenthau augusztus 12-ére konferenciát hívott össze, és ezen rész vett tanácsadóival együtt Winant, a londoni amerikai nagykövet. Ez a terv itt szerepelt először úgy, mint Morgenthau-terv, és ismertetését Winant gazdasági tanácsadója azzal kommentálta, hogy „a britek nem bosszúállók". Morgenthau kifejtette, hogy az amerikai csapatok nem maradnak Európában, és ezért csak a német ipar lerombolása akadályozhatja meg Németország újrafelfegyverkezését. Bernstein ezredes a Külföldre Küldött Szövetséges Haderők Legfelsőbb Parancsnoksága (Supreme Headquarter of Allied Expeditionary Forces – SHAEF) részéről kifejtette, hogy a katonai szervek arra fognak törekedni, hogy megfékezzék az inflációt, és újjáélesszék a német gazdaságot, és jó munkát akarnak végezni, ebben a szellemben. A következő alfejezetben látni fogjuk, hogy Amerikában Stimson hadügyminiszter lett a Morgenthau-terv legszókimondóbb ellenfele.

White azt hozta fel ez ellen, hogy ha Németország a nemzetek családjának elismert tagjává válnék, akkor ezzel olyan helyzetbe kerülne, hogy újra megkísérelhetné, hogy a világ urává legyen. Ezért szerinte Németországot egy ötödrendű hatalom helyzetébe kell szorítani. Az amerikai Külügyminisztérium részéről Penrose kifejtette, hogy Németország megművelhető földterülete nem teszi lehetővé ekkora népességnek csupán mezőgazdasági tevékenységgel való fenntartását. Erre Morgenthau azt felelte, hogy a népességtöbbletet Észak-Afrikába kell telepíteni. Mosely, Winant gazdasági tanácsadója szerint ez a terv a kontinentális Európában orosz hegemóniát állítana a német helyébe, és a németeket a Szovjetuniótól való függésbe kergetné, ami aligha lehet amerikai cél. White, Morgenthau és Winant a következő napon, augusztus 13-án, majd ezt követően augusztus 15-én Anthony Eden brit külügyminiszterrel találkozott. Eden nem nyilatkozott Németország jövőjéről, amiből Morgenthau – tévesen – arra következtetett, hogy támogatást fog kapni tőle ez ügyben.

Augusztus 17-i hazaérkezésük után White és Morgenthau lázas tevékenységbe kezdett. White dokumentumot készített, Morgenthau pedig lobbizott. Morgenthau Londonban megkapta Bernstein ezredestől a *Németország katonai kormányzatának kézikönyve* című tervezetét (SHAEF Handbook of Military Government for Germany), amely nyilván a Bernstein által augusztus 12-én Rodrice-ban kifejtett és az övével ellentétes nézeteket képviselte. Roosevelt elutasította ezt a tervezetet, és kijelentette, hogy elegendő, ha a németek éppen a megélhetési szinten kapnak ételt. White azzal számolt, hogy 18 millió német veszti el a munkáját, őket azonban a világ egészében lehet foglalkoztatni „nemzetközi TVA" (Tennessee Valley Authority, Tennessee-völgyi Hatóság) jellegű projekteken.

15.2. A Morgenthau-terv és a kormányon belüli fogadtatása

A terv első változata 1944. szeptember 1-jére készült el. A *Javasolt fegyverletétel utáni program Németország számára* (Suggested Post-Surrender Program for Germany) címet viselte, és részletes és átfogó tervet tartalmazott a német hatalom permanens visszaszorítására. A teheráni konferencián a vezetők informális és feltételes jelleggel állapodtak meg abban, hogy a Szovjetunió nyugati határát a Curson-vonal irányába, Lengyelország nyugati határát pedig az Odera–Neisse-vonal irányába tolják el, és a Szovjetunió igényt tart Königsbergre. Ezek az elképzelések kifejezett módon jelentek meg a Morgenthau-tervben és a White által készített térképen, amely térkép Németország határainak tekintetében gyakorlatilag pontosan megfelel a háború utáni rendezésnek. E szerint Franciaország megkapta volna Németország Rajnától nyugatra eső részének déli felét, és egy nemzetközi zónához tartozott volna a Rajna-vidék és a Ruhr-vidék, valamint Bréma és a Kieli-csatorna. A maradék Németországot két részre osztották volna: az északihoz tartozott volna Poroszország megmaradó része, Szászország és Türingia, a délihez pedig Bajorország, Baden és Württemberg. Teljesen meg kellett volna semmisíteni a német hadiipart és a többi iparágnak a hadiipart is szolgáló részét. A jóvátételi szolgálatokat a meglévő német erőforrásokból kellett volna teljesíteni, nem pedig a későbbi termelésből, mert a német termelési potenciál nagy részének megsemmisítése folytán erre nyilván nem lett volna lehetőség. A szövetségesek nem vállaltak volna semmiféle olyan kötelezettséget, hogy fenntartsák és megerősítsék a német gazdaságot. Az amerikai és a brit csapatok elhagyták volna Németország területét, és Németország felügyeletének feladata kontinentális szomszédjaira, vagyis a szovjet, francia, lengyel, csehszlovák, görög, jugoszláv, norvég, holland és belga csapatokra hárult volna.

Szeptember 2-án került sor a terv kormánybizottsági szintű megtárgyalására a Fehér Házban, Harry Hopkins szobájában. A Külügyminisztérium képviselői korábbi tervezetüket fejtették ki, és határozottan ellenezték a német ipar leszerelését, ami németek millióinak likvidálására vagy kivándorlására vezetett volna. Ellenezték az ország felosztását, és föderális rendszert javasoltak. A következő napon előadták azt is, hogy ez a terv ellentétes a Németország három megszállási övezetének elhatárolására vonatkozó és már egyértelműen megkötött megállapodással.

Szeptember 4-én, amikor Labor Day (a munka ünnepe), azaz munkaszüneti nap volt, a Pénzügyminisztérium belső értekezletet tartott a témáról. Ezen White kijelentette, hogy az az igazi probléma, hogy mi történjék a Ruhr-vidék iparának felszámolása folytán fölöslegessé váló 15 millió, illetve a hasonló intézkedések folytán Németország egészében fölöslegessé váló 18 millió emberrel. Morgenthau azt fejtette ki, hogy a német ipart mérnöki pontossággal kell meg-

semmisíteni – úgy, ahogyan a németek megsemmisítették Nápoly egész iparát. Ugyanezen a napon Morgenthau és White, valamint a Külügyminisztérium részéről McCloy és Stimson hadügyminiszter együtt ebédelt. Stimson elmondta, hogy valójában 30 millió németről van szó, mert Németország lakossága az iparosítás előtt 30 millióval volt kevesebb az akkorinál.

A szeptember 5-i megbeszélés már miniszteri szintű volt. A Külügyminisztérium részéről Riddleberger kompromisszumos javaslatot terjesztett elő. Hull külügyminiszter, aki nem érezte jól magát, látszólag egyetértett Morgenthauval, és így az ellenérvek előadása Stimson hadügyminiszterre maradt. Stimson nagyon határozottan fejtette ki véleményét. Szerinte ez a terv végrehajthatatlan is, és nem is hatékony. Nem semmisíthető meg az a német alapanyagipar, amelyre egész Európa gazdasága fölépül. Európa újjáépítése elkerülhetetlen, ha a szövetségesek el akarják kerülni a legveszélyesebb zavarokat. Nem tud egyetérteni azzal, hogy a német népet a létfenntartási szintre kell leszorítani. Véleménye szerint az ilyen módszerek nem hárítják el a háború veszélyét, hanem éppen ellenkezőleg: háborúhoz vezetnek.

Ez a kormánybizottság szeptember 6-án délután találkozott Roosevelttel. A kormánybizottság ülése előtt adta át White Morgenthaunak a terv harmadik változatát, amely a *Program annak megakadályozására, hogy Németország III. világháborút indítson el* (Program to Prevent Germany from Starting a Word War III) címet viselte. A program mellett a legfelső vezetők részére készített kísérő iratok is készültek, az egyik címe *Tévedés, hogy Európának szüksége van egy erős Németországra* (It is a Fallacy that Europe Needs a Strong Germany) volt. A kormánybizottság Roosevelt részvételével tartott ülésén úgy látszott, hogy Roosevelt inkább Morgenthau elképzeléseihez vonzódik. Stimson a kormánybizottság ülése után, szeptember 9-én még egy határozott hangú memorandumot juttatott el Roosevelthez, amelyben leírta, hogy változatlanul ellenzi, és teljes egészében elhibázottnak tartja a Pénzügyminisztérium tervezetét. A vita folytatására a québeci konferencián került sor.

15.3. A québeci konferencia

Az amerikaiak és az angolok, Roosevelt és Churchill – tehát a legfelső vezetők – részvételével konferenciát tartottak Québec városában a legfontosabb függő ügyek megtárgyalására. Akkor ez volt a Churchill és kísérete számára legbiztonságosabban elérhető város az amerikai kontinensen. Churchill 1944. szeptember 11-én érkezett meg, a konferenciát szeptember 13-án nyitották meg, és ekkor tartották meg a legteljesebb optimizmus szellemében a nyitó plenáris ülést. Akkor azt tételezték fel, hogy az európai háború már 1944-ben befejeződik, és ezt 18 hónappal követi a győzelem Japán fölött. A konferencián Roosevelt meghívá-

sára megjelent Morgenthau, majd őt követve White. Hull, aki súlyos beteg volt, fáradtságára hivatkozva elhárította Roosevelt meghívását. Arról, hogy Hull e döntése mögött milyen mértékben voltak taktikai meggondolások, a következő alfejezet alapján alkothatunk véleményt.

A konferencia központi témája a Lend-Lease második szakaszának és a brit dollártartalékoknak az egymással szorosan összefüggő kérdése volt. A Lend-Lease keretében a Brit Birodalom országai addig mintegy 30 milliárd dollár segélyt kaptak, és ebből mintegy 26–27 milliárd dollárt az Egyesült Királyság. Churchill szerint ez volt „a történelem legönzetlenebb tette" („most unsordid act in history"). A brit dollártartalékok kérdésében az Egyesült Államok már távolról sem volt ilyen nagylelkű. White, aki ebben az ügyben is döntő szerepet játszott, ezt az alkupozíció kérdésének tekintette, akárcsak a kínai aranyszállításoknak a 11.2. és a 15.6. alfejezetben tárgyalt ügyét, és arra törekedett, hogy a brit dollártartalékok sohase haladják meg lényeges mértékben az egymilliárd dollárt. Az angolok ugyanakkor azon az állásponton voltak, hogy a nemzetközi gazdaság és a nemzetközi kereskedelem előre nem látható fejleményei miatt ez az egymilliárd dolláros tartalék nem ad nekik kellő biztonságot. Az alapvető angol cél tehát egyértelműen a Lend-Lease második szakaszára vonatkozó megállapodás megkötése és a dollártartalékok kielégítő szintre való emelése volt; ez a két kérdés szorosan összefüggött, és ezek határozták meg a konferencián követett magatartásukat.

Eredetileg arról volt szó, hogy a két legfelső vezető részvételével tartott első ülésen a tengeri szállítások kérdését tárgyalják meg, és ezért a megbeszélésen részt vett Land admirális, az Egyesült Államok háborús hajózási ügynökségének vezetője (United States War Shipping Administrator), angol részről pedig Lord Leathers, a hadiszállítások minisztere (Minister of War Transport), a tárgyalás azonban rövidesen a német kérdésre terelődött. Morgenthau előadta a tervezetet, és Churchill kijelentette, hogy határozottan ellenzi a programot. Szerinte csupán a német fegyvergyártás felszámolására van szükség. Szerinte „természetellenes, nem keresztény és szükségtelen" lett volna megtenni azt, amit az amerikai Pénzügyminisztérium javasolt. Morgenthau egy későbbi újságcikke szerint Churchill „rám rontott retorikájának, szarkazmusának és erőszakosságának egész özönével. Úgy tekintett a Pénzügyminisztérium tervére, mintha egy halott némethez láncolná magát. Belesüppedt a székébe, kegyetlenek voltak a szavai." Azt is leírta, hogy ilyen ostorcsapásnak beillő szidalmazást (verbal lashing) még sohasem kapott, és hogy ezt a tárgyalást álmatlan éjszaka követte.

A következő napon Lord Cherwell, Churchill személyes tudományos tanácsadója (az általános szóhasználat szerint: „a prof") találkozott Morgenthauval a német kérdés megbeszélésére. Az események leíróinak általános véleménye szerint Cherwell támogatta Morgenthau elképzeléseit Churchill előtt, és ez tör-

tént Morgenthau megítélése szerint is. Az biztos, hogy Cherwell pontos tájékoztatást adott Churchillnek Morgenthauval lebonyolított tárgyalásairól, hogy részletesen tárgyaltak erről, és hogy ez a tárgyalás döntő mértékben határozta meg Churchill ez utáni eljárását.

Cherwell Morgenthauval folytatott megbeszélései alapján kidolgozott egy kompromisszumos szövegtervezetet. Ezzel elégedetlen volt mind Morgenthau, mind Churchill, és Churchill személyesen diktált le titkárnőjének egy szövegtervezetet, amelynek legfontosabb mondatai a következők. „Az, amilyen sebességgel a német kohászati, vegyi és villamossági ipart át lehetett állítani békebeli termelésről haditermelésre, keserű tapasztalat volt a számunkra. […] A Ruhr és a Saar hadiipara megszüntetésének programja arra törekszik, hogy Németországot elsősorban mezőgazdasággal és pásztorkodással foglalkozó országgá alakítsa át. A miniszterelnök és az elnök egyetértenek ezzel a programmal." A szövegben szó sem volt Németország felosztásáról. A Churchill által lediktált szöveget mind ő, mind Roosevelt parafálta. Eden helytelenítette, hogy Churchill parafálta ezt a dokumentumot. Memoárjában leírja, hogy nem szerette a Morgenthau-tervet, és hogy meg volt győződve arról, hogy ez a terv nem szolgálja az angol nemzeti érdekeket. Ezt a tervet határozottan elutasította az angol Külügymisztérium is.

A dokumentum parafálása után drámai sebességgel követték egymást az események. Roosevelt elnök kézjegyével látta el a Lend-Lease II. szakaszára vonatkozó megállapodást, amelyet az előző napon, amikor Churchill tiltakozott a Morgenthau-terv ellen, nem volt hajlandó megtenni. Ugyanezen a napon, tehát szeptember 15-én Roosevelt és Churchill megállapodott abban, hogy Németország északnyugati része lesz az angolok, déli része pedig az amerikaiak megszállási övezete. Ez tehát azt jelenti, hogy Churchill parafált egy iratot, amely nem volt több szándéknyilatkozatnál, amelyben nem volt szó Németország felosztásáról, amelyben a Ruhr és a Saar egy kategóriában való említése nyilvánvalóan téves volt, mert a Saar-vidék Franciaországhoz került, amelyet nem látott sem a brit, sem a szovjet kormány, amelynek tehát nem volt jogérvénye, és amely semmire sem kötelezte Nagy-Britanniát. Churchill ennek a papirosnak az ellenében megkapta a Lend-Lease II. szakaszára vonatkozó megállapodást, amiért tulajdonképpen ideutazott, és emellett Nagy-Britannia javára rendezte a megszállási övezetek kérdését, mert Északnyugat-Németország lényegesen fontosabb terület volt, mint Dél-Németország. Ide tartozott a Ruhr-vidék is, és így ott aligha történhetett más, mint amit a megszálló hatalom, Nagy-Britannia, vagyis Churchill akart. Mindez nagyon jól mutatta Churchill államférfiúi nagyságát és taktikai képességeit, mert nyilvánvaló, hogy ő volt a győztes, White azonban ezt a Churchill által parafált szándéknyilatkozatot saját óriási győzelmének tekintette, olyannak, mint amit két hónappal korábban Bretton Woodsban elért.

Morgenthau szeptember 20-án, White jelenlétében jelentette be győzelmét a kormánybizottságban. A megállapodásnak ez a szövege meglepetést, megdöbbenést és dühöt váltott ki a Morgenthau-terv ellenzőinek körében. Stimson hadügyminiszter már szeptember 19-én megfogalmazta újabb memorandumát, amelyben parafálása után is helytelenítette a megállapodást. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy szoros összefüggés volt a fenti szándéknyilatkozat és a Lend-Lease megállapodás között, habár ez a kapcsolat nem volt formális. Ez nagyon fontos, mert ez esetben az egyiknek a be nem tartásából nem következik a másiknak a felmondása.

15.4. A kiszivárogtatás és folyományai

Ezt követően, feltehetőleg a Pénzügyminisztérium kezdeményezésére, a *Washington Post* szeptember 21-én terjedelmes cikket közölt Drew Pearson tollából, amely szerint Roosevelt elnök a Hadügy- és a Külügyminisztérium által támogatott kézikönyv helyett a White- és Morgenthau-féle politikát fogja követni a német kérdésben. Az írás további hasonló szellemű cikkek megjelentetését is kilátásba helyezte.

Ez a kiszivárogtatás kellő indokot és egyben erkölcsi lehetőséget is adott a Külügy- és a Hadügyminisztérium vezetőinek az ellentámadásra. Szeptember 23-án a *Wall Street Journal* egyik cikke leírta, hogy a Pénzügyminisztérium terve 30 millió németet akar rávenni arra, hogy vándoroljon ki a világ más részeibe, és a terv szerint ez előmozdítaná a békét. További cikkek jelentek meg a *New York Timesban* és az *Evening Starban*. A brit alsóházban erre vonatkozó kérdéseket tettek fel Edennek, aki azonban nem volt hajlandó nyilatkozni.

A náci propaganda természetesen felhasználta a kiszivárogtatott anyagokat. Goebbels felszólította a német népet arra, hogy harcoljanak azok ellen, akik meg akarják semmisíteni, és meg akarnak szabadulni 30 vagy 40 millió némettől. Ennek hatására erősödött a német ellenállás. Dewey, aki Roosevelt republikánus ellenfele volt az elnökválasztáson, kijelentette, hogy a Morgenthau-terv annyit ér, mint tíz új német hadosztály. Walter Lippman, a híres publicista felkereste White-ot, hogy megbeszélje vele, miért is hibás az a gondolat, hogy Németországot mezőgazdasági és pásztorkodó országgá alakítsák át. A sajtóközlemények szerint White nagymértékben volt felelős a terv kidolgozásáért, és ez a közlés nem volt kellemes White számára. Clement Davis azt kérdezte Morgenthautól, vajon miként is lehetne megmenteni 15 millió németet az éhhaláltól. Szeptember 20-án Hull külügyminiszter felkereste Roosevelt elnököt, és a Morgenthau-terv, valamint a québeci megállapodások ellen érvelt, hevesen támadva őket. Hangsúlyozta, hogy ezek a tárgyalások a Külügyminisztérium hatáskörébe

tartoztak volna. Ezt követően Roosevelt elhatárolta magát a tervtől, és kijelentette, hogy valójában sohasem fogadta el.

Stimson hadügyminiszter is felkereste Rooseveltet ez ügyben. Roosevelt kijelentette, hogy őszintén meg van döbbenve, és nem tudja, miként tudta ezt parafálni. Angliában a terv sohasem került a kormány elé, és Churchill azt az álláspontot foglalta el, hogy túl korai lenne dönteni ezekről a hatalmas jelentőségű kérdésekről. Beszámolt arról, hogy a Lend-Lease II. szakaszára vonatkozó megállapodás értékemében 5,5 milliárd dollár segítséget kapnak, ami hozzájárul a brit gazdaság átmeneti problémáinak megoldásához. Ezzel Québec szelleme elhalványult. (A terv végleges sorsáról az ezt követő alfejezetben fogok beszámolni.)

Morgenthau és White a kiszivárogtatást és az azt követő országos, sőt világbotrányt követően is fenntartotta álláspontját. Úgy vélték, hogy a választások után újrakezdhetik a tervért folytatott harcot, és lesz lehetőségük elképzeléseik érvényesítésére. Ezt alátámasztotta, hogy fennmaradt a Morgenthau és Roosevelt közti szoros kapcsolat, továbbá, hogy White nagyot lépett előre a hivatali ranglistán, és Roosevelt kinevezte helyettes államtitkárrá. Erre az adta meg a lehetőséget, hogy a Pénzügyminisztérium egyik helyettes államtitkára kilépett, és Morgenthau White-ot jelölte az ő helyére. Roosevelt úgy vélte, hogy White kiérdemelte ezt a pozíciót. Morgenthau el tudta fogadtatni White jelölését Hannagannal, a Demokrata Párt elnökével és a Szenátus Pénzügyi Bizottságával. Ezek után a Szenátus ellenkezés nélkül elfogadta a javaslatot. White a korábban általa vezetett Pénzügyi Kutatási Főosztályt is felügyelte, amelynek vezetését Frank Coe vette át, valamint a Külföldi Alapok Hivatalát (Foreign Funds Control), vagyis az ő kezében maradtak a kritikus fontosságú nemzetközi hitelügyek. Ekkor kezdődött a jaltai konferencia előkészítése, és így ők ezzel gyakorlatilag ugyanabban a felállásban tudtak foglalkozni, mint a québeci konferenciával. Helyzetüket még az is megerősítette, hogy érvényben maradt az a jegyzőkönyv, amely a Harry Hopkins elnökletével lebonyolított tárgyalás eredményeit rögzítette, és amely az ő álláspontjukat tükrözte.

White már 1944. október elején kikérte a szovjetek véleményét a Morgenthau-tervről, és a Pénzügyminisztérium egy csoportértekezletén ismertette Gromiko válaszát. Gromiko azt közölte, hogy semmi hivatalosat sem mondhat, de úgy gondolja, hogy a szovjet kormány nagyon közel áll ahhoz, ami a Morgenthau-tervben le van írva. Churchill azt írja, hogy Sztálin az ő október közepi moszkvai találkozójukon, a Németországgal foglalkozó tárgyalásaik során úgy vélte, hogy helyes lenne a Ruhr- és a Saar-vidéket elszakítani Németországtól, a maradék Németországot észak- és délnémet föderációra bontani, amely föderációnak Ausztria és Magyarország is tagja lett volna, és helyes lenne az is, ha ez utóbbinak Bécs lenne a fővárosa. A szovjetek egyetér-

tettek azzal is, hogy a jóvátétel nagy részét német gyárak leszerelt berendezéseinek formájában kapják meg.

A Morgenthau-terv komoly problémája volt, amint ezt White és Morgenthau nagyon jól látták, hogy a német gazdaság megsemmisítése lehetetlenné tenné a jóvátételi szállításokat a Szovjetunió részére. White már 1944 márciusában 5 milliárd dollár hitel nyújtását javasolta a Szovjetuniónak. Molotov 1945. január 3-i, Harrimannek átadott memorandumában 6 milliárd dollár hitelt kért 2,25%-os kamattal és 30 éves törlesztési idővel. White 1945. január 10-i kelettel azt javasolta az elnöknek írott feljegyzésében, hogy menjenek elébe a szovjet kívánságoknak, és nyújtsanak 10 milliárd dolláros hitelt a Szovjetuniónak. Morgenthau közvetlen munkatársai ugyanezzel a kelettel egy másik memorandumot is készítettek az elnök számára, teljességgel a Morgenthau-terv szellemében. Ezt további azonos szellemű iratok és a Külügyminisztériummal folytatott viták követték.

Az 1945. február 4–11-én megtartott jaltai konferencián nyugati szempontból az volt az alapvető kérdés, hogy miként lehet elkerülni a túlzott német hatalmat Európában úgy, hogy ez ne vezessen szovjet uralomhoz az egész kontinensen. A három vezető hosszas vitát folytatott, de nem jutottak egyértelmű megállapodásra. A végeredmény a Morgenthau-terv és a québeci megállapodás elutasítása volt. A szovjetek nem kaptak egyértelmű biztosítékot arról sem, hogy megkapják a kért hitelt. Sztálin május 9-i győzelmi beszédében azt mondta: „A Szovjetunió ünnepli a győzelmet, de nem szándékozik felosztani és lerombolni Németországot." Ez tulajdonképpen a Morgenthau-terv bukása volt.

15.5. Truman elnök hivatalba lépése

Roosevelt elnök 1945. április 12-én délután meghalt, és Truman követte őt az elnöki székben. Halála a vele kapcsolatban lévők számára nem volt meglepő. Churchill közel két hónappal korábban, a jaltai konferencia után, február 15-én találkozott vele utoljára, és azt jegyezte föl emlékirataiban, hogy az elnök „szelídnek és törékenynek látszott, és úgy éreztem, hogy csekély kapcsolata van az élettel". Truman, ugyancsak emlékiratai szerint, ugyanebben az időben szintén látta, hogy a hivatalban töltött hosszú évek miként hatottak Rooseveltre, és azt írta, hogy annak a puszta gondolata, hogy valami történik vele, zavarttá és gondterheltté tette. Ettől függetlenül elemi kötelessége volt, hogy gondolatban fölkészüljön arra, hogy „történik valami az elnökkel", és a helyébe kell lépnie. Morgenthau szintén aggódott az elnök egészségi állapota miatt, és amikor Roosevelt meghívására, néhány közös barátjukkal együtt, nála töltötte az elnök halála előtti utolsó, április 11-i estét, „iszonyatosan megrendült" volt Roosevelt egészségi állapotának láttán.

Trumannak ezért már korábban látnia kellett, hogy milyen feladat vár rá, de az, amivel április 12-én délután szembe találta magát, messze meghaladta elképzeléseit. A már e napon, néhány órával Roosevelt halála után megtartott kormányülés után informálta őt Stimson hadügyminiszter a Manhattan-tervről, az atombomba előkészítéséről, amiről Trumannak addig nem volt tudomása. Byrnes, akinek Truman röviddel ezután fölajánlotta a külügyminiszter tisztét, április 13-án azt közölte vele, hogy az atombomba elpusztíthatja akár az egész világot. Harriman moszkvai nagykövet nyolc nappal Roosevelt halála után, április 20-án beszámolt arról, hogy a Szovjetunió fenn akarja tartani az együttműködést az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, elsősorban azért, mert számít az újjáépítési segítségre, amelyre szüksége van, de ugyanakkor ki akarja terjeszteni hatalmát a vele szomszédos európai országokra. Szerinte tehát Európa elleni barbár inváziót kellett számítani, ami az amerikai politika teljes átértékelését kívánta meg, és annak az illúziónak a föladását, hogy a szovjet kormány a nyugati világ által elfogadott elvek szerint fog eljárni. Határozott fellépést tartott tehát szükségesnek a Szovjetunióval szemben. Mindezek folytán Truman hivatalba lépésének messzemenő személyi és politikai következményei voltak.

A személyi következmények közül számunkra elsősorban az a fontos, hogy mi volt várható Morgenthau és White pozíciójával és szerepével kapcsolatban. Ami Morgenthaut illeti, nyilvánvaló volt, hogy Roosevelt halála az ő közszereplésének a végét jelentette. Roosevelttel legfontosabb támogatóját és legközelebbi barátját vesztette el, és nyilvánvaló volt, hogy pozíciójának elvesztése csak idő kérdése. White esetében a helyzet nem volt ennyire egyértelmű. Morgenthau küszöbön álló távozása számára is a legfontosabb támogatójának elvesztését jelentette, de az nem volt szükségszerű, hogy elveszítse pozícióját a Valutaalap ügyében. Külpolitikai szerepének viszont meg kellett szűnnie, mégpedig két okból. Egyrészt Truman a kormány rendezett működésének híve volt, és ezért nem volt elképzelhető, hogy a Pénzügyminisztérium vagy bármely tisztviselője a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozó kérdésekkel foglalkozzék. Másrészt az, hogy Truman egyértelműen fölismerte a szovjet kormány valódi szándékait, kihúzta a talajt White szovjetbarát politikai irányvonala és egyben az egész amerikai kormány olyan feltételezései alól, hogy a háború után fennmaradhat a szoros együttműködés a Szovjetunióval.

Az amerikaiaknak a szovjetekkel szembeni új irányvonala néhány nappal később, április 23-án lett nyilvánvaló, amikor Truman fogadta Molotov szovjet külügyminisztert. Truman, elsősorban a lengyel kormány kérdésével foglalkozva, nagyon határozottan kijelentette, hogy ragaszkodik a megállapodások pontos betartásához. Molotov azt válaszolta, hogy vele ilyen hangon még nem beszéltek. Truman viszontválasza az volt, hogy tartsák be a megállapodásokat, és akkor majd más hangon fog beszélni vele. Két nappal később, április 25-én

Stimson részletesen beszámolt Trumannak a Manhattan-tervről és arról, hogy ennek eredménye néhány hónap múlva várható, ami lehetővé teheti a japán háború nem remélt gyorsaságú befejezését. Ez azt jelentette, hogy valószínűleg fölöslegessé válik a szovjet segítség a Japán elleni háborúban, és ezzel idejétmúlttá válnak az ennek érdekében Kína hátrányára a szovjeteknek tett engedmények (Mongólia, Mandzsúria, Dairen, Port Arthur ügyében), és nyilvánvalóvá vált, hogy Kínában is megvan a kommunista hatalomátvétel veszélye.

15.6. A kínai aranyszállítások újraindítása

Az előbb leírt körülmények határozták meg a kínai aranyszállítások ügyének lezárását. Amint azt a 11.2. alfejezetben leírtam, White éveken át elszabotálta az arany megállapodás szerinti szállítását, és a korábbi csekély, a megállapodás szerintihez képest elhanyagolható nagyságú szállítmányok után 1945. január 26. és június 14. között már semmi arany sem érkezett Kínába, ami döntő mértékben járult hozzá az infláció elszabadulásához. Ennek messzemenő politikai és katonai következményei voltak, ugyanis elsősorban a rendkívül gyors infláció és az ezzel járó társadalmi és politikai dezintegráció okozta a Kuomintang-rezsim összeomlását. A kínaiak Truman elnök hivatalba lépése után lehetőséget láttak arra, hogy ezt a kérdést a legmagasabb szintre, az elnök elé vigyék.

A kínai külügyminiszter, T. V. Soong az ENSZ San Franciscó-i alakuló ülése után Washingtonba utazott e kérdés megoldására. Május 8-án, az európai háború befejezésének napján hívtak össze ez ügyben értekezletet a Külügy-, a Hadügy- és a Pénzügyminisztérium képviselőinek, valamint Soongnak a részvételével. Ezen Soong, rendkívül ügyes taktikai érzékkel választva ki a legmegfelelőbb pillanatot, ugyanakkor rendkívüli udvariassággal felolvasta Morgenthau 1943. július 27-i levelét, amelyben megígérte 200 millió dollár értékű arany szállítását, „mihelyt ezt Kína kormánya kéri". Morgenthau először hezitált, és arra hivatkozott, hogy 20 millió dollárról volt szó, de a 200 millióra vonatkozó bizonyíték ott volt Soong kezében, és ott volt a bizonyíték arra vonatkozóan is, hogy a kínaiak fenntartották maguknak a döntési jogot, és csak azt a kötelezettséget vállalták, hogy teljes mértékben informálják az Egyesült Államok kormányát az arany felhasználásáról. Elmondta azt is, hogy égető sürgősséggel van szükség az aranyra. Morgenthau a következő napon, tehát május 9-én súlyosan hibáztatta a Pénzügyminisztérium munkatársait az aranyszállítások megszakításáért, és elrendelte a 200 millió dollár értékű arany azonnali szállítását. Kijelentette, hogy eleget kell tenni annak, amit Roosevelt elnök megígért, és amit ő is írásba adott. Május 10-én White-tal is beszélt erről a kérdésről. White kijelentette, hogy „mindig is az volt az állás-

pontunk, hogy semmiféle jogi alapunk sincs az arany visszatartására; amit tettünk, az vékony jégen való korcsolyázás volt".

White május 15-én még egy utolsó kísérletet tett az aranyszállítások visszatartására. Készített egy memorandumot az elnök részére, amelyben úgy érvelt, hogy az arany szállítása hatástalan, és előadta, hogy ha Morgenthau átadja ezt a memorandumot az elnöknek, akkor a kérdés újratárgyalható lesz az elnök szintjén. Morgenthau kijelentette, hogy az aranyszállítás újraindítását fogja javasolni az elnöknek. Május 16-án találkozott az elnökkel, majd arról informálta Soongot, hogy az elnök azt az álláspontot foglalta el, hogy az Egyesült Államok kormánya ez ügyben kötelezettséget vállalt, és teljesíti vállalt kötelezettségét. Ugyanaznap délután Morgenthau White jelenlétében aláírta azt a Soongnak címzett levelet, amelyben megerősítette az aranyszállítások újraindítását. Morgenthau ezután még arra is visszatért, hogy a kormány textíliák Kínába szállítására is vállalt kötelezettséget, és ez ügyben május 23-án kereste fel az elnököt. Az elnök az asztalt verte: „Mi az ördög van ezekkel az emberekkel […] Nem tudják, hogy háborút viselünk? […] Azt akarom, hogy elküldjék Kínába ezeket a ruhákat!"

Az első aranyszállítmány június 14-én érkezett meg Chungkingba, de úgy látszik, hogy túl későn. Az inflációt már nem lehetett megállítani, és Kína 1945 nyarán megindult a teljes összeomlás felé vezető lejtőn.

15.7. Morgenthau és a Morgenthau-terv bukása

Az európai háború 1945. május 8-i befejezése szükségessé tette a Németországgal és Európával kapcsolatos összes függő kérdés megoldását, és ezért rendezték meg a potsdami konferenciát. Mind Morgenthau, mind White azt várta, hogy részt vesz a konferencián. Morgenthau kijelentette, hogy a konferencián részt kell vennie a Pénzügyminisztérium egy felső szintű képviselőjének, és erre White a legalkalmasabb. White úgy tervezte, hogy a konferencia után Moszkvába utazik, ahol Morgenthau július első hetét töltötte volna – a közlemények szerint azért, hogy kipihenje magát.

A konferencia amerikai előkészítői nem hívták meg White-ot. Ennek oka nyilván az volt, hogy Truman a leghatározottabban ellenezte a Pénzügyminisztériumnak a háború utáni Németországgal kapcsolatos politikáját, és tudomása volt arról, hogy mi volt ezzel kapcsolatban White szerepe. Truman kijelentette, hogy sohasem vonzódott ehhez a tervhez, amikor még szenátor volt, és még kevésbé vonzódik hozzá, amióta elnök lett. Szerinte a szabadkereskedelem megvalósításával egyesíteni kell Európát, és össze kell kötni a „kenyérkosarat", azaz Kelet-Európát az ipari központokkal. Ennek megfelelően már júniusban arra utasította Eisenhowert, hogy tegyen meg minden lehető lépést a német terme-

lés növelése érdekében, ami nyilván ellentétes volt a Morgenthau-tervvel. Ellentétesek voltak vele a jóvátétellel kapcsolatos elképzelései is. Szerinte erkölcsileg helyes lenne, ha a németek nagy jóvátételt fizetnének, de nem lehet megismételni azt az I. világháború után elkövetett hibát, hogy a német jóvátételt – áttételesen – az Egyesült Államok fizesse meg. Ennek megfelelően úgy vélte, hogy csak a német exporttöbblet használható fel jóvátételi célokra. A német gazdaság talpra állítása az elsődleges, és a jóvátétel a másodlagos.

Morgenthau távolmaradásának története következményeivel együtt sokkal érdekesebb ennél. Amint ezt a 15.5. alfejezetben már leírtam, Truman azonnal hivatalba lépése után felkérte Byrnest a külügyminiszteri tisztség elvállalására, erre azonban csak az ENSZ San Franciscó-i alakuló ülésének befejeztével kerülhetett sor. Az ENSZ atyja az akkor már súlyosan beteg és a külügyminiszter tisztségének betöltésével járó terhelést nem bíró Hull volt. Műve betetőzésekor, az ENSZ San Franciscó-i alakuló ülésén betegsége ellenére neki kellett megjelennie mint amerikai külügyminiszternek, de Washingtonban már szükségképpen foglalkoztak utódlásának kérdésével. Június végén kezdtek elterjedni a híresztelések arról, hogy Byrnes fogja betölteni ezt a posztot. A Truman és Byrnes közötti, közvetlenül Roosevelt halála utáni megbeszélésről és megállapodásról kettőjükön kívül nyilván nem tudott senki.

Morgenthau még júniusban megkérdezte Trumant, hogy igazak-e ezek a híresztelések, de Truman kitérő választ adott. Byrnes felesketésére július 3-án került sor, és ő rajta volt a Potsdamba meghívottak listáján. Morgenthau július 5-én felkereste Trumant, kérve, hogy ő is legyen tagja az amerikai delegációnak. Truman azt válaszolta, hogy Morgenthaura nagy szükség van odahaza, nagyobb szükség, mint Potsdamban. Morgenthau erre azt mondta, hogy ha nincs rá szükség Potsdamban, lemond. Truman azonnal elfogadta a lemondást, és ezt azonnal követte Vinson pénzügyminiszteri kinevezése. Vinsont, aki rajta volt a Potsdamba utazók listáján, az utolsó pillanatban húzták ki a listáról, és tartották otthon.

Ennek politikai összefüggései nyilvánvalók voltak. Akkor az alkotmány szerint az elnök halála vagy akadályoztatása esetén az utódlási sorrend az alelnök, majd a külügyminiszter, majd a pénzügyminiszter volt; ezt a rendet azóta módosították. Ebből az következik, hogy ha Truman és Byrnes együtt utazik Potsdamba, és mindkettejükkel együtt történik valami, ami végső soron nem volt teljesen lehetetlen, Morgenthau az elnök. Truman ezt az eshetőséget elkerülendő bonyolította le órák alatt ezt a cserét, és hagyta otthon, mint legmagasabb rangú kormányzati tisztségviselőt, nagy politikai múlttal rendelkező barátját, Vinsont. Morgenthau lemondása után óriási változások következtek be a Pénzügyminisztériumban. Leváltották majdnem az összes vezető tisztségviselőt, csak Daniel Bell államtitkár és White maradt a helyén, White elsősorban azért, mert ő volt az egyetlen, aki kiismerte magát a Bretton Woodsban fölállított Valutaalap ügyében.

Potsdamban megállapodtak, hogy Németország keleti határa az Odera–Neisse-vonal lesz, de a jóvátétel ügyében nem követték a jaltai megállapodás szerinti elképzeléseket. A potsdami megállapodás alapelvei a következők voltak. Csak annyi jóvátételt lehet követelni Németországtól, amennyi nem teszi szükségessé külső – nyilván amerikai – segítség igénybevételét. A nyugati zónákban lévő hadiipart nem kell lerombolni, hanem csak felfüggeszteni a működését. Meg kell akadályozni, hogy Németország újra agressziót kövessen el, de lehetővé kell tenni, hogy részt vegyen Európa újjáépítésében. Mindez teljesen ellentétes volt a Morgenthau-tervvel, amelynek bukását immár a potsdami megállapodás is megerősítette.

Az első atombombát 1945. július 16-án robbantották föl. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a Japán fölött aratott győzelem nem másfél évvel vagy akár többel, hanem szinte közvetlenül követi a Németország fölöttit, és nincs szükség arra, hogy fenntartsák a szoros együttműködést a Szovjetunióval. A Németországgal kapcsolatban folytatandó politikát Truman 1945. augusztus 22-én egyeztette De Gaulle-lal. Mindez megerősítette a Morgenthau-terv végleges bukását.

15.8. White szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak kitudódása

Elizabeth Bentley (akiről a 9.1. alfejezetben olvashattunk) 1945. augusztus 21-én vagy 22-én jelentkezett a Szövetségi Nyomozó Iroda (Federal Bureau of Investigation – FBI) New Haven-i irodájában, és beszámolt addig folytatott titkos tevékenységéről. Az FBI kívánságára október 17-én vagy az e körüli napokban még egyszer találkozott összekötőjével, Anatol Gromovval, a szovjet nagykövetség első titkárával, akinek nevét és beosztását akkor még nem ismerte. Ekkor Gromov 2000 dollárt adott át neki, mint „fizetésének egy részét", amit Bentley átadott az FBI-nak. November 21-re újabb találkozót beszéltek meg, ezen azonban Gromov nem jelent meg. Feltehetőleg gyanússá váltak számára a körülmények, és az ezt követő hetekben végleg elhagyta az Egyesült Államokat.

Az FBI már ezt megelőzően arra az álláspontra jutott, hogy hitelt lehet adni a Bentley által elmondottaknak, és november 8-án J. E. Hoover, az FBI igazgatója levelet küldött Harry Vaughan dandártábornoknak, aki a kapcsolatot tartotta a Fehér Ház és az FBI között. Ebben előzetes jelleggel informálta őt mindarról, ami ezzel az üggyel kapcsolatban a tudomására jutott, és jelezte, hogy ezek az információk bizonyára érdekelni fogják nemcsak Vaughant, hanem Truman elnököt is. Hoover november 27-i kelettel egy második, részletesebb jelentést is küldött az ügyről Vaughannak, aki ezt a két jelentést nem továbbította az elnöknek. Azonnal továbbította viszont közvetlenül Byrnesnek az FBI 1946. január 1-i keltezésű húszoldalas jelentését White tevékenységről,

amelyet ő január 4-én kapott meg, Byrnes pedig január 5-én. Byrnest megdöbbentette a jelentés, és a következő napon, január 6-án személyesen tájékoztatta Truman elnököt.

White-nak az IMF ügyvezető igazgatójává való kinevezése ekkor már a Szenátus előtt volt, az látszott tehát a leghelyesebbnek, ha megakadályozzák a kinevezés szenátusi jóváhagyását. Truman elnök ezért azonnal fölhívatta a Szenátus titkárát, és megkérdezte, hogyan áll White kinevezésének ügye. A titkár azt válaszolta, hogy a kinevezést a Szenátus aznap délután már jóváhagyta. Ezt ismételt és a legmagasabb szintű tárgyalások követték. Noha Vinson nem akarta, hogy White akár a Pénzügyminisztérium, akár az IMF szolgálatában maradjon, komolyan figyelembe kellett venni Hoovernek azt a nézetét, hogy White kinevezésének bármilyen módon való visszavonása vagy White lemondásra való felszólítása a rá vonatkozó információk jellege miatt súlyos problémákra vezetne. Végül Truman azt az álláspontot foglalta el, hogy a kinevezést ilyen körülmények között nem lehet visszavonni, és folytatni kell White megfigyelését. White 1946. április 1-i keltezéssel Truman elnöknek írt levelében mondott le a Pénzügyminisztériumban betöltött tisztségéről azzal az indokolással, hogy a Valutaalap május 6-án kezdi meg működését. A lemondást Truman még aznap elfogadta.

White sorsa ezzel tulajdonképpen eldőlt. Amint ezt a 17. fejezetben látni fogjuk, Savannah-ban nem ő lett a Valutaalap vezérigazgatója, noha mindenki ezt várta. 1947. március 31-ig töltötte be a Valutaalap amerikai ügyvezető igazgatójának tisztét, és e napon nyújtotta be lemondását Truman elnöknek. Úgy látszik, hogy az FBI ekkor látta be véglegesen, hogy nincs remény Bentley szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak újrafelvételére. A történet végével, White tragikus halálával a 17.6. alfejezetében foglalkozom.

16.

Keynes amerikai hiteltárgyalásai

A 13. fejezetben bemutattam a Valutaalap ügyében készített közös nyilatkozatot, amelyben Keynesnek komoly engedményeket kellett tennie, elfogadva a White-terv leglényegesebb elemeit, de el tudta érni, hogy a legfontosabb keynesi elgondolások is megmaradtak a szövegben. A 14. fejezetben beszámoltam a Bretton Woods-i tárgyalásokról és az ott elfogadott megállapodásról, amely megállapodás ugyancsak az amerikai elképzelésekhez állt közelebb, de elvben lehetővé tette a keynesi gondolatok érvényesítését is. Utaltam arra is, hogy a Bretton Woods-i megállapodás cikkeibe tisztázatlan kérdések, valóságos taposóaknák is bekerültek, amelyek két évvel később, a savannah-i tárgyaláson robbantak fel, amint ezt a 17. fejezetben tárgyaljuk majd. A Bretton Woods-i tárgyalások és Savannah között azonban két év telt el, és a két főszereplő, White és Keynes ebben a időben sem volt tétlen. White, ahogyan láthattuk, elsősorban az ún. Morgenthau-terv kidolgozásával és elfogadtatásának megkísérlésével foglalkozott – a világ legnagyobb szerencséjére sikertelenül. Keynes legfontosabb munkája ebben az időben az angol–amerikai hiteltárgyalások kezdeményezése és lebonyolítása volt – az angolok legnagyobb szerencséjére sikeresen. E tárgyalások kiindulópontja Keynes ezzel foglalkozó memoranduma volt, amelyet a 16.1. alfejezetben és a 16.1. függelékben mutatok be.

E hitelmegállapodás kérdése mára már aktualitását vesztette, mégis érdemes megismerkednünk vele. Egyrészt, mert többek között ennek megpróbáltatásai vezettek Keynes tragikus halálához, másrészt, mert ez határozta meg a Valutaalap struktúrájának véglegesítésére vezető savannah-i tárgyalások előtti helyzetet, és ezért nagymértékben befolyásolta e tárgyalások kimenetelét, tehát a Valutaalapra vonatkozó megállapodás végső feltételeit. Már itt leírva a lényeget: Anglia e hiteligény miatt függő helyzetben volt az Egyesült Államokkal szemben, szűkre voltak szabva manőverezési lehetőségei, az Egyesült Államok kihasználta ezt a domináns pozícióját, és ez a White-tervhez közel álló megoldás elfogadásához, valamint azon is túlmenő újabb amerikai követelések érvényesítéséhez is vezetett.

16.1. Keynes memoranduma és kiküldetése

Az angol gazdaság válságos helyzetére Keynes *Külföldi pénzügyi kilátásaink* (Our Overseas Financial Prospects) című, 1945. augusztus 13-i keltezésű memorandumában hívta fel a figyelmet, amelyet rövidítve közlök a függelékben, és az alábbi megjegyzéseket fűzöm hozzá.

A memorandum leírta, hogy a helyzet sokkal rosszabb volt, mint ahogy ezt bárki, ideértve a kormány szakértőit, feltételezte. Az angolok a nemzet összes elérhető erőforrását, nem törődve ennek távolabbi következményeivel, a háborús erőfeszítésekre fordították. Ezt a Lend-Lease, a Kanadától kapott segítség (Mutual Aid), valamint a sterlingövezet és néhány, a sterlingövezetbe nem tartozó latin-amerikai állam támogatása tette lehetővé. A Lend-Lease azonban a háború befejeztével megszűnt, a többi támogatás is elapadt, és az ennek folytán előálló hiány a legmerészebb képzeletet is meghaladta.

A memorandum első táblázata az 1945. évi helyzetet mutatja be annak feltételezésével, hogy az összes addig kapott háborús támogatás az év végéig változatlan szinten marad. A táblázat első sorából látható, hogy a brit export alig egynegyede – és a láthatatlan tételek egyenlegének figyelembevételével is alig egyharmada – volt az importnak, a számított deficit pedig elérte a 2,1 milliárd fontot. Az 1946. évi deficit 950 millió fontra volt tehető, az 1947. és 1948. évi 550, illetve 200 millió fontra. Az egyértelműen a legmerészebbnek tűnő elképzelések szerint 1949-re lehetett elérni a nemzetközi fizetések egyensúlyát, de ekkorra is, ha ugyan ez egyáltalán lehetséges volt, csak az import szigorú korlátozásával. Az 1946–1948. évi összesített deficit tehát 1,7 milliárd font, azaz 5 milliárd dollár volt, és ennek a szinte horribilis összegnek a megszerzésére egyetlen forrás volt elképzelhető: az Egyesült Államok.

A brit kormánynak nyilván sürgősen foglalkoznia kellett a kérdéssel, és az ennek szentelt kormányülésre szinte azonnal, tíz nappal Keynes előbb tárgyalt memorandumának kelte után sor került. Skidelsky ([2000], 403. o.) drámai, sőt teátrális módon vezeti be a kérdés tárgyalását. „1945. augusztus 23-án délelőtt 10.15-kor válsághelyzet megbeszélésére ültek össze a Miniszterelnökségen az angol kormány legfelsőbb vezetői: Clement Attlee miniszterelnök, Herbert Morrison, a királyi titkos tanács elnöke (Lord President of the Council), Hugh Dalton pénzügyminszter, Ernest Bevin külügyminiszter és Sir Stafford Cripps kereskedelmi miniszter (President of the Board of Trade). Az asztal másik oldalán Halifax, Keynes, Eady, Brand, Bridges, Sinclair és Hall-Patch ültek." Csak egy kérdés volt a napirenden: hogyan lehet elhárítani azt a pénzügyi Dunkerque-et, amelyet Keynes vetített előre a tanulmányában.

A 16.1. függelék 26., 27. és 28. pontja azt mutatja, hogy Keynes teljes mértékben tisztában volt a helyzettel, és pontos tájékoztatást adott a kormánynak. Keynes a 26. pont (a) alpontja szerint egyértelműen leírta, hogy az ország ilyen

összegű normális kamatozású hitel törlesztésére képtelen, segélyre van szüksége, és hitelről csak akkor lehet szó, ha ez a szó a segély leplezése. Tisztában volt azzal, és egyértelműen megmondta a kormánynak, hogy ez a helyzet lehetőséget ad az amerikaiaknak arra, hogy pénzügyi nyomást gyakoroljanak az angol félre. Rendkívül nehéz tárgyalásokra kell tehát felkészülni, és nagyon kemény intézkedéseket kell bevezetni odahaza, ha 1949-re valóban el akarják érni a brit gazdaság nemzetközi pénzügyi egyensúlyát.

Nyilvánvaló volt, hogy Keynesnek Amerikába kell utaznia ennek az összegnek a megszerzéséért. A kormányülés jegyzőkönyvében az szerepel, hogy Keynesnek „nem szabad felhatalmazást kapnia semmi másra, mint egyértelmű segélyre" (*Skidelsky* [2000], 405. o.). A továbbiak szempontjából alapvető fontosságú, hogy szoros volt a kapcsolat a pénzügyi segély és a kereskedelmi egyezmény között. Az amerikaiak nyilván a nemzetközi kereskedelem teljes szabadságára törekedtek, és Keynes világosan látta, hogy a segély megadása szorosan kapcsolódhat az ilyen szellemű kereskedelempolitika elfogadásához. Bevin, Dalton és Cripps úgy informálták Attleet, hogy az Egyesült Államok a hitelért egészen nyilvánvalóan meglehetősen magas kamatot, Bretton Woods és a kereskedelempolitika tekintetében pedig az ő álláspontja elfogadását fogja kívánni, és az angoloknak nincs olyan tárgyalási pozíciójuk, hogy kellő súllyal érvelhetnének ezzel szemben. A miniszterek eléggé szabad kezet adtak Keynesnek, de kívánsága ellenére sem hatalmazták fel arra, hogy megkösse a megállapodást a kormány hozzájárulása nélkül. Keynes maga úgy nyilatkozott, hogy „Most indulok életem legnehezebb küldetésére, mégpedig a kielégítő siker nagyon csekély reményével." (I. m. 404. o.) Keynes kiküldetését már a következő napon, augusztus 24-én bejelentették a Parlament alsóházában, ami jól mutatja a kérdés súlyát és a helyzet drámai voltát.

16.2. Keynes útja és amerikai tárgyalásai

A drámai helyzetre utal az is, hogy Keynes gyakorlatilag azonnal, augusztus 27-én és eléggé szokatlan módon, a „Pasteur" kanadai csapatszállító hajón indult el Southamptonból Québec kikötőváros felé utolsó előtti amerikai útjára, amelyről három és fél hónap múlva, december 17-én ért vissza Londonba, halálosan fáradtan és megrendült egészséggel. Kíséretében volt Frederic Harmer, aki a Pénzügyminisztérium átmeneti időre kinevezett helyettes államtitkára volt, állandó washingtoni kiküldetésben, valamint Hall-Patch. Washingtonban csatlakozott még a brit tárgyalódelegációhoz Lionel Robbins, a neves közgazdász is, a háborús kabinet hivatala közgazdasági osztályának igazgatója. Ez nem volt magas szintű küldöttség, és egy nyilvánvalóan meggyöngült és megöregedett ember vezette. Keynes haja és

bajusza addigra megőszült, az olvasáshoz vastag szemüveget kellett viselnie, és élénk szeme csak akkor volt látható, ha ezt levette. Orvosi rendeletre le kellett fogynia, és ez kiemelte törékenységét. Szellemi erejéből és nyersességéből azonban nem vesztett semmit.

Québecből Ottawába repülve a pilóta alacsonyan vezette a gépet, hogy kímélje Keynes szívét. Itt 300 millió dollárral többet kaptak, mint amit Keynes remélt. Szeptember 6-án indultak vonattal Washingtonba. „Kezdődik a fájdalom és a kín – írta Florence-nek –, de rendkívül jó egészséggel és idegekkel indulok." (I. m. 408. o.)

Az első hivatalos amerikai tárgyalásra szeptember 11-én került sor. Az angol küldöttséget Halifax és Keynes, az amerikait – akkor már pénzügyminiszterként – Vinson vezette, valamint – a távollévő Byrnes külügyminiszter képviseletében – William Clayton gazdasági ügyekért felelős helyettes államtitkár, a nemzetközi kereskedelmi korlátozások teljes lebontásának élharcosa. Az amerikai Külügyminisztérium ragaszkodott ahhoz, hogy a kölcsöntárgyalásokkal párhuzamosan egy kereskedelempolitikai bizottságot is fölállítsanak, amit az angolok nem tudtak elhárítani; ez volt számukra az első komoly taktikai vereség. A Gallup felmérése szerint az amerikai közvélemény 60%-a ellenezte a hitelnyújtást Angliának. Mariner Eccles, a Federal Reserve Board elnöke kijelentette, hogy Anglia csődbement vállalat, és Amerikának ragaszkodnia kell ahhoz, hogy minden más hitelező előtt kapja vissza azt a kölcsönt, amelynek ügyében akkor Keynes az Egyesült Államokba utazott. Mindez nagyon jól mutatja az e tárgyalásokkal kapcsolatos amerikai közhangulatot. Keynes felújította – megítélésem szerint egyoldalú – barátságát Harry White-tal, és továbbra is voltak olyan illúziói, hogy White támogatni fogja az angol ügyet.

Keynes szeptember 20-án jutott el oda, hogy egyértelműen bejelentse az 5 milliárd dolláros igényt. Ezt az amerikaiak szemrebbenés nélkül tudomásul vettek, de ragaszkodtak a nemzetközi kereskedelmi korlátozásoknak és a sterlingövezet preferenciarendszerének megszüntetéséhez, valamint az új angol bevételek dollárra való teljes átválthatóságához, tehát határozott előrelépéshez a teljes konvertibilitás irányában. Egyértelmű volt tehát az alapvető ellentét a külkereskedelem teljes szabadságának, a teljes konvertibilitásnak és velejárójának, a tőkeforgalom teljes szabadságának bevezetésére törekvő amerikai álláspont, illetve a háború utáni egyenlőtlen viszonyok miatt az ennek halasztásához és a védőzáradékokhoz ragaszkodni kívánó keynesi álláspont között. (Szerintem ma is ez a nemzetközi gazdasági problémák központi eleme.) Ennek ellenére a Halifax és Keynes, illetve Vinson és Clayton közti szeptember 25-i és 27-i informális találkozásokon egyetértés alakult ki az 5 milliárd dollárról, de az amerikaiak kijelentették, hogy nem lehet szó segélyről vagy kamatmentes kölcsönről. Október 9-én Clayton egy sajtótájékoztatón az 5 milliárd dollárt már mint megállapodás szerinti összeget említette meg.

Közvetlenül ezt követően Keynes, ha lett volna erre felhatalmazása, megkötthette volna a megállapodást az 5 milliárd dolláros 50 év alatt visszafizethető hitelről, 2%-os kamattal és azzal a védőzáradékkal, hogy nem kellett volna kamatot fizetni, ha az angol export nem lett volna elegendő az import finanszírozásához. Ezek a feltételek nagyon előnyösek lettek volna brit szempontból, mert a 2%-os nominális kamat bizonyára negatív reálkamat lett volna, a törlesztés az évtizedek múltával, a gazdasági növekedés miatt egyre jelentéktelenebb, és emellett még ott volt a védőzáradék. Ezek a feltételek közel álltak tehát a „kölcsönnek álcázott segély" keynesi gondolatához.

Keynes meg is tett mindent, hogy megkapja a felhatalmazást a megállapodás ilyen feltételekkel való megkötéséhez, de hiába: Dalton pénzügyminiszter ennél is jobb feltételekhez ragaszkodott. Az ezzel kapcsolatos felelősség kérdése vitatott. Felvetődött, hogy a Keynes és Dalton közti kommunikáció, tehát Dalton tájékoztatása nem volt tökéletes, az azonban kétségtelen, hogy Londonban elterjedt az a vélemény, hogy a költségvetési szigor és takarékosság politikája jobb, mint a kölcsönfelvétel. Keynes az átmenetet hitellel, kedvezményekkel és védőzáradékokkal, restrikció nélkül akarta megoldani, ami ellentétes a ma általánosan elfogadott, a pénzügyi fegyelmet és a restrikciót sok esetben elsődlegesnek tekintő gazdaságpolitikával.

Ekkor lépett be White ebbe az ügybe. Mindenekelőtt kizárta Bernsteint és Luxfordot, az amerikai Pénzügyminisztérium vezető szakértőit az angol–amerikai tárgyalásokkal foglalkozó bizottságból, majd október 8-án azt adta elő, hogy az angol igények túlzottak, és hárommilliárd dolláros kölcsön is elegendő a folyó fizetési mérleg hiányának fedezésére, amivel hátba döfte Keynest. White már 1945 júniusában, amikor a Szenátus Bankügyi Bizottsága előtt adott tájékoztatást a Bretton Woods-i megállapodásról, olyan értelemben nyilatkozott, hogy Angliának nincs szüksége semmiféle átmeneti segítségre a háború után, mert gyorsan helyre fog állni termelőképessége. Ekkor, tehát októberben előterjesztett egy rendkívül bonyolult tervet is, amelyet nem tudott elfogadtatni, de amely a sterlingövezet felszámolására vezetett volna, ami White nyilvánvaló célja volt. Az amerikai küldöttség ettől kezdve mereven elutasította az 5 milliárd dolláros igényt, és Vinson október 18-án közölte Keynessel, hogy a legjobb ajánlat, amit tehet, 50 év alatt visszafizetendő 3,5 milliárd dollár 2%-os kamattal, de a sterlingövezet liberalizálására vonatkozó brit kötelezettség a hitel összegének ilyen mértékű csökkentése ellenére fennmarad.

Ezt kéthónapos rémálom, vég nélküli és reménytelen csata követte. Attlee közben egy rövid látogatást tett Trumannél, és a Kongresszusban is tartott beszédet, de ezt a kérdést nem volt hajlandó fölvetni. Skidelsky azt írja, hogy ezt Churchill megtette volna, összekötötte volna a pénzügyi segélyt, a szabad kereskedelmet, a szovjet fenyegetést, az atomfegyvereket és a haditengerészeti támaszpontokat, és mindezt együtt a háború utáni angol–

amerikai együttműködés nagy terveként adta volna elő a négy hónappal későbbi fultoni beszéd szellemében, ezzel lökést adva a pénzügyi tárgyalásoknak is. Attlee azonban, amint ezt Skidelsky írja, nem volt Churchill, ez meghaladta az ő képességeit (i. m. 433. o.). (A fennmaradt történelmi pletykák szerint Churchill egyszer azt mondta Attlee-ről, hogy szerény ember, és erre meg is van a kellő oka.)

Az amerikaiak november 15-én adták át a végső tervezetet. Halifax kijelentette, hogy ha ez az amerikaiak utolsó szava, talán a legjobb, ha az angol küldöttség hazautazik, és egy év múlva kezdik újra a tárgyalást. A november 16-i szakértői tárgyaláson Keynes és White voltak a küldöttségvezetők. Keynes szinte ellenőrizhetetlen volt, és az angolok aggódni kezdtek, hogy Keynes egészsége nem viseli el ezt a terhelést. Ez, ismerve Keynes tárgyalási stílusát, dühkitörésének mértékét illetően valószínűleg egyáltalán nem túlzás. Az angol kormány akkor már hajlandó lett volna elfogadni egy olyan megoldást, amely rosszabb volt annál, mint amilyet októberben nem volt hajlandó jóváhagyni, noha vitatott, hogy a kormány októberben egészen pontos tájékoztatást kapott-e. A megállapodást december 6-án írták alá, amely szerint a hitel összege 3,75 milliárd dollár lett, és amelynek a sterlingövezetre vonatkozó valutáris rendelkezések című 7. szakasza kimondta, hogy „a sterlingövezet összes országának folyó tranzakcióiból származó bevételek […] diszkrimináció nélkül szabadon felhasználhatók lesznek bármely valutaövezet folyó tranzakciói számára." (I. m. 453. és 455. o.)

Keynes nyilvánvalóan tisztában volt az összefüggésekkel. Az angol parlamentnek még az év végéig ratifikálnia kellett a Bretton Woods-i megállapodásokat, hogy sor kerülhessen a savannah-i értekezletre, de a ratifikáció elmaradt volna, ha nem jön létre a kölcsönszerződés. Ezzel összeomlott volna a háború utáni pénzügyi rendszer egész épülete. Kényszerhelyzetben volt tehát. A Kongresszus viszont nem hagyta jóvá az angol–amerikai kölcsönszerződést a savannah-i tárgyalás előtt. Ez azt jelentette, hogy Keynes ott is kényszerhelyzetben volt, mert ha nem fogadja el az amerikai feltételeket Savannah-ban, akkor az amerikai Kongresszus nem fogadja el a kölcsönszerződést. Tehát az angolok 1945 végén, a washingtoni tárgyalások idején kénytelenek voltak elfogadni egy számukra nem kielégítő, de még így is nélkülözhetetlen hitelszerződést, és kénytelenek voltak elfogadni ennek még egy olyan záradékát is, amely kétségessé tette a sterlingövezet jövőjét. Végül Keynesnek nem sokkal ez után úgy kellett elutaznia Savannah-ba, hogy ott el kellett fogadnia az amerikai elképzeléseket, mert ha nem, a Kongresszus nem fogadja el az angol–amerikai hitelmegállapodást.

Keynes december 7-én még egy rövid búcsúlátogatást tett Truman elnöknél, és december 11-én indultak haza a Queen Elisabeth-tel. Jelentést küldött egészségi állapotáról Pleschnek. December 17-én érkeztek meg Southamptonba.

Vállalnia kellett azonban még az ezzel kapcsolatos utolsó megpróbáltatást is: hazaérkezése másnapján, december 18-án beszédet kellett tartania amerikai tárgyalásainak eredményeiről a Lordok Házában, kérve ezek jóváhagyását.

16.3. Keynes beszéde a Lordok Házában

Ez a beszéd (amelynek szövegét a 16.2. függelékben közlöm) Keynes kétfrontos harcának utolsó és az amerikai tárgyalásoknál nem sokkal könnyebb csatája volt. Ez a harc kétfrontos volt, mert Keynesnek Amerikában a brit álláspontot kellett képviselnie, és el kellett érnie hazája számára azt, ami elérhető volt. Nem volt azonban elérhető minden, és hazatérve védenie kellett honfitársai előtt az amerikai álláspontot, hogy meggyőzze őket: az amerikaiaknak is megvannak a saját szempontjaik, amelyeket követniük kell, és hogy amit ő el tudott érni velük szemben, az az elérhető legjobb volt.

Ez a kétfrontos harc három csatatéren zajlott. (Ezt a három csatateret pontosan leírja Keynes Lordok Házában tartott beszédének második bekezdése.) Az egyik csatatér a világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek multilaterális és nem diszkriminatív alapon való hosszú távú megszervezése. Itt Keynesnek Washingtonban azt a brit álláspontot kellett képviselnie, és képviselte is, amely szerint a brit gazdaság – és számos más gazdaság, gyakorlatilag valamennyi, eltekintve az amerikaitól – nem volt elég erős ahhoz, hogy olyan ütemben vezesse be a világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek multilaterális és nem diszkriminatív alapon való megszervezését, ahogyan azt az amerikaiak szerették volna. Odahaza ugyanakkor azt az álláspontot kellett képviselnie, hogy annál a megállapodásnál és annál az ütemezésnél jobb, mint amit elfogadott, nem volt elérhető. Ami a sterlingövezetet illeti, Keynesnek védenie kellett, és védte is, a sterlingövezetet az amerikaiakkal szemben, otthon viszont azt kellett bebizonyítania, hogy nem volt megtehető annál több, mint amit a sterlingövezet védelméért megtett, és hogy honfitársainak el kell fogadniuk azt, amit elért. Végül az amerikai pénzügyi segítség, azaz az angol–amerikai hitelmegállapodás ügyében Keynesnek Amerikában csatáznia kellett a lehető legnagyobb összegért a lehető legkedvezőbb feltételekkel. Vagyis segélyért kellett csatáznia, ha pedig ennek megszerzése nem sikerül, akkor lehetőség szerint kamatmenetes kölcsönt kellett volna szereznie, vagy ha ez sem sikerül, akkor a lehető legkisebb kamatozású hitellel kellett visszatérnie. Odahaza ugyanakkor bizonyítania kellett, hogy ha a hitel összege nem lett is akkora, mint amennyit kért, és a hitelfeltételek rosszabbak lettek is annál, mint amilyenekre törekedett, mégis ezek voltak az elérhető legjobb feltételek. Ismét rá kellett tehát beszélnie honfitársait, hogy fogadják el ezeket a feltételeket, még ha jobbra számítottak is, és joggal gondolták, hogy jobbat érdemeltek volna.

Mindezt az Amerikából való hazatérését követő napon kellett megtennie, három hónapig tartó kimerítő tárgyalássorozat után.

Keynes helyzete különösképpen nehéz volt az első kérdéskör tekintetében. A keynesi közgazdaságtan egésze a belföldi gazdaság szempontjait, köztük a teljes foglalkoztatást helyezi a középpontba. Ebből az következik, hogy bármennyire előnyös a szabad nemzetközi kereskedelem és a szabad nemzetközi tőkeforgalom az elvek szintjén (vagyis ha eltekintünk az egyes országok sajátos nehézségeitől), ezen előnyök általános megvalósítása nem kívánhat olyan áldozatokat az egyes országoktól, amelyek meghaladják a nekik nyújtott előnyöket. Az Egyesült Királyság ilyen helyzetben volt a II. világháború után. Keynesnek tehát védenie kellett saját erkölcsi integritását, vagyis azt, hogy nem adta fel az *Általános elmélet*-ben megfogalmazott elveit, hanem törekedett ezek megvédésére, amennyire ez csak lehetséges volt. Az előző fejezetekben a közös nyilatkozattal és a megállapodással kapcsolatban leírtak egyértelműen mutatják, hogy mennyire megtett mindent ezért azokon a tárgyalásokon. Ugyanezt megtette az alatt a három hónap alatt is, amelyet e beszédét megelőzően az Egyesült Államokban töltött.

E beszéd nagy része foglalkozik a sterlingövezet problémáival. Ezeket a részeket elhagytam a függelékből, és itt sem tárgyalom őket, mert az azóta eltelt több mint hetven év alatt aktualitásukat vesztették. Ma elég annyit mondani, hogy Keynes e téren is megtette, amit megtehetett.

Foglalkozzunk a továbbiakban a kölcsönnel és feltételeivel! Keynes azt mondta Amerikában, amit honfitársai is éreztek: azok után az áldozatok után, amelyeket Nagy-Britannia ebben a háborúban meghozott, nem kérnének túl sokat azzal, hogy Amerika segítse át őket a háború utáni pénzügyi nehézségeken olyan segéllyel, amely szinte ajándék. Odahaza azonban védenie kellett azt az amerikai álláspontot, hogy az egyenlő áldozat elvét soha senki nem mondta ki, és nem fogadta el. El kellett mondania, hogy az áldozatokra való hivatkozás nem bizonyult megfelelő érvelésnek. Az amerikaiak nem ebben a kategóriában, hanem a jövő megfelelő megalapozásában gondolkoztak, és semmi sem lett volna végzetesebb, mint ha az amerikai tárgyalópartnerek olyan megállapodást fogadtak volna el, amelyet a Kongresszus elutasított volna. El kellett tehát fogadtatnia otthon, hogy ennél jobb megoldás nem volt elérhető.

Ami a kamatot illeti, Keynes odahaza úgy érvelt, hogy minden erkölcsi érv a kamatmentes kölcsön mellett szólt, az ő saját erkölcsi felfogása is, de ez a felfogás nem volt elfogadtatható a Kongresszussal. Ugyanakkor azonban három hónap szívós tárgyalásaival, akárcsak a közös nyilatkozat és a Bretton Woods-i megállapodás esetében, sikerült elfogadtatnia mindazokat a védőzáradékokat, amelyek csak felvethetők és elfogadtathatók voltak, és ezek figyelembevételével ez a megállapodás ismét az elérhető legjobb volt. Végül Keynes hitet tett amellett, hogy hosszú távon a multilaterális rendszer a legjobb Nagy-Britannia számára is.

Azt, hogy Keynesnek nem volt könnyű dolga, a vita menete és a szavazás eredményei is mutatják. Beszédét öt óráig tartó vita követte, és a pénzügyi megállapodást 90 szavazattal 8 ellenében és mintegy 100 tartózkodással fogadták el. Ha más tart más beszédet, elutasították volna a megállapodást.

Keynes a megérdemelt karácsonyi pihenő után, január 6-i keltezéssel írt Sir Richard Hopkinsnak, aki a háború kezdetén kezdeményezte és keresztülvitte Keynes bevonását a Pénzügyminisztérium háborús feladatainak megoldásába. Ebben a levélben, érezve ereje fogytát, leírta, hogy vissza kíván vonulni főállású foglalkoztatásától a Pénzügyminisztériumban – hogy egy lépésben vagy fokozatosan, az eldöntendő. A következő fejezetben bemutatandó savannah-i tárgyalás azonban még rá hárult, és az életébe került.

Függelék a 16. fejezethez

1. Keynes memoranduma
Nemzetközi pénzügyi kilátásaink
1945. augusztus 13.

Our International Financial Prospects

3. Úgy áll a helyzet, hogy a japán háború vége után a rendelkezésünkre álló [pénzügyi] segélyforrások többé-kevésbé hirtelen kiszáradása szinte kétségbeejtő vészhelyzetet fog okozni számunkra, hacsak nem találunk valami más átmeneti segélyforrást, amely átsegít bennünket addig, amíg lélegzetet tudunk venni – és ez a vészhelyzet sokkal rosszabb, mint ahogy azt legtöbben, még a Kormány [illetékes] minisztériumaiban is mindmáig feltételezték.

4. Az [eddig rendelkezésünkre álló] pénzügyi támogatásnak három forrása volt: (a) a Lend-Lease az Egyesült Államokból; (b) a Mutual Aid [kölcsönös segélynyújtás] Kanadából; (c) (a háború előtti tőkejavaink eladásával kiegészített) hitelek a sterlingövezetből és néhány más, elsősorban latin-amerikai országból (amely országok nem tartoznak ugyan a sterlingövezethez, de speciális megállapodásokat kötöttek vele).

5. Ebben az évben, 1945-ben ezek a források lehetővé tették számunkra, hogy 2100 millió fonttal többet költsünk jövedelmünknél (az alábbi számítások szerint, amelyek feltételezik, hogy a Lend-Lease és a Mutual Aid a jelenlegi szinten folytatódik 1945 végéig).

	Millió £		Millió £
Import hadfelszerelés nélkül	1.250	Export	350
A Lend-Lease és a Mutual Aid keretében kapott hadfelszerelés	850	Nettó láthatatlan jövedelem és egyéb visszafizetések stb.	100
Egyéb külföldi közületi kiadás	800	Kormányzati bevételek az USA-tól és a dominiumoktól a haderejükkel és hadfelszerelésükkel kapcsolatban	350
Összes külföldi kiadás	2.900	Összes külföldi bevétel	800
		Deficit	2.100
			2.900

16. Az 1946. évi deficit 950 millió fontra tehető, [az 1947–1949. évire pedig a következő becslés állítható fel:]

	Millió £						
	Import	Kormányzati kiadások külföldön	Összesen	Export	Nettó láthatatlan jövedelem	Összesen	Deficit
1947	1.400	250	1.650	1.000	100	1.100	550
1948	1.400	200	1.600	1.300	100	1.400	200
1949	1.450	150	1.600	1.450	150	1.600	Semmi

Hangsúlyozni kell, hogy az import csak szigorú szabályozással tartható ezen a szinten.

19. Elkerülhetetlen az a következtetés, hogy nincs más forrás, amelyből kellő összegeket szerezhetünk ahhoz, hogy azon a szinten éljünk és költsünk, ahogyan ezt elképzeltük, mint az Egyesült Államok. […] Az tehát a következtetés, már amennyiben bármilyen határozott következtetés építhető fel az ennyire hiányos anyagokra, hogy lesz egy 5 milliárd dolláros nagyságrendű deficitünk, amelyet nem fedezhetünk más forrásból, mint az Egyesült Államoktól.

26. Még ha feltételezzük is, hogy kielégítő sikert érünk el exportunk gyors növelése és külföldi kormányzati kiadásaink csökkentése terén, még mindig marad egy ötmilliárd dollár nagyságrendű segély, amelyet az Egyesült Államoktól kell kérnünk. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az amerikai kormánynak azok a tagjai, akik ismerik pénzügyi helyzetünket, már most tudják, hogy segítség nélkül járhatatlan útra kerülünk. […] Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének megoldhatók a feltételekkel kapcsolatos nehéz és kínos problémák. A felmerülő fő kérdések előreláthatólag a következők.

(a) [Az amerikaiak] azt fogják óhajtani, hogy [a segély] *hitelnek* minősüljön. Ha ez a törlesztési feltételekbe foglalt kamat fizetését jelenti, akkor ez olyasvalami, amit nem vállalhatunk el már meglévő kötelezettségeinken túlmenően úgy, hogy bízhatunk abban, hogy teljesíteni tudjuk kötelezettségeinket. Ez annak megismétlése lenne, ami a legutóbbi háború után történt, és további megaláztatásra, valamint angol–amerikai súrlódásokra vezetne. Ezzel szemben határozott ellenállást kell tanúsítanunk. Ha azonban a *hitel* kifejezés nem több, mint az ajándékként adott támogatás leplezése, akkor ez más kérdés.

(b) Az amerikaiak majdnem biztosan ragaszkodni fognak ahhoz, hogy fogadjuk el a nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi politikának azokat a fő vonalait, amelyek mellett elkötelezték magukat. Lehetséges azonban, hogy mérsékletet fognak tanúsítani, és be fogják látni, hogy méltánytalan dolog a pénzügyi preszszió alkalmazása azért, hogy ránk kényszerítsék azt, amiről azt hisszük, hogy

nagyon hátrányos a számunkra. A leghatékonyabb érv, amit felhasználhatunk azért, hogy megkapjuk a kívánt segítséget, az, hogy gazdasági téren csak ennek felhasználásával lehetünk képesek arra, hogy a diszkrimináció elkerülésének alapelve alapján vállaljuk gazdasági téren a nemzetközi kooperációt. Nem szabad törekednünk arra, hogy ne teljesítsük a Mutual Aid […] szerinti kötelezettségeinket, hanem inkább azt kell kérnünk, hogy kapjuk meg azt az anyagi alapot, amely nélkül nem tudunk ennek eleget tenni. […]

27. Nem szabad túl sokat építenünk az amerikai kormány azon tagjainak szimpátiájára és megértésére, akikkel kapcsolatban állunk. Nehéz és valószínűleg teljesíthetetlen feladat lesz, hogy egy [számunkra] kielégítő, elfogadható tervet fogadtassanak el a Kongresszussal és az amerikai néppel, ők ugyanis nincsenek tisztában a mi ügyünk mellett szóló súlyos érvekkel, és valószínűleg sohasem fogják megérteni ezeket, még ha ezek az érvek nemcsak a mi javunkra szólnak is, hanem az Egyesült Államok és az egész világ javára. A mi minisztereink most akkor járnak el helyesen, ha feltételezik, hogy nincs kilátásban semmiféle olyan megoldás, amely teljes mértékben elfogadható számunkra, és mindaddig, amíg nincs kilátás ilyen megállapodásra, a Lend-Lease küszöbön álló megszűnése folytán gyakorlatilag csődhelyzetben vagyunk, és népünk reményeinek nincs [semmiféle] anyagi alapja.

28. Úgy látszik tehát, hogy három feltételnek kell eleget tennünk, ami nélkül semmi reményünk sincs arra, hogy megmeneküljünk attól, amit túlzás nélkül pénzügyi Dunkerque-nek nevezhetünk. Ezek a feltételek a következők.

(a) erőteljes összpontosítás az export növelésére;

(b) külföldi kiadásaink drasztikus és azonnali csökkentése;

(c) lényeges segítség az Egyesült Államoktól – általunk elfogadható feltételekkel.

E célok csak a legnagyobb merészség, rámenősség és tapintat kombinációjával érhetők el.

1945. augusztus 13.

Keynes

Forrás: Keynes [1944–1946/1979], 398–411. o.

2. Keynes beszéde a Lordok Házában
A kölcsöntárgyalások
1945. december 18.

The Loan Negotiations

Lordjaim, két nap Westminsterben elég ahhoz, hogy megmutassa nekünk azt a hatalmas távolságot, amely elválaszt minket a washingtoni klímától. Ez sokkal több annál, mint ami az Észak-Atlanti-óceán téli szele és az a kissé túlértékelt Golf-áram, habár ez önmagában elég ahhoz, hogy ködbe és nyirokba borítson mindent, ami úton van az egyik féltekéről a másikra. Eleve látnunk kell, hogy nincs senki, aki együttérzéssel és megértéssel fogadná ezeknek a tárgyalásoknak az eredményét, hacsak nem tudja, legalább egy bizonyos mértékig, megérteni a másik oldal indítékait és céljait. Azt hiszem, érdemes ennek a szempontnak szentelnem annak egy részét, amit most mondani akarok. Mennyire nehéz a nemzetek számára, hogy megértsék egymást, még akkor is, ha megvan az az előnyük, hogy ugyanazt a nyelvet beszélik. Mennyire másnak tűnik ugyanaz Washingtonban, mint Londonban, és milyen könnyen érti félre az egyik a másiknak a nehézségeit, valamint azt a reális célt, amely mindegyiknek a megoldásra való törekvésében rejlik. Amint erre a külügyminiszter rámutatott, mindenki beszél ugyan a nemzetközi együttműködésről, de milyen kevés büszkeséggel, türelemmel és jó modorral hajlandó közelíteni valaki ehhez, ha rá kell térni a konkrét kérdésekre.

Amikor legutóbb módon volt arra, hogy foglalkozzam a Bretton Woods-i tervvel Lordságaitok házában, ez a terv még egymagában állott, és nem volt világos a kapcsolata a háború utáni politika egészével. Ez volt az oka annak, hogy nem tudtam könnyen választ adni a kritikai megjegyzésekre. Mindaz, amit válaszként mondhattam, az volt, hogy nem szándékunk, hogy ez a terv egymagában álljon, de valahol el kell kezdenünk. A problémakör más elemei még nem voltak készen arra, hogy javaslatokat fogalmazzunk meg, habár kézbe kellett venni a részleteket, mihelyt volt erre lehetőség. Ma már más a helyzet. Ma már készen áll a kereskedelem- és valutapolitika nemzetközi összefüggéseinek újrarendezésére és a békeidők gyakorlatához való visszatérésre vonatkozó többé-kevésbé teljes elképzelés. Ennek minden része szervesen összefügg a többivel. Akár jó, akár rossz ennek a koncepciója, a javaslatok kerek egésze, amely Lordságaitok előtt áll, három részre oszlik. [Az egyik] egy javaslat, amely a világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek multilaterális és nem diszkriminatív alapon való hosszú

távú megszervezésére vonatkozik. [A másik] egy rövid távú javaslat a sterlingövezet ilyen szellemű gyors átalakítására. [A harmadik] pénzügyi segítség felajánlása az Egyesült Államok részéről azért, hogy lehetővé tegye országunk számára az átmenettel járó azonnali nehézségek megoldását. E segítség nélkül megvalósíthatatlanok lennének a rövid távú javaslatok, és ennek hiánya késleltetné az Egyesült Államokkal való együttműködésünket abban, hogy rávegyük a világ többi részét az előbb ismertetett hosszú távú politika [elfogadására].

E [három] rész mindegyikével szemben jogos kritika merült fel. A hosszú távú terv arra vezet, hogy vállaljunk kötelezettséget annak elutasítására, hogy arra az elvre építsük fel a világkereskedelem jövőbeli szervezetét, amely bilaterális és diszkriminatív eszközökkel köti össze az exportot és az importot. Ez a rendszer a gyakorlatban valószínűleg különálló gazdasági blokkok kialakulásához vezetne. Fölvetődik az az érvelés, hogy ez [a hosszú távú terv] korai és észszerűtlen mindaddig, amíg meg nem találtuk azokat az eszközöket, amelyekkel meg tudjuk oldani a [békeidőkre való] áttérés átmeneti nehézségeit, és nincs több tapasztalatunk a háború utáni idő tényleges körülményeire vonatkozóan. Különösképpen [szükség van arra, hogy legyen több tapasztalatunk arra vonatkozóan], hogy miként működik a teljes foglalkoztatás politikája a gyakorlatban a nemzetközi szempontok [figyelembevételével]. A rövid távú javaslatokat azon az alapon kritizálták, hogy nem adnak nekünk elégséges időt arra, hogy megszüntessük a háborús idők nagyon is bonyolult megállapodásait, és hogy rendezzük azokat a terhes pénzügyi kötelezettségeket, amelyek egész özönével kell szembenéznünk. Végül felmerült az aggodalom az Egyesült Államoktól kapott pénzügyi segély feltételeit illetően, tehát az, hogy ennek összege elégtelen, és a kamat túlságosan terhes.

Az én számomra a legnehezebb, hogy könnyen vegyem ezeket a kritikákat. Én voltam az, aki három hónapig napról napra törekedtem arra, hogy kedvezőbbé tegyem ezeknek a javaslatoknak a feltételeit, és így csökkentsem a velük szembeni kritika lehetőségeit. Én vagyok az, aki talán jobban tudom, mint szinte bárki más, hogy milyen kevéssé jártam ebben sikerrel. Az országunkba való visszatérésemet követő napon még nem vagyok abban a helyzetben, hogy megítéljem, kellő pontossággal, hogy milyen hangulat alapozza meg a megtett kritikákat. Ez talán még fontosabb, mint azok a konkrét panaszok, amelyeket már kifejezésre juttattak. [Ilyen körülmények között] kérdéses számomra, hogy vajon helyes perspektívában szemlélik-e ezt az első nagy kísérletet arra, hogy a háború által okozott káosz után úgy szervezzük meg a nemzetközi rendet, hogy ne avatkozzunk be az egymástól különböző nemzeti politikákba, de mégis csökkentsük a nemzetek közti súrlódás és rosszindulat okait. Biztos vagyok abban, hogy komoly igazságtalanságot követünk el az amerikai népnek és az őt képviselő kormánynak az országunkkal szemben megnyilvánuló nagylelkű szándékaival és őszinte jóindulatával, valamint

azzal az óhajukkal szemben, hogy országunk erős és hatékony partnerük legyen abban, hogy rávezessék ezt a nyomorult és zavaros helyzetben lévő világot a béke és a gazdasági rend útjára.

Legyen szabad most azonnal a kölcsön feltételeinek és a rövid távú politikára vonatkozó ezzel összefüggő megállapodásoknak a tárgyalásával foglalkoznom. A mi átmeneti pénzügyi problémáink nagyrészt annak a szerepnek a következményei, amelyet az előtt töltöttünk be a háborúban, és amelynek költségeit az előtt viseltük, mielőtt az Egyesült Államok belépett volna a háborúba. Ezért mi itt, Londonban úgy érezzük – és ez olyan érzés, amellyel egyetértettem, és amellyel most is teljes mértékben egyetértek –, hogy nem kérnénk túl sokat amerikai barátainktól azzal, hogy fogadják el ezt, és hogy segítsenek át minket az átmeneti időszakon egy olyan pénzügyi segéllyel, amely szinte ajándék. Úgy éreztük, hogy az lenne a helyes, ha nekünk csupán annak a politikának az általános irányait kellene megadnunk, amelynek követését ez a segély tenné lehetővé számunkra, és csak azt kellene vállalnunk, hogy ennek megfelelően járunk el, különösképpen, ami a sterlingövezet valutáris megállapodásai diszkriminatív vonásainak megszüntetését illeti, amelyeket olyan gyorsan [lenne szabad megoldanunk], ahogy ezt a körülmények megengedik. [Úgy éreztük tehát, hogy] szabadságot kellene adniuk nekünk arra, hogy saját módszereink szerint intézzük saját ügyeinket, [lehetővé téve, hogy] olyan feltételekkel szabaduljunk meg az azonnali nyomasztó gondoktól, amelyek nem befolyásolják rossz irányba a jövőt, és olyan óvatossággal haladjunk előre, ahogy ezt a háború utáni világ tapasztalatai lehetővé teszik.

Nyilvánvaló módon ez lett volna számunkra minden világ legjobbja. Egy ilyen program a legteljesebb mértékben racionálisnak látszik Londonban, és a legteljesebb mértékben természetes a csalódottságunk, ha a tényleges javaslatok jelentős mértékben elmaradnak ettől. De mekkora szakadék választ el minket a washingtoni klímától, és a félreértés milyen mértéke kormányozza a kapcsolatokat, még a leginkább baráti és a leginkább hasonlóan gondolkozó nemzetek között is, ha úgy képzeljük, hogy egy ennyire szabad és könnyű megállapodás elfogadható a Kongresszus bonyolult politikája vagy az Egyesült Államoknak [a mienkétől] mérhetetlenül eltérő közvéleménye számára! Mindazonáltal ezeknek az elképzeléseknek a vonalán kezdtük meg problémáink bemutatását. Az amerikai delegáció vezetői három napon keresztül hallgatták, ahogy kifejtettem a fehér könyv anyagát. […]

Ezen a ponton kitérőt kell tennem egy percre, hogy megmagyarázzam az amerikai választ arra az igényünkre, hogy a múltból eredő kellő okok folytán valamivel többel tartoznak nekünk, mint amit eddig fizettek. […] Teljesen téves lenne azt feltételezni, hogy az ilyen meggondolásoknak semmiféle szerepük sem volt a végleges eredményekben. Lényeges szerepet játszottak; sohasem kaphattuk volna meg azt, amit megkaptunk, e nélkül a háttér nélkül. Mind-

azonáltal nem kellett hosszú időnek eltelnie addig, amíg a brit delegáció rájött arra, hogy nem vezetne eredményre, ha elsősorban múltbeli szolgálatainkra és múltbeli áldozatainkra hivatkoznánk. Az amerikai Kongresszus és az amerikai nép sohasem fogadta el azt a határozottan kimondott elvet, hogy [a háborúban] részt vevő szövetségesek pénzügyi és más természetű áldozathozatalának egyenlőnek kell lennie. Kérdem, elfogadtuk mi magunk ezt [az elvet]?

Teljes és tökéletes illúzió lenne annak feltételezése, hogy Washingtonban csupán utalni kell az egyenlő áldozat elvére ahhoz, hogy megkapjuk mindazt, amit akarunk. Az amerikaiak – és vajon tévednek-e ebben? – végtelenül ízléstelennek és ki nem elégítőnek tartanak egy utólagos vitát a vezető szövetségesek egymáshoz viszonyított szolgálatairól és áldozatairól. Sok különböző országnak volt része a történtekben, és most legtöbbjük Washingtonban van, hogy bizonygassa sürgős igényeit és nagy érdemeit. Egyesek nagyobb szolgálatot tettek a közös ügyért, mint mások, ismét mások nagyobb veszteséget szenvedtek emberéletben vagy anyagi javakban, önkéntesen vagy sem, és ismét mások nagyobb mértékben menekültek meg egy közelebbi, fenyegetőbb és halálosabb veszélytől, mint a többiek. Nem kapták meg mindannyian és mindmáig Uncle Samtől, ehhez viszonyítva, a segítségnek ugyanazt a mértékét.

Hogyan lehet mindezt összeadni, kivonni és felbecsülni hiteligény formájában? Jobb ezt meg sem próbálni; jobb nem így gondolkozni. Én itt az amerikai álláspontot adom elő. Nem gyakorlatiasabb és nem realisztikusabb-e – hogy itt két közkedvelt amerikai kifejezést használjak – a jövő szempontjai szerint gondolkozni? [Azon gondolkozni, hogy] milyen hitelek, milyen összegben és milyen feltételekkel a leghasznosabbak a háború utáni világ újjáépítésének szempontjából. [Nem helyesebb-e] a háború utáni gazdaságot olyan meggondolások alapján vezetni, amelyek az amerikai nézetek szerint a leginkább vezetnek mindenki általános prosperitására és a nemzetek barátságára? Ez nem jelenti azt, hogy elfeledjük a múltat, még ha az már halványulni kezd is, de a múlt az emberi tapasztalat bármely szakaszában nem hatott olyan közvetlenül és olyan kiszámítható módon, mint ahogy ezt mi állítani próbáljuk. Az emberek szimpátiája és kevésbé kalkulálható ösztönös magatartása eredhet a bajtársiasság emlékéből, de mindenkori cselekedetei a jövő befolyásolására irányulnak, és nem a múlt elismerésére. Minden körülmények között biztosíthatom önöket arról, hogy az amerikai kormány és az amerikai nép így gondolkozik. Mi több, azt merem mondani, hogy az sem lenne illő hozzánk, ha erre úgy válaszolnánk, hogy mutogatnánk érdemrendjeinket, valamennyit, és azt mondanánk, hogy a vén veterán többet érdemel ennél. Különösképpen helytelen lenne, ha egyúttal arról beszélnénk, hogy a vén veterán ezután visszavonul a szabad kereskedelemtől és a szabad verseny megpróbáltatásaitól. […]

[…] Hamarosan felfedeztük tehát, hogy nem múltbeli teljesítményünkre vagy jelenlegi gyöngeségeinkre kell hivatkoznunk, hanem talpra állásunk

jövőbeli reményére, és arra a szándékunkra, hogy bátran szembenézzünk a világ [kihívásaival]. Amerikai barátaink nem a sebeinkben voltak érdekeltek, még ha ezeket a közös ügyben szereztük is, hanem felépülésünkben. Meg akarták ismerni azonnali pénzügyi nehézségeink nagyságát, hogy meggyőződjenek arról, hogy ezek átmenetiek és megoldhatók, és azt akarták hallani tőlünk, hogy arra törekszünk, hogy a lehető leghamarabb a sebeinken viselt kötés nélkül járjunk. Mindazokban a körökben, ahol washingtoni tartózkodásom idején jártam, akkor szereztem a legnagyobb szimpátiát, amikor arról beszélhettem, hogy milyen erős lesz a mi jövőbeli versenypozíciónk, ha lehetőséget adnak nekünk arra, hogy lélegzetet vegyünk. Amire az Egyesült Államoknak szüksége van, és amit kíván, az egy erős Britannia, tele megújult erővel, és egyenlő vagy annál is egyenlőbb feltételekkel nézve szembe a világgal, mint amilyenekhez szokva vagyunk. Ennek az előmozdítása sokkal inkább érdekli őket, mint egy háborús áldozat vigasztalása.

Van azonban egy másik aspektusa is annak, amiért az amerikaiak hangsúlyozták azokat a jövőbeli előnyöket, amelyeket a Britanniának nyújtott pénzügyi segítség eredményeként reméltek. Azok, akik az amerikai oldalon ültek, arra törekedtek, hogy egyértelműen és az ő üzleti világuk félreérthetetlen nyelvezetének megfelelően beszéljenek az Egyesült Államok és a sterlingövezet közötti jövőbeli kereskedelmi megállapodások jellegéről. Az, hogy az amerikai oldalról mekkora fontosságot tulajdonítottak annak, hogy végérvényes jelleggel tisztázzuk ezeket a jövőre vonatkozó megállapodásokat, nagyon nehézzé tette azt a feladatunkat, hogy megfelelő időt és megfelelő akcióképességet szerezzünk [e problémák megoldására]. Amint ezt a pénzügyminiszter másutt kifejtette, nehézségekbe ütköztünk a tárgyalások során, és végül több szempontból is annál egyértelműbb megoldást fogadtunk el, mint amilyet mi magunk bölcsnek és helyesnek tartottunk. Ezt félreérthetetlen módon és minden rendelkezésünkre álló eszközzel ki is fejtettük. Figyelmeztettük őket, hogy pontosan ugyanazokat a kritikai megjegyzéseket fogják megtenni, és joggal, a Parlamentben, mint amelyet mi megtettünk. Ők azonban a maguk részéről nem kisebb súllyal hangoztatták, hogy ne tegyük elviselhetetlen mértékben nehézzé az ő feladatukat akkorra, amikor elfogadásra kell ajánlaniuk javaslataikat saját közvéleményüknek. Ezért módot kellett találnunk arra, hogy eleget tegyünk az ő egyértelmű megfogalmazás iránti igényüknek, legalábbis bizonyos mértékben.

Most tehát arra kell kérnem Lordságaitokat, higgyék el, hogy ez a pénzügyi megállapodás, habár nem teljesen kielégítő a számunkra, kompromisszumos megoldás, és nagyon nagy mértékben különbözik attól, amit az amerikaiak kezdetben észszerűnek tartottak. Kezdetben ugyanis egyáltalán nem értették a mi [nyilván a sterlingövezetre vonatkozóan] fennálló megállapodásaink bonyolult sajátos vonatkozásait. Nagyon határozottan remélem, hogy azok a

különböző fenntartások, amelyeket elfogadtattunk, és amelyek jelentősége csak szakértők számára lehet nyilvánvaló, a gyakorlatban elfogadható kompromisszumot jelentenek a között az egyértelműség között, amit ők akartak, és a rugalmasság azon mértéke között, amit mi akartunk. Az ilyen jellegű tárgyalások, amelyeken eleget kell tenni mind a technikai követelményeknek, mind pedig a politikai szempontok szerinti elfogadhatóság követelményeinek, rendkívül nehezek. Ezek csak a két fél közti, a technikai kérdéseket illető együttműködés szellemében vezethetnek bármiféle eredményre, nem pedig a technikai ellentétek [hangsúlyozásával].

Most át kell térnem a megállapodás pénzügyi feltételeire, és mindenekelőtt összegére. [Ez az összeg] az én véleményem szerint túlságosan pontosan van meghatározva, és nem számol az előre nem látható eseményekkel. Ennek ellenére ez az összeg lényeges mértékű. Ezt megelőzően és békeidőben még sohasem kötöttek ehhez hasonló [nagyságú] hitelmegállapodást. Ez [a megállapodás] nagy és nélkülözhetetlen [mértékben] járul hozzá országunk erejéhez, külföldön is és itthon is, és [ugyanilyen mértékben járul hozzá] a mi fáradt és kimerült népünk jólétéhez. Ez a kölcsön, figyelembe véve a Kanadától kapott hitelt és néhány más kisebb tételt, megfelel annak az összesített hiánynak, amelynek meglétét tudomásul kell vennünk abban a időszakban, amíg egyensúlyba nem jutunk. […] Ezért az összes megfontolás figyelembevételével azt hiszem, hogy ebből a szempontból elégedettek lehetünk.

Könnyű megérteni, hogy az amerikaiaknak gondosan törekedniük kellett arra, hogy ne tegyenek túl nagy lépéseket ebben az e háború utáni első ilyesfajta vállalkozásukban. Az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumát a világ minden részéből elárasztó külföldi pénzügyi segítség iránti igény, amíg Washingtonban voltam, a mi maximális igényeink négy- vagy ötszörösére volt becsülhető. Mi természetesen csak a saját igényeinkkel foglalkozunk, de az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma nem hanyagolja el, hogy mi lehet a lehetséges hatása annak, amit a mi ügyünkben tesznek, arra, amit a többiek várnak. A Kongresszus számos tagja komolyan aggódott amiatt, hogy mi lehet a kumulatív következménye annak, ha túl engedékenyek egy olyan világban, amelyben mindenki amerikai segélyt igényel, és gyakran nagyon is megalapozott okkal. Azért is említem meg ezeket a meggondolásokat, mert ezek sokkal nyilvánvalóbbak, ha valaki Washingtonban van, mint ha visszatér ide.

Ami a kamatot illeti, mindaddig, amíg élek, nem szűnök meg sajnálni, hogy ez nem kamatmentes kölcsön. A kamat felszámítása nincs összhangban az alapvető tényekkel. Téves analógián alapszik. A kölcsön egyéb feltételei világosan mutatják, hogy a mi esetünkben elismerték, hogy ez az összes kísérő körülménynyel együtt sajátos ügy. […] A kérdéses pénzösszeg nem lehet fontos az Egyesült Államok számára, és micsoda különbség lett volna ez [a kamatmentesség] a mi érzületeink és a mi válaszunk szempontjából! De a kamat itt van. Nincs semmi

elfogadható okunk arra, hogy úgy véljük, hogy jogunk van egy ilyen precedens nélküli gesztusra. Egy ilyen ügyben elérkezik egy pont, amikor a válasz: Nem. Szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy nem a nagyvonalúság és a jó szándék hiánya volt az amerikai tárgyalópartnerek részéről, amely erre a végső döntésükre vezetett. És nem egy külföldi dolga, hogy felmérje azokat az ellenáramlatokat, politikai erőket és általános érzületeket, amelyek meghatározzák, hogy mi lehetséges és mi nem lehetséges ennek a nagy demokráciának a komplex és feszültségekkel terhelt atmoszférájában, amelynek a napi gondjai és kényszerítő egyedi meggondolásai olyannyira távol állnak a mieinktől. Senki sem tudja alábecsülni azoknak az amerikai államférfiaknak a nehézségeit, akik arra törekszenek, hogy a lehető legjobbat tegyék saját országuknak és az egész világnak, aki nem lélegezte be számos zavaros héten keresztül ezt az atmoszférát, [és senki sincs,] aki fel tudná becsülni annak végzetes következményeit, ha a kormány olyasmit ajánlana fel nekünk, amit a Kongresszus elutasít.

Az egész idő alatt, amelyet Washingtonban töltöttem, nem volt egyetlen elsődleges fontosságú kormányintézkedés, amit a Kongresszus ne utasított volna el, ne alakított volna át, vagy ne tett volna félre. Feltételezve tehát, hogy követni kellett azt az elvet, hogy kamatot kell felszámítani, megítélésem szerint minden lehetőt megtettek azért, hogy csökkentsék ennek terhét, és korlátok közé szorítsák az ebből származó későbbi komoly gondok kockázatát. Mindezek folytán nem fizetünk kamatot egyetlen olyan évben sem, amelyben exportunk nem éri el azt a szintet, amely mintegy 60%-kal magasabbra becsülhető a háború előttinél. […] Volumenben és ez nagyon fontos. […] A maximális fizetendő összeg bármely évben 35 millió font, és ezt nem kell fizetni mindaddig, amíg külföldről származó bevételeink jelenlegi áron számítva nem érik el ennek az összegnek az 50-szeresét. […] Minden olyan évben, amelyben [külföldről származó] jövedelmünk elmarad ettől a szinttől, a kamatot teljesen és végérvényesen elengedik. Mi több, a tőketörlesztés részletei is úgy vannak elrendezve, hogy megkapjuk a megállapodás szerinti legkedvezőbb elbánást az első években. Kezdetben ugyanis a minimális törlesztés, amely mellett elköteleztük magunkat, egy évben nem lehet több mint 13 millió font, ami kevesebb, mint annak a külföldről származó bevételnek az egy százaléka, amelyet el kell érnünk, ha egyensúlyba akarunk kerülni, figyelembe nem véve az amerikai kölcsönnel járó költségeket.

Azt hiszem, fontos emlékeztetnem Lordságaitokat arra, hogy a maximális fizetési kötelezettségünk az első években nem sokkal több, mint a fele annak, amit az Egyesült Államok más szövetségeseinek adott kölcsöne után most felszámít. […] E kölcsönök egyikében sincs kikötve 5 éves törlesztési moratórium. Az összes többi kölcsön […] az Egyesült Államokból származó konkrét vásárlásokat finanszíroz. A mi kölcsönünk viszont pénzkölcsön, ilyen kötelezettség nélkül, amely szabadon költhető el a világ bármely részén. Ez egy olyan megál-

lapodás, amely, legyen szabad ezt megemlítenem, teljes mértékben konzisztens az Egyesült Államoknak azzal az óhajával, hogy visszatérjünk, olyannyira teljes mértékben, ahogy ez csak lehetséges, a multilaterális kereskedelmi megállapodások rendszeréhez. A mi tárgyalóink ezért véleményem szerint joggal állíthatják, hogy nem ismétlődtek meg a legutóbbi háborús adósságokkal kapcsán elkövetett hibák. Emellett […] ez az új kölcsön össze van kötve a Land-Lease-ből származó fennmaradt kötelezettségeink teljes törlésével. […]

Befejezésként röviden foglalkoznom kell, noha félek, hogy nem kellő terjedelemben, azzal, ami hosszú távon [az eddigieknél is] nagyobb jelentőségű, mégpedig a hosszú távú kereskedelem- és valutapolitika tervezeteivel. Országunk természetesen mindaddig nincs kötve a kereskedelempolitikai javaslat [Commercial Policy Paper] rendelkezéseihez, amíg a világ nagy része és nem csupán az Egyesült Államok hajlandó nem lesz ezt elfogadni. Ami a Bretton Woods-i végső megállapodást [Final Act] illeti, meg vagyok győződve, hogy képviselőink sikeresek voltak abban, hogy fenntartották azokat az elveket és célokat, amelyek a legjobban megfelelnek országunk nehéz problémáinak. E tervek nem térnek le a nemzetközi területről, és összeegyeztethetők a belföldi gazdaságpolitika nagymértékben eltérő koncepcióival. Ezeknek a terveknek meg kell felelniük ennek a feltételnek, ha, amint ezt szerzőik remélik, ezeket el fogja fogadni mind az Egyesült Államok, mind Szovjet-Oroszország. Nem igaz például az az állítás, hogy az állami külkereskedelem és a nagy tömegekben lebonyolított import lehetetlen lenne [e szerződések körülményei között]. Nem igaz az az állítás sem, hogy tilos lenne exportunk és importunk volumenének tervezése annak érdekében, hogy fenntartsuk a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyát. Valójában ennek az ellenkezője igaz. Mind a valutáris, mind a kereskedelmi javaslatok úgy vannak kialakítva, hogy kedvezzenek az egyensúly fenntartásának azáltal, hogy kifejezetten megengedik a különböző piacvédelmi intézkedéseket, ha ezekre szükség van az egyensúly fenntartásához, és megtiltják őket, ha ehhez nincs szükség rájuk. Ezeknek a lehető legnagyobb fontosságuk van az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatainkat illetően, és e tervek alapvető vonása, hogy valójában ezek az első részletesen kidolgozott és átfogó kísérletek arra, hogy összekössék a kereskedelem szabadságának előnyeit a *laissez faire* rendszer azon végzetes következményeinek figyelembevételével, hogy ez a rendszer nem szentel figyelmet az egyensúly fenntartásának, hanem csupán a vak erők esetleges működésére támaszkodik.

Ez tehát kísérlet arra, hogy felhasználjuk azt, amit korunk tapasztalataiból és a modern tudományból tanultunk; nem arra, hogy megsemmisítsük, hanem arra, hogy kiegészítsük Adam Smith bölcsességét. Azt merem mondani, hogy a nemzetközi viták terén közös megegyezéssel új, eddig még nem járt útra léptünk. Úgy vélem, hogy határozott végcélra vezető, de mégis új útra, amely a helyes irányba mutat. Arra törekszünk, hogy nagyot lépjünk előre egy olyan

nemzetközi rend irányában, amely [megengedi] a nemzeti gazdaságpolitikák eltéréseit. Nem könnyű türelemmel viseltetni azokkal szemben, akik azt állítják, hogy egyesek közülünk, akik élen jártak abban, hogy támadják és leleplezzék a korlátlan szabad verseny téves feltevéseit és téves következtetéseit, most az állam szolgálatában eltöltött késői éveiket arra fordítják, hogy visszaforduljanak ezen az úton, és feltámasszák, újra felállítsák azokat a bálványokat, amelyek ledöntésében és eltávolításában szerepet játszottak. A korlátlan *laissez faire* sajátos megnyilvánulása volt nyilván a korábbi aranyvaluta-rendszer és az a többi valutáris és kereskedelmi doktrína, amelyek összetévesztik a magánszemélyek szabadosságát a közszabadsággal. Mindez nem igaz. Új feladatok állnak előttünk. A közvélemény jó irányban változott meg. A [régi eszmék] lerombolásának feladata befejeződött, és itt a szabad terület az új struktúra felépítésére.

Felvetették azt a kérdést – joggal és megalapozottan vetették fel –, hogy az Egyesült Államok hajlandó lesz-e ezután elfogadni a visszafizetést. Ez fontos kérdés, amellyel alaposan foglalkoztam, de ma nem lesz időm arra, hogy teljes mértékben kifejtsem [erre vonatkozó nézeteimet]. Mindennek folytán ez ügyben távolról sincsenek akkora aggodalmaim, mint a legtöbbeknek. Ha az ezután következő öt vagy tíz évben a dollár valóban szűkös valutának bizonyul, akkor nagyon sokaknak lesz nagyon is igazuk. Ez azonban egyértelműen technikai kérdés, amellyel kapcsolatban már vannak nagyon határozott múltbeli tapasztalataink, amelyet azonban nagyon nehéz megítélni a jövőre vonatkozóan. Félek, hogy be kell érnem néhány alapvető tétellel. Mindenekelőtt, nem kell a közvetlenül az Egyesült Államokba irányuló exporttal fizetnünk az Egyesült Államoknak; ezt sohasem tudtuk megtenni. Az [Egyesült Államokba irányuló közvetlen] exportunk sohasem volt, és valószínűleg sohasem lesz olyan nagy, mint az Egyesült Államokból származó közvetlen importunk. A multilaterális rendszernek az a célja, hogy lehetővé tegye számunkra, hogy úgy fizessünk az Egyesült Államoknak, hogy a világ többi részébe exportálunk. Részben éppen ez az oka annak, hogy az amerikaiak úgy érezték, hogy a multilaterális rendszer minden ilyesfajta megállapodás egyetlen egészséges alapja. Másrészt minden felelős ember az Egyesült Államokban és különösképpen a Külügy- és a Pénzügyminisztériumban teljes mértékben feladta a magas vámok, az exporttámogatások és hasonlók gondolatát, és minden lehetőt meg fognak tenni, [vagy] legalábbis arra törekszenek, hogy átvigyék a közvéleményt [erre, tehát a múlttal] ellentétes irányba. Ez az oka annak, hogy a nemzetközi kereskedelmi megállapodás mérhetetlenül nagy lehetőséget nyújt a számunkra. Ez ugyanis az első eset a modern történelemben arra, hogy az Egyesült Államok arra törekszik, hogy teljes és hatalmas befolyását a vámok csökkentésének irányában fejtse ki, nemcsak saját vámjainak, hanem mindenki más vámjainak csökkentése irányában.

Harmadszor ez egy olyan probléma, amelynek a leghatározottabban tudatában van az Egyesült Államok minden mai közgazdásza és publicistája. Alig

írnak másról közgazdasági könyvet. A saját hibájuknak tekintik, és nem a mienknek, hogy [a múltban] nem tudták megoldani ezt [a problémát]. Fölmentenek minket a vád alól; teljes mértékben eltérően a 10 vagy 20 évvel ezelőtti atmoszférától. Saját feladatuknak tekintik, hogy megtalálják a megoldást. Negyedszer, ha ez a probléma felmerül, akkor a most előadott okok folytán az Egyesült Államoknak a világ egészével szembeni problémája lesz, és nem velünk szembeni sajátos problémája. Ez az Egyesült Államok és az összes többi ország közti teljes kereskedelmi és pénzügyi berendezkedés problémája lesz. Ötödször – és talán ez az a meggondolás, amely a legkevésbé merül fel az emberek agyában – az Egyesült Államok igen gyorsan magas életszínvonalú és magas költségszintű országgá válik. Munkabéreik két és félszer magasabbak, mint a mieink. Ez a történelemben bevált klasszikus módja annak, ahogy helyre lehet állítani a hosszú távú nemzetközi egyensúlyt.

Ennek folytán úgy vélem, hogy mindezeknek a politikáknak nagy része a mi országunk elsődleges érdeke, még ha nem szeretjük is egyes részeit. Ezek […] hozzásegítenek minket ahhoz, hogy visszaszerezzük a prosperitás és a tekintély teljes mértékét a világkereskedelemben. Az elsődleges cél a multilaterális kereskedelem helyreállítása, és ez a rendszer az, amelytől a brit kereskedelem elsődlegesen függ. Bármely nekünk tetsző forrásból beszerezhetjük importunkat, és bármely piacon eladhatjuk exportunkat, ahol előnyösen eladható. Az előttünk álló érvek a kétoldalú cserekereskedelem és a diszkriminatív intézkedések mindenféle formája ellen szólnak. A különálló gazdasági blokkok létrehozása és mindaz a súrlódás és ellenségeskedés, amit ennek magával kell hoznia, olyan szükségintézkedések, amelyekre rákényszerülhetünk egy ellenséges világban, ahol a kereskedelem nagy területeken már nem kooperatív és békés jellegű, és ahol el kellett felejteni a kölcsönös előnyök és az egyenlő elbánás egészséges szabályait. Nyilvánvaló ostobaság azonban ehhez vonzódni. Az arra vonatkozó eltökéltség, hogy a kereskedelmet valóban nemzetközivé tegyük, és hogy elkerüljük a gazdasági blokkok létrehozását, amelyek behatárolják és korlátozzák a rajtuk kívüli kereskedelmi kapcsolatokat, nyilvánvaló módon lényeges előfeltétele a világ legszebb reményének. [Lényeges előfeltétele] egy olyan angol–amerikai egyetértésnek [is], amely olyan nemzetközi intézményekbe von be minket és másokat, amelyek hosszú távon az első lépések lehetnek egy [mindent] átfogó [rendszer felé]. Többen közülünk, a háború, majd később a béke problémáival foglalkozva, tapasztalataikból tanulták meg, hogy a mi két országunk együtt tud működni. Mégis nagyon könnyű lenne számunkra, hogy elváljunk egymástól. Nagyon kérem azokat, akik bizalmatlanul szemlélik ezeket a terveket, mérjék fel alaposan és felelősségteljesen, milyen irányba akarnak menni.

Forrás: Keynes [1944–1946/1979], 605–624. o.

17.

Savannah és a hármas tragédia

Legyen szabad ezt a fejezetet néhány teljesen személyes jellegű mondattal kezdenem. Amikor tizenkét éves diák voltam, osztályfőnökünk és magyartanárunk, akire a legnagyobb szeretettel emlékezünk, azt mondta nekünk, hogy a tragédia végén a főhősnek el kell buknia, és meg kell halnia. „Miért – kérdeztük mi –, hogyan lehet ez? Azt értjük, hogy a tragédia lényege a főhős bukása, de azt nem, hogy meg is kell halnia. Ha elbukik, élhet tovább." „Nem – mondta ő –, nem élhet tovább, ez a tragédia alapszabálya. Hamlet is meghalt, Julius Caesar is meghalt, Bánk bán is meghalt, ez így van minden tragédia végén."

Ennek a tragédiának három főszereplője volt: a Keynes-terv, Keynes és White. Mindhárman meghaltak a tragédia végén, noha talán van remény arra, hogy a Keynes-terv csak Csipkerózsika-álomba merült, és két generáció elmúltával fölébreszthető. Ez a fejezet egymást követően foglalkozik a savannah-i konferenciával és a Keynes-terv ottani tragikus halálával, Keynes ezt közvetlenül követő tragikus halálával és White valamivel későbbi, de ugyancsak tragikus halálával.

E fejezet megírása során korábbi cikkeimre (*Szakolczai* [2017b], [2017c]) támaszkodtam.

17.1. Keynes otthon; a Covent Garden nyitó előadása

Keynes 1945 végén, a három hónapig tartó angol–amerikai hiteltárgyalások lezárása, valamint ezek eredményeinek hazai megvédése és elfogadtatása után halálosan fáradt volt. A karácsonyi ünnepeket családjával töltötte, és, érezve ereje fogytát, írt visszavonulási szándékáról Hopkinsnak, a Pénzügyminisztérium közigazgatási államtitkárának.

Ebből a visszavonulásból nem lett semmi. Még Hopkinsnak írt levelének kelte előtt, 1946. január 1-én megjelent nála Mrs. Stephens, a titkárnője, és elkezdődött a munka. A cambridge-i Politikai Gazdaságtani Klubban (Political Economy Club) február 2-án „Lesz-e dollárhiány?" (Will the Dollar Be Scarce?) címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy az amerikai munkabérek növekedése és az Egyesült Államok magas költségű országgá válása gyor-

san meg fogja szüntetni az Egyesült Államok exporttöbbletét. Ez így is lett. Határozottan tiltakozott az ellen, hogy föléljék a szegény kisemberek javára nehezen megszerzett amerikai kölcsönt, amire a munkáspárti kormánynak nyilván volt hajlama; ezt szerinte csak az angol gazdaság alapvető problémáinak megoldására volt szabad fölhasználni. Emellett úgy foglalt állást, hogy az angol gazdaság egyensúlyának helyreállítása céljából csökkenteni kell Anglia külföldi szerepvállalását.

Keynes végül tartós feladatot vállalt az új nemzetközi pénzügyi intézményekben: 1946. február 19-én erősítették meg a Valutaalap és a Világbank angol kormányzójává való kinevezését. Ez folyamatos konfrontáció vállalását jelentette azért, hogy érvényesíteni lehessen azokat a keynesi szellemű védőzáradékokat, amelyeket sikerült bevétetnie a Bretton Woods-i megállapodásba. Orvosa, Plesch megerősítette, hogy részt vehet a két intézmény kormányzóinak 1946. március 8-án, Savannah-ban megtartandó értekezletén.

A Savannah-ban történtek és az ott általa elmondottak közvetlen előzménye volt az, ami február 20-án Londonban történt. Erre a napra volt kitűzve a londoni operaház, a Covent Garden háború utáni megnyitása. A Csipkerózsika volt műsoron, a főszerepeket Margot Fonteyn és Robert Helpmann táncolták. Amikor Maynard és Lydia még nem voltak házasok, Lydia táncolta a női főszerep egy részét, és tulajdonképpen ez vezetett házasságukhoz. Az előadáson megjelent a királyi család, és Keynesnek, mint a Covent Garden kuratóriumi elnökének volt a feladata, hogy fogadja és a királyi páholyba vezesse őket. Az előadást megelőzően azonban, és bejelentett visszavonulási szándékával a legélesebb ellentétben nehéz napja volt a Pénzügyminisztériumban, egyebek közt háromórás kemény vitája Dalton pénzügyminiszterrel a költségvetésről. Kimerülten, hidegben és késve érkezett a Covent Gardenbe, könnyebb szívrohamot kapott, le kellett feküdnie, és a királyi családot Lydiának kellett fogadnia. Regenerációs képessége most is működött: az első szünetben már teljesítette az előadással kapcsolatos kötelezettségeit, és a másodikban már ott volt a királyi családnál. Mindez azonban mégis baljós előjele volt annak, ami később történt, annak ellenére, hogy orvosa szerint vállalhatta az utazást.

17.2. Tárgyalás Vinsonnal

Keynes február 24-én indult el utolsó amerikai útjára feleségével együtt a Queen Maryn, és március 1-én érkeztek meg New Yorkba, ahol Keynes azonnal találkozott Morgenthauval és utódával, Vinsonnal. Március 5-én érkeztek meg Washingtonba. Ugyanezen a napon tartotta meg történelmi súlyú beszédét Churchill a Missouri állambeli Fultonban, abban az államban, ahol Truman született és szenátorrá választásáig élt. Churchill ebben a beszédé-

ben használta először a vasfüggöny kifejezést, és elítélte a kommunistáknak a nyugati államok vezetésébe való beszivárgását az „ötödik hadoszlopok” útján. A közfelfogás ezt a beszédet tartja a hidegháború kezdetének.

Találkozásukkor Vinson bejelentette, hogy – Keynes várakozásaival ellentétben – nem White lesz a Valutaalap vezérigazgatója. Természetesen nem mondta el a valódi okot, White szovjet titkosszolgálati kapcsolatait. A hivatalos indok az volt, hogy a Világbank elnökévé célszerű amerikait választani azért, hogy kapcsolatai útján mozgósítani tudja az amerikai tőkét a Világbank által kezdeményezett projektek számára, és ezért a méltányosság azt kívánja, hogy a Valutaalap vezérigazgatója európai legyen. Ez így is maradt mindmáig. Noha Keynes azt szerette volna, hogy a vezérigazgató White legyen, nem hozhatott fel ellenvetést ezzel szemben. Annál élesebben reagált Vinson második bejelentésére.

Tárgyalásuk végén Vinson – amint ezt Keynes leírta, szinte szégyenkezve – közölte, hogy a Valutaalap székhelye nem New Yorkban lesz, amint az addig hallgatólagos megállapodásnak volt tekinthető, hanem Washingtonban. Az amerikaiak szerint erre a döntésre az alapokmány XIII. cikkének 1. szakasza adott lehetőséget, amely szerint „az Alap központja a legnagyobb kvótával rendelkező tag területén működik; kirendeltségek vagy fiókhálózatok más ország területén is létrehozhatók”. Vinson érvelése joggal volt a megállapodás önkényes értelmezésének tekinthető, e cikk ugyanis nem mondta ki, hogy a legnagyobb kvótával rendelkező tag tetszése szerint döntheti el, hogy saját területén hol helyezi el az Alap központját. Ez volt tehát, ha szabad ismét ezt a kifejezést használnom, a megállapodás szövegébe elrejtett első taposóakna. Keynes természetesen tiltakozott ez ellen, mondván, hogy ezzel a Valutaalap valóságos nemzetközi intézmény helyett az amerikai kormány szervévé válik. Vinson ugyanakkor közölte, hogy Truman elnök így döntött, és nincs lehetőség e döntés megváltoztatására. Keynes azonnal informálta erről a brit Pénzügyminisztériumot; levelét a 17.1. függelék mutatja be, és a teljes szöveg is elérhető (*Keynes* [1946a]).

17.3. Az ülés megnyitása és Keynes nyitóbeszéde

A Valutaalap és a Világbank kormányzóinak együttes konferenciáját 1946. március 8-án nyitották meg. Addigra már 38 ország csatlakozott az intézményhez, és az ülésen részt vettek kormányzóik, helyettes kormányzóik és más országok megfigyelői. Komikusnak tűnik, de mélységesen tragikus, hogy Haitit és Libériát is felkérték, hogy küldjenek megfigyelőt, de nem küldtek. A Bretton Woods-i megállapodás szerint fél-fél millió dollár lett volna a kvótájuk, ezt be kellett volna fizetniük, az ő esetükben csak egy csekély részét aranyban vagy

dollárban, és ezt követően folyamodhattak volna egyszerű eljárással fél-fél millió, bonyolult eljárással további fél-fél millió dollár hitelért. Ez bizony megfelel annak a keynesi kijelentésnek, hogy akinek van, adatik, és akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van. Nem léptek be a Valutaalapba, legalábbis ekkor még nem, és nem küldtek megfigyelőt.

Az ülés elnökévé Vinsont választották meg. Ő tartotta meg a nyitóbeszédet, és utána, betűrend szerint, felszólalt a Valutaalaphoz és a Világbankhoz addig csatlakozott valamennyi ország kormányzója. Az utolsó nyitóbeszédet Keynes (United Kingdom!) tartotta; ennek szövegét a 17.2. függelék mutatja be, de a teljes szöveg is elérhető (*Keynes* [1946b]). A beszéd irodalmi remekmű, mint Keynes minden beszéde és írása, a Covent Garden nyitóelőadásához, a Csipkerózsikához kapcsolódik, félreérthetetlenül mutatja Keynes keserűségét amiatt, amit már tudott, és félelmét attól, amit még csak sejtett. Különös hangsúllyal ajánlom a teljes szöveg elolvasását. A beszéd a következőkkel végződik:

„Remélem, hogy […] nincs itt semmiféle gonosz tündér, semmiféle Carabossse [a Csipkerózsika gonosz tündérének vagy boszorkányának nálunk nem ismert neve]. […] Ha mégis […] lenne, biztos vagyok benne, hogy azok az átkok, amelyeket ez a gonosz tündér kiejtene a száján, így szólnának. »Ti két poronty, nőjetek fel politikussá; minden gondolatotok és tettetek mögött legyen ott egy *arrière pensée* [hátsó gondolat]; minden, amiről döntést hoztok, ne legyen saját célja és saját érdeme szerint, hanem valami más miatt.« Ha ez történne – és lehet, hogy ez fog történni –, akkor az lenne a legjobb e gyermekek számára, ha örök álomba merülnének úgy, hogy soha föl ne ébredjenek, és soha többé ne halljanak róluk az emberiség ítélőszékein és vásárain." Ez bizony nem volt különösképpen pozitív megnyilatkozás. Pontosan kifejezésre juttatta azt, hogy Keynes szerint e szerveknek technikai és nem politikai szerveknek kellett volna lenniük, amelyeknek döntéseiket szigorúan szakmai, nem pedig politikai szempontok szerint kellett volna meghozniuk. A Carabosse-ra való utalást Vinson magára vette, és mélységesen megsértődött.

17.4. A Valutaalap székhelye, az ügyvezető igazgatók és javadalmazásuk

Az első feladat az ügyvezető igazgatók megválasztása volt. A Bretton Woods-i megállapodás szerint az volt az elfogadott rend, hogy az öt legnagyobb kvótával rendelkező ország volt jogosult ügyvezető igazgató kijelölésére; ez az öt ország ugyanaz volt, mint az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja. A többi ország képviseletére tíz tovább ügyvezető igazgatót választottak meg. Gyorsan és vita nélkül megválasztották az amerikaiak, a franciák és a kínaiak jelöltjét, az első kettőt White és a francia politikában később nagy szere-

pet játszó Mendès-France, a francia nemzeti bank volt elnökének személyében. Az angolok akkor még nem éltek jelölési jogukkal. Gyorsan megválasztották a többi tíz ügyvezető igazgatót is. A vezérigazgató megválasztására később került sor, de ezt is itt tárgyalom. A vezérigazgató Camille Gutt volt belga pénzügyminiszter lett, aki baráti kapcsolatban állt Keynesszel, és akinek megválasztását Keynes melegen támogatta. Gondot okozott, hogy a Szovjetunió addig és ott (de, amint tudjuk, később sem) lépett be a Valutaalapba. Ezért a hatodik legnagyobb kvótával rendelkező ország, India lett jogosult ügyvezető igazgató jelölésére. Meg is tette javaslatát, és el is fogadták, akit jelölt.

Ezt követően került sor a Bretton Woods-i intézmények és így a Valutaalap székhelye fölötti vitára. Ez az, amit a Bretton Woods-i megállapodásba elrejtett első taposóaknának minősítettem. Noha Vinson közlése szerint ez már eldöntött kérdés volt, és Keynes már informálta a brit Pénzügyminisztériumot a Truman által elfogadott és megváltoztathatatlannak látszó döntésről, Keynes a végsőkig harcolt New York mellett. Olyannyira felindult, hogy Camille Gutt, aki a már leírtak szerint az Alap első vezérigazgatója lett, és Keynes nagy tisztelője volt, úgy látta, hogy Keynes túlterheli magát, teherbírása határán túl és egészsége veszélyeztetésével vetette bele magát a vitákba. Féltette őt, és azt tanácsolta, hogy adja fel makacsul védelmezett álláspontját. Ekkor Keynes elismerte vereségét, és a következő kijelentést tette: „Az amerikai képviselők által elfoglalt hajthatatlan magatartás fényében […] hajlandók vagyunk elfogadni az Egyesült Államok javaslatát, de félek, hogy a felhasznált érvek nem győztek meg minket arról, hogy nem követünk el hibát." A kormányzók ennek megfelelően március 14-én elfogadták azt az ajánlást, hogy „az Alap főhivatala Washington, D.C. városi területén legyen az Egyesült Államokban".

A következő kérdés az volt, hogy az ügyvezető igazgatók és helyetteseik kötelesek-e állandóan a Valutaalap székhelyén tartózkodni, vagy csak időnként kell összejönniük a teendők megbeszélésére. A Bretton Woods-i megállapodás, akárcsak a székhely kérdésében, ez ügyben sem volt egyértelmű, és ezért ez második taposóaknának volt minősíthető. Az alapokmány XII. cikkének 1. bekezdése rögzítette, hogy az Alapnak lesz egy Kormányzótanácsa (Board of Governors), lesznek ügyvezető igazgatói (Executive Directors), és lesz egy vezérigazgatója (Managing Director). A megállapodás azonban nem rendelkezett arról, hogy e vezető tisztségviselők állandóan az Alap székhelyén kötelesek-e tartózkodni, és bármikor, ott helyben az Alap rendelkezésére állni, avagy csak időként, a tanácskozások idején tartoznak ott megjelenni.

Ez a kérdés ismét elvi jelentőségű volt. Keynes elképzelése már a *Treatise*-ban kifejtettek szerint az volt, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetnek valóban nemzetközi intézménynek, a központi bankok központi bankjának kell lennie. Ennek megfelelően technikai vezetőinek, az ügyvezető igazgatóknak a központi bankok elnökeinek vagy megbízottainak kell lenniük, akik időnként összejönnek

a mindannyiukat érintő közös ügyek megvitatására és rendezésére. Ha általában otthon vannak, hazájukat, ha viszont állandóan Washingtonban, szükségképpen ezt a nemzetközi intézményt képviselik. Annak elfogadása tehát, hogy nem általában otthon, hanem állandóan Washingtonban legyenek, Keynes felfogása szerint az intézmény igazi nemzetközi jellegének feladását jelentette. Ugyanez más oldalról: ha a folyamatos ügyintézéssel kapcsolatos döntéseket a nemzeti bankok elnökeiből vagy megbízottaikból álló tanács hozza meg, akkor állandó és szoros a kapcsolat az egyes országok központi bankjai és a központi bankok központi bankja, a Valutaalap között. Ha viszont az Alap vezető tisztviselői állandó jelleggel Washingtonban tartózkodnak, és nem hazájukban, akkor az Alap nem a központi bankok központi bankja lesz, hanem egy tőlük független intézmény, amely szükségképpen hajlamos lesz arra, hogy a központi bankok fölött állónak tekintse magát ahelyett, hogy a központi bankok közös intézménye, tanácskozó és döntéseiket végrehajtó szerve legyen.

Ezt az álláspontot támasztották alá a vita során idézett korábbi javaslatok is. A kanadai terv szerint „a Végrehajtó Bizottság ülését legalább kéthavonként kell megtartani, és gyakrabban akkor, ha a Végrehajtó Bizottság így dönt". Az Atlantic Cityben benyújtott angol terv szerint „az ügyvezető igazgatóknak háromhavonként legalább egyszer kell találkozniuk". Az amerikaiak viszont a vita során, már Atlantic Cityben előadott nézetükkel összhangban, azt az álláspontot foglalták el, hogy mind az ügyvezető igazgatóknak, mind helyetteseiknek, azaz harminc magas képzettségű és a központi bankok elnökeinek vagy helyetteseinek szintjén álló személynek állandóan Washingtonban kell lennie, és a Valutaalap rendelkezésére kell állnia. Keynes nyilván ragaszkodott koncepciójához, és megítélésem szerint joggal állította, hogy nincs ott szükség harminc ilyen súlyú személyiségre, és nincs is ott annyi olyan feladat, amely igazolná ottlétüket, szükség lenne viszont rájuk saját hazájukban. Végül az a kompromisszumos megoldás született meg, hogy vagy csak az ügyvezető igazgatóknak, vagy helyettesüknek (tehát csak egyiküknek) kell állandóan Washingtonban tartózkodnia.

Ehhez szorosan kapcsolódik a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók javadalmazásának kérdése. Ez – a nyilvánvaló arányosságok folytán – az Alap tisztviselőinek dotálását is meghatározza, mert a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók, illetve a tisztviselők fizetésének szintje között szükségszerű az összefüggés. Erről az alapokmány XII. cikkének 1. bekezdése csak annyit mond, hogy mindannyiuknak „megfelelő díjazást kell kapniuk". Az erről kialakult vita hevességére való tekintettel ez joggal nevezhető a megállapodásban elhelyezett harmadik taposóaknának. Az amerikaiak rendkívül magas fizetést javasoltak a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók részére. Keynes felhozta, hogy a vezérigazgató fizetése e javaslat elfogadása esetén messze meghaladná az angol és a francia miniszterelnök fizetését. A francia kormányzó, a francia

nemzeti bank elnöke elmondta, hogy neki az volt az eredeti elképzelése, hogy egyik tehetséges fiatal munkatársát küldi ki ide ügyvezető igazgatónak, az ő fizetése azonban az itt előterjesztett javaslat szerint több lenne, mint az övé, ami azért mégis képtelenség. Keynes azt a megoldást javasolta, hogy az ügyvezető igazgatókat saját országuk dotálja saját szokásai szerint, és fizetésükön felül kapjanak az Alaptól olyan kiegészítést, amely megfelel washingtoni költségeiknek, nehogy ott szégyenkezniük kelljen.

Az itt leírtak ellenére elfogadták az amerikai javaslatot, nagyrészt azért, mert akik megszavazták, jórészt saját magas fizetésükről szavaztak. Amint ezt Keynes leírta, csak a francia delegátusok tartózkodtak a szavazástól, személyes érdekeltségükre hivatkozva. Keynes nem szavazta meg ezt a határozatot, és nyilatkozatot adott ki ennek indokolására, ami a 17.3. függelékben olvasható (lásd továbbá *Keynes* [1946c]). Foglalkozik ezzel a Pénzügyminisztérium részére írt terjedelmes jelentése is (lásd a 17.4. függeléket és *Keynes* [1946d]). Tudomására hozta a pénzügyminiszternek, hogy nemmel szavazott, és ezzel feljogosította őt arra, hogy ez ügyben belátása szerint járjon el.

Ez a három kritikus fontosságú döntés végzetes volt mind a Valutaalap, mind az összes többi ezután megalakult nemzetközi gazdasági együttműködési szervezet jövője szempontjából. Ezek a döntések hozták létre azt a rendszert, hogy e szervezetek nagyrészt nem olyan helyen működnek, ahol a függetlenségük és pártatlanságuk a legnagyobb lehetne, hanem olyan helyen, ahol nagyon is határozottan érvényesül a hely szelleme. Ráadásul e szervezetek általában túlméretezettek, alkalmazottaik pedig túlfizetettek. Ez arra vezet, hogy az e szervezetekhez tartozók – főként a tisztviselői kar tagjainak – körében túlzott lojalitás alakul ki e szervezet iránt, és a tisztviselők saját hazájuk iránti lojalitása legalábbis elhalványul (amit akár meg is kívánnak tőlük). Az így kialakított intézmény, amint ezt Keynes világosan megmondta, nem lesz valódi nemzetközi szervezet, a részt vevő országok együttműködésének fóruma és tanácskozó testülete, hanem a részt vevő országok fölött álló és fölöttük uralomra törő szervezet. Ezért szerintem az igazi nemzetköziség elérésének előfeltétele a keynesi elvekhez való visszatérés.

17.5. Keynes tragikus halála

Keynes a konferencia lezárását és a záró vacsorát követően, március 18-án este vonatra szállt New York felé. A következő nap reggelén, hálókocsijából, amely a vonat egyik végén volt, elment az étkezőkocsiba, a vonat másik végére. Amikor elindult vissza, összeesett. Visszavitték az étkezőkocsiba, és ott lefektették egy asztalra. Lydia, Bob Brand és Harry White volt mellette. Két óra után tért magához. New Yorkban taxin eljutott a szállodájába, és az ott töltött nyugodt

éjszaka után teljesen rendben érezte magát. Március 22-én szálltak fel a Queen Maryre. A tengeri utazás nehéz volt, sokakkal együtt tengeri betegséget kapott. Az úton megírta már idézett terjedelmes jelentését a Pénzügyminisztériumnak. (Lásd e fejezet negyedik függelékét, illetve *Keynes* [1946d].)

Hazaérkezve bement a Pénzügyminisztériumba, ahol megdöbbentek az állapotán. Eady, a Pénzügyminisztérium helyettes közigazgatási államtitkára visszaemlékezéseiben azt írja, hogy nemcsak nagyon sápadt volt, hanem valósággal beleroskadt a székbe, és hiányzott belőle a megszokott élénkség és érdeklődés. Ennek ellenére lázas tevékenységbe kezdett, és szinte hihetetlen az, amit megtett. Ezt Moggridge ([1992], 835. o.) a következőkben foglalta össze.

Tárgyalt Camille Gutt-tal, aki az ő elképzeléseinek megfelelően lett a Valutaalap vezérigazgatója. Kiegészítette és véglegesítette savannah-i jelentését, és részt vett a vitáján. Részt vett a Pénzügyminisztérium és a Bank of England képviselőinek a kormány hitelfelvételi politikájával foglalkozó tárgyalásain. Megfogalmazta Dalton pénzügyminiszter költségvetési beszédének egyes részleteit. Részt vett a következő évről készített gazdasági jelentés (Economic Report) vitájában, és ott a könnyekig megsértette James Meade-et, mert elutasította azt a javaslatot, hogy a háború alatt bevezetett tervezési rendszert tartsák fenn a háború utáni időkben is. Ehhez járultak a Művészeti Tanács (Arts Council), a Nemzeti Képtár (National Gallery) és a Provincial Biztosító Társaság ügyei. Részt vett számos esti találkozón, többek között az Other Clubban. Befejezte az *Economic Journal* részére írt cikkét, és az április 7-i vasárnapon a Shaw 90-edik születésnapjára írt kötetbe szánt „Bernard Shaw and Isaac Newton" című cikkét. Hazaérve Tiltonba megbeszélte a farm ügyeit a jószágkormányzóval, találkozott régi barátaival, Vanessa és Clive Bell-lel, valamint Duncan Granttel, és közvetlenül halála előtt megkezdte egy memorandum írását Dalton pénzügyminiszter részére a megélhetési költségek stabilizálásáról. Moggridge összefoglalóját azért kellett itt rövidítve reprodukálnom, hogy fogalmat alkothassunk arról a terhelésről, amelyet még ekkor is magára vállalt. A nagyhét utolsó napjaiban háromszor is felment autón, Lydiá-val és Florence-szel együtt a Sussex Downs csúcsára, Firle Beaconra, amely annyira kedves volt a számára, és nagyszombaton, Lydiával együtt, sok év óta először gyalog ment le onnan. Úgy látszik, hogy ez volt életerejének utolsó fellángolása.

Április 21-én, húsvét vasárnap reggelén, hirtelen és egészen gyorsan halt meg, Lydia és Florence jelenlétében, amint utolsó, befejezetlenül maradt memorandumán dolgozott. Április 24-én hamvasztották el Brightonban. Végrendelete szerint a hamvait tartalmazó urnát a King's College kriptájában kellett volna elhelyezni, de testvére, Geoffrey, noha végtelenül szerette és tisztelte őt, rossz végrendelet-végrehajtónak bizonyult. Hamvait a sussexi dombokon, a Tilton és a csúcs közti félúton szórták szét; ott, ahol gyakran és szívesen sétált Lydiával. Lydia, Florence, testvére, Margaret, valamint a

tiltoni farm néhány bérlője és munkása volt csak ott. Harmincöt év múlva ugyanott szórták szét Lydia hamvait.

Búcsúztatását a washingtoni székesegyház Betlehem-kápolnájában, a londoni westminsteri apátságban (Westminster Abbey) és a King's College kápolnájában tartották meg. A westminsteri szertartáson ott volt özvegye, szülei és családja, barátai, a miniszterelnök vezetésével a kormány legtöbb tagja, sokan mások – Churchill csak azért nem, mert az Egyesült Államokban kellett lennie. Keynes talán legszebb és legigazibb méltatását, Skidelsky késői gyászbeszédét, Keynes életrajzának utolsó oldalait e fejezet ötödik függelékében olvashatjuk, teljes szövege Skidelsky könyvében található meg ([2000], 473–478. o.).

Keynes, aki megfellebbezhetetlen tekintély volt odahaza, óriási tekintély mindenütt, és sokak szemében ma is a közgazdaság-tudomány történetének Adam Smith mellett legnagyobb alakja, és akinek életműve egységes egész, minden sikere ellenére végső soron tragikus hős volt. Nem tudta elfogadtatni nézeteit a versailles-i konferencián, a konferencia után nem tudta csökkenteni a németek jóvátételi és a szövetségesek adósságterheit, és ez a II. világháború kitöréséhez vezetett. Megalkotta az általános elméletet, és mindent megtett elveinek gyakorlati érvényesítéséért, de a gazdasági visszaesés némi javulás ellenére fennmaradt a II. világháborúig. Elveinek általános alkalmazására csak a II. világháború után került sor; az 1950 és 1975 közti időszak volt eszméi uralmának ideje, a világgazdaság keynesi kora. Egyre nagyobb szerepet kapnak azonban, sőt 1980 után újra dominánssá váltak azok az elvek, amelyekről azt hitte, hogy végérvényesen bebizonyította róluk, hogy tévesek. Megalkotta a nemzetközi pénzrendszer hatékony működésének elveit is, de ezeket sem tudta érvényesíteni, és az a rendszer, amely az ő kezdeményezésére, de nagyrészt mégis az ő elképzeléseivel ellentétesen született meg, összeomlott. Sorsa nagyon jól mutatja, mennyire nehéz a racionális elgondolások megvalósítása politikai és közéleti téren, és hogy mekkora súlyuk és hatásuk van itt az idejétmúlt, de megszokott és közismert, öröklött gondolatoknak.

17.6. White tragikus halála

White alig több mint két évvel élte túl Keynest, és szívrohamban halt meg ő is.

Amint ezzel a 15.3. alfejezetben részletesen foglalkoztunk, White a Truman, Byrnes, Vinson és Hoover közti megállapodás értelmében szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak kitudódása után meg hosszú ideig betöltötte magas állásait nyilván azért, hogy a szovjetek számára ne legyen nyilvánvaló e kapcsolatok kitudódása, valamint abban a reményben, hogy White pozícióban maradása lehetőséget ad az e kapcsolatokra vonatkozó további ismeretek megszerzésére. A Pénzügyminisztériumban viselt helyettes államtitkári tisztéről szovjet

titkosszolgálati kapcsolatainak kitudódása után, 1946. április 30-án mondott le, de azért, mert a Valutaalap, amelynek ő lett az amerikai ügyvezető igazgatója, 1946. május 6-án kezdte meg működését. A Valutaalap tevékenységéről és ebben az ő szerepéről három, vezető amerikai folyóiratokban megjelent cikkben is beszámolt (*White* [1943b], [1945], [1947]). A Valutaalapnál betöltött tisztéről Truman elnöknek írt 1947. március 31-i levelével mondott le. Ezt követően a Mexikói Nemzeti Bank pénzügyi tanácsadójaként dolgozott. 1947. szeptember elején, négy hónappal azután, hogy elhagyta a Valutaalapot, súlyos szívrohamot kapott. Rees semmit sem ír (és vélhetőleg semmit sem tudott megállapítani) sem a lemondás, sem a szívroham közvetlen előzményeiről és körülményeiről. Valószínűnek látszik, hogy az FBI ekkor mondott le arról, hogy White megfigyelésével információkhoz juthat a szovjet titkosszolgálatokról, és szabad utat engedett az eseményeknek.

Szívrohama után White St. Petersburgban, Floridában lábadozott. Ilyen körülmények között is volt ereje politikai tevékenységhez. 1948 januárjában írt Henry A. Wallace korábbi alelnöknek, akit radikálisan baloldali nézetei miatt a Demokrata Párt 1944-ben nem volt hajlandó újra jelölni. Wallace az 1948-as választásokon a Progresszív Párt elnökjelöltjeként lépett föl, de alig egymillió szavazatot kapott. White biztosította Wallace-t támogatásáról; a levél fogalmazványa megmaradt iratai között, és jól mutatja politikai preferenciáit. Ez a lépése pontos megfelelője annak, ahogyan 1924-ben fölajánlotta segítségét az akkor ugyancsak radikálisan baloldali programmal elnökjelöltként föllépő La Follette szenátornak. E kapcsolat kétoldalú és e tisztelet viszonzott volt: Wallace kormányalakítási elképzeléseiben White mint pénzügyminiszter szerepelt.

Ugyanebben az időben Elizabeth Bentley vallomása eljutott az igazságszolgáltatási szervekhez, és felállítottak egy szövetségi nagyesküdtszéket (Federal Grand Jury) New Yorkban a kommunista tevékenységek, valamint az esetleges kémkedések kivizsgálására. 1947. október elején White idézést kapott, hogy jelenjen meg az esküdtszék előtt. Felesége október 12-i kelettel azt írta az illetékes szövetségi ügyésznek, hogy férje beteg, és nem tud megjelenni a tárgyaláson. Az esküdtszék 1948. március 24–25-én hallgatta meg Bentleyt. Bentley nem tudta tárgyi bizonyítékokkal alátámasztani állításait, és ezért az esküdtszék nem látott kellő okot arra, hogy vádat emeljen White ellen. Az ügy azonban nyilvánosságra került, a New York-i *World Telegram* cikket tett közzé róla, de ebben White nem név szerint, hanem mint magas rangú pénzügyminisztériumi tisztviselő szerepelt.

Ezután drámai sebességgel követték egymást az események. Bentley vallomása eljutott a Kongresszushoz is, és itt 1948. július 30-án a Homer Ferguson szenátor által vezetett vizsgálóbizottság hallgatta meg, július 31-én pedig a Képviselőház Amerika-ellenes Tevékenységeket Vizsgáló Bizottsága (amelynek

tagja volt Richard Nixon későbbi elnök is). Bentley megnevezett harminc olyan volt kormánytisztviselőt, akiknek kapcsolatuk volt a szovjet titkosszolgálatokkal, és közülük White volt a legmagasabb rangú. Részletesen beszámolt White tevékenységéről. A United Press telefonon kért interjút White-tól New York-i lakásán. White kijelentette, hogy Bentley vádjai fantasztikusak, megdöbbentették, és kérni fogja, hogy maga is vallomást tehessen a bizottság előtt, hogy megcáfolhassa a vádakat. Chambers, aki – akárcsak Bentley – idealista kommunista volt, de kiábrándult, és felfedte tevékenységét az amerikai kormány előtt, ugyancsak augusztus 3-án jelent meg a bizottság előtt. Ez volt az első eset, hogy sor került nyilvános meghallgatására. Elmondta, hogy személyesen ismerte White-ot, ami fontos volt, mert Bentley és White sohasem találkoztak. Szerinte White és társai elitcsoportot alkottak, amellyel kiemelten foglalkoztak a szovjet titkosszolgálatok, és hogy elsődleges céljuk a hatalom- és befolyásszerzés volt, nem a kémkedés.

White augusztus 13-án jelent meg a Képviselőház bizottsága előtt. Ismertette életpályáját, és akkori foglalkozásáról azt mondta, hogy pénzügyi és gazdasági tanácsadó. Engedélyt kért és kapott arra, hogy felolvassa írásos nyilatkozatát. Ebben előadta, hogy ő kérte, hogy meghallgassák, és hálás azért, hogy eleget tettek kérésének. Kijelentette, hogy nem kommunista, és sohasem volt az, továbbá, hogy sohasem találkozott sem Bentleyvel, sem Chambersszel, és hogy az ellene felhozott vádak valótlanok. Az ő hite az amerikai hit, és hisz a törvények és nem az emberek általi kormányzásban.

Rees szerint a meghallgatás további részében White-é volt a domináns szerep. Amikor egyik, ugyancsak megvádolt barátjáról volt szó, a közönség tapsa közt jelentette ki, hogy: „Hiszem, hogy ártatlan!" Kijelentette, hogy az ilyen eljárások ellentétesek a Bill of Rightsszal (az Egyesült Államok alkotmányának 1791. évi kiegészítésével) és az angol-amerikai igazságszolgáltatás elveivel. Ellentétbe került viszont Chambersszel. Chambers határozottan kijelentette, hogy ismerte White-ot, White viszont Nixon ismételt kérdésére válaszolva ismételten kijelentette, hogy nem ismerte, sőt nem is látta Chamberst. A meghallgatás ennek ellenére White diadala volt. A lapok kinyomtatták nyilatkozatát, és a lehető legnagyobb elismeréssel írtak róla.

White a meghallgatás után hazautazott New Yorkba, ahol találkozott orvosával. A következő napon, augusztus 14-én vonatra szállt, hogy nyári otthonába (Blueberry Hill, Fitzwilliam, New Hampshire) utazzon. A vonaton kétszer lett rosszul erős mellkasi fájdalmakkal. Nyugodt körülmények között átgondolva a történteket látnia kellett, hogy a képviselőházi bizottság előtti diadala ellenére helyzete reménytelen. Bentley és Chambers vallomása megegyezett, noha sohasem látták egymást. Azt az állítását, hogy nem ismerte Chamberst, nem tudta volna fenntartani a bíróság előtt. A vele ez ügyben együttműködők egész sora szerepelt a vele együtt megvádoltak között. Erről

akkor nem tudott ugyan, de Chambers iratai közül előkerült egy, a szovjet titkosszolgálatnak adott terjedelmes kézírásos jelentése, amelyről írásszakértő megállapította, hogy ő írta.

Augusztus 16-án, késő délután halt meg a következő szívrohamban. Hamvasztás után augusztus 18-án temették el Bostonban, alig néhány mérföldnyire attól a helytől, ahol született, iskolába járt és katonai szolgálatra való bevonulása előtt dolgozott. White is tragikus hős volt; életrajzírója, Rees pedig azt az alcímet adta művének, hogy *Tanulmány egy paradoxonról* (A Study in Paradox). Élete tele volt ellentmondásokkal. Annak az amerikai baloldalnak volt a híve, amely sohasem tudott valóságos politikai erővé válni, és ennek követői közül ő tudott a legmagasabbra emelkedni. Baloldali nézetei ellenére a végsőkig és sikerrel küzdött az angol Keynes baloldali szellemű elképzeléseivel szemben egy jobboldali szellemű pénzügyi világrendért, amely a tőke érdekeinek kedvezett. Amint ezt testvére róla írt könyvének (*White* [1956]) címe mondja, lojális amerikai volt, küzdött az amerikai érdekekért, mégis együttműködött a szovjet titkosszolgálatokkal. Minderre aligha adható más magyarázat, mint az az elképzelés, hogy a II. világháború után a világ amerikai–szovjet kondomíniummá válik e két hatalom kifejezett vagy hallgatólagos együttműködésével. Ezért szolgálta mind az amerikai, mind a szovjet érdekeket. A hidegháború ezt a koncepciót tarthatatlanná, White-ot pedig tragikus hőssé tette.

17.7. A Valutaalap eredeti koncepciójának összeomlása

Az Egyesült Államok Nixon elnöksége idején, 1971-ben letért az aranyalapról, és megszüntette a dollár aranyra való átválthatóságát. Ezzel összeomlott a Valutaalap eredeti koncepciója, és megszűnt eredeti funkciója is, amely már eleve alig működött.

Az ok közismert. Az arany szabadpiaci ára a monetáris felhasználás rögzített árának, az 1 uncia arany = 35 dollárnak a többszörösére nőtt. Volt olyan állam (Franciaország), amely dollárkövetelése ellenében a rögzített áron aranyat kért. Az Egyesült Államok nem volt hajlandó tovább viselni az ezzel járó további veszteségeket, és ezért elkerülhetetlenné vált az aranyalapról való letérés, vagyis a dollár aranyra való átválthatóságának megszüntetése.

Emlékeztetnék arra, hogy Keynes a Valutaalap létrehozásához vezető tárgyalások során mindvégig azt az álláspontot képviselte, hogy a tagállamok nemzetközi elszámolási, illetve dollárköveteléseik ellenében nem kérhetnek aranyat, és hogy az arany árának rögzítettnek, de megváltoztathatónak kell lennie. Az első elvet nem tudta elfogadtatni, a másodikat elvben igen, de a gyakorlatban nem, mert sohasem került sor a monetáris aranyár módosítására. A keynesi álláspont helyességét félreérthetetlenül igazolták az események.

A Bretton Woods-i rendszer összeomlását a dollár aranyra való átválthatósága és a monetáris aranyár változatlansága okozta a szabadpiaci aranyár emelkedésének körülményei között. Az, hogy ennek így kellett történnie, eleve nyilvánvaló volt, és eleve tarthatatlan volt az a feltevés, hogy a monetáris arany ára huszonöt évig változatlanul tartható. A II. világháború végétől a dollár konvertibilitásának felmondásáig eltelt két és fél évtizedben minden ár és minden árindex nőtt, és ezért abszurd volt az a feltevés, hogy ez az egyetlen ár változatlan maradhat. Emellett az arany luxuscikk, és ezért árának az általános jólét gyors emelkedése esetén – márpedig ez ment végbe a II. világháború utáni két és fél évtizedben – az általános árindexnél gyorsabban kellett nőnie. A Bretton Woods-i rendszer tehát ellentétes volt a józan észen alapuló legnyilvánvalóbb következtetésekkel, és összeomlása nem volt elkerülhető.

A most leírtak is jól mutatják azt a korábban már említett tényt, hogy menynyire nehéz a racionális elgondolások megvalósítása politikai és közéleti téren, és hogy mekkora súlyuk és hatásuk van itt az idejétmúlt, de megszokott és közismert, öröklött gondolatoknak. Ez nem változtat azon, hogy mindent meg kell tennünk e téren is a racionális elgondolások megvalósításáért, ami szerintem a Keynes elvei szerinti rendezést jelenti a nemzetközi pénzügyek terén is.

Függelék a 17. fejezethez

1. Keynes jelentése a Pénzügyminisztériumnak a Vinsonnal folytatott előzetes tárgyalásáról 1946. március 7.

Keynes's Report to the Treasury on his Preliminary Discussion with Vinson

1. A tegnap Vinsonnal folytatott hosszú megbeszélés folyamán a következő kérdések merültek föl azt az irányvonalat illetően, amelyet az amerikaiak Savannah-ban követni fognak.

2. Vinson beszélgetésünk végén, amikor búcsúztam, valamelyest szégyenkező arckifejezéssel azt mondta nekem, hogy az amerikaiak azt fogják javasolni, hogy mind az Alap, mind a Bank ne New Yorkban legyen elhelyezve, ahogy mi feltételeztük, hanem Washingtonban. Nagyon hevesen reagáltam erre, kijelentve, hogy ebben az esetben ezeket a szervezeteket nem lehet nemzetközi intézményeknek nevezni, hanem úgy kell kezelni őket, mint az amerikai kormány függelékeit, ami pontosan az, aminek kritikusaik minősítették őket. Azt mondtam neki, hogy ezt jelentenem kell Londonba, de biztos vagyok benne, hogy ezt a javaslatot valóságos megdöbbenéssel fogják fogadni. Nem tudnám megmondani, hogy más országok miként vélekednek erről, minthogy mi valamennyien azt tételeztük fel, hogy New Yorkra esik a választás. Vinson azt válaszolta, olyan udvariassággal, amilyenre csak képes volt, hogy ezt többé-kevésbé végleges amerikai döntésnek kell tekintenünk, és hogy minden befolyását fel fogja használni, hogy ezt keresztülerőszakolja. Amikor arra kértem, hogy adjon valamilyen magyarázatot erre az olyannyira kifogásolható és véleményem szerint védhetetlen javaslatra, azt válaszolta, hogy az amerikai nézetek szerint az amerikai [közvélemény] fatális mértékű előítélettel szemlélné ezeket az intézményeket, ha New Yorkban helyeznék el őket, mint amelyek ezzel a „nemzetközi pénzügyi körök" nyomasztó befolyása alá kerültek. […]

3. A fentiekre utaló híresztelések más forrásból már az előző este eljutottak hozzánk. Ez nyilvánvaló módon a Nemzeti Tanácsadó Testület [National Advisory Council] formális döntése, amely tanács egyre fontosabb szerepet játszik ezekben az ügyekben. Ezt a tanácsot a Bretton Woods-i Törvény [Bretton Woods Act] alapján állították fel, és tagjai a Külügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium és a Kereskedelmi Minisztérium miniszterei, valamint a Federal Reserve Board és az Export-Import Bank elnöke, és amely most valóban az összes külföldi pénz- és

kölcsönüggyel foglalkozó kormánybizottság lett. Úgy informáltak, hogy minden héten ülésezik, üléseit általában meghosszabbítják, és kis saját szakértői testületet állít fel. Ennek a testületnek a fontossága természetesen újabb ok az Alap és a Bank Washingtonban való elhelyezése ellen, minthogy közvetlenül ennek a testületnek a szeme előtt lennének, és az amerikai ügyvezető igazgatók útján e tanács naponkénti instrukcióinak lennének alávetve. Ezért valamennyien, akik itt vagyunk, úgy érezzük, hogy a legnagyobb aggodalommal kell szemlélnünk ezt a fejleményt. Nincs kétségünk afelől, hogy [a velünk ez ügyben] szimpatizálókra fogunk lelni más országokban, de olyan sokan igényelnek olyan amerikai kedvezményeket, amelyeket még nem kaptak meg, hogy az amerikaiaknak valószínűleg meglesz a kellő erejük ahhoz, hogy keresztülerőszakolják javaslatukat, ha így döntenek. […]

4. Ami az [Alap] vezérigazgatójának és a [Bank] elnökének az ügyvezető igazgatókkal szembeni helyzetét és hatalmát illeti, kedvezőbbek a kilátásaink. […] Nem lehetetlen, hogy elfogadható kompromisszumot tudunk elérni. Másrészt, ha ezeket az intézményeket Washingtonban helyezik el, akkor azt várhatjuk, hogy néhány európai kormány ragaszkodni fog ahhoz, hogy főállású ügyvezető igazgatói legyenek ott folyamatosan, hogy így korlátok között tudják tartani az amerikai kormány [befolyását].

5. Vinson azt mondta nekem, hogy úgy véli, hogy adózás előtti 50.000 dollár lehetne a vezérigazgató és az elnök megfelelő javadalmazása. Ez majdnem pontosan megfelel annak, amit mi gondoltunk. […]

6. Ami a személyi kérdéseket illeti, több oldalról is úgy hallottuk, hogy ejtették azt a gondolatot, hogy Harry White legyen az Alap vezérigazgatója, és ezt Vinson megerősítette nekem. Arra jutottam azonban, hogy ennek egyetlen oka a következő. Vinson egyetértett velem, hogy White ideális mértékben alkalmas lenne erre a pozícióra, és megkapná az ő meleg támogatását is, eltekintve a következőktől. Amint mondta, „természetes" lenne, hogy ő kapja meg ezt a tisztséget. Az azonban a nehézség, hogy az amerikaiak arra a következtetésre jutottak, hogy a Bank elnöke amerikai legyen, mert egyedül ezen a módon lehetne biztosítani az amerikai beruházási piac bizalmát. […] Minthogy nem gondolják, hogy helyes lenne, hogy amerikai legyen mindkét szervezet vezetője, ez kizárja White-ot az Alap [vezetőjének tisztéből].

7. Vinson ma reggel azt mondta Brandnak, az előtt, hogy folytatódott volna a Szenátus Bankügyi Bizottsága [Senate Banking Committee] előtti meghallgatása, hogy ha nagy ellentétek lennének az amerikai nézet és a mi nézeteink között, akkor talán jobb lenne elhalasztani a savannah-i értekezletet. Brand nem vette komolyan ezt a javaslatot, és úgy válaszolt, hogy a halasztás most már teljességgel lehetetlen lenne. Én azonban megemlítem, hogy Vinson megjegyzése a fenti 2. bekezdés megerősítése volt, és utalás törekvéseik határozottságára.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 215–217. o.

2. Keynes nyitóbeszéde Savannah-ban
Lord Keynes beszéde a Valutaalap és a Világbank kormányzóinak első ülésén
1946. március 9.

Lord Keynes's Speech at Inaugural Meeting of Governors of Fund and Bank

Tisztelt Vinson Miniszter Úr, Kormányzók, Helyettesek, Tanácsadók – és Megfigyelők!

Akárcsak sokakat, akik itt vannak, engem is nagyon érdekel, hogy mi fog történni mindazzal, amit, úgy vélem, mindig úgy fognak ismerni, mint a Bretton Woods-i terveket. A várandóság sokáig tartott, és a csinos ikreknek már régen meg kellett volna születniük; ezért azt remélem, hogy súlyosak és erősek lesznek, ami becsületére válik sokféle és nagyszámú ősüknek. Mindenesetre kitüntetés számomra, és erről aligha fogok megfeledkezni, hogy jelen lehetek születésük órájában, akár kormányzó, akár nevelőnő minőségében, a bábák, az ápolónők és az orvosok körében, akik a keresztelőre készülődnek. (Egyébként mindig azon a nézeten leszek, hogy rosszul keresztelték meg őket, és hogy az ikrek nevét felcserélték [azaz az Alapot kellett volna Banknak, és a Bankot Alapnak keresztelni].)

Nincs kétségem afelől, hogy fátyol mögé bújva a jól ismert tündérek is megjelennek a keresztelőn, magukkal hozva az alkalomhoz illő ajándékokat. Ugyan milyen ajándékok és áldások lehetnének leghasznosabbak az ikreknek, akiket most (helyesen vagy helytelenül) Alap Úrnak és Bank Kisasszonynak nevezek?

Azt javaslom, hogy az első tündér hozzon egy József-kabátot. József-kabátot, sokszínű öltözéket, és ezt azért hordják ezek a gyermekek, hogy örökké emlékeztesse őket arra, hogy az egész világhoz tartoznak, és hogy egyetlen kötelességük az általános jólét szolgálata anélkül, hogy félnének bármely részérdektől, vagy szolgálnának ilyet. E kegyes szavaknak nagyon nehéz eleget tenni. Alig van olyan tapasztalatunk, hogy egy nemzetközi szervezet tartósan és sikeresen eleget tett alapítói reményeinek. Az ilyen intézményt vagy arra az útra térítették, hogy egy szűk csoport eszköze legyen, vagy fűrészporral töltött bábú lett, amelyből nem áradt az élet lehelete. Újszülött intézményeink minden mellékes és járulékos elemét is akkor alakítjuk ki a lehető legjobban, ha hangsúlyozzuk és fenntartjuk valóban nemzetközi jellegüket és céljukat.

A második tündér, aki modernebb, talán hozzon egy doboz vegyes vitamint, A, B, C, D és az ábécé összes többi betűi szerintit. A gyermekek hűségesen hordhatják ugyan sokszínű öltözéküket, de ők maguk sápadt és finom arcúak. Amit meg kell követelnünk csecsemőinktől, az az energia és a félelem nélküli szellem, amely nem halasztja el, és nem kerüli meg a nehéz problémákat, hanem örömmel fogadja, és szilárd elhatározása, hogy meg is oldja őket.

A harmadik tündér, talán sokkal öregebb és nem annyira modern, akárcsak a pápa és bíborosai, zárja le kezével gyermekeink ajkait, és azután nyissa meg őket újra. Idézze fel a bölcsesség, a türelem és a higgadt megfontoltság szellemét, hogy, amint felnőnek, tisztelet övezze őket. Fogadják megbízhatóan a bizalmas közléseket, a gondokat és bonyodalmakat, legyenek megbízható és bölcs támaszai azoknak, akiknek szükségük van rájuk nehézségeik idején. Ha ezek az intézmények meg akarják nyerni a gyanakvó világ bizalmát, akkor nem csak meg kell tenniük, hanem [mindenki számára] nyilvánvaló módon kell megtenniük azt, hogy minden problémával teljesen objektív és ökumenikus szemlélettel foglalkoznak, előítélet és részrehajlás nélkül.

Amint látni fogják, nagyon sokat kérek és remélek.

Remélem, hogy Mr. Kelchner [a konferencia összehívója] nem követett el semmi hibát, és hogy nincs itt semmiféle gonosz tündér, semmiféle Carabosse [a Csipkerózsika gonosz tündérének vagy boszorkányának nálunk nem ismert neve], akiről megfeledkezett, és akit nem hívott meg erre az ünnepségre. Ha mégis így lenne, biztos vagyok benne, hogy azok az átkok, amelyeket ez a gonosz tündér kiejtene száján, így szólnának: „Ti, két poronty, nőjetek fel politikussá; minden gondolatotok és tettetek mögött legyen ott egy *arrière pensée*; minden, amiről döntést hoztok, ne legyen saját célja és saját érdeme szerint, hanem valami más miatt."

Ha ez történne – és lehet, hogy ez fog történni –, akkor az lenne a legjobb e gyermekek számára, ha örök álomba merülnének úgy, hogy soha föl ne ébredjenek, és soha többé ne halljanak róluk az emberiség ítélőszékein és vásárain.

Tehát, Hölgyeim és Uraim, Tündérek és Nem Tündérek, ez nagyon kellemes együttlétnek és boldog keresztelőnek látszik, és legyenek reményeink a lehető legjobbak.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 205–207. o.

3. Keynes nyilatkozata az ügyvezető igazgatók illetményéről

Nyilatkozat az ügyvezető igazgatók illetményének kérdéséről 1946. március 16.

Statement on the Question of the Salaries of Executive Directors

A pénzügyminiszterrel lebonyolított konzultáció után és legnagyobb sajnálatomra nem támogathatom a bizottság jelentésének azt a bekezdését, amely az ügyvezető igazgatók és helyetteseik illetményére vonatkozik. Úgy véljük, hogy kemény és jól megalapozott nyilvános kritikára vezetne, ha ezeknek az új intézményeknek a költségvetését a tisztségviselők ilyen nagy testületének ilyen magas javadalmazásával terhelnénk meg. Ez különösképpen helytelen az előtt, hogy megkezdtük volna a tényleges tisztviselői kar költségeivel való foglalkozást, márpedig reményeink szerint ők azok, akikre elsősorban hárul a napi feladatok terhének viselése, és akkor, amikor az ilyen kiadások [fedezésére] rendelkezésünkre álló összeg még bizonytalan [nagyságú].

Nem ritka eset, hogy az egyik hibás döntés másik [hibás döntésre] vezet. Ha előre láttuk volna Bretton Woodsban, hogy mi fog történni – és ami nagymértékben eltérőnek bizonyult várakozásainktól –, akkor bizonyára azt javasoltuk volna, hogy az ügyvezető igazgatók és helyetteseik díjazását, akik a tisztviselői kartól eltérően nemzeti delegáltak, az őket kinevező vagy megválasztó kormányok fedezzék, vagy vegyenek részt ebben, és ne maguk az intézmények. Ez lehetővé tette volna azt a rugalmasságot, amelyre szükség lett volna azért, hogy ezek [a díjazások] alkalmazkodjanak az egyes országok köztisztviselői fizetéseinek nagymértékben eltérő szintjéhez. Sajnos nem követtük ezt az utat. Az a nehézség, amellyel szembe kell néznünk, nagymértékben nőtt annak a döntésnek a következtében, hogy a helyettesek teljes munkaidejükben teljesítsenek szolgálatot, nem csupán [az ügyvezető igazgatók] távollétében. Ez nem egyeztethető össze az intézmények [lehető] legjobb hatékonyságával. Ezt [a problémát] tovább súlyosbítja az a teljességgel váratlan rendelkezés, hogy a helyettesek teljes munkaidős szolgálatot teljesítenek, nem csupán főnökeik távollétében, hanem mellettük. Nem hisszük azt sem, hogy a legtöbb ország valóban fel tud szabadítani saját súlyos problémáinak megoldásától ilyen sok ilyen súlyú személyiséget.

Ezeket a döntéseket, legyenek ezek véleményünk szerint bármennyire tévesek, mégis meghozták. Nyilvánvaló, hogy milyen súlyos annak a dilemmának a nehézsége, amellyel [ennek folytán] szembe kell néznünk. Ritkán tapasztal-

tam olyan kellemetlen kötelezettséget, mint amely ma hárul rám. Nem akarok megfosztani senkit, és különösképpen nem régi és tisztelt barátaimat az őket megillető és méltányos díjazástól. Ennek ellenére nézetem szerint ennyi személyből álló, ilyen nagy testület nem honorálható a javasolt nagyon magas szinten, amely akkora, sőt sokkal nagyobb, mint a közszolgálatért járó legmagasabb fizetés a legtöbb országban.

Országom ezért úgy véli, hogy semmiképpen sem vállalhat felelősséget ezért a döntésért.

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 218–219. o.

4. Keynes beszámolója a Pénzügyminisztériumnak A savannah-i konferencia a Bretton Woods-i záró határozatról 1946. március 17.

The Savannah Conference on the Bretton Woods Final Act

I.

A konferencia idejét nagyrészt formalitások foglalták el. A három lényeges kérdés közül, amelyek felmerültek, vereséget szenvedtünk az elsőben (az Alap és a Bank székhelye) anélkül, hogy bármilyen előzetes figyelmeztetést is kaptunk volna arról, hogy ez a kérdés fel fog merülni. A másodikban (az ügyvezető igazgatók szerepe) meg kellett elégednünk hasznos, de nem kielégítő engedményekkel. A harmadikban (a kormányzók szerepe) lényegében véve sikeresek voltunk.

Amikor a tárgyalást megkezdtük, az volt a célunk, hogy az Alapnak olyan szervezeti formát adjunk, amely jó eshetőséget ad arra, hogy az Alap [valóságos] nemzetközi szerv legyen, a világ központi bankjainak és pénzügyminisztereinek olyan központja, amely iránt bizalmuk lehet, és amelynek elmondhatják problémáikat és technikai nehézségeiket. Úgy képzeltük el, hogy napi feladatait, kutatómunkáját, a döntések előkészítését és a döntésekhez szükséges előzetes információk feldolgozását a nemzetközi közszolgálati tisztviselők egy testülete intézné és bonyolítaná le egy jól fizetett és a lehető legmagasabb kvalifikációjú ügyvezető igazgató vezetésével úgy, hogy mindannyiuknak az Alappal szemben lennének kötelezettségeik, és nem az Alap egyes tagjaival szemben. E testület felett állna az igazgatótanács, amely alapszabályszerűen felelős lenne az Alap érdemi döntéseiért, és amely magas állású és saját központi bankjaikban és pénzügyminisztériumaikban aktív [szerepet betöltő] személyiségekből állna, akik időnként találkoznának egymással, részben azért, hogy megvitassák az ügyvezető igazgató ajánlásait, és nem kevésbé azért, hogy kicseréljék egymással és az ügyvezető igazgatóval bizalmas gondolataikat, információikat és tanácsaikat. Ez, ha sikerült volna, a monetáris és financiális problémák megbeszélését és együttműködésen alapuló rendezését lehetővé tevő, valóban nemzetközi szervezet létrehozására vezethetett volna, amely azokat a célokat szolgálta volna, amelyeket többen reméltek, de nem kaptak meg a BIS-től. A kormányzók összejövetelétől (negyven kormányzó mindegyik intéz-

mény esetében) azt vártuk, hogy inkább reprezentatív és nem döntéshozó jellegű lesz. Azt gondoltuk, hogy a szükséges eltérésekkel ugyanez lesz a helyzet az Újjáépítési és Fejlesztési Bank esetében is.

Nem tartottuk lehetségesnek, hogy bármelyik intézményt is ne New Yorkban helyezzék el. New Yorkban mindkettőjük napi kapcsolatban lett volna azzal, amit a nemzetközi pénzügyek egy nagy központja nyújtani tud; kellő távolságban lettek volna a Kongresszus politikájától és a washingtoni nagykövetségek és követségek nacionalista szellemű suttogó kórusától, és talán kellő közelségben lettek volna az ENSZ székhelyéhez, ami lehetővé tette volna, hogy szorosan együttműködjenek az ENSZ gazdasági és statisztikai tevékenységével és a Gazdasági és Szociális Tanáccsal.

Amint átutaztunk New Yorkon a konferenciához vivő utunkon, megbeszéltük ezeket a gondolatokat a New York-i Federal Reserve Bankkal, és úgy láttuk, hogy teljesen szimpatizálnak velünk. Semmiféle híresztelés nem jutott el hozzájuk [ezen intézmények] bármely más székhelyéről, mint New York. Semmiféle [ilyen] híresztelés nem jutott el hozzánk sem egy vagy két nappal az előttig, hogy elutaztunk volna Washingtonból Savannah-ba. Ekkor [azonban] Mr. Vinson azt mondta nekem, hogy az amerikai delegáció úgy döntött, hogy mindkét intézmény székhelye Washingtonban lesz, és hogy ez olyan végső döntés, amelynek érdeméről nem hajlandók tárgyalni. Az Egyesült Államok kormánya, amint mondta, jogosult arra, hogy eldöntse, hogy az Egyesült Államokon belül melyik helyszínt célszerű választani.

Savannah-ban rövidesen arra jutottunk, hogy a többi delegáció többsége (Kína, Lengyelország és talán néhány dél-amerikai [állam] volt a másik oldalon) osztotta azt a véleményünket, hogy ez nagyon szerencsétlen, sőt nagyon rossz döntés volt. Emellett úgy tűnt, hogy ez elsődlegesen Mr. Vinson személyes döntése volt, amelyet csupán a Federal Reserve Board támogatott (amelynek pozícióját erősítette a New York-i Federal Reserve Bankkal szemben az, hogy Washingtonban van a székhelye). Mr. Vinson, sajnos anélkül, hogy értesített volna minket, vagy kikérte volna véleményünket, úgy tartotta helyesnek, hogy javaslatát közvetlenül az elnök elé vigye, és megkapja jóváhagyását ahhoz, hogy ezt az amerikai delegáció számára adott feltétlenül [teljesítendő] utasítássá tegye, amelytől ez a delegáció semmiféle körülmények között sem térhet el. Ez lehetetlenné tette például Mr. Clayton számára, hogy figyelembe vegye érveinket, bármennyire elismerte is helyességüket.

Mr. Vinson számára nem okozott nagy nehézséget, hogy keresztülerőszakolja döntését a konferencián, ahol nagy hangon támogatta őt (amint ez általánossá vált) fejbólintó Jánosok patetikus processziója, akik közül Etiópia (egy amerikai bankár képviselte), Salvador, Guatemala, Mexikó és Kína játszotta a kiemelkedő szerepet, míg a többiek diszkrét módon csöndben maradtak. Nézeteinket Kanada és a nyugat-európaiak támogatták, kisebb

vagy nagyobb állhatatossággal. A függelékben csatolom záróbeszédemet, amelyben elleneztem e javaslatot.

Ezt az eljárást, mindezek ellenére, sokan ízléstelennek tartották, köztük az amerikaiak közül is többen, akik a színfalak mögött szimpatizáltak velünk, és elnézést kértek tőlünk. Mindez egy időre kellemetlen atmoszférát teremtett, noha a felhők fokozatosan eloszlottak a konferencia vége felé.

A második fő kérdés, az ügyvezető igazgatók szerepe tekintetében sohasem volt sok reményünk teljes sikerre, habár a végeredmény, amely egy szempontból rosszabb lett, mint ahogy előre láttuk, részleges kompromisszum lett. Tudatában voltunk annak, hogy az amerikaiak arra törekednek, hogy mindkét intézmény súlypontját a nemzetközi közszolgálati tisztviselői karról az ügyvezető igazgatókra tegyék át, akik saját kormányuk nemzeti delegáltjai. A helyett azonban, hogy csupán az lett volna az elvárás az ügyvezető igazgatókkal szemben, hogy részidős kötelezettséget vállaljanak az Alapban és a Bankban, és ez lehetővé tegye számukra, hogy tevékenyen részt vegyenek saját kormányuk munkájában, az amerikaiak azt javasolták, hogy teljes munkaidős tisztségviselői legyenek eme intézményeknek. Mindig tartózkodjanak ott, noha csak nagyon kevés teendő várja ott őket, hacsak nem veszik át azt, aminek a reguláris tisztviselői kar feladatának kellene lennie. Ami ennél is rosszabb (és erről a további fejleményről sem kaptunk előzetes értesítést): az amerikaiak azt is javasolták, hogy minden ügyvezető igazgatót egy teljes munkaidőben foglalkoztatott helyettes is támogasson. Így a két intézményben együtt negyvennyolc teljes munkaidős ügyvezető igazgató és helyettes lenne a [nemzetközi közszolgálati tisztviselői] kar fölött. Mindezeket a személyeket olyan magas szinten fizetnék, amely ugyanakkora vagy lényegesen magasabb, mint amit bármely közszolgálati tisztviselő bármely tagállam kormányában, ideértve Amerikát is, elérhet. Az amerikaiak végül magasabb értékből kiindulva elfogadták, hogy egy ügyvezető igazgató sem kaphat 17.000 dollárnál, és egy helyettes sem 11.500 dollárnál kisebb fizetést *bármely ország minden adójától mentesen*. Ha bármely ilyen személy bármilyen adó fizetésére lenne köteles saját országának törvényei szerint, az Alap vagy a Bank térítse meg ezt neki úgy, hogy megemeli a fizetését arra a bármekkora összegre, amely szükséges ahhoz, hogy ezt az adómentes jövedelmet adja meg neki. […]

A fentiek ellenére, kemény küzdelem árán és komoly támogatást kapva más küldöttségektől, két enyhítést sikerült elérnünk. Egyrészt megállapodtunk abban, hogy nem kötelező, hogy *mind* az igazgató, *mind* a helyettese együttesen jelen legyen, vagy hogy mindkettő teljes munkaidős legyen. Ők dönthetnek, hogyan osztják meg idejüket kötelezettségeik között, feltéve, hogy egyikük mindig jelen van. Abban is megállapodtunk, hogy a fenti mértékű fizetés a teljes munkaidejű szolgálatra vonatkozik, és arányosan csökken részmunkaidős foglalkoztatás esetén, és hogy ez a legmagasabb érték, amelyet bárki kérhet úgy,

hogy a kinevező kormány a kinevezés feltételeként szabhatja meg, hogy [a kinevezendő] kevesebbet kér ennél a legmagasabb értéknél. A kanadaiak egyértelműen kijelentették, hogy nem engedik meg, hogy tisztségviselőjük a maximális összeget kérje. A franciák is különösképpen ragaszkodtak az ilyen értelmű megállapodáshoz. M. Monick, a Banque de France kormányzója kifejtette, hogy azt tartaná célszerűnek, hogy bankja egy tehetséges fiatal tisztviselőjét javasolja ügyvezető igazgatónak, de botrányos és demoralizáló lenne, ha négyszer vagy ötször annyit fizetnének neki, mint az ő fizetése, és hogy ez a francia adórendszer folytán nagyobb fizetés lenne, mint amit a köztársaság elnöke kap. (Ugyanez a helyzet a mi esetünkben, ugyanis egy ügyvezető igazgató, noha csupán egyik tagja lenne a két testület egyikének, amelyek közül mindkettőnek tizenkét tagja van, többet kapna, mint a miniszterelnök.)

Végül is ez ellen a döntés ellen szavaztunk, és [ezzel felmentettük] a pénzügyminisztert minden [ezzel kapcsolatos] kötelezettség alól. […] De egyedül mi szavaztunk így. Aligha remélhetjük, hogy érvényesíteni tudjuk akaratunkat két akadállyal szemben, amelyek közül az egyik tiszteletreméltó, de a másik kevésbé az.

Az igazgatók számára javasolt fizetés magasabb, mint amekkorát bármely amerikai közszolgálati tisztviselő kap, még akkor is, ha Truman elnöknek a köztisztviselők magasabb fizetésére vonatkozó javaslatait elfogadja a Kongresszus, és a helyettesek fizetése körülbelül egyenlő lesz [ezzel] a legmagasabb fizetéssel. […] Így tehát az [erre a tisztségre] kinevezett amerikaiak esetében, ha úgy kezeljük őket, mint ahogy az amerikaiak akarják, a javasolt fizetések, noha tekintélyesek, igazolhatók.

Az [e javaslatokkal szembeni] sikeres ellenállás kevésbé tiszteletreméltó akadálya az a tény, hogy azoknak a többsége, akik részt vettek a fizetésről folytatott vitában, azt várta, hogy ő kapja meg ezt a tisztséget. Figyelemreméltó volt, hogy azok a francia küldöttek, akik ebben a helyzetben voltak, nem voltak hajlandók részt venni a vitában, de mások nem voltak ilyen finomak. Ezzel a politikai és pénzügyi patronázs olyan rendszerét hozták létre, amely különösképpen vonzó a latin-amerikai (és más) országok számára – élet Washingtonban nem definiált és nem terhes kötelezettségekkel és nagy, adómentes fizetéssel. […]

Az amerikaiak ezzel elvitték saját maguknak [az Alap és a Bank] irányítására vonatkozó koncepcióját a *reductio ad absurdum*-ig, ezt a személyek egy olyan testületére alkalmazva, amely a szélső esetben elérheti a negyvennyolc főt. Nem lehet megfelelő munkát találni a prominens szakértők ekkora tömege számára, és a magasan kvalifikált szakértők ekkora tömege, akik [ráadásul] mentesíthetők a saját országaik nyomasztó problémáival [való foglalkozástól], egyszerűen nem létezik. Akkor azonban, ha a dilemma másik ágát ragadják meg, és a legtöbb ország egy állandó képviselőt nevez ki négy helyett, az igazgatótanács fölötti amerikai befolyás veszedelmesen túlsúlyossá válik. Ezt tovább súlyosbítja az,

hogy a *választott* tagok esetében, akik egynél több országot képviselnek, különböző alkukra van szükség, különösképpen a latin-amerikai országok esetében, ahol négy vagy több ország vonja össze szavazatát, azon az alapon, hogy mindegyikük egy igazgató vagy helyettes kinevezésére jogosult, közvetlenül vagy rotáció útján úgy, hogy a négy fő helye mindig be van töltve.

Ami a harmadik kérdést, a kormányzók szerepét illeti, több sikerünk volt. Úgy véltük, hogy a kormányzóknak inkább reprezentatív, mint végrehajtó szerepet kell betölteniük, és évente egyszer kell találkozniuk azért, hogy meghallgassák az ügyvezető igazgatók jelentését, és alapvető szervezeti problémákkal foglalkozzanak, de ne tegyenek kezdeményező lépéseket. A konferencia elején egy tizenkét kormányzóból álló irányítóbizottságot neveztek ki, amelyet végrehajtó bizottságnak neveztek el, amelynek Mr. Vinson lett az elnöke és én az alelnöke, és amelynek szerepe, ahogyan legtöbbünk feltételezte, a savannah-i konferenciára korlátozódott volna. Ezt követően azonban megtudtuk (a sajtóból), hogy Mr. Vinsonnak az volt a szándéka, hogy ez a testület folytassa működését az ülések közti időben is, hogy az ő rendelkezésére álljon, és összehívhassa és tanácskozzon vele bármikor, amikor ezt szükségesnek tartja. Ez lehetővé tette volna Mr. Vinson számára, abban a minőségében, hogy ő az elnöke mindkét igazgatótanácsnak, hogy akkor avatkozzon be az ügyvezető igazgatók munkájába, amikor csak akar, amikor a kormányzók legtöbbje nincs Washingtonban, és kénytelen sürgősen kinevezni valamely éppen elérhető helyettest. A franciák, a kanadaiak és mi magunk olyan hevesen tiltakoztunk ez ellen a koncepció ellen, hogy ezt ejtették. A végrehajtó bizottságot átnevezték eljárási bizottságnak [Procedures Committeenak], és arra korlátozták szerepét, hogy elérhető tagjai postai és távirati úton tárgyaljanak a kormányzók ez utáni teendőiről egy vagy két nappal az igazgatótanács ezt követő ülése előtt, előkészítendő a napirendet. […]

II.

Noha ezt az eredményt korábbi reményeinkhez képest elszomorítónak kell tekintenünk, és bár kétes fényt vet az új intézmények jövőbeli hatékony működésére, mindezt helyes perspektívában kell értékelnünk. Semmiféle konkrét brit érdek nem sérült. A brit delegáció tagjainak véleménye szerint [a történtek] hátrányosan hatottak az új intézmények erejére, mind a tényleges hatékonyság, mind pedig a kevésbé bölcs beavatkozás [lehetőségét] illetően. Az amerikaiak azért kényszerítették ki a jól fizetett teljes állású igazgatók és helyettesek csapatának létrehozását, mert azt akarták, hogy saját képviselőik a legmagasabb képességűek legyenek, és lényeges, talán döntő szerepet játsszanak az irányításban. Nem vették azonban figyelembe, hogy az Alap (és a Bank) tekintélyét milyen mértékben fogja csökkenteni a döntési jogkörök ilyen nagymértékű szétszórt-

sága, és hogy milyen pokoli kellemetlenséget fog okozni a gyakorlatban a számos különböző nyelvet beszélő igazgatók és helyettesek tömege. […]

Amikor a konferencia a vége felé közelített, az amerikaiak egyre jobban belátták kritikánk megalapozottságát és igazságát. […] Téves lenne feltételezni, hogy az amerikaiaknak vannak távlati terveik, akár jók, akár rosszak. Mr. Vinson éles eszű és ambiciózus politikus, és (amint többen mondják) arra törekszik, hogy megpályázza az alelnökséget a következő választások alkalmából, és [ennek megfelelően] az azonnali hatalomban és befolyásban, a személyes publicitásban és a sikeres amerikanizmus külsőségeinek bemutatásában érdekelt, valószínűtlen azonban, hogy akár tíz percig is gondolkodott azon, hogy mit képzel arról, hogy mit is tegyenek ezek az intézmények két év múlva. […] Az a probléma, hogy egy rövid kezdeti időszak utánra, amelyben bőven lesz [olyan probléma], ami elfoglalja őket, az amerikaiaknak semmiféle világos elképzelésük sincs arra vonatkozóan, hogy milyen munka is található az ügyvezető igazgatók számára, különösképpen az Alap esetében. […]

A savannah-i konferenciával kapcsolatban van még egy olyan elem, amelyet talán joggal lehet megemlíteni a pozitívumok között. Azt hiszem, hogy a brit delegáció minden tagja azzal az érzéssel jött el onnan, hogy még ha nézeteinket nem tudtuk is érvényesíteni az előbb megtárgyalt kérdésekben, nem csökkentettük, hanem inkább növeltük erkölcsi vezető szerepünket, valamint a Brit Birodalom és Európa delegátusaihoz fűződő kapcsolatunk bensőségességét és belénk vetett bizalmukat. Sohasem harcoltunk a brit érdekekért, hanem egyedül az új intézmények jövőbeli hatékonyságáért és hasznosságáért, és sokan azok közül, akik jelen voltak, őszintén egyetértettek velünk az ügy érdemét illetően. Az volt a helyzet, hogy mi őszintén beszéltünk azokról a kérdésekről, amelyekről mások, ilyen vagy olyan okokból, úgy érezték, hogy kénytelenek hallgatni vagy határozatlan álláspontot képviselni. [Ez] – bátorkodunk ezt hinni – növelte hazánk tekintélyét, még ha nem tudtuk is érvényesíteni álláspontunkat. […]

Úgy látszik, hogy [ezzel] túl sokat mondtam. Határozottan az azonban a véleményem, hogy a Brit Birodalom egésze, a sterlingövezet és Európa közelebb állt hozzánk, mint az amerikaiakhoz, és tőlünk várt vezető szerepet, nem tőlük. […] A legjobbakat kell tehát remélnünk.

III.

Mit tegyünk tehát a jövőben? Valamennyien azzal a meggyőződéssel jöttünk el, hogy súlyos hibát követnénk el akkor, ha nem vennénk komolyan az ezekben az intézményekben való részvételünket, és nem adnánk meg nekik a legjobbat, amire képesek vagyunk. […]

A legfontosabb, amivel Londonnak tisztában kell lennie, az, hogy a két intézmény *eltérővé* vált attól, amit akkor vártunk, amikor eljöttünk Bretton

Woodsból. Az általunk korábban elképzelt céljaik szempontjából valószínűleg kevésbé *hatékonyak* lettek. Új szerepük azonban *fontos* is és *hasznos* is lehet. Úgy gondolom, hogy maguk az amerikaiak is csak félig vannak tudatában annak a hatalmas változásnak, ami bekövetkezett. Véleményem szerint az, ami történt, a következő.

A Nemzeti Tanácsadó Testület, amelyet a Kongresszus állított fel a Bretton Woods-i Törvény elfogadásával, és amelynek tagjai a pénzügyminiszter (mint elnök), a külügyminiszter (vagy helyettese), a kereskedelmi miniszter, a Federal Reserve Board elnöke és az Export-Import Bank elnöke (Mr. Vinson elnökségével) sokkal inkább valósággá vált, mint ahogy bárki is feltételezte volna. Ez a tanács, amely valójában egy kormánybizottság, amelyre az összes nemzetközi gazdasági és pénzügyi kérdés tartozik, előreláthatólag sokkal hatékonyabbnak fog bizonyulni, és feltehetőleg sokkal tartósabb lesz, mint amilyenek az ilyen washingtoni bizottságok lenni szoktak. Ülést tart minden héten, és már gyűjti is a teljes időben foglalkoztatott tisztviselők egy kis csapatát.

E tanács már megkapott, vagy azt várja, hogy meg fog kapni bizonyos felhatalmazásokat a Kongresszustól. Ezek [a felhatalmazások]:

a) törvénybe foglalt [statutory] pozíció;

b) a Bretton Woods-i Alap [Bretton Woods Fund];

c) a Bretton Woods-i Bank [Bretton Woods Bank] azzal a felhatalmazással, hogy hitelt vegyen fel az amerikai piacon anélkül, hogy a Kongresszushoz [kellene] fordulnia;

d) az Export-Import Bank igen nagy, 5 ¾ milliárd dolláros tőkével, melyből mintegy 2 milliárd már le van kötve, de amelyből valójában nagyon keveset költöttek el; és

e) a brit kölcsön.

E tanácsnak évente egyszer kell jelentést tennie a Kongresszusnak, és elfogadható mértékben független [helyzetben] kell tartania magát a nyilvános kritikától. Az azonban az elképzelés és a remény is, hogy jelentős idő telhet el addig, amíg újra a Kongresszushoz kell fordulnia további felhatalmazást és további pénzügyi eszközöket kérve. Ezzel a kormány először jut egy olyan szerv birtokába, amely nemzetközi együttműködéssel foglalkozik a gazdasági és pénzügyi kérdések terén, és amely viszonylag független a Kongresszustól. Ez valamennyiük számára olyan előrelépés, amelynek a fontosságát nem lehet alábecsülni.

A kormány ennek a tanácsnak az útján szándékozik részt venni a külvilág gazdasági újjáépítésében. Fő szervei a Bretton Woods-i Alap és a [Bretton Woods-i] Bank lesznek. Fenn fogják tartani az amerikai pozíció túlsúlyát. Azt várják, hogy a pénzügyi eszközöket elsősorban Amerika bocsátja rendelkezésre. Minket azonban meghívnak, hogy vegyünk részt ebben, mint első a többi partner között – hogy úgy mondjam, alelnökként az ő elnökségükhöz. Ezek az új szervek át fogják venni az ENSZ megfelelő szerveinek szerepkörét, de sokkal nagyobb

hatalommal, hogy ezt be [is tudják] tölteni; ők fogják megadni az erőt az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának [Economic and Social Council], és ezen fölül még sok más szerepük is lesz. Súlyosan helytelen lenne részünkről, ha kritizálnánk ezeket az új szerveket, vagy lekezelnénk őket, vagy félreállnánk előlük. Minden tőlünk telhetőt meg kell tennünk, hogy sikeressé tegyük őket. […]

IV.

Az e szervek szakértőkkel való föltöltésével kapcsolatos problémánk két részre oszlik – nemzeti képviselőink az ügyvezető igazgatók és helyetteseik formájában, és részvételünk a nemzetközi köztisztviselői kar tagjainak összeállításában. Azt javaslom, hogy a kormányzó, aki ugyanaz a személy lehet az Alapnál és a Banknál, legyen, legalábbis időnként, miniszter.

Kötelességünk, hogy legalább egy személyt folyamatosan Washingtonban tartsunk, mint igazgatót vagy helyettest. Úgy szerepelhet, mint helyettes mindkét testületnél. Úgy [is] szerepelhet, mint igazgató mindkét testületnél. Lehet igazgató az egyiknél és helyettes a másiknál. Legalább két másik személynek időről időre rendelkezésre kell állnia Washingtonban, de nagyrészt [a washingtoni intézményekhez kapcsolódó] kötelezettségekkel és feladatokkal kell foglalkozniuk Londonban. […]

E csoport tagjainak, legyenek bármennyire elfoglaltak, továbbra is a normális közszolgálatban vagy a Bank of Englandben dolgozó tisztviselők fizetését kell kapniuk. Ha Washingtonban vannak, akár folyamatosan, akár átmenetileg, ezen fölül megélhetési költségtérítést kell kapniuk a Banktól vagy az Alaptól. […]

A két szerv nemzetközi szakértői karának kérdése sok nehézséget vet föl. […] Mr. Vinson pókerjátékos, aki nem enged betekintést a kártyáiba. […] Ha nem mi állíthatjuk ki sem [a Bank] elnökét, sem [az Alap] vezérigazgatóját, akkor elsődleges fontosságú a számunkra, hogy mi állíthassuk ki legalább helyetteseik egyikét, két vagy három más kulcsembert, valamint közgazdászokat és statisztikusokat. […] Bízom benne, hogy azok, akik a személyzeti kérdésekkel foglalkoznak, a legkomolyabb és a legkorábbi figyelmet szentelik ennek a problémának.

Keynes

Forrás: Keynes [1941–1946/1980], 220–238. o.

5. Skidelsky késői gyászbeszéde Keynes temetésére „A fény kialudt”

„The Light Is Gone”

Az, hogy Keynest halálában egy olyan kormányzó elit gyászolta, amelyet gyakran kigúnyolt, és egy olyan vallás fogadta be, amelynek tételeit mint hókuszpókuszt utasította el, nem volt méltatlan. Keynes világa a brit establishment világa volt, semmikor jobban, mint élete utolsó hat évében. Hozzáláncolta neveltetése, hajlama, képességei, nyelve és mindenekelőtt angolsága. Az establishment itt nem jelent zárt rendet vagy testületet, hanem egy rugalmas kormányzó réteget, amelynek ösztönös érzéke van önmaga megtartására és így rendkívüli képessége önmaga megújítására. Ez ennek az elitnek a meritokratikus kiválasztódásában és a kiemelkedő képesség iránti tiszteletében és megbecsülésében jut kifejezésre. Angliában nem volt szükség arra, hogy a lázadók forradalmárok legyenek ahhoz, hogy „előbbre jussanak”. Magába fogadta őket a fennálló rend, hogy megerősítse önvédelmét. A ridegebb kontinentális tradíció hajlamos arra, hogy a befogadásnak ezt a folyamatát árulásnak vagy megalkuvásnak tekintse. Biztosan így értelmezték egyes intranzigens keynesiánusok is a Mester visszalépését a gazdasági liberalizmus felé életének utolsó éveiben. Keynes persze sohasem értelmezte ezt így: lehet, hogy Mohamed ment a hegyhez, de a hegy is ment Mohamedhez. A közgazdaság és a pénzügy világában Keynes ugyanazt a helyet foglalta el, mint Churchill a politika világában: valóban ő volt az ő köreik Churchillje. Mindkettőjükhöz a szükség órájában fordult hazájuk, megbocsátva korábbi vétkeiket.

E rend rugalmassága az angolságukon alapult, amelyet valamennyien, együttesen éreztek, és amely egyáltalán nem bonyolult hazaszeretetben fejeződött ki: e kifejezés értelme később vált bonyolultabbá. Szinte mindent meg lehetett bocsátani, ha a hazaszeretet nem volt kétségbe vonható. Schumpeter világosan látta ezt, amikor azt írta, hogy Keynes tanácsa elsősorban „mindig angol tanács volt, az angol problémákból született, még akkor is, ha más nemzetnek szólt. Művészeti vonzalmai némelyikétől eltekintve mindig is meglepően önfejű volt, még a filozófiában is, de sehol annyira, mint a közgazdaságban. Az ő „hazafiassága […] a tudatalattiságig igazi volt, és ezért lett erőteljesen előítéletes a gondolkodásmódja, és zárta ki az idegen (így amerikai) szempontok, feltételek, érdekek

és különösképpen meggyőződések teljes megértését" (*Schumpeter* [1952/1962], 274. o.). Két dolog vitatható az ő Keynesről alkotott felfogásában. Schumpeter sohasem fogadta el az *Általános elmélet* általánosságát. Nem vette észre Keynes állításainak képzeletébresztő vonását sem. E két dolog Keynes univerzális vonzerejének része; mindkettő még most is képes arra, hogy provokálja és megmozgassa a közgazdászokat is és a nem szakembereket is az egész világon.

Illő volt az is, hogy Keynesnek a westminsteri apátságban és az anglikán szertartás szerint adták meg a végtisztességet. Nemcsak azért, mert a westminsteri apátságnak a Parlamenthez és a Whitehallhoz való közelsége a brit állam erastiánus jellegét szimbolizálja, hanem azért is, mert Keynes át volt itatva a kereszténység kultúrájával. Moore *Principia Ethica*-ja, amely az ő „felszín alatti vallása" maradt, a szerzetesség szekularizált változata volt, amelynek nem evilági volta miatt, ahogy Keynes egyszer mondta, az Újszövetség hozzá viszonyítva „politikusok számára írt kézikönyv". Ahogy evilági gondjai sokasodtak – minthogy Maynard Keynes természete szerint nem volt éppen kolostorba való –, rájött, hogy nem a kereszténység az ellenség, hanem a „benthami kalkulus", vagy, köznapian kifejezve, a materializmus. Amint öregbedett, már nem fiatalságának ateizmusa – a keresztény dogma elutasítása – határozta meg a kereszténységgel szembeni attitűdjét. Ekkor már becsülte a kereszténységet, szociális és morális okokból.

Ennek ellenére túl sok olyan engedetlen elem volt a habitusában, amely a gyászszertartás keresztény fogalmai szerint nem nagyon illik Keynesre. Vegyük „A szeretet királya az én pásztorom" című nyitó himnuszt, amelyben ott áll ez a versszak:

„Megátalkodott és balga módon gyakran eltévelyedtem,
De megkeresett engem szeretetben.
És szelíden a vállára fektetve
Örömömre hazavitt engem."

Eszerint az Isteni Pásztor szeretettel és megbocsátással fogadja vissza a bűnbánó emberi bárányt, aki elhagyta nyáját. A konvencionális vélemény gyakran úgy állította be Keynest, mint aki „megátalkodott és balga", és azt hitték vagy remélték, hogy élete előrehaladtával „tévelygésének" vége szakadt. Ez a nézet azonban túl sok kérdést vet föl.

Egyrészt sohasem tévelygett messze a nyájtól. Szülei túlélték őt, és ők voltak, özvegyével együtt, legfőbb és bizonyára legöregebb gyászolói. Florence és Neville Keynes személye mindig is a szülői házhoz kötötte Keynest. Szüleihez szeretet fűzte, amely egyre erősödött benne, ahogy múltak az évek, és kötötték az értékek is, amelyek eléggé rugalmasak voltak ahhoz, hogy törés nélkül fogadják el a XX. századot.

Másrészt Keynes nem volt szent. Mint fiatalember D. H. Lawrence hasonmásának tűnt, afféle tisztátalan lángésznek. Russell Leffingwell szerint élete késői

korszakáig „romlott, Puck-szerű lény volt, […] éles eszű fiú, aki azzal sokkolja az őt csodáló idősebbeket, hogy kétségbe vonta Isten és a tízparancsolat létét". Dennis Robertson kis ördögnek tekintette őt, Hubert Henderson szerint huncutsága szinte mesterségének címere volt, amelyet magára tűzött, hogy magához vonzza a fiatalokat. A fiatal Keynest nehezen lehet különválasztani Lytton Strachey-től, az ősbloomsbury-i polgárpukkasztótól és „immoralistától".

Keynes „tévelygése" sminkjének része volt. Sohasem helyezte azonban magát törvényen kívül, és sohasem tartott bűnbánatot. Téves úgy beállítani őt, mint a morális törvények tagadóját, aki elutasítja a konvencionális szabályokat, és minden korlátozás nélküli szabadságot igényel saját véleménye vagy hajlamai számára. Az igazság az, hogy mind saját életében, mind gazdaságtanában, Keynes meghajlította a szabályokat, de nem törte meg őket. Radikalizmusa megmaradt kora és osztálya konvencióinak és elvárásainak határain belül. Hajlamai szerint alapvetően homoszexuális volt ugyan, de mégis szerelemre és nem konvencióra épített házasságot kötött. Lydia nélkül nem lett volna „közéleti" Keynes, és talán még *Általános elmélet* sem. Mégis értelmetlen lenne azt gondolni, hogy Keynes a Lydiával kötött házasságával feláldozott volna valami lényegeset önkiteljesedéséből. Lydia nélkülözhetetlen eszköze volt önkiteljesedésének, és hajlamai ennek megfelelően módosultak.

Gazdasági és filozofikus gondolkozását illetően sokkal radikálisabb volt gondolatban, mint tettben, és első gondolatai inkább voltak képrombolók, mint a másodikak és harmadikak. Módszere gyakran kegyetlenül konfrontatív vagy dialektikus volt. Mélyen sértő ellenfél tudott lenni a vitában. Élete végéig volt valami kíméletlenség a tehetségében, és csak a fiatalokat és a tudatlanokat kímélte. Az olyan szavak, mint „féleszű", „hülye", ,,holdkóros" [barmy, crazy, lunatic] túl könnyen csúsztak ki a száján. Az ellenfelei nézeteinek adott engedmények később jöttek – ami talán szerény vigasz volt azért, ahogyan előzőleg ostorozta őket. Szíve mélyén azonban az alkotmányosság híve volt, nem forradalmár; szintetizáló, nem pedig romboló. Visszariadt saját elméletének forradalmi következményeitől, amelyek olyan világ felé mutattak, amelyben semmiféle egyensúly sem lehetséges. Kaotikus világ felé, amelynek változása azonban eléggé előre látható ahhoz, hogy stabilizálható legyen – ez biztosan végletes paradoxon. Ez mégis a keynesi forradalom alapgondolata. E kötet egészében ott láthattuk középutas szemléletének határozott érvényesülését. Jellegzetes volt az a képessége, hogy a háborús és a háború utáni pénzügyekre vonatkozó radikális eszméit közismert ruhákba „öltöztesse fel", nehogy elriassza a tradicionalistákat. Ez nemcsak taktika volt; értette ő a tradicionalisták érveit is. Ahogy öregebb lett, jobban ragaszkodott a formákhoz. Szerette azt gondolni, hogy új bort tölt régi tömlőkbe. A klasszikus közgazdaságtant megerősítette, de nem változtatta meg a Keynesszel való találkozás. Azzal a nagyobb távlattal, amelyet meghoz az idő, ma azt mondhatjuk Keynesről, amit

Marshall mondott Jevonsról: „Sikerét még a hibái is elősegítették […] Sokakat meggyőzött arról, hogy nagy hibákat javított ki, holott valójában csupán fontos magyarázatokat adott rájuk."

Más szempontból helyes volt, hogy Keynesre az idézett himnusz szavaival emlékeztek. Közgazdaságtana sokkal inkább az Új-, mint az Ószövetségé. Sokkal inkább a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, mint az igazságé, vagy még inkább olyan közgazdaságtan, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosították. Keynes nem kívánt a jövőre vonatkozó tökéletes információn alapuló pazar számítási kapacitást. Egyetértett Locke-kal, aki azt írta, hogy „a minket érintő ügyek legnagyobb részében Isten csak félhomályba való bepillantást engedett nekünk […]". Tévedni emberi dolog, és minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie.

A himnusz szavai még ezen engedményekkel sem igazán illenek Keynesre. Ő ugyanis nem bánta meg eltévelyedését az ortodox nyájtól: inkább kiszélesítette, amit az ortodoxia jelent. Azt mondhatnánk, hogy visszafejlődött azoknak az értékeknek az irányába, amelyekben fölnevelkedett, de ezt anélkül tette meg, hogy bármilyen értelemben is elutasította volna azt az utat, amelyet életében megtett, és amely rugalmasabbá tette ezeket az értékeket. Az ő „eltévelyedése" a fejlődésének része volt, és nem aberráció. Páratlanul sikeres tékozló fiú volt, és bizonyos fokig fel is fogta ennek előnyeit: azt, hogy aki használni akar a nyájnak, annak kissé el kell tévelyednie.

A keresztény tanítások néhány kevésbé alapvető gondolata és szófordulata jobban mutatja be őt. A 15. zsoltár szép szavai szerint a kórus ezt kérdezi: „Ki időzhet sátradban, Uram, ki lakhat szent hegyeden?". És Ő válaszolt: „Aki bűn nélkül él, a jót teszi, szívében az igazságot forgatja." Keynes politikai közgazdász volt, de mégsem politikus lény. Mindig arra törekedett, ami elérhető volt, és boldog volt, ha kompromisszumra juthatott. Mégis bátran ki merte mondani, amit kellett. Amikor 1919. június 5-én lemondott pénzügyminisztériumi tisztségéről, hogy közzétehesse a párizsi békeszerződésről írt vádiratát, azt választotta, hogy „kimondja az igazságot, ami a szívén fekszik". Ez volt az első tett, amely meghatározta életét, és ez volt a forrása ez utáni erkölcsi tekintélyének. Akkor a nehéz, népszerűtlen lépést választotta, és megismételte ezt a mutatványt intellektuális síkon az *Általános elmélet*-ben. Egyik alkalommal sem hiányoztak azok a hangok, amelyek azt tanácsolták neki, hogy „fogja vissza" a támadást, vegye figyelembe a „politikai realitást". Könyörtelen igazmondás először, és az igazság és a politika közötti kompromisszum később: ez volt Keynes krédója, és mindvégig e szerint élt.

Az egyházi imának az a híres szakasza, amely úgy kezdődik, hogy „dicsőítsük most a neves embereket", Keynesre különösképpen illő szavakkal folytatódik: „Akik vezetik a népet tanácsaikkal, nagy tudásukkal, amely hasznos a népnek, és ékesszólók a tanításaik." Akárcsak Marshall és a többi nagy

tizenkilencedik századi közgazdász, Keynes „a nép vezetője" volt, és nem a közgazdászok szakmájának egyik halandzsázó közgazdásza. Arra használta fel tudását, hogy tanítsa és felemelje a népet, és a neki adott tanácsai „bölcsek és ékesszólók" voltak. Ez sohasem volt igazabb, mint a Lordok Házában tartott utolsó beszédében, amelyben védelmezte az amerikai kölcsönt és a Bretton Woods-i megállapodást.

És azután jött a híres idézet a korinthusi levélből – „Halál, hol a te győzelmed? Halál, hol a te fullánkod?" –, amelyet John Bunyan Mr. Valiant-for-Truth szájába ad a *Pilgrim's Progress*-ben. Ezeket fel kell idéznem azok számára, akik követői és részesei voltak az Igazsághoz, a Bátorsághoz és a Tudáshoz vezető zarándoklatának. Ez az a kard, amelyet Keynes azokra hagyott, akik „követni fognak zarándoklatomban". A közgazdászok ezreire hagyta, szerte a világon, azokra, akik büszkén vallják magukat keynesiánusoknak, a közgazdaság-tudománynak azt a felfogását, amely szerint a közgazdaságtan az emberiség anyagi gondjait könnyítő eszköz, amely közelünkbe hozza azt a napot, amikor, ahogy ezt ő maga mondta, a népek újra „énekelni" tudnak – mint ahogy az éden kertjében tudtak. Káldor Miklós így fejezte ki, hogy mit jelentett Keynes az ő generációjának közgazdászai számára, egy Lydiának írt levelében, azon a napon, amikor Keynes meghalt:

> *„Nincs senki más, akinek annyit köszönhetek gondolataim és ötleteim alakításáért, és ez bizonyára igaz generációm legtöbb közgazdászára is. Ő volt a mesterünk, a szó legigazibb értelmében, aki varázslatos hatással volt mindegyikünkre sok éven át. Olyan szellemi forradalmat hozott létre a közgazdaságtanban, amely csak egyszer fordul elő egy évszázadban, ha egyáltalán előfordul; és ha a háború utáni világ boldogabb és virágzóbb lesz a mindennapi emberek számára, akkor ez nagyrészt annak lesz köszönhető, hogy az ő gondolatai elterjedtek.'*

A gyászszertartás egy imával folytatódott, amely így kezdődik: „Ó Istenünk, emberek és nemzetek orvosa, aki visszaadja elvesztegetett éveinket, tekints le a világ tévelygéseire, és fejezd be gyógyító kezed munkáját." Keynes arra volt hivatott, hogy élete legnagyobb részében megkísérelje jóvátenni azt a kárt, amelyet mások idéztek elő, és hogy fölélessze a civilizációnak azt az ígéretét, amelyet 1914 előtt hirtelen felismert. Mindig a béke embere volt. Utolsó éveit és még utolsó óráit is arra fordította, hogy felépítse a tartós békét.

A gyászszertartás befejezéseként Blake Jeruzsálemének közismert tetőpontját szavalták el:

> *„Én nem szüntetem eszméim harcát,*
> *nem nyugszik kardom sem a kézben,*
> *míg fel nem húztuk Jeruzsálem falát*
> *Anglia zöld földjein, mint új Édent."*[2]

Keynes nem volt szocialista, de Blake-hez hasonlóan arra törekedett, hogy megvalósítsa az indusztrializmus közgazdaságtanán túlnyúló utópiát, amikor majd ismét többre fogjuk értékelni a célokat az eszközöknél, és jobban fogjuk szeretni a jót, mint a hasznosat. Tisztelni fogjuk azokat, akik arra tanítanak, hogy miként használjuk ki az órát és a napot erényesen és jól, és azokat a kedves embereket, akik örömüket lelik mindenben, a mező liliomaiban, amelyek „nem fáradoznak, nem szőnek-fonnak" (Mt 6, 28).

Keynes sikeres, nem pedig tragikus hős volt, akárcsak Odüsszeusz. Hallotta a szirének csodás énekét, de gondoskodott róla, hogy ne szenvedjen hajótörést, hogy tartsa azt az irányt, amelyet képességei és a világ helyzete jelölt ki számára. Az összes világok legjobbikát akarta megvalósítani, fortélyosan, életében és munkájában egyaránt, és csodálatos módon közel jutott hozzá, hogy elérje. Így indult el Keynes az örök nyugodalom útjára.

Forrás: Skidelsky [2000], 474–478. o.

dc_1571_18

VI.

A közgazdaságtan egyes új irányzatai és a nemzetközi gazdaság rendje

A belföldi gazdaságpolitika keynesi rendje, pontosabban a keynesi és a neoklasszikus közgazdaságtan samuelsoni szintézise egy generáción át uralta mind az elméleti közgazdaságtan, mind a gazdaságpolitika világát. Ekkor alapvető változások következtek be mind a politikában, mind pedig – szerintem döntő részben a politikai változások következtében vagy előfutáraként – a közgazdaságtanban. Mindkettőben uralomra kerültek a konzervatív nézetek, és háttérbe szorultak, kisebbségbe kerültek a keynesi tanítások.

A változás legfontosabb eleme a Walras tanításait felújító, Arrow és Debreu által képviselt általános egyensúlyi elmélet általános elfogadása, a második legfontosabb eleme pedig a monetarista elmélet domináns helyzetbe kerülése volt. Ehhez számos más elméleti újítás is kapcsolódott, és általánossá vált a keynesi gondolatok elutasítása. Az események ilyen alakulásához szerintem a neokeynesiánusok is hozzájárultak azzal, hogy Keynes szellemisége helyett egyes konkrét javaslataihoz ragaszkodtak, és így elterjedt az a nézet, hogy Keynes tanításai a nagy állam, a nagy költségvetés és a magas adók követelésével egyenértékűek. Saját nézetem ezzel szemben az – még ha tudom is, hogy ezzel ma kisebbségben vagyok –, hogy ez a felfogás téves, és a gazdasági elméletnek és a gazdaságpolitikának vissza kell térnie a keynesi alapokhoz.

E nézet alátámasztását szolgálja először az általános egyensúlyi elmélet bemutatása és a kísérlet a keynesi elveknek megfelelő általános elmélet felírására. Ugyanezt szolgálja, másodszer, Lucas Keynes-kritikájának bemutatása és cáfolatának megkísérlése. Végül ugyanez szolgálja, harmadszor, Keynes két mai híve tíz évvel ezelőtti írásának bemutatása.

Mindez természetesen nem tekinthető e kérdés kielégítő tárgyalásának, hanem csak a helyzet töredékes bemutatásának. A kielégítő tárgyalásra e keretek között nem, hanem – reményeim szerint – másutt sort tudok majd keríteni.

18.

Az általános gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója

A 17. fejezettel és az ott bemutatott hármas tragédiával lezárul e könyv központi témájának, a nemzetközi gazdaság keynesi rendje kialakulásának és a Nemzetközi Valutaalap megalapításának tárgyalása. Keynes kialakította a nemzetközi gazdaság keynesi rendjének és ezzel az általános nemzetközi elméletnek az alapelveit, valamint az ezeken az elveken alapuló javaslatait a valutaunióra vagy másként klíringunióra, és White is kialakította javaslatait a stabilizációs alapra. E két javaslat alapján és a Keynes és White, illetve a brit és az amerikai pénzügyminisztérium által lebonyolított hosszas egyeztető tárgyalások után a Bretton Woods-i értekezleten megalapították a Bretton Woods-i intézményeket, a Nemzetközi Valutaalapot és a Világbankot, a savannah-i értekezleten pedig rendezték a velük kapcsolatban fennmaradt függő kérdéseket. Ezt az előző, 17. fejezetben tárgyalt hármas tragédia követte. Keynes a tárgyalások fáradalmai és nagyrészt a savannah-i tárgyalások eredményei miatti csalódása folytán halt meg szívrohamban; White szovjet titkosszolgálati kapcsolatainak kitudódása és ennek a képviselőházi tárgyalása folytán halt meg ugyancsak szívrohamban; a Valutaalap működésének eredeti koncepciója pedig a keynesi javaslatok el nem fogadása miatt omlott össze, amikor az Egyesült Államok letért az aranyalapról.

Keynes tanítása azonban az ebben a könyvben és sokan mások által képviselt álláspont szerint ma is időszerűek, javaslatai álláspontom szerint ma is megvalósítandók, még ha a körülmények változása folytán némiképpen más formában is. Ez a kérdés további tárgyalást érdemel, és erre reményeim szerint másutt kerül majd sor. Itt ennek a könyvnek lezárásaként, de még inkább e remélt jövőbeli munka előkésztéseként három kérdéssel foglalkozom: a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélettel egyenértékű, de vele alapvető ellentétben álló keynesi általános egyensúlyi elmélettel, Lucas Keynes-kritikájának megítélésem szerint tarthatatlan voltával, valamint Keynes munkásságának összefoglaló értékelésével.

Ez a fejezet e könyv II.–V. részében leírtakra, valamint egy korábbi írásomra [2017e], a Szent István Tudományos Akadémián tartott székfoglaló előadásomra [2017d] és az ennek szövegét közlő cikkre [2018] épül fel. Ezek a nemzetközi gazdaság keynesi rendjével foglalkoznak, és ennek a rendnek a

keynesi általános elmélet (*Keynes* [1936], [1936/1961/1965], [1936/1971/2007]) analógiájára a keynesi általános nemzetközi elmélet megnevezést merészeltem adni, noha ez a név nem szerepel sem Keynesnél, sem az irodalomban. Már a fent idézett korábbi cikkben [2017e] azt írom, hogy ez a keynesi általános nemzetközi elmélet fölülírja a modern közgazdaság-tudományban általánosan elfogadottnak tekinthető neoklasszikus általános egyensúlyi elméletet, mind elméleti, mind gazdaságpolitikai szempontból. Itt e korábbi írásaimra építve annak bizonyítására törekszem, hogy a gazdasági és piaci erők szabad játéka nem vezet optimális helyzetre és nemzetközi egyensúlyra, hanem ez csak céltudatos nemzetközi gazdaságpolitikai beavatkozással érhető el. Ez a gazdaságpolitikai beavatkozás csak erkölcsi és politikai meggondolásokon alapulhat, és a nemzetközi gazdasági és politikai közösség kölcsönös jóindulaton alapuló önkéntes együttműködését tételezi fel. Hangsúlyoznom kell, hogy az itt előadottak csak vázlatosak lehetnek, és az itt leírtak nagyon közel állnak ahhoz, amit erről a kérdésről Csaba [2016] és Mueller [2015] is írt.

18.1. A klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet

Már Adam Smith, a modern közgazdaság-tudomány megalapítója elgondolásainak az volt a központi eleme, hogy a társadalmi munkamegosztásban részt vevő és egymással az áruk és szolgáltatások piacán találkozó, önérdekük által mozgatott vállalkozók törekvéseiből egy láthatatlan kéz egyensúlyt és optimumot hoz létre anélkül, hogy a piac szereplői törekednének ilyen egyensúly és optimum létrehozására. Ez a gondolkozás könnyen kiterjeszthető volt a munka piacára is, és könnyen volt állítható, hogy ez a láthatatlan kéz egyensúlyt hoz létre a munka kereslete és kínálata között is.

Ha ezek a tételek érvényesek, akkor ebből közvetlenül el lehet jutni arra a következtetésre is, hogy eleve helytelen minden olyan törekvés, amely bármiféle beavatkozással felül akarja írni a piacok – és így a munkapiac, valamint a nemzetközi piacok – által kialakított rendet. A munkaerőpiacba való beavatkozás, így például a szociális meggondolások alapján bevezetett bérminimum munkanélküliséghez vezet, a vám és a piacvédelem bármely más formája pedig az árrendszer eltorzítására és ennek folytán a közjólét csökkentésére. Fogadjuk el ezt az érvelést ebben a leegyszerűsített formában kiindulópontnak, mert gyakran így hangzik el, és jól fejezi ki a lényeget, de igazságot kell szolgáltatnunk Smithnek. A piac szerepének hangsúlyozása ma a hatalmasoknak kedvez, de Smith idejében nem így volt. A hatalom akkor, az ő szavait idézve, „a király és léha udvaroncai” vagy a mindent szabályozni akaró, de nem tudó merkantilisták kezében volt. Smith érvelése ellenük irányult, és az akkor a mai tőkések és vállalkozók hatalmával nem bíró iparo-

sok és kereskedők érdekeit védte, tehát annak idején társadalmi szempontból határozottan progresszívnak minősült.

Smith annak idején nem tudta elméleti szempontból is korrektnek tekinthető módon igazolni felfogását, és ezért ez a mai szakmai közfelfogás szerint nem volt másnak tekinthető, mint elméletileg nem igazolt, bár a tényeknek nem ellentmondó sejtésnek. Az elméleti igazolás a II. világháború utáni évekre és az Arrow és Debreu nevével fémjelzett általános egyensúlyi elméletre maradt. Ennek elméleti alapjait először Debreu ([1952], ismerteti *Csekő* [2005]) adta elő és publikálta. Debreu az École normale supérieure-ön (ENS) végzett matematika szakon, és az elsősorban az eleganciára és a módszertani pontosságra törekvő gondolkozásával főként Walrasra ([1874], [1874/1954]) nyúlt vissza. Fenti első publikációját követően azonnal kialakult az e témával kapcsolatos szoros együttműködése Arrow-val, és megjelent közös cikkük (*Arrow–Debreu* [1954]), amely végképp összekapcsolta nevüket, és összekapcsolt nevükhöz fűzte annak egzakt bizonyítását, hogy a kompetitív piacok egyensúlyi és optimális helyzetet hoznak létre. Ez a cikk és Arrow ezzel kapcsolatos és ezt követő tevékenysége vitte be az ezt megelőzően gyakorlatiasabb szellemű angol nyelvterületre ezt a tulajdonképpen a lausanne-i iskolára, tehát a francia gondolkozásmódra visszavezethető elméleti irányzatot. Arrow ezzel a kérdéskörrel foglalkozó művei összegyűjtött cikkeinek egyik kötetében jelentek meg (*Arrow* [1983]), legfontosabb cikkei magyarul is elérhetők (*Arrow* [1979]), és tevékenységét Kornai János [2005] ismerteti. Arrow 1972-ben, Debreu pedig 1983-ban kapta meg a Nobel-díjat.

Voltaképpen mindmáig ez az elméleti alapja annak a korábbi liberális és jelenlegi neoliberális gazdaságpolitikának vagy főiránynak, amely a kompetitív piacokat és az általuk létrehozott egyensúlyi helyzetet teszi nemcsak az elméleti elemzés, hanem a gyakorlati gazdaságpolitika középpontjába. Pigou [1913/1920] máig ható nézetei szerint még a jóléti szempontból indokolt beavatkozásokat is csak a piaci erők által létrehozott optimális helyzet utólagos korrekciójaként szabad alkalmazni, és ezeknek csak a lehető legkevésbé szabad módosítaniuk a piaci erők által létrehozott helyzetet. Figyelemre méltó, hogy ennek a felfogásnak a korrekt elméleti megalapozása másfélszáz évvel követte az ezeken az elveken alapuló gazdasági elmélet és gazdaságpolitika általános elfogadását és általános követését.

18.2. A keynesi általános elmélet

A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten és főként ezen elmélet általános gazdaságpolitikai alkalmazhatóságának gondolatán Keynes *Általános elmélet*-e (*Keynes* [1936], [1936/1961/1965], [1936/1971/2007]) ütötte az első, de

halálos sebet. Figyelemre méltó, hogy Keynes elmélete 1936-ban jelent meg, Debreu ezzel foglalkozó első cikke 1952-ben, Arrow és Debreu ezen elméletet általánosan elfogadottá tevő cikke pedig 1954-ben. Ez az irányzat és ennek általánosan elfogadott gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai főiránynyá válása tehát akár még elméleti visszalépésnek is tekinthető Keynesszel szemben, mert a főirány nem cáfolja meg, hanem figyelmen kívül hagyja a Keynes által előadott problémákat és szempontokat.

Keynes most idézett műve a nagy világgazdasági válság idején született meg azzal a céllal, hogy megoldást találjon a tömeges munkanélküliség akkori problémájára. Keynes e művében az általános egyensúlyi elméletnek a munkaerőpiacra való alkalmazhatóságát támadta, az árupiacra való alkalmazását nem, és könyvét az alábbi, egyetlen oldalból, sőt egyetlen bekezdésből álló 1. fejezettel vezette be: „E könyvnek »A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete« címet adtam, az általános jelzőre téve a hangsúlyt. Ezzel azt akartam nyomatékosan kifejezni, hogy érveléseim és következtetéseim jellege szemben áll az e tárgyra vonatkozó »klasszikus« elmélettel, amelyen nevelkedtem, és amely éppúgy uralkodik a mai nemzedék kormányzó és tudományos rétegeinek gyakorlati és elméleti felfogásán, mint az utóbbi száz évben bármikor. Ki fogom fejteni, hogy a klasszikus elmélet posztulátumai nem általánosságban, hanem csak egy különleges esetre alkalmazhatók, mert az ebben az elméletben feltételezett állapot csupán egyik határesete a lehetséges egyensúlyi helyzeteknek. Mi több, a klasszikus elmélet feltételezte különös eset jellemzői történetesen nem is állnak fenn a mi jelenlegi társadalmi gazdaságunkban, ezért *tanításai félrevezetők és vészes következményekkel járnak, ha megkíséreljük a tapasztalati tényekre alkalmazni őket.*" (*Keynes* [1936], 3. o., Erdős Péter fordításában, kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.)

Ez az érvelés a következőképpen folytatódik a 2. fejezetben: „Úgy gondolom, hogy az állítólag egyszerű és nyilvánvaló klasszikus foglalkoztatáselmélet két – gyakorlatilag ugyan ki nem fejtett – alapposztulátumra épül, nevezetesen:

(I) A munkabér egyenlő a munka határtermékével. […]

(II) Meghatározott volumenű munkaerő foglalkoztatása esetén a munkabér hasznossága egyenlő a foglalkoztatás határáldozatával" (i. m. 23. o., kiemelések az eredetiben – Sz. Gy.).

Ezt ennek a két posztulátumnak, valamint a klasszikus elmélet foglalkoztatásra és munkabérre vonatkozó alaptételeinek félreérthetetlen és határozott elutasítása követi. Itt nem célszerű idézni Keynes további elemzését, és e két itt idézett posztulátum tarthatatlanságát már az is mutatja, hogy a munka határtermékét nem lehet meghatározni, és a munka határáldozata olyan elméleti konstrukció, amelynek számszerűsítése lehetetlen, és elméleti megalapozottsága vitatható. A termelés összetett folyamat, amelynek résztvevőit eltérő mértékben díjazzák. Ha a végtermék előállításához szük-

ség van valamennyi munkafolyamat elvégzésére, az egyes munkafolyamatok határterméke meghatározhatatlan, és ez a meghatározhatatlan határtermék nem lehet a díjazásnak és a díjazás eltéréseinek magyarázata. Ugyanakkor a munka sokunk számára nem áldozat, hanem önkiteljesítésünk eszköze, és még az is igaz, hogy általában annál magasabb a díjazása, minél kevésbé áldozat és minél inkább az önkiteljesítés eszköze. Ezért a határáldozat sem lehet a díjazásnak és a díjazás eltéréseinek magyarázata, hanem ezek az eltérések sokkal inkább a társadalmi és történelmi körülmények függvényei. Végül a termelési folyamatban részt vevők összességének díjazása, vagyis az összes kifizetett munkabér a társadalom egészének fejlettségétől, teljesítőképességétől és viszonyaitól függ, tehát ismét társadalmi és történelmi körülményektől. Már ez a néhány mondat is illusztrálja annak az elemzésnek a hiányát, amelyre Keynes szerint a klasszikus elmélet e két alapvető posztulátumának támaszkodnia kellett volna.

A fenti terjedelmes Keynes-idézetnek csak a következő mondata szorul magyarázatra: „A klasszikus elmélet posztulátumai nem általánosságban, hanem csak egy különleges esetre alkalmazhatók, mert az ebben az elméletben feltételezett állapot csupán egyik határesete a lehetséges egyensúlyi helyzeteknek." Ez egyszerűbb nyelvezettel azt jelenti, hogy a klasszikus elmélet szerinti, vagyis a csupán a piaci automatizmusra fölépülő gazdaság elvben végtelenül sok egyensúlyi helyzetet hozhat létre, mindegyiket a foglalkoztatás különböző szintjén, és ezek határoló pontja a teljes foglalkoztatás esete. Ez alapvető ellentétben van a klasszikus és a neoklasszikus elmélettel, amely feltételezi, hogy a piaci automatizmus a teljes foglalkoztatást is kialakítja, vagyis nem hozhat létre kényszerű, nem szándékolt munkanélküliséggel járó egyensúlyt. E felfogás szerint – amely Keynes előtt az általánosan elfogadott nézet volt – a munkanélküliség, ha volt, önkéntes volt, mert a munkát kereső nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy munkája határáldozata és ezen alapuló bérigénye nagyobb, mint munkája határtermelékenysége, és nem volt hajlandó bérigényét az ennek megfelelő szintre leszállítani. E feltételezés tarthatatlansága és a nem önkéntes, hanem kényszerű munkanélküliség léte a nagy gazdasági válság idején lett nyilvánvaló, és a klasszikus elmélet feltételezéseire felépülő gazdaságpolitika, amely tagadta az állami beavatkozás szükségességét, akkor lett igazán katasztrofális.

Ez a keynesi nézet azonban általánosítható. A „munkanélküliség" helyébe, Keynes másik gyakran használt kifejezését használva, „az emberiség legszebb reményeinek meg nem felelő gazdasági helyzet" írható. Ezzel a keynesi elemzés kiemelkedik a munkanélküliség és a foglalkoztatás köréből, és kiterjed többek között a jövedelemelosztás területére is. Keynes tétele ez esetben úgy egészül ki, hogy a piaci erők szabad játéka nem vagy legalábbis nem szükségképpen hoz létre sem teljes foglalkoztatást, sem „az emberiség legszebb

reményeinek megfelelő gazdasági helyzetet", így például többek között a közfelfogás szerint elfogadható mértékűnek tekinthető jövedelemkülönbségeket. Megismételve ugyanezt az előbbi terminológia szerint, a piaci erők számos különböző jövedelemelosztást hozhatnak létre, és ennek határesete lehet az, amelyben a jövedelmek differenciálódása nem haladja meg a közvélemény által megengedhetőnek tekintett mértéket.

Hangsúlyoznom kell, hogy Keynes ezzel etikai és politikai meggondolásokat vitt be a közgazdaság-tudományba, és ennek messzemenő gazdaságpolitikai következményei vannak. A piaci erők szabad játéka által létrehozott egyensúlyi helyzet erkölcsileg elfogadhatatlan lehet a munkanélküliség kialakulása, a túlzott mértékben egyenlőtlen jövedelemelosztás vagy „az emberiség legszebb reményeinek" más sérelme miatt. Ugyanez az így létrejött egyensúlyi helyzet politikailag is elfogadhatatlan lehet, mert, ismét egy másik Keynes-idézet szerint, fontos oka lehet „az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is", vagy, kevésbé drámai esetben, a kormányon lévő politikai csoport bukásához vezethet. Ugyanakkor azonban Keynes nem volt szocialista, és nem volt a tervgazdaság híve. Úgy vélte, hogy a szabad piacok jól osztják el a korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrásokat, és jól határozzák meg az áruk és szolgáltatások volumenét. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos itt és a későbbiekben is.

Az itt leírtak gazdaságpolitikai következményei nyilvánvalók. Az következik belőlük, hogy a piaci erők által létrehozott egyensúlyi helyzet elfogadható vagy akár az elérhető legjobb is lehet az áruk és szolgáltatások piacán, de nem vagy csak szinte véletlenül lesz etikai és politikai meggondolások alapján is megfelelő vagy elfogadható a munkaerőpiacon. Ezért gazdaságpolitikai, kormányzati beavatkozásra van szükség az etikai és politikai meggondolások szerint is megfelelő általános gazdasági helyzet, a teljes foglalkoztatás és az elfogadható jövedelemelosztás érdekében. Ehhez Keynes után, tehát a mai gazdasági körülmények között az egyes országok egyenlőtlen fejlődéséből adódó problémák és a kevésbé fejlett területek és országok felzárkózási törekvései járultak hozzá.

Az e problémák megoldására törekvő gazdaságpolitika legfontosabb eszközei Keynes szerint, amint ez köztudott, ha a probléma a munkanélküliség, a monetáris politika és a fiskális politika. Ha a probléma túlmegy a munkanélküliségen, és kiterjed például a jövedelemelosztásra, más eszközökre is szükség lehet. A piaci erők emellett egyes társadalmi csoportok, régiók vagy országok kulturális és egzisztenciális leszakadását, sőt teljesen reménytelen helyzetbe kerülését idézhetik elő, ennek szörnyű következményeivel együtt, amint ezt ma bőven tapasztalhatjuk, és ami talán még fontosabb: semmiképpen sem adnak megoldást a már kialakult, és különösképpen az örökletes, évszázadok óta fennálló problémákra. Feltétlenül szükség van tehát olyan intézményrendszerre és

annak olyan működtetésére, amely a társadalom egészének javára tudja korrigálni a piacok nem megfelelő működéséből eredő hibákat, lehetőleg nyilván úgy, hogy ne a kialakult rossz helyzeten javítson, hanem már kialakulását is megakadályozza. Ennek az intézményrendszernek a létrehozója és működtetője csak az ország politikai és gazdasági közössége lehet.

Keynes szerint tehát a szabad versenyen alapuló kapitalista gazdasági berendezkedés jól osztja ugyan el a korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrásokat, de két súlyos hibája van. Nem, vagy legalábbis nem feltétlenül hoz létre teljes foglalkoztatást, és az általa létrehozott jövedelemelosztás elviselhetetlen mértékben egyenlőtlen lehet. Ehhez a későbbiekben a fejlettség eltérő szintjéből eredő problémák adódtak hozzá, amelyek korábban is fennálltak ugyan, de korábban nem volt kifejezett igény e helyzet módosítására és a kevésbé fejlett területek és országok felzárkózására. Mindez szükségessé teszi, hogy minden ország politikai és gazdasági közössége olyan intézményrendszert alakítson ki, amely képes arra, hogy etikai meggondolások alapján korrigálja a piaci erők által létrehozott helyzetet, teljes foglalkoztatást és elfogadható jövedelemelosztást alakítson ki, és elősegítse a kevésbé fejlett területek és országok felzárkózását.

18.3. A keynesi általános nemzetközi elmélet

A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten és főként ezen elmélet általános gazdaságpolitikai alkalmazhatóságának gondolatán Keynes általános nemzetközi elmélete ütötte a második és nem kevésbé halálos sebet. Ez az elmélet vagy inkább a nemzetközi gazdaságpolitikára vonatkozó javaslat a II. világháború idején született meg azzal a céllal, hogy a háború befejeztével a nehéz helyzetbe került európai országok, győztesek és legyőzöttek egyaránt, gyorsan talpra tudjanak állni, és elkerülhető legyen mindegyikükben a háború utáni nyomor.

Míg a keynesi általános elmélet közismert, az általános nemzetközi elmélet szinte ismeretlen, és még ezt a nevet is csak én merészeltem adni neki az általános elmélet analógiájára. Ennek az az oka, hogy Keynes ezeket a nézeteit és ezeken alapuló javaslatait a Bretton Woods-i intézmények, elsősorban a Valutaalap létrehozásának kezdeményezése és az ezt követő nemzetközi, elsősorban angol–amerikai megbeszélések és viták során alakította ki. Javaslatait nem tudta teljes egészükben elfogadtatni, és csak az 1944-ben, Bretton Woodsban megkötött és több szempontból 1946-ban, Savannah-ban véglegesített megállapodás feltételei váltak közismertté, Keynes eredeti javaslatai azonban nem. Ő közvetlenül a savannah-i megállapodás után, döntő részben e tárgyalások fáradalmai és a létrejött megállapodás miatti csalódása folytán meghalt, javas-

latait nem tudta tudományos igénnyel összefoglalni és publikálni, és ezért ezek az elképzelései feledésbe merültek.

A keynesi általános nemzetközi elmélet ezért a következő forrásokból ismerhető meg. Keynes harminc kötetes összegyűjtött írásainak (*Keynes* [1906–1946/1971–1989]) ezzel foglalkozó köteteiből (*Keynes* [1940–1944/1980], [1941–1944/1980], [1944–1946/1979]), ezek azonban egy generációval a kritikus események után jelentek meg. Az IMF dokumentumköteteiből (*Horsefield* [1969a], [1969b], *de Vries–Horsefield* [1969]), de ezek is több mint húsz évvel az események után váltak elérhetővé. Végül Keynes életrajzaiból (*Harrod* [1951/1982]), (*Moggridge* [1976/1993], [1993]), (*Skidelsky* [1983/1992], [1992/2000], [2000], [2003/2005]), de ezek közül az egyértelműen legfontosabbnak, Skidelsky háromkötetes műve harmadik kötetének (*Skidelsky* [2000]) publikációja több mint fél évszázaddal követte a Bretton Woods-i és savannah-i tárgyalásokat. Ezek a művek sem tudták ráirányítani a figyelmet Keynes elfelejtett javaslataira, bármilyen fontosak voltak is ezek. Nekem kellett megkísérelnem e források alapján e javaslatok újbóli ismertetését és mai aktualitásuk bizonyítását (*Szakolczai* [2016], [2017a], [2017b], [2017c], [2017d], [2017e]). Könyvemnek ez a része ezekre a cikkekre, valamint Keynes konkrét javaslataira (*Keynes* [1941a], [1941b], [1941c], [1941d], [1942a], [1942b], [1942c], [1943b]) épül föl.

Az elemzés nemzetközi térre való kiterjesztése és a keynesi általános nemzetközi elmélet kialakítása azért volt elkerülhetetlen, mert minden ország gazdaságpolitikája kihat az összes többi országéra, és függ az összes többi országétól. E nemzetközi összefüggések miatt egyetlen ország, elszigetelten, nem lehet képes helyes és eredményes gazdaságpolitika vitelére, mert ezt megakadályozhatják a nemzetközi összefüggések. Ha viszont a nemzeti gazdaságpolitika vitelére csak a nemzeti (gazdasági és politikai) közösség és az általa létrehozott intézményrendszer lehet képes, és ezért csak ez a közösség lehet felelős, akkor a nemzetközi gazdaságpolitika szükségképpen feltételezi a nemzetközi (gazdasági és politikai) közösség és az általa létrehozott intézményrendszer létét. Feltételezi tehát a nemzetek közös felelősségét az olyan nemzetközi gazdaságpolitika – vagy legalábbis az olyan nemzetközi gazdaságpolitikai klíma – kialakításáért, amely kedvező minden ország számára, és lehetővé teszi minden országnak a neki kedvező nemzeti gazdaságpolitika vitelét.

Semmi sem nyilvánvalóbb azonban, mint hogy ez a nemzetközi gazdaságpolitika csak akkor működhet, ha a nemzetközi közösség és az általa létrehozott intézményrendszer megkövetelheti, hogy az egyes országok saját javukra követett gazdaságpolitikája ne sértse más országok érdekeit. Míg tehát az általános elméletben leírt nemzeti gazdaságpolitika feltételezi az ennek vitelére alkalmas nemzeti közösség létét, az általános nemzetközi elméletben leírt nemzetközi gazdaságpolitika vitele felelős szellemű nemzetközi közösség létét és az országok kölcsönös jóindulaton alapuló együttműködését tételezi fel. Mi több, ha a

nemzeti gazdaságpolitika viteléhez megfelelő nemzeti intézményrendszerre van szükség, megfelelő nemzetközi intézményrendszert kell kialakítani a nemzetközi gazdaságpolitika viteléhez is, amint erről már volt szó. Ez nyilván még nehezebb, mint a megfelelő nemzeti intézményrendszer kialakítása.

A leírtak alapján aligha lehet vitás, hogy ez a keynesi általános nemzetközi elmélet éppen olyan radikális szakítás a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletével, mint amilyen radikális szakítás volt a keynesi általános elmélet a foglalkoztatás és a nemzeti gazdaságpolitika klasszikus elméletével. A keynesi általános elmélet azt mondta ki, hogy a piacok nem vagy nem szükségképpen vezetnek teljes foglalkoztatásra, elfogadható jövedelemelosztásra és az emberiség legszebb reményeinek megfelelő gazdasági helyzetre az egyes országokban, a keynesi általános nemzetközi elmélet pedig azt, hogy a piacok nem vagy nem szükségképpen vezetnek az emberiség legszebb reményeinek megfelelő gazdasági helyzetre a nemzetközi gazdaságban. Ezért ide is tartozik az előző rész első bekezdése, mert mindkét elemzés ugyanerre az alapkövetkeztetésre vezet. „A klasszikus elmélet által feltételezett speciális eset jellemvonásai nem felelnek meg annak a gazdasági társadaloméinak, *amelyben ténylegesen élünk, aminek az a következménye, hogy tanítása félrevezető és katasztrofális (disastrous), ha megpróbáljuk a tapasztalati tényekre alkalmazni*" (*Keynes* [1936], 3. o., kiemelések az eredetiben – Sz. Gy., l. még *Keynes* [1936/1961/1965], [1936/1971/2007]).

Keynes azonban nem mulasztja el, hogy a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletéről külön és kiemelten is leírja lesújtó és elutasító véleményét. Az a memorandum, amellyel megkezdte a Valutaalapra vonatkozó elképzeléseinek kidolgozását (*Keynes* [1941b]), a következőkkel kezdődik „Amióta a pénz és az értékpapírok léptek a cserekereskedelem helyébe, még sohasem sikerült megoldani azt a problémát, hogy miként tartsák fenn az országok közti fizetési mérleg egyensúlyát. […] Az ennek a problémának a megoldására való képtelenség mindmáig fontos oka volt az elszegényedésnek, a társadalmi elégedetlenségnek, sőt még a háborúknak és a forradalmaknak is. A legutóbbi ötszáz év folyamán csak két, mindkét esetben mintegy ötvenéves időszak volt (az angol kronológia szerint Erzsébet és Viktória kora), amelyről azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi kereskedelemnek a pénz felhasználásával való lebonyolítása »működött«." (I. m. 21. o.) A kritikus fontosságú mondat azonban a következő: „Annak a feltételezése, hogy létezik egy olyan simán működő automatikus korrekciós mechanizmus, amely fenntartja az egyensúlyt, ha rábízzuk magunkat a *laissez-faire* módszereire, doktriner illúzió, amely figyelmen kívül hagyja a történelmi tapasztalatokat anélkül, hogy ezt bármiféle megbízható elmélet is alátámasztaná." (I. m. 21–22. o.) Ez valóságos hadüzenet a nemzetközi gazdaság klasszikus és neoklasszikus elméletének, amely ma is uralja mind a közgazdasági elmélet főirányát, mind a gazdaságpolitikát, és amely szerint a szabad piacok egyensúlyi és emellett optimális helyzetre vezetnek.

A foglalkoztatás klasszikus elméletének keynesi elutasítása ezen elmélet két alapvető posztulátumának elutasításán alapult. Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy a nemzetközi gazdaság klasszikus elméletének elutasítása és saját alternatív javaslatainak kidolgozása azon alapul, hogy Keynes figyelembe vette az alábbi két nyilvánvaló tényt:

(a) bármikor előfordulhatnak előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események, és

(b) bármikor előfordulhatnak elháríthatatlannak bizonyuló, súlyos gazdaságpolitikai hibák.

Ezeknek az eseményeknek és hibáknak a súlya és hatása, főként rövid távon, nagyobb lehet, sőt általában nagyobb, mint az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható erőké. Keynes tehát nem tagadta az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható erők létét, de azt állította, hogy az ezek ellen ható erők, az előre nem látható, nagy hatású események és a súlyos következményekre vezető gazdaságpolitikai hibák hatása nagyobb lehet. Ugyanezt másként megfogalmazva: a piaci erők szabad játéka, akárcsak egy zárt gazdaságban, számos olyan egyensúlyinak tekinthető helyzetet hozhat létre, amely tartósan fennmarad, semmi sem biztosítja azonban, hogy ezek megfelelnek „az emberiség legszebb reményeinek". Ez az, ami elkerülhetetlenné teszi a nemzetközi gazdasági folyamatokba való tudatos gazdaságpolitikai beavatkozást. Ez a beavatkozás ismét nem más, mint erkölcsi és politikai szempontok érvényesítése – ezúttal a nemzetközi gazdaságpolitikában.

Már az itt leírtak is párhuzamosak az előbb az általános elmélettel kapcsolatban leírtakkal, de ez a párhuzamosság még szorosabb lesz, ha a keynesi felismeréseket a klasszikus elmélet téves posztulátumainak formájába írjuk át. Ekkor a klasszikus nemzetközi gazdasági elmélet téves alapvető posztulátumai a következők lesznek:

(a) nincsenek előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események, és

(b) nincsenek elháríthatatlannak bizonyuló, súlyos gazdaságpolitikai hibák, illetve, pontosabban, ha vannak, akkor ezek súlya és hatása nem akkora, mint az egyensúly kialakítása vagy helyreállítása irányában ható, automatikusan működő erőké. Ha nincsenek ilyen események és hibák, vagy ha ezek hatása rendszeridegen és egyedi, másodlagos vagy akár elhanyagolható, mint ahogy ezt a klasszikus és neoklasszikus elmélet, a főirány hívei feltételezik, akkor a nemzetközi gazdasági folyamatokba való tudatos gazdaságpolitikai beavatkozás fölösleges, sőt káros lehet, és mindent megoldhat a piaci erők szabad érvényesülése. A keynesi általános nemzetközi elmélet központi tétele viszont az, hogy ezek nem rendszeridegen és egyedi, másodlagos vagy akár elhanyagolható események, hanem a történelem és ennek részeként a mindenkori gazdasági helyzet integráns és folyamatosan ható elemei. Ennek megfelelő mértékű figyelem-

bevétele nélkül nem magyarázható meg a nemzetközi gazdaság működése, és nem alakítható ki a nemzetközi gazdaságnak a valóságos körülményeket megfelelőképpen figyelembe vevő és ezekkel számoló, realista rendje.

Mindez azt jelenti, hogy a nemzetközi gazdaság esetében is bekerülnek a képbe erkölcsi és politikai meggondolások. Az egyes nemzetgazdaságokon belül a keynesi felfogás szerint a több lehetséges egyensúlyi helyzet közül erkölcsi és politikai meggondolások alapján kell kiválasztani a legmegfelelőbbet, így azt, amely nem vezet munkanélküliségre, elfogadhatatlan mértékű jövedelmi egyenlőtlenségre és „az emberiség legszebb reményeinek" sérelmére. Ezzel teljes mértékben analóg az a keynesi felfogás, hogy több nemzetközi egyensúlyi helyzet lehetséges, és ezek közül erkölcsi és politikai meggondolások alapján kell kiválasztani a legmegfelelőbbet, így azt, amely nem vezet elfogadhatatlan mértékű nemzetközi jövedelmi differenciálódásra és ebből eredő politikai ellentétekre, elszegényedésre, társadalmi elégedetlenségre, háborúkra és forradalmakra.

Keynes szerint tehát a szabad versenyen alapuló kapitalista nemzetközi gazdasági berendezkedés nem oldja meg megfelelően a nemzetközi gazdasági problémákat. Ezért elkerülhetetlenül szükség van olyan nemzetközi intézményrendszerre, amely képes a piaci erők szabad játéka által létrehozott helyzet korrigálására, lehetőleg ismét úgy, hogy ne a már létrejött rossz helyzeten javítson, hanem már kialakulását is megakadályozza. Ennek az intézményrendszernek a létrehozója és működtetője csak a nemzetközi gazdasági és politikai közösség lehet, és működésének előfeltétele a nemzetek hajlandósága a kölcsönös jóindulaton alapuló együttműködésre. Ilyen intézményrendszer létrehozása nem megvalósíthatatlan vágyálom, mert a nemzeteknek fel kell ismerniük, hogy egymáshoz vagyunk láncolva, és mindegyikünk jóléte feltételezi, legalábbis hosszabb távon, az összes többi jólétét.

18.4. Keynesi nézetek a szuverén hitelekről

A keynesi általános nemzetközi elmélet fontos és integráns része a szuverén hitelekre és államközi adósságokra vonatkozó keynesi felfogás, amely akár külön tételnek lenne tekinthető. Keynes erre vonatkozó felfogása – éppúgy, mint minden más javaslata – nem elméleti tételként, hanem konkrét gazdaságpolitikai problémák megoldására vonatkozó elképzelésként jött létre. Az első ilyen probléma az I. világháború utáni német jóvátétel és a szövetségesek közti adósságok rendezése, a második pedig a II. világháború utáni angol hitelkérelem volt.

A kiinduló és alapvető keynesi nézet szerint hibás és minden realitást nélkülöző gondolat, hogy az I. világháború utáni időszak szuverén hitelei, azaz

állami adósságai a XIX. századi nemzetközi hitelek analógiájára és velük azonos módon rendezhetők. Ez értelemszerűen vonatkozik a XX. század későbbi részének, valamint a XXI. századnak az állami adósságaira is. A XIX. század nemzetközi hitelei csatornák, vasutak, bányák, ültetvények létrehozását tették lehetővé, és ezek megtermelték visszafizetésük forrását. Az I. világháború utáni és a későbbi idők szuverén nemzetközi tartozásai viszont háborús jóvátételi kötelezettségeknek, valamint háborús kiadások vagy költségvetési hiányok fedezésére fölvett hiteleknek a folyományai, amelyek nem termelték, és ma sem termelik meg visszafizetésük forrásait. Ennek folytán a múltban sohasem került sor az ilyen szuverén hitelek teljes visszafizetésére, sőt erre az esetek legnagyobb részében nem is volt, és nagyrészt ma sincs – vagy csak az adós országok súlyos sérelmére – van lehetőség. Ezért ezeket lehetőleg el kell kerülni, vagy a legalacsonyabb szinten kell tartani. Az ebben a részben leírtak természetesen nem vonatkoznak azokra a hitelekre, amelyek olyan beruházásokat finanszíroznak, amelyek hozadéka lehetővé teszi a felvett hitel törlesztését.

E nézeteket Keynes életműve két lényeges elemének, a versailles-i béketárgyalásoknak és az angol–amerikai hiteltárgyalásoknak a tapasztalatai támasztják alá. Rövidre fogva megismétlem az ezekről korábban leírtakat.

Az I. világháborút lezáró versailles-i béketárgyaláson Keynes számos magas tisztséget töltött be, és befolyását annak elérésére próbálta felhasználni, hogy a német jóvátételi kötelezettségek ne haladják meg a német teljesítőképesség határait, de nem ért el eredményt. Világosan látta, hogy az európai szövetségesek Németországgal szembeni túlzott és teljesíthetetlen követeléseinek az volt az oka, hogy el voltak adósodva Amerika felé. Ezért Amerikával szembeni adósságaik törlésével lehetett volna elviselhetővé tenni Németországnak és szövetségeseinek a jóvátételi kötelezettségeit. Ezt a javaslatát nem tudta elfogadtatni, és ezért, amikor mindez végképp nyilvánvalóvá vált, lemondott minden tisztségéről, és elhagyta Versailles-t.

Ez azt jelenti, hogy akkor a teljesíthetetlen szuverén hitelek két ága állt fenn, és erősítette egymás hatását: Németország teljesíthetetlen jóvátételi kötelezettségei és a szövetségeknek az Egyesült Államokkal szembeni, a háború költségeinek fedezésére felvett hitelekből eredő tarozásai. Keynes szerint a szövetségesek egymás közti tartozásait törölni, a német jóvátételi kötelezettségeket pedig elviselhető szintre kellett volna leszállítani. Nézeteit az azonnal Versailles után írt, neki világhírt adó és számtalan nyelvre lefordított könyvében (*Keynes* [1919/1920], [1919/1971], [1919/1991], [1919/2000]) foglalta össze. Alapvető konklúziója, megismételve a korábban már leírtakat: „Továbbra is azt vallom, hogy a fő konferenciát megelőzően vagy annak legkorábbi szakaszában Nagy-Britannia képviselőinek az Egyesült Államok szakértőivel összefogva, mélyrehatóan meg kellett volna vizsgálniuk az egész gazdasági és pénzügyi helyzetet, és az angoloknak felhatalmazással kellett

volna bírniuk az alábbi elveken nyugvó konkrét javaslatok megtételére. 1) Valamennyi szövetségesek közti adósságot azon nyomban el kell törölni. 2) A Németország által fizetendő összeget 10 milliárd dollárban kell meghatározni. 3) Nagy-Britannia lemond minden igényéről, hogy részt kapjon ebből az összegből, és az egész hányadot, amelyre jogosult lenne, a békekonferencia rendelkezésére bocsátja a megalakítandó új államok pénzügyi helyzetének támogatására." (*Keynes* [1919/1991], 176. o.)

Az angol–amerikai hiteltárgyalásokra a II. világháború befejeztével, 1945-ben került sor. Az angol gazdaság válságos helyzetére Keynes *Our Overseas Financial Prospects* (Nemzetközi pénzügyi kilátásaink, *Keynes* [1945]) című és 1945. augusztus 13-i keltű memorandumában hívta fel a figyelmet, és az egész kérdéskört Skidelsky ([2000], 409–458. o.) tárgyalja. Keynes számításai szerint az 1946–1948. évi összesített deficit 1,7 milliárd font, azaz 5 milliárd dollár volt, és e horribilis összeg legnagyobb részének megszerzésére egyetlen forrás volt elképzelhető, az Egyesült Államok. Keynes egyértelműen kimondta, hogy az ország ekkora normális kamatozású hitel törlesztésére képtelen, segélyre van szüksége, és hitelről csak akkor lehet szó, ha ez a szó a segély leplezése.

Keynes gyakorlatilag azonnal elindult amerikai segélykérő útjára. Először Ottawába ment, és ott 300 millió dollárral többet kapott, mint amennyit remélt. Az Egyesült Államokban bejelentette az 5 milliárd dolláros igényt. Ezt az amerikaiak először szemrebbenés nélkül tudomásul vettek, de ezt az összeget később csökkentették. A hitel összege 3,75 milliárd dollár lett, feltételei sokkal kedvezőbbek voltak egy kereskedelmi hitel feltételeinél, de mégsem tették ezt a hitelt leplezett segéllyé, amit pedig mind Keynes, mind az angol vezetés és közvélemény az Egyesült Királyság háborús áldozatai miatt méltányosnak tartott volna. (A hitel további feltételei nem tartoznak ide.) Keynesnek a hazaérkezését követő napon, december 18-án még beszédet kellett tartania amerikai tárgyalásainak eredményeiről a Lordok Házában (*Keynes* [1945b]), kérve a megállapodás jóváhagyását, és ha nem ő tartja meg ezt a beszédet, hanem más tart más beszédet, a Lordok Háza elutasította volna a megállapodást.

Az e két eseménysorozatról szóló beszámolók jól illusztrálják azt a tételt, hogy a rendkívüli eseményekből, sőt a gazdaságpolitikai hibákból eredő nagyobb állami pénzügyi problémák nem oldhatók meg a kereskedelmi és banki hitelezés normális eszközeivel, kamatozó bankhitelekkel. Ezek megoldásához rendkívüli, államközi beavatkozásra, segélyre vagy a kereskedelmi hitelezés feltételeinél kedvezőbb hitelfeltételekre van szükség. Ez a tétel tulajdonképpen ellentétes a klasszikus és a neoklasszikus elmélettel és a közgazdaság-tudomány mai főirányával, amely az ilyen kérdések megoldását is a kereskedelmi hitelezés hatáskörbe utalja.

18.5. A közgazdaság-tudomány egyes újabb fejleményei

A neoklasszikus általános egyensúlyi elméleten a közgazdaság-tudomány egyes újabb fejleményei ütötték a harmadik, ugyancsak halálos sebet. Itt csak a legfontosabbak vázlatos tárgyalására van lehetőség.

E nézet elméleti alátámasztottságát a jogi alapképzettségű angol Coase rendítette meg elsőnek. Már legelső cikkében (*Coase* [1937]) rámutatott arra a nyilvánvaló tényre, hogy a kereskedelemi ügyletek megkötése nem költségmentes, hanem vannak *tranzakciós költségek*. Valentiny Pál ([2005], 531. o.) élénken írja le azt a páratlanul érdekes vitát, amely a Chicagói Egyetemen zajlott le Coase és még két későbbi Nobel-díjas, Stigler és Friedman részvételével, és amelyen Coase maga mellé és Pigou hagyományos nézetei ellen fordította az összes résztvevőt. E vita és folyományai alapján Stigler fogalmazta meg a Coase-tételt, amely szerint: „Tökéletes verseny esetén az egyéni és a társadalmi költségek egyenlők." (Idézi *Valentiny* [2005], 533. o.) Ez nyilván csak a tökéletes verseny elméleti esetében van így, és nem a valóságban, ahol a tranzakciós költségek zérusnál nagyobbak. Ennek egyenes következménye egyrészt, hogy Arrow és Debreu következtetései nem vonatkoztathatók a való világra, hanem csak arra az elméleti esetre, amelyben nincsenek tranzakciós költségek, másrészt pedig az, hogy a tranzakciós költségek figyelembevételének módosítania kell a közgazdasági gondolkozás egészét, mert a zérus tranzakciós költségek világa távol áll a valóságtól.

Erről maga Coase a következőket írta: „A nulla tranzakciós költségekkel működő világ, amelyre a Coase-tétel vonatkozik, a modern közgazdasági elemzés világa, ezért a közgazdászok meglehetősen otthonosak az ebben a világban felmerülő intellektuális problémák kezelésében, bármily távol essen is [ez] a valóságtól. […] Ha igazam van, akkor a modern közgazdasági elemzés képtelen kezelni sok olyan kérdést, amelyről azt állítja, hogy megválaszolta őket. Nem várható, hogy egy ilyen lesújtó következtetés derűs fogadtatásban részesüljön, így az elemzésemmel szembeni ellenállás is egészen természetes." (*Coase* [2004], 29–30. o., idézi *Valentiny* [2005], 533. o.) Nem érdektelen szó szerint idézni a következőket is. „Coase azt vallja, hogy a közgazdasági vizsgálódás a gazdaság reálfolyamatainak megismerésével kezdődik, és oda visszatérve fejeződik be, vagyis a megfogalmazott közgazdasági tételek érvényességét is a gazdasági szereplők tényleges viselkedése minősíti. Az uralkodó közgazdasági megközelítés ezeket a követelményeket figyelmen kívül hagyva olyan egyre elvontabb elméleti konstrukciókban gondolkodik, ahol a verbális, geometriai vagy matematikai szimbólumok, önálló életre kelve, átveszik a gazdaság valóságos szereplőinek helyét. Az így felfogott gazdaság már csak az »iskolatáblán« életképes, valóságosan nem." (*Valentiny* [2005], 527. o.) Ez a kritika bizony az elsősorban a formális tökélyre törekvő egész modern közgazdaságtan és így

a neoklasszikus szellemű általános egyensúlyi elmélet ellen irányul. Eredményeiért Coase 1991-ben Nobel-díjat kapott.

A hagyományos felfogás és elemzési módszer helyességének kétségbevonására vezető másik kritikus fontosságú irányzat az *információs aszimmetria* elmélete, amelyet Akerlof (vö. *Madarász–Vincze* [2005]), Spence (vö. *Gömöri* [2005]) és Stiglitz (vö. *Farkas* [2005]) kezdeményezett, és amelyért hárman megosztva 2001-ben Nobel-díjat kaptak. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy ha a piacon találkozó két fél informáltsága nem azonos, mint ahogy ezt a hagyományos elmélet és a klasszikus és neoklasszikus általános egyensúlyi modell feltételezi, akkor ennek folytán a piaci megoldás nem feltétlenül vezet egyensúlyra és főként optimalitásra. Akerlof ezzel a témakörrel foglalkozó első cikkében (*Akerlof* [1970]) a használt autók piacával foglalkozott, Spence [1973] az állást keresők magatartásával, és ehhez hasonló volt Stiglitz e témakörbe tartozó első cikkének tárgya is (*Stiglitz* [1975]). Stiglitz ide tartozó cikkei azonban valósággal megszámlálhatatlanok, a Nobel-díj átvételekor tartott előadásának (*Stiglitz* [2001]) irodalomjegyzéke szerint addig megjelent 415 folyóiratcikke közül 219 foglalkozott ezzel a témával.

Az eddig leírtak következményei szinte minden további tárgyalás nélkül nyilvánvalók. Ha vannak tranzakciós költségek, és ha a piacokon találkozó felek informáltsága eltérő, márpedig ez így van, akkor ez alapvető mértékben módosítja a helyzetet azzal a klasszikus és a neoklasszikus elmélet által feltételezett esettel szemben, amely szerint nincsenek tranzakciós költségek, minden információ ingyenesen és korlátlanul áll rendelkezésre, és a piacon találkozó felek informáltsága azonos. Az azonban, hogy az információ az esetek többségében aszimmetrikus, nyilvánvaló; az autógyár és autókereskedő például jobban ért az autóhoz, mint az autóvásárló. Ha nincsenek tranzakciós költségek, és a piacon találkozó felek informáltsága azonos mértékű és tökéletes, akkor állítható, hogy a szabad piaci viszonyok optimális megoldásra vezetnek, ha viszont vannak tranzakciós költségek, és az információ aszimmetrikus, akkor nem. Ez tarthatatlanná teszi azt az álláspontot, hogy a tényleges piaci – és nem a tankönyv- vagy iskolatáblaszerű – viszonyok egyensúlyra és optimalitásra vezetnek, ezért nem írhatók fölül gazdaságpolitikai eszközökkel, vagy fölülírásuk ront a helyzeten. Ez különösképpen igaz a nemzetközi kereskedelem területén, ahol szükségképpen különösen nagyok a tranzakciós költségek, és különösképpen nagy az információs aszimmetria is. Ezzel elméleti szempontból is igazolttá vált Keynesnek az a nézete, hogy a tényleges piaci viszonyok által létrehozott helyzet nem eleve optimális, és ezért fölülírható és javítható.

Áttérve a modern makroökonómiára, a keynesi nézetek alátámasztására vezet az ún. Mundell-trilemma is. Amint ez *Mundell* ([1963], vö. *Pete* [2005]) és *Fleming* [1962] elemzésére visszavezethető, amint ezt *Obstfeld* és *Taylor* ([2003], 29–33. o.) kifejti, és amint ezt *Győrffy* ([2007], 71. o.) tárgyalja, nyílt és főként

kicsiny, nyílt gazdaságban nem lehet egyszerre rögzített valutaárfolyam, szabad tőkeforgalom és független makrogazdasági politika. Munkásságáért Mundell 1999-ben Nobel-díjat kapott. Ezt a tételt Keynes ([1941a], [1941b], [1941c], [1941d], [1942a], [1942b], [1942c], [1943b]) olyannyira fölismerte, hogy javaslataiban rögzített valutaárfolyam helyett rögzített, de rendezetten módosítható valutaárfolyamot javasolt. Emellett szükségesnek tartotta a tőkeforgalom ellenőrzését, és elsődleges fontosságot tulajdonított annak, hogy az általa javasolt nemzetközi valuta- vagy klíringunióhoz csatlakozó országok önálló és független makrogazdasági politikát folytathassanak a teljes foglalkoztatás és a prosperitás kialakítására és fenntartására. Elsősorban ebből eredtek ellentétei White-tal ([1942], [1943]), aki rögzített árfolyamrendszerre és minden korlátozás és ellenőrzés nélküli szabad tőkeforgalomra törekedett, elutasítva az akkor még ezen a néven nem ismert Mundell-trilemma azon alapvető következtetésének még a felvetését is, hogy a rögzített árfolyam és a szabad tőkeforgalom akadálya lehet az egyes országok független gazdaságpolitikájának, a teljes foglalkoztatásnak és a nemzeti prosperitásnak. Ez a trilemma nyilván dilemmára egyszerűsíthető le: egy ország gazdaságpolitikája vagy a teljes foglalkoztatás és a prosperitás nemzeti gazdaságpolitikai céljainak, vagy a nemzetközi egyensúly szempontjainak adhat elsőbbséget. Keynes nyilván e dilemma egyik, White pedig a másik ágát ragadta meg, illetve tartotta elsődlegesnek, és Keynes ezzel voltaképpen évtizedekkel Mundell és Fleming előtt fölismerte a Mundell-trilemmát.

Hasonló a helyzet North (vö. *Orbán–Szántó* [2005]) esetében. Életművét lezáró könyvében *North* [2005] az előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású eseményeket állította elemzése központjába, és Keynes érvelése tulajdonképpen tartalmazza azt, amit North két generációval később leírt. Amint ezt North megfogalmazza, nem ergodikus világban élünk, és világunkat újra és újra előre nem látható, nagy súlyú és nagy hatású események rázzák meg. Ennek folytán a világot rosszul írja le az a klasszikus elmélet, amely adottnak és változatlannak tekinti a fogyasztói ízléseket és a technológiai viszonyokat, és ennek folytán úgy írja le gazdaságunkat, mint amely viszonylag békés és nyugodt körülmények között folyamatosan közelít egy előre meghatározott egyensúlyi és optimális helyzet felé. Ezt így írta le először *Walras* ([1874], [1874/1954]), és voltaképpen ez a klasszikus és a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet minden változatának alapvető feltételezése és kiindulópontja.

A mi valóságos világunk azonban nem békés és nem nyugodt, hatalmas és előre nem látható lökések rázzák meg, és az alkalmazkodási folyamatok nem tendálnak egy valamely előre meghatározott egyensúlyi helyzet felé, amely nincs is. Gazdaságunk helyzetének alakulása történelmi folyamat, amely, mint minden történelmi folyamat, nem követ előre meghatározott utat. Ennek folytán indokoltak azok a „nagyvonalú fenntartások, felmentő

záradékok", amelyek Skidelsky késői gyászbeszédében szerepelnek, és amelyek a keynesi általános nemzetközi elmélet és az ezen alapuló gazdaságpolitika központi elemei. Indokolt az is, hogy „tévedni emberi dolog", sőt nem ergodikus világunkban a tévedés elkerülhetetlen, mert a jövő előre látása lehetetlen. Ezért mélységesen igaz, hogy „minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie", amint ezt Skidelsky, Keynest ismertetve és értelmezve, leírja. North korábbi eredményeiért, Robert W. Fogellel megosztva, már 1983-ban megkapta a Nobel-díjat.

Összefoglalva: a közgazdaság-tudomány itt idézett legújabb fejleményei megerősítik Keynest, sőt túlmennek azon, amit ő állított. A tranzakciós költségek és az aszimmetrikus információ figyelembevétele azt jelenti ugyanis, hogy a való világban a piacok által kialakított megoldás nem is lehet optimális, mert a szabad versenyen alapuló gazdaságban az optimális helyzet csak a zérus tranzakciós költségek és a szimmetrikus információ irreális világában érhető el. Keynes sohasem ment el idáig. A Mundell-trilemmára és a nem ergodikus világra vonatkozó tételek viszont nemcsak megerősítik Keynes nézeteit, hanem ezeket már Keynes is felismerte, sőt ezekre alapozta a nemzetközi gazdaság keynesi rendjére vonatkozó javaslatait.

18.6. A nemzetközi gazdaság keynesi rendje

Az eddig leírtak lehetővé teszik a nemzetközi gazdaság Keynesi rendjének leírását. Keynes szerint, noha ezt így nem mondta ki, de ez az általa leírtakból egyenesen következik, akkor van nemzetközi gazdasági egyensúly, ha egyensúlyban van minden ország fizetési mérlege. A nemzetközi gazdasági egyensúly e definíciója szerinti helyzetben egyetlen ország sem kényszerül arra, hogy a Mundell-trilemmából következőknek megfelelően korlátozza belföldi keresletét, vagyis restrikciós politikát folytasson azért, hogy egyensúlyban tartsa fizetési mérlegét. Aligha vitatható, hogy a nemzetközi gazdasági egyensúly e definíciója szerinti helyzet és csak ez a helyzet vezet a világ egészében teljes foglalkoztatásra és a termelési lehetőségek legteljesebb kihasználására, és így a világ egészében az elérhető legnagyobb jólétre. Csak ez a helyzet tekinthető tehát optimálisnak.

Amint erről már volt szó, a gazdasági erők szabad játéka, valamint a nemzetközi kereskedelem és nemzetközi pénz- és tőkeforgalom teljes szabadsága nem vezet, és a már tárgyalt okok, így a nem várt események vagy a gazdaságpolitikai hibák, valamint a fejlettségi különbségek folytán nem is vezethet ilyen helyzetre. Ilyen játékszabályok esetén a véletlenszerű okok, a gazdaságpolitikai hibák és a nem kellő fejlettség miatt rossz helyzetbe kerülő vagy már eleve abban lévő országok a most tárgyalt Mundell-trilemmából következően álta-

lában csak restrikciós politikával vagy csak termelési struktúrájuk saját jóléti és fejlődési törekvéseiknek nem teljesen megfelelő kialakításával tudják fenntartani vagy helyreállítani nemzetközi fizetési pozíciójuk egyensúlyát. A restrikciós politika viszont csökkenti először az ezt alkalmazó országokban, majd ennek továbbgyűrűző hatásaként a világ egészében a foglalkoztatást, a termelést és a nemzeti jövedelmet, a restrikciós politika tehát feltétlenül kerülendő. Ugyanakkor igaz, hogy a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi tőkeforgalom korlátozásának és a gazdasági elzárkózás politikájának súlyosan káros következményei vannak. Az áruforgalom szabadsága oda telepíti az egyes áruk termelését, ahol ezek a leghatékonyabban és legolcsóbban állíthatók elő, a tőkeforgalom szabadsága pedig tőkét juttathat a szegény (és így tőkeszegény) országokba, és előmozdíthatja fejlődésüket. Bizonyítható, hogy elvben és ideális körülmények között a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi pénzforgalom teljes szabadsága vezet a termelés legmagasabb szintjére és így a legnagyobb jólétre. Ezért az elzárkózás, a tilalmak és korlátozások politikája éppúgy kerülendő, mint a restrikciós politika.

Ebből az alapvető ellentmondásból kivezető keynesi utat Skidelsky fogalmazta meg a legjobban. Ez az út a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosítják. Ez azt jelenti, hogy a jó helyzetben lévő fejlett és gazdag országokban nincs helye az áru- és szolgáltatásforgalom, valamint a tőkeforgalom korlátozásának, és különösképpen nincs helye az ilyen eszközök előnyszerzésre, másokkal szembeni károkozásra való felhasználásának. A rossz helyzetben lévő, elmaradott és szegény országokkal, valamint az előre nem látható események és gazdaságpolitikai hibák miatt átmenetileg rossz helyzetbe kerülő országokkal szemben viszont életbe lép a szeretet és megbocsátás közgazdaságtana, és alkalmazhatók a fenntartások és a felmentő záradékok. Ezek az országok joggal kérhetik a fejlett és gazdag országokat, hogy segítsék őket, és mozdítsák elő problémáik megoldását adományokkal vagy a kereskedelminél kedvezőbb feltételű hitelek nyújtásával. Joggal kérhetik, hogy leértékelhessék valutájukat, ha ezt a nemzetközi megállapodások egyébként nem tennék is lehetővé. Joggal javasolhatják, hogy a nagyobb és tartós exporttöbbletet elérő országok értékeljék fel valutájukat, és bővítsék a belföldi keresletüket azért, hogy ezzel segítsék a kereskedelmi mérleg hiányával küzdő országokat. Joggal kérhetik, hogy bevezethessenek korlátozásokat az áru- és szolgáltatásforgalom, valamint a tőkeforgalom terén, de csak a feltétlenül szükséges mértékben és a feltétlenül szükséges ideig, és emellett csak úgy, hogy ezzel ne okozzanak nagyobb kárt más országoknak. A forgalom teljes és feltétlen szabadsága tehát csak a fejlett országoktól kívánható meg, és tőlük is csak akkor, ha valamilyen előre nem látható váratlan esemény vagy gazdaságpolitikai hiba miatt nem kerültek átmenetileg válságos helyzetbe.

Eldöntendő azonban, hogy mely ország van olyan rossz helyzetben, hogy olyan eszközökhöz folyamodhat, amelyek alkalmazása a jó helyzetben lévő országok számára tilos, hogy mi az, ami nem károsítja nagymértékben a többi országot, és hogy mikor szűnik meg valamely országnak az a helyzete, amely miatt megengedhető nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok alkalmazása. Ennek megállapítása és a megállapítás következményeinek érvényesítése erre alkalmas nemzetközi szervezet létét tételezi fel, ezt a szervezetet pedig csak a nemzetközi politikai és gazdasági közösség hozhatja létre. Ez a szervezet emellett csak a nemzetközi gazdasági és politikai közösség kölcsönös jóindulaton alapuló együttműködése esetén működtethető. A nemzetközi gazdasági egyensúly keynesi értelmezése tehát egyértelmű érv a nemzetközi közösség tudatos gazdaságpolitikai szerepvállalása és az ezt megvalósító nemzetközi intézmény létrehozása mellett. Vágyálom ez, vagy van erre reális lehetőség? Nem vitatható, hogy ilyen célú nemzetközi szervezeteket már a II. világháború után is létrehoztak, és hogy a legutóbbi időben megalakult és működik a G7/G8 és a G20. Az emberiség tehát már megindult ezen az úton, és ha ez így van, tovább is léphet rajta. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy össze vagyunk láncolva, valamennyien, és jólétünk csak közös jólét lehet.

Még egy kérdés van hátra: mi a klasszikus és a neoklasszikus felfogás, vagyis a jelenlegi főirány, illetve a keynesi felfogás közti még fontosabb, akár végső és alapvető különbség? Szerintem az, hogy a keynesi felfogás felismeri, hogy a személyek tartós jellegű nemzetközi forgalmának, vagyis a nemzetközi vándorlásnak a lehetőségei kisebbek, akadályai nagyobbak, és következményei vészterhesebbek lehetnek, mint a javak és a szolgáltatások, valamint a tőke nemzetközi forgalmának lehetőségei, akadályai és következményei. A keynesi felfogás felismeri tehát, hogy az emberek közösségekben élnek, e közösségek fenntartandók, és lerombolásuknak végzetes következményei lehetnek. Ha valamely országnak külkereskedelmi hiánya van, és ez restriktív politikára kényszeríti, akkor ez a restriktív politika elszegényedésre és kivándorlásra, valamint ezzel járó súlyos társadalmi problémákra, akár e társadalom lerombolására vezethet. Mi több, ezek a problémák a nemzetközi vándorlás folytán átterjedhetnek más, olyan országokra is, amelyek eredetileg rendezett és probléma nélküli helyzetben voltak. Ha tehát elutasítjuk a nemzetközi kereskedelmi forgalom és a nemzetközi tőkeforgalom teljes szabadságának kárára tett engedményeket a feltétlenül indokolt esetekben és a feltétlenül indokolt mértékben, akkor vállalnunk kell az elmaradott, szegény vagy bajba jutott országok destabilizációját és az ebből eredő nemzetközi vándorlást a vele járó problémákkal együtt. Ma ez az egész kérdéskör sokkal élesebben vetődik fel, mint Keynes korában, és tiszteletreméltó az az éleslátása, amellyel már akkor felismerte ezeket az összefüggéseket és e problémák súlyosságát. Ez a szempont még inkább szükségessé teszi az eddigiekben bemutatott szemlélet elfogadását és az eddigiekben tárgyalt intézmény létrehozását.

Ez a rész nem fejezhető be mással, mint Skidelsky Keynes Westminster Abbeyben tartott gyászszertartásához írt késői gyászbeszéde már idézett részének megismétlésével. „Közgazdaságtana sokkal inkább az Új-, mint az Ószövetségé. Sokkal inkább a szeretet és a megbocsátás közgazdaságtana, mint az igazságé, vagy még inkább olyan közgazdaságtan, amelyben az igazságot nagyvonalú fenntartások, felmentő záradékok módosították. Keynes nem kívánt a jövőre vonatkozó tökéletes információn alapuló pazar számítási kapacitást. Egyetértett Locke-kal, aki azt írta, hogy »a minket érintő ügyek legnagyobb részében Isten csak félhomályba való bepillantást engedett nekünk«. Tévedni emberi dolog, és minden tartós emberi berendezkedésnek irgalmasnak kell lennie." (*Skidelsky* [2000], 476. o., kiemelés tőlem – Sz. Gy.)

Az a cikk, amelyen ez a fejezet elsősorban alapul (*Szakolczai* [2018]), terjedelmes fejtegetéssel zárul, amely szerint a modern közgazdaságtan és a Római Katolikus Egyház társadalmi tanítása között, főként, ahogyan ezt a *Centesimus annus* kezdetű enciklika (1991) megfogalmazza, nincs ellentét. Ami talán ennél is több és fontosabb: a Római Katolikus Egyház társadalmi tanítása gyakorlatilag megegyezik a modern közgazdaságtan progresszív ága, és így az itt ezt reprezentáló keynesi általános és általános nemzetközi elmélet nézetrendszerével.

19.

Robert E. Lucas Keynes-kritikája

Keynes nézetei 1950 és 1975 között egyértelműen uralták mind a közgazdaság-tudomány, mind a gazdaságpolitika világát. A samuelsoni szintézis (*Samuelson* [1950], *Samuelson–Nordhaus* [1985/1988], [1998/2000]) volt domináns mind az elméletben, mind a gazdaságpolitikában, noha a radikális keynesiánusok sohasem tekintették a keynesi nézetek megfelelő képviseletének, hanem inkább eltorzításának. A közgazdász szakma az elméleti fordulatot Lucas Keynes-kritikájának megjelenésétől (*Lucas* [1976/1977a/1981/1991], [1978/1981/1991]) számítja, a gazdaságpolitikai fordulat pedig félreérthetetlenül Thatcher, illetve Reagan uralomra jutásától, 1979-től, illetve 1980-tól datálódik. Megítélésem szerint – tudva, hogy ez ma kisebbségi nézet – Lucas Keynes-kritikája nem tekinthető megalapozottnak: Keynes tanítása ma is időszerű, és alkalmazására ma még inkább szükség van, mint megfogalmazásának idején.

19.1. Brunner és Meltzer a Lucas-kritikáról

Lucas Keynes-kritikája az irodalomjegyzékben közölt részleteknek megfelelően először egy 1976-ban megrendezett *Growth without Inflation* (Növekedés infláció nélkül) című konferencián, előadásként hangzott el. Ezt követően, némiképp átdolgozva jelent meg a Brunner és Meltzer által szerkesztett *Stabilization of the Domestic and International Economy* (A belföldi és a nemzetközi gazdaság stabilizációja) című kötetben (*Brunner–Meltzer* [1977a]), később a szerző egy először 1981-ben, majd 1991-ben megjelent cikkgyűjteményében (*Lucas* [1981/1991]). A Lucas-kritika szerves része még Lucas egy cikke is (*Lucas* [1978/1981/1991]), amely először 1978-ban, majd Lucas fenti cikkgyűjteményében jelent meg. A Lucas-kritikával, sőt Lucas egész munkásságával magyar nyelven először Király Júlia foglalkozott egy cikkében (*Király* [1998]), majd a közgazdasági Nobel-díjasokkat bemutató – Bekker Zsuzsa által szerkesztett – kötetben (*Király* [2005]).

A Lucas-kritika előadásának és megjelenésének időpontja a lehető legkedvezőbb volt mind a kritika, mind a szerzője számára. Nem sokkal a már

említett gyűjteményes kötetben való megjelenése (*Lucas* [1977a]) után lett miniszterelnök *Margaret Thatcher* (1979), és választották elnökké *Ronald Reagant* (1979). E kritika megjelenése integráns része volt a közgazdaság-tudomány konzervatív irányba fordulásának, ami integráns része volt a politika konzervatív irányba fordulásának. Ezekre az összefüggésekre félreérthetetlenül utal Brunner és Meltzer is az általuk szerkesztett és Lucas cikkét az első helyen közlő könyv (*Brunner–Meltzer* [1977a]) bevezető tanulmányában (*Brunner–Meltzer* [1977b]), és ennek is a legelső oldalán.

„Robert Lucas első helyen közölt cikke alapvető jelentőségű. Az »Understanding Business Cycles« [Az üzleti ciklusok megértése című cikk] kétségbe vonja a keynesi forradalom által megindított irányzat [helyességét], és hangsúlyozza az üzleti ciklusokkal foglalkozó Keynes előtti irodalom által megfogalmazott problémák és programok hasznosságának lehetőségét. »A koherens és hasznos aggregált közgazdasági elmélet felé vezető leggyorsabb előrelépés [idézik Lucast] a konjunktúraciklus elméletének képviselői által előadott problémafelvetés elfogadásából ered majd, és nem azoknak a selejtanyagokból készített építményeknek [jerry-built structures] a finomítására [irányuló] további kísérletekből, amelyekhez a keynesi makroökonómia vezetett minket.« Lucas ezután [folytatja Brunner és Meltzer] valamivel részletesebben felvázolja a gazdaság makro-[ökonómiai] magatartásának elemzéséhez [vezető] alternatív tárgyalásmódot, amely magában foglalja a »konjunktúraciklus elemzésének« integrálását a közgazdasági elméletbe. Lucas szerint az ilyen integráció alakítja ki a stabilizációs politikákhoz [vezető] racionális eljárás szükséges feltételét. Ez az új eljárás nem csupán azoknak a cselekményeknek [a tekintetében] különbözik a jelenlegi eljárástól, amelyeket értelmileg tartalmaz, hanem emellett azoknak a nézeteknek [a tekintetében] is, hogy a [gazdaság]politika mit tud elérni, és hogy a [gazdaság]politikát hogyan kell kialakítani." (*Brunner–Meltzer* [1977b], 1. o.)

Brunner és Meltzer e bekezdése, valamint az, hogy szó szerint idézik Lucas tudományos cikkekben szokatlanul éles kifejezését Keynes műveiről: „jerry-built structures", amely szó szerint „selejtanyagokból készített építmények"-et vagy „tákolmányok"-at jelent, amely azonban, szellemi alkotásról lévén szó, inkább lenne „fércmű"-nek vagy „förmedvény"-nek fordítható. Ez arra utal, hogy itt nem valamiféle elvont szakmai kérdésről, hanem ennél sokkal többről: a keynesi gondolkozás kiszorításáról és a közgazdaság-tudomány domináns pozíciójának más felfogással való betöltéséről van szó. Ez tehát a neoliberális-monetarista irányzat szélsőségesen durvának joggal minősíthető támadása a keynesizmus 1950-től 1975-ig tartó uralma ellen, és ennek megfelelően értékelendő. Ezt megerősíti, hogy Lucas részéről ilyen kifejezés használata olyan személyiséggel szemben, mint Keynes,

több mint meglepő, és több mint meglepő az is, hogy ezt a kitételt a kötet szerkesztői az egész kötetnek az első oldalán reprodukálják, és Lucas cikkét közlik az első helyen. Ezért aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy ez elsősorban nem szakmai vita, hanem Chicago háborúja a keynesizmus ellen. Ezt megerősíti Brunner és Meltzer alábbi, tördeléssel kiemelt bekezdése a bevezetés 2. oldalán.

„A tudományos érdeklődésnek a keynesi forradalom által felidézett irányváltását éles váltás követte abban a tekintetben, hogy milyen jellegű szerep betöltését remélhetik a közgazdászok a gazdaságpolitika terén, és ezzel [az irányváltással] a közvélemény nagymértékben egyetértett. A »konjunktúraciklusok magyarázatára« irányuló erőfeszítés nagymértékben az instabilitás intézményi forrásainak feltárására irányult azzal a reménnyel, hogy ha felismerik [az instabilitás] e forrásait, akkor ezek megfelelő intézményi változásokkal kiküszöbölhetők lesznek, vagy [legalább] enyhíthető lesz a hatásuk. Az előirányzott eljárás a nyilvános vita és a törvényhozási reform kínosan lassú folyamata volt, de megvolt a remény az intézményrendszer hosszú távú vagy »tartós« javítására. Annak a törekvésnek az elhagyását, hogy megmagyarázzuk a konjunktúraciklusokat, annak a vélelemnek [az elfogadása] követte, hogy a gazdaságpolitika azonnal vagy nagyon rövid távon és úgy tud hatni a gazdaság alakulására, hogy [a gazdaság] nem kívánatos jelenlegi állapotából, *bárhogy jutottunk is el oda*, kedvezőbb helyzetbe [kerüljön]." (*Brunner–Meltzer* [1977b], 2. o., kiemelés az eredetiben – Sz. Gy.)

Ezt a bekezdést rendkívül nagy jelentőségűnek, vagy akár a keynesi nézetek, illetve a Lucas, valamint Brunner és Meltzer által képviselt nézetek közti alapvető különbség félreérthetetlen deklarációjának tekinthetjük. Nem lehet vitás, hogy Keynes előtt a konjunktúraciklusok magyarázata állt az érdeklődés központjában, és hogy az e téren elért eredmény csak az intézményi viszonyok módosításának kínosan lassú folyamata útján vezethetett a problémák megoldására. Nem vitatható azonban, hogy a konjunktúraciklusok magyarázatára irányuló erőfeszítés nem vezetett sikerre. Nem vitatható az sem, hogy az akár az önkényuralom tartós fennállása, akár a fejletlenség vagy viszonylagos elmaradottság folytán rossz helyzetben lévő országok gondjai csak intézményi reform útján oldhatók meg. Ha azonban egy jól fejlett és virágzó piacgazdaság kerül valamilyen történelmi véletlen vagy súlyos gazdaságpolitikai hiba folytán egyik napról a másikra mély válságba, akkor nincs lehetőség az intézményrendszer alapvető reformjára. Emellett a közvélemény joggal várja el a politikától, hogy megoldja a problémákat, és a közgazdaság-tudománytól, hogy megtalálja a követendő utat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy eleget lehet tenni a közvélemény szerintem jogos igényének. Ez azonban már a továbbiakban kifejtendők tárgya vagy akár a következtetések előrevételezése.

19.2. Lucas a Lucas-kritikáról

Nemcsak Brunner és Meltzer helyezi el azonban így Lucas művét a közgazdaság-tudomány egészében, hanem maga Lucas is az itt bemutatott korábbi cikkének utolsó két bekezdésében. Azt ott leírtak fontossága miatt célszerű idézni ezt a két bekezdést is.

„[…] Méltányos kérdésnek látszik annak felvetése: miért van szükségünk elméletre. Azt hiszem, hogy erre az az általános válasz, hogy egy demokratikus társadalomban nem elegendő, ha azt hisszük magunkról, hogy igazunk van: képesnek kell lennünk arra, hogy megmagyarázzuk, miért is van igazunk. Olyan társadalomban élünk, amelyben a munkanélküliségi hányad mintegy 3 és 10 százalék között ingadozik. Ebből az következik, hogy mindkét helyzet elérhető, és nyilvánvaló, hogy a legtöbb ember boldogabb a három, mint a tíz [százaléknál]. Nyilvánvaló az is, hogy a kormányzati politika sokat tehet azért, hogy melyik helyzet következzék be valamely konkrét időpontban. Mi sem természetesebb, mint azt tekinteni az aggregált közgazdaságtan feladatának, hogy felfedje, mely politika vezet kívánatosabb helyzetre, és hogy ezt követően támogassa ennek alkalmazását. Ez volt a keynesi közgazdaságtan ígérete, és ez [még] ma is, amikor [már] nyilvánvaló ennek az ígéretnek a tudományos üressége. Érthető [ennek a nézetnek] a vonzereje mindazok számára, akik osztják azt a reményt, hogy a társadalomtudomány többet tud nyújtani, mint a dolgok jelenlegi állásának elegáns magyarázatát.

A közgazdaságilag művelt közönségnek mintegy negyven évre volt szüksége ahhoz, hogy elfogadjon két [szorosan egymáshoz] kapcsolódó eszmét. [Egyrészt] a piacgazdaságok a saját alapvető tulajdonságaik folytán ki vannak téve heves ingadozásoknak, amelyek csak rugalmas és erőteljes kormányzati intézkedésekkel küszöbölhetők ki. [Másrészt] a közgazdászok nincsenek olyan tudományosan alátámasztott ismeretek birtokában, [amelyek] képessé tennék őket [arra], hogy meghatározzák, bármely időpontban, hogy mik legyenek ezek az intézkedések. Kétséges, hogy sokan, akik nem szakmailag elkötelezettek [nyilván az előző mondatban kifejtett nézet mellett], ma is tartják-e magukat e hiedelmek közül a másodikhoz. Ez önmagában keveset tesz annak a vitának az eldöntéséért, hogy vajon az legyen-e a kormány szerepe a stabilizációs politikában, hogy csökkentse saját romboló szerepét, vagy aktív [szerepet játsszon] a magánszektor instabilitásának ellensúlyozásában. Mindaddig, amíg a konjunktúraciklus »nyilvánvaló ellentétben« marad a közgazdasági elmélettel, mindkét álláspont tarthatónak látszik. Úgy tűnik, hogy nincs lehetőség annak meghatározására, hogy miként kezeljük a konjunktúraciklusokat anélkül, hogy megértenénk, mik ezek, és hogyan jönnek létre.” (*Lucas* [1976/1977a/1981/1991], 235. o.)

Lucas tehát a fentiekben idézett szövegrészek szerint egyrészt deklarálja a keynesi közgazdaságtan „tudományos ürességét”, de ezt nem bizonyítja,

másrészt „hiedelemnek” (belief) minősíti mind a kormány szerepét helyeslő, mind az ezt helytelenítő nézetet. Az arra vonatkozó bizonyítékok előadása, hogy melyik hiedelem tartható, nyilván a későbbiek feladata, ámde azt Lucas már itt egyértelműen kimondja, hogy a közvélemény határozottan kívánja a kormány beavatkozását. A beavatkozás helyességét tagadó nézetet ezért különös súllyal kell alátámasztani, mert szembehelyezkedik a közösség álláspontjával, ami demokratikus viszonyok között csak egyértelműen bizonyított esetben engedhető meg, ha ugyan egyáltalán megengedhető. Ez tehát az a szemléletmód, az a szigor, amellyel el kell járnunk a továbbiakban: szigorú bizonyítékot kell megkövetelnünk a közvélemény szerinti óhajjal ellentétes nézetnek, tehát a kormányzati beavatkozás szükségessége és lehetősége tagadásának alátámasztására. Ennek a kérdésnek ezzel a szigorral való tárgyalása és eldöntése érdekében vizsgáljuk meg először a keynesi elméletet, illetve azt, amit Lucas keynesi elméletként ad elő. A továbbiakban tehát először Lucas Keynes-kritikájával, vagyis azzal foglalkozunk, hogy mit ír Lucas Keynesről és a keynesi nézetekről, és ez után azzal, hogy mit javasol helyettük.

19.3. Lucas Keynes-kritikája és ennek kritikája

Mind a kritikának, mind a kritika kritikájának első eleme a „tákolmány” és a „nyilvánvaló” „tudományos üresség”. Már leírtam, hogy ezek tudományos cikkekben szokatlanul éles kifejezések, amelyek használatával nem tudok egyetérteni. Különösképpen nem tudok egyetérteni azzal, hogy egy akkor még a negyven évet sem elérő, tehát a tudományos életben fiatalnak számító ember használ ilyen szavakat a közgazdaság-tudomány történetének egyik elismerten legkiemelkedőbb alakjával szemben. Ehhez hozzá kell tennem, hogy ennek az állításnak az alátámasztása enyhén szólva hiányos. Keynes életrajzíróinál olvashatjuk, hogy ő is hajlamos volt arra, hogy szóbeli vitában erős kifejezéseket használjon, és meglehetősen keményen lépett fel Hayekkel szemben az *Út a szolgasághoz* (Road to Serfdom) után. Ilyen kifejezéseket ennek ellenére tudományos irodalomban nem láttam, és azt hiszem, hogy ezek használatát joggal helytelenítem, és joggal vélem úgy, hogy ezeknek a kifejezéseknek a használata semmit sem bizonyít.

A kritika csupán az *Általános elmélet*-tel (*Keynes* [1936]) foglalkozik, és az irodalomjegyzékben csak ez, valamint Keynes harminc kötetben közölt összegyűjtött írásainak Johnson és Moggridge által szerkesztett XIV. kötete (*Keynes* [1978]) szerepel, amely az *Általános elmélet* körüli vitát tárgyalja. Ez már csak azért is helyteleníthető, mert az *Általános elmélet*-tel foglalkozik még az összegyűjtött írások ugyancsak Moggridge által szerkesztett XIII. és XXIX. (*Keynes* [1973], [1979]) kötete is. Még inkább helyteleníthető azért, mert Lucas a keynesi

makroökonómia és így értelemszerűen a keynesi életmű majdnem teljes egészét minősíti „tákolmánynak", tehát az életműnek azt a részét is, amellyel egyáltalán nem foglalkozik, sőt amelyet feltehetően nem is ismer, mint például Keynes utolsó műveit, a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó javaslatait. Ez szerintem megengedhetetlen. A keynesi életművet az *Általános elmélet*-ig e könyv 1.–4., és összefoglaló jelleggel 5. fejezete, azaz I. része tekinti át, életének utolsó évtizedében írt műveit, így a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó elképzeléseit és javaslatait pedig e könyv II.–V. része. Majdnem az egész életmű, a „keynesi makroökonómia" elutasítása, mégpedig ilyen szavakkal és úgy, hogy Lucas ennek csak erre az egyetlen elemére és az ezekkel foglalkozó kötetek közül is csak kettőre hivatkozik, élete utolsó tíz évében írt műveit pedig feltehetőleg nem is ismeri, szerintem megengedhetetlen.

A kritika megítélésem szerint az *Általános elmélet*-et is rosszul értelmezi. Ennek a helytelen értelmezésnek a lényegét már Lucas 1976–1977. évi, itt tárgyalt első cikkének címe: *Understanding Business Cycles* (A konjunktúraciklusok megértése) is mutatja. Ha ez a cím, akkor ebből az következik, hogy a probléma, a keynesi felfogás és a keynesi forradalom lényege a konjunktúraciklusok megértése, ez azonban alapvető ellentétben van Keynes felfogásával. Lucas emellett a következőket írja: „A keynesi forradalom elsődleges következménye a kutatási erőfeszítésnek e kérdés [az általános egyensúly kérdése] helyett a termelés egy időpontra vonatkozó meghatározásának nyilvánvalóan egyszerűbb kérdésére való átirányítása volt, adottnak tekintve az előzményeket." Az *Általános elmélet* azonban semmiképpen sem értelmezhető úgy, mint „a termelés egy időpontra vonatkozó meghatározásának" elemzése; ez az *Általános elmélet* teljes félreértése vagy félremagyarázása. Ennek az alátámasztására idéznem kell, noha ez szokatlan, az *Általános elmélet* tartalomjegyzékét.

Részletek Keynes *Általános elmélet*-ének tartalomjegyzékéből:

I. rész: Bevezetés

II. rész: Definíciók és alapgondolatok

III. rész: A fogyasztási hajlandóság

IV. rész: A beruházási indíték

12. fejezet: A hosszú távú várakozások helyzete

V. rész: Pénzbérek és árak

22. fejezet: Megjegyzések a konjunktúraciklusról

24. fejezet: Befejező megjegyzések a társadalomfilozófiáról, amelyre az *Általános elmélet* vezethet

VI. rész: Az *Általános elmélet* által javasolt rövid megjegyzések

Ez a kivonatos tartalomjegyzék, amelyben csak néhány, az itteni érvelés szempontjából különösképpen fontos fejezetcím szerepel, félreérthetetlenül mutatja azt a nyilvánvaló és általánosan ismert tényt, hogy az *Általános elmélet* a közgazdaság-tudomány számos fontos kérdésével foglalkozik, ezért is kapta

ezt a nevet, és semmiképpen sem értelmezhető úgy, mint „a termelés egy időpontra vonatkozó meghatározásának” elemzése. A konjunktúraciklussal csak egyetlen, „Megjegyzések a konjunktúraciklusról” című, a befejező megjegyzések között elhelyezett fejezet foglalkozik.

A keynesi általános elmélet alaposabb és részletesebb kritikája a fent már idézett második Keynesszel foglalkozó cikkben (*Lucas* [1978/1981/1991]) található meg. Ez a cikk azzal a számomra meglepő tétellel vezeti be az érvelést, hogy „a »teljes foglalkoztatás« […], mint a gazdaságpolitika »célja« […] nem lehet a munkanélküliségi politika operatív bázisa, főként azért, mert a közgazdászoknak nincs koherens elképzelésük arról, hogy mit is jelent a teljes foglalkoztatás, és hogyan számszerűsíthető”. Lucas ez után átugorja az *Általános elmélet* 2. fejezetének I. alfejezetét, amelyben Keynes úgy érvel, hogy a foglalkoztatás klasszikus elmélete az alábbi két posztulátumon alapul:

1. a munkabér egyenlő a munka határtermékével, és
2. a munkabér haszna, amikor a munka adott mennyiségét alkalmazzák, egyenlő a foglalkoztatás e volumenének határáldozatával.

Keynes szerint ez a foglalkoztatás klasszikus elméletét megalapozó két posztulátum, de ezeknek semmiféle meglapozottságuk sincs, és ezek nem tarthatók (*Keynes* [1936], 5–7. o.). Minthogy Lucas, tagadva a keynesi elméletet, szükségképpen ehhez a két posztulátumhoz tér vissza, meg kellene kísérelnie ezek bizonyítását. Lucas ezt nem teszi meg, de – a foglalkoztatás keynesi elméletét tagadva – szükségképpen visszatér a klasszikus elmélethez, mert harmadik lehetőség nincs. Ezért egész érvelése ezen a két bizonyítatlan és tarthatatlan posztulátumon alapul, és már csak ezért is tarthatatlan.

Lucas ezt követően úgy érvel, hogy minden munkanélküliségben van szándékos elem abban az értelemben, hogy, legyenek bármennyire nyomorúságosak valakinek a munkavállalási lehetőségei, mindig választhat úgy, hogy elfogadja őket. Ennek folytán szerinte nincs alapja annak, hogy megkülönböztessük a szándékolt és a kényszerű munkanélküliséget. Ezek megkülönböztetése nem tény, hanem csupán olyan elméleti konstrukció, amelyet Keynes vezetett be a foglalkoztatás nagymértékű ingadozásának magyarázatára. Ebből viszont az következik, hogy nem juthatunk el, még fogalmilag sem, a teljes foglalkoztatás használható definíciójához abban az értelemben, hogy teljes foglalkoztatás esetén nincs kényszerű munkanélküliség. A teljes foglalkoztatás még úgy is definiálható – folytatja –, mint a foglalkoztatásnak az a szintje, amely az infláció elfogadható ütemére vezet, de ez a definíció is elfogadhatatlan. A teljes foglalkoztatás olyasvalami, ami nincs – írja. Ennek folytán fel kell adni az önkéntes és a kényszerű munkanélküliség megkülönböztetésének minden kísérletét.

Lucasnak ez az érvelése szerintem tarthatatlan. Az, hogy valamely jelenség definíciója vitatható, és pontos meghatározása nehézségeket okoz, nem

jelenti azt, hogy a jelenség nem létezik, és hogy a jelenség jellegéről vagy nagyságáról nem lehetne képünk. Feltehetőleg nehézséget okoz a Föld, a Nap vagy még inkább egy távoli csillag középpontja hőfokának megállapítása, ez azonban nem jelenti azt, hogy ezeknek az égitesteknek nincs középpontjuk, annak nincs hőfoka, és ne tudnánk, hogy ez a hőfok általában magas. Hasonlóképpen tudjuk, hogy a foglalkoztatásnak van szintje, és hogy gazdasági visszaesés idején nagy a munkanélküliség. Lucas is elismeri, hogy a munkanélküliség akkori szintjét a társadalom nem kedveli, és hogy ilyenkor vannak olyanok, akik nagyon szívesen dolgoznának, de erre *az akkor elérhető feltételekkel* nem hajlandók. Ha valaki nem óhajtja a kényszerű munkanélküliség kifejezést használni az ő helyzetükre, javasoljon más szót, ez a terminológiai vita azonban nem szünteti meg ezt a jelenséget. A tényt nem változtatja meg, ha a definíció – az önkéntes és a kényszerű munkanélküliség definíciója – vitatható. Mi több, megvan a számszerű elemzés vitathatatlan alapja is. Ha a munkát keresők száma meghaladja a munkást keresőt számát – ha szabad itt a párhuzamosság kedvéért ezt a szót használni –, e kettő különbsége a kényszerű munkanélküliség számszerű értéke, és a további finomítás már a statisztikusok dolga.

Lucas szerint a fentiekben leírtaknak az a folyománya, hogy „fel kell adni azt az egész értelmetlen szótárt, amely a teljes foglalkoztatáshoz kapcsolódik", és ennek következtében értelmét veszti a „potenciális termelés", a „teljes kapacitás" stb. (i. m. 245. o.). Szerinte ennek ennél is fontosabb folyománya, hogy „a monetáris és fiskális politika felőli vita középpontjába a stabilizáció, az árstabilitás és a bizonytalan, erratikus gazdaságpolitikai beavatkozások romboló hatásainak minimalizálása kerül" (uo.). Amint írja, természetesen az ilyen eljárás is vezet valamilyen átlagos munkanélküliségre, de csak mint melléktermékre, és nem mint valamilyen előre meghatározott „célra" (uo.). Majd ezt követően: „Ahogy változik a munkanélküli segély szintje, úgy lesz elérhető a társadalom számára a munkanélküliségi szintek egész sora, valamennyi egyformán »természetes«. Szélsőséges esetben, ha komoly büntetést szabnak ki arra, aki munkanélkülinek nyilvánítja magát, a munkanélküliek arányszáma bármely tetszőlegesen alacsony szintre leszállítható." (I. m. 245–246. o.)

Ezek az idézetek azt mutatják, hogy a legteljesebb mértékben megfelel az igazságnak a könyvünk korábbi részeiben leírt azon állításunk, hogy a Keynes és White közötti vitával kezdődött a progresszív és a konzervatív közgazdászok máig tartó és előreláthatóan a jövőben is folytatódó vitája. A fent idézett mondatban megjelenik a „stabilizáció" szó, amely White tervezetének is a központi eleme volt, és amely ma is a közgazdaságtan konzervatív irányzatának legfontosabb jelszava. A fent idézett mondatban megjelenik az árstabilitás is, White másik központi törekvése és a mai konzervatívok második legfontosabb

jelszava. A Keynes–White-vita lényege tehát ugyanaz, mint a Keynes–Lucas-vita vagy a Lucas-kritika lényege: mi a fontosabb, az árstabilitás vagy a foglalkoztatás, a jólét és a fejlődés? Keynes gondolkodásának központjában „az emberiség legszebb reményeinek megfelelő helyzet" elérése áll. Ahogy White érvelésében meg sem jelentek „az emberiség legszebb reményei", éppúgy nem jelennek meg Lucas érvelésében sem.

A fenti idézetek emellett meglepő módon és mértékben igazolják Keynest, és ha az ezt követő érvelés Lucas kezébe kerülne, feltehetőleg megdöbbenne. Keynesnek talán az a legfontosabb állítása, hogy a szabad piacokon végtelenül sok egyensúlyi helyzet alakulhat ki, és ezek közül – lényegében véve erkölcsi és politikai meggondolások alapján – kell kiválasztani „az emberiség legszebb reményeinek megfelelő" és ezért optimálisnak minősíthető egyensúlyi helyzetet. A klasszikus-neoklasszikus egyensúlyi elmélet szerint ugyanakkor a szabad piacokon egyetlen egyensúlyi helyzet lehet, amely egyúttal optimális is. Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik a 18. fejezet. Lucas tehát – nyilván tudta nélkül és akarta ellenére – keynesi álláspontot foglal el, amikor azt írja, hogy „az átlagos munkanélküliségi szintek egész sora érhető el, mind egyformán »természetes« (i. m. 245–246. o.), és amikor azt írja, hogy „különböző gazdaságpolitikák a reáltermelés eltérő szintjéhez vezetnek" (i. m. 246. o.), ami egyébként nyilvánvaló és vitathatatlan. Ha ez így van, márpedig vitathatatlanul így van, akkor nemcsak lehet, hanem kell is választani. A választáshoz kritérium kell, és Keynes szerint a választás kritériuma a foglalkoztatásnak a társadalom által kívánatosnak tartott szintje, vagyis a Lucas által tagadott és nem létezőnek tekintett teljes foglalkoztatás, illetve, általánosabban „az emberiség legszebb reményei". Ezt mint választási kritériumot Lucas olyannyira nem ismeri el, hogy meg sem említi, tehát nem létezőnek tekinti.

Lucas ezzel ellentmondásba kerül saját magával. A fenti, „Lucas a Lucas-kritikáról" című 19.2. alfejezetben már leírtam, hogy szerinte olyan társadalomban élünk, amelyben a munkanélküliségi hányad mintegy 3 és 10 százalék között ingadozik, hogy mindkét helyzet elérhető, és nyilvánvaló, hogy a legtöbb ember boldogabb a három, mint a tíz százaléknál, és hogy a kormányzati politika sokat tehet azért, hogy melyik helyzet következzék be valamely konkrét időpontban. Lucas emellett úgy véli, hogy demokratikus társadalomban a kormányzati politikának igazodnia kell a társadalom többségének és különösképpen a társadalom nagy többségének kívánságaihoz. Nehezen is foglalhatna el más álláspontot. Ha viszont ez így van, és ha a kormányzati politika befolyásolhatja a foglalkoztatás szintjét, akkor a magas foglalkoztatási szintre törekvő kormányzati politika követése elkerülhetetlen. Ez olyannyira nyilvánvaló, hogy még csak nem is vitatható. Bill Clinton elnökjelölti kampányának vezetője, James Carville azt tűzte ki szemmagasságban az íróasztala előtti falra, hogy „A gazdaság az, te szamár!" (It's the economy, stupid.)

A fentiekből az következik, hogy Lucasnak a keynesi általános és foglalkoztatási elmélettel szembeni ellenvetései nem tarthatók. Ez a vita egyébként, amint ezt már leírtam, az ebben a könyvben elsősorban tárgyalt nemzetközi gazdasági kérdéseket nem is érinti, mert Lucas Keynesnek a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó nézeteivel nem foglalkozik, ezeket feltehetően nem is ismeri, és érvelése nem érinti ezt a kérdéskört.

Visszatérve Lucas itt tárgyalt első cikkére (*Lucas* [1976/1977a/1981/1991]), ez a cikk a már ismertetett részeket követően a makroökonómiai modellezés problémáit veszi sorra, és azt írja, hogy az e téren tapasztalható fejlődés inkább tudható be Tinbergennek, mint Keynesnek. Én viszont ezzel ellentétben, legyek bármilyen nagy tisztelője Keynesnek, úgy vélem, hogy az e téren tapasztalható fejlődés egyáltalán nem tudható be Keynesnek, még akkor sem, ha e modellek alkotói olvasták is műveit, és megkísérelték is gondolatainak felhasználását a modellalkotásban.

Keynesnek a matematikához fűződő viszonya joggal minősíthető furcsának és ellentmondónak. Rendkívül jó matematikai képességei voltak, és ez egyértelműen bizonyítható. Etoni felvételi vizsgáján a tizedik helyet szerezte meg, matematikából azonban holtversenyben az elsőt. Az Etonban folyamatosan tartott tanulmányi versenyeken is ő lett a legkiemelkedőbb díjszerző. A díjak a diák által kiválasztott könyvek formájában voltak átvehetők, és az első évben megnyert tízet, a másodikban tizennyolcat, a harmadikban tizenegyet, összesen hatvanhárom kötetet. Ami az itteni tárgyalás szempontjából a legfontosabb, megnyerte Eton összes fontosabb matematikai díját. Ennek folytán Cambridge-ben a matematikára akarták szorítani, aminek – apja segítségével – sikeresen ellenállt. Cambridge-i tanulmányai befejezéseként írt első könyve – nálunk úgy mondanák, hogy diplomamunkája – mégis matematikai, valószínűségszámítási témájú volt (*Keynes* [1921]). Ezt a könyvét azonban még cambridge-i tanulmányai idején írta, ottani tanulmányait 1905 májusában fejezte be, és 1906 októberében lépett be első munkahelyre, az Indiai Ügyek Minisztériumába. Az, hogy ezt a könyvet csak 15 évvel ezután, 1921-ben, az indiai pénzügyekkel kapcsolatos, majd pénzügyminisztériumi, majd versailles-i tevékenysége, valamint *A béke gazdasági következményei*-nek megjelentetése után rendezte sajtó alá és jelentette meg, mintegy a rend kedvéért, mutatja az e téma és saját e témakörbe tartozó munkája iránti mérsékelt érdeklődését. Ezután matematikával soha többé nem foglalkozott, és műveiben alig található képlet, ami kevés található, az a lehető legegyszerűbb, és illusztrációs célt szolgál. Még a multiplikátor sem az ő műve, hanem egyik legközelebbi munkatársáé és barátjáé, Richard Kahné. Mindebből az következik, hogy a matematikai modellezés kérdése, bár nyilvánvalóan tárgyalható, nem tartozik Lucas Keynes-kritikájába, és itt nem kell tovább foglalkoznom vele.

19.4. Lucas kutatási javaslatai

Lucas a Keynes-kritikában az általa elutasított keynesi út folytatása helyett az alábbiakat javasolta, nyilvánvalóan azzal, hogy ez az út követendő, és ez vezetne a problémák megoldására.

Egyrészt, *Hayekre* ([1933], 33. o.) hivatkozva: „A ciklikus jelenségeknek a gazdasági egyensúly elméletébe való belefoglalása, amellyel [e ciklikus jelenségek] nyilvánvaló ellentétben állnak, a konjunktúraciklus-elmélet kritikus problémája marad."

Másrészt, ugyancsak Hayekre ([1933], 42. o.) hivatkozva: „»Egyensúlyi elméleten« itt elsősorban az összes gazdasági mennyiség általános és kölcsönös összefüggésének modern elméletét értjük, amelyet az elméleti közgazdaságtan lausanne-i iskolája fejtett ki a legtökéletesebben."

Harmadszor, ha nem is az indításban, de szintén Hayekre hivatkozva: „Az a tétel, hogy a makroökonómia mikroökonómiai megalapozást igényel, közhellyé vált, és noha sok zavar van ennek az igénynek a természete, valamint a körül, hogy mit is jelentene ennek kielégítése, valószínű, hogy sok modern [nyilván a konjunktúraciklus-elmélettel foglalkozó] közgazdász számára nem okozna nehézséget Hayek azon tételének elfogadása, hogy a probléma nagyjából azonos a sajátjukkal. Hogy helyesen vagy sem, ebben a tanulmányban úgy szeretnék érvelni […], hogy a leggyorsabb előrelépés a koherens és hasznos makroökonómiai elmélet felé a konjunktúraciklus-elmélet művelői által alkalmazott problémafelvetés elfogadásából fog eredni, és nem …" – és itt következik keynesi makroökonómia mint „tákolmány" elutasítása, ahogy már idéztem az előbbiekben.

Ez az érvelés a fenti három bekezdés közül az elsőben és a harmadikban is a konjunktúraciklus-elméletet jelöli meg kiindulópontként. Az irodalomjegyzékben is szerepel ezen elmélet legkiemelkedőbb képviselője, *Haberler* művének, a konjunktúraciklus-elmélet alapkönyvének első kiadása (*Haberler* [1937]). E művet a Népszövetség adta ki az *Általános elmélet* megjelenésének idejében, de ez a könyv az *Általános elmélet*-tel ellentétben kiadásról kiadásra bővült (többek közt *Haberler* [1955, 1963]). Lucas saját maga is erre az útra lép, azaz megkísérli egy új, monetáris konjunktúraciklus-elmélet megfogalmazását. Lucas cikkének e részét a következő alfejezetben fogom tárgyalni.

Ezzel a témával itt csak a teljesség kedvért kell foglalkoznom, mert nem érinti Keynes tevékenységét és különösképpen nem a nemzetközi gazdasági kérdéseket. Itt csak annyit érdemes leírni, hogy a ciklikusság elsősorban az I. világháború előtti időszak problémája volt, mert akkor követték egymást, elsősorban Amerikában, meglepő szabályossággal a válságok. Ennek folytán *Stanley Jevons* [1957, 1965] még azt a nézetet is előadta, hogy a gazdasági ciklusokat a naptevékenység ciklikus változásai okozzák a mezőgazdasági terme-

lésre gyakorolt hatásukon keresztül. Mára azonban a gazdasági visszaesések elvesztették szabályszerű ciklikusságukat, felismerhetővé váltak az egyes visszaesések egymástól különböző okai, és ezzel megszűnt az érdeklődés e témakör iránt. Ezzel tehát nem kell tovább foglalkoznunk.

Az általános egyensúlyi elméletet alaposan tárgyaltam a 18. fejezetben. Az e fejezetben bemutatott Coase-tétel szerint a neoklasszikus általános egyensúlyi elméletnek az a következtetése, hogy a piaci automatizmus egyetlen és egyben optimális egyensúlyi helyzetre vezet, csak a zérus tranzakciós költségek elméleti esetére vonatkozik, és nem a való világra. Az információs aszimmetria ugyanitt tárgyalt elmélete bemutatja, hogy a piacok csak akkor vezetnek optimális megoldásra, ha a két fél, az eladó és a vevő informáltsága azonos, ami azonban csak elméletben tételezhető fel, a valóságban a piacon találkozó két fél informáltsága mindig különböző. Végül, ami talán a legfontosabb, nem felel meg a való tényeknek a neoklasszikus általános egyensúlyi elméletnek az a feltevése, hogy az ízlések és a technológia adott, és a gazdaság viszonylag békés körülmények között az ezek által meghatározott és így predeterminált egyensúlyi helyzethez közelít. Ezért e kérdés tárgyalása is röviden lezárható azzal, hogy a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet elegáns elméleti konstrukció, amelyből azonban nem vonhatók le a való világra vonatkozó következtetések és különösképpen nem gazdaságpolitikai ajánlások.

Itt még ennél is rövidebben tárgyalható a makroökonómia mikroökonómiai megalapozásának igénye. Ez az igény valóban gyakran jelenik meg az irodalomban, de megítélésem szerint megalapozatlan is és ellentmondó is. A keynesi makroökonómia lényege, hogy a munkabér és a foglalkoztatás nem vagy nem csupán a saját személyes optimumukra törekvő alkalmazott vagy potenciális alkalmazott és az alkalmazó közötti alku, hanem nagyrészt a mindenkori gazdasági helyzet eredménye, ami nyilván igaz. A mikroökonómiai megalapozás követelőinek természetesen igazuk van abban, hogy a mindenkori gazdasági helyzet végtelenül nagyszámú egyéni döntés következménye, ezek azonban annyira számosak és annyira távoliak, hogy explicit figyelembevételük lehetetlen. Ezért e kérdés vizsgálata során nem lehet túlmenni azon, mint például, hogy a bérek alacsonyak, mert a foglalkoztatás szintje alacsony. Nem lehet belemenni azoknak a Keynes által is fontosnak tartott egyéni döntéseknek az explicit figyelembevételébe, amelyek folytán például a foglalkoztatás azért alacsony, mert sokan úgy döntenek, hogy nem vásárolnak, hanem elköltetlenül felhalmozzák jövedelmük nagy részét. Részletesebb tárgyalás nélkül is előadható tehát az az álláspont, hogy a makroökonómia mikroökonómiai megalapozása nem látszik sokat ígérő kutatási iránynak, és hogy ez a gondolat nem vonja maga után a keynesi szemlélet feladásának szükségességét.

19.5. Lucas konjunktúraciklus-elmélete

Lucas itt tárgyalt első cikkének utolsó pontjaiban kísérletet tesz a pénzügyi konjunktúraciklus felvázolására. Már a bevezetésben hangsúlyozza, hogy ez a kísérlet közel áll a racionális várakozások *Muth* [1961] által kezdeményezett elméletéhez. Az elgondolás kiindulópontja a reprezentatív ügynök vagy vállalkozó (vállalkozás), tehát egy egyszemélyes vállalkozás, amely kezdetben olyan körülmények között létezik, amelyben nincs konjunktúraciklus, és nincs árváltozás. A kiinduló kérdés az, hogy mi történik, mit tesz ez az ágens, ha azt észleli, hogy eladási ára 10 százalékkal megnő. Sok mindent tehet, de feltehetőleg növeli termelését, ami kínálati oldalról kiinduló általános termelésnövekedésre vezet.

Az alapvető kérdés, hogy mi történik, ha elejtjük az általános árindex stabilitására vonatkozó feltevést. E kérdés megválaszolásához Lucas azt a meglepő feltevést vezeti be, hogy az ágens szintjén „a relatív és az általános árváltozások nem különböztethetők meg" (i. m. 230. o.). Ennek folytán az általános árnövekedés, pontosan úgy, mint a relatív árnövekedés, a foglalkoztatás és a beruházás ugyanolyan irányú (és mértékű) elmozdulását váltja ki.

E fejezet előző részében megjegyzéseimet a nézetek ismertetésének befejezése után adtam elő. Ezt itt most nem tudom megtenni. Minthogy olvastam neoklasszikus mikroökonómiai tankönyveket, hozzá vagyok szokva az enyhén szólva problematikus feltételezésekhez, így például az olyan fogyasztó vagy termelő feltételezéséhez, akinek se istene, se hazája, se felesége, se családja, se semmiféle érdeklődése nincs azon kívül, hogy több fogyasztási cikket vásároljon, és több legyen a profitja. Azt merem azonban mondani, hogy ez a feltevés még ezen is túltesz, mert ez annak feltételezésével egyenlő, hogy a reprezentatív vállalkozó vak és süket, szellemi fogyatékos, nem olvas újságot, és nem érzékeli azt, ami a környezetében történik. A tipikus vállalkozónak nincs fogalma az általános konjunkturális helyzetről, és nem tudja, hogy általában áremelkedés, árstabilitás vagy árcsökkenés van-e a gazdaság egészében és saját szakmájában. A tipikus vállalkozó magatartása a legprimitívebb állatok magatartásával azonos: számára a külvilág egyetlen eleme saját eladási ára, annak is csak a pillanatnyi nagysága, és még arra is képtelen, hogy a jövőre vonatkozó elképzeléseket alakítson ki. Az átlagos vállalkozó nem lehet ilyen, mert ha ilyen, menthetetlenül tönkremegy, márpedig az a nyilvánvaló tapasztalat, hogy az átlagos vállalkozó nem megy tönkre, hanem a vállalkozások többsége talpon marad. Ezzel itt ezt az elemzést akár abba is hagyhatnánk.

Lucas azonban folytatja az elemzését, ugyanebben a szellemben. Azt írja, hogy „a konjunktúraciklusnak és a [gazdaság] általános magatartásának [vagy inkább helyzetének] nincs különösebb jelentősége. Nincs ok arra, hogy a vállalkozók úgy specializálják [vagy inkább alakítsák ki] információs rendszerűket,

hogy helyesen diagnosztizálják [vagy inkább ismerjék fel] az általános változásokat [és így az árváltozásokat]." (Uo.) Kénytelen vagyok megjegyezni, hogy a gazdasági helyzet alapvető vonásainak felismeréséhez nincs szükség „saját információs rendszer" kialakítására, elég újságot olvasni. Ezt azonban Lucas reprezentatív ágense nem teszi meg, hanem saját terméke árának változásán kívül semmit sem tud. Itt még az a kérdés is fölvethető, hogy vajon honnan tudja meg saját termékének árváltozását. Talán egy jótékony angyal közli vele? A standard mikroökonómiai feltételezés szerint az ár az eladó és a vevő közti alkuban alakul ki, és az áremelést csak az eladó, vagyis a mi reprezentatív ágensünk javasolhatja. Vajon mi indíthatja a mi reprezentatív ágensünket magasabb vagy bármilyen ár kérésére, ha semmit sem tud a külvilágról? Ennek folytán tarthatatlan az a feltevés, hogy a vállalkozók saját árujuk kívülről egyértelműen megadott árán kívül semmit sem tudnak a külvilágról.

A folytatás már gyakorlatilag megfelel a standard cikluselméletnek. Ha az általános áremelkedést a vállalkozók az ő termékük speciális áremelkedéseként értékelik, akkor olyan mértékben terjesztik ki a beruházást és a foglalkoztatást, amilyen mértékben ez valójában nem indokolt. Ezért „a kapacitásnak ebbe a kiterjesztésébe automatikusan be van építve a visszaesés" (i. m. 231. o.), és mindennek az az oka, hogy „az ágensek összekeverik a relatív árak és az általános árindex változását" (uo.).

Itt érünk el oda, ahova Lucas el akart jutni. „Az általános árváltozások elsődlegesen a pénzmennyiség változásából erednek" (i. m. 232–233. o.). „A depresszziókat és az ezekből való kiemelkedéseket a pénzoldal idézi elő" (uo.). Ahova eljutottunk, az a „monetáris konjunktúraciklus-elmélet", a keynesi „forradalom" lebontása, valamint Henry Simons, Friedman és az aktivista gazdaságpolitika más kritikusai makroökonómiai javaslatainak alátámasztása. A gazdaságpolitikáról természetesen lehet vitatkozni, és még különböző iskolái is lehetnek, de a vitát nem lehet így eldönteni, hanem csak a tények alapján. Emellett aligha lehet kérdéses, hogy nem lehet ugyanaz a politika a legjobb minden országban. (A cikk azzal a két bekezdéssel zárul, amelyeket már a 19.2. alfejezetben olvashattunk.)

19.6. Konklúzió

A legfontosabb konklúzió az, ami már a 18. fejezetben megjelent, és ami azonos Csaba [2016] és Mueller [2015] nézeteivel. Itt elsősorban értékítéletekről van szó. Célja-e a gazdaságpolitikának a társadalom többsége, sőt nagy többsége által elfogadhatónak tartott helyzet és ennek fontos elemeként az elfogadhatónak tartott foglalkoztatási szint elérése és fenntartása, vagy sem, és célja-e a közgazdaságtannak „az emberiség legszebb reményeinek" szolgálata, vagy sem? Ez értékítélet, és kétségtelen, hogy itt elsősorban erről van szó.

Befejezésként idéznem kell azokat a mondatokat, amelyeket a 19.2. alfejezetben már idéztem. „Olyan társadalomban élünk, amelyben a munkanélküliségi hányad mintegy 3 és 10 százalék között ingadozik. Ebből az következik, hogy mindkét helyzet elérhető, és nyilvánvaló, hogy a legtöbb ember boldogabb a három, mint a tíz [százaléknál]. Nyilvánvaló az is, hogy a kormányzati politika sokat tehet azért, hogy melyik helyzet következzék be valamely konkrét időpontban." „A közösség határozottan kívánja a kormány beavatkozását [a közösség óhajának megfelelő helyzet eléréséért]." A beavatkozás helyességét tagadó nézetet ezért különös súllyal kell alátámasztani, mert szembehelyezkedik a közösség álláspontjával, ami demokratikus viszonyok között csak egyértelműen bizonyított esetben engedhető meg, ha ugyan egyáltalán megengedhető. Ez tehát az a szemléletmód, az a szigor, amellyel el kell járnunk a továbbiakban: szigorú bizonyítékot kell megkövetelnünk a közösség óhajával ellentétes nézetnek, tehát a kormányzati beavatkozás szükségessége és lehetősége tagadásának alátámasztására. Ezt a fejezetet csak azzal zárhatjuk le, hogy az, amit itt Lucas előadott, semmiképpen sem bizonyítja a közvélemény szerinti óhajjal ellentétes, a kormányzati beavatkozás szükségességet és lehetőségét tagadó nézet helyességét és az ezt igenlő keynesi nézetek helytelenségét.

Végül ismételten meg kell jegyeznem, hogy ez a Lucas-kritika egyáltalán nem foglalkozik Keynesnek a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó nézeteivel, amelyeket feltehetően nem is ismer. Ennek ellenére itt foglalkoznom kellett vele, mert Keynes életműve egységes egész, és ezért bármelyik fontos részének elutasítása az egész életműnek és minden más fontos részének az elutasítását jelenti. A szakmai közvélemény a Lucas-kritikát Keynes egész életműve elutasításának is tekinti, az itt leírtak és idézettek szerint nem alaptalanul. Ezért e könyv mondanivalója szempontjából is fontos, hogy a Lucas-kritikából nem következik az, hogy a jövőben nem támaszkodhatunk Keynes nézeteire és javaslataira, még ha figyelembe kell is vennünk a körülmények változásának következményeit.

20.

Keynes időszerűsége és nagysága

Keynes 1946-ban, több mint hetven évvel ezelőtt halt meg. Fő művét, az *Általános elmélet*-et több mint nyolcvan évvel ezelőtt tette közzé; utolsó – és szerintem nem kevésbé fontos – művét, az általános nemzetközi elméletet és a nemzetközi gazdaság ezen alapuló rendjét, valamint az ugyancsak ezen alapuló nemzetközi gazdaságpolitikai javaslatait pedig életének utolsó öt évében, hetvenöt évvel ezelőtt dolgozta ki, majd haláláig harcolt elfogadtatásukért. Nem alaptalan az a kérdés, hogy vajon nézetei és javaslatai időszerűek-e még ma is. Ebben a záró fejezetben először ezzel a kérdéssel foglalkozom, elsősorban az előző két, vagyis a 18. és a 19. fejezethez kapcsolódva, és Krugman [2007], valamint Leijonhufvud [2009] egy-egy írására támaszkodva.

20.1. Az általános egyensúlyi és a konjunktúraciklus-elmélet

A 18. fejezetben a neoklasszikus általános egyensúlyi elméletet mutattam be, úgy érvelve – ami egyébként megfelel az általános felfogásnak –, hogy ez az elmélet nem alapozhat meg gyakorlati következtetéseket, és emellett alapvetően ellentétes a keynesi gondolkozással. Bemutattam a keynesi szellemű általános elméletet is, amelynek összes alapelvét Keynes dolgozta ki a negyvenes éves legelején, a Valutaalap megalakítására vezető tervezeteiben, de amelyet, mint keynesi általános egyensúlyi elméletet, sohasem fogalmazott meg. A keynesi gondolatrendszer talán legjobb mai ismerője és értelmezője, *Leijonhufvud* [2009] a legteljesebb mértékben megerősíti ezt az érvelést. Itt idézett cikkének bevezetésében a következőket írja:

„Vannak dolgok, amelyeket Keynes bizonyára nem tétetne meg velünk. Nem akarna rábírni minket arra, hogy megpróbáljuk levezetni az ízlésekre és a technológiákra vonatkozó kétes »axiómák« kis csoportjából azt, hogy miként működik a világ. Nem helyeselné azt sem, ha fáradhatatlan erőfeszítéssel [törekednénk arra, hogy] belepréseljünk bármely mai problémát valamely előre meghatározott keretbe. És nem örülne, ha azt látná, hogy a közgazdászok skolasztikus vitákba bonyolódnak bele arról, hogy mi is volt a közgazdasági gondolat 70 évvel ezelőtt.” (I. m. 741. o.) Ehhez a későbbiek-

ben a következőket teszi hozzá: „Az általános egyensúlyi elmélet feltételezi, hogy mindenütt érvényesül az egyenlő értékek cseréjének [törvénye], ami alátámasztja ennek az elméletnek az [általános] alkalmazhatóságát. Nincs is ezzel semmi baj mindaddig, amíg elismerjük, hogy [ez a feltételezés] kizárja azokat a válságokat, amelyek elemzése a makroökonómia művelőinek elsődleges társadalmi kötelezettsége." (I. m. 754. o.)

Már „az ízlésekre és a technológiákra vonatkozó kétes axiómák" kifejezés nyilvánvaló utalás *Walras* ([1874], [1874/1954]) nézeteire, valamint *Arrow* és *Debreu* [1954] ebből eredő neoklasszikus általános egyensúlyi elméletére, és egyértelműen elutasítja ezeket. A két további mondat azokra a neokeynesiánusokra is vonatkozik, akik sokszor talán túlságosan ragaszkodnak a mester által leírtakhoz, és nem veszik kellőképpen figyelembe a körülmények változását. A neoklasszikus általános egyensúlyi elméletről írtak még inkább egyértelművé válnak a második idézettel. Az egyenlő értékek cseréjének általános érvényesülését nyilvánvaló módon cáfolja a tranzakciós költségek és az információs aszimmetria figyelembevétele és a válságok ténye, amiből egyértelműen következik, hogy ez az elméleti konstrukció nem alkalmazható a való világ tényleges problémáinak elemzésére és főként megoldására. A legfontosabb azonban az utolsó néhány szó: „A makroökonómia művelőinek elsődleges társadalmi kötelezettsége" a társadalom valós problémáinak elemzése és az ezek megoldására való törekvés. Szerintem ez, a „társadalmi kötelezettség" a keynesi szemlélet lényege.

A 19. fejezetben a monetarista elmélettel foglalkoztam, nem ezt az elméletet, hanem ez elmélet fellegvára, a Chicagói Egyetem egyik vezető professzorának, Lucasnak Keynes elleni – szerintem megengedhetetlenül durva – támadását ismertetve. Úgy érveltem, hogy Lucas cikkének Keynesszel szembeni érvelése megalapozatlan, és különösképpen megalapozatlan az a javaslata, hogy térjünk vissza a konjunktúraciklus-elmélet gondolatvilágához. Most a mai amerikai közgazdaságtan progresszív irányzatának Stiglitz melletti legnagyobb alakját, *Krugmant* idézem, aki Keynes *Általános elmélete* 2007. évi kiadásának előszavában a következőket írta, megerősítve ezt az érvelést:

„Haberler [a konjunktúraciklus-elmélet legnevesebb képviselője] rossz kérdést próbál megválaszolni. Akárcsak a legtöbb Keynes előtti, makroökonómiával foglalkozó közgazdász, azt hitte, hogy a kritikus kérdés, amelyet meg kell válaszolnia, a gazdaság dinamikájának kérdése. Elsősorban azt kell megmagyarázni, hogy a fellendüléseket miért követik visszaesések, és nem azt, hogy miként alakulhat ki tömeges munkanélküliség. És úgy látszik, hogy Haberler könyve – akárcsak az akkori időnek a konjunktúraciklussal foglalkozó számos más írása – sokkal inkább foglalkozik a fellendülés túlzott mértékével, mint a visszaesés mechanizmusával." (*Krugman* [2007], xxxi. o.) Az

itt leírtak megerősítik, hogy nem helyeselhető a konjunktúraciklus-elmélethez és szellemiségéhez való visszatérés.

Mind a Leijonhufvudtól, mind a Krugmantól vett idézetek megerősítik tehát az előző két fejezetben leírtakat, vagyis azt, hogy a neoklasszikus általános egyensúlyi elmélet és a konjunktúraciklus-elmélet egyaránt alkalmatlan arra, hogy megalapozza akár a jövő gazdaságelméleti gondolkozását, akár a jövőben követendő gazdaságpolitikát. Ebből viszont egyenesen következik, hogy a keynesi elmélethez és még inkább a keynesi szemléletmódhoz való visszatérés elkerülhetetlen. E kettő közül nyilván a szemléletmód a fontosabb, mert a körülmények változása az elmélet és főként a konkrét javaslatok módosítására vezethet, ezek a módosítások azonban nem érintik az alapvető szemléletmódot, amelynek megváltoztatását semmi sem indokolja. Ebben a szellemben szeretnék a most következőkben foglalkozni azzal, amit Krugman az *Általános elmélet*ről, Leijonhufvud pedig a közgazdaság-tudomány jelenlegi helyzetéről írt.

20.2. Paul Krugman a keynesi elméletről

Krugman a 2007-i újrakiadását megelőzően újraolvasta az *Általános elmélet*-et, és megírta az új kiadás bevezető tanulmányát, amely a mai idők ismeretei és igényei szerint értékeli az akkor hetvenéves művet. E bevezető tanulmánya a következőkkel kezdődik:

„2005 tavaszán konzervatív tudósok és politikai vezetők egy fórumának felvetették a kérdést, hogy melyek voltak a XIX. és XX. század legveszedelmesebb könyvei. Az olvasó képet alkothat magának arról, hogy milyen is volt a fórum gondolkozása, annak alapján, hogy Charles Darwin és Betty Friedan egyaránt a lista vezető helyén jelent meg. *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* azonban ugyancsak nagyon elöl szerepelt, John Maynard Keynes kiütötte V. I. Lenint és Franz Fanont. Keynes, aki kijelentette a könyv sokat idézett következtetéseiben, hogy az eszmék és nem az örökletes és megrögzött érdekek azok, amelyek veszélyesek mind a jó, mind a rossz számára, valószínűleg örült volna ennek." (I. m. xxv. o.) Ez nagyon jól mutatja a konzervatív amerikai körök ellenszenvét Keynesszel szemben, amely nyilván még ennél is hangsúlyozottabb volt az 1940-es évek elején, és amely meghatározta White Keynesszel szembeni magatartását és a Valutaalap létrehozásával kapcsolatos eseményeket. Amint Krugman folytatja, ezek a körök ma is meg vannak győződve arról, hogy Keynes műve baloldali irat, a nagy kormány és a magas adók melletti érvelés. Leírja azt is, hogy az első kiadás megjelenése után amerikai egyetemi körökben kampányt indítottak a könyv ellen, aminek következtében összeomlott a könyv terjesztése, amely kezdetben sikeres volt. Csak a Yale professzorai tartottak ki, dicséretükre, a könyv mellett. Amint ezt az előző,

19. fejezetben láthattuk, ez az ellenszenv ma is fennáll, és ez a kampány ma is folyik. Keynes ma is ellenség azok számára, akik úgy vélik, hogy a kormányzati beavatkozás csak ronthat a gazdaság helyzetén.

Az, hogy Keynes az előbb leírtak ellenére sikeres volt, nem vonható kétségbe, folytatja Krugman. Sikere két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt megoldást keresett és talált saját kora legfontosabb problémájára, a tömeges munkanélküliségre. Másrészt tökéletesen ismerte kora közgazdasági elméletét, és ezért nehéz volt cáfolni, amit leírt. Számunkra azonban még fontosabb, hogy mi Keynes és a mai elmélet, valamint a mai tények viszonya. Krugman szerint Keynesnek a monetáris és a fiskális politikára vonatkozó és akkor kifejtett nézetei nem minősíthetők megdönthetetlen alapelveknek. Vannak időszakok, amikor a monetáris politika hatékony, és más időszakok, amikor nem. Végül is Keynes mindig hangsúlyozta, joggal, hogy a gazdasági szereplők magatartásában sok az irracionális elem, ami ellentétes a racionális várakozások elméletének alapvető feltételezéseivel. Ugyanakkor joggal állítható, hogy Keynes a nagy válság epizódját általános érvényűnek tekintette, és nem látta előre az ezt követő időszak állandósult inflációját.

A legfontosabb azonban az, amit Krugman a bevezető tanulmányának utolsó részében ír. E rész címe nála, Skidelsky Keynes-életrajza második kötetének címét követve: *A közgazdász mint mentőangyal* (saviour). „Mint intellektuális teljesítmény – folytatja – az *Általános elmélet* csak alig néhány más közgazdaság-tudományi íráshoz hasonlítható, ahhoz a néhány könyvhöz, amelyek átalakították a világról alkotott képünket. [Elsősorban] Adam Smith tette meg ezt a *Nemzetek gazdagságá*-ban, [rámutatva arra], hogy a gazdaság […] önszabályozó rendszer, amelyben egy láthatatlan kéz vezet mindenkit arra, hogy előmozdítson egy célt, noha ez nem is volt szándéka. Az *Általános elmélet* ugyanebbe a körbe tartozik. [Rámutat] arra az eszmére, hogy a tömeges munkanélküliség a nem elegendő kereslet következménye, és ezzel az, ami addig elfogadhatatlan eretnekség volt, teljesen érthetővé, sőt nyilvánvalóvá vált […], [amelynek] egyszerű a megoldása: keresletkiterjesztő fiskális politika." (I. m. xxxvi. o.) „Semmi sem volt a társadalomtudományok történetében, ami Keynes teljesítményéhez mérhető. […] Az *Általános elmélet* nem kevesebb, mint történelmi súlyú kiút a szellemi sötétségből. Ez, valamint állandósult hatása a gazdaságpolitikára teszi ezt a könyvet korszakalkotóvá." (I. m. xxxvi. o.)

20.3. Leijonhufvud a közgazdász szakma helyzetéről

Leijonhujvud [2009] cikke a következőkkel kezdődik: „A legfontosabb lecke, amelyre John Maynard Keynes élete és munkája vezethet minket, az, hogy a makroökonómia művelőinek napjaink fontos problémáiból kell kiindul-

niuk, és a következő kérdésekre kell válaszolniuk. (a) Hogyan tudjuk megérteni azt, ami éppen most folyik? (b) Mit tudunk tenni ez ügyben? Mi a legjobb politika, amit követhetünk? (c) Arra késztetnek-e minket a legutóbbi események, hogy módosítsuk, ami ma általánosan elfogadott közgazdasági elmélet? Ha igen, mi az, ami rossz, és mit kell tennünk, hogy jobb elmélethez jussunk el?" (I. m. 741. o.) Ezek a kérdésfeltevések jellegzetesen keynesiek, Keynes ezt tette a saját korában, és ezt kellene tennünk nekünk is a mi korunkban. A keynesi szellem nem az akkori kor igényeinek megfelelő válaszok mai követését, hanem a mai igényeknek megfelelő válaszok megtalálását kívánja meg tőlünk. Megítélésem szerint számunkra e cikknek e bevezető bekezdése a legfontosabb.

Leijonhufvud ez után hosszasan foglalkozik a 2008-ban kitört amerikai pénzügyi válsággal, de ennek az elemzésnek a részletei messze esnek ennek a könyvnek a témájától. Itt elsősorban annyit kell átvennünk tőle, hogy „ez a válság a legteljesebb mértékben a keynesi általános elmélettel ellentétesen alakult ki" (uo.), eltekintve attól a keynesi figyelmeztetéstől, hogy a gazdaságot nem irányíthatja egy kaszinó (egy Monte Carlo). (I. m. 743. o.) Nem vizsgázott azonban jobban a monetarizmus elvei szerint az inflációs célkitűzésre koncentráló monetáris politika, a dinamikus sztochasztikus általános egyensúlyi elmélet és a neokeynesizmus sem. Nem férhet kétség ahhoz sem, hogy a Federal Reserve System alacsony kamatláb-politikája nagyban előmozdította a spekulatív fellendülés kialakulását.

Ez a válság tehát maga alá temette a Fed monetáris politikáját és az ezt megalapozó monetarista elméletet. Ez a politika azon az elven alapult, hogy a központi bank hatalmát nem lehet felhasználni az olyan reális elemek manipulálására, mint a termelés és a foglalkoztatás, mert ennek csak átmeneti és összességében még csak nem is kívánatos hatásai lehetnek. Ebből eredt az inflációs célkitűzés politikája, amelyet nálunk is követtek. Az inflációt sikerült is alacsony szinten tartani, nagyrészt azonban más tényezők, és nem a Fed monetáris politikájának következményeként. A tartósan alacsony kamatláb azonban a spekuláció tarthatatlan szintig való kiterjesztését idézte elő, és ez vezetett a válságra. Az, ami történt, Leijonhufvud szerint aláásta a központi bankok függetlenségének elvét is, és megkérdőjelezte a makroökonómiai elmélet számos újabb keletű irányzatát is.

Keynes a nagy válság elején írt [1930] cikkének azon megállapítása illik tehát a legjobban a tíz évvel ezelőtt kialakult helyzetre is, amely szerint kolosszális zűrzavarba vittük be magunkat, mert szörnyű hibát követtünk el egy olyan finom szerkezet irányításában, amelynek működési szabályait nem ismerjük. Szerzőnk hozzáteszi azt is, hogy egy Keynesre lenne szükség a probléma és a teendők felmérésére, Keynes azonban nincs. Ez bizony nem a leghízelgőbb ítélet a közgazdász szakmáról és a mai közgazdasági elmélet helyzetéről. A tíz

évvel ezelőtt kirobbant válság által előidézett legsúlyosabb problémákat sikerült ugyan azóta elhárítani, de azt, hogy kielégítő általános képünk lenne a mai gazdaság működéséről, semmiképpen sem lehet állítani. A valósággal szembeni alázat ismét egy olyan lecke, amit meg kell tanulnunk Keynestől.

20.4. A keynesi általános nemzetközi elmélet

Mind az a Keynesszel és tanításaival szembeni egyértelmű elismerés és tisztelet, amely Krugman bevezető tanulmányából árad, mind pedig azok a problémák, amelyeket Leijonhufvud tárgyal, csak a keynesi általános elmélet körébe tartozó kérdésekkel, tehát az egyes nemzetgazdaságok menedzselésével foglalkoznak, és csak mellékesen ejtenek néhány szót a probléma nemzetközi ágáról, tehát a keynesi általános nemzetközi elmélet körébe tartozó kérdésekről. Ez tulajdonképpen érthető, mert ez az elmélet a feledés homályába merült, és legföljebb mint Keynes életrajzának egyik eleme él tovább, de nem mint a korszerű közgazdaságtan kritikus fontosságú eleme, ami ez az elmélet valójában. Ez az a pont, ahol vissza kell térnünk ehhez a témakörhöz, tehát a könyv tulajdonképpeni tárgyához, a keynesi általános nemzetközi elmélethez és az azon alapuló gazdaságpolitikai ajánlásokhoz. Már itt előrebocsátom a legfontosabb következtetést: az ezen az elméleten alapuló ajánlások sokkal kevésbe módosultak a körülmények változása folytán, mint az általános elméleten alapuló konkrét javaslatok.

Keynesnek a nemzetközi gazdaság rendjére vonatkozó legfontosabb ajánlása, hogy a nemzetközi gazdaság éppúgy tudatos, de ez esetben nemzetközi irányítást igényel, mint ahogy nemzeti irányítást igényel a nemzeti gazdaságpolitika. Tovább menve: ahogy a nemzeti gazdaságpolitika megfelelő nemzeti gazdaságpolitikai szervezetet igényel, éppúgy igényel megfelelő nemzetközi szervezetet a nemzetközi gazdaságpolitika is. Amíg azonban a nemzeti gazdaságpolitikára és ennek szervezetére vonatkozó keynesi ajánlások lényegében véve megvalósultak (vagyis minden kormány elsődleges feladatának tekinti – egyes közgazdasági iskolák ezzel ellentétes tanításai és javaslatai ellenére – a gazdaság olyan szellemű menedzselését, hogy a teljes foglalkoztatást megközelítő helyzet mindvégig fennmaradjon), a nemzetközi gazdaságra vonatkozó keynesi ajánlásokból alig valósult meg valami. Ez annak ellenére történt így, hogy Keynes kezdeményezésére létrejött a Nemzetközi Valutaalap, és azért, mert nagyrészt nem az ő elképzelései szerint, hanem ezekkel ellentétes módon jött létre, és az ő elképzelései csak részlegesen érvényesültek.

Keynes elképzeléseinek központjában az expanzív szellemű gazdaságpolitika követése állt, a Valutaalap azonban restriktív politikát követett. Ennek és az ehhez tartozó gazdaságpolitikai intézkedéseknek a tarthatatlansága az

1997. évi délkelet-ázsiai válság elhibázott kezelésekor vált nyilvánvalóvá, és ez vezetett Stiglitz lázadására és az ebből eredő, máig tartó ellentétekre. Azóta már *Olivier Blanchard,* a Valutaalap akkori vezető közgazdásza is elismerte, hogy az IMF intézkedései lényegesen restriktívebb hatásúak voltak, mint ahogy ezt feltételezték, és megvan a korrekcióra való törekvés is, kétségbe vonható azonban, hogy ez a felismerés kellőképpen mélyreható és az eljárások módosítása kellő mértékű. Keynes emellett – hogy itt csak a legfontosabbakat tárgyaljuk – menedzselt nemzetközi valuta létrehozását javasolta, ebből azonban semmi sem lett, noha ennek helyességét nem cáfolta senki, és ennek helyességét a tények is alátámasztani látszanak. Szerintem semmi sem lenne fontosabb, mint ennek az elképzelésnek az ismételt megvizsgálása, sőt a megvalósítás gondolatának fölvetése. Végül Keynes elképzelései szerint a nemzetközi szervezetnek folyamatosan kellett volna foglalkoznia a nemzetközi gazdasági egyensúly fenntartásával, és nem csupán a válságos helyzetbe került országokkal és a felelőtlen hitelnyújtók kimentésével, vagyis a végső hitelező szerepének betöltésével. Sajnos semmi sem valósult meg ebből az elképzelésből sem, szerintem az egész emberiség legnagyobb kárára.

Az itt leírtakból és az itt le nem írt más meggondolásokból az következik, hogy a nemzetközi gazdaságra vonatkozó keynesi elgondolások ma is időszerűek. Nyilvánvaló, hogy – akárcsak a nemzeti gazdaságra vonatkozó keynesi elgondolások esetében – a körülmények változása a konkrét javaslatok módosítására vezethet. A keynesi elgondolások ennél alaposabb elemzésére és a mai körülményeknek megfelelő konkrét javaslatok előadására itt nem volt lehetőség, de remélem, hogy másutt még sort kerülhet erre.

20.5. A Mester

Ennek a könyvnek a központi szereplője vitathatatlanul Keynes, így méltó befejezésként vele illik foglalkoznunk.

Keynes életművének legnagyobb része megjelenik az 5. fejezetben, és az itt leírtak bibliográfiai alátámasztása is megtalálható ott. Nem véletlen, hogy az I. rész az *Általános elmélet*-ig terjedő életmű, és e könyv egésze az életmű egészének bemutatásával fejeződik be. Ennek legfontosabb elemei a következők. (a) Az indiai valutáris és pénzügyi problémák megoldása több évtizedes sikertelen kísérletek után, a legteljesebb sikerrel. (b) Az *Economic Journal* szerkesztői és a Royal Economic Society titkári tisztének betöltése 28, illetve 30 éves korától majdnem haláláig; e munkájának a Royal Economic Society elnökévé való megválasztása vetett véget. (c) Az I. világháború kitörésekor a font konvertibilitásának fenntartása ismét a legteljesebb sikerrel. (d) Az I. világháború folyamán a brit pénzügyek egyensúlyának fenntartá-

sában való nagy vagy akár döntő szerep betöltése ismét teljes sikerrel. (e) A versailles-i béketárgyalásokon a karthágói békefeltételek elfogadtatásának elhárítására való törekvés, teljesen sikertelenül, és emiatt az e megbízatásáról való lemondás. (f) *A béke gazdasági következményei* című munkájának megírása, amely könyv világsiker lett, de az események menetét nem tudta megváltoztatni. (g) Előadói feladatainak ellátása Cambridge-ben. (h) Sokszerzős cikksorozat szerkesztése és közzététele Európa újjáépítéséről, amely azonban nem tudta befolyásolni az eseményeket. (i) A versailles-i békeszerződés feltételeinek módosításért és a német jóvátételi fizetések csökkentéséért vívott évtizedes sikertelen harc. (j) Az angol valuta túlértékeltsége ellen folytatott évtizedes sikertelen, és az 1920-as évek angol munkanélkülisége ellen folytatott évtizedes, de csak csekély sikerrel járó küzdelem. (k) Az *A Treatise on Money* megírása. (l) A világgazdasági válság megszüntetését vagy legalább hatásainak mérséklését célzó publicisztikai és közéleti tevékenység, ismét csak csekély sikerrel. (m) Az *Általános elmélet* megírása. (n) A nemzetközi klíringunió létrehozására vonatkozó javaslat kidolgozása és közzététele, és évekig tartó küzdelem a javaslat elfogadtatásáért, amely a Nemzetközi Valutaalap létrehozására vezetett, de nem teljesen az ő elképzelései szerint. (o) Az angol–amerikai hitelegyezmény kialakítása, amely ugyancsak létrejött, de nem egészen az általa javasolt összeggel és feltételek szerint. (p) Ehhez járult még sok területre szétágazó irodalmi, publicisztikai, társadalmi és gazdasági tevékenysége.

Ebből a hosszú felsorolásból mindenekelőtt azt láthatjuk, hogy Keynes a legteljesebb sikerrel osztotta meg életét a közélet, a tudomány és a tudományos közélet között. Számára a közélet, az emberek anyagi gondjainak csökkentése volt az elsődleges, és művei nagyrészt az ezzel kapcsolatos tapasztalatok összegzései és általánosításai voltak. Gazdaság- és társadalompolitikai céljait azonban a legmagasabb tudományos szintű munkával próbálta elérni, és a tudományos közéletben betöltött szerepével elképzelései mellé tudta állítani szinte a teljes angol közgazdász társadalmat, sőt szinte a teljes angol politikai vezetést is. Átütő sikert tudott elérni sok területen, de a politika számos esetben lehetetlenné tette elképzeléseinek megvalósítását, noha ezek egyértelműen helyesek voltak. Mindig megtett mindent az elvben helyes elképzelések tényleges megvalósításáért, de a politika ellenállását számos esetben nem tudta megtörni vagy tehetetlen tömegét megmozgatni. Mindig elérte az elérhető legtöbbet, de sokszor nem tudta elérni azt, ami kívánatos, sőt szükséges lett volna, és aminek a kivitelezése még csak nem is lett volna lehetetlen. Életének egésze vitathatatlanul kiemelkedően sikeres volt még akkor is, ha nem tudta elérni számos célját, és az igazság teljes birtokában sem tudta áttöri a politika vagy az örökletes és megrögzött ellenérdekek ellenállását, a vele szemben álló valóságos tűzfalat.

Ennyi eredményt csak egy rendkívüli egyéniség érhetett el, és Keynes rendkívüli egyéniség is volt. Gondolatainak intellektuális súlyát egyéniségének minden küzdelemre képes súlya egészítette ki. Nem tudta kivonni magát egyéniségének hatása alól senki, sem barátai és szövetségesei, sem ellenfelei. Hatása alá került mindenki, aki kapcsolatba került eszméivel vagy különösképpen személyiségével. Azt remélem, hogy azokat, akiknek kezébe kerül ez a könyv, ugyancsak lenyűgözi ennek a példátlanul nagy államférfinak és tudósnak a páratlan emberi nagysága.

dc_1571_18

Függelék

John Maynard Keynes összegyűjtött művei

The Collected Writings of John Maynard Keynes

I. Indian Currency and Finance (1913)
II. The Economic Consequences of the Peace (1919)
III. A Revision of the Treaty (1922)
IV. A Tract on Monetary Reform (1923)
V. A Treatise on Money, 1. The Pure Theory of Money (1930)
VI. A Treatise on Money, 2. The Applied Theory of Money (1930)
VII. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936)
VIII. Treatise on Probability (1921)
IX. Essays in Persuasion (full texts with additional essays) (1931)
X. Essays in Biography (full texts with additional biographical writings) (1933)
XI. Economic Articles and Correspondence (various)
XII. Economic Articles and Correspondence (various/academic)
XIII. The General Theory and After: Part I., Preparation
XIV. The General Theory and After: Part II., Defence and Development
XV. Activities 1906-1914: India and Cambridge
XVI. Activities 1914-1919: The Treasury and Versailles
XVII. Activities 1920-1922: Treaty Revision and Reconstruction
XVIII. Activities 1922-1932: The End of Reparation
XIX. Activities 1922-1929: The Return to Gold and Industrial Policy
XX. Activities 1929-1931: Rethinking Employment and Unemployment Policies
XXI. Activities 1931-1939: World Crises and Policies in Britain and America
XXII. Activities 1939-1945: Internal War Finance
XXIII. Activities 1940-1943: External War Finance
XXIV. Activities 1944-1946: The Transition to Peace
XXV. Activities 1940-1944: Shaping the Post-War World: The Clearing Union

XXVI. Activities 1940-1944: Shaping the Post-War World: Bretton Woods
XXVII. Activities 1940-1946: Shaping the Post-War World: Employment and Commodities
XXVIII. Social, Political and Literary Writings
XXIX. The General Theory and After: A Supplement to Volumes XIII and XIV
XXX. Bibliography and Index

Hivatkozások

Akerlof, G. A. [1970]: The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism. The Quarterly Journal of Economics, Vol. 84. No. 3. 488–500. o.

Akerlof, G. A. – Shiller, R. J. [2009]: Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and What it Matters for Global Capitalism. Princeton University Press, Princeton and Oxford, xiv + 230 o.

Arrow, K. J. [1979]: Egyensúly és döntés. Válogatott tanulmányok. (Válogatás és bevezető tanulmány: Kornai János.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 410 o.

Arrow, K. J. [1983]: General Equilibrium. Collected Papers, Vol. 2. Blackwell, Oxford, 6 + 307 o.

Arrow, K. J.–Debreu, G. [1954]: Existence of Equilibrium for a Competitive Economy. Econometrica, Vol. 22. No. 3. 256–290. o.

Bekker Zsuzsa (szerk.) [2005]: Közgazdasági Nobel-díjasok 1969–2004. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Kerszöv, Budapest, 928 o.

Bentley, E. [1952]: Out of Bondage. Hart-Davis, London, 1952. Idézi: *Rees* [1973].

Boughton, J. M. [2001]: The Case against Harry Dexter White: Still Not Proven. IMF Working Paper WP/00/149. IMF, Washington, D.C.

Boughton, J. M. [2002a]: Why White, Not Keynes. Inventing the Postwar International Monetary System. IMF Working Paper WP/02/52. IMF, Washington, D.C.

Boughton, J. M. [2002b]: American in the Shadows. Harry Dexter White and the Design of the International Monetary Fund. IMF Working Paper WP/06/6. IMF, Washington, D.C.

Boughton, J. M. [2004]: New Light on Harry Dexter White. Journal of the History of Economic Thought, Vol. 26. Iss. 2. 179–195. o.

Brunner, K.–Meltzer, A. H. (szerk.) [1977a]: Stabilization of the Domestic and International Economy. Vol. 5 of the Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. North-Holland, Amsterdam.

Brunner, K.–Meltzer, A. H. [1977b]: Stabilization of the Domestic and International Economy. In *Brunner–Meltzer* [1977a], 1–6. o.

Centesimus Annus [1991]: II. János Pál *Centesimus Annus* kezdetű enciklikája. In *Tomka–Goják* [é. n.], 315–347. o.

Chambers, W. [1952]: Witness. Random House, New York. Idézi *Rees* [1973].

Coase, R. H. [1937]: The Nature of the Firm. Economica, Vol. 4. Iss. 16. 386–405. o.

Coase, R. H. [1960]: The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics, Vol. 3. No. 1. 1–44. o.

Csaba László [2016]: Közgazdaság és értékrend. Köz-Gazdaság, XI. évf. 4. sz. 35–44. o.

Csekő Imre [2005]: Gérard Debreu (1921–2004). In *Bekker* [2005], 351–369. o.

Davidson, P. [2009]: The Keynes Solution. The Path to Global Economic Prosperity. Palgrave Macmillan, New York,

Deaton, A. [2006]: The Great Escape: A Review of Robert Fogel's 'The Escape from Hunger and Premature Death: 1700-2100'. Journal of Economic Literature, Vol. 44. Iss. 1. 106–114. o.

Debreu, G. [1952]: A Social Equilibrium Existence Theorem. Proceedings of the National Academy of Sciences. Vol. 38. No. 10. 886–893. o.

Farkas Beáta [2005]: Joseph E. Stiglitz (1943–). In *Bekker* [2005], 803–812. o.

Fleming, M. [1962]: Domestic Financial Policies Under Fixed and Under Floating Exchange Rates. International Monetary Fund Staff Papers, 9, 369–379. o.

Fogel, R. [2004]: The Escape from Hunger and Premature Death, 1700–2100: Europe, America, and the Third World. Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time. Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Gömöri András [005]: A. Michael Spence (1943–). In *Bekker* [2005], 789–802. o.

Győrffy Dóra [2007]: Democracy and Deficits. The New Political Economy of Fiscal Management Reforms in the European Union. Akadémiai Kiadó, Budapest, 236 o.

Győrffy Dóra [2017]: Bizalom és pénzügyek. Válság és válságkezelés az Európai Unióban. Pázmány Nemzetközi Tanulmányok 7. kötet. Typotex–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 259 o.

Haberler, G. von [1937]: Prosperity and Depression. League of Nations, Geneva.

Haberler, G. von [1955]: Prosperität und Depression. Eine theorätische Untersuchung der Konjunkturbewegungen. 2. erweiterte Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 549 o.

Haberler, G. von [1963]: Prosperity and Depression: a Theoretical Analysis of Cyclical Movements. Atheneum, New York.

Harrod, R. [1951/1982]: The Life of John Maynard Keynes. Norton, New York–London, 672 o.

Hayek, F. A. von [1933/1966]: Monetary Theory and the Trade Cycle. A. M. Kelley, New York, 244 o.

Heller Farkas [1946]: Nemzetközi valutatervek. Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest, 15 o.

Horsefield, J. K. [1969a]: The International Monetary Fund 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Volume I: Chronicle. International Monetary Fund, Washington, D. C., xviii + 663 o.

Horsefield, J. K. [1969b]: The International Monetary Fund 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Volume III: Documents. International Monetary Fund, Washington, D. C., vii + 549 o.

IMF [1944]: Articles of Agreement of the International Monetary Fun^{d}. 22th July. In *Horsefield* [1969b], 185–214. o.

Jevons, W. S. [1957, 1965]: The Theory of Political Economy. A. M. Kelley, New York.

Keynes, J. M. [1906–1914/1971]: Activities 1906-1914. India and Cambridge. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XV. Edited by Elizabeth Johnson. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 312 o.

Keynes, J. M. [1906–1946/1971–1989]: The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume I–XXX. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke.

Keynes, J. M. [1913]: Indian Currency and Finance. Macmillan, London, viii + 263 o.

Keynes, J. M. [1914–1919/1971]: Activities 1914-1919. The Treasury and Versailles. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XVI. Edited by Elizabeth Johnson. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xv + 489 o.

Keynes, J. M. [1919/1920]: A béke gazdasági következményei. Révai, Budapest, xvi + 187 o.

Keynes, J. M. [1919/1971]: The Economic Consequences of the Peace. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume II. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xxv + 192 o.

Keynes, J. M. [1919/2000]: A békeszerződés gazdasági következményei. Robert Lekachman bevezető tanulmányával. Európa Könyvkiadó, Budapest, 263 o.

Keynes, J. M. [1920–1922/1977]: Activities 1920-1922. Treaty Revision and Reconstruction. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XVII. Edited by Elizabeth Johnson. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 488 o.

Keynes, J. M. [1921]: Treatise on Probability. Macmillan, London, xii + 466 o.

Keynes, J. M. [1922/1971]: A Revision of the Treaty. Being a Sequel to The Economic Consequences of the Peace. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume III. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xv + 157 o.

Keynes, J. M. [1922–1929/1981/1, 1922–1929/1981/2]: Activities 1922-1929: The Return to Gold and Industrial Policy. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XIX/1-2. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xv + 453 és 455–923 o.

Keynes, J. M. [1922–1932/1978]: Activities 1922-1932. The End of Reparations. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XVIII. Edited by Elizabeth Johnson. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 416 o.

Keynes, J. M. [1923]: A Tract on Monetary Reform. Macmillan, London, xiii + 209 o.

Keynes, J. M. [1929–1931/1981]: Activities 1929-1931: Rethinking Employment and Unemployment Policies. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XX. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xii + 668 o.

Keynes, J. M. [1930a]: A Treatise on Money. Vol. 1. The Pure Theory of Money. Macmillan, London, xvii + 363 o.

Keynes, J. M. [1930b]: A Treatise on Money. Vol. 2. The Applied Theory of Money. Macmillan, London, viii + 424 o.

Keynes, J. M. [1931/1972]: Essays in Persuasion. Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume IX. Macmillan–St Martin's Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 451 o.

Keynes, J. M. [1931–1939/1982]: Activities 1931-1939: World Crises and Policies in Britain and America. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume

XXI. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 632 o.

Keynes, J. M. [1933/1961a]: Essays in Biography. Edited by Geoffrey Keynes. Mercury Books, London, vii + 218 o.

Keynes, J. M. [1933/1961b]: Mr. Lloyd George. A Fragment. In *Keynes* [1933/1961a], 32–39. o.

Keynes, J. M. [1936]: The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan, London–Harcourt, Brace, New York, xii + 403 o.

Keynes, J. M. [1936/1961/1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. (Az 1961. évi angol nyelvű kiadás alapján.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 430 o.

Keynes, J. M. [1936/1971/2007]: The General Theory of Employment, Interest and Money. With a New Introduction by Paul Krugman, winner of the Nobel Prize in Economics, 2008. Palgrave Macmillan for the Royal Economic Society. Houndmills–Basingstoke–New York, xxxviii + 428 o.

Keynes, J. M. [1939–1945/1978]: Activities 1939-1945. Internal War Finance. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXII. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 519 o.

Keynes, J. M. [1940–1943/1979]: Activities 1940-1943. External War Finance. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXIII. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 378 o.

Keynes, J. M. [1940–1944/1980a]: Activities 1940-1944. Shaping the Post-War World: The Clearing Union. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 522 o.

Keynes, J. M. [1940–1944/1980b]: Activities 1940-1944. Shaping the Post-War World: Bretton Woods. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXVI. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xii + 450 o.

Keynes, J. M. [1940–1944/1980c]: Activities 1940-1944. Shaping the Post-War World: Employment and Commodities. Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXVII. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiii + 539 o.

Keynes, J. M. [1941a]: Post-War Currency Policy. (8th September) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 21–40. o.

Keynes, J. M. [1941b]: Proposals for an International Currency Union. (18th November) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 43–61. o.

Keynes, J. M. [1941c]: Proposals for an International Currency Union. Appendix. (18th November) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 61–66. o.

Keynes, J. M. [1941d]: Proposals for an International Currency Union. (15th December) In *Keynes* 1940–1944/1980a], 69–94. o.

Keynes, J. M. [1942a]: Plan for an International Currency (or Clearing) Union. (25th January) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 108–139. o.

Keynes, J. M. [1942b]: Proposals for an International Currency (or Clearing) Union. (11th February) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 3–18. o.

Keynes, J. M. [1942c]: Proposals for an International Clearing Union. (28th August) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 168–204. o.

Keynes, J. M. [1943a]: Speech to a Meeting of the European allies. (26th February) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 206–215. o.

Keynes, J. M. [1943b]: Proposals for an International Clearing Union. White Paper. (7th April 1943) In *Horsefield* [1969a], 19–36. o.

Keynes, J. M. [1943c]: Maiden Speech before the House of Lords. (18th May) In *Keynes* [1940–1944/1980a], 269–280. o.

Keynes, J. M. [1944]: Speech before the House of Lords. (23rd May) In *Keynes* [1941–1946/1980b], 9–21. o.

Keynes, J. M. [1944–1946/1979]: Activities 1944–1946: The Transition to Peace. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXIV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 690 o.

Keynes, J. M. [1945]: Our Overseas Financial Prospects. (13th August) In *Keynes* [1944–1946/1979], 398–411. o.

Keynes, J. M. [1973a]: The General Theory and After. Part I. Preparation. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XIII. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 653 o.

Keynes, J. M. [1973b]: The General Theory and After. Part II. Defence and Development. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XIV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke.

Keynes, J. M. [1978]: The General Theory and After. Part II., Defence and Development. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XIV. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke.

Keynes, J. M. [1979]: The General Theory and after. A Supplement to Volumes XIII and XIV. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXIX. Edited by Donald Moggridge. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xiv + 340 o.

Keynes, J. M. [1989]: Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume XXX. Bibliography and Index. Edited by Donald E. Moggridge, assisted by Judith Allen, Barbara Lowe and Beth Scott. Macmillan–Cambridge University Press for the Royal Economic Society, London–Basingstoke, xvi + 557 o.

Király Júlia [1998]: A makroökonómia vége, avagy egy megkésett Nobel-díj. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. 12. sz. 1082–1095. o.

Király Júlia [2005]: Robert E. Lucas Jr. (1937–). In *Bekker* [2005], 631–649. o.

Kornai János [1979]: Bevezető tanulmány. In *Arrow* [1979].

Kornai János [2005]: Kenneth Joseph Arrow (1921–). In *Bekker* [2005], 101–115. o.

Közös nyilatkozat [1944]: Joint Statement by Experts on the Establishment of an International Monetary Fund (7th April). In *Horsefield* [1969a], 128–135. o.

Krugman, P. [2007]: Introduction to the New Edition. In *Keynes* [2007], xxv–xxxvii. o.

Leijonhufvud, A. [2009]: Keynes and the Classics. Cambridge Journal of Economics, 33. évf. 4. sz. 741–757. o.

Lerner, A. P. [1947/1970]: The Economics of Control. Kelley, New York, xxi + 428 o.

Lucas, R. E. Jr. [1976/1977a/1981/1991]: Understanding Business Cycles. Paper prepared for the Kiel Conference on Growth without Inflation, June 22-23, 1976, revised August 1976. In *Brunner–Meltzer* (szerk.) [1977], 7–29. o. Reprinted in *Lucas* [1981/1991], 215–239. o.

Lucas, R. E. Jr. [1978/1981/1991]: Unemployment Policy. American Economic Review, Papers and Proceedings, Vol. 68, Iss. 2. 353–357. o. Reprinted in *Lucas* [1981/1991], 240–247. o.

Lucas, R. E. Jr. [1981/1991]: Studies in Business-Cycle Theory. MIT Press, Cambridge, MA, 300 o.

Madarász Kristóf–Vincze János [2005]: George A. Akerlof. In *Bekker* [2005], 775–787. o.

Marshall, A. [1925]: Principles of Economics. An Introductory Volume. Macmillan, London, xxxiv + 871 o.

Moggridge, D. E. [1976/1993]: Keynes. Third Edition. Macmillan, viii + 190 o.

Moggridge, D. E. [1992]: Maynard Keynes. An Economist's Biography. Routledge, London–New York, 31 + 941 o.

Mueller, J. D. [2015]: A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése. Matthias Corvinus Kollégium, Budapest, 499 o.

Mundell, R. A. [1963]: Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. Canadian Journal of Economic and Political Sciences, Vol. XXIX. No. 4. 475–485. o.

Muth, J. F. [1961]: Rational Expectations and the Theory of Price Movements. Econometrica, Vol. 29. No. 3. 315–335. o.

North, D. C. [2005]: Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 187 o.

Obstfeld, M.–Taylor, A. M. [2002]: Globalization and Capital Markets. NBER Working Paper No. 8846.

Orbán Annamária–Szántó Zoltán [2005]: Douglass Cecil North (1920–). In *Bekker* [2005], 571–588. o.

Pete Péter [2005]: Robert A. Mundell (1932–). In *Bekker* [2005], 725–739. o.

Pigou, A. C. [1913/1920]: The Economics of Welfare. Macmillan, London, xxviii + 783 o.

Rees, D. [1973]: Harry Dexter White. A Study in Paradox. Coward, McCann & Geoghegan, New York, 506 o.

Samuelson, P. A.–Nordhaus, W. D. [1985/1988]: Közgazdaságtan. I.–III. kötet. (Az 1985. évi 12. angol nyelvű kiadás alapján.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1353 o.

Samuelson, P. A.–Nordhaus, W. D. [1998/2000]: Közgazdaságtan. KJK–KERSZÖV, Budapest, 763 o.

Skidelsky, R. [1983/1992]: John Maynard Keynes. Volume One. Hopes betrayed. 1883-1920. Macmillan, London, xxviii + 447 o.

Skidelsky, R. [1992/2000]: John Maynard Keynes. Volume Two. The Economist as Saviour. 1920-1937. Macmillan, London, xxxv + 731 o.

Skidelsky, R. [2000]: John Maynard Keynes. Volume Three. Fighting for Britain. 1937-1946. Macmillan, London, xxiii + 580 o.

Skidelsky, R. [2003/2005]: John Maynard Keynes 1883-1946: Economist, Philosopher, Statesman. Penguin, London, xxxi + 1021 o.

Soros György [2008]: A 2008-as hitelválság és következményei. Scolar Kiadó, Budapest, 208 o.

Spence, A. M. [1973]: Job Market Signaling. The Quarterly Journal of Economics, Vol. 87. No. 3. 355–374. o.

Stiglitz, J. E. [1975]: The Theory of Screening, Education and the Distribution of Income. American Economic Review, Vol. 65. No. 3. 283–300. o.

Stiglitz, J. E. [2001]: Information and the Change in Paradigm in Economics. Nobel Prize Lecture.

Sudoplatov, P.–Sudoplatov, A. [1994/1995]: Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness – a Soviet Spymaster. With Jerrold L. Schecter and Leona P. Schecter. Updated Edition. Little, Brown and Company, Boston, 527 o.

Szakolczai György [2006a]: The Triple Deficit of Hungary. Hungarian Statistical Review, Vol- 84, Special No. 10. 40–62. o.

Szakolczai György [2006b]: Az államháztartás és a folyó fizetési mérleg hiánya, valamint a megtakarítás elégtelensége. In Pénzügyi stabilitás mikro, mezo és makro szinten. Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Intézet, Tudományos Füzetek 11, Universitas–Győr Kht., Győr, 6–22. o.

Szakolczai György [2006c]: A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: a mindmáig megoldatlan ellentét. Valóság, 49. évf. 7. sz. 1–31. o.

Szakolczai György [2007a]: A hármas ikerdeficit. Általános Vállalkozási Főiskola. Tudományos Közlemények, 17. 209–235. o.

Szakolczai György [2007b]: A magyar gazdaság egyensúlyzavarai és a megoldás elvi lehetősége. Competitio, VI. évf. 1. sz. 85–102. o.

Szakolczai György [2007c]: A magyar gazdaság egyensúlyzavarai és a megoldás elvi lehetősége. Általános Vállalkozási Főiskola. Tudományos közlemények, 18. 49–64. o.

Szakolczai György [2009]: Soros György: A 2008-as hitelválság és következményei. Könyvismertetés. Pénzügyi Szemle, LIV. évf. 2–3. sz. 469–482. o. – George Soros: The Credit Crisis of 2008 and What It Means. (Book Review.) Public Finance Quarterly, Vol. LIV. Iss. 2–3. 483–496. o.

Szakolczai György [2011a]: Demográfiai és közegészségügyi trendek és az újraelosztás mértéke. Rostow és Fogel elemzései és az ezekből eredő általános és hazai gazdaságpolitikai következtetések. Köz-Gazdaság, VI. évf. 3. sz. 117–140. o.

Szakolczai György [2011b]: Demográfiai és közegészségügyi trendek – a jóléti rendszer jövője. Rostow és Fogel elemzései és az ezekből eredő gazdaságpolitikai következtetések. Általános Vállalkozási Főiskola. Tudományos Közlemények, 25. 7–38.

Szakolczai György [2016]: Keynes életútja és a Nemzetközi Valutaalaphoz vezető gondolatai. Közgazdasági Szemle, LXIII. évf. 7-8. sz. 838–857. o.

Szakolczai György [2017a]: Keynes és White szerepe a Nemzetközi Valutaalap létrehozásában és a Bretton Woods-i értekezlet. Közgazdasági Szemle, LXIV. évf. 1. sz. 74–96. o.

Szakolczai György [2017b]: A Nemzetközi Valutaalap: Bretton Woods, Savannah és Keynes és White tragikus halála I. Köz-Gazdaság, XII. évf. 1. sz. 81–95. o.

Szakolczai György [2017c]: A Nemzetközi Valutaalap: Bretton Woods, Savannah és Keynes és White tragikus halála II. Köz-Gazdaság, XII. évf. 2. sz. 287–300. o.

Szakolczai György [2017d]: A gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója és az egyház társadalmi tanítása. Előadás. Szent István Tudományos Akadémia, szeptember 4. http://szit.katolikus.hu/?szentistvan.

Szakolczai György [2017e]: A keynesi általános és általános nemzetközi elmélet és a nemzetközi egyensúly keynesi definíciója. Köz-Gazdaság, XII. évf. 5. sz. 151–167. o.

Szakolczai György [2018]: A gazdasági egyensúly neoklasszikus és keynesi definíciója és a római katolikus egyház társadalmi tanítása. Székfoglaló előadás a Szent István Tudományos Akadémián, 2017. szeptember 4-én. Valóság, XXI. évf. 1. sz. 1–20. o.

Taussig, F. W. [1931]: Some Aspects of the Tariff Question. An Examination of the Development of American Industries under Protection. Third Enlarged Edition, Continued to 1930, with the Cooperation of H. D. White. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Tomka Miklós–Goják János (szerk.) [é. n.]: Az Egyház társadalmi tanítása. Szent István Társulat, Budapest, 585 o.

Valentiny Pál [2005]: Ronald Harry Coase (1910–). In *Bekker* [2005], 523–537. o.

Vries, M. G. de–Horsefield, J. K. [1969]: The International Monetary Fund 1945-1965. Twenty Years of International Monetary Cooperation. Volume II: Analysis. International Monetary Fund, Washington, D. C., 621 o.

Walras, L. [1874/1954]: Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth. Allen and Unwin, London, 620 o.

Walras, L. [1874]: Élements d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale. L. Corbaz & cie, Lausanne.

White, H. D. [1933]: The French International Accounts, 1880-1913. Harvard University Press, Cambridge, MA.

White, H. D. [1934a]: [Review of] Haberler's der Internationale Handel and Ohlin's Interregional and International Trade. Quarterly Journal of Economics, Vol. 48. No. 4. 727–741. o.

White, H. D. [1934b]: Selection of a Monetary Standard for the United States. Report submitted to Jacob Viner. U.S. Treasury, 22nd September 1934. Harry Dexter White Papers, Princeton University, Princeton, NJ. Idézi *Boughton* [2002], 21. o.

White, H. D. [1942]: Preliminary Draft Proposal for a United Nations Stabilization Fund and a Plan for Reconstruction and Development of the United and Associated Nations. (April 1942) In *Horsefield* [1969b], 37–82. o.

White, H. D. [1943]: Preliminary Draft Outline of a Proposal for an International Stabilization Fund of the United and Associated Nations. (Revised July 10, 1943) In *Horsefield* [1969b], 83–96. o.

White, H. D. [1943b]: Postwar Currency Stabilization. American Economic Review, Papers and Proceedings, Vol. 33. Iss. 1. 382–397. o.

White, H. D. [1945]: The Monetary Fund: Some Criticisms Examined. Foreign Affairs, Vol. 23. No. 1. 195–210. o.

White, H. D. [1947]: The International Monetary Fund: The First Year. Annals of the American Academy of Political and Social Studies, Vol. 252. Iss. 1. 21–29. o.

White, N. I. [1956]: Harry D. White; Loyal American. Idézi *Rees* [1973].

Szakolczai György tudományos tevékenysége

E könyv szerzője 1946–1948-ban, négy féléven át a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatója volt. Már mint másodéves hallgató személyes kapcsolatba került a magyar közgazdaság-tudomány doyenjével, Heller Farkassal. Vele gyakorlatilag haláláig fenntartotta a kapcsolatot, hetenként meglátogatta, és professzorának példája nagy hatással volt egész életére.

Szakolczai György 1949 és 1957 között először mint adminisztrátor, majd mint a MÁVAG Mozdony- és Gépgyár géplakatos szakmunkása dolgozott. Ekkor is rendszeresen foglalkozott közgazdaság-tudományi munkával. 1957 elején jelent meg első, az input–output-elemzéssel foglalkozó cikke, majd 1957 végén Jan Tinbergen *Ökonometria* c. könyvének magyar fordítása. 1963-ban tette közzé *A gazdasági fejlődés feltételei*, 1967-ben pedig *A gazdasági növekedés feltételei* című cikkgyűjteményét. Mindezek nagymértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a modern nyugati közgazdaságtan ismertté vált és polgárjogot kapott Magyarországon.

1963 és 1988 között a különböző szervezeti keretek között működő Ökonometriai Laboratórium vezetője volt. Ez a kutatócsoport megkísérelte e módszerek és elvek alkalmazását a magyar gazdaság problémáinak elemzésére és megoldására, és támogatta a leginkább progresszív hazai törekvéseket. Szakmai iskola is lett, és tagjai közül került ki az MNB két korábbi alelnöke, a Monetáris Tanács egyik tagja, a Pénzügyminisztérium és az MNB számos vezető tisztviselője és az Államkincstár egyik korábbi elnöke. A laboratórium munkatársai nagyszámú publikációban tették közzé eredményeiket, elgondolásaikat és javaslataikat.

Szakolczai György 1990-1998-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen mint egyetemi tanár, majd ottani nyugdíjazása után 2015-ig az Általános Vállalkozási Főiskolán mint *professor emeritus* adott elő. A Magyar Tudományos Művek Tárában nyilvántartott tudományos közleményeinek száma 264. Munkásságáért már 1972-ban megkapta a Magyar Közgazdasági Társaság Széchenyi Emlékérmét, 1974-ben a kandidátusi fokozatot, 2012-ben a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét, 2016-ban pedig a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagjai közé választotta. Valamennyi műve és egész munkássága megfelel e könyv központi alakja, Keynes tanításának: minden közgazdasági munka célja csak hazánk és az egész emberiség javának, „az emberiség legszebb reményeinek” szolgálata lehet.

dc_1571_18

ISBN ISBN 978-963-89769-3-2
http://dx.doi.org/10.26447/Szakolczai.2018

Kiadja a Közgazdasági Szemle Alapítvány

A kiadásért felel: Sok Ödön
Felelős szerkesztő: Halm Tamás
Nyomdai előkészítés: Pető Ildikó
Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft.
Felelős vezető: Nagy László